

विपद् व्यवस्थापन दिवदर्शन

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा
स्थानीय विकास मन्त्रालय

बैशाख २०७१

विपद् व्यवस्थापन दिग्दर्शन

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय

नेपाल सरकार
संघीय मामिला तथा
स्थानीय विकास मन्त्रालय

बैशाख २०७१

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय
(.....शाखा)

पत्र संख्या :-

प्राप्त पत्र संख्या र मिति :-

च. नं. :-

सिंहदरवार,
काठमाडौं, नेपाल ।

मिति:-.....२०७१.०१.०९.....

विषय :-

शुभकामना

गृह मन्त्रालय र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको संयुक्त प्रयासमा विपद सम्बन्धी प्रचलित ऐन, नियम, निर्देशिका, मापदण्ड र कार्यविधि समेतलाई समावेश गरी विपद व्यवस्थापन कार्यमा शरिक हुने सम्पूर्ण निकाय, संघ संस्था र विकास साझेदारहरुका साथसाथै सरोकारवाला अन्य सबैलाई समेत विषयवस्तुको जानकारी दिलाउने उद्देश्यका साथ "विपद व्यवस्थापन दिग्दर्शन, २०७१" पुस्तिका प्रकाशन गर्न लागिएकोमा मलाई खुसी लागेको छ ।

विपद व्यवस्थापनका बहुपक्षीय आयामहरु मध्ये यसको कुशल र दिर्घकालीन जोखिम न्यूनीकरण, सशक्त र प्रभावकारी प्रतिकार्यका साथसाथै विपद पश्यातको दिगो विकासमूलक पुनस्थापना र पुननिर्माण समेतको काम कारवाहीलाई व्यवस्थित र निर्देशित गर्ने हेतुले यो दिग्दर्शन प्रकाशित हुदैछ । विपद सम्बन्धी एकीकृत र समयानुकूल परिमार्जित नीति, नियम र कार्यक्रमको तयारी र सघन संचालनतर्फ उन्मुख हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशको समग्र विकास र पूर्वाधार निर्माण कार्यलाई दिगो र उत्थानशील तुल्याउने कार्यमा क्रियाशील रहेका जनशक्तिको लागि यो दिग्दर्शनले यथोचित मार्ग प्रसस्त गर्ने विश्वास लिएको छु ।

विपद सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्था, स्थापित निकायगत संरचना र तदनुरूप कानून तथा विपदसंग प्रत्यक्ष र परोक्षरूपमा संलग्न सबै क्षेत्रगत निकायहरुको कानूनमा उल्लिखित विपद व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित प्रावधानहरु तथा नेपाल पक्षराष्ट्र रहेको अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध र विषयहरुसमेत समेटे एकीकृत पुस्तिकाकारमा प्रकाशित गरिने यस पुस्तिकाले यस क्षेत्रमा क्रियाशील समग्र जनशक्तिको लागि नीति नियमको कार्यान्वयनमा स्पष्टता र एकरूपता कायम राख्न र समयानुकूलको नीति निर्माण र परिमार्जन गर्ने कार्यमा समेत टेवा पुर्याउने यस किसिमको सहाणीय कार्यमा शरिक रहनुभएका गृह मन्त्रालय र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका कर्मचारी र पुस्तिका प्रकाशनमा सहयोग गर्ने सहयोगी निकाय तथा संघसंस्थाप्रति म आभार व्यक्त गर्दछु ।

विपद व्यवस्थापन कार्यलाई विशिष्टिकृत गर्दै आउँदा दिनहरुमा अझ बढी व्यवसायिक ढंगबाट कार्य सम्पादन गर्नका लागि "विपद व्यवस्थापन दिग्दर्शन, २०७१" पुस्तिकाले यस क्षेत्रमा क्रियाशील समग्र जनशक्ति र आम जनसमुदायलाई विपद सम्बन्धी एकीकृत र स्पष्ट जानकारी दिनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

सूर्यप्रसाद सैलवाल
सचिव

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

सिंहदरवार काठमाडौं
संघीय स्थानीय विकास मन्त्रालय
२०१९

फोन { ४२०००००
४२००२६९
४२००२९७
४२००२९९

पत्र संख्या:-

चलानी नं.:-

मिति :-

२०७९/०९/०९

विषय :- शुभकामना

विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित प्रचलित ऐन, नियम, निर्देशिका, मापदण्ड एवम् कार्यविधिहरु समेतलाई समावेश गरी सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय र गृह मन्त्रालयको संयुक्त प्रयासमा "विपद् व्यवस्थापन दिग्दर्शन, २०७९" नामक पुस्तिका प्रकाशन हुन लागेकोमा मलाई असाध्यै खुसी लागेको छ ।

विपद् व्यवस्थापन सहश्राव्दी विकास लक्ष्य तथा दिगो विकासका आयामसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषय हो । प्रकाशोन्मुख दिग्दर्शनले विपद् व्यवस्थापनमा काम गर्ने सबै सरोकारवालाहरुलाई विपद् व्यवस्थापनका चक्रहरुका सबै क्रियाकलापहरुमा विद्यमान कानुनी सामाग्रीहरुलाई एकै भलकमा ल्याउने प्रयास गरेको छ । सीमित साधन र श्रोतलाई अधिकाधिक रुपमा परिचालन गरी विपद् पूर्वको अवस्थामा जोखिमको न्यूनीकरण एवम् भरपर्दो पूर्वतयारी गर्न, विपद्को अवस्थामा धनजनको क्षतिको न्यूनीकरण गर्न एवम् विपद् पछिको अवस्थामा दिगो पुनस्थापना र पुननिर्माण गर्न प्रस्तुत दिग्दर्शनले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ । साथै प्रस्तुत दिग्दर्शनमा नेपाल पक्षराष्ट्र रहेको विपद्सँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध र विषयहरु समेत समावेश भएकाले यो दिग्दर्शन विपद्सँग चासो/सरोकार राख्ने सबैका लागि उत्तिकै महत्वपूर्ण छ ।

अन्तमा, यस दिग्दर्शन तयारीको क्रममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने यस मन्त्रालयका सहसचिव श्री गोपी खनाल, उप सचिव श्री लक्ष्मी पाण्डेय (गौतम), शाखा अधिकृत श्री रामचन्द्र तिवारी, गणेशराज कार्की, अनिल पौडेल र गृह मन्त्रालयका उप सचिव श्री प्रदीपकुमार कोइराला, विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने डा. गोविन्द आचार्य, शुद्धाशुद्धी हेरी सहयोग गर्नुहुने डा. दिपकप्रसाद गौतम एवम् दिग्दर्शन प्रकाशनका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय विकास कार्यक्रमका कृष्णराज काफ्ले लगायत यस दिग्दर्शन तयारीको क्रममा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने सबै सघं संस्था तथा व्यक्तिहरुलाई विशेष धन्यवाद दिँदै दिग्दर्शनको सफल कार्यान्वयनबाट हामी सबैले विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा ठोस योगदान दिन सकौं भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शान्त बहादुर श्रेष्ठ
सचिव

भ्रष्टाचार विरुद्धको चाल, असल शासनको बहाल ।

मन्त्रालयको मन्तव्य

१. भूमिका

नेपाल बाढी, भूकम्प, आगलागी, शीतलहर, हिमताल विस्फोट, तथा हिम पहिरो जस्ता प्रकोपका घटनाहरूबाट उच्च सङ्कटासन्न अवस्थामा रहेकोछ। यस अतिरिक्त मुलुक बर्ड फलु, महामारी, चट्याङ आदिको जोखिममा समेत रहेको छ। यस्ता प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक घटनाका कारणहरूबाट नेपालले बर्सेनि ठूलो जनधनको क्षति व्यहोर्नु परेको छ।

नेपालमा विपद् व्यवस्थापनको लागि दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ नै मुख्य कानूनी प्रावधान हो। मुलुकमा सो ऐन अनुसार विपद् प्रतिकार्यको क्रियाकलापहरू भइरहेको अवस्था छ। हालका वर्षहरूमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी रणनीति, मापदण्ड, मार्गदर्शन, निर्देशिकाहरू नेपाल सरकारले स्वीकृत गरी कार्यन्वयनमा ल्याएको छ। यी कानूनी दस्तावेजहरू विपद् व्यवस्थापनका सबै चक्रहरूका सबै क्रियाकलापहरू सञ्चालन तथा समन्वयका लागि उपयोगी सिद्ध भएका छन्।

यसका अतिरिक्त देशका अन्य कतिपय ऐन, नियम नियमावली, निर्देशिका तथा मापदण्डहरूका कतिपय कानूनीप्रावधानहरू विपद् व्यवस्थापनसँग कुनै न कुनै रूपले सम्बन्धित छन्। दिग्दर्शनमा सङ्कलित यि सामग्रीहरू कुनै कानूनी पद सोपानमा आधारीत नगरी विषयसँगको सान्दर्भिकतामा राखिएका हुन्।

विपद् व्यवस्थापन क्षेत्रमा कार्य गर्ने संस्था, पेसाकर्मी, अनुसन्धानकर्ता तथा विद्यार्थीहरूलाई छरिएर रहेका कानूनी सामग्रीहरूले केही असहज परिस्थिति सिर्जना गरेको पाइन्छ। विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कानूनी दस्तावेजहरू कतिपय सरोकारबालाहरूलाई समेत यथेष्ट जानकारी नभएको अवस्थामा विपद् व्यवस्थापनका चक्रहरूसँग सम्बन्धी कानूनी सामग्रीहरू सकलन गरी विपद् व्यवस्थापन दिग्दर्शनको आवश्यकता महशुस गरी यो दिग्दर्शन तयार गरिएको हो। यस दिग्दर्शनले विपद् व्यवस्थापनका कानूनी पाटाहरूको जानकारी सम्पूर्ण सरोकारबालाहरूलाई एकै झलकमा प्रदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ। यसले दिग्दर्शनमा समय सापेक्ष परिर्माण गर्न समेत मद्दत गर्नेछ।

यस दिग्दर्शनमा नेपाल सरकारले हस्ताक्षर गरेका विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा द्विपक्षीय सन्धी, सम्झौता तथा समझदारीहरू समेत समावेश गरेको छ। विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धी भवन सहिता (Building Code) र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना तर्जुमासम्बन्धी दस्तावेजहरू आफै एकीकृत सामग्रीहरू भएकाले यस दिग्दर्शनमा समावेश नगरी छुट्टै दिग्दर्शन ल्याउने सोच रहेको छ।

यस दिग्दर्शनलाई मुख्यतया ३ भागमा विभाजन गरिएको छ। पहिलो भागमा विपद् व्यवस्थापनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित कानूनी सामग्रीहरू समावेश गरिएको छन्। यसमा विपद् व्यवस्थापनकै लागि स्वीकृत ऐन, नियम, नियमावली, निर्देशिका, मापदण्डहरू संलग्न छन्। यी सामग्रीहरूमा कुनै परिवर्तन नगरी हुवहु जस्ताको तस्तै यस दिग्दर्शनमा समावेश गरिएको छन्। दोस्रो भागमा विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित ऐन, नियम, नियमावली निर्देशिका, मापदण्डहरू समावेश गरिएको छन्। यि सामग्रीहरूका विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित परिच्छेद, दफा, उपदफा, नियम, उपनियम मात्र दिग्दर्शनमा उल्लेख गरिएको छन्। विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा द्विपक्षीय सन्धी, सम्झौता तथा समझदारीहरू जस्ताको त्यस्तै यस दिग्दर्शनका राखिएका छन्।

विषय सूची

१.	भूमिका	२
२.	विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विद्यमान कानूनी व्यवस्था	३
२.१	दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९	४
२.२	विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६	१७
२.३	विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन, २०६७	१२२
२.४	राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा, २०७०	१६९
२.५	प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली, २०६३	१९१
२.६	विपद् पश्चात्को शव व्यवस्थापनसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६८	१९५
२.७	प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४	२१९
२.८	नेपाल सरकारको ८३ वटाखुल्ला क्षेत्र कायम गर्ने निर्णय, २०६९	२२८
२.९	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६९	२३६
२.१०	स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८	२७५
२.११	विपद् पीडित पुनर्वास संचालन कार्यविधि, २०७१	
२.१२	बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६७	३१३
२.१३	जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०६२	३२२
२.१४	वनडहेलो व्यवस्थापन रणनीति, २०६७	३३२
२.१५	वन्यजन्तुबाट अप्रत्यासित रूपमा हुने क्षतिको राहत सहयोगसम्बन्धी निर्देशिका, २०६५	३४२
२.१६	वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका, २०६९	३४७
२.१७	बर्ड फ्लु नियन्त्रण आदेश, २०६४, २०६५, २०६७	३५१
२.१८	राहत कार्यक्रम तथा अनुगमन कार्ययोजना	३६१
२.१९	बहुसङ्ख्यक घाइतेको व्यवस्थापन प्रणाली	३६४
२.२०	Guidelines on Emergency Preparedness & Disaster Management for Hospitals, 2002	४१९
२.२१	जिल्लास्तरीय आकस्मिकता योजना पुस्तिका नेपाल, २०६६	४३५
३.	विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनी व्यवस्था	४४६
३.१	प्रधानमन्त्री सहायता कोष नियमावली, २०५९	४४७
३.२	स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५	४५१
३.३	स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६	४६१
३.४	वातावरणमैत्री स्थानीय शासन प्रारूप, २०७०	४६६
३.५	स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९	४८८
३.६	न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापन कार्यविधि, २०६५ (परिमार्जन र संशोधन सहित)	४९२
३.७	फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८	५००
३.८	फोहरमैला व्यवस्थापन नियमावली, २०७०	५०५
३.९	जलस्रोत ऐन, २०४९	५०९
३.१०	जलस्रोत नियमावली, २०५०	५११
३.११	जलस्रोत रणनीति, २०५९	५१३
३.१२	राष्ट्रिय जल योजना, २०६२ (National Water Plan, 2005)	५३३
३.१३	सिँचाइ नीति, २०७०	५४४
३.१४	वन ऐन, २०४९	५४८
३.१५	वन नियमावली, २०६३(तेस्रो संशोधन सहित)	५५२

३.१६ भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९	५५६
३.१७ मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५२	५५९
३.१८ संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३	५६३
३.१९ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९	५६५
३.२० सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन, २०६५	५६७
३.२१ जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिको (कार्यविधि) निर्देशिका, २०६२	५७०
३.२२ वन पैदावार (काठ/दाउरा) सङ्कलन तथा वितरण निर्देशिका, २०५७	५७२
३.२३ राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१	५७५
३.२४ कृषि जैविक विविधता नीति, २०६३	५७९
३.२५ पन्छीपालन नीति, २०६८	५८१
३.२६ खर्क नीति, २०६८	५८३
३.२७ राष्ट्रिय विउ विजन नीति, २०५६	५८५
३.२८ पशु स्वास्थ्य तथा पशुसेवा ऐन, २०५५	५८७
३.२९ पशु स्वास्थ्य तथा पशुसेवानियमावली, २०५६	५९०
३.३० राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६९	५९३
३.३१ सङ्क्रात्मक रोग ऐन, २०२०	५९८
३.३२ आपूर्ति नीति, २०६९	६००
३.३३ राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन, २०७०	६०३

४. विपद् जोखिम व्यवस्थापनसंग सम्बन्धीनेपाल सरकारका अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा द्विपक्षिय सन्धी, सम्झौता तथा समझदारी ६०५

4.1 Nepal Risk Reduction Consortium	६०७
4.2 The Five Flagships	६०९
4.2.1 Flagship 1: School and Hospital Safety	६०९
4.2.2 Flagship 2: Emergency Preparedness and Response Capacity	६१२
4.2.3 Flagship 3: Flood Management in Kosi River Basin	६१५
4.2.4 Flagship 4: Integrated Community Based Disaster Risk Reduction	६१८
4.2.5 Flagship 5: Policy & Institutional Support for Disaster Risk Management	६२०
4.3 Model Agreement on Emergency Customs Declaration 2006/2007	६२४
4.4 HFA Achievement Summary	६३२
4.5 HFA 2 Priorities from Nepal	६३३
4.6 SAARC Agreement on Rapid Response to Natural Disasters	६४१
4.7 DRM Related Issues in Kosi Treaty between Nepal and India	६५१
4.8 DRM Related Issues in Gandak Treaty between Nepal and India	६५२

५ निष्कर्ष ६५

विपद् जोखिम व्यवस्थापनसंग प्रत्यक्ष सम्बन्धीत विद्यमान कानूनी व्यवस्था

दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९

प्रमाणीकरण र प्रकाशन मिति

संशोधन गर्ने ऐन	२०३९।९।८
१. न्याय प्रशासन सुधार (चौथो संशोधन) ऐन, २०४३	२०४३।७।२४
२. दैवी प्रकोप (उद्धार) (पहिलो संशोधन) ऐन, २०४६	२०४६।७।११
३. दैवी प्रकोप (उद्धार) (दोस्रो संशोधन) ऐन, २०४९	२०४९।६।१४
२. गणतन्त्र सुदृढीकरण तथा केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने ऐन, २०६६	२०६६।१०।७

२०३९ सालको ऐन नं. २०

दैवी प्रकोपसम्बन्धी उद्धार कार्यको लागि व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

प्रस्तावना : दैवी प्रकोपबाट सर्वसाधारण जनताको जीउधन तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षा गर्नको लागि दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरू गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न र सर्वसाधारण जनताको सुविधा कायम राख्न वाञ्छनीय भएकोले,

श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट राष्ट्रिय पञ्चायतको सल्लाह र सम्मतिले यो ऐन बनाइबक्सकोछ।

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ** : (१) यस ऐनको नाम “दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९” रहेकोछ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।

२. **परिभाषा** : विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

(क) “दैवी प्रकोप” भन्नाले भूकम्प, आगलागी, आँधीवेरी, बाढी पैहो, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, अनिकाल, महामारी तथा यस्तै अन्य प्राकृतिक प्रकोपलाई सम्भन्तुपर्छ, * र सो शब्दले औद्योगिक दुर्घटना विस्फोटक वा विषाक्त पदार्थद्वारा हुने दुर्घटना तथा यस्तै अन्य कुनै पनि प्रकारको प्रकोपलाई समेत जनाउनेछ।

(ख) “संकटग्रस्त क्षेत्र” भन्नाले दफा ३ बमोजिम घोषित संकटग्रस्त क्षेत्र सम्भन्तुपर्छ।

* यो ऐन संवत् २०६५ साल जेठ १५ गतेदेखि लागू भएका प्रशस्ती र अधिराज्य शब्द भिन्निएको।

+ पहिलो संशोधनद्वारा थप।

- ♦(ग) “दैवी प्रकोप उद्धार कार्य” भन्नाले दैवी प्रकोपबाट असर परेको वा पर्न सक्ने क्षेत्रमा दैवी प्रकोपको नियन्त्रण र रोकथाम तथा तत्सम्बन्धी पूर्व तयारी र दैवी प्रकोपबाट जनतालाई परेको पीरमर्का तथा असुविधा हटाउनको लागि दैवी प्रकोपबाट पीडित जनताको पुनर्स्थापना तथा दैवी प्रकोपबाट असर परेको क्षेत्रको पुनर्निर्माण गर्ने कार्य लगायत दैवी प्रकोपबाट सर्वसाधारण जनताको जीउधन तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षाको लागि गरिने जुनसुकै उद्धार कार्य सम्भन्नुपर्छ ।
- ♦(घ) “केन्द्रीय समिति” भन्नाले दफा ५ बमोजिम गठित केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति सम्भन्नुपर्छ ।
- ✚(घण) “क्षेत्रीय समिति” भन्नाले दफा ७ बमोजिम गठित क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति सम्भन्नुपर्छ ।
- (ङ) ✕
- ♦(च) “जिल्ला समिति” भन्नाले दफा ७ बमोजिम गठित जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति सम्भन्नुपर्छ ।
- ✚(छ) “स्थानीय समिति” भन्नाले दफा ७ बमोजिम गठित स्थानीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति सम्भन्नुपर्छ ।

३. **संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्ने** : ♦(१) नेपाल सरकारले आवश्यक देखेमा दैवी प्रकोपबाट असर परेको वा पर्न सक्ने क्षेत्रको सीमाना तोक्यो नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सोही सूचनामा तोकिएको अवधिको लागि संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अवधिभित्र दैवी प्रकोपबाट उत्पन्न स्थितिलाई काबुमा ल्याउन नसकेमा त्यस्तो अवधि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आवश्यकता अनुसार बढाउन सक्नेछ ।

- ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।
- ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।
- ✚ पहिलो संशोधनद्वारा थप ।
- ✕ दोस्रो संशोधनद्वारा खारेज ।
- ✚ पहिलो संशोधनद्वारा थप भई दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित ।

४. **नेपाल सरकारले आदेश दिन सक्ने** : नेपाल सरकारले सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा दैवी प्रकोप उद्धार कार्य गर्न गराउनको लागि देहायको कुनै वा सबै काम गर्ने आदेश आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित कसैलाई पनि दिन सक्नेछ :-

- (क) सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा आवश्यकता अनुसार सरकारी वा गैर सरकारी कार्यालय, शिक्षण संस्था तथा अन्य संघ संस्थाहरूलाई केही अवधिको लागि बन्द गर्ने,
- (ख) सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा दैवी प्रकोप उद्धार कार्यमा प्रतिकूल असर पर्न सक्ने कुनै काम कारवाई गर्न नदिने,
- (ग) सरकारी वा गैर सरकारी कार्यालय वा संस्थाका कर्मचारीहरूलाई काजमा खटाउने,
- (घ) सङ्कटग्रस्त क्षेत्रभित्रका व्यक्तिहरूलाई सुरक्षित स्थानमा सार्ने वा सार्न लगाउने,
- (ङ) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको प्रयोजनको लागि कुनै व्यक्ति वा संस्थाको चल अचल सम्पत्ति उपयोग गर्न आवश्यक भएमा तोकिएको अवधिभरको लागि अस्थायी तवरले प्राप्त गर्ने,
- (च) सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा रहेका मालसामानहरू सुरक्षित स्थानमा सार्ने वा सार्न लगाउने,
- (छ) सरकारी स्रोत तथा साधनलाई उपयोग गर्ने,
- (ज) सम्बन्धित जिल्लाभित्रका गैर सरकारी कार्यालय, संस्था वा व्यक्तिको सवारी साधनलाई कुनै निश्चित अवधिसम्मको लागि नियन्त्रणमा लिने र प्रयोग गर्ने,
- (झ) सम्बन्धित जिल्लाभित्रको गैर सरकारी कार्यालय, संस्था वा व्यक्तिको खाद्यान्न, लत्ताकपडा, औषधि, निर्माण सामग्री तथा अन्य वस्तुहरू नियन्त्रणमा लिने र दैवी प्रकोपद्वारा पीडित व्यक्तिहरूलाई वितरण गर्ने,
- (ञ) सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा पर्ने जग्गा, घर, कल-कारखाना, देव-देवालय तथा धार्मिक स्थल र अन्य यस्तै महत्वपूर्ण वस्तु वा स्थानलाई विनाश हुनबाट बचाउन उपाय गर्ने,
- (ट) सहयोग टोलीहरू गठन गरी सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा पठाउने,
- (ठ) सर्वसाधारण जनताको जीउधनको रक्षाको लागि अन्य आवश्यक सुरक्षात्मक उपायहरूको व्यवस्था गर्ने,
- (ड) नेपाल सरकारले तोकेको अन्य काम गर्ने ।

†४क. विदेशीको प्रवेशमा नियन्त्रण : दैवी प्रकोपबाट असर परेको कुनै क्षेत्रमा विदेशी नागरिक वा संस्थाले कुनै प्रयोजनको लागि प्रवेश गर्न नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनु पर्ने गरी नेपाल सरकारले आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।

♦५. केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको गठन : (१) दैवी प्रकोप उद्धार कार्य सम्बन्धी नीतिको तर्जुमा गर्न, कार्यक्रम बनाउन र कार्यान्वयन गर्न तथा तत्सम्बन्धी अन्य आवश्यक काम कारवाही गर्न गराउनका लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति गठन गर्न सक्नेछ । केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको कार्यविधि तथा सदस्यहरूको कार्याविधि सोही सूचनामा तोके बमोजिम हुनेछ ।

■(२) उपदफा (१) बमोजिम गठन हुने केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा देहाय बमोजिमका सदस्यहरू रहनेछन् :-

(क)	गृह मन्त्री	-अध्यक्ष
(ख)	आवास तथा भौतिक योजनामन्त्री	-सदस्य
(ग)	स्वास्थ्य मन्त्री	-सदस्य
(घ)	सचिव, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
(ङ)	सचिव, रक्षा मन्त्रालय	-सदस्य
(च)	सचिव, गृह मन्त्रालय	-सदस्य
(छ)	सचिव, परराष्ट्र मन्त्रालय	-सदस्य
(ज)	सचिव, निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय	-सदस्य
(झ)	सचिव, जलस्रोत मन्त्रालय	-सदस्य
(ञ)	सचिव, सञ्चार मन्त्रालय	-सदस्य
(ट)	सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	-सदस्य
(ठ)	सचिव, श्रम तथा सामाजिक कल्याण मन्त्रालय	-सदस्य
(ड)	सचिव, आपूर्ति मन्त्रालय	-सदस्य
(ढ)	सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	-सदस्य

† पहिलो संशोधनद्वारा थप ।

♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।

■ दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित ।

(ण)	उपरथी, ^{११} जङ्गी अड्डा	-सदस्य
(त)	प्रहरी महानिरीक्षक, प्रहरी प्रधान कार्यालय	-सदस्य
(थ)	प्रतिनिधि, समाज कल्याण परिषद्	-सदस्य
(द)	प्रतिनिधि, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	-सदस्य
(ध)	प्रतिनिधि, नेपाल स्काउट	-सदस्य
(न)	महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग	-सदस्य
(प)	महानिर्देशक, जल वायु विज्ञान विभाग	-सदस्य
(फ)	नेपाल सरकारबाट मनोनीत लब्ध प्रतिष्ठित दुई व्यक्ति	-सदस्य
(ब)	अतिरिक्त सचिव (दैवी प्रकोप सम्बन्धी काम हेर्ने), गृह मन्त्रालय	-सदस्य-सचिव

■(३) केन्द्रीय समितिले दैवी प्रकोपबाट प्रभावित जिल्लाबाट प्रतिनिधित्व गर्ने सम्बन्धित सांसदलाई केन्द्रीय समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्नेछ ।

(४) केन्द्रीय समितिको आन्तरिक कार्यविधि केन्द्रीय समितिले आफैले व्यवस्थित गर्न सक्नेछ ।

***५क. उपसमितिको गठन :** केन्द्रीय समितिलाई आवश्यक सुझाव र सल्लाह दिन, केन्द्रीय समितिको नीति निर्देशन कार्यान्वयन गर्नमा सघाउ पुर्याउन तथा दैवी प्रकोप परेकोमा उद्धार र पुनर्स्थापना गर्ने कार्य प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्न गराउन केन्द्रीय समितिले उद्धार तथा उपचार उपसमिति र आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापना उपसमिति गठन गर्न सक्नेछ ।

***५ख. उद्धार तथा उपचार उपसमिति :** (१) उद्धार तथा उपचार उपसमितिमा देहायका सदस्यहरू रहने छन् :

(क)	स्वास्थ्य मन्त्री	-संयोजक
(ख)	सचिव, सञ्चार मन्त्रालय	-सदस्य
(ग)	सचिव, निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय	-सदस्य

^{११} गणतन्त्र सुदृढीकरण तथा केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने ऐन, २०६६ द्वारा संशोधित ।

■ दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित ।

* दोस्रो संशोधनद्वारा थप ।

(घ)	उपरथी, ^{११} जङ्गी अड्डा	-सदस्य
(ङ)	प्रहरी महानिरीक्षक, प्रहरी प्रधान कार्यालय	-सदस्य
(च)	प्रतिनिधि, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	-सदस्य
(छ)	प्रतिनिधि, नेपाल स्काउट	-सदस्य

(२) उद्धार तथा उपचार उपसमितिको सचिव संयोजकले तोके बमोजिम हुनेछ ।

(३) उद्धार तथा उपचार उपसमितिको आन्तरिक कार्यविधि उद्धार तथा उपचार उपसमिति आफैले व्यवस्थित गर्न सक्नेछ ।

(४) उद्धार तथा उपचार उपसमितिको काम र कर्तव्य केन्द्रीय समितिले तोके बमोजिम हुनेछ ।

***५ ग. आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमिति :** (१) आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिमा देहायका सदस्यहरू रहनेछन् :-

(क)	आवास तथा भौतिक योजना मन्त्री	-संयोजक
(ख)	सचिव, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
(ग)	सचिव, गृह मन्त्रालय	-सदस्य
(घ)	सचिव, आपूर्ति मन्त्रालय	-सदस्य
(ङ)	सचिव, श्रम तथा सामाजिक कल्याण मन्त्रालय	-सदस्य
(च)	सचिव, जलस्रोत मन्त्रालय	-सदस्य
(छ)	सचिव, निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय	-सदस्य
(ज)	प्रतिनिधि, समाज कल्याण परिषद्	-सदस्य

(२) आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिको सचिव संयोजकले तोके बमोजिम हुनेछ ।

(३) आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिको आन्तरिक कार्यविधि आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापना उपसमिति आफैले व्यवस्थित गर्न सक्नेछ ।

(४) आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिको काम र कर्तव्य केन्द्रीय समितिले तोके बमोजिम हुनेछ ।

^{११} गणतन्त्र सुदृढीकरण तथा केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने ऐन, २०६६ द्वारा संशोधित ।
* दोस्रो संशोधनद्वारा थप ।

६. केन्द्रीय समितिको काम र कर्तव्य : केन्द्रीय समितिको काम र कर्तव्य देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) दैवी प्रकोपबाट असर परेको इलाकालाई सङ्कटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने,
- ♦(ख) दैवी प्रकोपको नियन्त्रण, रोकथाम र तत्सम्बन्धी पूर्व तयारी र दैवी प्रकोपबाट पीडित जनताको पुनर्स्थापना तथा दैवी प्रकोपबाट असर परेको क्षेत्रको पुनर्निर्माण आदि उद्धार कार्य सम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिको तर्जुमा गर्न तथा सो नीति अनुसारको कार्यक्रम बनाई नेपाल सरकारसमक्ष पेश गर्ने,
- (ग) खण्ड (ख) बमोजिमका नीति तथा कार्यक्रम नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएपछि कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (घ) केन्द्रीय दैवी प्रकोप सहायता कोषबाट नेपालभित्र तथा बाहिरबाट प्राप्त सहायता रकम, खाद्यान्न, लत्ता कपडा, औषधि, निर्माण सामग्री तथा अन्य वस्तुहरू सुरक्षितसाथ राख्ने र सो कोषबाट त्यस्तो वस्तुहरू आवश्यकता अनुसार सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको लागि पठाउने,
- (ङ) * दैवी प्रकोप उद्धार कार्य गर्न सामाजिक संघ संस्थाहरूलाई सम्मिलित गराउने र ती संघ संस्थाहरूको काम कारवाईमा समन्वय कायम गर्ने,
- (च) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यमा सहयोगको लागि टोलीहरू गठन गरी सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा पठाउने,
- (छ) जिल्ला समिति तथा स्थानीय समितिलाई उद्धार कार्य गर्ने गराउने सम्बन्धमा निर्देशन दिने,
- (ज) * दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धमा नेपाल सरकारले तोकेको अन्य कामहरू गर्ने,
- (झ) नेपाल सरकारलाई समय समयमा कार्य प्रगतिको विवरण दिने ।

♦७. अन्य दैवी प्रकोप उद्धार समितिहरूको गठन : दैवी प्रकोप उद्धार कार्य गर्न गराउनको लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आवश्यकता

♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।
 × पहिलो संशोधनद्वारा भिकिएको ।
 ■ दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित ।
 ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।

अनुसार क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति, † जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति तथा स्थानीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति गठन गर्न सक्नेछ । त्यस्ता समितिहरूको कार्यविधि र सदस्यहरूको कार्यावधि सोही सूचनामा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

†७क. क्षेत्रीय समितिको काम र कर्तव्य : क्षेत्रीय समितिको काम र कर्तव्य देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) दैवी प्रकोप उद्धार कार्य सम्बन्धी क्षेत्रीयस्तरको नीति तर्जुमा गर्ने तथा तत्सम्बन्धी कार्यक्रम बनाउने सम्बन्धमा केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई आवश्यक सुझाव दिने,
- (ख) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको सम्बन्धमा ■जिल्ला समितिहरू बीच समन्वय गर्ने गराउने,
- (ग) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको सम्बन्धमा केन्द्रीय समितिलाई समय समयमा जानकारी दिने,
- (घ) केन्द्रीय समितिको निर्देशन अनुसार कार्यहरू गर्ने ।

द. †

†९. जिल्ला समितिको काम र कर्तव्य : (१) जिल्ला समितिको काम र कर्तव्य देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको सम्बन्धमा स्थानीय समितिहरू बीच समन्वय गर्ने गराउने,
- (ख) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यसम्बन्धी जिल्ला स्तरीय योजना तर्जुमा गरी त्यस्तो योजना ■क्षेत्रीय समितिमा पेश गर्ने,
- (ग) स्थानीय समितिहरूबाट भए गरेको दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको रेखदेख गर्ने र भइरहेको दैवी प्रकोप उद्धार कार्यमा टेवा पुऱ्याउने,
- (घ) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको सम्बन्धमा ■क्षेत्रीय समितिलाई समय समयमा जानकारी दिने,

† दोस्रो संशोधनद्वारा भिकिएको ।
 ■ दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित ।
 † दोस्रो संशोधनद्वारा खारेज ।
 ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।

- (ङ) केन्द्रीय समिति र क्षेत्रीय समितिको निर्देशन अनुसार कार्यहरू गर्ने ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम गर्नु पर्ने सबै कार्यहरू जिल्ला समितिकै निर्णयबाट हुनु पर्नेछ ।

■ **९क. स्थानीय समितिको काम र कर्तव्य** : स्थानीय समितिको काम र कर्तव्य देहायबमोजिम हुनेछ :-

- (क) दैवी प्रकोपबाट भएको क्षतिको विस्तृत विवरण तयार गरी दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिलाई उद्धार तथा पुनर्स्थापनाको लागि चाहिने आवश्यक स्रोत तथा साधनको समेत अनुमान गरी जिल्ला समितिमा पेश गर्ने,
- (ख) आवश्यकता अनुसार स्वयंसेवकहरूको टोली गठन गरी उद्धार कार्य सञ्चालन गर्ने गराउने,
- (ग) दैवी प्रकोपबाट घाइते हुन पुगेका व्यक्तिहरूलाई सकभर छिटो नजीकको स्वास्थ्य चौकी वा अस्पताल पुर्याउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने,
- (घ) दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिहरूलाई सुरक्षित स्थानमा राख्न लगाउने व्यवस्था गर्ने,
- (ङ) जिल्ला समिति तथा अन्य स्थानीय स्रोतबाट प्राप्त भएको नगद तथा बस्तुगत सहयोग दैवी प्रकोपबाट पीडित परिवारहरूलाई व्यवस्थित तरीकाले वितरण गर्ने,
- (च) दैवी प्रकोपको संभावित घटनाहरूको रोकथाम र नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा पूर्व तयारीको लागि जनचेतना जगाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (छ) दैवी प्रकोप उद्धार कार्य समाप्त भएपछि बाँकी रहन आएको मालसामान र नगद तथा तत्सम्बन्धी हिसाब किताब दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको जिल्ला समितिमा बुझाउने ।

१०. **भाडा दिइने** : दफा ४ को खण्ड (ङ) वा (ज) बमोजिम गैर सरकारी कार्यालय, संस्था वा व्यक्तिको कुनै चल अचल सम्पत्ति अस्थायी रूपमा प्राप्त गरेमा वा सवारी साधन प्रयोग गरेमा त्यसरी प्राप्त गरेको चल अचल सम्पत्ति वा प्रयोग गरेको सवारी साधनको लागि प्रचलित दर अनुसारको भाडा नेपाल सरकारले तोकेको पदाधिकारी,

■ दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित (दफा ९क. पहिलो संशोधनद्वारा थप भएको) ।

संस्था वा दैवी प्रकोप उद्धार समितिले सम्बन्धित कार्यालय, संस्था वा व्यक्तिलाई दिनेछ।

तर अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्दा बाली लागेको वा लाग्ने जग्गा पनि परेको रहेछ भने नोक्सानी भएको वा हुने बालीको लागि समेत आवश्यक क्षतिपूर्ति दिइनेछ।

११. मोल दिइने : दफा ४ को खण्ड (भ) बमोजिम गैर सरकारी कार्यालय, संस्था वा व्यक्तिबाट खाद्यान्न, लत्ताकपडा, औषधि, निर्माण सामग्री तथा अन्य वस्तुहरू प्राप्त गरेमा त्यस्तो वस्तुको प्रचलित दरबाट हुन आउने मोलको रकम नेपाल सरकारले तोकेको पदाधिकारी, संस्था वा दैवी प्रकोप उद्धार समितिले सम्बन्धित कार्यालय, संस्था वा व्यक्तिलाई दिनेछ।

१२. सहयोग गर्ने : दैवी प्रकोप उद्धार कार्यमा सघाउ पुऱ्याउन केन्द्रीय समिति, क्षेत्रीय समिति जिल्ला समिति तथा स्थानीय समितिलाई सम्बन्धित क्षेत्र तथा नजिकका क्षेत्रका सबै सरकारी तथा गैर सरकारी कार्यालय, संघ संस्था वा व्यक्तिले सहयोग गर्नु पर्नेछ।

१३. कोष : दैवी प्रकोप सहायता कोष निम्न नामबाट खडा हुन सक्नेछ :-

- (क) दैवी प्रकोप केन्द्रीय सहायता कोष,
- (ख) दैवी प्रकोप क्षेत्रीय सहायता कोष,
- (ग)
- (घ) दैवी प्रकोप जिल्ला सहायता कोष,
- (ङ) दैवी प्रकोप स्थानीय सहायता कोष।

(२) दैवी प्रकोप केन्द्रीय सहायता कोषमा देहायका रकम रहनेछन् :-

- (क) नेपाल सरकारले प्रदान गरेको रकम,
- (ख) राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्थाबाट प्राप्त रकम,
- (ग) अन्य स्रोतबाट प्राप्त रकम।

दैवी प्रकोप क्षेत्रीय सहायता कोष, दैवी प्रकोप जिल्ला सहायता कोष र दैवी प्रकोप स्थानीय सहायता कोषमा देहायका रकमहरू रहनेछन् :-

- ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित।
- ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित।
- † दोस्रो संशोधनद्वारा फिक्किएको।
- † दोस्रो संशोधनद्वारा फिक्किएको।

- (क) नेपाल सरकारले प्रदान गरेको रकम,
- (ख) दैवी प्रकोप केन्द्रीय सहायता कोषबाट प्राप्त रकम,
- (ग) अन्य स्रोतबाट प्राप्त रकम ।

(४) कोषको सबै रकम कुनै बैंकमा दैवी प्रकोप सहायता कोषको नाममा जम्मा गरिनेछ ।

(५) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको लागि गर्नु पर्ने सबै खर्च यसै कोषबाट व्यहोरिनेछ ।

(६) कोषको खाताको संचालन सम्बन्धित समितिको निर्णय बमोजिम क्रमिमा दुई जनाको दस्तखतबाट गरिनेछ ।

(७) दैवी प्रकोप सहायता कोषको लागि प्राप्त खाद्यान्न, लत्ता कपडा, औषधि, निर्माण सामग्री इत्यादि जिन्सी आम्दानी र खर्चको हिसाब छुट्टै राखिनेछ ।

(८) कसैले केही समयको लागि घर, सवारीको साधन, जग्गा इत्यादि दिएकोमा त्यसको अभिलेख पनि राखिनेछ ।

१४. लेखा र लेखापरीक्षण : (१) केन्द्रीय समिति, क्षेत्रीय समिति, जिल्ला समिति र स्थानीय समितिले प्राप्त गरेको र खर्च गरेको मालसामान वा वस्तु तथा नगद रकमको लेखा प्रचलित कानूनबमोजिम राख्नु पर्नेछ र त्यस्तो आम्दानी र खर्चको **लेखापरीक्षण** भएपछि सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशित गर्नु पर्नेछ ।

(२) केन्द्रीय समिति, क्षेत्रीय समिति, जिल्ला समिति तथा स्थानीय समितिबाट भएको खर्चको लेखापरीक्षण महालेखा परीक्षकको विभाग वा सो विभागले तोकेको कुनै दतावाला लेखापरीक्षकबाट हुनेछ ।

(३) नेपाल सरकारले कोषको हिसाब किताब, सम्बन्धित कागजात र अरू नगदी जिन्सी समेत जुनसुकै बखत जाँचन वा जाँचन लगाउन सक्नेछ ।

१५. मिन्हा दिने : दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको लागि सरकारी कार्यालय वा संस्थाबाट खर्च भएको उद्धार सामग्री, साधन तथा नगद रकम मिन्हाको लागि केन्द्रीय समितिले

† दोस्रो संशोधनद्वारा भिकिएको ।
 ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।
 † दोस्रो संशोधनद्वारा भिकिएको ।
 ■ दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित ।

नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न सक्नेछ र त्यसरी सिफारिश भएमा नेपाल सरकारले प्रचलित कानूनबमोजिम मिन्हा गर्न सक्नेछ ।

१६. दण्ड सजाय : (१) दफा ४ बमोजिम दिएको आदेश उल्लंघन गर्नेलाई तीन महीनासम्म कैद वा एक हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुनेछ ।

(२) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यमा बाधा पुऱ्याउनेलाई ६ महीनासम्म कैद वा दुईहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुनेछ ।

१७. ♦

१८. नेपाल सरकारवादी हुने : यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकारवादी हुनेछ ।

१९. नेपाल सरकारले निर्देशन दिन सक्ने : दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको सम्बन्धमा नेपाल सरकारले ♦केन्द्रीय समिति, क्षेत्रीय समिति, †... ..जिल्ला समिति र स्थानीय समिति तथा सम्बन्धित कुनै संघ संस्था, कार्यालय, पदाधिकारी वा व्यक्तिलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र सो निर्देशनको पालना गर्नु पर्ने कर्तव्य सम्बन्धित निकाय वा पदाधिकारी वा व्यक्तिको हुनेछ ।

२०. अधिकार प्रत्यायोजन : (१) नेपाल सरकारले यस ऐन बमोजिम आफूलाई प्राप्त केही अधिकार नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै पदाधिकारी वा समिति वा व्यक्ति वा संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।

(२) केन्द्रीय समिति वा अन्य समितिले आफूलाई यस ऐन बमोजिम प्राप्त भएको अधिकारमध्ये केही अधिकार कुनै समिति वा व्यक्ति वा संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।

२१. नियम बनाउने अधिकार : यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वित गर्नको लागि नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ ।

२२. बचाउ : यस ऐनमा लेखिएको कुरामा यसै ऐन बमोजिम र अरूमा प्रचलित कानूनबमोजिम हुनेछ ।

- ♦ न्याय प्रशासन सुधार (चौथो संशोधन) ऐन, २०४३ द्वारा खारेज ।
- ♦ पहिलो संशोधनद्वारा संशोधित ।
- † दोस्रो संशोधनद्वारा भिकिएको ।

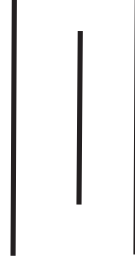
द्रष्टव्य :

- १ पहिलो संशोधनद्वारा रूपान्तर भएका शब्दहरू :-
“उद्धार कार्य” को सट्टा “दैवी प्रकोप उद्धार कार्य” ।
- २ दोस्रो संशोधनद्वारा रूपान्तर भएका शब्दहरू :-
“इलाका” को सट्टा “स्थानीय” ।
- ३ केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ ले देहायको शब्दको सट्टा देहायको शब्द राखी रूपान्तरण गरेको छ :
“श्री ५ को सरकार” भन्ने शब्दको सट्टा “नेपाल सरकार” ।

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ (National Strategy for Disaster Risk Management, 2009)

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय
(Government of Nepal, Ministry of Home Affairs)

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६
(National Strategy for Disaster Risk Management, 2009)

२०६६/६/२५ मा स्वीकृत
(Approved on 2009 October 11)

विषय-सूची

सि.नं.	विषय	पृष्ठ
	• कार्यकारी सारांश	१
१.	नेपालमा विपद् जोखिमको अवस्था	
१.१.	प्राकृतिक विपद्	१०
१.१.१.	बाढी	१०
१.१.२.	पहिरो	१०
१.१.३.	आगजनी	१०
१.१.४.	भूकम्प	११
१.१.५.	सुख्खा	११
१.१.६.	महामारी	१२
१.२.	विपद्का जोखिम, क्षति तथा अन्तरसम्बन्धित विषयहरू	
१.२.१.	विपद् जोखिम तथा संकटासन्नता	१२
१.२.२.	विपद्बाट भएको क्षति	१३
१.२.३.	विपद् र गरिबी बीचको अन्तरसम्बन्ध	१३
१.२.४.	प्राकृतिक प्रकोप तथा वातावरण	१४
२.	नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन : वर्तमान नीति, कानून तथा संस्थागत व्यवस्था	
२.१.	नीतिगत व्यवस्था	१५
२.२.	विद्यमान कानुनी व्यवस्था	१५
२.३.	विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न केन्द्रीय निकायहरू	१६
२.४.	विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न विभाग / निकायहरू	१९
२.५.	विद्यमान प्राविधिक क्षमता	२०
३.	विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति	
३.१.	परिचय	२२
३.२.	दीर्घकालीन सोच	२३
३.३.	दीर्घकालीन लक्ष्य	२३
३.४.	विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको मार्गनिर्देशक सिद्धान्त	२३
३.४.१.	विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई विकास योजनाहरूमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने	२४
३.४.२.	सुरक्षित जीवन र सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति	२५
३.४.३.	लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण	२५
३.४.४.	विकेन्द्रित कार्यान्वयन प्रक्रिया	२७
३.४.५.	कर्मचारीहरूको सुरक्षा	२६
३.४.६.	एकद्वार नीति र क्षेत्रगत कायसमूह अवधारणाको आधारमा कार्यसंचालन	२७
३.४.७.	एकीकृत उपागम (Holistic Approach) अपनाउने	२८
३.५.	रणनीतिगत प्राथमिकता	२८

३.६. पृष्ठ क	विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि क्षेत्रगत रणनीति	४८
३.६.१.	कृषि तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी रणनीति	४८
३.६.२.	स्वास्थ्य तथा पोषण क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति	५१
३.६.३.	शैक्षिक क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति	५३
३.६.४.	आवास, पूर्वाधार तथा भौतिक योजना सम्बन्धी रणनीति	५७
३.६.५.	जीविकोपार्जनको संरक्षण	६३
३.६.६.	खानेपानी तथा सर-सफाइ क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति	६५
३.६.७.	वन तथा भू-संरक्षण क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति	६७
३.६.८.	सूचना, सञ्चार, समन्वय तथा बन्दोबस्ती/प्रबन्धगत क्षमतासम्बन्धी रणनीति	६९
३.६.९.	खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको विश्लेषणसम्बन्धी रणनीति	७२
४.	विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि प्रस्तावित सङ्गठनात्मक संरचना तथा अवधारणा	७९
४.१.	परिचय	७९
४.२.	राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्	८०
४.३.	राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण	८०
४.४.	समितिहरूको स्थापना	८१
४.५.	क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समिति	८४
४.६.	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति	८५
४.७.	उपसमितिको स्थापना	८५
४.८.	स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति	८५
४.९.	समुदायमा आधारित सङ्गठन	८६
४.१०.	स्थानीय स्तरमा विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको व्यवस्था	८६
५.	कार्यान्वयन तथा अनुगमन	८७
५.१.	राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको कार्यान्वयन रणनीति	८९
५.१.१.	विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि योजना र क्षेत्रगत कार्ययोजनाको लागि सहयोग निर्माण गर्ने	८९
५.१.२.	प्रत्येक पहलहरूलाई सहयोग गर्ने	९०
५.२.	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	९१
६.	विपद् सम्बन्धी अङ्ग्रेजी नेपाली पारिभाषिक शब्दावली र परिमार्जन	९१
अनुसूचीहरू		
१	केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिका पदाधिकारीहरू	९२
२	राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्को गठन	९३
३	पूर्वतयारी व्यवस्थापन समितिको गठन	९४
४	उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समितिको गठन	९५
५	पुनःस्थापना तथा पुनर्निर्माण व्यवस्थापन समितिको गठन	९६
६	क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन	९७
७	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन	९८
८	स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन	९९
९	विपद्सम्बन्धी अङ्ग्रेजी-नेपाली पारिभाषिक शब्दावली	१००

कार्यकारी सारांश

Executive Summary

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ (National Strategy for Disaster Risk Management, 2009) कार्यकारी सारांश

१. भूमिका

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति (National Strategy for Disaster Risk Management) प्राकृतिक सम्पदा तथा भौतिक संरचनाहरूको संरक्षण, संवर्द्धन एवं प्रवर्द्धन गर्न नेपाल सरकारको प्रतिबद्धतासहितको एक राष्ट्रिय दस्तावेज (National Framework) हो । विगतका विकास प्रक्रियामा जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई मूलप्रवाहीकरण गर्न नसक्दा धनजनको ठूलो नोक्सानी मात्र नभई पूर्वाधार संरचनाहरूमा पनि क्षति पुग्न गएको देखिन्छ । साथै देशमा हुने बाढी, पहिरो, आगलागीजस्ता प्रकोपका घटनाबाट हजारौं मानिसहरूले बर्षेनि विनासको दुःखद नियति भोग्नु परेको छ । जथाभावी निर्माण हुने घर तथा संरचनाहरूबाट पनि प्रकोपका घटनाहरूमा बृद्धि हुन पुगेकाले विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा सरकारको भूमिका मात्र पर्याप्त नभै हरेक व्यक्ति एवं समुदायको भूमिका पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण रहेको छ ।

राष्ट्रका अमूल्य प्राकृतिक स्रोतको वैज्ञानिक र उचित उपयोग तथा त्यस्ता प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदाहरूको संरक्षणका लागि प्रकोपका जोखिमहरूलाई स्वीकार्य र संभाव्य तहमा घटाउन तथा प्राकृतिक वा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरूबाट पर्ने प्रतिकूल प्रभावको अल्पीकरण (mitigation), पूर्व तयारी (preparedness) तथा प्रभावकारी प्रतिकार्य (Response) गर्न जरुरी रहेको छ ।

वस्तुतः विपद् व्यवस्थापनमा साभेदारीको भावनालाई मूर्त रूप दिन विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि आगामी दिनमा गर्नुपर्ने एकीकृत प्रयास (Integrated effort) का लागि यस रणनीतिमा पाँचवटा मूल प्राथमिकता र सहायक क्रियाकलापहरू समेत स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरी हरेक क्षेत्रगत निकायको जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने प्रयास भएको छ ।

विपद् कुनै एक देशको सीमानाभित्र मात्र सीमित नरही भौगोलिक तथा प्राकृतिक रूपमा यसको द्विपक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रभाव रहने तथ्यलाई मनन गरी संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २००५ मा नेपाल समेत १६८ वटा राष्ट्रहरूको सहभागितामा जापानमा जारी गरेको विश्वव्यापी साभ्का अवधारणापत्र ह्योगो कार्य संरचना (Hyogo Framework for Action (HFA) 2005-2015) लाई मूल आधार मानी अन्य अन्तर्राष्ट्रिय एवं क्षेत्रीय मान्यता एवं मापदण्डको समेत अध्ययनका आधारमा यस जिम्मेवारीलाई कार्यरूपमा परिणत गर्न एउटा ठोस, सारभूत एवं एकीकृत दस्तावेजको आवश्यकता महसूस भई प्रस्तुत रणनीति तर्जुमा गरी जारी गरिएको हो ।

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति राज्यका विभिन्न क्षेत्रगत नीतिहरूको एक अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको हुँदा समग्र राष्ट्रिय योजनाहरूको तर्जुमा गर्न यसले परिपूरकको रूपमा योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । राष्ट्र निर्माण (Nation Building) का लागि गरिने विकास निर्माण प्रक्रियाहरूमा विपद् न्यूनीकरण गर्न मार्गदर्शन प्रदान गर्नु यस रणनीतिको अन्तरनिहित उद्देश्य हुनेछ ।

२. रणनीति निर्माण प्रक्रिया

विपद् व्यवस्थापन कार्य सरकारको एकल प्रयासले मात्र हुन नसक्ने यथार्थलाई मनन गरी यस रणनीतिको तर्जुमा अवस्थामै सरकारी तथा गैरसरकारी पक्षहरू, स्थानीय निकाय, प्राज्ञिक संस्था, निजी क्षेत्र, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरू, अन्तर्राष्ट्रिय विकास साभेदार, नागरिक समाज तथा समुदायको सहभागिता र संलग्नता गराइएको छ । यसै क्रममा विभिन्न चरण र तहमा व्यापक छलफल भई सबैको राय परामर्श, सल्लाह र सुझावमा गृह मन्त्रालयद्वारा आवश्यक परिमार्जन गरी यस रणनीतिलाई अन्तिम रूप दिइएको हो ।

३. नेपालमा विपद् जोखिमको अवस्था

नेपाल बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी, महामारी एवं जलवायु परिवर्तनजस्ता विविध प्रकृतिका प्रकोपका घटनाहरूबाट संकटासन्न अवस्थामा रहेको छ। यसका अतिरिक्त नेपालमा “बर्ड फ्लु” जस्ता नयाँ प्रकृतिका महामारी, औद्योगिक दुर्घटना, विस्फोटन, सडक दुर्घटना तथा विषालु पदार्थसँग सम्बन्धित विपद्का घटनाहरू पनि हुने गरेका छन्। यसरी नेपालले वर्षेनी प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्का घटनाहरूको सामना गरिरहनु परेको छ।

केही तथ्य र तथ्यांकहरूका आधारमा नेपाल विश्वमा विपद् जोखिमको नक्शांकनमा वीसौँ स्थानमा रहेको छ भने नेपाललाई पहिरो र बाढीजस्ता जलजन्य प्रकोपको जोखिमको दृष्टिकोणबाट तीसौँ स्थानमा राखिएको छ। काठमाण्डौँ उपत्यका भूकम्पीय प्रभावका दृष्टिबाट प्रथम जोखिमपूर्ण स्थानमा रहेको छ। भूकम्पको उच्च जोखिमको स्केल MMI IX र XI मा परेबाट नेपालको सम्पूर्ण भूभाग भूकम्प जाने संभावित क्षेत्रभित्र पर्दछ भने मध्य भूभाग अति जोखिम क्षेत्रभित्र पर्दछ। संकटासन्नता र जोखिमका सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन (UNDP/BCPR, 2004) अनुसार भूकम्पको सापेक्ष संकटासन्नता (Vulnerability) का दृष्टिबाट नेपाल संसारका सबै भन्दा बढी जोखिममा रहेका देशहरूमध्ये एघारौँ स्थानमा रहेको छ। त्यसै गरी इसिमोड (ICIMOD) र यूएनईपी (UNEP) ले संयुक्त रूपमा तयार पारेको विवरण अनुसार नेपालमा रहेका २,३१५ हिमतालमध्ये २२ वटा विष्फोट हुने खतरामा छन् (ICIMOD /UNEP 2000)। आगजनी तर्फ विशेष गरी तराईमा गर्मीको मौसममा तापक्रम ४५ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्ने भएकाले ग्रामीण बस्तीहरूमा आगलागी ठूलो समस्याको रूपमा रहेको छ। साथै हालका दिनहरूमा वन डहेंलो समेत विपद्को रूपमा बढ्दै गएको छ। यस्ता ज्यादै उच्च दरको प्रकोप उन्मुख क्षेत्र रहे पनि सो सँग जुध्न सक्ने क्षमताको विकास र पूर्वतयारीजस्ता कार्यमा सारभूत रूपमा ठोस कार्य अझै हुन नसकेको अवस्थामा नीतिगत तथा संस्थागत सुधारको कडीको रूपमा यो राष्ट्रिय रणनीतिको परिकल्पना गरिएको हो।

४. विपद्बाट भएका क्षतिको लेखाजोखा र अन्तरसम्बन्धित विषयहरू

नेपालमा विपद् जोखिम तथा संकटासन्नता कस्तो अवस्थामा रहेको छ भनी केही प्राविधिक विश्लेषणहरू पनि यस रणनीतिमा प्रस्तुत गरिएका छन्। त्यसै गरी विगतमा विभिन्न विपद्हरूले पुर्याएको क्षतिको लेखाजोखा, विपद् र गरिवीबीचको अन्तरसम्बन्ध, प्राकृतिक विपद् तथा वातावरणबीचको अन्तरसम्बन्धजस्ता पहलुहरूलाई पनि नीति निर्माण र कार्यान्वयन प्रक्रियामा ध्यान दिनुपर्ने तर्फ जोड दिइएको छ। एकीकृत विपद् जोखिम व्यवस्थापन (Total Disaster Risk Management - TDRM) को भावनालाई पनि साकार रूप दिन पनि यस रणनीतिले जोड दिएको छ।

५. नीति, कानून तथा संस्थागत व्यवस्था

यस राष्ट्रिय रणनीतिमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा नेपालले अवलम्बन गरेको वर्तमान नीतिगत व्यवस्था, कानूनी प्रावधान तथा संस्थागत संरचनाको विश्लेषण गरिएको छ। दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ जारी भएपछि शुरु भएको नेपालको विपद् व्यवस्थापनको संस्थागत यात्रामा गृह मन्त्रालय मात्र सम्बन्धित रहेको नभई हालको उर्जा, सिंचाई, आवास तथा भौतिक योजना, स्थानीय विकास, स्वास्थ्य तथा जनसंख्याजस्ता क्षेत्रगत मन्त्रालय र केन्द्रीय स्तरमा राष्ट्रिय योजना आयोगजस्ता निकायहरूसँग समन्वयात्मक रूपमा अगाडि बढ्ने प्रयास गरियो। तर पनि ती प्रयास र संस्थागत व्यवस्थाहरू जोखिम न्यूनीकरणका गुणस्तर र परिमाण (Quality and Quantity) तर्फ भन्दा प्रतिकार्यतर्फ मात्र लक्षित रहेकाले पर्याप्त र प्रभावकारी ठहरिन सकेनन्। परिणामस्वरूप वर्षेनि धनजनको हानीनोक्सानी हुने क्रम रोकिएन। यसर्थ यिनै वस्तुस्थितिलाई पुनरावलोकन गरी आगामी कार्ययोजनाहरू निक्यौल गर्न सहज होस् भनी यस रणनीतिको परिच्छेद-२

मा केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मका कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्थाहरू र विभिन्न प्रकृतिका प्रकोपका घटनाहरूसँग जुध्ने क्षमता तथा विद्यमान प्राविधिक क्षमताको संक्षिप्त चित्रण पनि समावेश गरिएको छ ।

६. दीर्घकालीन सोच

नेपाललाई विपद्बाट उत्थानशील समाज (Disaster-resilient community) को रूपमा स्थापित गर्ने यस रणनीतिको दीर्घकालीन सोच (long-term vision) रहेको छ ।

७. दीर्घकालीन लक्ष्य

प्रकोपको जोखिम तथा विपद्को घटनाको असरलाई कम गर्न अल्पीकरण, पूर्वतयारी, सचेतना अभिवृद्धिका उपायहरूलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउने र सबै तहमा प्रभावकारी पूर्व-तयारीका क्रियाकलापहरू विकास गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई मूलप्रवाहीकरण (Mainstreaming Disaster Risk Reduction into Development) गर्न आवश्यक मार्गदर्शन एवं प्रोत्साहन दिनु यस रणनीतिको दीर्घकालीन लक्ष्य (Mission) हो । यस मूल लक्ष्यलाई मूर्तरूप दिन निम्न बमोजिमका सहायक लक्ष्यहरू रहेका छन् :-

- संस्थागत संरचनाहरूको पुनःसंरचना र विकास गर्ने,
- एकीकृत नीति तथा विकेन्द्रित कार्यान्वयन प्रक्रियाको सिद्धान्त पालना गर्दै सबै सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित हुने नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाको सुदृढीकरण गर्ने,
- राज्यको केन्द्रीय तहदेखि समाजको तल्लो तह (House-hold level) सम्म विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सबल वातावरण (enabling environment) सिर्जना गर्ने, र
- क्षेत्रगत विकास (sectoral development) तथा गरिवी न्यूनीकरणका योजनाहरू सहित समग्र विकास प्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी रणनीतिलाई मूलप्रवाहीकरण (Mainstreaming disaster risk reduction into development) गर्ने कार्यको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने ।

८. विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यका लागि मुख्य मार्गनिर्देशक सिद्धान्तहरू

विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विभिन्न चरण, प्रक्रिया, प्रविधि वा विधिहरू निर्धारण गर्दा देहायका मार्गनिर्देशक सिद्धान्तहरू अवलम्बन गरिनेछन् :-

- विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई विकास योजनाहरूमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने
- सुरक्षित जीवन र सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति दिने,
- लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई जोड दिने,
- विकेन्द्रित कार्यान्वयन प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने,
- एकीकृत प्रणाली (Holistic Approach) अपनाउने,
- कर्मचारीहरूको सुरक्षा (Staff Safety and Security) लाई प्राथमिकताका रूपमा लिने,
- एकद्वार नीति (One-Window Policy) र समूहगत अवधारणा (Cluster Approach) को आधारमा कार्यसंचालन गर्ने, र
- सहभागितामूलक, अन्तरक्रियात्मक र समन्वयात्मक प्रयासको भावनानुरूप कार्य गर्ने ।

९. प्रमुख रणनीतिगत प्राथमिकता

नेपालका सामु विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न विभिन्न प्रकृतिका चुनौतीहरू विद्यमान रहेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न संभावित प्रकोपको प्रकृति अनुसार क्षेत्रगत क्रियाकलापहरू निर्धारण गरी

प्राथमिकीकरण गर्न जरुरी रहेको छ । यसका लागि ह्योगो कार्य संरचना (Hyogo Framework for Action – HFA) सन् २००५–२०१५ लाई मार्गनिर्देशक दस्तावेज मानी नेपालको आवश्यकताबमोजिम आगामी विकास क्रियाकलापलाई अगाडि बढाउन समेत अत्यावश्यक छ । ह्योगो कार्य संरचना सन् २००५–२०१५ ले निर्दिष्ट गरेका मूल लक्ष्यहरू निम्न बमोजिम रहेका छन् :-

- विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई दिगो विकासका रणनीतिहरू तथा योजना तर्जुमामा एकीकरण गर्ने,
- प्रकोपहरूबाट उत्थानशीलता (resilience) को विकास गर्नका लागि संस्था, संयन्त्र तथा क्षमताहरूको विकास तथा सुदृढीकरण गर्ने, र
- जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी अवधारणाहरूलाई आपत्कालीन पूर्व-तयारी (Preparedness), प्रतिकार्य (Response) तथा पुनर्लाभ (Recovery) सम्बन्धी कार्यक्रममा व्यवस्थित रूपमा समावेश गर्ने ।

उपर्युक्त लक्ष्यहरू हासिल गर्न कार्यान्वयन प्रक्रियामा निम्नबमोजिम पाँचवटा प्रमुख प्राथमिकताहरू निर्धारण गरिएका छन् :-

१. विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने,
२. विपद्का सम्भाव्य जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान, अनुगमन र पूर्व-चेतावनी प्रणाली सुदृढ गर्ने,
३. सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने,
४. व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने, र
५. प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।

साथै प्राथमिकताप्राप्त यी पाँचवटा क्रियाकलापहरू निर्धारण गर्दा नेपालको सन्दर्भमा विद्यमान मुख्य चुनौतीहरूको पहिचान गरेर समस्याको जरोसम्म पुग्ने प्रयास गरिएको छ । यिनै चुनौतीपूर्ण सवालहरूलाई केन्द्रमा राखेर रणनीतिक क्रियाकलाप (Strategic Activity), सूचक क्रियाकलाप तथा परिणाम (Indicative Activity and Outcome) तथा जवाफदेही निकायहरू (Responsible Agencies) यथासंभव विस्तृत रूपमा तोकिएका छन् । प्राथमिकता प्राप्त क्रियाकलापहरूको विवरण तल दिइएको छ ।

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप १ : विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने ।

- रणनीतिक क्रियाकलाप १. विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि संस्थागत प्रणालीको स्थापना एवं सुदृढीकरण गर्ने ।
- रणनीतिक क्रियाकलाप २. विस्तृत विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी अवधारणा समावेश गर्न नीति तथा कानूनहरूको तर्जुमा/संशोधन गर्ने ।
- रणनीतिक क्रियाकलाप ३. राष्ट्रिय विकास प्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहमा ल्याउने ।
- रणनीतिक क्रियाकलाप ४. स्थानीय निकायले प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीका कार्यक्रमलाई विकास योजना, कार्यक्रम तथा सबै नियमित विकास क्रियाकलापहरूमा एकीकरण गर्ने
- रणनीतिक क्रियाकलाप ५. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि आवश्यक नीति तथा मापदण्ड, निर्देशिका, स्तरीय कार्यसञ्चालन कार्यविधि (Standard Operating Procedures) तथा विशेष किसिमका राष्ट्रिय कार्यक्रमहरू तयार पार्ने र क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप ६. आपतकालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरू (Emergency Operation Centers) को स्थापना र सञ्चालन गर्ने (केन्द्रीय तहमा एउटा र जिल्ला तथा नगरपालिका तहमा पनि थप केन्द्रहरू क्रमशः स्थापना गर्ने) ।

रणनीतिक क्रियाकलाप ७. स्रोतहरूको संकलन, विनियोजन तथा दिगो आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनका लागि एकद्वार (One-Window) संयन्त्रको विकास गर्ने ।

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप २ : विपद्का सम्भाव्य जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान, अनुगमन र पूर्व-चेतावनी प्रणाली सुदृढ गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप ८ विभिन्न तह तथा विभिन्न स्केलमा प्राकृतिक प्रकोप तथा सङ्घटासन्नताको निर्धारण गर्ने, आवधिक रूपमा तिनलाई अद्यावधिक गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने र सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराउने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप ९ विपद्सँग सम्बन्धित सबै जानकारी समावेश हुने गरी केन्द्र, जिल्ला तथा नगरपालिका तहमा आधिकारिक, खुला, भौगोलिक सूचना प्रणाली (GIS)मा आधारित विपद् सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको स्थापना तथा त्यसलाई संस्थागत गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १० प्रकोप/जोखिमको अनुगमन तथा संभावित प्रकोपका लागि पूर्व-चेतावनी दिने राष्ट्रिय प्रणालीको स्थापना गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप ११ शहरी तथा शहर उन्मुख क्षेत्रहरूमा केन्द्रित भई भू-उपयोग नक्सा तयार पार्ने तथा आवधिक रूपमा यसलाई अद्यावधिक गर्ने र भू-उपयोगको योजना तर्जुमाका लागि भूउपयोग नक्साको प्रयोग गर्ने संस्थागत प्रणाली सुनिश्चित गर्ने ।

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप ३: सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १२ विपद्सम्बन्धी चेतना जगाउन शिक्षालयहरू महत्वपूर्ण केन्द्र हुन सकून् भनी राष्ट्रिय शैक्षिक नीतिमा संशोधन तथा परिमार्जन गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन पक्ष दरिलो बनाउने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १३ विपद्सम्बद्ध शिक्षाको अध्यापन गराउने व्यवस्था गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १४ विभिन्न लक्ष्यित समूहहरूका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी पाठ्यक्रमको विकास गर्ने तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूका लागि समेत प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १५ विपद्सम्बन्धी चेतना तथा प्रशिक्षणका लागि विस्तृत राष्ट्रिय कार्यक्रमको विकास गरी संचालन गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १६ विपद् जोखिम तथा जोखिमको न्यूनीकरणसम्बन्धी जानकारीको प्रचार-प्रसार गर्नका लागि आम सञ्चारका माध्यमहरूको उपयोग गर्ने योजना तथा कार्यक्रमहरूको विकास तथा तिनको सहजीकरण गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १७ स्थानीय तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सचेतना जगाउने कार्यक्रमहरूको विकास / सुदृढीकरण / प्रोत्साहन गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १८ विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीका सम्बन्धमा सचेतना जगाउने कार्यक्रमहरूको विकास तथा संचालन गर्नका लागि समुदायमा आधारित संघ संस्था, गैर-सरकारी सङ्गठन तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई प्रोत्साहन तथा सहयोग उपलब्ध गराउने ।

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप ४: व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप १९ विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी अवधारणालाई पूर्वाधारहरूको विकास योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रक्रियामा एकीकृत गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २० महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवा, जीवनाधार संरचना तथा भौतिक पूर्वाधारहरूको लेखाजोखा, तिनको संरक्षण र सबलीकरण गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २१. समाजका सीमान्तीकृत श्रेणीमा रहेका दलित, महिला, अपाङ्ग तथा सुविधाबाट वञ्चित समूह, बाल-बालिका तथा वृद्ध-वृद्धाहरूजस्ता अतिसङ्कटासन्न समूहहरूका लागि प्राथमिकताका आधारमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरूको विकास गरी संचालन गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २२ विपद्पछिको पुनर्लाभ (recovery) तथा पुनःस्थापना कार्यक्रमहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका प्रयासहरूलाई समावेश गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २३ विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई सम्बोधन गर्नका लागि वैकल्पिक तथा सृजनशील आर्थिक साधनहरू (Innovative Financial Instruments) को विकास तथा प्रवर्धन गर्ने ।

१. प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप ५: प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २४ एकीकृत राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य प्रणालीको विकास गरी त्यसलाई लागू गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २५ मुलुकभर क्रमशः आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र (Emergency Operation Center) को व्यवस्था लगायत आपत्कालीन प्रतिकार्य तथा पूर्व-तयारीको विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २६ खाद्यान्न, औषधि, अन्य उद्धार सामग्री तथा उद्धारका औजार तथा उपकरणको भण्डारणका लागि महत्त्वपूर्ण स्थानहरू (केन्द्रीय, जिल्ला, नगरपालिका तथा गाउँ तहमा), गोदामघर तथा पहिले नै सामान भण्डारण गर्ने क्षमताको स्थापना अथवा सुदृढीकरण गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २७ आपत्कालीन परिस्थितिका साथै पूर्व-तयारीका चरणमा प्रयोग गर्न सकिने भरपर्दो सञ्चार प्रणालीको स्थापना गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २८ यातायात सेवा तथा बन्दोवस्ती व्यवस्थापन संयन्त्रको भरपर्दो व्यवस्था गर्ने ।

रणनीतिक क्रियाकलाप २९ गाविस तहका समुदायहरूको आपत्कालीन समयमा उद्धार र प्रतिकार्य गर्न सक्ने क्षमताको अभिवृद्धि गर्ने । साथै सो कार्यका लागि स्वयंसेवकहरूको पहिचान गरी प्रशिक्षण दिन विद्यालय र समुदायलाई परिचालन गर्ने ।

१०. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि क्षेत्रगत रणनीति (Sectoral Strategies for DRR)

विपद् व्यवस्थापन एक बहुआयामिक तथा विभिन्न निकायहरूसँग सम्बन्धित (Multi-dyanmic and Multi-sectoral) कार्य भएकाले कुनै खास क्षेत्रमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा आपतकालीन परिस्थितिका लागि गरिने पूर्व-तयारी, अल्पीकरण वा प्रतिकार्यको व्यवस्थाका लागि विभिन्न क्षेत्रहरूको प्रकृति अनुरूप गनुपर्ने क्षेत्रगत कार्यहरूको उल्लेख समग्र विपद् व्यवस्थापनका निमित्त अपरिहार्य छ । तसर्थ यिनै देहायका क्षेत्रगत क्रियाकलापहरू पाँचवटा मुख्य रणनीतिको आधारमा नीतिगत प्रावधानहरू सहित कार्यान्वयनमुखी तवरले समावेश गरिनु पनि यस रणनीतिपत्रको अर्को प्रमुख विशेषताको रूपमा रहेको छ :-

- कृषि तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी रणनीति
- स्वास्थ्य तथा पोषण क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति
- शैक्षिक क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति
- आवास, पूर्वाधार तथा भौतिक योजना सम्बन्धी रणनीति
- जीविकोपार्जनको संरक्षण
- खानेपानी तथा सर-सफाइ क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति
- वन तथा भू-संरक्षण क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति
- सूचना, सञ्चार, समन्वय तथा बन्दोबस्ती/प्रबन्धगत क्षमतासम्बन्धी रणनीति
- खोजी तथा उद्धार र क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको विश्लेषणसम्बन्धी रणनीति

११. नेपालमा विपद् व्यवस्थापनका लागि प्रस्तावित सङ्गठनात्मक संरचना तथा अवधारणा

विद्यमान संस्थागत व्यवस्थाले विपद् व्यवस्थापन चक्र (Disaster management cycle) को एक चरण (विपद् पश्चात्को प्रतिकार्य) लाई मात्र परिलक्षित गरेकोले यसलाई पूर्णाकार दिन क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवका आधारमा समेत सशक्त, छरितो र भरपर्दो संस्थागत व्यवस्था गर्न जरुरी भए बमोजिम विभिन्न तहमा नयाँ संगठनात्मक संरचनाहरू प्रस्ताव गरिएका छन् ।

❖ राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्

विभिन्न रणनीतिगत प्रावधानहरू आफैँमा परिणाममुखी हुन नसक्ने तथ्यलाई मनन गरी र विद्यमान संस्थागत क्षमताको पुनरावलोकन गरी नेपाललाई एक विपद् उत्थानशील समुदाय (Disaster Resilient Community) को रूपमा स्थापित गर्ने दीर्घकालीन सोच र लक्ष्यलाई इङ्गित गरी नयाँ संगठनात्मक संरचनाको प्रस्ताव गरिएको छ । नयाँ संरचना प्रस्ताव गर्दा विद्यमान उद्धार तथा राहतमुखी संरचनागत प्रक्रियाबाट माथि उठी जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न व्यापक राष्ट्रिय दृष्टिबाट हेर्ने र विकास क्रियाकलापमा जोखिम न्यून गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकता दिन राज्यको कार्यकारी प्रमुख प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा एक राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद् (National Council for Disaster Management - NCDM) गठन गरिनेछ । परिषद्मा गृहमन्त्री उपाध्यक्ष, स्थानीय विकास, सञ्चार, रक्षा, परराष्ट्र, अर्थ, शिक्षा तथा समाज कल्याण मन्त्रीहरू तथा सचिवहरू, प्रधान सेनापति, प्रहरी महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी महानिरीक्षक, सम्बद्ध विभागका महानिर्देशकहरू, नागरिक समाजबाट सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ प्रतिनिधिहरू समेत सदस्य रहनेछन् । राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्को काम-कर्तव्य निम्नबमोजिम हुनेछ :-

- विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी नीतिहरूको अनुमोदन गर्ने,
- विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय योजना तथा क्षेत्रगत योजनाहरू स्वीकृत गर्ने,

- विपद् जोखिम न्यूनीकरण/अल्पीकरण (Risk Reduction/Mitigation), पूर्व-तयारी (Preparedness), प्रतिकार्य (Response) तथा पुनर्लाभ (recovery), पुनर्स्थापना (Rehabilitation) र पुनःनिर्माण (Reconstruction) का लागि नीति निर्धारण, आर्थिक स्रोतको व्यवस्था मिलाउने तथा रेखदेख गर्ने, र
- विपद् व्यवस्थापनका क्षेत्रहरूमा द्विपक्षीय, उपक्षेत्रीय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागि नीति निर्धारण गर्ने ।

यस परिषद्को सचिवालय राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण (National Disaster Management Authority-NDMA) हुनेछ ।

❖ राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण (National Disaster Management Authority - NDMA)

विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी रणनीतिहरूको कार्यान्वयन, सहजीकरण, समन्वय तथा अनुगमन गर्ने केन्द्रीय निकाय (National focal point) को रूपमा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण (National Disaster Management Authority- NDMA) स्थापना गरिनेछ । यस प्राधिकरणले विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विषयहरूमा क्षेत्रगत मन्त्रालय वा केन्द्रीयस्तरका निकाय, विभाग तथा जिल्लास्तरीय निकाय र सरोकारवालाहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी कार्य गर्नेछ । साथै प्राधिकरणले विपद्को समयमा प्रतिकार्य (Response), पुनर्लाभ (Recovery), पुनर्निर्माण (Reconstruction) तथा पुनःस्थापना (Rehabilitation) सम्बन्धी कार्यहरू समेतको व्यवस्थापन गर्नेछ ।

विपद्का मुख्य तीन चरणहरू (Pre/During/Post Disaster) मा गर्नुपर्ने विभिन्न प्रकृतिका क्रियाकलापहरू सघन, जिम्मेवारपूर्ण र स्पष्ट कार्यविभाजन हुने गरी तीन वटा देहायका उच्चस्तरीय समितिहरू समेत रहने व्यवस्था गरिएको छ :-

- क. पूर्वतयारी व्यवस्थापन समिति
- ख. उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समिति
- ग. पुनर्स्थापना तथा पुनःनिर्माण समिति

❖ क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू

यस रणनीतिमा क्षेत्रीय जिल्ला र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरूको व्यवस्था गरिएको छ । क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरूको कार्यक्षेत्र, जिम्मेवारी र अधिकारहरू पनि छुट्टाछुट्टै उल्लेख गरी कार्यस्तरमा कुनै पनि किसिमको द्विविधा उत्पन्न हुन नपाओस् र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहजता ल्याओस् भन्नेतर्फ यो रणनीति परिलक्षित छ ।

यसका अतिरिक्त विपद् व्यवस्थापन एक सहभागितामूलक, सहकार्यमुखी एवं सबै साभेदारहरूको सक्रियताजस्ता एकीकृत प्रयासबाट मात्र संभव हुन्छ भन्ने मूल मर्मलाई आत्मसात् गरी संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरू, दाता समुदाय, अन्तरसरकारी संगठन, गैर सरकारी संस्था (राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय), समुदायमा आधारित संस्था, नागरिक समाज, संचार जगत, विशेषज्ञ तथा जनता स्वयंको अंह भूमिकालाई पनि तिनीहरूको उचित प्रतिनिधित्व मार्फत समेत उच्च महत्त्व र मान्यता दिइएको छ ।

१२. कार्यान्वयन तथा अनुगमन

यस रणनीतिका प्राथमिकताहरू ज्यादै व्यापक रहेका र दिगो विकासको अवधारणासँग सम्बन्धित भएकोले कार्यान्वयन प्रक्रियामा समयसीमागत परिमाण वा लक्ष्यलाई भन्दा मूलप्रवाहीकरणको अवधारणागत लक्ष्यलाई निरन्तरता दिनेतर्फ निर्दिष्ट छ । यो रणनीति विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने एक साधन मात्र भएकाले यसको सफल कार्यान्वयनका आधार र अनुगमन एवम् मूल्यांकन व्यवस्थाका उपागमहरू (Approaches) पनि स्पष्ट

पहिल्याउने प्रयास गरिएको छ । जसका लागि विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न सबै सरकारी वा गैर सरकारी निकायहरू र समुदाय स्वयंको जिम्मेवारी र कार्यगत सम्बन्धहरू (Responsibility and operational linkages) पनि पारदर्शी र समन्वयात्मक तवरमा परिभाषित हुन सकून् भनी अन्तिम अध्यायमा प्रष्ट्याउने प्रयास गरिएको छ ।

केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरसम्म विभिन्न निकाय, संस्था, समुदाय वा व्यक्तिले गर्नुपर्ने काम, कर्तव्य र अधिकारको स्पष्ट निर्धारण यस रणनीतिको मूलभूत पक्ष हो । जसमा प्रभावकारी सहकार्य, सहमतिमूलक एवं सहभागितामूलक समन्वय प्रक्रियाका लागि एकद्वार नीति अनुरूप गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, क्षेत्रीय र जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिहरूलाई जिम्मेवार बनाइएको हुँदा विपद् व्यवस्थापन कार्य परिणाममुखी हुने विश्वास लिइएको छ ।

❖ कार्यान्वयन रणनीति

यस रणनीतिको प्रभावकारी तथा दक्षतापूर्ण कार्यान्वयनका लागि आवश्यक साधन स्रोतको योजनाबद्ध कार्यक्रमहरू निर्धारण गरी देहाय बमोजिमका पक्षहरूलाई केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरसम्म लागू गरिनेछ :-

- विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि योजना र क्षेत्रगत कार्ययोजना तर्जुमा गरी अधि बढ्ने,
- पारदर्शी तथा समावेशी प्रक्रियाको प्रयोग गर्ने,
- समन्वयात्मक पहल गर्ने,
- प्राविधिक सहयोगको उपयोग गर्ने,
- माग र आवश्यकता पहिचान गरी राष्ट्रिय साधन स्रोतले संभव नभएको अवस्थामा बाह्य आर्थिक स्रोत जुटाउने ,
- नियमित रूपमा सार्वजनिक सुनुवाइको आयोजना गर्ने,
- सफल प्रयासहरूको प्रकाशन र प्रसारण गर्ने र
- पहलहरूको समकक्षीहरूद्वारा समीक्षा गर्ने (Conducting Peer Review of Initiatives) ।

❖ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्यहरूलाई अगाडि बढाउने र यसका उद्देश्यहरू हासिल गर्ने कार्यमा भएका प्रगतिको मापन गर्न र यसका प्रभावहरूका बारेमा जानकारी प्राप्तिका लागि यस रणनीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन वार्षिक रूपमा गरिनेछ । प्रत्येक वर्ष प्राधिकरणले आफ्नो कार्यप्रगतिको वार्षिक विवरण प्रतिवेदन सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित गर्नेछ । गृह मन्त्रालयले प्राधिकरणको कामको अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियन्त्रण गर्नेछ । विभिन्न क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय स्तरका विपद् व्यवस्थापन समितिको कार्यमूल्यांकन प्राधिकरण मार्फत गृह मन्त्रालयबाट हुनेछ । यसका लागि आवश्यक पर्ने सूचकहरू प्राधिकरणले सम्बन्धित साभेदारको संलग्नतामा विकास गर्नेछ ।

सारांशमा आर्थिक तथा सामाजिक विकासका सबै साभेदारहरू (All partners of socio-economic development) ले सबै तहमा विकासलाई जीवनशैली ठानी रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएमा क्रमशः सुरक्षाको संस्कृति (Culture of Safety) को विकास हुने, गरिवी न्यूनीकरणमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने र नेपाल विपद् उत्थानशील समुदाय (Disaster resilient community) को रूपमा रूपान्तरण हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६

(National Strategy for Disaster Management, 2009)

१ नेपालमा विपद् जोखिमको अवस्था (Existing Situation of Disaster Risk in Nepal)

१.१ प्राकृतिक विपद् (Natural Disaster)

नेपाल बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगजनी तथा समुद्री आँधीको कारणबाट उत्पन्न हावा-हुरी तथा असिना, मुसल्धारे वर्षा, सुख्खा, अनिकाल जस्ता विविध प्रकृतिका प्रकोपका घटनाहरूबाट संकटासन्न अवस्थामा रहेको छ। यसका अतिरिक्त नेपालमा महामारी, औद्योगिक दुर्घटना, विस्फोटन, सडक दुर्घटना तथा विषालु पदार्थसँग सम्बन्धित विपद्का घटनाहरू पनि हुने गरेको पाइन्छ। यसरी नेपालले वर्सेनि प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्का घटनाहरूको सामना गरिरहनु परेको छ।

१.१.१ बाढी (Flood)

विपद्का घटनाहरूको मात्रा, प्रकृति, भौतिक, सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव र क्षतिको परिमाणका दृष्टिले बाढी एक आकस्मिक प्रमुख विपद्को रूपमा देखिन्छ। नेपालको दक्षिणी भूभाग तराईको समथर जमिन र मध्य पहाडी तथा उच्च हिमाली भूभाग बाढीको जोखिम क्षेत्रमा रहेका छन्। हिमालको पानीलाई नियन्त्रणमा राख्ने प्राकृतिक बाँधहरू नष्ट हुनु, हिउका भित्री ढिक्का तथा हिमनदीले बगाएर ल्याएको ढुङ्गा-माटोका थुप्रोका कारणबाट बनेका हिमतालहरूमा हिउँ पग्लेको कारणबाट बाँधको माथिल्लो भागमा हुने जलचापले हिमतालहरू विस्फोटन हुने गरेबाट बाढी जाने गरेको देखिन्छ। यसै गरी मौसममा भएको परिवर्तनले हिमनदीको अग्रभाग तीव्ररूपमा पग्लने र हिमतालहरू प्राकृतिक बाँधको नियन्त्रणमा रहन नसकी चाँडो चाँडो विस्फोट हुनुले पनि बाढीका घटनाहरू तीव्र रूपमा हुने गरेका छन्। इसिमोड र यूएनईपीले संयुक्त रूपमा तयार पारेको विवरण अनुसार नेपालमा रहेका ३,२५२ वटा हिमक्षेत्रले कुल ५,३२३ वर्गकिलोमिटर क्षेत्रफल ओगटेका छन्। त्यसैगरी यहाँ रहेका २,३१५ वटा हिमतालमध्ये २२ वटा विस्फोट हुने खतरामा छन् (ICIMOD/UNEP 2000)।

नदीको पिँधमा धेरै ढुङ्गा माटो जम्मा भई नदीको प्रवाह वरिपरि विशेष गरी भारतसँगको सीमाना नजिक तटबन्धहरूको निर्माण भएबाट बाढीको समस्या हरेक वर्ष बढ्दै गएको देखिन्छ।

१.१.२ पहिरो (Landslide)

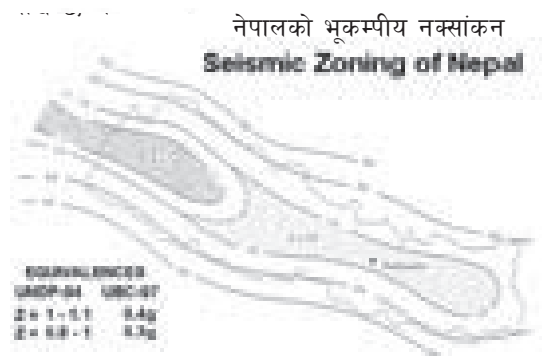
नेपालमा हुने गरेका प्राकृतिक विपद्का घटनाहरूमध्ये पहिरो पनि एउटा प्रमुख विपद् हो। नेपालको पर्वतीय भूसतह ज्यादै कमजोर छ। वन जंगलको तीव्र विनास, अत्यन्तै भिरालो पहाड-पर्वत, खोरिया फडानी, अवैज्ञानिक खेती प्रणाली, मनसुनको समयमा हुने मुसलधारे वर्षा र त्यसपछिको प्रचण्ड तापमानका कारणबाट नेपालको पहाडी भूभागमा बारम्बार पहिरो जाने गरेको छ। यसका अतिरिक्त पूर्वाधारको रूपमा निर्माण गरिने सडक, ठूला भवन तथा सिंचाइको कुलोहरू सुरक्षाको उपायहरू अवलम्बन गरी ठिक ढंगबाट निर्माण गर्ने नगरिएबाट पनि पहाडी भूभागमा बारम्बार पहिरो जाने गरेको देखिन्छ।

१.१.३ आगजनी (Fire)

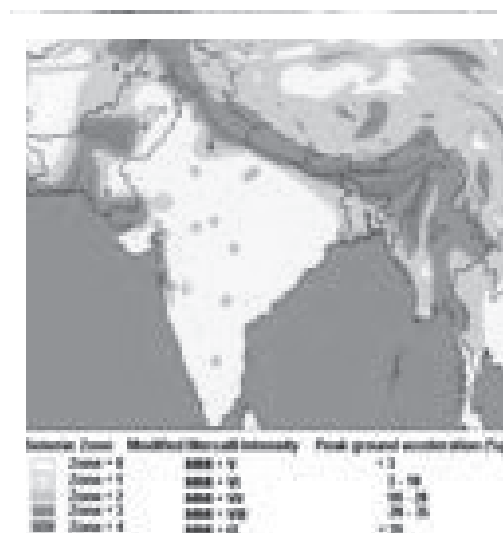
नेपालमा आगजनीको समस्या प्राय सबै वस्तीहरूमा छ। घरेलु प्रयोजनको लागि असावधानीपूर्वक आगोको प्रयोग र त्यसको व्यवस्थापनमा हेलचेक्रयाइँले गर्दा ग्रामीण वस्तीहरूमा आगलागीका घटना प्रसस्तै हुने गरेका छन्। विशेष गरी तराइमा गर्मीको मौसममा तापक्रम ४५ डिग्री सेल्सियस सम्म पुग्ने भएकाले यहाँको ग्रामीण तथा शहरी वस्तीहरूमा आगलागी ठूलो समस्याको रूपमा रहेको छ। यसका अतिरिक्त हालका दिनहरूमा वनजंगलहरूमा लाग्ने गरेको वन डहेलो पनि समस्याको रूपमा देखा परेको छ।

१.१.४ भूकम्प (Earthquake)

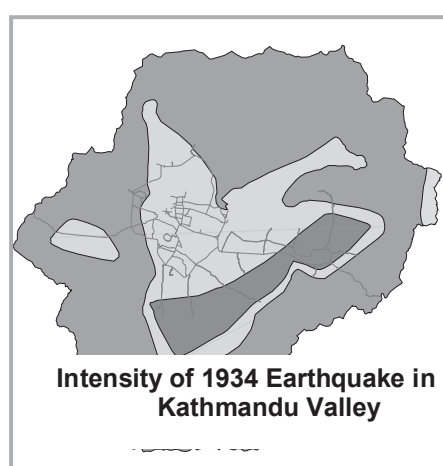
नेपाल सामान्यतया बारम्बार दोहोरिइरहने भूकम्पको उच्च जोखिमको स्केल MMI IX र XI मा परेबाट नेपालको सम्पूर्ण भूभाग भूकम्प जाने संभावित क्षेत्रभित्र पर्दछ । नेपालको भूकम्पीय जोखिम क्षेत्रको नक्साको आधारमा नेपाललाई तीन भागमा बाँडिएको छ । उक्त नक्सा अनुसार यी भागहरू उत्तरतर्फबाट पश्चिम-दक्षिण, दक्षिण-पूर्वी दिशातर्फ फैलिएका छन् र नेपालको उत्तरी तथा दक्षिणी भूभागभन्दा मध्य भूभाग भूकम्पको बढी जोखिममा रहेको देखिन्छ ।

Source: Building Code of Nepal

Source: Munich re, 2001

१.१.५ सुख्खा (Drought)

संयुक्त राष्ट्रसंघीय अन्तरसरकारी समूहले प्रकाशित गरेको “जलवायु परिवर्तन २००७ प्रभाव, समायोजन र संकटाभिमुखता” नामक प्रतिवेदन अनुसार वायुमण्डलको तापक्रम दिनप्रतिदिन बढी रहेको र यसले खडेरी, सुख्खा लगायतका प्रकोपका आवृत्तिलाई विनासकारी बनाउन भूमिका खेल्न थालेको छ । विश्वव्यापी तापक्रम वृद्धिले कतै अतिवृष्टि, कतै अनावृष्टि र कतै लामो समयसम्म हुने सुख्खापन वा खडेरीले खाद्यान्न उत्पादनको याम र यसको वृद्धिस्तरमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरेको छ । लामो समयको सुख्खा मौसम र अनिश्चित वर्षाले नेपालको कृषि क्षेत्रलाई प्रभाव पार्ने गरेको देखिन्छ । वास्तवमा सुख्खा वा खडेरीको सामना गर्ने समुदायको क्षमताको विकास निकै जटिल विषय भएकोले समुदायलाई धेरै प्रकारका संकटतर्फ उन्मुख गराइरहेको छ । नेपालमा सुख्खा वा खडेरीको जोखिम न्यूनीकरण गर्न समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने संस्कृतिको पूर्ण विकास नभएका कारणले गर्दा कृषि क्षेत्रमा यसको नराम्रो प्रभाव पर्ने गरेको देखिन्छ ।

१.१.६ महामारी (Epidemic)

वातावरण प्रदूषण, स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइको अभावले गर्दा एक क्षेत्रमा देखा परेको रोग छोटो समयमै फैलिएर अनेपिङ्खित रूपमा धेरै मानिस संक्रमित हुने र मर्ने अवस्था नै महामारी हो। विश्व बैंकको वातावरणीय स्वास्थ्यसम्बन्धी एक अध्ययन अनुसार नेपाल विश्वका गरिब तथा कम विकसित देशहरू मध्ये रोगजन्य महामारीको सिकार बन्ने प्रमुख स्थानको रूपमा रहेको छ। भाडापखाला, हैजा, कमलपित्त, श्वासप्रश्वाससम्बन्धी रोगबाट बर्सेनी हजारौं मानिसहरू र विशेष गरी बालबालिकाको मृत्यु हुने गरेको देखिन्छ।

१.२ विपद्का जोखिम, क्षति तथा अन्तरसम्बन्धित विषयहरू (Disaster Risks, Loss and Inter-linked Issues)

१.२.१ विपद् जोखिम तथा संकटासन्नता (Disaster Risks and Vulnerabilities)

संकटासन्नता र जोखिमका सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन (UNDP/BCP, 2004) अनुसार भूकम्पको सापेक्षिक संकटासन्नताका दृष्टिकोणबाट नेपाल संसारका सबै भन्दा बढी जोखिममा रहेका देशहरूमध्ये एघारौं स्थानमा रहेको छ। यसै गरी बाढीका दृष्टिकोणबाट नेपाललाई तीसौं स्थानमा राखिएको छ। यस्तै अर्को एउटा प्रतिवेदन (World Bank, 2005) मा विश्वका प्राकृतिक विपद्हरू बारम्बार भइरहने स्थानहरूमध्ये नेपाललाई पनि वर्गीकरण गरिएको छ।

विपद् जोखिम तथा संकटासन्नताका प्रमुख कारणहरू प्राकृतिक र गैरप्राकृतिक छन्। यस वर्गीकरणअनुसार भुइँचालो, ज्वालामुखी, बाढी, पहिरो, हुरीबतास, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, खडेरी, चट्याङ, हिमताल-विस्फोट, हिमपहिरो तथा भूक्षय आदिलाई प्राकृतिक कारणबाट हुने विपद्को वर्गमा राखिन्छ। त्यसैगरी यातायात, रासायनिक र औद्योगिक दुर्घटना, सामाजिक द्वन्द्व वा युद्धका कारणबाट मानिसको मृत्यु वा घाइते हुने घटनालाई मानव सिर्जित विपद् भनिन्छ। डुबान, आगलागी, महामारीजस्ता घटनाका लागि प्राकृतिक र मानवीय दुवै कारण जिम्मेवार हुन्छन्।

प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रयोगमा परम्परागत ज्ञान तथा प्रचलनप्रतिको उपेक्षा एवं आधुनिक निर्माण विधिसँग पूर्ण परिचित नभएको कारण नेपालमा निर्मित संरचनाहरू संकटासन्न छन्। सामूहिक भावनाले काम गर्ने गुठीको प्रचलनजस्ता सामाजिक व्यवस्थामा आएको विचलनले पनि प्राकृतिक घटनाहरूबाट कम उत्थानशील (Resilient) बनाएको देखिन्छ। काठमाडौं तथा देशका अन्य नगरपालिका, शहर र शहर उन्मुख क्षेत्रहरूमा भएको जनसंख्याको तीव्र वृद्धि, शहरी क्षेत्रमा आर्थिक सम्भावना तथा जीविकोपार्जनका (Livelihood) अवसरहरूको केन्द्रिकरण, वातावरणीय ह्रास, हावा तथा पानीका तत्त्वहरूमा बढ्दै गएको प्रदूषण संकटासन्नतालाई प्रतिवर्ष बढाउने थप कारक तत्त्वहरू हुन्।

भवन तथा पूर्वाधारहरूको निर्माणमा कमजोर प्रविधि र निर्माण कार्यमा गुणस्तरहीन सामाग्रीहरूको प्रयोग हुनु संरचनागत संकटासन्नताका थप कारण हुन्। इन्जिनियरहरूको प्राविधिक सुपरिवेक्षण एवं सहयोग बिना निर्माण गरिएका भौतिक संरचनाहरू तथा फितलो निर्माण प्रक्रियाले निर्माण कार्यलाई कमजोर मात्रै नपारी संकटासन्नतालाई थप बढावा दिएको देखिन्छ। चेतनाको कमी तथा ज्ञान एवं सीपको केन्द्रीकरण प्राज्ञिक केन्द्रहरूमा मात्र भएको हुँदा संकटासन्नतालाई घटाउन नसकिएको स्थिति छ। भू-उपयोगको सही निर्धारण नहुनु र भू-उपयोगसम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनको अभावले गर्दा प्रकोपीय क्षेत्र तथा सीमान्तीकृत जमिनमा आवास तथा सेवाहरूको अव्यवस्थित विस्तारले संकटासन्नतालाई बढाउन थप मद्दत गरेको देखिन्छ।

एक दशकभन्दा लामो राजनीतिक द्वन्द्वका कारण भएको आन्तरिक विस्थापनले गर्दा सुरक्षाका सवाल र जीविकोपार्जन (Livelihood) का अवसरहरूमा आएको ह्रास, जनसंख्याको आप्रवासन, विस्थापन, सिमित पहुँच तथा सूचनाको कमजोर प्रवाहका कारणले पनि जोखिम तथा संकटासन्नता बृद्धि भएको छ।

१.२.२ विपद्बाट भएको क्षति (Losses due to Disaster)

नेपालमा विपद्का घटनाहरूबाट वर्सेनी धनजनको ठूलो क्षति हुने गरेको देखिन्छ। सन् १९७१ देखि २००६ सम्म भएका विपद्का घटनाहरूका आधारमा सबै भन्दा बढी मानवीय क्षति महामारीबाट भएको देखिन्छ। यसैगरी नेपालमा प्रतिवर्ष १,००० जना मानिसको मृत्यु विभिन्न प्रकृतिका विपद्का घटनाहरूबाट हुने गरेको र तीमध्ये करिब ३०० जनाको मृत्यु बाढी तथा पहिरोका कारणबाट भएको देखिन्छ। यसैगरी अर्को एउटा तथ्याङ्क अनुसार विगत दश वर्षका अवधिमा प्रतिवर्ष औसत २११ जनाको मृत्यु बाढी तथा पहिरोको कारणले भएको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त आगजनी तथा चट्याङका कारणबाट पनि नेपालमा मानवीय क्षति हुने गरेको छ। सन् १९७६ देखि २००३ को अवधिको लागि नेपालमा गरिएको एउटा अध्ययनमा विपद्का कारणले प्रतिदिन दुई जना मानिसको मृत्यु हुने गरेको तथ्याङ्क छ।

भूकम्प सबैभन्दा विध्वंशकारी विपद् हो। नेपालमा ठूलो विध्वंशकारी भूकम्प वारम्बार नगएको कारण विगत ३०/४० वर्ष भित्रको भूकम्पबाट भएको क्षतिको प्रभाव प्रतिविम्बित भएको छैन। उदयपुरमा केन्द्रविन्दु भएको सन् १९८८ मा गएको भूकम्प (६.६ रेक्टर, केन्द्र विन्दुमा VIII MMI कम्पनको तीव्रता भएको) बाट ७३१ जना मानिसको मृत्यु भएको थियो। एक अध्ययन अनुसार काठमाडौं उपत्यकामा शक्तिशाली भूकम्प गएमा करिब ४०,००० जनाको मृत्यु हुने सक्ने, ९०,००० जति घाइते हुनसक्ने र अस्पतालजस्ता जीवनका लागि अत्यावश्यक संरचनागत सुविधा मध्ये करिब ५० प्रतिशतमा ठूलो क्षति पुग्ने अनुमान गरिएको छ।

भूकम्पबाट हुने भौतिक क्षति पनि अन्य विपद्को तुलनामा धेरै गुणा बढी हुन सक्ने देखिन्छ। सन् १९८८ को भूकम्पको एउटै घटनामा पाँच अरब भन्दा बढीको भौतिक क्षति भएको थियो। उक्त क्षति वार्षिक कूल गार्हस्थ्य उत्पादन भन्दा बढी थियो। सन् १९३४ को जस्तो ठूलो भूकम्प गएको खण्डमा त्यसबाट हुने मानवीय तथा भौतिक क्षति धेरै गुणा बढी हुन सक्दछ।

बाढी तथा पहिरो नेपालमा सबैभन्दा बढी दोहोरिइरहने प्रकोपहरू हुन्। हरेक वर्ष औसतमा करिब १ अरब २० करोड ८० लाख बराबरको सम्पत्तिको प्रत्यक्ष क्षति नेपालले व्यहोर्नु परेको देखिन्छ। सबै असरहरूको क्षति तथा सेवाको अभाव एवं तिनका परिमाणहरूका दृष्टिबाट जोडिएर आउने अप्रत्यक्ष क्षति माथि उल्लेख गरिएको अङ्कको तुलनामा कयौं गुणा बढी भयावह तथा दीर्घकालीन प्रभाव पार्नसक्ने हुन सक्दछ।

नेपालका पाँचवटा नमुना जिल्लाहरूमा प्राकृतिक विपद्बाट भएको मानवीय र भौतिक संरचनाको क्षतिको आधारमा सामान्य वर्ष (ठूला घटना नभएको) मा वार्षिक प्रत्यक्ष क्षति राष्ट्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (Gross Domestic Product -GDP) को ०.०१ प्रतिशतको हाराहारी छ र उल्लेखनीय मात्रामा ठूलो प्रभाव पार्ने विपद् परेका वर्षमा यो कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४.५ प्रतिशतसम्म पुगेको देखिन्छ। गतवर्ष सन् २००८ मा कोशी क्षेत्र, मध्यपश्चिम तथा सुदूरपश्चिम क्षेत्रमा गएको बाढीबाट प्रत्यक्ष २९ अरब १३ करोड र अप्रत्यक्ष रूपमा ५६ अरब ६० करोड गरी कूल ८७ अरब ७३ करोड बराबरको क्षति पुगेको अनुमान छ। यसरी विभिन्न वर्षमा हुने क्षतिहरू गणना गर्दा राष्ट्रको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको ०.०१ प्रतिशत (सामान्य वर्षमा प्रत्यक्ष क्षति) र ४ प्रतिशत (ठूलो विपद्को समयका क्षति) सम्म देखिन्छ।

१.२.३ विपद् र गरिवीबीचको अन्तरसम्बन्ध (Interrelationship of Disaster and Poverty)

नेपाल मानव विकास सूचकाङ्क (HDI 2007/2008) का आधारमा १४२ औं स्थानमा रहेको विकासोन्मुख मुलुक हो। विपद् पनि अन्य कुराहरूका साथ साथै गरिवीको चोतक हो। गरिव व्यक्ति, परिवार तथा समुदायमा विपद्को सामाना गर्ने क्षमता ज्यादै न्यून रहन्छ। विपदले मानिसको मृत्यु तथा उत्पादन साधनहरूको विनास गराएर तुरुन्तै गरिवीको सिर्जना गर्दछ भने अत्यधिक जोखिममा रहेका क्षेत्रहरूमा मानिसहरूबाट गरिने अतिक्रमणबाट गरिवीले विपदलाई भन तीव्र पार्दछ। गरिव समुदाय प्रकोपका कारण विस्थापित भएपछि पुनः प्रकोप हुनसक्ने जोखिमपूर्ण स्थानमै बस्न बाध्य हुन्छन्। त्यसकारण संकटासन्नता उच्च भएका देशहरूमा गरिवी विपद्को कारण तथा

परिणाम दुवै देखिएको छ । नेपाल सहस्राब्दि विकास लक्ष्य (Millennium Development Goals) हासिल गर्ने दिशामा अग्रसर भइरहेको छ र सहस्राब्दिको पहिलो पाँच वर्षमा उल्लेखनीय प्रगति हासिल भएको छ । सहस्राब्दि विकासका उपलब्धि दिगो बनाउन विपद् जोखिम न्यूनीकरण आवश्यक देखिन्छ ।

विकास निर्माणका क्षेत्रमा संलग्न रहेका निकाय तथा समुदायहरूमा विपद्सम्बन्धी चेतना र ज्ञानको अभाव रहेको छ । प्रकोप तथा संकटासन्नताको अन्तरसम्बन्धले गर्दा सधैं दोहोरिइरहने विपद्हरूले कठोर परिश्रमबाट आर्जन गरिएका विकासका उपलब्धिहरूमा क्षति पुऱ्याउने गरेका छन् भने समुदाय तथा प्रभावित क्षेत्रका आर्थिक क्षमतालाई कमजोर पारेको देखिन्छ । यस रणनीतिको प्रमुख उद्देश्य विकासका प्रयासहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गरी दिगो विकास गर्नु रहेको छ । यसको लागि विकासका क्षेत्रमा कार्यरत सबै तहका निकाय तथा समुदायहरूमा रहेको सोच र अवधारणामा परिवर्तन ल्याई संरचनागत तथा गैरसंरचनागत संकटासन्नतालाई सम्बोधन गर्नु रहेको छ ।

१.२.४ प्राकृतिक प्रकोप तथा वातावरण (Natural Hazards and Environment)

वातावरण, पारिस्थितिक प्रणाली, जैविक विविधता तथा प्राकृतिक प्रकोप बीच घनिष्ठ सम्बन्ध रहने हुँदा प्राकृतिक प्रकोपहरू सामान्यतया वातावरणको अवस्थामा आएका आकस्मिक अथवा क्रमबद्ध परिवर्तनहरूबाट उत्पन्न हुन्छन् । यस्ता परिवर्तनहरू धेरैजसो भौगर्भिक तथा हावापानीसम्बन्धी विविध प्रक्रियाहरू मार्फत प्राकृतिक घटनाको स्वरूपबाट सुरु हुन्छन् । प्राकृतिक घटनाका अतिरिक्त मानवीय क्रियाकलापहरूका माध्यमबाट पनि वातावरणीय परिवर्तन हुन्छ र यस्ता वातावरणीय परिवर्तन आकस्मिक प्रकृतिका समेत हुन्छन् । जस्तै: प्राकृतिक स्रोत-साधनहरूको अविवेकपूर्ण उपयोग अथवा इन्धन (fossil fuels) को अत्यधिक प्रज्वलनको कारणले गर्दा हरित गृह ग्यास (Green house gas) को निष्काशन, पुनः नवीकरणीय क्षमताको उपेक्षा तथा अन्धाधुन्ध तवरको शहरीकरणजस्ता विकासका संकेतहरू आफैले विनाशतर्फ डोर्याइरहेको दुःखद अवस्था विद्यमान छ ।

फलस्वरूप भौगोलिक सीमामा सीमित नभई विश्वभर तापमानको वृद्धि भइरहेको र हावा-पानी तथा मौसममा परिवर्तन आइरहेको स्थिति छ । यी परिवर्तनहरूले गर्दा अतिवृष्टि, अल्पवृष्टि, बेमौसमी बाढी, पहिरो, खडेरी, डढेलो, आगलागीजस्ता समस्याहरूमा बढोत्तरी भएको तथ्यांकले पुष्टि गरिसकेको अवस्था छ । यसरी नै उर्वर भूमिको विनाशले गर्दा जङ्गल क्षेत्रमा कृषिको थप प्रसार (expansion) गर्ने कार्यतिर प्रवृत्त गराउँदछ । यस्तो कृषि प्रसारबाट आवास क्षेत्रसँग रहेको सम्बन्ध नष्ट हुने तथा जैविक विविधतामाथि प्रत्यक्ष खतरा पुग्दछ । रोग तथा कीराबाट उत्पन्न हुने महामारी, पशु तथा वनस्पतिको सुरक्षा तथा स्वास्थ्यका साथसाथै प्राकृतिक स्रोत तथा पर्यावरणसम्बन्धी प्रक्रियाहरूको दिगोपनामा गम्भीर चुनौती खडा हुन्छ । यसरी वातावरण तथा पर्यावरणसम्बन्धी क्रियाकलापमा अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन दुवै थरी असरहरू उत्पन्न हुन पुग्दछन् ।

साथै प्राकृतिक प्रकोपका कारण विस्थापित समुदाय संरक्षित क्षेत्रनजिकै, प्राकृतिक जङ्गल, नदी किनार अथवा पहिरो जान सक्ने पहाडको भिरालो क्षेत्रमा सर्ने प्रवृत्ति भएकाले यस किसिमको अस्थायी बसोबासबाट वातावरणको विनाश तीव्र रूपमा हुने गरेको छ । यसरी बसोबास सारिएको ठाउँमा समुदायहरू प्रायः आफ्नो आजीविकाका लागि प्राकृतिक स्रोत-साधनहरूमा निर्भर रहनाले समस्याको बहुआयामिकतालाई भन् गंभीर बनाएको अवस्था छ । यसले विशेष गरी विपन्न समुदायलाई बढी सङ्घटासन्न समेत बनाएको छ ।

प्रविधिको कमजोर उपयोग प्रणाली र अभाव समेतका कारणले प्रकोपको संभावित स्थान, समय तथा प्रभावको भविष्यवाणी गरी प्राकृतिक स्रोत-साधनहरूको दिगो प्रयोगलगायत संरक्षणमूलक कदम (preventive measures) चाली विपद्का जोखिमहरूबाट जोगाउन तथा विपद्पछि पहिलेकै अवस्थामा फर्कनका निम्ति वातावरणको प्राकृतिकपनलाई यथासंभव कायम गरिराख्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसका लागि पहाडी, हिमाली, तराई क्षेत्रमा कृषिका उपयुक्त प्रचलनहरूको अवलम्बन, जलाधार व्यवस्थापन, कृषि वन प्रणाली, भू-संरक्षण, सिमसार व्यवस्थापन तथा आगलागीको रोकथामका प्रविधिका साथसाथै प्राकृतिक स्रोत-साधनको दिगो प्रयोगमा समुदायको सहभागिता एवं जैविक विविधताको संरक्षणका दिशातर्फ ध्यान दिई दिगो विकास (Sustainable Development) को अवधारणालाई एकीकृत रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । समग्रमा वातावरणमा पर्ने वा पार्ने अप्राकृतिक दबाव वा परिवर्तन सामान्यतया अपूरणीय (irreversible) प्रकृतिको हुन्छ तथा यसले धनजन र पूर्वाधारहरू विनाश मात्र नगराई समग्र मानव समुदायलाई समेत खतरामा पार्दछ । यस्ता जोखिमहरूबाट जोगिन विकासको योजना तर्जुमा गर्ने समयमा वातावरणीय प्राथमिकताहरूप्रति पर्याप्त ध्यान दिएर विपद् जोखिम अल्पीकरण वा न्यूनीकरणको अवधारणालाई सबैले र सबै तहमा आत्मसात् गर्न जरुरी देखिन्छ ।

२ नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन : वर्तमान नीति, कानून तथा संस्थागत व्यवस्था (Disaster Risk Management in Nepal: Existing Policy, Legal and Institutional Frameworks)

२.१ नीतिगत व्यवस्था (Policy Measures)

नेपालमा विपद्का घटनाहरू भएपछि माग र आवश्यकता अनुसार उद्धार तथा राहत उपलब्ध गराउने परम्परागत अवधारणामा परिवर्तन आएको छ। दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ लागू भएपछि विपद् व्यवस्थापनमा उद्धार तथा राहत कार्यका अतिरिक्त पूर्व तयारी तथा अल्पीकरण कार्यलाई पनि जोड दिन थालिएको देखिन्छ। सन् १९९९ मा प्राकृतिक विपद् न्यूनीकरण अन्तर्राष्ट्रिय दशक (International Decade for Natural Disaster Reduction) को घोषणा भएपछि विपद् व्यवस्थापनमा पूर्वतयारी कार्य (Preparedness Activities) लाई विशेष जोड दिन थालिएको देखिन्छ।

नेपालमा विपद् व्यवस्थापनको लागि तर्जुमा गरिएको राष्ट्रिय कार्य योजना सन् १९९६ मा लागू भएपछि विभिन्न प्रकृतिका प्राकृतिक विपद्हरूलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक थप उपायहरू अवलम्बन गर्न खोजिएको भए पनि पर्याप्त स्रोत र साधनको अभाव एवं सम्बन्धित निकाय एवं सरोकारवालाहरू बीच समन्वयको कमीले कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त प्रतिफल प्राप्त हुन सकेनन्। यसरी राष्ट्रिय कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेका क्षेत्रहरू पूर्वतयारी, अल्पीकरण तथा प्रतिकार्य जस्ता महत्वपूर्ण क्षेत्रमा अपेक्षाकृत सफलता प्राप्त गर्न नसक्नुको प्रमुख कारण प्राविधिक क्षमतासहितको उपयुक्त संगठनात्मक संरचनाको अभाव पनि एक हो।

राष्ट्रिय कार्ययोजनाका अतिरिक्त राष्ट्रिय योजना आयोगबाट तयार पारिएको दशौं पञ्च वर्षीय योजना (२००२-२००७) र तीन वर्षीय योजना (२००७ - २०१०) विकास प्रयासहरूमा जोखिम न्यूनीकरण गर्नका लागि महत्वपूर्ण नीतिहरू हुन्। विपद्बाट प्रभावित भएका मानिसहरूलाई राहत वितरण गर्न लागू गरिएको मापदण्डको व्यवस्था अर्को महत्वपूर्ण नीतिगत व्यवस्था हो। जलस्रोत, कृषि, भवन निर्माण, खानी तथा भूगर्भ तथा स्वास्थ्यजस्ता क्षेत्रगत नीतिहरूको प्रावधानले पनि विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन्।

२.२ विद्यमान कानूनी व्यवस्था (Existing Legal Frameworks)

(क) दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९

नेपालमा विपद् व्यवस्थापन कार्यलाई सरकारी दायित्व र कार्यक्षेत्रमा राखी विपद् पूर्व र विपद् पछि गरिने उद्धार तथा राहतको कार्यलाई सहज रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउने उद्देश्यले सर्वप्रथम २०३९ सालमा दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ लागू भएको हो। यस ऐनले विपद् व्यवस्थापन कार्यको लागि आवश्यक प्रशासनिक संरचना समेतको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यस ऐनमा दुई पटक संशोधन गरिएको भए तापनि पूर्व तयारी अल्पीकरण तथा विकास प्रयासहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने जस्ता नवीनतम अवधारणाहरूलाई समावेश नगरिएवाट मौजुदा ऐनलाई प्रतिस्थापन गरी नयाँ ऐनको निर्माण गर्न जरुरी देखिएको छ। साथै प्रविधि र विकास प्रयासहरूमा भएका आमूल परिवर्तनहरूलाई आत्मसात् गर्ने समय सापक्ष नयाँ कानूनको व्यवस्था पनि अपरिहार्य देखिन्छ।

(ख) स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले स्थानीय विकासका लागि स्वायत्त शासनको व्यवस्थासहित वातावरण मैत्री विकास व्यवस्थापनको लागि विकेन्द्रीकरणको अवधारणालाई प्रवर्द्धन गरेको छ। यसमा विकास प्रक्रिया, वातावरण र विपद्बीचको अन्तरसम्बन्धलाई प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा जोड दिइएको छ। यस ऐनले स्थानीय निकायहरूलाई जिल्ला तथा नगरपालिका एवं गाउँ विकास समितिहरूलाई समस्याको समाधान आफैले खोज्न प्रोत्साहन गरेको छ। यसरी यस ऐनले स्थानीय स्तरका निकायहरूलाई उत्तरदायी बनाएको भए तापनि उक्त ऐनमा भएका व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियमावली तथा बजेटको विनियोजन नगरिएकोले ऐनमा व्यवस्था गरिएको अवधारणाहरूको कार्यान्वयन पक्ष एकीकृत रूपमा अगाडी बढ्न नसकेको अवस्था विद्यमान छ।

२.३ विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न केन्द्रीय निकायहरू (Central Institutions Involved in Disaster Management)

नेपालमा नीति निर्माण गर्ने तहमा व्यवस्थापिका संसद तथा मन्त्रिपरिषद् गरी दुई राष्ट्रिय निकायहरू विद्यमान छन् । यसैगरी उपर्युक्त राष्ट्रिय निकायहरूबाट भएका नीतिहरूलाई कार्यान्वयन गर्न विभिन्न तीन प्रकृतिका निकायहरू कार्यरत देखिन्छ । जसमध्ये नीति तथा योजना तर्जुमा गर्ने कार्यमा सल्लाहकारी भूमिका निर्वाह गर्ने विभिन्न आयोगहरू, नीति निर्माण तथा योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी लिएका क्षेत्रगत मन्त्रालयहरू र नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्ने र उपल्लो निकायलाई नीति निर्माण तथा योजना तर्जुमामा सल्लाह उपलब्ध गराउने विभाग, क्षेत्रीय तथा स्थानीय निकायहरू रहेका छन् । विपद् व्यवस्थापन कार्यमा नीति निर्माण, कार्यान्वयन र समन्वयको काम गर्ने निम्न निकायहरू रहेका छन् :-

(क) प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद् न्यूनीकरणको लागि राष्ट्रिय नीति तथा रणनीति तर्जुमा गर्ने कार्यमा आवश्यक निर्देशन, समन्वय र सहयोग पुऱ्याउने कार्य प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट हुँदै आएको छ । साथै उक्त कार्यालयले प्रधानमन्त्री उद्धार कोषको संचालन गरी उद्धार, राहत तथा पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना कार्यमा सहयोग उपलब्ध गराउँदै आएको छ ।

(ख) राष्ट्रिय योजना आयोग

विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी दीर्घकालीन योजना, आवधिक योजना र वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने कार्यमा राष्ट्रिय योजना आयोगको अग्रणी भूमिका रहेको छ । विपद्बाट क्षति भएका संरचनाहरूको पुनर्निर्माण तथा प्रभावितहरूको पुनर्स्थापनाका लागि द्विपक्षीय, बहुपक्षीय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग जुटाई आयोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने नीतिगत कार्यहरू आयोगबाट हुँदै आएका छन् ।

(ग) जल तथा शक्ति आयोग

देशमा जलस्रोतको विकासको लागि नदीनालाहरूको अध्ययन गरी जलस्रोतको समुचित उपयोगको लागि यस आयोगले कार्य गर्दै आएको छ । यसका अतिरिक्त नेपालमा प्राकृतिक प्रकोपका खतरा बढी भएका नदी नालाहरूको पहिचान गरी जोखिम न्यूनीकरणको लागि सिफारिस गर्ने कार्य समेत गर्दै आएको छ । एक दीर्घकालीन जलस्रोत रणनीति समेत जारी गरी जलजन्य प्रकोप नियन्त्रणमा भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ ।

(घ) केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति

दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ ले राहत तथा उद्धार कार्यको व्यवस्था र समन्वय गर्न केन्द्रीय तहमा गृहमन्त्रीको अध्यक्षतामा २७ सदस्यीय केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको व्यवस्था गरेको छ । सामान्यतया मनसुनको पूर्वतयारी र कुनै पनि समयमा प्राकृतिक वा गैह्र प्राकृतिक विपद्का घटनाहरूलाई सम्बोधन गर्न केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको बैठक कम्तीमा बर्षको दुई पटक वा आवश्यकता अनुसार बस्ने गरेको छ ।

(ङ) गृह मन्त्रालय

गृह मन्त्रालयले विपद् व्यवस्थापनको लागि समन्वय मन्त्रालयको रूपमा कार्य गर्दै आएको छ । केन्द्रीय, क्षेत्रीय र जिल्लास्तरका दैवी प्रकोप उद्धार समितिको व्यवस्था गरी प्रभावकारी रूपमा उद्धार तथा राहतजस्ता कार्य गर्ने जिम्मेवारी यही मन्त्रालयमार्फत भैरहेछ । पूर्व तयारी, उद्धार तथा राहत, पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापना कार्यहरूको संचालन र समन्वय गर्ने कार्यमा प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय अनुभवहरू समेत मन्त्रालयले हासिल गरेको छ । विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी ऐन, नीति, नियमको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने गराउने लगायत विपद्

व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सभा सम्मेलनको आयोजना गर्ने काम समेत यस मन्त्रालयबाट हुँदै आएको छ ।

(च) सिंचाई मन्त्रालय

जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणसम्बन्धी नीतिहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने कार्य तथा बाढी र नदी नियन्त्रणसम्बन्धी कार्य सिंचाई मन्त्रालयबाट हुँदै आएको छ । यसका साथै सिंचाई आयोजनाहरूको निर्माण तथा संचालनमा जोखिम न्यूनीकरण गर्ने र विपद्को घटनाबाट क्षति भएका आयोजनाहरूको पुनर्निर्माणको कार्य समेत गर्दै आएको छ ।

(छ) वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

राष्ट्रिय वन नीति एवं भू-संरक्षण नीति तर्जुमा गरी बाढी पहिरोजस्ता प्राकृतिक प्रकोपको नियन्त्रणसम्बन्धी कार्य गर्ने र विकास आयोजनाको वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकनको माध्यमबाट प्रकोप नियन्त्रण गर्ने कार्य यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र रहेको छ । प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण र सन्तुलनसम्बन्धी कार्य गरी प्राकृतिक प्रकोपको जोखिमलाई कम गराउने, प्राकृतिक प्रकोप हुनसक्ने र भएका क्षेत्रमा वृक्षारोपण तथा भू-संरक्षण कार्य गर्ने र गराउने कार्यहरू वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबाट हुँदै आएका छन् ।

(ज) वातावरण मन्त्रालय

राष्ट्रसंघीय वातावरण कार्यक्रमको सम्पर्क विन्दुको कार्य गरिरहेको यस मन्त्रालयले जलवायु परिवर्तन र मौसम विज्ञानसम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनसम्बन्धी कार्य गर्दछ । हिमनदी तथा हिमतालहरूको वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान गरी हिमताल फुट्ने सम्भावित जोखिमको विश्लेषण गरी जानकारी गराउने र मौसमको पूर्वानुमानद्वारा अतिवृष्टि, अनावृष्टि र सुख्खा मौसमको अनुमान गरी प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण गर्ने कार्यमा यस मन्त्रालयको उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ । वातावरण संरक्षण, प्रदुषण नियन्त्रण, वातावरणीय सन्तुलनका अतिरिक्त जलवायु परिवर्तनका मुद्दाहरू समेत यो मन्त्रालयको जिम्मेवारीमा रहेको छ । साथै देशका विभिन्न नदीहरूमा बाढी भविष्यवाणी केन्द्र तथा जलमापन केन्द्रहरूको स्थापना गरी पूर्व चेतावनी दिने प्रणालीका कार्यसमेत हुँदै आएको छ ।

(झ) विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

नेपालको आवश्यकता अनुरूप भौगोलिक, सामाजिक तथा वातावरण मैत्री विज्ञान तथा प्रविधिको विकासका लागि विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय जिम्मेवार रहेको छ ।

(ञ) स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

प्रकोपको पूर्वतयारी स्वरूप स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई आवश्यक तालिमहरूको व्यवस्था गर्ने, उद्धारको समयमा विपद्बाट घाइते भएकाहरूलाई आवश्यक औषधी, उपकरण र उपचारको व्यवस्था गर्ने । महामारीजन्य रोगको पहिचान गरी त्यस्ता रोगको नियन्त्रणको निरोधात्मक र उपचारात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्ने कार्यहरू यस मन्त्रालयबाट हुँदै आएको छ ।

(ट) स्थानीय विकास मन्त्रालय

स्थानीय विकास मन्त्रालयको प्रमुख कार्यमा स्थानीय निकायहरू मार्फत विपद् सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने र विपद्को अवस्थामा स्थानीय स्तरमा तत्काल उद्धार तथा राहत कार्यमा स्थानीय निकायहरू परिचालन गर्नु रहेका छन् । विपद् हुन नदिन वातावरण संरक्षणमा जनचेतना एवं जन सहभागितामा वृद्धि गराउने र स्थानीयस्तरमा

विकास निर्माण कार्य संचालन गर्दा विपद् न्यूनीकरणलाई मुलप्रवाहीकरण गर्न स्थानीय निकायहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने कार्य समेतमा यस मन्त्रालयबाट सुरु भएको छ ।

(ठ) भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय

विकास आयोजना संचालन पूर्व प्रकोप जोखिमको लेखा जोखा (Hazard Risk Analysis) गरी वातावरणीय पक्षलाई ध्यान दिने, भूकम्प निरोधात्मक घरहरूको निर्माण निर्देशिका जारी गरी कार्यान्वयन गराउने र सो का लागि जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्य यस मन्त्रालयबाट भएको छ । प्राकृतिक विपद्को जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न Risk Mapping गरेर मात्र विकास निर्माण आयोजना संचालन गर्ने र पुनर्स्थापनाको काम गर्नुका साथै भवन निर्माणसहित जारी गरी सुरक्षित आवास निर्माण कार्य यस मन्त्रालयबाट हुँदै आएको छ ।

(ड) उद्योग मन्त्रालय

देशको कमजोर भू-धरातलको अध्ययन गरी संकटासन्न क्षेत्रको भू-प्रकोपीय (Geo Hazards Mapping Study) नक्सांकन गर्ने, भूकम्पीय क्षेत्रको अध्ययन सर्भेक्षण र नक्सांकन गर्ने कार्यका साथै औद्योगिक क्षेत्रबाट उत्पादित प्रदूषण नियन्त्रणसम्बन्धी कार्य गरी प्रकोप नियन्त्रणको क्षेत्रमा यस मन्त्रालयले कार्य गर्दै आएको छ । साथै राहत व्यवस्थापनमा पनि उद्योग क्षेत्रको योगदान उल्लेखनीय रहेको छ ।

(ढ) शिक्षा मन्त्रालय

विपद्को जानकारी तथा रोकथामको लागि पूर्वतयारी, उद्धार एवं राहतको बारेमा ज्ञान दिने पाठ्यक्रमको तर्जुमा गरी लागु गर्ने कार्य यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र रहेको छ । भूकम्प प्रतिरोधात्मक विद्यालय भवनहरूको निर्माण र शिक्षक र विद्यार्थीको माध्यमबाट विपद्बारे जनचेतना अभिवृद्धिको कार्यक्रम संचालन गर्ने कार्य समेत यस मन्त्रालयबाट हुँदै आएको छ ।

(ण) कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय

अतिवृष्टि, अनावृष्टि र सुख्खाबाट कृषि उत्पादनमा ह्रास हुन नदिन आवश्यक नीतिहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने र कृषि उत्पादनमा विषादीजन्य प्रयोगबाट हुने प्रकोपको नियन्त्रण र पशुजन्य रोगको महामारीको उपचार तथा नियन्त्रणसम्बन्धी कार्य यस मन्त्रालयबाट गरिएको छ । साथै अन्तर्राष्ट्रिय सीमा क्षेत्रहरूमा पशु तथा प्लाण्ट क्वारेन्टाइनसम्बन्धी चेकपोष्टहरू खडा गरी कृषि तथा पशुजन्य महामारी नियन्त्रण गर्ने कार्य यस मन्त्रालयबाट हुँदै आएको छ । खाद्य सुरक्षाका लागि समेत यही निकाय जिम्मेवार रहेको छ ।

(त) उर्जा मन्त्रालय

विद्युत वा अन्य उर्जासम्बन्धी उपयोग, सुरक्षा, प्रवर्द्धन एवं विकाससम्बन्धी काममा उर्जा मन्त्रालय जिम्मेवार रहेको छ भने यसले अन्तर्राष्ट्रियस्तरका विभिन्न द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय संयन्त्रको संयोजन, वार्ता सन्धि तथा सम्झौताहरू गरी प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा क्रियाशील रहेको छ ।

(थ) क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति

दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ मा आवश्यकता बमोजिम क्षेत्रीय तहमा क्षेत्रीय समितिहरूको स्थापना गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । नेपालको पूर्वी भागमा २०४५ सालमा गएको भूकम्पको समयमा र २०४९ मा नेपालको मध्य दक्षिणी भागमा आएको बाढीको समयमा विराटनगर तथा सिमरामा क्रमशः क्षेत्रीय सेवा केन्द्रहरूको स्थापना गरिएको थियो । एकभन्दा बढी जिल्लामा उद्धार तथा राहत कार्य संचालन र समन्वय गर्न क्षेत्रीय समितिहरू उपयोगी सिद्ध भएका छन् । हाल सबै क्षेत्रहरूमा क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिहरू कार्यरत छन् ।

२.४ विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न विभाग / निकायहरू (Departments/Agencies Involved in Disaster Management)

(क) जल तथा मौसम विज्ञान विभाग

जल तथा मौसमसम्बन्धी सूचनाहरूको संकलन र प्रवाह गर्ने, मौसमको अनुगमन, विश्लेषण र भविष्यवाणी गर्ने प्रमुख कार्यहरू यस विभागबाट हुँदै आएका छन् ।

(ख) जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग

नेपाल पानीजन्य विपद्को दृष्टिले ३० औं स्थानमा रहेको सन्दर्भमा अल्पीकरण (Mitigation) का कामहरू प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न एवं बाढी, पहिरो र भूक्षय सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानको लागि सिंचाई मन्त्रालय अन्तर्गत रही यस विभागले यी कार्यहरू गर्दै आएको छ ।

(ग) खानी तथा भू-गर्भ विभाग

भौगर्भिक अनुसन्धान, भू-वैज्ञानिक सूचनाहरूको संकलन र प्रवाह, भौगर्भिक विपद् न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यका साथै भूकम्प मापन केन्द्रको संचालन र भूकम्पीय तथ्याङ्कको संकलन एवं भूकम्पीय जोखिमको नक्सांकन गर्ने जस्ता कार्यहरू यस विभागले उद्योग मन्त्रालय अन्तर्गत रही गरिरहेको छ ।

(घ) स्वास्थ्य सेवा विभाग

यस विभागको प्रमुख कार्य निरोधात्मक (Preventive), प्रवर्धनात्मक (Promotive) र उपचारात्मक (Curative) स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनु रहेको छ । यसले साधारण स्वास्थ्य सेवाका साथै महामारी नियन्त्रण गर्ने, आपतकालीन अवस्थामा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने र विपद्को बेलामा प्राथमिक उपचार (First Aid) लगायतका आवश्यक व्यवस्थाका साथै जनस्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सूचनाको संकलन, विश्लेषण र प्रवाह गर्ने काम गर्दै आएको छ । साथै यस विभागले अस्पताल पूर्वतयारी (Hospital Preparedness in Emergency - HOPE) कार्यक्रम समेत संचालन गर्दै आएको छ ।

(ङ) स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग

स्थानीय निकायहरूलाई प्राविधिक दृष्टिले सक्षम र सुदृढ बनाउने, स्थानीय पूर्वाधार विकास कार्यमा सहभागी बनाउने र स्थानीय निकायसँग समन्वय गरी आवास, भवन तथा शहरी विकास, खानेपानी, ढल निकास तथा सर सफाई, सिंचाई तथा नदी नियन्त्रणजस्ता क्षेत्रगत कार्यक्रम संचालन गर्ने कार्य यस विभागले गर्दै आएको छ । साथै यस विभागले स्थानीय स्तरमा वातावरणीय त्पस हुन नदिने उद्देश्यसहित पूर्वाधार विकास कार्यक्रम संचालन गर्न सहयोग पुऱ्याउँदै आएको पनि छ ।

(च) भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग

पर्यावरणीय सन्तुलन (Ecological Balance) कायम गरी प्राकृतिक विपद्को प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने तथा महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण र विकास गरी भूक्षय हुनबाट रोक्ने जस्ता कार्यहरूको संचालन गर्ने कार्य यस विभागले गर्दै आएको छ ।

(छ) शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग

दिगो शहरी विकास, व्यवस्थित बसोवास र सुरक्षित भवन निर्माणजस्ता संस्थागत उद्देश्यका साथ भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय अन्तर्गत यो विभाग गठन भै क्रियाशील छ । यस विभागले भवन निर्माण संहिता (Building Code) लाई क्रमशः कार्यान्वयनमा लगेको छ ।

(ज) जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति

प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिहरू देशका ७५ वटै जिल्लाहरूमा क्रियाशील रहेका छन् । स्थानीय स्तरमा उद्धार, राहत तथा पुनःस्थापनाका लागि मुख्य रूपमा जिम्मेवार यस समितिमा जिल्लास्थित खानेपानी, स्वास्थ्य तथा शिक्षा कार्यालयका प्रतिनिधिहरू रहने र यसको सदस्य सचिवको काम स्थानीय विकास अधिकारीबाट गर्ने गरिएको छ । केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको सांगठनिक संरचना अनुसूची १ मा दिइएको छ ।

(झ) जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका एवं गाउँ विकास समितिहरू

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ का मार्गनिर्देशन एवं अन्य प्रचलित कानूनहरूले तोकेको जिम्मेवारीमुताविक मुलुक भरका ७५ जिल्ला विकास समिति, ५८ नगरपालिका र ३९१५ गाउँ विकास समितिहरूले विपद् जोखिम न्यूनीकरण मुलप्रवाहीकरण, जिल्लास्तरीय आवधिक योजना र विपद्का सूचनाको व्यवस्थापन जस्ता कामका साथै पहिलो प्रतिकार्यकर्ता (First Responder) को भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् ।

(ञ) राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरू

नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्षेत्रमा राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूको भूमिका र क्रियाशीलता सराहनीय रहेको छ । यी संस्थाहरू विशेषतः जोखिम अल्पीकरण, न्यूनीकरण, एवं पूर्व तयारीका साथै प्रतिकार्यमा समेत सक्रिय छन् । साथै यी संस्थाहरूको नयाँ नीति, योजना एवं कार्यक्रमको संचालन, समुदायमा आधारित विपद् जोखिम व्यवस्थापन र जनचेतना अभिवृद्धिमा समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका रहदै आएको छ । सहभागितामूलक सहकार्यमा यिनीहरूको योगदान परिणाममुखी सिद्ध भइरहेका छन् ।

मानवीय सेवाको भावले केन्द्रदेखि गाउँसम्म सञ्जाल (Network) रहेको नेपाल रेडक्रस सोसाइटी केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सदस्यसमेत रहेको छ । यस संस्था उदार, पारदर्शी र सहभागितात्मक रूपमा समुदायसँग नजिक रही विपद्को क्षेत्रमा तत्काल खोज तथा उद्धार र राहत सामग्रीहरूको वितरणका साथै विपद् जोखिम न्यूनीकरण र पूर्वतयारीका क्षेत्रमा समेत विशेष सक्रिय रही आएको छ ।

(ट) संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरू

नेपाल स्थित संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरू विपद् जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वतयारी र प्रतिकार्यमा मानवीय सहयोगको क्षेत्रमा समेत काम गर्दै आएका छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (United Nations Development Program) ले नीतिगत सुधारमा समेत सहयोग उपलब्ध गराउँदै आएको छ भने संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवीय मामिलाको कार्यालय (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs) सँग आपतकालीन अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको प्राप्तिलाई सरल, सहज र प्रभावकारी बनाउन आपतकालीन समयमा भन्सार प्रक्रिया सहजीकरणसम्बन्धी सम्झौता समेत भैसकेको छ । साथै जोखिम न्यूनीकरणका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय अन्तर्राष्ट्रिय रणनीति (UNISDR), Asian Disaster Reduction Center, Asian Disaster Preparedness Center, SAARC Disaster Management Center, जस्ता अन्तरसरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरू समेत नेपालको विपद् जोखिम न्यूनीकरणका क्षेत्रमा नेपाल सरकारलाई सहयोग गरिरहेका छन् ।

२.५ विद्यमान प्राविधिक क्षमता (Existing Technical Capacity)

नेपालमा विज्ञान तथा प्रविधिको विकासका साथै यस क्षेत्रका विशेषज्ञहरूको समूह उल्लेखनीय मात्रामा बढेको छ । उपयुक्त मापका विविध प्राकृतिक जोखिमहरूको नक्साङ्कन गर्ने कार्य सञ्चालन गरिएको छ । साथै अनुगमन, विश्लेषण तथा सर्वसाधारण प्रयोगकर्ताहरूका लागि उपयुक्त हुने खालका जानकारीको प्रचार-प्रसारका लागि भौतिक क्षमताको विकास भएको छ । यस्ता क्षमताका केही प्रतिनिधिमूलक उदाहरण तल दिइएका छन् :-

संस्था	क्षमता
खानी तथा भूगर्भ विभाग	१:५०,००० को स्केलमा मुलुकभरको भौगर्भिक नक्सा, धेरै शहरहरूको १:१०,००० स्केलको इन्जिनियरिङ्ग भौगर्भिक नक्सा, कुनै पनि रिक्टर स्केल २ भन्दा माथीका भूकम्पहरूको एकै किसिमले अनुगमन गर्न सक्षम २१ छोटो अवधिका भूकम्पसम्बन्धी स्टेशनहरूको सञ्जाल ।
नापी विभाग	१:२५,००० तथा १:५०,००० स्केलका मुलुकभरको नक्साङ्कन, गाविस, नगरपालिका, डिजिटल नक्सा, विविध स्केलका एरियल फोटोग्राफ, निरन्तर GPS स्टेशनहरूको वास्तविक समयमा कार्य सञ्चालन, अद्यावधिक स्याटेलाइट नक्साङ्कनमा नियमित पहुँच तथा व्याख्या गर्ने क्षमता ।
जल तथा मौसम विज्ञान विभाग	मुलुकभर जल तथा मौसम विज्ञान विभागका स्टेशनहरू, मौसमको अनुगमन, विश्लेषण, भविष्यवाणी तथा सर्वसाधारणका लागि सूचनाको प्रचार-प्रसार ।
जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग	अनुसन्धान तथा नदी/हाइड्रोलिक मोडेलिङको क्षमता, पहिरो तथा भू क्षयसम्बन्धी अध्ययनका लागि फिल्ड अनुसन्धानका स्टेशनहरू, बाढी नियन्त्रणसम्बन्धी अनुसन्धान तथा बाढी तथा पहिरो/भू क्षयको लागि अल्पीकरण (mitigation) कदमहरूको कार्यान्वयन ।
शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग	भवनसम्बन्धी अनुसन्धान, विपद्-प्रतिरोधी निर्माणको डिजाइन, प्रशिक्षण निर्देशनालय, पाठ्यक्रम तथा प्रशिक्षण केन्द्रहरू, इन्जिनियर, वास्तुविद् तथा कालीगडहरूका लागि प्रशिक्षण कार्यक्रम ।
स्थानीय विकास मन्त्रालय तथा जिल्ला विकास समिति	हरेक जिल्ला विकास समितिमा विपद् नियन्त्रण व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पर्क बिन्दु, सबै जिल्लाहरूसँग सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको सञ्जाल, विपद् न्यूनीकरणसम्बन्धी सरोकारहरूलाई एकीकरण गरिएका धेरै जिल्लाहरूमा आवधिक योजना ।
प्राज्ञिक संस्थान (सरकारी तथा निजी)	प्राकृतिक तथा मानव-जन्य विपद्हरूका विभिन्न पक्षहरूका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान तथा अध्यापन, जोखिम न्यूनीकरण, प्रशिक्षणसम्बन्धी क्षमता ।
आपत्कालीन परिस्थितिमा सहयोग उपलब्ध गराउने निकायहरू (नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, नेपाल सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी आदि)	विपद्मा सहयोगका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका २५ जनासहित Medical First Responder तथा Collapsed Structure Search and Rescue सम्बन्धी १५० जनाभन्दा बढी जनशक्ति, खोजी तथा उद्धारका लागि सञ्चालन गरिने प्रशिक्षणका उपकरण, देशव्यापी सञ्जाल, आपत्कालीन परिस्थितिका लागि गोदामघरहरू, सवारी साधन, हवाई साधन लगायतका बन्दोवस्तीका सामग्रीहरू
अस्पताल (सरकारी तथा निजी)	आपत्कालीन परिस्थितिका लागि अस्पताल पूर्व-तयारीका निमित्त प्रशिक्षित जनशक्ति तथा प्रशिक्षकहरूको समूह, अस्पताल पूर्व-तयारी योजना, नियमित नमुना अभ्यासहरूको अनुभव ।
नगरपालिकाहरू	प्रशिक्षित जनशक्ति, तालिमप्राप्त कालिगडहरूको समूह, केही वडाहरूमा विपद् व्यवस्थापन समितिहरू, धेरै ठाउँहरूमा आपत्कालीन गोदाममा पहिले नै सामग्रीको व्यवस्था आदि ।
गृह मन्त्रालय: केन्द्रदेखि जिल्लास्तरसम्म दैवी प्रकोप उद्धार समितिहरू	समन्वय संयन्त्रको स्थापनालगायत विपद्लाई सम्बोधन गर्ने प्रतिकार्यमा पर्याप्त अनुभव, UNDAC, तथा INSARAG मा प्रशिक्षित जनशक्तिको समूह ।
स्वास्थ्य मन्त्रालय तथा स्वास्थ्य सेवा विभाग	महामारीको व्यवस्थापन गर्नका लागि तत्काल सहयोग उपलब्ध गराउने टोलीहरू, बर्ड-फ्लुका सम्बन्धमा काम गर्ने समूह, मुलुकको आपत्कालीन स्वास्थ्यसम्बन्धी विवरण, आपत्कालीन स्वास्थ्यका सम्बन्धमा काम गर्ने समूह ।
कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	क्षतिको निर्धारणसम्बन्धी क्षमता, तत्कालै पर्ने विपद्हरू (उदाहरणका लागि ढुङ्गा-माटो आदि खस्ने विपद्का साथै बिस्तारै हुने प्रकोप, जस्तै: सुक्खा) लाई सम्बोधन गर्ने कार्यमा अनुभव ।

यिनीहरूका अतिरिक्त, विद्यालय भूकम्प सुरक्षा कार्यक्रम तथा आपत्कालीन सहयोग अभिवृद्धिजस्ता धेरै कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन पनि सफलतापूर्वक गरिएको छ ।

३. विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति (National Strategy for Disaster Risk Management)

३.१ परिचय (Introduction)

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति (National Strategy for Disaster Risk Management) प्राकृतिक सम्पदा तथा भौतिक संरचनाहरूको संरक्षण, संवर्द्धन एवं प्रवर्द्धन गर्न नेपाल सरकारको प्रतिबद्धतासहितको एक राष्ट्रिय दस्तावेज (National Framework) हो । विगतका विकास प्रक्रियामा जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई मूलप्रवाहीकरण गर्न नसक्दा धनजनको ठूलो नोक्सानी मात्र नभई पूर्वाधार संरचनाहरूमा पनि क्षति पुग्न गएको छ । साथै देशमा बर्सेनि हुने बाढी, पहिरो, आगलागीजस्ता प्रकोपका घटनाबाट हजारौं मानिसहरूले विनासको दुःखद नियति भोग्नु परेको छ । जथाभावी निर्माण हुने घर तथा संरचनाहरूबाट पनि प्रकोपका घटनाहरू घट्न पुगेकाले विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा सरकारको भूमिका मात्र महत्वपूर्ण नभै हरेक व्यक्ति एवं समुदायको भूमिका पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण रहेको तथ्य उजागर भैसकेको छ ।

प्राकृतिक स्रोतको वैज्ञानिक र उचित उपयोग हुन नसकेको अवस्थामा राष्ट्रका अमूल्य प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदाहरूको संरक्षणका लागि प्रकोपका जोखिमहरूलाई स्वीकार्य र संभाव्य तहमा घटाउन तथा प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरूबाट वातावरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावको अल्पीकरण (mitigation), पूर्व तयारी (preparedness) तथा प्रतिकार्य (Response) गर्न जरुरी रहेको छ । यस्ता कार्यहरू सरकारको एकल प्रयासले हुन नसक्ने यथार्थलाई मनन गरी यस रणनीतिको निर्माणमा सरकारी तथा गैरसरकारी पक्षहरू, स्थानीय निकाय, प्राज्ञिक संस्था, निजी क्षेत्र, अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदार, नागरिक समाज तथा समुदायको सहभागिता र संलग्नता गराइएको छ । पटक पटक छलफल/कार्यशाला गोष्ठी तथा सरोकारवालाहरूको परामर्शमा गृह मन्त्रालयबाट सघनरूपमा परिष्कृत गरी यो रणनीति तयार भएको हो । वस्तुतः साझेदारीको भावनालाई मूर्त रूप दिन विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि आगामी दिनमा गर्नुपर्ने एकीकृत प्रयास (Integrated effort) लाई यस रणनीतिमा पाँचवटा मूल प्राथमिकता र सहायक क्रियाकलापहरू समेत स्पष्ट रूपमा परिभाषा गरी हरेक क्षेत्रगत निकायको जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने प्रयास भएको छ ।

आर्थिक तथा सामाजिक विकासका सबै साझेदारहरू (All partners of socio-economic development) ले सबै तहमा विकासलाई जीवनशैली मानी यस रणनीतिलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरेमा क्रमशः सुरक्षाको संस्कृति (Culture of Safety) को विकास हुने, गरिवी न्यूनीकरणमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने र नेपाल विपद् उत्थानशील समुदाय (Disaster resilient community) को रूपमा रूपान्तरण हुने यस रणनीतिको लक्ष्य रहेको छ । विपद् कुनै एक देशको सीमानाभित्र मात्र सीमित नरही भौगोलिक तथा प्राकृतिक रूपमा यसको द्विपक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रभाव रहेको तथ्यलाई मनन गरी संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २००५ मा नेपाल समेत १६८ वटा राष्ट्रहरूको सहभागितामा जारी गरेको विश्वव्यापी साझा अवधारणापत्र ह्योगो कार्यसंरचना (Hyogo Framework for Action (HFA) 2005-2015) लाई मूल आधार मानी अन्य अन्तर्राष्ट्रिय एवं क्षेत्रीय मान्यता एवं मापदण्डको समेत अध्ययनका आधारमा राष्ट्रिय जिम्मेवारीलाई कार्यरूपमा परिणत गर्न एउटा ठोस, सारभूत एवं एकीकृत दस्तावेजको आवश्यकता महसुस भई प्रस्तुत रणनीति तर्जुमा गरी जारी गरिएको हो ।

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति राज्यका विभिन्न क्षेत्रगत नीतिहरूको एक अभिन्न अंगको रूपमा रही समग्र राष्ट्रिय योजनाको तर्जुमा गर्न यसले परिपूरकको रूपमा योगदान पुऱ्याउनेछ । राष्ट्रिय विकासका लागि गरिने विकास निर्माण प्रक्रियाहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न मार्गदर्शन गर्नु यस रणनीतिको मुख्य उद्देश्य हुनेछ । यस रणनीतिले विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रक्रिया (Process of DRM) का निम्न मान्यताहरूलाई आत्मसात गरेको छ :-

- जीवन रक्षा, जीविकोपार्जन (livelihoods) तथा सम्पत्तिको संरक्षण गर्ने कार्यमा सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरी सबै तहमा जोखिम व्यवस्थापनको संस्थागत, नीतिगत एवं कानुनी संयन्त्रहरूको उपयुक्त व्यवस्था गरी दिगो विकास र गरिबी निवारण गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तमा सहायक बन्ने ।
- नागरिकको सुरक्षित जीवन तथा जीविकोपार्जनको अधिकारलाई विपद्का संभाव्य घटनाहरूबाट संरक्षण प्रदान गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न सरकार र समुदाय समान रूपमा जिम्मेवार छन् । प्रकोपका घटनाहरू हुनबाट रोक्न सधैं संभव नहुने भएकाले संभाव्य प्रकोपहरूबाट जोगिन पूर्वतयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्लाभ (recovery)/पुनःस्थापनाको प्रक्रियाको ठोस कार्ययोजना निर्माण गरिने ।
- जोखिममा रहेका समुदाय र संरचनाहरूका लागि विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्य गर्दा सामाजिक समता, न्याय तथा समावेशीकरण, लैङ्गिक एवं जातीय समानताप्रति संवेदनशीलता अपनाइनेछ । सीमान्तीकृत समुदाय, दलित, वञ्चितमा परेका (deprived) तथा शारीरिक वा मानसिक रूपमा अशक्तका हकमा विशेष व्यवस्था गरिने ।

३.२ दीर्घकालीन सोच (Long-term Vision)

नेपाललाई विपद्बाट उत्थानशील समाज (Disaster-resilient community) को रूपमा स्थापित गर्ने यस रणनीतिको दीर्घकालीन सोच रहेको छ ।

३.३ दीर्घकालीन लक्ष्य (Long-term Mission)

प्रकोपको जोखिम तथा विपद्को घटनालाई अल्पीकरण एवं न्यूनीकरण गरी व्यवस्थापन गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी पूर्व-तयारीका अवधारणाको विकास तथा कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने कार्यलाई मार्ग-दर्शन एवं प्रोत्साहन गर्नु यस रणनीतिको दीर्घकालीन लक्ष्य हो । यस मूल लक्ष्यलाई मूर्तरूप दिन निम्न बमोजिम सहायक लक्ष्यहरू रहेका छन् :-

- संस्थागत संरचनाहरूको विकास गर्ने,
- एकीकृत नीति तथा विकेन्द्रित कार्यान्वयन प्रक्रियाको सिद्धान्त पालना गर्दै सबै सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित हुने नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाको सुदृढीकरण गर्ने,
- राज्यको केन्द्रीय तहदेखि समाजको तल्लो तह (House-hold) सम्म विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सबल वातावरण (Enabling environment) सिर्जना गर्ने, र
- क्षेत्रगत विकास (sectoral development) तथा गरिबी निवारणका योजनाहरू सहित समग्र विकास प्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी रणनीतिलाई मूलप्रवाहीकरण (Mainstreaming disaster risk reduction into development) गर्ने कार्यको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने ।

३.४ विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको मार्गनिर्देशक सिद्धान्त (Directive Principle of DRM Planning)

विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्य बहुमुखी, बहुक्षेत्रीय र बहुपक्षीय अवधारणामा आधारित हुँदा यसका मार्गनिर्देशक सिद्धान्तहरू पनि बहुआयामिक छन् । विपद् जोखिम व्यवस्थापन विकाससम्बद्ध विषय भएकाले विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति तथा विपद् न्यूनीकरणको कार्यसूचीले विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विभिन्न क्रियाकलाप, योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका चरणहरूमा केही सर्वमान्य सिद्धान्तहरूको अनुसरण गर्नुपर्ने हुन्छ । मूलतः यस रणनीतिका मार्गनिर्देशक सिद्धान्तहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :-

३.४.१ विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई विकास योजनाहरूमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने (Mainstreaming DRR concept into Development Plan)

विकास योजनाहरूमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी अन्तरसम्बन्धित सवालहरू (cross-cutting issues) अन्तरनिहित हुने हुँदा सबै विकास प्रक्रियाहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका एजेण्डाहरू समावेश गरी प्रकोप जोखिमको सघनतालाई सम्बोधन गरिनेछ । साथै विपद् जोखिम व्यवस्थापन गर्ने कार्यलाई थप सघन बनाउन आयोजनाको प्रारम्भिक चरणदेखि निर्माणपछिको व्यवस्थापनसम्म संभाव्य प्रकोपको रोकथाम, अल्पीकरण तथा पूर्व-तयारी कार्यमा चेतना जगाउन प्रकोप जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई विकास योजनामा मूलप्रवाहीकरण गरिनेछ । विकास-निर्माणको कार्यले विपद्जस्तो विनाश ननिम्त्यायोस् भन्नका लागि विद्यमान राष्ट्रिय नीति, रणनीति, कार्यनीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा पनि मूलप्रवाहीकरणको प्रक्रियालाई संस्थागत रूप दिइनेछ ।

प्रमुख विपद्को रूपमा रहेका बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी तथा अन्य विपद्सम्बन्धी जोखिमहरूका लागि विकास गतिविधिका सानादेखि ठूला तहका हरेक कार्यक्रममा व्यवस्थित रूपमा प्रकोप/सङ्घटासन्नताको नक्साङ्कन, विपद्सम्बन्धी जोखिमको निर्धारण, समुदायको संकटासन्नता तथा सक्षमताको लेखाजोखा (vulnerability and capacity assessment), भवन संहिता (Building Code) को कार्यान्वयन एवं सर्वसाधारणमा सचेतना र संस्थागत प्रणालीको सुदृढीकरण गर्न सबै तहमा उपयुक्त संयन्त्रको स्थापना र विकास गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

सोच, उद्देश्य तथा कार्यनीति

विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई विकास योजनाहरूमा मूलप्रवाहीकरण गर्न निम्न सोच, उद्देश्य, कार्य, नीति तथा कार्यक्रमहरू निर्धारण गरिएकोछ :-

- **सोच (Vision)**

विपद्बाट सृजित हुनसक्ने सामाजिक तथा आर्थिक हानी-नोक्सानीलाई न्यून गर्दै लगिनेछ ।

- **उद्देश्य (Objective)**

विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य सक्षम, सुदृढ र प्रभावकारी बनाई विकास प्रक्रिया दिगो, वातावरण-मैत्री र उच्च प्रतिफलयुक्त बनाइनेछ । प्राकृतिक एवं गैरप्राकृतिक प्रकोपका जोखिमहरूबाट जन-धनको सुरक्षा गरी प्राकृतिक एवं भौतिक स्रोतसाधनको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

- **कार्यनीति (Working Policy)**

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलापका आधारमा जोखिम न्यूनीकरण तथा अल्पीकरण (mitigation), पूर्व-तयारी, सहकार्य र सहयोगको क्षमता अभिवृद्धिदेखि पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापनसम्म विपद् व्यवस्थापनका सबै चरणहरूलाई समेट्ने गरी सान्दर्भिक कार्यक्रम एवं क्रियाकलापहरू संचालन गरिनेछन् । यस्ता कार्यक्रम संचालन गर्दा राष्ट्रिय रणनीति अनुरूप उपयुक्त संयन्त्रहरूको स्थापना, संस्थागत विकास, विभिन्न तहमा प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय क्षमता अभिवृद्धिमा पर्याप्त जोड दिइनेछ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारी कार्यमा स्थानीय समुदायको सहभागिता र योगदान, स्थानीय निकाय तथा अधिकारीहरूको भूमिका, गैरसरकारी संघसस्था तथा निजी क्षेत्रले गर्न सक्ने योगदान तथा निरन्तर संलग्नता एवं राष्ट्रिय अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रहरूमा क्रियाशील निकाय तथा संस्थाहरूका बीचमा सहकार्य र समन्वयको अभिवृद्धि गर्ने तर्फ प्राथमिकताकासाथ पहल गरिनेछ ।

३.४.२ सुरक्षित जीवन र सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति (Assurance of Safe Live and Social Security)

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय कानून र मूल्यमान्यता अनुरूप विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिहरूले प्रभावित नभएका व्यक्तिसरह समान सुरक्षित जीवन र सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति राज्यबाट पाउनु पर्दछ । पीडित परिवारहरूलाई प्रदान गरिने मानवीय सहायता, उद्धार तथा राहत, पुनःस्थापना तथा सामाजिक एकीकरण कार्यमा कुनै भेदभाव गरिने छैन । यसका लागि मुख्यतः देहायका सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूको पालना र संरक्षण सबैले गर्नुपर्नेछ :-

- मानवीय मर्यादा तथा शारीरिक सुरक्षासँग सम्बन्धित अधिकार,
- जीवनका आधारभूत आवश्यकतासँग सम्बन्धित अधिकार,
- सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक संरक्षणसँग सम्बन्धित अधिकार, तथा
- संरक्षण र मानवीय आवश्यकतासँग सम्बन्धित अन्य अधिकार ।

३.४.३ लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण (Gender and Social Inclusion)

लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणसम्बन्धी राज्यको मूल नीतिलाई सुनिश्चित गर्ने निम्न बमोजिमका दायित्व विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यसँग सम्बन्धित सबैको हुनेछ :-

- विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सबै चरणहरूमा लैङ्गिक सवाल तथा समावेशीकरणलाई मूलप्रवाहमा ल्याइनेछ ।
- कुनै वर्ग, जात तथा जातीय समूहले परिस्थितिलाई थप जटिल पार्न सक्दछन् भन्ने कुरामा सजग रही आपतकालीन सहयोग तथा राहत कार्यक्रमलगायत विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू ती परिस्थितिजन्य जटिलताप्रति संवेदनशील रहनेछन् । यस्तो प्रतिकार्य संचालन गर्दा विपद्भन्दा पहिले, विपद् भइरहेको समयमा र विपद्पछिका अवस्थाहरू (Pre-during-post disaster scencario) मा तिनको प्राथमिकतापूर्वक पहिचान र विश्लेषण गरिनेछ ।
- विपद्को समयमा सार्वजनिक सेवाहरू अवरुद्ध भएको अवस्थामा पनि समुदायमा विद्यमान जीवनाधार संरचना तथा प्रणालीहरूको अविच्छिन्न संचालन गर्ने कार्यमा कुनै अवरोध नआओस् भन्नका लागि समुदायका सबै समूह एवं अन्य अल्पसङ्ख्यक समूहका बालबालिका, महिला, वृद्धवृद्धा, अशक्त आदिलाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- विपद्को घटनाको प्रकृतिको आधारमा के गर्ने, कहिले गर्ने र कसरी गर्ने भन्ने कुरा थाहा पाउन संकटासन्न वर्गलाई सक्षम तुल्याइनेछ । यसका लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान, क्षमता, अवसर तथा अधिकारको प्रयोग गर्न उनीहरूमा चेतनाको अभिवृद्धि गरी आत्मविश्वास बढाउने प्रकृतिका क्रियाकलाप संचालन गरिनेछ ।
- जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका परिवारहरू विशेष गरी महिला, बालबालिका, एकल महिला/पुरुष, अशक्त, विरामी सबैको पूर्व पहिचान गरी तदनुसृत उद्धार, राहत तथा पुनःस्थापनाका लक्षित कार्यक्रम (Rescue, relief and rehabilitation targetted program) संचालन गरिनेछन् ।
- घर परिवार र समुदायमा आर्थिक तथा सामाजिक अधिकारबाट बञ्चित सीमान्तकृत अवस्थाको जीवनयापन गरिरहेका वर्गका लागि विपद्को समयमा विशेष सहयोग र संरक्षण आवश्यक पर्ने हुँदा पूर्वतयारी तथा जोखिम न्यूनीकरण, उद्धार तथा राहत, प्रतिकार्य, पुनर्लाभ (recovery) का कार्यक्रमका समयमा ती समूहको आवश्यकताप्रति विशेष ध्यान दिइनेछ ।

३.४.४ विकेन्द्रित कार्यान्वयन प्रक्रिया (Decentralized Working Process)

जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाउँ विकास समिति राज्यका क्रियाशील स्थानीय निकायहरू भएको हुँदा विपद् जोखिमका विरुद्ध सुरक्षाको अभिवृद्धि गर्नु तथा समाजलाई अस्तव्यस्त पार्ने विपद्का घटनाहरूलाई सम्बोधन गर्न तयार रहन समुदायलाई सहयोग उपलब्ध गराउनु ती निकायहरूको जिम्मेवारी रहेको हुँदा राष्ट्रिय रणनीतिको कार्यान्वयन प्रक्रियामा निम्नलिखित प्रावधानहरू समावेश हुनेछन् :-

- जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूले योजना तर्जुमा प्रक्रियामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई एकीकृत गर्ने, सबै तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने र समुदायको तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तयार गर्न सामुदायिक समूहहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने,
- मानवीय, आर्थिक तथा भौतिक स्रोत, सामग्री, उपकरण, सञ्चारका सुविधाजस्ता आवश्यक स्रोतसाधनहरू उपलब्ध गराएर विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि स्थानीय निकायबाट आवधिक योजना बनाई संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने,
- स्थानीय निकायहरूमा विपद् जोखिमसँग सामना गर्ने क्षमता विकास गर्न ती निकायहरूको सशक्तीकरण गर्ने,
- शहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रमा बाली, वस्तु-भाउ तथा भौतिक सम्पत्तिमा हुने क्षति वा नोक्सानीको बीमा व्यवस्था लागु गर्ने र विपन्नमा पनि अति विपन्न का लागि विशेष व्यवस्था गर्ने, र
- विपद् जोखिम व्यवस्थाको योजना तर्जुमा तथा पूर्व-तयारीको कार्यान्वयन प्रक्रियाको प्रभावकारिता र दक्षता सुनिश्चित गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने ।

३.४.५ कर्मचारीहरूको सुरक्षा (Staff Safety and Security)

विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यमा विभिन्न कर्मचारी, स्वयंसेवक तथा अन्य व्यक्तिहरू कार्यस्थलमा खटिँदा उनीहरू सुरक्षित तवरमा उद्धार तथा खोजीजस्ता जोखिमपूर्ण कार्यमा संलग्न हुन सकून् भन्ने कुरालाई प्राथमिकता दिइनेछ । पूर्वतयारी, उद्धार, राहत वा पुनःस्थापना कार्यमा खटिने प्राविधिक तथा गैरप्राविधिक कर्मचारीको सुरक्षाका लागि निम्न कुरामा ध्यान दिई आवश्यक सतर्कता अपनाइनेछ :-

- जीवनका लागि आवश्यक वस्तु (खाने पानी, सर-सफाइ, शौचालय, बिजुली, टेलिफोन सेवा आदि),
- अत्यावश्यक सेवा, व्यावसायिक उत्पादन तथा विपद्पछिको परिस्थितिमा महत्वपूर्ण भूमिका रहने सबै सेवा तथा सामग्रीको व्यवस्था गर्ने (औद्योगिक/व्यापारिक प्रतिष्ठान),
- आपतकालीन प्रतिकार्य प्रणाली (Emergency Response System) तथा प्रतिकार्य टोली (Response Staff) का लागि काम गर्ने कर्मचारीको व्यवस्था (खोजी तथा उद्धारमा काम गर्ने कर्मचारी, प्राथमिक उपचार टोली (Medical First Responders),
- आपतकालीन प्रतिकार्य प्रणाली (Emergency Response System) संचालनमा सुरक्षा प्रदान गर्न विपद्ग्रस्त क्षेत्रमा पठाइने सुरक्षाटोलीको व्यवस्था, र
- सुरक्षित रहौं (Safety First) भन्ने मान्यता ।

आपतकालीन प्रतिकार्य, सहयोग तथा उद्धारको प्रभावकारी परिचालनमा उल्लिखित मान्यताहरू सबै कर्मचारीहरूको सुरक्षा व्यवस्थामा महत्वपूर्ण हुनेछन् । कर्मचारी सुरक्षा व्यवस्थालाई भरपर्दो, विश्वसनीय र प्रभावकारी बनाउन निम्न बमोजिमको पूर्वतयारी गरिनेछ :-

- **कर्मचारी** : सबै संस्थामा आपतकालीन सेवाका लागि कर्मचारीहरू तोकिएका हुनेछन् । राष्ट्रिय सुरक्षा टोलीमा नेपाल सरकारद्वारा आपतकालीन प्रतिकार्यका लागि पहिचान गरिएका अनुभवी आपतकालीन राष्ट्रिय

व्यवस्थापक तथा कर्मचारीहरू रहनेछन् । साथै उक्त टोलीका सदस्यहरू विशेष प्रशिक्षणप्राप्त हुनेछन् र उनिहरूलाई निर्धारित कामका लागि आवश्यक पर्ने साधनबाट सम्पन्न तुल्याइनेछ ।

- **विधि (Methodology):** सुरक्षा तथा सुरक्षित उपायको व्यवस्था गर्न सुरक्षा स्थितिको पूर्व आकलन, भौगोलिक तथा क्षेत्रगत स्थितिको लेखाजोखा तथा अकस्मात् उत्पन्न हुने विपद् वा आपतकालीन परिस्थितिको लागि आवश्यक सूचना व्यवस्थापनका विधिहरू निर्धारित गरिनेछन् ।
- **कार्यविधि (Procedures) :** प्रतिकार्यमा संलग्न सबै संस्थाका लागि स्तरीय कार्य सञ्चालन कार्यविधि (Standard Operating Procedures-SOP) पहिले नै परिभाषित गरिनेछ । आपतकालीन परिस्थिति उत्पन्न भएको ठाउँमा अनुरोध गरिएको २४ घण्टाभित्र कर्मचारीहरू आइपुग्ने अवस्थामा सुरक्षा उपलब्ध गराउन सकिने र सुरक्षित उपायको व्यवस्था हुने भरपर्दो व्यवस्था (proven systems) मिलाइनेछ ।
- **उपकरण (Equipment) :** आपतकालीन प्रतिकार्य योजना (Emergency Response Plan) मा उल्लिखित उपकरणहरू तोकिएको स्थान वा संस्थामा पहिले नै भण्डारण गरेर राखिनेछन् । राष्ट्रिय टोलीले आपतका समयमा प्रयोग गर्ने उपकरणहरूमा व्यक्तिगत रूपमा खटिएको टोलीको लागि आवश्यक पर्ने उपकरणहरूको व्यवस्था गरिनेछ । यस्ता उपकरण पहिलो तीन हप्ताको अवधिका लागि आपतकालीन परिस्थितिमा उद्धार तथा राहत क्षेत्रमा खटाइने समयमा सुरक्षा टोलीका लागि पर्याप्त मात्रामा पुग्ने गरी उपलब्ध गराइनेछ ।

३.४.६ एकद्वार नीति (One-window policy) र क्षेत्रगत कार्यसमूह अवधारणा (Cluster Approach) को आधारमा कार्यसंचालन

विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न सबै निकायबीच सहकार्य र सहयात्राको भावनालाई मूर्तरूप दिन कार्यस्तरमा प्रभावकारी समन्वय जुटाई अपेक्षित नतिजा प्राप्त गर्न अत्यावश्यक हुन्छ । यही उद्देश्य परिपूर्ति निमित्त क्षेत्रगत विशेषज्ञता अनुरूपका कार्य सम्बन्धित निकायबाटै सम्पन्न गर्ने जिम्मेवारी रहने तर विभिन्न क्षेत्रगत प्रयासहरूलाई एकीकृत गर्ने कार्य केन्द्रदेखि स्थानीय स्तरका विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण वा विपद् व्यवस्थापन समितिमा फर्कत हुनुपर्ने व्यवस्था नै एकद्वार नीति (One-window policy) हो । यो नीति अन्तर्गत सरकारी, गैरसरकारी संघसस्था, सामुदायिक संस्था, नागरिक समाज तथा समुदायहरूले विपद् व्यवस्थापनका कार्यगर्दा काममा दोहोरोपन नहुने, साधनस्रोतको दुरुपयोगको संभावना नहुने र समग्र रूपमा प्रभावकारिता बढ्ने अपेक्षा छ ।

एकद्वार नीतिको परिपूरक अवधारणाको रूपमा क्षेत्रगत कार्यसमूहको अवधारणा रहेको छ । सन् २००५ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घको अन्तर्निकाय स्थायी समिति (UN Inter-Agency Standing Committee) द्वारा लागु गरिएको “क्षेत्रगत कार्यसमूह अवधारणा” (Cluster Approach) लाई प्रभावकारी संयन्त्रको रूपमा लिइएको छ । यस संयन्त्रले आफ्नो विशेषज्ञताको क्षेत्रमा नेतृत्व लिने र विशिष्टीकृत संस्थाहरूको सञ्जाल निर्माण गर्ने र साभ्ना प्रयासद्वारा प्रभावकारी प्रतिकार्य र पुनर्लाभमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । यस संयन्त्रले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू र राष्ट्रसङ्घीय निकायहरूका बीचको साभ्नेदारीलाई थप सुदृढ पार्नेछ ।

राष्ट्रिय स्तरमा “क्षेत्रगत कार्यसमूह अवधारणा” (cluster approach) को उद्देश्य विपद् जोखिम न्यूनीकरणका गतिविधिका सबै क्षेत्रगत क्रियाकलापमा सम्भाव्यता, जवाफदेही तथा साभ्नेदारीको भावना अभिवृद्धि गरी मानवीय सहयोगको प्रत्याभूति दिनु हुनेछ । यस अवधारणाबमोजिम सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था एवं निकायहरूको जिम्मेवारी र कार्य विभाजनलाई स्पष्ट पारिनेछ । साथै विभिन्न क्षेत्रहरू (sectors) का बीचमा मानवीय संस्थाहरूको भूमिका तथा जवाफदेहीतालाई पनि स्पष्ट परिभाषित गरिनेछ ।

३.४.७ एकीकृत उपागम (Holistic Approach) अपनाउने

नेपालको विपद् व्यवस्थापनमा एकीकृत उपागमलाई विकास प्रक्रियामा समावेश गरी समन्वयात्मक तवरमा हेर्ने गरिएको छैन । तसर्थ दीगो विकासको प्रक्रियामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनको कार्यलाई समष्टिगत रूपमा विभिन्न चरणमा समन्वयात्मक रूपमा एकीकृत उपागम (Holistic Approach) का अवधारणालाई सम्बोधन गरिनेछ ।

३.५ रणनीतिगत प्राथमिकता (Strategic Priorities)

नेपालका सामु विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न विभिन्न प्रकृतिका चुनौतीहरू विद्यमान छन् । उक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न संभावित प्रकोपको प्रकृतिअनुसार क्षेत्रगत क्रियाकलापहरू निर्धारण गरी प्राथमिकीकरण गर्न जरुरी रहेको छ । यसका लागि ट्योगो कार्य संरचना (Hyogo Framework for Action – HFA) सन् २००५–२०१५ लाई मार्गनिर्देशक दस्तावेज मानी नेपालको आवश्यकताबमोजिम आगामी विकास एजेन्डालाई अगाडि बढाउन समेत अत्यावश्यक छ । ट्योगो कार्य संरचना सन् २००५–२०१५ ले निर्दिष्ट गरेका निम्न बमोजिमका मूल लक्ष्यहरू यस रणनीतिको समेत अभिन्न अंग हुनेछन् :-

- विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई दीगो विकासका रणनीतिहरू तथा योजना तर्जुमामा एकीकरण गर्ने,
- विपद्हरूबाट उत्थानशीलता (resilience) को विकास गर्नका लागि संस्था, संयन्त्र तथा क्षमताहरूको विकास तथा सुदृढीकरण गर्ने, र
- जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी अवधारणाहरूलाई आपतकालीन पूर्व-तयारी (Preparedness), प्रतिकार्य (Response) तथा पुनर्लाभ (Recovery) सम्बन्धी कार्यक्रममा व्यवस्थित रूपमा समावेश गर्ने ।

उपर्युक्त लक्ष्यहरू हासिल गर्न कार्यान्वयन प्रक्रियामा निम्न बमोजिम पाँचवटा प्रमुख प्राथमिकताहरू सिफारिस गरिएका छन् :-

- विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने,
- विपद्का सम्भाव्य जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान, अनुगमन र पूर्व-चेतावनी प्रणाली सुदृढ गर्ने,
- सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने,
- व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने, र
- प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।

उपर्युक्त प्राथमिकताहरूका आधारमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न क्षेत्रगत, निकायगत र चरणगत व्यवस्था निर्धारण गरिएको छ र यस्तो व्यवस्थालाई कार्यरूप दिँदा निम्न मान्यतालाई स्वीकार गरिएको छ :-

- जोखिममा रहेका जनता तथा समुदायहरूको सक्रिय र प्रत्यक्ष सहभागिता जुटाउने,
- जनचेतना अभिवृद्धिमूलक क्रियाकलापबाट जोखिमका सम्भावनाप्रति जानकारी र आवश्यक उपायका लागि दृढ विश्वास तथा प्रतिबद्धतासहित समुदायको सशक्तीकरण गर्ने,
- जोखिमको न्यूनीकरणका लागि आवश्यक ज्ञान, सीप तथा विधिहरूको प्रवर्द्धन गर्ने,
- प्रकोपका कारक तत्वहरूलाई लक्ष्यित गर्ने सामुदायिक र संस्थागत क्षमताको विकास गरी दीगोपन कायम गर्ने, र
- विपद् पूर्व-तयारी, अल्पीकरण तथा न्यूनीकरण एवं प्रतिकार्यका लागि उपयुक्त कानुनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था गर्ने ।

उल्लिखित पाँचवटा मुख्य रणनीतिगत प्राथमिकताबमोजिम विपद् जोखिम व्यवस्थापन रणनीतिका क्रियाकलापहरू निम्नबमोजिम रहेको छन् :-

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप १ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने ।

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges) :-

- १। प्रकोप न्यूनीकरण, पूर्व-तयारी तथा प्रतिकार्यलाई सम्बोधन गर्न एकीकृत विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली आवश्यक छ । प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपबाट मुलुकलाई सुरक्षित पार्न र विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न राष्ट्रिय कार्यक्रमहरू तर्जुमा एवं सरोकारवालाहरूलाई प्रोत्साहन तथा मार्गदर्शन गर्ने प्रणालीको स्थापना गरी केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म विपद्लाई सम्बोधन गर्ने जिम्मेवार निकायहरूको स्थापना र सुदृढीकरण (Strengthening) गर्न जरुरी देखिएको छ ।
- २। विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा आपतकालीन प्रतिकार्य योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त कानुनी र नीतिगत संयन्त्रको कमी छ । मौजुदा दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ तथा अन्य प्रचलित कानूनले विपद् जोखिम व्यवस्थापनको बहुआयामिकतालाई समसामयिक रूपमा सम्बोधन गर्न नसकेको हुनाले विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी कानून तथा नीतिलाई समयसापेक्ष परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।
- ३। विकास कार्यक्रमहरूलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरणका सवालहरूमा मूलप्रवाहीकरण गर्न सबै निकाय, क्षेत्र र व्यक्तिले एकीकृत दृष्टिकोणका साथ हेर्ने संस्थागत भावनाको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रम तथा सहस्राब्दि विकास लक्ष्यमा प्रकोपसम्बन्धी सवालहरूलाई पनि जोडेर हेर्ने सोचको विकास गर्न जरुरी देखिएको छ ।
- ४। सबै तहमा आपतकालीन प्रतिकार्य योजनाको तर्जुमा तथा क्षमताको अभिवृद्धि तत्काल गर्नु जरुरी छ ।
- ५। विपद् जोखिम न्यूनीकरणको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने एकद्वार (One-Window) संयन्त्रको अभाव छ ।

रणनीति (Strategy)

उपर्युक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न प्रस्तावित मुख्य प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलापहरू देहाय बमोजिम छन् :-

चुनौतीहरू (Challenges)	रणनीतिक क्रियाकलाप (Strategic Activity)	सूचक तथा परिणाम (Indicative & Outcomes)	जवाफदेही निकाय (Responsible Agency)
<p>१. प्रकोप न्यूनीकरण, पूर्व-तयारी तथा प्रतिकार्यलाई सम्बोधन गर्न एकीकृत विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली आवश्यक छ । प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपबाट मुलुकलाई सुरक्षित पार्न र विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न राष्ट्रिय कार्यक्रमहरू तर्जुमा एवं सरोकारवालाहरूलाई प्रोत्साहन तथा मार्गदर्शन गर्ने प्रणालीको स्थापना गरी केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म विपद्लाई सम्बोधन गर्ने जिम्मेवार निकायहरूको स्थापना र सुदृढीकरण (Strengthening) गर्न जरुरी देखिएको छ ।</p>	<p>१. विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि संस्थागत प्रणालीको स्थापना एवं सुदृढीकरण गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय तहमा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, क्षेत्रीय तहमा क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला स्तरमा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन गरिएको हुनेछ। विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यक्रमञ्च (National Platform for Disaster Risk Reduction) को गठन गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> मन्त्रिपरिषद्, गृह मन्त्रालय, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय मन्त्रिपरिषद्, गृह मन्त्रालय
<p>२. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा आपतकालीन प्रतिकार्य योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त कानुनी र नीतिगत संयन्त्रको कमी छ । मौजुदा दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ तथा अन्य प्रचलित कानुनले विपद् जोखिम व्यवस्थापनको बहुआयामिकतालाई समसामयिक रूपमा सम्बोधन गर्न नसकेको हुनाले विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी कानुन तथा नीतिलाई समयसापेक्ष परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।</p>	<p>२. विस्तृत विपद् जोखिम सम्बन्धी व्यवस्थापन समावेश गर्न नीति तथा कानुनहरूको तर्जुमा / संशोधन गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी नयाँ नीति तथा ऐनको तर्जुमा तथा लागु गरिएको हुनेछ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विस्तृत अवधारणा समावेश गर्न सान्दर्भिक नीति, कार्यक्रम तथा कानुन परिमार्जन गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> व्यवस्थापिका संसद, गृह मन्त्रिपरिषद्, कानुन, तथा न्याय मन्त्रालय मन्त्रालय । राष्ट्रिय योजना आयोग सम्बन्धित मन्त्रालयहरू
<p>३. विकास कार्यक्रमहरूलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरणका सवालहरूमा मूलप्रवाहीकरण गर्न सबै निकाय, क्षेत्र र व्यक्तिले एकीकृत दृष्टिकोणका साथ हेर्ने संस्थागत भावनाको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । गरिबी</p>	<p>३. राष्ट्रिय विकासमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहमा ल्याउने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> गरिबी न्यूनीकरण रणनीतिपत्र (Poverty Reduction Strategy Paper -PRSP), सहस्राब्दि विकास लक्ष्य तथा आर्थिक विकास योजनाजस्ता विद्यमान राष्ट्रिय विकास रणनीति 	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित सबै मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग तथा राष्ट्रिय विपद्

<p>न्यूनीकरण कार्यक्रम तथा सहस्राब्दि विकास लक्ष्यमा प्रकोपसम्बन्धी सवालहरूलाई पनि जोडेर हेर्ने सोचको विकास गर्न जरुरी देखिएको छ ।</p>		<p>तथा नीतिहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणा मूलप्रवाहीकरण गरिएको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● पूर्वाधार विकासका ठूला परियोजनाहरूमा प्रकोप तथा जोखिमको लेखाजोखा गर्ने अनिवार्य व्यवस्थाको विकास गरिनेछ । ● विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारी कार्यक्रमको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका लागि निर्धारित भूमिका तथा जिम्मेवारीसहित सबै मन्त्रालयमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी सम्पर्क बिन्दुको स्थापना गरिएको हुनेछ । 	<p>व्यवस्थापन प्राधिकरण (प्रस्तावित)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● राष्ट्रिय योजना आयोग, सम्बन्धित मन्त्रालयहरू तथा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण ● सम्बन्धित मन्त्रालयहरू
<p>४. सबै तहमा आपतकालीन प्रतिकार्य योजना (Emergency Response Plan) को तर्जुमा तथा क्षमताको अभिवृद्धि तत्काल गर्नु जरुरी छ ।</p>	<p>४. स्थानीय निकायले प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीका कार्यक्रमलाई विकास योजना, कार्यक्रम तथा सबै नियमित विकास क्रियाकलापहरूमा एकीकरण गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीलाई आफूना विकास योजना, कार्यक्रम तथा नियमित गतिविधिहरूमा समावेश गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय विकास मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा स्थानीय निकायहरू
	<p>५. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि आवश्यक नीति तथा मापदण्ड, निर्देशिका, स्तरीय कार्यसञ्चालन कार्यविधि (Sops), तथा विशेष किसिमका राष्ट्रिय कार्यक्रमहरू तयार पार्ने र क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● निश्चित नीति, नियम, मापदण्ड तथा निर्देशिकाहरूको निर्माण गरिएको हुनेछ । ● स्तरीय कार्यसञ्चालन कार्य विधि (SoPs) को विकास गरिएको हुनेछ । ● प्रकोप जोखिम सँग सम्बन्धित राष्ट्रिय कार्यक्रमहरूको विकास तथा कार्यान्वयन गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● सम्बन्धित मन्त्रालयहरू राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा विभागहरू
	<p>६. आपतकालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरू (EOCs) को स्थापना र सञ्चालन गर्ने (केन्द्रीय तहमा एउटा र जिल्ला तथा</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● केन्द्रमा राष्ट्रिय आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रको स्थापना र सञ्चालन गरिएको हुनेछ । ● जिल्ला, नगरपालिका तथा गाउँमा पनि आपतकालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरूको 	<ul style="list-style-type: none"> ● गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, ● जिल्ला तथा स्थानीय

<p>५. विपद् जोखिम न्यूनीकरणको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नका लागि आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने एकद्वार (One-window) संयन्त्रको अभाव छ ।</p>	<p>नगरपालिका तहमा पनि थप केन्द्रहरू क्रमशः स्थापना गर्ने) ।</p> <p>७. स्रोतहरूको संकलन, विनियोजन तथा दिगो आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनका लागि एकद्वार (One-Window) संयन्त्रको विकास गर्ने</p>	<p>स्थापना क्रमशः गरी तिनको सञ्चालन गरिएको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● यस रणनीतिमा भएका प्रावधानहरूको कार्यान्वयन गर्न विज्ञहरूको कार्यदलद्वारा सिफारिस भएबमोजिम आर्थिक स्रोत जुटाइएको हुनेछ । ● पहिचान गरिएका प्रारम्भिकतामा आधारित रही विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाका नीति र कार्यक्रम बमोजिम सबै तहमा साधन स्रोतको विनियोजन गरिनेछ । ● विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यमा भए गरेका खर्चहरूको एकद्वार नीति अन्तर्गत एकीकृत विवरण राख्ने संयन्त्रको विकास गरिएको हुनेछ । ● विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने छुट्टै कोषको व्यवस्था गर्ने र यस्तो कोषको आर्थिक स्रोत संकलन र खर्च एकद्वार प्रणालीमा आधारित भएको हुनेछ । ● यस्तो कोषमा सरोकारवालाहरूले सरकारको अनुरोध भएमा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने वा खर्च शोधभर्नाको व्यवस्था गरिनेछ । ● दाता, निजी क्षेत्र वा दान-दातव्यबाट आर्थिक स्रोत जुटाउने छुट्टै संयन्त्र (जस्तै बास्केट फण्ड) को स्थापना गरिने र प्रभावित क्षेत्र (sector) एवं समुदायलाई आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउने व्यवस्थाको विकास गरिएको हुनेछ । 	<p>विपद् समितिहरू</p> <p>व्यवस्थापन योजना</p> <ul style="list-style-type: none"> ● राष्ट्रिय आयोग, गृह मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण
--	--	---	---

द्रष्टव्य : १. राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति गठन नहुन्जेलसम्मका लागि तिनलाई प्रदान गरिएको सम्पूर्ण जिम्मेवारीहरूको पालन/कार्यान्वयन साविक बमोजिम गृह मन्त्रालय तथा सम्बन्धित अधिकारीहरूद्वारा हुनेछ ।

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप २ :
विपद्का सम्भाव्य जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान, अनुगमन र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको सुदृढ गर्ने ।

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges) :-

- १। नेपालमा प्रकोपको प्रकृतिअनुरूप हरेक प्रकोपको जोखिमसम्बन्धी जानकारीलाई सङ्गट्टासन्तता तथा क्षमता सम्बन्धी ज्ञान एवं सामाजिक, आर्थिक तथा जनसाङ्ख्यिक विवरणलाई समेटेर तत्काल स्पष्ट पार्नुपर्ने आवश्यकता छ ।
- २। नेपालमा विपद्, प्रकोप, सङ्गट्टासन्तता तथा क्षमताका सम्बन्धमा विस्तृत राष्ट्रिय तथा जिल्लास्तरीय तथ्यांक प्रणालीको अभावै विकास गर्न बाँकी छ । एकीकृत सूचना प्रसारण गर्ने पद्धतिको कमी र सञ्चार माध्यम तथा आधुनिक सञ्चार प्रविधिहरूको विवेकपूर्ण प्रयोग गर्ने क्षमताको पनि पूर्ण विकास नभएको अवस्था छ ।
- ३। पूर्व-चेतावनी दिने व्यवस्थाको स्थापना/सुदृढीकरण, मौसम परिवर्तको प्रक्रियाका प्रभावका साथै प्रकोप तथा वातावरणको अन्तरसम्बन्धका विद्यमान अवस्थाको जानकारी प्राप्त गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई विशेष गरी स्थानीय तहमा तत्कालै सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ ।

रणनीति (Strategy)

उपर्युक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न प्रस्तावित मुख्य प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलापहरू निम्न बमोजिम छन् :-

<p>चुनौतीहरू (Challenges)</p>	<p>रणनीतिक क्रियाकलाप (Strategic Activity)</p>	<p>सूचक गतिविधि तथा परिणाम (Indicative Activity & Outcomes)</p>	<p>जवाफदेही निकाय (Responsible Agency)</p>
<p>१. नेपालमा प्रकोपको प्रकृतिअनुरूप हरेक प्रकोपको जोखिमसम्बन्धी जानकारीलाई सङ्गठनात्मकता तथा क्षमतासम्बन्धी ज्ञान एवं सामाजिक, आर्थिक तथा जनसाङ्ख्यिक विवरण समेटेर तत्काल परिभाषित गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।</p>	<p>१. विभिन्न तह तथा विभिन्न स्केलमा प्राकृतिक प्रकोप तथा सङ्गठनात्मकताको निर्धारण गर्ने, आवाधिक रूपमा तिनलाई अद्यावधिक गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने र सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराउने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> सबै प्रकारका प्रकोपहरूका लागि प्रकोप, सङ्गठनात्मकता तथा जोखिमहरूका राष्ट्रिय नक्साहरू तयार पारिएको हुनेछ । सङ्गठनात्मकतासम्बन्धी राष्ट्रिय विवरण (संरचनागत, रैर-संरचनागत, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक सङ्गठनात्मकता) तयार पारिएको हुनेछ । सङ्गठनात्मकतासम्बन्धी विवरण (Vulnerability profiles) सबै तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा विकासका प्रयासहरूमा प्रयोग गर्न आवश्यक प्रणालीको विकास गरिएको हुनेछ । विपद्सम्बन्धी जोखिम तथा सङ्गठनात्मकताका सूचक सम्बन्धी प्रणालीको विकास गरिएको हुनेछ । बजेटसम्बन्धी योजना तर्जुमाका लागि यस्ता सूचकहरूको प्रयोग गर्न प्रणाली विकसित गरिएको हुनेछ । जोखिमको लेखाजोखाको लागि आवश्यक विधिहरूको विकास गर्ने र त्यस्तो विधिलाई आत्मसात् गरिनेछ । स्वीकृत विधि तथा मापदण्डहरू कायम गर्ने र समझदारी अभिवृद्धि गर्ने तथा निर्देशिकाहरू प्रकाशित गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, व्यावसायिक सङ्गठनहरू
<p>२. नेपालमा विपद्, प्रकोप, सङ्गठनात्मकता तथा क्षमताका सम्बन्धमा विस्तृत राष्ट्रिय तथा</p>	<p>२. विपद्सँग सम्बन्धित सबै जानकारी समावेश हुने गरी</p>	<ul style="list-style-type: none"> विपद्सम्बन्धी सूचना प्रणालीको (Disaster Information System) स्थापना गरिएको 	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय योजना आयोग, गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय

जिल्लास्तरीय तथ्यांक प्रणालीको अझै विकास गर्न बाँकी छ । एकीकृत सूचना प्रसारण गर्ने पद्धतिको कमी र सञ्चार माध्यम तथा आधुनिक सञ्चार प्रविधिहरूको विवेकपूर्ण प्रयोग गर्ने क्षमताको पनि पूर्ण विकास नभएको अवस्था छ ।	केन्द्र, जिल्ला तथा नगरपालिका तहमा आधिकारिक, खुला, भौगोलिक सूचना प्रणाली (GIS)मा आधारित विपद् सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको स्थापना तथा त्यसलाई संस्थागत गर्ने ।	हुनेछ । ● नियमित रूपमा विपद्का घटना, प्रभाव तथा क्षतिको सम्बन्धमा तथ्याङ्कगत अभिलेख राख्ने, विश्लेषण गर्ने, सार-सङ्क्षेप तयार पार्ने तथा प्रचार-प्रसार गरिएको हुनेछ । ● सबै क्षेत्र तथा विपद् सूचनासम्बन्धी तथ्यांक प्रणालीमा काम गर्ने सरोकारवालाहरूलाई यसको प्रयोग गर्न अभिप्रेरित गरिएको हुनेछ ।	विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण
३. पूर्व-चेतावनी दिने व्यवस्थाको स्थापना/सुदृढीकरण, मौसम परिवर्तको प्रक्रियाका प्रभावका साथै प्रकोप तथा वातावरणको अन्तरसम्बन्धका विद्यमान अवस्थाको जानकारी प्राप्त गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई विशेषगरी स्थानीय तहमा तत्कालै सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ ।	३. प्रकोप/जोखिमको अनुगमन तथा संभावित प्रकोपका लागि पूर्व-चेतावनी दिने राष्ट्रिय प्रणालीको स्थापना गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> ● संभाव्य प्रकोपहरूको अनुगमन गर्न आवश्यक प्रणालीको तर्जुमा तथा विकास गरिएको हुनेछ । ● दाताहरूका बीचमा संस्थागत समन्वय विकास गरी पूर्व-चेतावनीलाई सुदृढ पार्न तथ्यांक प्रणालीसम्बन्धी कार्यमा सहकार्य र सहयोग पुऱ्याइएको हुनेछ । ● विशेष रूपमा खतरामा रहेका समुदाय तथा संस्थाहरूका बीचमा व्यापक मात्रामा प्रचार-प्रसार गर्न सकियोस् भनी पूर्व-चेतावनी दिने प्रणालीको स्थापना गरिएको हुनेछ । ● सूचनाको प्रचार-प्रसार, सञ्चार माध्यम तथा सञ्चार प्रविधिहरूको विवेकपूर्ण प्रयोग गर्ने प्रणाली विकसित गर्ने र त्यसको लागि क्षमता सुदृढीकरण गरिएको हुनेछ । ● संभाव्य प्रकोपहरूका लागि पूर्व-चेतावनी दिने प्रणालीको उपयोग गर्न स्थानीय समुदायलाई अभिप्रेरित गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● सम्बन्धित मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा स्थानीय निकाय र गैरसरकारी संघसस्था

	<p>४. शहरी तथा शहर उन्मुख क्षेत्रहरूमा केन्द्रित भई भू-उपयोग नक्सा तयार पार्ने तथा आवधिक रूपमा यसलाई अद्यावधिक गर्ने र भू-उपयोगको योजना तर्जुमाका लागि भूउपयोग नक्साको प्रयोग गर्ने संस्थागत प्रणाली सुनिश्चित गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● शहर तथा शहर उन्मुख क्षेत्रका लागि भू-उपयोग नक्सा तयार पारिएको हुनेछ । ● भू-उपयोगको योजना तर्जुमा गर्दा भू-उपयोग नक्साको उपयोग सबै तहमा गर्ने संयन्त्रको विकास गरिएको हुनेछ । ● यसलाई निरन्तर अद्यावधिक गर्ने अनुसन्धान तथा प्रभाव मूल्यांकन एवं अनुगमनको व्यवस्था गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● राष्ट्रिय योजना आयोग, सम्बन्धित मन्त्रालयहरू, राष्ट्रिय व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा स्थानीय निकाय
--	--	--	--

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप ३:-
सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशिलताको विकास गर्न ज्ञान, नविनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने ।

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- १। विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी चेतना तथा ज्ञानको स्तर सबै तहमा कमजोर अवस्थामा रहेको छ । औपचारिक तथा अनौपचारिक सबै शैक्षिक कार्यक्रमहरूको (continuing education programmes) सबै तहमा विपद्सम्बन्धी शिक्षालाई समावेश गर्न शैक्षिक नीतिमा संशोधन एवं परिमार्जन गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।
- २। प्रमुख सरोकारवालाहरूमा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने संस्थागत क्षमताको कमी रहेकोले तिनलाई सुशिक्षित, प्रशिक्षित तथा उत्प्रेरित गरी प्राविधिक क्षमताको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने चुनौती रहेको छ । प्रमुख निकायहरूमा समेत निर्माण सहिता, भू-उपयोग योजना, जलवायु जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञानको कमी छ । फलस्वरूप आवासीय भवन, अत्यावश्यक सेवा तथा पूर्वाधारहरूको सङ्कटासन्नतामा बढोत्तरी आई विकासले स्वयं विनाश निम्त्याइरहेछ ।
- ३। विपद् जोखिम न्यूनीकरण/विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सम्बन्धमा अनौपचारिक शिक्षा तथा प्रशिक्षणको आवश्यकता रहेको छ ।
- ४। विपद् सचेतना तथा सामुदायिक शिक्षालाई संस्थागत गर्न राष्ट्रिय कार्यक्रमको अभाव देखिएको छ ।

रणनीति (Strategy)

उपर्युक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न प्रस्तावित मुख्य प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलापहरू देहाय बमोजिम छन् :-

चुनौतीहरू (Challenges)	रणनीतिक क्रियाकलाप (Strategic Activity)	सूचक गतिविधि तथा परिणाम (Indicative Activity & Outcomes)	जवाफदेही निकाय (Responsible Agency)
१. विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी चेतना तथा ज्ञानको स्तर सबै तहमा कमजोर अवस्थामा रहेको । औपचारिक तथा अनौपचारिक शैक्षिक कार्यक्रमहरू (continuing education programmes) मा विपद्सम्बन्धी शिक्षालाई समावेश गर्न शैक्षिक नीतिमा संशोधन एवं परिमार्जन गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।	१. विपद्सम्बन्धी चेतना जगाउन शिक्षालयहरू महत्वपूर्ण केन्द्र हुन सक्नु भनी राष्ट्रिय शैक्षिक नीतिमा संशोधन तथा परिमार्जन गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन पक्ष ढरिलो बनाउने ।	<ul style="list-style-type: none"> प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक तथा उच्च शिक्षा तहको पाठ्यक्रममा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रभावकारी पूर्व-तयारीजस्ता सीपहरूलाई तहगत एकीकृत गर्दै ल्याएको हुनेछ । सबै विद्यालयहरूको विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षमताको अभिवृद्धि गर्न आवश्यक कार्यक्रमहरूको विकास गर्ने र त्यसमा सहयोग उपलब्ध गराइएको हुनेछ । निजी, सामुदायिक तथा सरकारी विद्यालयहरूका लागि विपद् पूर्व-तयारीसम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड निर्धारित गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण
२. प्रमुख सरोकारवालाहरूमा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने संस्थागत क्षमताको कमी रहेकोले तिनलाई सुशिक्षित, प्रशिक्षित तथा उत्प्रेरित गरी प्राविधिक क्षमताको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने चुनौती रहेको छ । प्रमुख निकायहरूमा समेत निर्माण संहिता, भू-उपयोग योजना, जलवायु जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञानको कमी छ । फलस्वरूप आवासीय भवन, अत्यावश्यक सेवा तथा पूर्वाधारहरूको सङ्कटासन्ततामा बढोत्तरी आई विकासले स्वयं विनाश निम्त्याइरहेछ ।	२. विपद्सम्बद्ध शिक्षाको अध्यापन गराउने व्यवस्था गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> इन्जिनियरिङ शिक्षा तथा अन्य प्राविधिकहरूका लागि प्राविधिक, व्यावसायिक शिक्षाको स्नातक तहभन्दा मुनिका पाठ्यक्रमहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण (राष्ट्रिय निर्माण संहितालगायत) अनिवार्य अध्यापन तथा प्रयोगको व्यवस्था मिलाइएको हुनेछ । नागरिक समाज एवं विभिन्न प्राज्ञिक संस्थाहरू जस्तै नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, प्रहरी तथा नेपाली सेनाका प्रशिक्षण प्रतिष्ठानहरूका 	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षा मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा सम्बन्धित निकायहरू

<p>३. विपद् जोखिम न्यूनीकरण/विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सम्बन्धमा अनौपचारिक शिक्षा तथा प्रशिक्षणको आवश्यकता रहेको छ।</p>	<p>३. विभिन्न लक्षित समूहका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी पाठ्यक्रमको विकास गर्ने तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूका लागि समेत प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने।</p>	<p>पाठ्यक्रमहरूमा पनि विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी शिक्षालाई समावेश गरिएको हुनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● आवश्यकताको आधारमा व्यक्तिगत तथा पारिवारिक तहदेखि नीति निर्माण/निर्णय गर्ने तहसम्मका सबै प्रमुख क्षेत्रहरूका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीका अनौपचारिक शिक्षा दिन कार्यक्रमहरूको विकास गरिएको हुनेछ। ● विभिन्न लक्षित समूहहरूको लागि प्रशिक्षणका निमित्त उपयुक्त हुने वेबमा आधारित (Web-based) कार्यक्रमको समेत प्रवर्धन गरिएको हुनेछ। 	<p>● शिक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा गैरसरकारी संस्थाहरु</p>
<p>४. विपद् सचेतना तथा सामुदायिक शिक्षालाई संस्थागत गर्न राष्ट्रिय कार्यक्रमको अभाव देखिएको छ।</p>	<p>४. विपद्सम्बन्धी चेतना तथा प्रशिक्षणका लागि विस्तृत राष्ट्रिय कार्यक्रमको विकास गरी संचालन गर्ने।</p>	<p>● व्यावहारिक प्रयोगकर्ताहरू र व्यावसायिक व्यक्तिहरूको समूह विकास गर्न विशेष कार्यक्रमहरूको तर्जुमा र संचालन एवं जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाविस, तथा वडा तहसम्म विपद् जोखिमसम्बन्धी कार्य सञ्चालन गर्ने कर्मचारी/अन्य व्यक्तिहरूलाई सहयोग गरिनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सांसद, राजनीतिक कार्यकर्ता, कर्मचारीलगायत विभिन्न समूहहरूलाई लक्षित गरी नागरिक चेतना विकास गर्ने सामग्रीहरू (पोस्टर, पुस्तिका, भिडियो) तयार पारी प्रचार प्रसार गरिएको हुनेछ। 	<p>● शिक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा स्थानीय निकाय</p>

	<p>५. विपद् जोखिम तथा जोखिमको न्यूनीकरणसम्बन्धी प्रचार-प्रसार गर्नका लागि आम सञ्चारका माध्यमहरूको उपयोग गर्ने योजना तथा कार्यक्रमहरूको विकास तथा तिनको सहजीकरण गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा समुदायको पूर्व-तयारीको प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा सञ्चार माध्यमको भूमिकालाई प्रणालीगत रूपमा स्थापित गरी आमसञ्चार माध्यमहरूलाई अभिमुखीकरण गरिएको हुनेछ । सचेतना कार्यका लागि एफएम् रेडियो, छापा तथा विद्युतीय सञ्चारका माध्यमहरूको उपयोगलाई प्रोत्साहित गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, आम सञ्चार जगत, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा स्थानीय निकाय
	<p>६. स्थानीय तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सचेतना जगाउने कार्यक्रमहरूको विकास / सुदृढीकरण / प्रोत्साहन गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहमा सचेतना जगाउन योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गर्न प्रोत्साहित गरिएको हुनेछ । रेडियो, टेलिभिजन, छापा, पुस्तिका, पम्फलेट एवं अन्य सञ्चार माध्यमहरूको प्रयोगलाई बढावा दिने कार्य गरिएको हुनेछ । स्थानीय सिप र ज्ञानको प्रयोगलाई प्रोत्साहित गरिएको हुनेछ । विपद् पर्न सक्ने क्षेत्रका समुदायहरूलाई जानकारी दिन स्थानीय सञ्चार माध्यममार्फत सूचनाको प्रवाहलाई सुनिश्चित गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, व्यवस्थापन प्राधिकरण, स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति स्थानीय निकायहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू तथा नागरिक समाज
	<p>७. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीका सम्बन्धमा सचेतना जगाउने कार्यक्रमहरूको विकास तथा संचालन गर्नका लागि समुदायमा आधारित संघ संस्था, गैर-सरकारी सङ्गठन तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई प्रोत्साहन तथा</p>	<ul style="list-style-type: none"> सचेतना जगाउन आवश्यक पर्ने सहयोग उपलब्ध गराउने खालको नीतिगत वातावरण तयार गर्ने र सोको कार्यान्वयन गर्न प्रोत्साहित गरिएको हुनेछ । सचेतना जगाउन विस्तृत योजना तथा 	<ul style="list-style-type: none"> गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, स्थानीय स्तरका विपद् व्यवस्थापन समितिहरू, स्थानीय निकायहरू तथा गैरसरकारी संस्था

	सहयोग उपलब्ध गराउने ।	<p>कार्यक्रमको आवधिक रूपमा विकास तथा संचालन गरिएको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सरोकारवालाहरूको कार्य सम्पादनको अनुगमन गर्ने र उत्कृष्ट कामका लागि पुरस्कार प्रदान गर्ने पद्धतिको विकास गर्ने र सो को मूल्याङ्कनका लागि वस्तुपरक सूचकहरूको निर्धारण गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, स्थानीय तहका विपद् व्यवस्थापन समितिहरू
--	-----------------------	---	---

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप ४:- व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने ।

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- १। विपद् तथा जोखिम अल्पीकरण (mitigation) सम्बन्धी अन्तरसम्बन्धित सवालहरू एकीकृत वातावरणीय एवं प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा विकाससम्बन्धी अवधारणासँग सम्बन्ध विच्छेद भएको अवस्थामा रहेको छ । फलस्वरूप अवसरहरू खेर गएका छन् तथा सङ्घटासन्नताहरूको बढोत्तरी भएको छ ।
- गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रममा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अवधारणालाई आत्मसात् गर्न सकिएको छैन ।
- विद्यमान भू-उपयोग योजना तथा नियमावलीको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन र कार्यान्वयनका लागि ठोस संयन्त्र पनि स्थापित हुन बाँकी छ ।
- जलवायु परिवर्तनका मुद्दा, जलवायुसम्बन्धी जोखिमको व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तनलाई स्थानीय वातावरण अनुकूल तादात्म्य कायम गर्नुपर्ने आवश्यकतामा पर्याप्त ध्यान दिइएको छैन र राष्ट्रिय नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा यिनलाई एकीकृत रूपमा समावेश गरिएको छैन ।
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यक्रममा तलबाट माथि पुग्ने पद्धतिको सट्टा माथिबाट तल जाने (Bottom-up Approach rather than Top-Bottom) पद्धतिमा अभ्यस्त भएबाट समुदायको अगुवाइमा जोखिमको पहिचान र जोखिम घटाउन शुरुआत गरिने कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनलाई महत्त्व प्रदान गर्न सकिएको छैन ।
- २। संभावित प्रकोपहरूबाट अत्यावश्यक जीवनाधार संरचना तथा मानव जीवनका लागि नभई नहुने सेवा तथा वस्तुहरूको पूर्ण संरक्षण हुन सकेको छैन ।
- ३। विपद्पछि पुनःनिर्माण कार्य गर्दा अझ राम्रो बनाउन (Building Back Better After a Disaster) योजनाको आवश्यकता छ ।

- ४। समाजका सीमान्तीकृत श्रेणीमा रहेका विभिन्न अतिसङ्घटासन्न समूहहरू कस्तो प्रकृतिको जोखिमबाट प्रभावित हुनसक्छन् भनी तथ्यपरक आँकलन गर्ने परिपाटीको विकास हुन नसकेको र यस्ता संकटासन्न वर्गका लागि व्याप्त जोखिम न्यूनीकरण तथा आपतकालीन प्रतिकार्यमा निजी क्षेत्र, गैर-सरकारी संघ संस्था, समुदायमा आधारित संस्थाको भूमिका तथा सम्भावनालाई उजागर गर्न सिकिएको छैन ।
- ५। विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा निजी क्षेत्रका उद्यमी तथा बीमा कम्पनीहरू पर्याप्त मात्रामा संलग्न तथा आकर्षित छैनन् । नयाँ आर्थिक उपकरण तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा निजी क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

रणनीति (Strategy)

उपर्युक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न प्रस्तावित मुख्य प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलापहरू देहाय बमोजिम छन् :-

चुनौतीहरू (Challenges)	रणनीतिक क्रियाकलाप (Strategic Activity)	सूचक गतिविधि तथा परिणाम (Indicative Activity & Outcomes)	जवाफदेही निकाय (Responsible Agency)
१. विपद् तथा जोखिम अल्पीकरण (mitigation) सम्बन्धी अन्तरसम्बन्धित सवालहरू एकीकृत वातावरणीय एवं प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा विकाससम्बन्धी अवधारणासँग सम्बन्ध विच्छेद भएको अवस्थामा रहेको छ । फलस्वरूप अवसरहरू खेर गएका छन् तथा सङ्घटासन्नताहरूको बढोत्तरी भएको छ ।	१. विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी अवधारणालाई पूर्वाधारहरूको विकास योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा एकीकृत गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> सबै प्रमुख परियोजनाहरूमा वातावरणीय प्रभाव लेखाजोखा (Environmental Impact Assessment) तथा विपद् प्रभावको लेखाजोखा (Disaster Impact Assessment) गर्ने कार्य समावेश गर्न आवश्यक संस्थागत सयन्त्रको विकास गरिने र वातावरणीय तथा प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनमा विपद्सम्बन्धी विषयमार्थि पनि अनिवार्य रूपमा ध्यान दिने कुरा समावेश गरिएको हुनेछ । विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई समावेश गर्न निर्देशिका, मापदण्ड संहिता (निर्माण संहितासहित) तथा अन्य विधिहरूको विकास गरिने, तिनलाई थप स्तरीय बनाउने र तिनको प्रयोगको लागि प्रोत्साहित गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय योजना आयोग, सम्बन्धित मन्त्रालय, विभागहरू, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, व्यावसायिक सङ्गठन तथा प्राज्ञिक संस्थानहरू
२. संभावित प्रकोपहरूबाट अत्यावश्यक जीवनाधार संरचना तथा मानव जीवनका लागि नभई नहुने सेवा तथा वस्तुहरूको पूर्ण संरक्षण हुन सकेको छैन ।	२. महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवा, जीवनाधार संरचना तथा भौतिक पूर्वाधारहरूको लेखाजोखा, तिनको संरक्षण र सवलीकरण गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> विद्यालय, अस्पताल वा स्वास्थ्य केन्द्र, खानेपानी, विद्युत, सञ्चार तथा यातायात जस्ता अत्यावश्यक सार्वजनिक पूर्वाधार संरचना, विपद्को चेतानवी दिने केन्द्र तथा व्यवस्थापन गर्ने केन्द्रहरू (eg.: Emergency Operation 	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय योजना आयोग, सम्बन्धित मन्त्रालयहरू राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरू

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६

पृष्ठ ४१

<p>३. समाजका सीमान्तीकृत श्रेणीमा रहेका विभिन्न अतिसङ्घटासन्न समूहहरू कस्तो प्रकृतिको जोखिमबाट प्रभावित हुनसक्छन् भनी तथ्यपरक आँकलन गर्ने परिपाटीको विकास हुन नसकेको र यस्ता संकटासन्न वर्गका लागि व्याप्त जोखिम न्यूनीकरण तथा आपतकालीन प्रतिकार्यमा निजी क्षेत्र, गैर-सरकारी संघ संस्था, समुदायमा आधारित संस्थाको भूमिका तथा सम्भावनालाई उजागर गर्न सकिएको छैन ।</p>	<p>३. समाजका सीमान्तीकृत श्रेणीमा रहेका दलित, महिला, अपाङ्ग तथा सुविधाबाट वञ्चित समूह, बाल-बालिका तथा वृद्ध-वृद्धाहरूजस्ता अतिसङ्घटासन्न समूहहरूका लागि प्रारम्भिकताका आधारमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको विकास गरी संचालन गर्ने ।</p>	<p>Centers) तथा महत्वपूर्ण सांस्कृतिक स्थलहरूलाई प्रकोप प्रतिरोधी बनाउन यस्ता महत्वपूर्ण सार्वजनिक सेवा तथा पूर्वाधारहरूको पूर्व लेखाजोखा गरी सुदृढीकरण गर्ने प्रणाली विकास गरिएको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • नयाँ निर्माण हुने अस्पतालहरू विपद्को अवस्थामा स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन गर्न सक्षम रहून् भन्नका लागि सुरक्षा तथा सुरक्षित उपायसहित उत्थानशील तवरले निर्माण हुनेछन् भन्ने कुराको सुनिश्चित गरिने र “विपद्बाट सुरक्षित अस्पताल” (Hospital Safer from Disaster) को भावनाको विकास गरिएको हुनेछ । • विपद्को समयमा पनि सार्वजनिक विद्यालयहरू नभत्किउन् वा कम क्षति होउन् भनी सबै नयाँ विद्यालयहरू सुरक्षा तथा उत्थानशीलता (resilience) को मापदण्डसहित निर्माण हुनेछन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक प्रणालीको विकास गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • सम्बन्धित मन्त्रालयहरु, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाविसहरू, गैर-सरकारी संस्था (राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय) / समुदायमा आधारित सङ्गठनहरू
<p>३. समाजका सीमान्तीकृत श्रेणीमा रहेका दलित, महिला, अपाङ्ग तथा सुविधाबाट वञ्चित समूह, बाल-बालिका तथा वृद्ध-वृद्धाहरूजस्ता अतिसङ्घटासन्न समूहहरूका लागि प्रारम्भिकताका आधारमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको विकास गरी संचालन गर्ने ।</p>	<p>३. समाजका सीमान्तीकृत श्रेणीमा रहेका दलित, महिला, अपाङ्ग तथा सुविधाबाट वञ्चित समूह, बाल-बालिका तथा वृद्ध-वृद्धाहरूजस्ता अतिसङ्घटासन्न समूहहरूका लागि प्रारम्भिकताका आधारमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको विकास गरी संचालन गर्ने ।</p>	<p>निम्न विषयहरूलाई प्रारम्भिकता प्रदान गरी हेरेकसमूहको आवश्यकताको लेखाजोखा (Need Assessment) गरी अतिसङ्घटासन्न लक्षित समूहहरूका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरणका विशेष कार्यक्रमहरूको विकास गरी संचालन गरिएको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> - सचेतना तथा प्रशिक्षण - व्यक्तिगत एवं परिवारहरूको सुरक्षा, - समुदायको सुरक्षा, - प्रशिक्षकहरूको प्रशिक्षण तथा सोका लागि पाठ्यक्रम विकास, - विभिन्न लक्षित समूहहरूका लागि विशेष 	<ul style="list-style-type: none"> • सम्बन्धित मन्त्रालयहरु, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाविसहरू, गैर-सरकारी संस्था (राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय) / समुदायमा आधारित सङ्गठनहरू

		<p>प्रशिक्षण</p> <ul style="list-style-type: none"> उपरोक्त कार्यहरूमा निजी क्षेत्र, गैर-सरकारी संघ संस्था, समुदायमा आधारित संस्थाको समन्वयात्मक भूमिकालाई संस्थागत रूपमा एकद्वार नीति र क्षेत्रगत कार्यसमूहको सिद्धान्तको आधारमा थप सुदृढीकरण गर्दै प्रभावकारी बनाइनेछ । 	
<p>४. विपद्पछि पुनःनिर्माण कार्य गर्दा अझ राम्रो बनाउन (Building Back Better After a Disaster) योजनाको आवश्यकता छ ।</p>	<p>४. विपद्पछिको पुनर्लाभ (recovery) तथा पुनःस्थापना कार्यक्रमहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका प्रयासहरूलाई समावेश गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> विपद्पछि गरिने पुनर्लाभ (recovery) तथा पुनःस्थापना कार्यक्रममा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका प्रयासलाई समावेश गर्ने संस्थागत प्रक्रियाको स्थापना र विकास गरिएको हुनेछ । (विपद् पछि निर्माण कार्य गर्दा अझ राम्रो बनाउन (Building Back Better After Disaster) जोड दिइनेछ । आवश्यक नीति, मापदण्ड तथा निर्देशिकाहरूको विकास गरिएको हुनेछ । दीर्घकालीन रूपमा विपद्का जोखिमहरूको न्यूनीकरण गर्ने क्षमताको विकास गर्न पुनर्लाभ कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने अवसरहरूको उपयोग गर्ने प्रणाली सुनिश्चित गर्ने र यसका लागि विशेषज्ञता, ज्ञान तथा सिकिएका पाठहरू (Lesson Learnt) को आपसमा आदान-प्रदान गर्ने पद्धतिको विकास गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, विभिन्न सम्बन्धित सरकारी निकायहरू, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण,
<p>५. नयाँ आर्थिक उपकरण तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा निजी क्षेत्रलाई प्रवर्धन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।</p>	<p>५. विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई सम्बोधन गर्नका लागि वैकल्पिक तथा सृजनशील आर्थिक साधनहरू (Innovative Financial Instruments) को विकास तथा प्रवर्धन गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> आर्थिक साधनहरू (साना लगानी, लघु ऋण, बीमा आदि) को प्रयोग गर्नका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा निजी क्षेत्रको संलग्नतालाई अभिवृद्धि गरिएको हुनेछ । विपद् सम्बद्ध आर्थिक जोखिमहरू बहन (Financial risk-sharing) गर्ने संयन्त्रको विकास गर्ने र यसको लागि बीमा तथा पुनर्बीमालाई प्रवर्धन गरिएको हुनेछ 	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित सरकारी निकायहरू, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण निजी क्षेत्र, उद्योग बाणिज्य महासङ्घ, उद्योगपति आदि तथा अन्य

प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलाप ५:

प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- केन्द्र, जिल्ला तथा समुदायको तहमा आपतकालीन प्रतिकार्य योजना तर्जुमा तथा क्षमता अभिवृद्धि संस्थागत हुनसकेको र विपद्पछि प्रतिकार्यमा सहयोग पुऱ्याउने क्षमता सीमित मात्रामा रहेको छ । यस्तो सीमित क्षमता स-साना प्रकृतिका विपद्हरूका लागि मात्र पर्याप्त हुने र मध्यम वा ठूला विपद्हरूका लागि थप क्षमता विकासको आवश्यकता छ ।
- केन्द्र तथा जिल्ला तहमा साधनसम्पन्न आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रहरू (Emergency Operation Centers- EOCs) को स्थापना हुन सकेको छैन ।
- टेलिफोन, विजुली, स्वास्थ्य, खानेपानी, आपूर्ति तथा जीवनका लागि अत्यावश्यक अन्य सेवाहरू अवरुद्ध भएको अवस्थामा त्यस्ता सेवाहरू पुनः सञ्चालन गर्न आपतकालीन पूर्व-तयारी वा प्रतिकार्य योजनाको ठोस प्रारूप छैन । जस्तै सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग वा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूमा पर्याप्त मात्रामा आपतकालीन प्रतिकार्य तथा भैपरि योजना (Contingency Plan) को भरपर्दो व्यवस्था नरहेको अवस्था छ । मुलुकमा वारुण यन्त्र (Fire-Brigade) को एकीकृत संस्थागत व्यवस्था छैन र समन्वय पनि तर्दर्थवादमा चलिरहेको छ ।
- आपतकालीन प्रतिकार्यका लागि मापदण्डको अभाव छ । विद्यमान राहत नीतिलाई पनि प्रभावकारी संयन्त्रको अभावले गर्दा सर्वसाधारणलाई पर्याप्त मात्रामा जानकारी उपलब्ध गराउन सकिएको छैन ।
- स्वयंसेवकहरूको परिचालन र सञ्चालन गर्न पर्याप्त र प्रभावकारी व्यवस्था छैन । विपद्पछि पहिलो सहयोग उपलब्ध गराउने निकायको रूपमा समुदायलाई स्थापित गर्न नसकिएको र राष्ट्रिय रूपमा सङ्गठित कुनै कार्यक्रमद्वारा सहयोग उपलब्ध गराइएको छैन ।
- विपद्को समयमा सहयोग पुऱ्याउन सक्ने क्षमताको आवधिक मूल्यांकन गर्ने/अद्यावधिक पार्ने तथा अनुगमन गर्ने प्रणालीको संस्थागत विकास पूर्ण रूपमा हुन सकेको छैन । विपद्सम्बन्धी अभ्यासहरू (drills) पनि नगण्य मात्रामा हुने गरेका छन् ।

रणनीति

उपर्युक्त चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न प्रस्तावित मुख्य प्राथमिकताप्राप्त क्रियाकलापहरू देहायबमोजिम छन् :-

चुनौतीहरू (Challenges)	रणनीतिक क्रियाकलाप (Strategic Activity)	सूचक गतिविधि तथा परिणाम (Indicative Activity & Outcomes)	जवाफदेही निकाय (Responsible Agency)
१. केन्द्र, जिल्ला तथा समुदायको तहमा आपतकालीन प्रतिकार्य योजना तर्जुमा तथा क्षमता अभिवृद्धि संस्थागत हुन सकेको छैन ।	१. एकीकृत राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य प्रणालीको विकास गरी त्यसलाई लागु गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> विपद्को समयमा प्रतिकार्यमा सहयोग उपलब्ध गराउने एकीकृत प्रणालीको विकास गर्ने । यस प्रणालीमा राष्ट्रिय, जिल्लास्तरीय, 	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६

पृष्ठ ४४

<p>केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म विपद्पछि प्रतिकार्यमा सहयोग पुऱ्याउने क्षमता सीमित मात्रामा रहेको छ । यस्तो सीमित क्षमता स-साना प्रकृतिका विपद्हरूका लागि मात्र पर्याप्त हुने र मध्यम वा ठूला विपद्हरूका लागि थप क्षमता विकासको आवश्यकता छ ।</p>		<p>नगरपालिका/गाउँ तथा वडा तहमा क्रियाशील निकायहरूमध्ये कार्यक्षेत्र अनुरूप हरेकको भूमिका तथा जिम्मेवारी प्रष्ट निर्धारण गर्ने र अन्तरनिकाय समन्वयका लागि आवश्यक प्रतिवेदन दिने (Reporting) व्यवस्था मिलाएको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • आपतकालीन परिस्थितिमा सुरक्षा संयन्त्रले उपलब्ध गराउने प्रतिकार्य सहयोगमा नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बलको मानवीय तथा संस्थागत स्रोतहरू परिचालन गर्ने संयन्त्रको विकास गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण
<p>२. केन्द्र तथा जिल्लातहमा साधन सम्पन्न आपतकालिन कार्य संचालन केन्द्रहरू (Emergency Operation Centers –EOC) को स्थापना हुन सकेको छैन ।</p>	<p>२. मुलुकभर क्रमशः आपतकालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र (Emergency Operation Center) को व्यवस्था लगायत आपतकालीन प्रतिकार्य तथा पूर्व-तयारी विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • मन्त्रालय, विभाग, जिल्लास्तरीय कार्यालय, जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाविस, औद्योगिक प्रतिष्ठान, विद्यालय, अस्पताल आदि संस्थाहरूका सबै तहमा एकीकृत आपतकालीन प्रतिकार्य तथा पूर्व-तयारी योजनाहरू तयारी पारी कार्यान्वयन गरिएको हुनेछ । • केन्द्रीय तहमा विपद् पूर्व-तयारी क्षमताको आवधिक लेखाजोखा तथा अनुगमन गरिनेछ । • केन्द्र, जिल्ला, नगरपालिका तथा गाउँ तहसम्म आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय, विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणहरू, जिल्लास्तरीय तथा स्थानीय समितिहरू
<p>३. टेलिफोन, विजुली, स्वास्थ्य, खानेपानी, आपूर्ति तथा जीवनका लागि अत्यावश्यक अन्य सेवाहरू अवरुद्ध भएको अवस्थामा त्यस्ता सेवाहरू पुनः संचालन गर्न आपतकालीन पूर्व-तयारी वा प्रतिकार्य योजनाको ठोस प्रारूप छैन । जस्तै सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग वा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूमा पर्याप्त मात्रामा आपतकालीन</p>	<p>३. खाद्यान्न, औषधि, अन्य उद्धार सामग्री तथा उद्धारका औजार तथा उपकरणको भण्डारणका लागि महत्वपूर्ण स्थानहरू (केन्द्रीय, जिल्ला, नगरपालिका तथा गाउँ तहमा) गोदामघर तथा पहिले नै सामान भण्डारण गर्ने क्षमताको स्थापना अथवा</p>	<ul style="list-style-type: none"> • महत्वपूर्ण विभिन्न स्थानहरूमा गोदामघर तथा पहिले नै सामान राख्न सक्ने ठाउँहरूको स्थापना गरिनेछ । • खाद्य सुरक्षा (विपद् हुन सक्ने स्थानहरूमा खाद्यान्न भण्डारण गर्ने सुविधा), बीउब्याङ्ग (सुक्खा/बाढीको समयमा उपयोग गर्न सकिने प्रजातिका) उपलब्ध गराउन जोड दिइनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय, विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणहरू, स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू • कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, स्थानीय विपद् व्यवस्थापन

<p>प्रतिकार्य तथा Contingency Plan को भरपर्दो व्यवस्था नरहेको अवस्था छ। मुलुकमा वारुण यन्त्र (Fire-Brigade) को एकीकृत संस्थागत व्यवस्था छैन र समन्वय पनि तदर्थवादमा चलिरहेको छ।</p>	<p>सुदृढीकरण गर्ने ।</p> <p>४. आपतकालीन परिस्थितिका साथै पूर्व-तयारीका चरणमा प्रयोग गर्न सकिने भरपर्दो सञ्चार प्रणालीको स्थापना गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● सुरक्षा निकायहरूको तारवीहिन संचार (Wireless Communication) सञ्जाललाई भरपर्दो बनाउने र विस्तार गरिनेछ । ● राष्ट्रिय तथा जिल्लास्तरमा स्थापित आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रसँग निरन्तर सञ्चार सम्पर्कको व्यवस्था र भरपर्दो सञ्जालको स्थापना गरिनेछ । ● स्थापित ग्रामीण टेलिफोन सेवा समेतलाई आपतकालीन अवस्थामा प्रयोग गर्न आवश्यक प्रणाली तथा संयन्त्रको विकास गरिनेछ । ● विपद् सम्बद्ध निकाय तथा प्राधिकरणका कार्यालयहरू तथा आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रहरूलाई क्रमिक रूपमा स्याटेलाइट फोन, रेडियो सञ्चार प्रणाली तथा सञ्चारका अन्य आधुनिक प्रणालीद्वारा सुसज्जित गरिएको हुनेछ । ● केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म वारुण यन्त्र सेवाको व्यवस्था जोखिम र संकटासन्नताको आधारमा क्रमशः विस्तार गरिनेछ । 	<p>समितिहरू</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सूचन तथा संचार मन्त्रालय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, जिल्ला तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू
<p>५. यातायात सेवा तथा बन्दोवस्ती व्यवस्थापन संयन्त्रको भरपर्दो व्यवस्था गर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● विपद् संभाव्य क्षेत्रहरूमा यातायात सेवा तथा सुविधाहरूलाई सुदृढ पारिने र विमान स्थलहरूको क्षमतामा सुधार गरिएको हुनेछ ● नेपाल सरकारले आवश्यक परेको बेलामा उपयोग गर्न सकिने भनी वैकल्पिक अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल तोकिने, यस्ता वैकल्पिक विमानस्थलहरूमा भैरहवा, भरतपुर, पोखरा, नेपालगन्ज, वा विराटनगरका विमानस्थल हुन सक्नेछन् । छानिएको विमानस्थलमध्ये विद्यमान पूर्वाधार संरचनालाई 	<ul style="list-style-type: none"> ● भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू 	

<p>४. विपद्को समयमा सहयोग पुऱ्याउन सक्ने क्षमताको आवधिक मूल्यांकन गर्ने/अद्यावधिक पार्ने तथा अनुगमन गर्ने प्रणालीको संस्थागत विकास पूर्ण रूपमा हुन सकेको छैन । विपद्सम्बन्धी अभ्यासहरू (drills) पनि नगण्य मात्रामा हुने गरेका छन् ।</p>	<p>६. गाविस तहका समुदायहरूको आपतकालीन समयमा प्रतिकार्य गर्न सक्ने क्षमताको अभिवृद्धि गर्ने । साथै सो कार्यका लागि स्वयंसेवकहरूको पहिचान गरी प्रशिक्षण दिन विद्यालय र समुदायलाई परिचालन गर्ने ।</p>	<p>अपेक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्नका निमित्त तर्जुमा गरिएको मापदण्ड तथा योजना अनुरूप सुधार गरिएको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • आवश्यक परेको बेलामा बन्दोवस्ती व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउन अन्तर्राष्ट्रिय सीमाना नजिकैको विमानस्थल प्रयोग गर्ने मित्रराष्ट्र भारतसँग पहिले नै आवश्यक समझदारी गरिएको हुनेछ । • स्थानीय तहमा उद्धार सामग्रीको व्यवस्थापन तथा वितरणका लागि समुदायमा आधारित सङ्गठन, गैर-सरकारी संस्था तथा अन्य सरोकारवालाको उपयोगका निमित्त संयन्त्रको विकास गरिएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • गृह मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, सम्बन्धित विभागहरू, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, जिल्ला तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू
		<ul style="list-style-type: none"> • विपद्सँग जुट्न सक्ने साधन तथा स्रोत र उपलब्ध क्षमताको आँकलन गर्ने । • प्राथमिक उपचार, सामान्य खोजी तथा उद्धारका (Light search and rescue) सम्बन्धमा समुदायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, सामान्य खोजी तथा उद्धारका लागि आवश्यक उपकरण आदिको पहिले नै भण्डारन गरिराख्ने व्यवस्था मिलाइएको हुनेछ । • रेडक्रस, स्थानीय क्लब तथा उद्धारसँग सम्बन्धित अन्य संघसस्थाहरूलाई सामाजिक सेवाको क्षेत्रमा तत्काल परिचालन गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गरिएको हुनेछ । • HAM रेडियो नेटवर्कलाई विशेष गरी मुलुकका दुर्गम क्षेत्रहरूमा विस्तार गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । • उपलब्ध स्वयंसेवकहरूलाई विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रशिक्षण दिने 	<ul style="list-style-type: none"> • सूचना तथा संचार मन्त्रालय

		<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुन सक्ने निश्चित योग्यता भएका व्यक्तिहरूको सूची हरेक स्थानीय निकायले तयार गर्ने र तिनिहरूलाई पनि प्रशिक्षण दिने । ● समुदायलाई विपद्को समयमा आफै प्रभावकारी प्रतिकार्य गर्न सक्षम तुल्याउन स्वयंसेवकहरूको संगठित समूह र नेतृत्व विकास गर्ने । ● यस कार्यक्रमका लागि स्थानीय निकाय र अन्य सरकारी वा गैर सरकारी साधन स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ । ● यस कार्यमा गैर सरकारी संस्थाहरूको सहयोगलाई समेत जोड दिइनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय निकायहरू, ● स्थानीय विकास मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, जिल्ला तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू
--	--	--	---

३.६ विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि क्षेत्रगत रणनीति (Sectoral Strategies for DRR)

विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्य बहुआयामिक तथा विभिन्न निकायहरूसँग सम्बन्धित (Multi-dynamic and Multi-sectoral) कार्य भएकाले कुनै खास क्षेत्रमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा आपतकालीन परिस्थितिका लागि गरिने पूर्व-तयारी, अल्पीकरण वा प्रतिकार्यको व्यवस्थाका लागि विभिन्न क्षेत्रहरूको प्रकृति अनुरूप गनुपर्ने क्षेत्रगत कार्यहरूको उल्लेख समग्र विपद् व्यवस्थापनका निमित्त अपरिहार्य छ । तसर्थ क्षेत्रगत क्रियाकलापहरूका लागि निम्न रणनीतिहरू सिफारिस गरिएका छन् :-

३.६.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Agriculture and Food Security)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- कृषि क्षेत्रको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई समावेश गर्नु पर्ने आवश्यकता छ ।
- खाद्य उत्पादन तथा आपूर्तीमा आपतकालीन सहयोग सजालको कमि हुनका साथै वीउविजनको उपलब्धता एवं खाद्य भण्डारनको कमजोर अवस्था रहेको छ ।
- यस क्षेत्रका विपद् सम्बन्धी सवालहरू सम्बोधन गर्न एवं आपतकालीन अवस्थाको तयारीका निमित्त क्षेत्रगत योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गर्नुका साथै तिनको अद्यावधिकका लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय मातहतका सयन्त्रहरूको संस्थागत विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।
- बाढी तथा सुख्खा यामका विषयमा तत्काल सूचना सप्रेषण गर्ने पूर्व-सूचना प्रणालीको संस्थागत विकास नहुँदा प्रभावकारी प्रतिकार्य गर्न मद्दत पुऱ्याउन सकिएको छैन ।

- सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिको विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ ।
- वाली तथा पशु बीमा (Crop and Livestock Insurance) मार्फत निजी क्षेत्रलाई संलग्न गराउन सक्ने प्रचुर संभाव्यताको प्रक्रियागत कार्यान्वयनको अवसर हेरिनुपर्दछ ।
- खाद्य सुरक्षाको लागि सचेतना र आवश्यक पहल गर्ने ।

कृषि तथा खाद्य सुरक्षा क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ सम्भाव्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
<ul style="list-style-type: none"> • वारम्बार प्रकोप आइरहने क्षेत्रहरूका जिल्ला तथा सामुदायिक तहका योजनाहरूको तालिकासहित कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट कृषि क्षेत्रका लागि विपद् पूर्व-तयारी तथा आपतकालीन सहयोग कार्यक्रमका लागि राष्ट्रिय योजना (A National Plan for Disaster Preparedness and Emergency response) बनाइनेछ । • उक्त योजना सरोकारवालाहरूसँग सहभागितामूलक प्रक्रियाद्वारा तयार गरी सम्पूर्ण जनताको पहुँच हुनेगरी वेबसाइटमा राखिनेछ । • जिल्ला कृषि तथा ग्रामीण कृषि योजनाहरूमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा समावेश गरिएको तथ्य कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट सुनिश्चित गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • कृषि क्षेत्रमा जोखिम तथा संकटासन्नता लेखाजोखा अध्ययन, सम्बन्धी अध्ययन, तथा अनुसन्धान नक्साङ्कनसम्बन्धी अभ्यास कार्यक्रमहरू सञ्चालन तथा समन्वय गरिनेछ । • आपतकालीन अवस्थाका आवश्यकता निर्धारण (Need Assessment) तथा प्रतिकार्यका निमित्त आधार तयार पार्नका लागि बढी जोखिम भएका क्षेत्रहरूमा वाली तथा पशुपालनको अनुगमन तथा तथ्यांक व्यवस्थापन गर्ने एक सहज प्रणालीको 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रचलित सामना गर्ने पद्धतिहरू (coping practices) तथा परम्परागत प्रविधिगत कृषि विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि प्रयोग भैरहेका उत्कृष्ट अभ्यासहरूको पहिचान, तिनको अभिलेखीकरण, संरक्षण र सबढन गरिनेछ । • कृषि क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि कार्यस्थलमा नयाँ प्रविधिको परीक्षण गर्न, तिनको पहिचान गर्न तथा प्रवर्द्धन गर्नका निमित्त रणनीतिक प्रयोगात्मक अध्ययन अनुसन्धान (Strategic, applied, research) गर्न कृषि अनुसन्धान संस्थाहरूलाई सुदृढ पारिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • भण्डारण गरिने स्थानीय प्रचलनहरू (फार्म तहमा खाद्य वस्तु, जनावरका लागि दाना, स्थानीय विउहरूको भण्डारण प्रणाली) मा स्तरीय मापदण्डका माध्यमबाट सुधार ल्याइनेछ । • बीउविजन व्याङ्क तथा राष्ट्रिय रूपमा बीउविजन भण्डारण प्रणालीको रणनीतिक महत्वका साथ विकास गरिनेछ । • पहिरो जाने क्षेत्रहरूलाई बोटारिवा उमाने क्षेत्रको रूपमा परिणत गर्न प्रोत्साहन गरिने र बाढीबाट प्रभावित हुन 	<ul style="list-style-type: none"> • कृषि विकास तथा संरक्षणका दृष्टिबाट सबै तहमा आकर्षिक योजनाहरूको तर्जुमा गरिने र यसलाई अद्यावधिक गरिनेछ । • विपद् हुन सक्ने क्षेत्रहरूका आवश्यक परेको समयमा खाद्यान्न वस्तु तथा विउविजनको आपतकालीन आपूर्ति सुनिश्चित गरिनेछ । • विपद्बाट प्रभावसम्बन्धी सूचना संकलनका लागि आवश्यक फारामहरू

<ul style="list-style-type: none"> ● विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यहरू गृह मन्त्रालयको नेतृत्वमा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र सो का मातहतका अन्य कार्यालयहरू र अन्य निकायहरू बीच समन्वय गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ● विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सम्बन्धमा जिल्ला एवं स्थानीय तहमा कार्यरत कृषि कार्यालयहरू मार्फत विपद् जोखिम व्यवस्थापनको लागि कार्यगत तथा प्राविधिक क्षमताको अभिवृद्धि गरिनेछ । ● विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सबै तहका समितिहरूमा प्रमुख साभेदारको रूपमा सहभागी हुन र ती समितिहरूले गरेका निर्णय तथा क्रियाकलापहरूमा कार्यान्वयन साभेदारका रूपमा सहभागी हुन विकेन्द्रित तहमा कृषि विभाग तथा कार्यालयहरूलाई (mandate) दिइनेछ । ● कृषि क्षेत्र सम्बद्ध प्रकोप न्यूनीकरण वा अल्पीकरण क्रियाकलाप तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम संचालनार्थ क्रियाशील सरकारी तथा स्थानीय निकाय र गैर सरकारी संस्थाबीच कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको संयन्त्रले आवश्यक सबै सहयोग 	<p>स्थापना गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● मौसम तथा जलवायु सम्बन्धी सूचना / सामाग्रीहरू (जस्तै जल तथा मौसम विज्ञान विभागद्वारा पारिएका) लाई कृषि तथा सुख्खाग्रस्तमा पर्नसक्ने असर बारे पूर्वानुमान गर्न एवं किसानहरूको रणनीतिक निर्णय प्रकृत्यामा सहयोग पुऱ्याउन उपयोग गरिनेछ । ● जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागासँगको सहकार्यमा तहका लागि बाढी तथा पहिरो सम्बन्धी पूर्व-सूचना दिने प्रणालीको स्थापना गरिनेछ । ● पूर्व-सूचना तथा त्यस पछिको रणनीतिक निणयमा किसानहरूलाई सहयोग पुऱ्याउन समयमा नै सूचनाको प्रचार-प्रसार गर्ने कार्यलाई सुनिश्चित गर्न विपद् जोखिम 	<ul style="list-style-type: none"> ● कृषिमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि प्रचार-प्रसारको विद्यमान प्रणाली (extension systems) को माध्यमबाट रणनीतिक र प्रयोगात्मक अनुसन्धान कार्य सञ्चालन गर्नका लागि तिनको प्रवर्धन गरिनेछ । यसअन्तर्गत कृषि क्षेत्रमा समुदायमा आधारित विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी अवधारणाहरूको कार्यान्वयनमा स्थानीय किसान सङ्गठन तथा समुदायमा आधारित सङ्गठनहरूको प्रवर्द्धन समेत गरिनेछ । ● निजी क्षेत्रको सहभागितामा बाली तथा पशु बीमालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ । ● विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सवालहरूलाई कृषि क्याम्पस तथा विद्यालयका सबै तहका पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ । ● यस सम्बन्धमा भए गरेका राम्रा प्रयासहरू हरेक वर्ष एक पुस्तिकामा प्रकाशित गरी सबै स्थानीय तहमा वितरण गरिने र वेवसाइटमा समेत राखिनेछ । 	<p>सक्ने क्षेत्रमा बस्ती बसाल्न निरुत्साहित गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● बालीनाली र खेतीयोग्य जमीनको संरक्षण नदीको नियमित बहावमा कायम राख्न सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गर्ने र मुख्यतया बाढीबाट बालीनालीको जोखिमहरूलाई कम गर्न आवश्यक लगानी तथा व्यवस्था गरिनेछ । ● खेत एवं भू तथा जलसंरक्षणसम्बन्धी किसानहरूको उत्तम अभ्यासहरूलाई अन्य निकायको समन्वयमा प्रवर्द्धन गरिनेछ । ● भूमिगत जलस्रोतमा नकारात्मक असर नपर्ने गरी अन्य जलस्रोत उपलब्ध भएका स्थानमा सिंचाइ सुविधामा वृद्धि गरिनेछ । ● प्राकृतिक प्रकोप जोखिम तथा रोगहरूको प्रतिरोध गर्न सक्ने प्रकृतिका बालीनाली, पशुका प्रजाति 	<p>लाई स्तरीयता प्रदान गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● क्षतिको लगत संकलन कार्य र स्रोतहरूको परिचालन कार्य छिटोछरितो रूपमा होस भन्ने कुराको सुनिश्चित गरिनेछ । ● विउविजनको क्षेत्रगत भण्डार सुनिश्चित गर्न आपतकालीन रणनीतिक योजना बनाउनेछ । ● जिल्ला कृषि कार्यालय वा क्षेत्रीय तहमा विउविजन, खाद्य वस्तु तथा कृषि सामग्रीको रणनीतिक क्षेत्रगत भण्डार (Buffer stock) गर्न गृह मन्त्रालयसँग समन्वय गरी व्यवस्था मिलाइनेछ । ● विपद् पश्चात प्रभावकारी आपूर्ति सुनिश्चित गरिनेछ । ● सबै तहमा सम्भाव्य जोखिमका बारेमा जानकारी हासिल गर्न
--	--	--	---	--

उपलब्ध गराइनेछ ।	व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कृषि सञ्चार रणनीतिको विकास गरिनेछ । <ul style="list-style-type: none"> विपद्बाट बच्न अनुकूलन तथा जोखिम नियन्त्रणमा पर्नसक्ने आर्थिक लागतको अनुगमन तथा लेखा जोखा गर्ने पद्धतिको प्रवर्द्धन गरिनेछ । 		तथा एकीकृत उत्पादन प्रणालीको उपयोगका लागि प्रोत्साहित गरिनेछ । <ul style="list-style-type: none"> गाइवस्तुका निमित्त निर्माण गरिने गोठ तथा कुखुराका खोरका लागि विकास मापदण्डहरूको विकास गरिने तथा समसामयिक परिमार्जन गरिनेछ । विपद् उन्मुख कृषि अभ्यासहरूलाई निरूत्साहित गरिनेछ । 	सक्ने क्षमताको विकास गरिनेछ । <ul style="list-style-type: none"> आपतकालीन अवस्थामा कृषि क्षेत्र एवं खाद्य सुरक्षा जस्ता विभिन्न क्षेत्रमा तथा आकस्मिक प्रतिकार्यको तह निर्धारण र सो को घोषणा गर्ने बारेमा परिभाषा, सूचक तथा कारणहरू सरोकारवालहरूको सहभागितामा तर्जुमा गरिने र सो को प्रचार प्रसार एवं वेबसाइटमा राखिनेछ ।
------------------	--	--	--	---

३.६.२. स्वास्थ्य तथा पोषण क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Health and Nutrition)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):-

- स्वास्थ्य, पोषण एवं महामारीलाई सम्बोधन गर्ने पूर्वतयारीका कार्यक्रमहरू हुँदा हुँदै पनि स्वास्थ्य क्षेत्रका उपलब्ध पूर्वाधार जोखिमहरू रोकथाम गर्ने कार्य तर्फ प्रभावकारी रूपमा प्रयोग हुन सकेका छैनन् ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत, विशेष गरी दुर्गम क्षेत्र तथा सरकारी सेवा बाहिर रहेर काम गर्ने व्यक्तिहरूमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञान तथा चेतनाको कमी छ ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रको आकस्मिक पूर्व-तयारी तथा सहयोग योजनालाई पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गरिएको छैन । प्रमुख अस्पतालहरूमा पहिचान गरिएका सङ्घटनसन्तालाई सम्बोधन गरिएको छैन र प्रमुख अस्पताललगायत अधिकांश अस्पतालहरूले आकस्मिक पूर्व-तयारी तथा सहयोग योजनाको तर्जुमा पनि गरेका छैनन् ।

- केही अस्पताललाई छोडेर प्रायः सबैजसो अस्पतालहरू भूकम्पको अत्यन्तै जोखिम अवस्थामा छन् भनी लेखाजोखा गरिएको भएतापनि भूकम्पीय अवस्थाबाट यी संरचनाहरू जोगाउन खासै प्रयत्न भएका छैनन् ।
- काठमाडौं उपत्यकाका सार्वजनिक अस्पतालहरू माफ्र समेत सञ्जाल (networking) तथा स्रोतहरूको बाँडफाँडसम्बन्धी संयन्त्रको अभाव कायमै छ ।

स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी रणनीति क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ सम्भाव्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

<p>विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने</p>	<p>विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने</p>	<p>सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने</p>	<p>व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने</p>	<p>प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।</p>
<ul style="list-style-type: none"> • जिल्ला तथा हरेक स्वास्थ्य संस्थाका लागि जिल्ला, नगरपालिका तथा समुदायस्तरीय स्वास्थ्य तथा पोषणसँग सम्बन्धित विपद् न्यूनीकरण तथा आक्रिमिक सहयोग योजना तर्जुमा गरिनेछ । • योजना कार्यान्वयनमा निजी क्षेत्र, नागरिक समाज, समुदायमा आधारित सङ्गठन तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने र सुचारु रूपमा कार्य सञ्चालन गर्न प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा प्रणाली, सार्वजनिक स्वास्थ्य 	<ul style="list-style-type: none"> • विपद् जोखिम न्यूनीकरणका एकीकृत सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय स्वास्थ्य प्रणाली तथा अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी भूमिका तथा जिम्मेवारीलाई स्पष्ट पारिनेछ, • स्वास्थ्य क्षेत्रको विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी आक्रिमिक योजना, २००३ को प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा उत्कृष्ट प्रशिक्षक तथा यथेष्ट बजेटसहित परिस्थितिका लागि योजना तर्जुमा, प्राथमिकताको क्रम निर्धारण (triage), प्रशिक्षण तथा नमुना अभ्यासहरू (simulation exercises) को विस्तार गरिनेछ । यस सम्बन्धमा स्वास्थ्य तथा पोषणसँग सम्बन्धित विपद् जोखिम न्यूनीकरण योजनाको तर्जुमा गरिनेछ । • सबै तहमा सर्वसाधारणका वीचमा जोखिम सम्बन्धी ज्ञानको अभिवृद्धि गर्नका लागि सञ्चार माध्यम, सडक नाटक, सचित्र सन्देशहरूको माध्यमबाट 	<ul style="list-style-type: none"> • महामारीसम्बन्धी सर्वेक्षणको विस्तार गर्ने एवं गुणस्तर नियन्त्रणमा सुधार ल्याइनेछ । • सबै तहमा स्वास्थ्य सेवा, स्वास्थ्य संस्था तथा प्रकोप पीडितहरूलाई राखिने वाईडहरूको स्तर वृद्धि गर्ने तथा रिट्रोफिटिङ गरिनेछ । • जिल्ला तथा स्थानीय तहका सबै स्वास्थ्योपचार सेवा, स्वास्थ्य संरचना एवं पूर्वाधारहरूको जोखिम पहिचान गरिनेछ । साथै संरचनागत तथा गैर संरचनागत (Structural and non-structural) सङ्कटासन्तताको पनि पहिचान गरी पुनःदृढीकरण (Retrofitting) जस्ता विभिन्न उपायहरूको अवलम्बन गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रतिकार्यका कमी-कमजोरीहरूको पहिचान गर्ने तथा पहिचान भएका कमीकमजोरी हटाउनका निमित्त स्वास्थ्य संस्थाहरूको विपद् पूर्व-तयारी तथा प्रतिकार्य कार्यक्रमको परिमार्जन गरिनेछ । मुलुकको स्वास्थ्य क्षेत्रको संभाव्य प्रकोप /सङ्कटासन्तता निर्धारक क्षमताको लाई समय-तत्वहरूलाई समायोजित गरिनेछ । अद्यावधिक जानकारीहरू सार्वजनिक रूपमा प्रचार प्रसार समेत गरिनेछ ।

<p>सेवा योजना तथा विकास गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● स्वास्थ्य संस्थाहरूको क्षमताको निरन्तर अनुगमन गरीनेछ र ती संस्थाहरूको सङ्गठनताको पहिचान गरिनेछ । ● उद्धार तथा राहत कार्यक्रमका लागि तथा आवश्यक रकम तथा मौज्जात उपलब्ध गराइनेछ । ● सबै तह, विशेष गरी समुदायस्तरमा औषधि व्यवस्थापन तथा औषधिको उपलब्धता सुनिश्चित गरिनेछ । 		<p>जानकारीको प्रचार-प्रसार गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● स्वास्थ्य तथा पोषणका क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्ति तथा समुदायहरूको सीप, व्यवहार तथा तदारुकतामा सुधार ल्याउन एकीकृत विपद् न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्रोत उपलब्ध गराउनेछ । ● सर्वसाधारणका लागि स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट स्थानीय भाषामा विपद् बारे जानकारीको प्रचार-प्रसार गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● निरन्तर प्रशिक्षण, प्रवन्धगत व्यवस्था तथा बजेटको व्यवस्था गरी तत्काल सहयोग उपलब्ध गराउने स्वास्थ्य टोलीहरूलाई सुदृढ पारिनेछ । ● विपद्सँग सम्बन्धित जानकारीको प्रचार-प्रसार गर्न देशभर सुदृढ तथा भरपर्दो सञ्चार प्रणालीको स्थापना गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● समुदायस्तरमा सुचारु रूपमा कार्य सञ्चालन गर्न सक्ने प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा प्रणाली, जनस्वास्थ्य तथा पोषण योजना तथा सहयोग कार्यक्रमहरूको विकास गरिने तथा स्रोतहरूको अपर्याप्त विनियोजन तथा उपयोगलाई कम गर्न स्वास्थ्य चौकीलाई अधिकार प्रदान गरिनेछ । ● स्वास्थ्य क्षेत्रमा सहयोग कार्यक्रमका लागि उचित रूपमा आपूर्तिको मौज्जात राख्ने तथा सुपरिवेक्षण गर्ने एवं प्रभावकारी वितरण संयन्त्र सुनिश्चित गरिनेछ । ● उपयुक्त ठाउँहरूमा आकस्मिक औषधिको मौज्जात राख्ने तथा आकस्मिक परिस्थितिमा उपयुक्त वितरण प्रणाली कायम गरिनेछ ।
--	--	---	--	---

३.६.३ शैक्षिक क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Education)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- विद्यालयदेखि विश्वविद्यालय तहसम्म (केही पहलहरूलाई छोडेर) का शैक्षिक पाठ्यक्रममा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई समावेश गरिएको छैन । विज्ञान तथा अन्य विषयहरूका पाठ्यक्रममा प्राकृतिक प्रकोपसम्बन्धी पाठ्यक्रमहरूमा प्रकोपको भौतिक विज्ञान (physics of the hazards) का बारेमा अध्यापन गराइए तापनि विपद्लाई कसरी न्यूनीकरण गर्ने तथा प्रकोपबाट कसरी सुरक्षित हुनेबारेमा नगण्य अध्यापन भइरहेछ ।
- परिवार तथा समुदायमा विपद्सम्बन्धी सचेतना तथा सुरक्षा अभिवृद्धि गर्न विद्यालयहरू प्रवेशविन्दु हुन् । समुदायमा विपद्सम्बन्धी ज्ञानको प्रचार-प्रसारको लागि महत्त्वपूर्ण संवाहकको रूपमा विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूलाई प्रयोग गर्न सकिन्छ । यस प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्न औपचारिक संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।
- सामुदायिक वा सरकारी विद्यालयका अधिकांश भवन संरचनागत रूपमा (structurally) सङ्गठित छन् । अध्यापन समयमा त्यस्ता भवनमा बस्न व्यक्तिलाई जोखिम हुन सक्ने हुँदा विपद्को समयमा अस्थायी आवास, गोदामघर/अस्थायी अस्पतालको रूपमा विद्यालयहरूलाई प्रयोग गर्न सकिदैन ।
- कार्यान्वयनको विधिसमेत समावेश भएको अनौपचारिक शिक्षासम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा आकस्मिक प्रतिकार्यमा व्यापक सहयोग गर्ने र क्षमता अभिवृद्धि हुने कुरालाई उजागर गर्नुपर्दछ ।
- विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विविध पक्षहरूमा शिक्षित, प्रशिक्षित तथा प्रशिक्षणप्राप्त जनशक्तिको कमीको आकलन गरी जनशक्ति विकासको आवश्यकताको विश्लेषण र राष्ट्रिय तहमा समयवद्ध प्रयास संचालन गर्न जरुरी छ ।
- विपद् जोखिमका व्यवस्थापक तथा आकस्मिक उद्धार उपलब्ध गराउने संस्थाहरूका बीचमा हुने कार्यगत साभेदारी विभिन्न तहमा संयन्त्रको अभावले गर्दा अझै प्रभावकारी भइसकेको छैन । विपद् पूर्व-तयारीको विद्यमान सञ्जालमा दीर्घकालीन सोच (vision) तथा कार्यसञ्चालन प्रणालीमा स्पष्टता नरहेको अवस्था छ । यस्ता सञ्जालहरूलाई मार्ग-दर्शन गर्ने, निर्देशन दिने वा उपयोग गर्ने ठोस नीतिको आवश्यकता देखिएको छ ।
- निजी वा सरकारी सबै शैक्षिक संस्थाहरूमा विपद्सम्बन्धी अभ्यास (drills) तथा आकस्मिक अवस्थाका सामग्रीहरू पहिले नै भण्डारण गरेर राखिने व्यवस्थासहितको आकस्मिक पूर्व-तयारी योजनाको तर्जुमा तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन अर्को ठूलो चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।
- शिक्षक तथा प्राध्यापकका बीचमा समेत विपद्सम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । सर्वसाधारणका बीचमा सचेतना ज्यादै कम मात्रामा रहेको हुँदा सोका लागि व्यापक अभियानको आवश्यकता रहेको छ ।
- विपद्का समयमा हुने अतिरिञ्जित हल्ला वा प्रपोगण्डाहरू नियन्त्रण गर्न उपयुक्त संयन्त्रको स्थापना गर्नु आवश्यक छ ।

शैक्षिक क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ शीर्षकगत मुख्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशिलताको विकास गर्न ज्ञान, नविनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
● विपद्सँग सम्बन्धित जोखिमहरूको	● आगामी १५ वर्षमा	● विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी	● विद्यालयहरूलाई	● विद्यालय भवन सुधार

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६

पृष्ठ ५४

<p>न्यूनीकरणका लागि पर्याप्त ज्ञान तथा सीप उपलब्ध गराउन शैक्षिक नीतिहरूको तर्जुमा गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> पाठ्यक्रम परिवर्तन गर्ने समयमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी पाठ्यक्रममा सुधार तथा त्यसलाई सुदृढ पार्न शिक्षा मन्त्रालयले पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई निर्देशन गर्नेछ । समुदायमा सचेतना उत्पन्न गर्न परिवर्तनका संवाहकका रूपमा विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकहरूलाई मान्यता प्रदान गर्न संयन्त्रको स्थापना गरिनेछ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सन्देशहरूको प्रचार-प्रसार गर्ने कार्यमा शिक्षा मन्त्रालयको केन्द्रदेखि गाउँसम्म विद्यमान सञ्चार सञ्जालको सुविधालाई प्रयोगमा ल्याइनेछ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व-तयारीसम्बन्धी ज्ञान प्रदान गर्न समुदायहरू प्रमुख लक्षित समूहमध्ये एक हुन् भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्ने र मुलुकका दुर्गम क्षेत्रहरूमा काम गर्न विपद् जोखिम 	<p>समुदायहरूमा आधारित विद्यालयहरूलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञान तथा सीप प्रदान गर्न आवश्यक आर्थिक उपलब्ध गराइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> सबै सरकारी विद्यालयहरूको विपद्बाट हुनसक्ने सङ्घटासन्नताको निर्धारण गरिनेछ । तथा महाविद्यालय तथा अन्य शैक्षिक संस्थाहरूलाई सबै तहका विद्यालयहरूमा विपद्को सङ्घटासन्नताको निर्धारण गरिनेछ । प्रकोपको आक्रमण (Hazard Hunt) तथा वर्षा नान्ने यन्त्र, स्थानीय रूपमा तयार पारिएका भूकम्प मापन यन्त्र जस्ता साधारण औजारहरूको 	<p>शिक्षाको प्रचार-प्रसार गर्न व्यापक तथा विशेष योजनाहरूको तर्जुमा गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> शैक्षक संस्थाहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसँग सम्बन्धित सवालहरूका बारेमा अभिरूचि उत्पन्न गर्ने कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिनेछ । विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरूको विस्तार गर्ने तथा औपचारिक एवं अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरूका सबै तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी अवधारणा तथा सवालहरूलाई एकीकृत गरिनेछ । बढी प्रभावकारी सेवा प्रवाहका लागि शिक्षकहरूलाई सक्षमता बढाउन उनिहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले विद्यालयका शिक्षकहरूलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित प्रशिक्षण प्रदान गरिनेछ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित गतिविधिहरूको कार्यान्वयनमा सरकारी निकाय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्था, 	<p>निर्माण गर्न सुरक्षित, पहिरो तथा बाढी नजाने जग्गा उपलब्ध गराइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विद्यालयका नयाँ भवनहरू निर्माण सहिताको पालन गरी भूकम्प प्रतिरोधका लागि उपयुक्त सुधार गरिएका छन् तथा भूकम्पको समयमा पनि कार्यसम्पादन गर्न सकिनेछ भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ । समुदायहरूलाई संलग्न गरी प्राथमिकताका आधारमा सार्वजनिक विद्यालयहरूलाई भूकम्प प्रबलीकरण (retrofitting) बनाउन प्रोत्साहित गरिनेछ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी जानकारी तथा सचेतना उत्पन्न गर्ने कार्यक्रमहरूको प्रचार-प्रसारमा युवा समूहहरूलाई संलग्न पार्ने, विपद् जोखिमसम्बन्धी सवालहरूमा 	<p>योजनाहरूको तर्जुमा जोखिम गदा विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित सवालहरूमाथि विचार गर्न सबै विद्यालयहरूलाई लगाइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विद्यालयहरूमा विपद् पूर्व-तयारी तथा विपद्को समयमा प्रभावित सुरक्षित स्थानमा सार्ने कार्य (evacuation) का बारेमा योजना तर्जुमा गरिएको छ र तिनले विपद्सम्बन्धी अभ्यास (drills) नियमित रूपमा गरेका छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ । निर्माण सहितामा आधारित विद्यालयका भौतिक सुविधाहरूको निर्माण गरिएको छ भन्ने कुराको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षणका लागि कार्यदेश (mandate) प्रदान गरिनेछ ।
--	---	--	---	---

<p>व्यवस्थापनसम्बन्धी शिक्षक/ उपयुक्त प्राशिक्षकहरूका लागि अवस्थाको सिर्जना गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> सबै जिल्लाहरूका विद्यालय भूकम्प सुरक्षा कार्यक्रमसहित विपद्का समयमा विद्यालय सुरक्षा कार्यक्रमहरूलाई प्रोत्साहित गरी तिनको प्रवर्धन गरिनेछ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी शिक्षा तथा चेतना जगाउने कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा परिवर्तनकारी भूमिकाको निर्वाह गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिकालाई मान्यता प्रदान गरी त्यसको प्रवर्धन गरिनेछ । शैक्षिक कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न विद्यमान प्रणालीमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका पहलहरूका प्रभाव समावेश गरिएका छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ । 	<p>प्रयोगलाई अनौपचारिक शिक्षा मार्फत सुदृढ गरिनेछ ।</p>	<p>समुदायमा आधारित सङ्गठन तथा दाताहरूका बीचमा सिकाइका सान्दर्भिक अनुभवहरू (telephant learning experiences) लाई एकीकृत गरी विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित पाठ्यक्रमलाई सुदृढ पारिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> समुदायस्तरका तहका विपद् पूर्व-तयारी पाठ्यक्रम तथा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गरिनेछ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रयोजनका लागि विद्यालयको नक्साङ्कनसम्बन्धी विद्यालयको सञ्चालन गरिनेछ । विद्यालयस्तरमा विद्यार्थीहरूलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विषयमा ज्ञान तथा सीप प्रदान गर्ने एवं जानकारीको प्रचार-प्रसार गरिनेछ । विद्यार्थीहरूमा प्रकोप तथा जोखिमहरूका बारेमा स्पष्ट जानकारी होस् भन्नाका लागि उदाहरणसहितका पाठ्यक्रम विकसित गरिनेछ । समुदायमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित ज्ञानको 	<p>अभिभावकहरूलाई शिक्षित पार्न विद्यार्थीहरूलाई लगाइने छ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद्सम्बन्धी सचेतना उत्पन्न गर्ने कार्यक्रमहरूको आयोजना गर्न विकास निर्देशिकाहरूको विकास तथा ती निर्देशिकाहरूको कार्यान्वयन गर्न विद्यार्थी/शिक्षक/ अभिभावकहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । यस्ता कार्यक्रमहरूमा आम जनता सम्मिलित भएको व्याली, अभ्यास (drills), निबन्ध प्रतियोगिता, विपद् अल्पीकरण (mitigation) तथा पूर्व-तयारीसँग सम्बन्धित खेल, हाजिर जवाफी प्रतियोगिता, सडक नाटक आदि हुन सक्दछन् । विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी प्रविधिहरूमा स्थानीय कालिगडहरूलाई तालिम दिइने छ । यस्तो तालिम भूकम्प प्रतिकारक विद्यालय भवन निर्माण अथवा 	<p>शिक्षक प्रशिक्षण प्याकेजहरू (packages) मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सवालहरूलाई समावेश गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद् पूर्व-तयारीसँग सम्बन्धित विषयहरूमा व्यावहारिक अनुभव हासिल गर्ने क्रममा विद्यार्थीहरूलाई सलगन गराइनेछ । प्रत्येक विद्यालयमा पहिले नै आपतकालिन परिस्थितिका लागि उद्धार सामग्री भण्डारण गरिराख्न विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने तथा क्रमिक रूपमा यसलाई अनिवार्य बनाउनेछ । यस्तो कार्यक्रम विपद् पूर्व-तयारी योजनाको एक अङ्ग हुनेछ । स्थानीय आवश्यकतासँग सुहाउँदो हुने गरी विपद् सामग्री बाक्स (disaster
---	---	---	--	---

		<p>हस्तान्तरण गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सम्बन्धमा परम्परागत ज्ञान तथा मूल्यहरूबाट प्रचार-प्रसारका लागि शिक्षा ग्रहण गरिनेछ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित व्यावहारिक अनुभव हासिल गर्ने अवसर विद्यार्थीहरूलाई प्रदान गरिनेछ । विपद्सँग सम्बन्धित जोखिम तथा तिनको अस्वीकरण (mitigation) का बारेमा शिक्षक तथा अभिभावकहरूका लागि परिचयात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । विपद् जोखिम न्यूनीकरणका बारेमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा अभिभावकहरूमा सचेतना उत्पन्न गर्ने कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिनेछ । 	<p>भइरहेका विद्यालयहरूको प्रबलीकरण गर्ने काम हुन सक्दछन् ।</p>	<p>kis) तथा अत्य प्रवर्द्धनात्मक तयार पारिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद्को उत्कृष्ट तयारीका लागि, विशेष गरी स्थानीय सन्दर्भका विद्यमान विधिहरू (methods) लाई अनुकूलित पारी विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सम्बन्धमा अनुसन्धान तथा विकासमूलक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गरिनेछ ।
--	--	--	--	--

३.६.४ आवास, पूर्वाधार तथा भौतिक योजना सम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Housing (including Shelter), Infrastructural and Physical Planning)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६

पृष्ठ ५७

- भवन ऐन लागू भइसक्दा पनि अधिकांश नगरपालिकाहरूमा प्राविधिक जनशक्ति तथा उपयुक्त संस्थागत/सङ्गठनात्मक संरचनाको विकास नभएको हुँदा र पर्याप्त स्रोतको अभावले गर्दा निर्माण सहिता लागू गर्न कठिनाई भइरहेको छ। पूर्व इन्जिनियरिङ तयारी सहितको भूकम्प-प्रतिरोधक नक्सा (pre-engineering of earthquake-resistant design) बनाएर मात्र संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने न्यूनतम मापदण्डहरूको अनिवार्य पालना अपेक्षाकृत रूपमा हुन सकेको छैन।
- शहरी विकास योजनाका लागि जिम्मेवार केन्द्रीय सरकारी निकायहरूमा समेत पर्याप्त प्राविधिक जनशक्ति छैनन्। शहरी विकास योजना निर्माण गर्दा संभावित प्रकोप र प्रकोपपछिको अवस्थालाई गंभीरतापूर्वक ध्यान नदिने परम्परा यथावत् रहेको छ।
- पुल, अस्पताल, अत्यावश्यक सेवा जस्ता मानव जीवनका अपरिहार्य जीवनाधार संरचनाहरू निर्माण गर्दा आवश्यक पर्ने राष्ट्रिय भूकम्प मापदण्ड (National Seismic Standard) को विकास हुन सकेको छैन। पूर्वाधारसम्बन्धी परियोजनाहरूको तर्जुमाको चरणमा अत्यन्तै कम अवस्थामा विपद्सम्बन्धी प्रभावहरूको लेखाजोखा (Disaster Impact Assessment) गरिन्छ।
- अधिकांश सार्वजनिक भवन एवं संरचनाहरू, भौतिक पूर्वाधार तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू संरचनागत तथा गैर-संरचनागत (structural and non-structural) दृष्टिले सङ्गटासन्न अवस्थामा छन्। संभावित प्रकोपको कारणबाट तिनको अवस्था तथा प्रतिरोधको स्थितिमा सुधार ल्याउन सङ्गटासन्नताको लेखाजोखा (vulnerability assessment) गर्ने र आवश्यक पूर्वतयारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न तत्काल ध्यान दिनु जरुरी छ। काठमाडौं उपत्यकालगायत शहरी क्षेत्रहरूमा सङ्गटासन्न संरचनाहरूको नक्साङ्कन गर्ने पद्धतिको व्यवस्था भएको छैन।
- संरचनाहरूको क्षतिको लेखाजोखा तथा तिनको प्राथमिकताक्रम निर्धारण (building triage) गर्ने पद्धति र क्षमता ठोस रूपमा विद्यमान छैन। विपद्को घटना पनि संकटासन्नता न्यूनीकरण कार्यलाई एकीकृत रूपमा सुनिश्चित गर्ने कुनै योजना वा नीति छैन।
- शहरी बस्तीहरूको वृद्धि तीव्र गतिमा भइरहेकोले भिरालो र जोखिमपूर्ण जमिन तथा बाढी छिर्न सक्ने सम्म मैदानको फैलावट भइरहेको छ। जग्गा खरिद-विक्रीमा संलग्न व्यक्ति वा जग्गा विकास गर्ने व्यक्तिहरूमा विपद् प्रतिरोधी डिजाइन तथा प्राविधिक ज्ञानको कमी छ। सम्भावित प्रकोपहरूमा ध्यान पुऱ्याउने पर्ने योजनाका लागि उपयुक्त नियमहरू पालना गर्ने परिपाटीको अभाव भएको कारणले शहरी क्षेत्रको सङ्गटासन्नता अभूतपूर्व रूपमा बढ्दै गइरहेको छ।
- शहरी तथा शहर-उन्मुख बस्तीहरूमा खुला ठाउँ (open spaces) को अभाव बढ्दै गइरहेको छ। भू-उपयोग योजना तर्जुमासम्बन्धी नीति तथा निर्देशिकाहरूलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी विषयमा समावेश गर्ने गरी परिमार्जन गर्न अत्यावश्यक छ।

आवास, पूर्वाधार तथा भौतिक योजना क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ शीर्षकगत मुख्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
<ul style="list-style-type: none"> निर्माण संहिता कार्यान्वयन गर्ने राष्ट्रिय रणनीतिलाई समसामयिक बनाउन नगरपालिकाहरूसँग परामर्श गरी अद्यावधिक वनाई सरोकारबालाहरूको सहकार्यमा रणनीति कार्यान्वयन योजना बनाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । यस्तो कार्यान्वयन योजनामा प्रमुख साङ्केतिक प्रक्रिया (indicative process), न्यूनतम आवश्यक जनशक्ति तथा नगरपालिकाहरूको सङ्गठनात्मक संरचना एवं क्षमता अभिवृद्धिसम्बन्धी आवश्यकताका बारेमा समेत व्यवस्था गरिनेछ । निर्माण संहिता लागू गर्ने र त्यस विपरितका कार्य नियन्त्रण गर्ने, घरधनीहरूबाट यसको प्रोत्साहित गर्ने कुरालाई आत्मसात गर्ने र निर्माण संहिताको पालना गर्न प्रोत्साहित गरिने छ । पालना नगर्नेलाई दण्ड सजाय गर्ने प्रणालीको व्यवस्था गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> भौगोलिक सूचना प्रणाली (GIS) तथा अन्य तथ्यांक प्रणालीको प्रयोग गरी शहरका महत्वपूर्ण भवनहरूको लगत तयार पारिनेछ । प्राथमिकताका आधारमा सङ्कटासन्ताको लेखाजोखा (vulnerability assessment) गर्ने तथा सङ्कटासन्ताको न्यूनीकरणका लागि आवश्यक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । महत्वपूर्ण सार्वजनिक सेवाका भवन, संरचना तथा प्रणालीहरू (संरचनागत तथा संरचनागत) को सङ्कटासन्ताको लेखाजोखा (vulnerability assessment) गरिएको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ । यस्तो सुनिश्चिततामा विद्युत् आपूर्ति व्यवस्था, खानेपानी 	<ul style="list-style-type: none"> निम्नलिखित कार्यहरू गर्नका लागि प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू तर्जुमा एवं संचालन गरिनेछ । <ul style="list-style-type: none"> सबै सिभिल इन्जिनियरहरूले मुलुकमा विद्यमान विपद् जोखिमका बारेमा सूचित रहेको निर्माण संहिताका बारेमा ज्ञान रहेको र भूकम्प प्रतिरोधक भवन तथा अन्य पूर्वाधारहरूको डिजाइन गर्ने क्षमता छ, भन्ने कुराको सुनिश्चित गरिनेछ । भवन, पुल तथा अन्य पूर्वाधार एवं प्राविधिक संरचनाहरूको निर्धारण गर्ने र “क्षति लेखाजोखा” (damage assessment) गर्ने तथा विपद्पछि पुनःनिर्माण कार्यक्रमका बारेमा देशका सिभिल इन्जिनियरहरू प्रशिक्षित 	<ul style="list-style-type: none"> निर्माण संहिताको पालनलाई सुनिश्चित गर्न सबै नगरपालिकाहरूमा भवन निर्माण अनुमति दिने प्रक्रिया (building permitting process) मा सुधार गरिनेछ । निर्माण संहिताको कार्यान्वयन, योजना तर्जुमा तथा भवन निर्माण प्रक्रियाको स्त्रीकरण गर्न सम्बन्धित कानूनहरूमा परिमार्जन गरिनेछ । लागतका तुलनामा बढी प्रतिफल (cost-effective) दिने निर्माण सामग्रीको प्रयोगलाई प्रोत्साहन दिइनेछ । भवन तथा पूर्वाधारहरूका बारेमा विपद्सम्बन्धी जोखिमको लेखाजोखा गरिनेछ । विपद् उत्थानशीलता (Disaster-resilience) को क्षमता भएका भनी प्रमाणित भएका ऐतिहासिक 	<ul style="list-style-type: none"> क्षेत्रगत पूर्वतयारी योजना सबै तहमा तयार पारिनेछ । विपद्मा प्रतिकार्यमा सहयोग पुर्याउने क्षेत्रगत क्षमताको लगत तयार पारिनेछ । यसअन्तर्गत ठूला संयन्त्र, माटो हटाउने उपकरण तथा क्रेन आदिको सूची तयार पार्ने र विपद्को समयमा यी स्रोतहरूलाई परिचालन गर्ने योजना बनाइनेछ । सबै तहमा प्रभावकारी प्रतिकार्य सहयोग उपलब्ध गराउनका लागि आवास, पूर्वाधार तथा भौतिक योजनाको तर्जुमासम्बन्धी पूर्व-तयारी क्षमताको विकास गरिनेछ । विपद्को समयमा क्षतिको लेखाजोखा तथा विश्लेषण आवश्यकताको

<ul style="list-style-type: none"> ● आवास, पूर्वाधार तथा भौतिक योजनाको तर्जुमा गर्न जिल्ला, नगरपालिका तथा गाउँ स्तरमा विपद् अल्पीकरण (mitigation) तथा आ-आफ्नो अवस्था अनुरूप अनुकूल योजनाको तर्जुमा गरिनेछ। ● सबै तहमा विपद् जोखिम तथा सङ्घटनसम्बन्धी नक्साको बढीभन्दा बढी प्रयोग गरी विपद् न्यूनीकरणका निमित्त स्थानीय निकायको क्षमतालाई सुदृढीकरण गरिनेछ। ● केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय विमानस्थल तथा यातायात पूर्वाधारहरूलाई निरन्तर रूपमा सुचारु राखिराख्न सक्ने (continued functionality) बनाउन तिनीहरूको क्षमतामा सुधार गरिनेछ। ● स्थानीय निकायलाई आफ्नो क्षेत्रभित्र विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्न अधिकार, स्रोत तथा क्षमतामा बृद्धि गरी तिनलाई सशक्तीकरण गरिनेछ। ● विशेष गरी विद्यालय, सामुदायिक 	<p>तथा सर-सफाइको व्यवस्था, सडक तथा पुलहरूलाई प्राथमिकता दिइनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● प्रकोपको समयमा अलग्याउने वा खण्डीकरण गर्ने (Base-Isolation), अग्नि-प्रतिरोधक जस्ता आधुनिक विधिहरूको उपयोग एवं विकास गर्न यससम्बन्धी अनुसन्धानलाई प्रोत्साहित गरिनेछ। यस कार्यमा सहयोगी अन्तर्राष्ट्रिय कार्यक्रमहरूमा नेपाली संस्थाहरू/विशेषज्ञहरूको सहभागितालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ। 	<p>छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ।</p> <p>- छडहरू बझ्याउने, कङ्क्रिट मिसाउने जस्ता भूकम्प प्रतिरोधक निर्माण कार्यमा यससम्बद्ध प्राविधिक तथा स-साना निर्माणव्यवसायी एवं कामदार हरूलाई प्रशिक्षण प्रदान गरिएको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● भूकम्प प्रतिरोधक निर्माणका बारेमा भवन निर्माणमा संलग्न सबै कालिगडहरूलाई निःशुल्क तालिम दिइएको छ, भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने। प्रत्येक नगरपालिकामा तालिमप्राप्त कालिगडहरूको संञ्चाल र स्थापना गर्ने न्यूनतम कालिगडका लागि यस्ता योग्यताको रूपमा यस्ता तालिमहरूलाई अनिवार्य बनाउनेछे। 	<p>स्मारक तथा भवनहरूको संरचनागत (structural assessment) गर्ने कार्यमा गरिने अनुसन्धानहरूलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ। उदाहरणका लागि भूकम्पबाट उत्पन्न MMI IX तहका कम्पनका दुईवटा घटनाहरूबाट कुनै पनि क्षति नपुगेका ऐतिहासिक स्मारकहरू काठमाडौं उपत्यकामा धेरै छन्। विपद् उत्थानशीलता (resilience) को अभिवृद्धिका लागि परम्परागत विधिहरू पत्ता लगाउन यस्ता भवनहरूको अध्ययनबाट सहयोग पुग्दछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय निकायको तहमा कानूनहरू बनाई निर्माण सहिता लागू गरिने र योजना तर्जुमा तथा भवन निर्माणसम्बन्धी प्राविधिक क्षमताको विकास गरिनेछ। ● निर्माणसम्बन्धी सामग्रीहरूको गुणस्तर अनुसरण गरेको छ वा छैन भनी अनुगमन गर्न उपभोक्ताहरूलाई प्रशिक्षित गरिने र तिनलाई संलग्न गराइनेछ। 	<p>गर्ने प्राविधिक क्षमता विकास गर्न संस्थागत सक्षमता बढाइनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● प्रभावकारी प्रमाणित भएका निर्माणसम्बन्धी परम्परागत ज्ञान तथा सीपको प्रयोगलाई प्रोत्साहित गरिनेछ। यस्तो कार्यमा संलग्न भई ज्ञान हासिल गरेका दक्ष व्यक्तिहरूको सूची तयार पारिने र स्थानीय रूपमा उपलब्ध सामग्रीहरूको प्रयोग गरी राम्रो आवास तयार पार्ने सीपलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ। ● विपद्पछिको प्रतिकार्य समयमा हवाईजहाजहरू द्वारा पुर्याइने सेवाको महत्व बुझि, केन्द्रीय एवं स्थानीय विमानस्थल र तिनको क्षमता तथा अन्य सहायक पूर्वाधारहरू आपतकालीन समयमा पनि सुचारु हुन सक्नुन भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ।
--	---	--	---	---

<p>केन्द्र, समुदायका स्वास्थ्य संस्था आदिलाई लक्षित गरी समुदायको तल्लो तहसम्म पुनका लागि बीमाको संरचना वृद्धि गर्न बीमा उद्योगलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> निर्माण संहिता तथा मुलुकको प्रकोप जोखिमसम्बन्धी ज्ञानमा उपयुक्त ध्यान दिई आवाससम्बन्धी रणनीति (Shelter Strategy) लाई अद्यावधिक पारिनेछ ।, भूकम्प संहिता (Seismic Code) वा पूर्वधार संरचना एवं सार्वजनिक सेवाका लागि न्यूनतम मापदण्डको तर्जुमा तथा यसको कार्यान्वयन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । प्रकोपहरूका विरुद्ध शहरी क्षेत्रमा सुरक्षाको अभिवृद्धिका लागि तथा विशेष गरी इन्जिनियरिङसम्बन्धी काम गर्ने परामर्शदाता, निर्माण व्यवसायी, जग्गाको विकास गर्ने संस्था, निर्माण सामग्री उत्पादक तथा तिनको आपूर्ति गर्ने कम्पनीजस्ता (भवन निर्माणमा संलग्न प्रमुख निकायहरू) लाई संलग्न पार्ने उद्देश्यले वार्षिक कार्यशाला तथा सार्वजनिक सुनुवाइजस्ता उपयुक्त सयन्त्रहरूको विकास गरी 	<ul style="list-style-type: none"> ऐतिहासिक महत्व भएका भवन तथा पूर्वाधारसम्बन्धी संस्थाहरूको स्तर वृद्धि गर्ने वा प्रवलीकरण (retrofitting) गरिनेछ ।
--	--

<p>जोखिमको न्यूनीकरणका लागि सबै सरोकारवालाहरूका बीचमा साभेदारीको भावना अभिवृद्धि गरिनेछ । सामुदायिक गुठी एवं विद्यार्थी सङ्गठनजस्ता गैरसरकारी संघसस्था, समुदायमा आधारित सङ्गठनहरूले निर्वाह गर्ने महत्वपूर्ण भूमिकाको कदर गरिने र समुदायहरूमा निर्माण सहिताको पालना गर्ने चेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा तिनलाई संलग्न गराइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● निजी क्षेत्रद्वारा गरिने शहरी विकासलाई व्यवस्थित गर्न उपयुक्त संयन्त्रको विकास गरिनेछ । कृषिका लागि प्रयोग गरिएका जमिनमा शहरी विकास गर्दा न्यूनतम मापदण्ड तर्जुमा गरिनेछ । ● सबै नयाँ पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्दा विपद् जोखिम लेखाजोखा (disaster risk assessment) गर्ने प्रक्रिया सुनिश्चित गरिनेछ । 				
--	--	--	--	--

३.६.५ जीविकोपार्जनको संरक्षणसम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Livelihood Protection)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges)

- जीविकोपार्जनसम्बन्धी विभिन्न वैकल्पिक उपायहरूको अभिवृद्धि तथा विविधीकरण गर्ने प्रयासहरू अझै प्रारम्भिक अवस्थामा नै छन् । हाल भैरहेका प्रयासहरू मध्ये उत्कृष्ट तथा सफल उदाहरणहरूलाई अझै राष्ट्रव्यापी बनाउनु पर्ने आवश्यकता छ । साथै यसलाई एकीकृत रूपमा विपद् जोखिमसम्बन्धी विद्यमान पूर्व-तयारी कार्यक्रमहरूमा समावेश गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।
- प्रकोपहरूले जीविकोपार्जनका भौतिक पूर्वाधार संरचनाहरूलाई क्षति पुऱ्याउन सक्ने हुनाले ती पूर्वाधारहरू निरन्तर रूपमा संचालनमा रहनु भनी पूर्वाधार सेवा निरन्तर संचालनको योजना निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यान दिनुपर्ने भएको छ ।
- जीविकोपार्जनको सुनिश्चितता विपद् पछिको अवस्थामा सबैभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ । यस्तो पुनःस्थापन कार्यमा कामका लागि नगद (Cash-for-Work-CFW), प्रशिक्षणका लागि नगद (Cash-for-Training-CFT) तथा कामका लागि खाद्यान्न (Food-for-Work - FFW) जस्ता कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट गर्न सकिन्छ । यस्ता कार्यक्रमको सफलता योजना तर्जुमा लैङ्गिक संवेदनशीलता (जस्तै: विपद्पछिको परिस्थितिमा महिलाहरू घरमुली भएका परिवार), अपाङ्ग, वृद्ध-वृद्धा, अनाथ, विपद्का घटनाहरूबाट अङ्ग-भङ्ग भएका व्यक्ति, दलित तथा सुविधाबाट वञ्चित व्यक्ति आदिलाई पुनःस्थापनामा समावेश गरिएका छन् कि छैनन् भन्ने कुरामा निर्भर गर्दछ ।
- जीविकोपार्जनको विभिन्न क्षेत्रहरूसँग अन्तरसम्बन्धित सवाल हुँदा-हुँदै पनि यसको संरक्षण तथा सुदृढीकरणमा अहिलेसम्म समष्टिगत पुनर्लाभ कार्यको महत्वपूर्ण कार्य-सूची बन्न सकेको छैन ।

जीविकोपार्जन क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ शीर्षकगत मुख्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्ने ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
• विपद्पछिको अवस्थालाई ध्यानमा राखी जीविकोपार्जनको विविधीकरण, विकल्प तथा अवसरहरूको छनोटमा सुधार गर्ने नयाँ कानुन बनाउने वा विद्यमान कानुनहरूमा संशोधन गर्ने र यसरी कानुनी व्यवस्था गर्दा विपन्न तथा	• जीविकोपार्जनको संरक्षणसम्बन्धी विशेष प्याकेजहरूको तर्जुमा गरिनेछ । यस्ता प्याकेजमा जोखिममा रहेका	• जीविकोपार्जनसम्बन्धी सवालमा जोड दिदै आवश्यकताको लेखाजोखा (Need Assessment) गर्न तालिम दिइनेछ । यस्तो तालिम कार्यक्रमहरूले विपद् जोखिम	• जीविकोपार्जनसम्बद्ध विकल्प, छनोट तथा अवसर उपयोग गर्न बचत तथा सहकारी ऋण तथा वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार गर्ने र बीमा योजनाको संभावना पहिचान गरी तिनको विस्तार गरिनेछ ।	• विकेन्द्रीत रूपमा सार्वजनिक प्रवाह प्रणालीको प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
			• कृषि वा गैर- कृषिमा आधारित	

विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६

पृष्ठ ६३

<p>पिछडीएका समूहहरूलाई विशेष ध्यान दिइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> जीविकोपार्जनमाथि विपद्का घटनाहरूले पार्ने प्रभावमाथि उचित ध्यान दिन जीविकोपार्जन संरक्षणसम्बन्धी सवालहरूलाई समावेश गर्न सबै क्षेत्र बीचको संस्थागत संयन्त्रहरूलाई सुदृढीकरण गरिनेछ । विपन्न तथा सुविधाबाट वञ्चित समूहहरूको पहुँच हुने गरी ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यमान भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधारहरूमा सुधार ल्याइनेछ । उच्च जोखिममा रहेका जनताका लागि जीविकोपार्जन संरक्षण प्याकेज कार्यक्रमको विकास गरिनेछ । जोखिम तथा सङ्कटासन्नतालाई कम गर्न खास गरी जीविकोपार्जनसम्बद्ध स्रोतको क्षति कम गर्नका निमित्त समुदायस्तरमा विपद्को पूर्वसूचना दिने उपयुक्त प्रणाली तथा विपद्छि पर्याप्त सहयोग पुऱ्याउन योजना तर्जुमा गरिनेछ । 	<p>व्यक्ति, क्षेत्रहरू तथा जीविकोपार्जनको संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्न विभिन्न क्षेत्रको भूमिका र जिम्मेवारीको स्पष्ट रूपमा पहिचान गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपन्न तथा परेका पछाडी समूहहरूका लागि जीविकोपार्जन संरक्षणसम्बन्धी प्याकेज कार्यक्रमहरू तर्जुमा संचालन गरिनेछ । जीविकोपार्जनको व्यवस्थापनमा प्रशिक्षण दिने र यस्तो प्रशिक्षणमा उद्यमको व्यवस्थापनको विषयलाई जोड दिइनेछ । ग्रामीण क्षेत्रको सञ्चार प्रणालीमा सुधार ल्याइने तथा त्यसको विकास गरिनेछ । 	<p>व्यवस्थापनका सबै पक्ष समेट्ने छ र प्राप्त ज्ञान विस्तार (extension) गर्ने प्रकृतिको हुनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जीविकोपार्जन संरक्षणसँग सम्बन्धित सवालहरूका बारेमा मानिसहरूमा सचेतना उत्पन्न गर्न तथा शिक्षित पार्न आम सञ्चारका माध्यमहरूमा स्थानीय भाषाहरूको प्रयोगलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । जीविकोपार्जनको व्यवस्थापनमा प्रशिक्षण दिने र यस्तो प्रशिक्षणमा उद्यमको व्यवस्थापनको विषयलाई जोड दिइनेछ । ग्रामीण क्षेत्रको सञ्चार प्रणालीमा सुधार ल्याइने तथा त्यसको विकास गरिनेछ । 	<p>उद्यमहरूको प्रवर्द्धन सहित रोजगारी तथा आयका अवसरहरूको सिर्जना गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय रूपमा आजीविकाको विविधीकरणमा योगदान पुऱ्याउने खालका कार्यक्रमहरूको विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने र कामका लागि नगद (Cash-for-Work) तथा प्रशिक्षणका लागि नगद (Cash-for-Training) र कामका लागि खाद्यान्न कार्यक्रमको तर्जुमा गरिनेछ । भूकम्प, बाढी तथा अन्य प्राकृतिक प्रकोपहरूको बीमाका लागि किस्ता तिनै व्यक्तिहरूलाई कर छुट उपलब्ध गराएर व्यक्तिगत तथा सम्पत्तिको बीमालाई प्रोत्साहित गर्ने किसिमको कर प्रणालीको स्थापना तथा प्रवर्द्धन गरिनेछ । आपतकालीन पूर्व-तयारीका साथसाथै प्रतिकार्य सहयोग कार्यक्रमका लागि प्रयाप्त स्रोत र साधनहरूको व्यवस्था गर्ने र ती स्रोत र साधनको प्रभावकारी परिचालन केन्द्र देखि स्थानीय तहसम्म गरिने कुराको सुनिश्चितता कायम गरिनेछ । लाभान्वित व्यक्तिहरू अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा सहभागी हुने पद्धति स्थापना गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> रोजगारी तथा आयका अवसरहरू सिर्जना गर्न कृषि वा गैर-कृषिमा आधारित उद्यमहरूको प्रवर्द्धन गर्ने कार्यक्रमहरू बढाउँदै लगेनेछ । स्थानीय तहमा आपतकालीन पूर्व-तयारी योजनाको तर्जुमा गर्ने तथा तिनको कार्यान्वयन गरिनेछ । जीविकोपार्जनको संरक्षण गर्ने कार्यक्रमहरूको विकास एवं संचालन गर्न संयुक्त कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने र सोको कार्यान्वयन गर्ने स्थानीय निकायहरूलाई समेत सशक्तीकरण गरिनेछ ।
--	--	--	--	---

३.६.६ खानेपानी तथा सर-सफाइ क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Water Supply and Sanitation)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- सीमित उदाहरणहरूबाहेक खानेपानी तथा सर-सफाइको क्षेत्र विपद्प्रति संवेदनशील छैन र परिणामस्वरूप सङ्घटासन्नताको स्थिति उत्पन्न भएको छ । विपद्बाट खानेपानी तथा सर-सफाइसम्बन्धी सेवा प्रभावित हुने सम्भावना बढी छ र सेवा सुचारु गर्न लामो समय लाग्ने र उक्त कार्य कठिन हुने प्रबल संभावना छ ।
- खानेपानी जीवनाधार संरचनाको एक महत्वपूर्ण अंग हो भन्ने तथ्यलाई आत्मसात गर्न सकिएको छैन । परिणामस्वरूप, विपद्पछिको अवस्थामा खानेपानी प्रणालीले काम गर्न छोडेमा यसबाट उत्पन्न हुने दुष्परिणामले भयावह रूप लिनसक्नेछ । उदाहरणार्थ विपद्को घटनापछि पानीजन्य रोगहरू उत्पन्न हुने सम्भावनाबिख अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूको सेवा उपलब्ध गराउने कार्यसम्मलाई पानीको अभावले गम्भीर असर पार्नेछ ।
- मुख्यतया शहरी वातावरणमा यस क्षेत्रमा कुनै ठोस भैरि योजना (Contingency Plan) को भरपर्दो व्यवस्था छैन ।
- सङ्घटासन्न शहरी क्षेत्रहरूमा प्रकोपको समयमा खानेपानीको आपूर्ति कसरी गर्ने भन्ने भरपर्दो योजना छैन । ललितपुर उपमहानगरपालिकाद्वारा गरिएको खानेपानी/सर-सफाइसम्बन्धी पूर्व-तयारीका सफल उदाहरणहरूको अनुकरण अन्य नगरपालिका र अन्य सम्बन्धित निकायहरूबाट गरिनुपर्छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ शीर्षकात मुख्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
<ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम व्यवस्थापनको आवश्यकता तथा महत्व र सम्बन्धित सरकारी निकायहरूको भूमिका र जिम्मेवारीलाई स्पष्ट पारिनेछ । यसै क्रममा क्षेत्रगत चुनौतीलाई सम्बोधन गर्ने उपायहरू प्रतिबिम्बित हुने गरी खानेपानी तथा सर-सफाइ क्षेत्रका विद्यमान 	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी तथा सर-सफाइ प्रणालीको विपद् जोखिम लेखाजोखा (disaster risk assessment) गरिएको छ भनी सुनिश्चित गरिनेछ । साथै भैरिआउने अवस्था तथा अल्पीकरण (mitigation) का कार्यक्रमहरूको विकास गरी खानेपानी तथा सर-सफाइको निर्बाध सेवाका लागि सम्भाव्य 	<ul style="list-style-type: none"> पानीको (खानेपानी, ताल आदिको) मुहान संरक्षण गरिनेछ । राष्ट्रिय वा विश्व स्वास्थ्य मापदण्ड पानीको बमोजिम गुणस्तर अनुगमन गर्ने र आवश्यक सुधारका उपाय अपनाउनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी फाहोरमैला व्यवस्थापनलाई प्रदान गरिनेछ । शहरी तथा ग्रामीण खानेपानी भण्डारण क्षमता बढाउनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> परम्परागत ढुङ्गे धाराबाट बगेर जाने पानीको उपयोग तथा संरक्षण गरिनेछ । सबै जिल्ला विकास समितिहरूले जिल्लास्तरीय विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी योजनामा खानेपानी तथा सर-सफाइसम्बन्धी

<p>सरकारी नीति तथा परिमार्जन नीति तथा जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी सम्बोधन परिस्थितिहरूलाई अभिप्रेरित गर्ने उद्देश्यले हुनेछन् ।</p>	<p>विकल्पहरूको पूर्व पहिचान गरिएको छ, भन्ने कुराको पनि सुनिश्चित गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> सबै शहरी क्षेत्रमा विपद्को समयमा सर-सफाइ प्रणालीमा उत्पादन हुन सक्ने जोखिमको पहिचान गरिने र विशेष गरी विपद्पछि आपतकालीन परिस्थितिका लागि वैकल्पिक योजना तयार पारिनेछ । सबै तहका नगरपालिकाका लागि विपद् पूर्व-तयारी तथा आपतकालीन प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गरिनेछ । प्रत्येक गाविसका लागि तयार पारिएका आपतकालीन प्रतिकार्य योजनामा खानेपानीको निर्वाध आपूर्ति तथा सर-सफाइको व्यवस्था समावेश गरिने कुरा जिल्ला विकास समितिबाट सुनिश्चित गरिनेछ । सबै सरोकारवालाहरूका बीचमा जोखिम व्यवस्थापन तथा प्रतिकार्यसम्बन्धी कार्य योजनाको प्रचार-प्रसार गरिनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> घरेलु तह वा प्रयोग गरिने बिन्दुमा पानीको उपचार गर्ने विधि (water treatment procedures) स्क्रिनिङ, बालुवा र कोइलाको प्रयोग गर्ने विधि, सौर्यकरणको प्रयोग विधिको समेत प्रवर्द्धन गरिनेछ । खानेपानी तथा सर-सफाइका बारेमा जनताका बीचमा सूचना तथा जानकारीको आदान प्रदान एवं प्रचार-प्रसार गर्ने र खानेपानी तथा सर-सफाइका बारेमा ज्ञानको अभिवृद्धि गरिनेछ । आपतकालीन खानेपानी तथा सर-सफाइको प्रावधानको बारेमा जनता, समुदाय तथा व्यक्तिको तालिम दिइनेछ । पानीका स्रोतहरूको संरक्षण तथा सफाइको प्रभावकारी 	<p>स्थानीय रूपमा खानेपानीको उपचार गर्ने विधि (water treatment procedures) को प्रवर्द्धन गरिने र प्रयोगको बिन्दुमा खानेपानी तथा सर-सफाइ सुविधाका लागि कम खर्च लाग्ने प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> पानीका स्रोतहरूको नक्साङ्कन र समष्टिगत रूपमा पानीको गुणस्तरको अनुगमन गरिनेछ । जल स्रोतहरूको संरक्षण गरिने र क्षतिग्रस्त पाइप, इनार, ट्युबवेल आदिको मर्मतका लागि पूर्व निर्धारित व्यवस्था मिलाइनेछ । निर्धारित मापदण्डबमोजिम पानीको गुणस्तरको अनुगमन गरिनेछ । विपद् जोखिम 	<p>सवालहरू एकीकृत रूपमा सम्बोधन गरिएका छन् भन्ने कुराको स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट सुनिश्चित गरिनेछ । साथै त्यस्तो योजनालाई स्वतः जिल्लास्तरीय आवधिक योजनामा पारिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> जिल्ला/नगरस्तरमा नै जीवनरक्षाका लागि आवश्यक पर्ने खानेपानी तथा सर-सफाइसम्बन्धी न्यूनतम सामग्रीको संकलन गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गर्न केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय तहमा विपद् जोखिम अल्पीकरण (mitigation) सम्बन्धी गोदामघरहरूको स्थापना गरिनेछ ।
---	---	--	---	---

प्रबन्ध गर्न खानेपानी तथा सर-सफाइसम्बन्धी आपतकालीन पूर्व-तयारी योजना बनाइनेछ ।	व्यवस्था गर्न समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।	न्यूनीकरणको आवश्यकता सबै तहमा विनियोजन र मानवीय तथा अन्य स्रोतको व्यवस्था गर्ने कार्य आकस्मिक योजना (Contingency Plan) को अभिन्न अंग हुनेछ ।
<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी तथा फोहोर मैलाको व्यवस्थापन गर्न बनेका नीतिहरूमा यस रणनीति अनुरूप परिमार्जन गरिनेछ । 		

३.६.७ वन तथा भू-संरक्षण क्षेत्रसम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Forest and Soil Conservation)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- वन क्षेत्रको समग्र योजना तथा कार्यक्रममा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई एकीकृत रूपमा सम्बोधन गर्ने प्रणालीको अझै विकास हुन नसकेको ।
- वन क्षेत्रको योजना चक्र र वार्षिक बजेट कार्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गरेर लैजाने अवसर प्रचुरमात्रामा रहेको ।
- आपतकालीन अवस्थामा प्रयोग गर्नको लागि काठ तथा इन्धनजन्य सामग्री र निर्माण सामग्रीको भण्डारणको ठोस व्यवस्था नरहेको ।
- वन क्षेत्रका करिब ८००० जनशक्तिको वनजन्य विपद्बाट उत्थानशील समुदाय बनाउने कार्यमा भरपुर उपयोग हुनसक्ने संभावना रहेको ।
- यस क्षेत्रका प्राविधिक जनशक्तिलाई अल्पिकरण, पूर्वतयारी तथा पुनःलाभका चरणहरूमा यथेष्ट मात्रामा सहभागी गराउने अवसर उपलब्ध रहेको छ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
<ul style="list-style-type: none"> वन तथा भू-संरक्षण क्षेत्रको प्रकोप जोखिम 	<ul style="list-style-type: none"> वन तथा भू-संरक्षण क्षेत्रको विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बद्ध 	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय वन क्षेत्रको जग्गालाई पुनर्वास तथा अतिक्रमण गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> वन वा जलाधारजन्य प्रकोपको विषयमा 	

<p>विकास कार्यक्रममा विपद् न्यूनीकरणका अवधारणालाई मुलप्रवाहीकरण गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • वन तथा भू-संरक्षण क्षेत्रको लागि अल्पिकरणका उपायहरु र पूर्वतयारी सहितको छुट्टै क्षेत्रगत रणनीतिको तर्जुमा गरिनेछ । • वन डहेलो नियन्त्रण सम्बन्धी उपयुक्त विकास गरिनेछ । • कार्यक्षेत्रमा खटिएका जनशक्तिहरुको कार्यगत र प्राविधिक क्षमता विकास गरी स्थानीय समुदायको सहभागिता अभिवृद्धिमा जोड दिईनेछ । • स्रोतसाधनको प्रभावकारी परिचालनका लागि स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय साभेदार संस्थाहरुसँगको सहकार्य र साभेदारीतालाई अभिवृद्धि गरिनेछ । 	<p>नक्सान र संकटासन्नता विप्लेषण गरिनेछ र यसका लागि अन्य सम्बद्ध क्षेत्रसँग समन्वय गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • मन्त्रालयमा डहेलो नियन्त्रण र अनुगमन इकाईको स्थापना गरी केन्द्र, क्षेत्र र जिल्लास्तरमा प्रभावकारी संस्थागत व्यवस्था हालको संरचनामा एकीकृत रुपमा मिलाईनेछ । • विभिन्न तहका यस क्षेत्रको शैक्षिक क्रियाकलापमा समावेश गर्नुपर्ने उपयुक्त पाठयसामग्री शिक्षा मन्त्रालयसँग समन्वयन गरी तयार गरेर शिक्षा क्षेत्रमा समेत एकीकृत गरिनेछ । 	<p>असल अभ्यास तथा प्रयोगहरुको गरिनेछ र थप प्रयोग गर्नका लागि व्यापक रुपमा प्रचारप्रसार गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • नियमित तालिम कार्यक्रमहरुमा मूलप्रवाहीकरणको अवधारणालाई एकीकृत रुपमा समावेश गर्न केन्द्र, क्षेत्र र जिल्लास्तरका सबै नीतिगत तथा कार्यक्रमगत क्रियाकलापमा समावेश गरिनेछ । • सुरक्षित तथा प्रभावकारी वन व्यवस्थापनले मानिस, वनजंगल र सम्पतिको सुरक्षामा मद्दत पुऱ्याउँछ, भन्ने अवधारणाको प्रवर्द्धन गरिनेछ । • विभिन्न तहका यस क्षेत्रको शैक्षिक क्रियाकलापमा समावेश गर्नुपर्ने उपयुक्त पाठयसामग्री शिक्षा मन्त्रालयसँग समन्वयन गरी तयार गरेर शिक्षा क्षेत्रमा समेत एकीकृत गरिनेछ । 	<p>कार्यहरुलाई निरूत्साहित गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • वनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र रहेका डहेलोजन्य प्रकोप र दण्डसजायलाई परिमार्जन गरी सशक्त बनाईनेछ । • समुदायमा रहेका पूर्वाधार संरचनाहरु जस्तै जलस्रोत, सिंचाई कुलो आदीको पुनःस्थापनाका लागि सबै प्रकारका स्थानीय उपभोक्ता समूहहरुको परिचालनमा जोड दिईनेछ । • धेरै भिरालो जमीनमा र जलाधार क्षेत्रमा बसोवास गर्ने परम्परालाई निरूत्साहित गरिनेछ । • पहिरोजन्य क्षेत्रमा वृक्षारोपण गर्न प्रोत्साहन र बाढीजन्य क्षेत्रमा बसोवास गर्न निरूत्साहित गरिनेछ । • बाढीजन्य जोखिम घटाउनका लागि नदी नियन्त्रणमा लगानी गरिनेछ । • किसानका खेतवारीमा जमीन तथा पानी संरक्षणका अभ्यासहरुलाई बढावा दिईनेछ । • डहेलोसम्बन्धमा कर्मचारी तथा यस क्षेत्रका सबै प्रकारका उपभोक्ताहरुलाई सचेतना कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । 	<p>कार्यहरुलाई निरूत्साहित गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • वनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र रहेका डहेलोजन्य प्रकोप र दण्डसजायलाई परिमार्जन गरी सशक्त बनाईनेछ । • समुदायमा रहेका पूर्वाधार संरचनाहरु जस्तै जलस्रोत, सिंचाई कुलो आदीको पुनःस्थापनाका लागि सबै प्रकारका स्थानीय उपभोक्ता समूहहरुको परिचालनमा जोड दिईनेछ । • धेरै भिरालो जमीनमा र जलाधार क्षेत्रमा बसोवास गर्ने परम्परालाई निरूत्साहित गरिनेछ । • पहिरोजन्य क्षेत्रमा वृक्षारोपण गर्न प्रोत्साहन र बाढीजन्य क्षेत्रमा बसोवास गर्न निरूत्साहित गरिनेछ । • बाढीजन्य जोखिम घटाउनका लागि नदी नियन्त्रणमा लगानी गरिनेछ । • किसानका खेतवारीमा जमीन तथा पानी संरक्षणका अभ्यासहरुलाई बढावा दिईनेछ । • डहेलोसम्बन्धमा कर्मचारी तथा यस क्षेत्रका सबै प्रकारका उपभोक्ताहरुलाई सचेतना कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । 	<p>जानकारीहरु उपलब्ध गराई समुदायलाई सुसुचित तुल्याईनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • जोखिमपूर्ण जिल्लाहरुका लागि पर्ने आवश्यक काठडाउराहरु न्यूनतम रुपमा जिल्ला वन कार्यालयमा र तारजाली भू-तथा जलाधार संरक्षण कार्यालयमा मौज्जात राखिनेछ । • प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि स्थानीय कर्मचारी र समुदायलाई प्रशिक्षण दिईनेछ । • डहेला नियन्त्रणका लागि केन्द्र, क्षेत्र र जिल्लाका साथसाथै विभिन्न स्तरका विपद् व्यवस्थापन समितिबीच ठोस संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
---	---	--	--	--	--

३.६.८ सूचना, सञ्चार, समन्वय तथा बन्दोबस्ती/प्रबन्धगत क्षमतासम्बन्धी रणनीति (Sectoral Strategy for Information, Communication, Coordination and Logistical Capacity)

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- चेतनाको न्यून स्तर, प्रतिबद्धताको अभाव, सन्देश, एक अर्काका क्षेत्रसँग बाफिने जिम्मेवारी, कमजोर समन्वय, ठोस कानुनको अभाव, कमजोर कार्यान्वयन, प्रशिक्षणप्राप्त जन-शक्तिको अभाव, आर्थिक चुनौती, कमजोर पूर्वाधार, अपर्याप्त मानवीय स्रोत एवं बढ्दो बस्तीसम्बन्धी समस्याहरू यस क्षेत्रका मुख्य समस्या हुन् ।
- सूचना प्रणाली खास गरी टेलिफोन सेवाहरू कुनै पनि प्रकृतिको विपद्का अवस्थाबाट सुरक्षित छैन वा जोखिमपूर्ण अवस्थामा छन् भन्ने प्राविधिक आँकलन जरुरी छ । जस्तै भूकम्प प्रतिरोध गर्न सक्दछन् भनी यकिन नभएका अग्ला भवनहरूमा राखिएका मोबाइल टेलिफोनका एन्टेना भूकम्पका समयमा सेवा दिइराख्छन् भनी विश्वस्त हुने अवस्था छैन ।
- पहाडी भू-बनोट र बाँसभरि संचालनमा आउन सक्ने सडक संजालको कमीले गर्दा विपद्को समयमा प्रभावकारी संचार, समन्वय र आवश्यक बन्दोबस्तीको व्यवस्थापनमा अवरोध पुग्ने गरेको छ । पूर्व तयारी योजनाको कमीले यस समस्यालाई अझ जटिल पारेको छ ।
- सरकारी निकाय, गैरसरकारी तथा नागरिक समाजका बीचमा प्रभावकारी संचार र सूचनाको आदान प्रदान गर्ने संयन्त्रको अभाव छ ।
- विपद्बाट हुने क्षतिसम्बन्धी तथ्यांकहरूको संकलन गर्न चेतना, ज्ञान र संस्थागत क्षमताको कमी रहेको छ ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघको मानवीय मामिलाहरूका लागि समन्वयकर्ताको कार्यालय (UNOCHA) नेपालले शुरु गरेको समूहगत अवधारणा (Cluster Approach) सरकारी निकायसहित सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरी आपसी सूचना र समन्वयको अभिवृद्धि गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।
- दाताहरूबीच समन्वयको अभाव रहेको छ । खान्दान र बन्दोबस्ती सामग्रीहरूको आकलनको अभाव र विपद्पछि क्षतिको लेखाजोखा गर्ने विश्वसनीय पद्धति र क्षमताको अभावजस्ता कारणहरूले उपर्युक्त चुनौतीलाई थप जटिल बनाएको छ ।

सूचना, सञ्चार, समन्वय तथा बन्दोबस्ती/प्रबन्धगत क्षमता क्षेत्रमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ शीर्षकगत मुख्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
---	---	--	---	---

<ul style="list-style-type: none"> संचार मन्त्रालयले स्थानीय तथा समुदायस्तरमा रेडियो स्टेशनहरूको स्थापना गर्न उदार नीतिको घोषणा गर्नुपर्ने र सञ्चार प्रणालीका लागि उपकरणहरू आयात गर्दा न्यूनतम आयात शुल्क तथा कर लगाइनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> विपद् न्यूनीकरणका पक्षहरूलाई समावेश सञ्चारसम्बन्धी रणनीतिको सञ्चार मन्त्रालयबाट गरिनेछ । टेलिफोन तथा इन्टरनेट सेवा प्रदायक संस्थाहरूले विभिन्न जोखिमहरू आफ्नो विपद्हरूमा संचार प्रणालीको संकटासन्नताको आकलन गर्ने र विपद्को समयमा निर्वाध रूपमा सूचना प्रवाहको सुनिश्चितता गर्न संकटासन्नताको न्यूनीकरणको उचित कार्यान्वयन गर्ने कार्यलाई संचार मन्त्रालयबाट अनिवार्य गराइनेछ । जसले विपद्बाट प्रभावित क्षेत्रहरूमा तत्काल सेवा प्रवाह गर्ने कुरालाई सुनिश्चित गर्नेछ । सङ्घटासन्नताको 	<ul style="list-style-type: none"> सडक, पुल, विमानस्थल र गोदामघर आदिको क्षमतालागायत विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय क्षमताको बारेमा विस्तृत विवरण सरोकारवालाहरूलाई उपलब्ध गराइनेछ । सरकारी तथा विभिन्न संघसंस्थाले पूर्वसूचना प्रणालीमा सहकार्य गरेर उपरोक्त सूचना वेबसाइटमा राख्न र यसको अद्यावधिक गर्ने कार्यको सुनिश्चितता गरिनेछ । सरकार तथा स्थानीय निकाय, जिल्लाका गैर-सरकारी संस्था र स्वयंसेवकहरूको सीप विकास तथा संस्थागत सवलीकरणको लागि तालिमहरूको आयोजना गरिनेछ । यस्ता तालिम कार्यक्रमहरू उद्धार तथा पुनर्लाभ (recovery) का लागि सञ्चालन गरिने कार्यक्रमका सूची तयार पार्ने, कम्प्युटर सफ्टवेयर प्रणालीको प्रयोग गर्ने, 	<ul style="list-style-type: none"> विपद् सहयोग कार्यक्रम तथा पुनर्लाभ कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न स्थानीय निकाय तथा स्थानीय/राष्ट्रिय गैर-सरकारी सङ्गठनहरूको क्षमतालाई सुदृढ पारिनेछ । गाविसका सबै तहसम्म र सम्भव भएसम्म हरेक बस्तीसम्म सञ्चार तथा सूचनासम्बन्धी स्थापना पूर्वाधारहरूको सुदृढ गर्ने तथा तिनलाई सुदृढ पारिनेछ । डुवानी तथा भाडा दर, भन्सार तथा भन्सार छुट, उपकरण आपूर्तिकर्ताहरू एवं सुब्बा बन्दरगाह आदिको विवरण सङ्कलन गर्ने र ती सूचनाहरूको आदान-प्रदान गर्ने एवं राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित संस्था तथा दक्ष जनशक्तिको सूची तयार पारिनेछ । पूर्व निर्धारित दर भाउ तथा शर्तहरू 	<ul style="list-style-type: none"> केन्द्रीयस्तरमा विपद् तयारीको विद्यमान तहको परीक्षण गरिनेछ । हरेक जिल्लामा यस्तै प्रकारको परीक्षण क्रमशः गरिनेछ । यी परीक्षणमा विद्यमान कमी-कमजोरीहरू पहिचान गरी त्यस्ता कमी-कमजोरीहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा हटाइनेछ । विभिन्न प्रकोपहरूको समयमा सञ्चालन गरिने सहयोग कार्यक्रमका विषयमा नमूना अभ्यास (mock drills) तथा अन्य अभ्यासहरूको सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । यस्ता अभ्यासहरूको उद्देश्य प्रबन्धगत व्यवस्थापन, सञ्चार/समन्वयको प्रयोजनका लागि प्रकोपका घटनाहरूमा सहयोगको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने विद्यमान क्षमताको परीक्षण गर्नु हुनेछ । पहिचान गरिएका कमी-कमजोरीहरूमा आधारित रही आपतकालीन परिस्थितिमा सञ्चार (स्याटेलाइट फोन,
---	--	--	---	--

<p>कार्यक्रमहरूको प्रसारण गर्न र आपतकालीन परिस्थितिमा विपद्सम्बन्धी जानकारी प्रसारण गर्न स्थानीय एफएम स्टेशनहरूलाई प्रोत्साहित गरिने र तिनलाई सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।</p>	<p>न्यूनीकरण तथा विपद्को समयमा सहयोग पुऱ्याउने तयार गर्न प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ मोबाइल टेलिफोनका एन्टेनाहरू प्रतिरोधक भएका राखिएको गरिनेछ । ○ पहिरो, बाढी तथा भूकम्पका प्रकोपहरूका सम्बन्धमा मानिसहरूका लागि अत्यावश्यक पूर्वाधारहरू (पुल, विमानस्थल र सडक) को संरचनागत जोखिमको लेखाजोखा (assessment) गरिएकोछ र सम्बन्धित निकायहरूले विपद्को पूर्व-चेतावनी दिने तथा पुनर्लाभ (recovery) योजनाको तर्जुमा गरिएका छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिनेछ । 	<p>राहत वितरणको प्रयोगलाई अद्यावधिक गर्ने र प्रबन्धगत व्यवस्थापन, अनुगमन तथा अन्य जोड मूल्याङ्कनका पक्षहरूलाई दिइनुपर्नेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● क्षमता विकास कार्यक्रमलाई गाविस तहमा क्रमिक रूपमा जारी राखिनेछ । जिल्लास्तरीबाट गरिने प्रयासहरूमा सहयोग पुऱ्याउन प्रबन्धगत तथा समन्वयका लागि स्थानीय अगुवा, स्वयंसेवक तथा विद्यालय लगायत स्थानीय स्रोतको सम्भावनावारे पूर्ण अवगत गर्न नमुना केही गाविसहरूमा अगुवा कार्यक्रमहरूको रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ । प्रशिक्षित स्वयंसेवक तथा गाविस सदस्यहरूलाई सामान्य परिस्थितिमा विपद्सम्बन्धी सचेतनाको व्यवस्थापन गर्ने कामको जिम्मेवारी दिइनेछ । 	<p>बमोजिम आपतकालीन परिस्थितिमा तत्काल सामग्री खरिद गर्नका लागि यातायात कम्पनी, उत्पादनकर्ता, व्यापारी/आपूर्तिकर्ताहरूसँग संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ विपद्को परिस्थितिमा उपयोगमा आउने ठूला उपकरण तथा मसिनरीका धनीहरूसँग पनि उपरोक्त बमोजिमको संयन्त्रको विकास गरिनेछ । ○ सूचना आदान-प्रदान गर्ने पद्धतिहरूको विकास गर्ने तथा सुरक्षा सम्बन्धमा जोखिमका सम्बन्धमा विपद्बाट प्रभावित हुन सक्ने जन-समुदाय (बाल-बालिका, निरक्षर जनता, महिला, विपन्न आदि) का आवश्यकताको पहिचान गरिनेछ । ○ विरोधाभासपूर्ण सूचनाहरूको नियन्त्रण गर्न साभेदारहरूका बीचमा स्तरीय उपकरण 	<p>एचएफ् सञ्जाल, भीएचएफ् सेट आदि) समन्वयको क्षमता अभिवृद्धि गर्न कार्यक्रमहरूको विकास गरिनेछ । यसअन्तर्गत प्रबन्धगत सहयोग (विमान सेवा, कागो, ट्रकद्वारा ढुवानी, गोदामघर व्यवस्थापन, बाह्य अथवा अन्तर्राष्ट्रिय उद्धारको समन्वय आदि) उपलब्ध गराउनका लागि संस्थागत क्षमताको विकास तथा आपतकालीन परिस्थितिहरूमा सेवा प्रदायकहरूका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम पर्दछन् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● विपद्पछि सञ्चार-सुविधाको यथाशक्य छिटो पुनःस्थापना गर्न जगेडा पार्ट पुर्जा तथा सञ्चारसम्बन्धी उपकरणहरूका साथै उच्च भू-भाग तथा हिमाली क्षेत्रमा आपतकालीन सहयोगका निम्ति चाहिने सामग्रीहरूको पहिले नै उपलब्ध गर्ने व्यवस्था भिनाउनेछ । ● राहत उपलब्ध गराउन विद्यमान रणनीति तथा मापदण्डहरूको विकास गरिनेछ । सप्टवेयर
<ul style="list-style-type: none"> ● निजी क्षेत्रसंगको सहकार्यमा सर्वसाधारणमा जनचेतना जागृत गर्न सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई अधिकतम पारिनेछ । ● अनावश्यक हल्ला नियन्त्रण गरी विपद्सँग सम्बन्धित विद्यमान सूचनाहरूको जानकारीको लागि प्रचार-प्रसार गर्न सबै तहमा देशभरि बढी भन्दा बढी भरपर्दो सूचना प्रणालीको स्थापना गरिनेछ । ● केन्द्रीयस्तरमा राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्राधिकरण तथा जिल्लास्तरमा जिल्ला 				

<p>विकास समितिद्वारा सरोकारवालाहरूलाई स्पष्ट सञ्चारसम्बन्धी प्रदान जिम्मेवारी र विशेष गरी गरिनुपर्दछ र विशेष गरी विपद्को समयमा तिनीहरूले गर्ने अनुरोध कार्यहरूको अनुगमन गरिनुपर्दछ । सूचनामा एकरूपता कायम गर्न केन्द्रीय तथा जिल्ला तहमा क्रमशः विपद्को निकायहरूले सूचनाहरू छापा तथा विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरूलाई उपलब्ध गराउने एकमात्र स्रोतको रूपमा रहनेछ ।</p>	<p>संचारको दोहोरोपना हटाउन र जन सहभागितामा वृद्धि गर्न क्षेत्रीय तथा जिल्ला तहमा एकद्वार सञ्चार प्रणालीको स्थापना गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> केन्द्रीय तथा स्थानीयस्तरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि राष्ट्रिय तथा जिल्लास्तरीय कार्यमञ्चको माध्यमबाट सरकारी तथा गैर-सरकारी निकायहरूका बीचमा समन्वय तथा सहकार्यका लागि सञ्चार प्रणालीको विकास गरिनेछ । यसका लागि केन्द्रदेखि तहसम्मका सञ्चार प्रणालीको समीक्षा, विभिन्न जोखिमका अवस्थामा तिनको सङ्गठनसन्तताको लेखाजोखा र परम्परागत सूचना प्रवाह संयन्त्रको विस्तार र सुधार गरी सञ्चार प्रणालीको विकास तथा सुदृढीकरण 	<p>प्रकोप र जोखिमको आधाररेखा (baseline), बढी विपद् संभावित क्षेत्र, सांस्कृतिक प्रचलन तथा संवेदनशीलता, सार्वजनिक विद्यालय प्रणाली, नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका शाखाहरू, समुदायमा आधारित अन्य सस्था र परोपकारी सस्थाहरूको उपलब्ध क्षमतासम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गरी जिल्लास्तरीय विपद् सम्बन्धी सूचनाको व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेश गरिनेछ</p> <p>सरोकारवालाहरूलाई उपलब्ध गराइनेछ ।</p>	<p>तथा प्रविधिको स्थापना गरी तथ्याङ्कको आदान-प्रदान गर्ने र तिनको परिमार्जन तथा विश्लेषण गर्ने प्रविधिहरूको विकास गरी तिनमा एकरूपता कायम गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> हार्डवेयर तथा सफ्टवेयरमा सलन सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी निकायहरूका बीचमा समन्वयको अभिवृद्धि गरिनेछ । निर्देशिकाहरू तयार पार्ने, सर्व-साधारणका बीचमा खोजी तथा उद्धार (search & rescue) सम्बन्धी जानकारीको प्रचार-प्रसार गरिनेछ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा वातावरणको दियोो लागि व्यवस्थापनका साभेदारीलाई अभिवृद्धि गरिनेछ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा वातावरणको दियोो 	<p>मापदण्डलाई स्थानीय परिस्थिति बनाइनेछ ।</p> <p>नेपालको अनुकूल</p>
--	--	---	--	---

<p>उपलब्ध गराउने तथा राहत सामग्रीको आयात आदिको लागि संयन्त्रको स्थापना गर्ने कार्य पर्वछन् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद् सहयोग कार्यक्रम (राहत सामग्रीको वितरणमा सहयोग, शीघ्र पुनर्लाभ (early recovery), पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापना कार्यसम्बन्धी जिम्मेवारीको निर्वाह) मा क्रियाशील एवं अभिरुचि भएका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय नैर-सरकारी सङ्गठनहरूको सूची तयार पारिने र तिनीहरूको क्षमताको लेखाजोखा गरी क्षमता विकासमा सहयोग उपलब्ध गराइनेछ । 	<p>गरिनेछ । विपद्को न्यूनीकरण तथा सहयोग कार्यक्रमसम्बन्धी जानकारीको व्यापक प्रचार-प्रसारका लागि सूचना पनि उक्त प्रणालीको प्रयोग गरिनेछ ।</p>		<p>व्यवस्थापनका साभेदारीलाई गरिनेछ ।</p>	<p>लागि अभिवृद्धि</p>
--	--	--	--	-----------------------

३.६.९ खोजी तथा उद्धार र क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको विश्लेषण (Sectoral Strategy for Search and Rescue - (SAR), Damage Assessment and Need Analysis - DANA) सम्बन्धी रणनीति

मुख्य चुनौतीहरू (Challenges):

- आपतकालीन परिस्थितिलाई सम्बोधन गर्ने संस्थागत संरचना अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी नहुँदा खोजी तथा उद्धार कार्य एवं क्षति तथा आवश्यकताको लेखाजोखा प्रभावकारी भएको छैन । खोजी तथा उद्धार कार्यमा खटिने टोलीको गठन तथा परिचालन हचुवा भरमा हुने गरेको छ ।

- क्षति भैसकेका संरचना (collapsed structures) तथा आपतकालीन परिस्थितिमा पुऱ्याउनुपर्ने प्राथमिक उपचार सेवा (medical first response), खोजी तथा उद्धार कार्यमा सलग्न हुँदै आएका नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा नेपाल रेडक्रसमा व्यावसायिक ज्ञान र क्षमता को कमी रहेको छ । बाढी तथा हिमस्खलन (snow avalanches) जस्ता प्रकोपहरूको समयमा उद्धारकर्ताहरूको लागि उपकरणको सधैं अभाव हुनका साथै खोजी तथा उद्धारसम्बन्धी क्षमताको कमी छ ।
- खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा र आवश्यकताको निर्धारण गर्न तयारी टोलीहरू (stand-by teams) को कमी छ । विपद् परेको ठाउँमा सहयोग उपलब्ध गराउने व्यावसायिक व्यक्तिहरूलाई सहयोग गर्न सबै सामुदायिक तहमा स्वयंसेवकहरूको व्यवस्था छैन । यसले गर्दा खोजी तथा उद्धार, क्षतिको लेखाजोखा एवं आवश्यकताको निर्धारणमा स्थानीय स्रोतको परिचालन गर्ने अवसरहरू पनि गुमिरेहेको अवस्था छ ।
- ठूला विपद्हरूको सामना गर्न घटना आदेश प्रणाली (Incident Command System) को अभाव छ । यदाकदा यस्तो प्रणाली भए पनि धेरैजसो विपद्को घटनापछि मात्र यसको प्रयोग गरिन्छ र यस्तो प्रणालीमा पनि सीपको भन्दा पनि कर्मचारीतन्त्रको अनुसरण गरिन्छ । पूर्व-निर्धारित संयन्त्रको अभावले गर्दा मानवीय एवं सञ्चालन स्रोतहरूको परिचालन र समन्वयमा बाधा पुग्ने गरेको छ ।
- सहयोग उपलब्ध गराउने बाह्य व्यक्ति तथा विपद् व्यवस्थापकहरूका लागि पोषण, आवास तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी स्थानीय मान्यता तथा सांस्कृतिक संवेदनशीलता प्रति उचित जानकारी उपलब्ध छैन ।
- खोजी तथा उद्धार व्यवस्था, क्षतिको लेखाजोखा र आवश्यकताको निर्धारण गर्न एकिकृत स्तरीय निर्देशिका र कार्यसंचालन मार्ग दर्शनको विकास गर्न जरुरी छ ।

खोजी तथा उद्धार (Search and Rescue – SAR) एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको विश्लेषणका लागि तलको तालिकामा निम्न ५ शीर्षकगत मुख्य रणनीतिक कार्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने र यसको कार्यान्वयनका लागि सशक्त संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने	विपद्का जोखिमको लेखाजोखा, पहिचान तथा अनुगमन गर्ने र पूर्व-चेतावनी प्रणालीको अभिवृद्धि गर्ने	सबै तहमा सुरक्षित संस्कृति एवं उत्थानशीलताको विकास गर्न ज्ञान, नवीनतम सोच र शिक्षाको उपयोग गर्ने	व्याप्त जोखिमका कारक तत्वहरूलाई न्यून गर्ने	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीलाई सशक्त बनाउने ।
• केन्द्रीय तथा स्थानीय निकायहरूमा खोजी, उद्धार एवं	• प्रतिकारात्मक तथा प्रवर्द्धनात्मक (preventive)	• खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा	• खोजी तथा उद्धार एवं	• सेना, प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी तथा रेडक्रसबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी

<p>क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको विश्लेषण गर्ने कार्यलाई सस्थागत गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको निर्धारण तथा आवश्यकताको लेखाजोखा गर्ने कार्यमा सरकारी, गैर-सरकारी सङ्गठन, स्थानीय निकाय, निजी क्षेत्र तथा समुदायमा आधारित सङ्गठनहरूको भूमिकालाई स्पष्ट गरिनेछ । सम्पर्क व्यक्ति लगायत खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारण सञ्चालन गर्ने जिम्मेवार निकायहरूको पहिचान गरी पहिचान गरिएका निकायहरूलाई औपचारिक रूपमा जिम्मेवारी प्रदान गरिनेछ । • हरेक जिल्लामा न्यूनतम पनि तीनवटा तत्काल सहयोग पुऱ्याउने उद्धार टोलीहरूको (Rapid Response Teams) को गठन गरिनेछ । • बाढी, पहिरो, हिमस्खलन, भूक्षय, आगजनी जस्ता प्रकोपहरूको समयमा जीवन रक्षा तथा उद्धार गर्न तत्काल काम गर्न सक्ने प्रणालीको स्थापना गरिनेछ । 	<p>and promotional) उपायहरूको लागि खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारणसम्बन्धी निर्देशिका तयार पारिनेछ । खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारण गर्न आवश्यक नमूना फारामहरू (Format) तयार पारिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय खरिद तथा आयातका लागि उपकरणहरूको छुट्टा-छुट्टै सूची तयार पारिनेछ । • उपकरणहरूको भण्डारण र मर्मत संभार गर्न सक्ने निकायहरूको पहिचान गरिनेछ । • महत्वपूर्ण, संवेदनशील एवं सङ्घटासन्न भवनहरू र धेरै मानिसहरू सक्ने अटाउन सक्ने भवनहरूको सूची तयार पार्ने । उक्त सूचीमा स्थानीय 	<p>आवश्यकताको निर्धारणका सम्बन्धमा ज्ञानको विकास तथा चेतना निर्मित क्षमता-अभिवृद्धिका कार्यक्रम तयार गर्ने र प्रशिक्षण उपलब्ध गराउनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • प्रथम सहयोग पुऱ्याउने निकायको रूपमा समुदायको भूमिकाको प्रवर्धन गर्ने र स्थानीय उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकता विश्लेषणमा जोड दिइनेछ । • समुदायको क्षमता अभिवृद्धि तथा समुदायमा आधारित खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको प्रशिक्षक र प्रशिक्षकहरूको विकास गरिनेछ । स्थानीय तहमा विपद्को समयमा खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको आवश्यकताको 	<p>क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारणसम्बन्धी पूर्व-तयारीका लागि सरकारका स्थानीय निकायहरूले बहन गर्नुपर्ने जिम्मेवारीहरू तोकिएको साथै अन्य सम्बन्धित निकायसँगको समन्वयलाई अनिवार्य बनाइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • विपद् सहयोग कार्यक्रमका लागि सम्पर्क व्यक्तिहरू तोक्ने तथा सम्बन्धित अन्य सरोकारवालाहरूलाई यसका बारेमा जानकारी दिइनेछ । • मानवीय कार्य गर्ने संस्थासँग नियमित सम्पर्क गरिनेछ । 	<p>केन्द्रीय तथा जिल्ला तहमा खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको निर्धारण तथा आवश्यकताको निर्धारण टोलीहरूको गठन गरिनेछ । सञ्चार उपकरणसहित पर्याप्त तथा पूर्ण उपकरणहरूको बाकससहित खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारण गर्नका निमित्त सबै टोलीहरूलाई तयारी अवस्थामा राखिनेछ । सञ्चार उपकरणहरूमा उपकरणहरूको दृष्टिले सबै टोलीलाई आत्मनिर्भर बनाउने उद्देश्यले स्याटेलाइट टेलिफोन तथा स्याटेलाइटसँग जोड्न सक्ने सौर्य ऊर्जाद्वारा सञ्चालित ल्यापटप कम्प्युटर पनि पर्दछन् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • आधिकारिक रूपमा गठन गरिएका खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारण गर्ने टोलीहरूको केन्द्रीय तथा जिल्लास्तरीय आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र (EOC) सँग राम्रो समन्वय स्थापना गरिनेछ । • खोजी तथा उद्धार सम्बन्धी अभिलेखको प्रभावकारी आदान-प्रदान तथा जानकारी हासिल
--	--	--	--	---

<ul style="list-style-type: none"> • खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकता निर्धारण गर्ने कार्यमा स्थानीय समुदाय, समुदायमा आधारित संघ तथा सुरक्षाकर्मीहरूको संलग्नतालाई अभिवृद्धि गरिनेछ । खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारण गर्ने कार्यनीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रक्रियामा महिला तथा सुविधाबाट वञ्चित समूहहरू लगायत सबै सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ । 	<p>स्वयंसेवकलगायत सहयोग उपलब्ध गराउने सम्भावित व्यक्तिहरूको पहिचान गरी समावेश गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • खोजी, उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकताको निर्धारणमा सरोकारवालाहरूको संलग्नतालाई सुनिश्चित गर्नका लागि समन्वय गर्ने संयन्त्र तयार पारिनेछ । • विद्यालय, सामुदायिक केन्द्र तथा घरहरूमा प्रकोप थाहा पाउने तथा आपतकालीन परिस्थितिका लागि पूर्व-तयारीको योजना तर्जुमा गर्ने कार्यलाई प्रवर्धन गरिनेछ । समुदायको निगरानी बढाउने तथा सबै वस्तीहरूमा, विशेष गरी शहरी क्षेत्रहरूमा सङ्घटासन्तता अध्ययन भ्रमण आयोजना गरिनेछ । 	<p>निर्धारणमा सहयोग उपलब्ध गराउन सक्ने थप जनशक्ति विकास गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय तहमा खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको निर्धारण तथा आवश्यकताको निर्धारणका लागि साधन सम्पन्न केन्द्रहरूको स्थापना गरिनेछ । प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको आयोजना नियमित रूपमा गरिनेछ । भौगोलिक सूचना प्रणाली (GIS) को प्रयोग लगायत खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको निर्धारण गर्नका लागि तत्काल सहयोग पुर्याउने टोलीहरूको प्राविधिक व्यवस्थापकीय सीपको अभिवृद्धि गरिनेछ । • नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल, गैर-सरकारी संस्था तथा स्थानीय निकायलाई विपद्को समयमा प्रथम 	<ul style="list-style-type: none"> • तत्काल सहयोग उपलब्ध गराउने टोलीहरू र सरोकारवालाहरूसँग बैठक एवं सहभागितामूलक अन्तर्क्रियाको आयोजना गरिनेछ । • खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकता निर्धारणलाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न संस्थाहरूसँग भएका उपकरण तथा औजारहरूको आदान-प्रदानका लागि नीति तर्जुमा गर्ने तथा कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि जिम्मेवार निकायको पहिचान गरिनेछ । 	<p>गर्नका लागि फर्म्याटहरू तयार पारिनेछ । उद्धार, राहत, पुनर्स्थापनसम्बन्धी कामहरूका सम्बन्धमा जानकारी सङ्कलन गर्ने तथा सबैको पहुँच हुने गरी वेबसाइटमा राखेर यस्तो जानकारी सरोकारवालाहरूलाई उपलब्ध गराइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • काठमाडौँ उपत्यका तथा अन्य ठूला बस्तीहरू, भवनहरूको संरचना, घना बस्ती केन्द्रित भएका ठाउँ, कारखाना आदिका नक्साहरूमा खोजी तथा उद्धार टोलीहरूको सहज पहुँच गरिनेछ । • खोजी तथा सहज उद्धारका लागि आवश्यक पर्ने ठूला उपकरण (heavy equipment) तथा औजारहरूको परिचालन तथा उपयोग निर्देशिकाहरूको विकास गरिनेछ । खोजी तथा उद्धार टोलीहरूका लागि बजेटको विनियोजन गर्ने तथा आवश्यक बजेट निकासी दिइनेछ । • खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकता निर्धारण बारे चेतना अभिवृद्धि गर्न
---	---	--	--	---

<p>विपद् सम्बन्धी अभ्यासहरूका लागि काठमाडौं तथा अन्य जिल्लाहरूमा नियमित रूपमा प्रशिक्षण सञ्चालन गरी अभ्यासहरू गराइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> घर, टोल, वडा, नगरपालिका तथा जिल्ला तहमा आपतकालीन सामग्री आपूर्ति तथा खोजी एवं उद्धारका प्रारम्भिक (Light) उपकरणहरूको अग्रिम भण्डारण गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । प्रारम्भिक खोजी (Light Search) तथा उद्धार, बृहत खोजी तथा उद्धार र क्षति तथा आवश्यकताको लेखाजोखा गर्न स्वयंसेवकको विकास गरिनेछ । वाह्य सहयोगको लागि आब्हान गरिसकेपछि संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रणाली तथा द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय निकाहरूबाट प्राप्त हुने सहयोग चाँडो प्राप्त हुने संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ । यसअन्तर्गत विदेशी उद्धारकर्ता तथा आपतकालीन परिस्थितिमा सहयोग उपलब्ध गराउने व्यक्तिकहरूलाई प्रवेशाज्ञा उपलब्ध गराउने तथा राहत सामग्रीको आयात गर्ने बारे 	<p>विपद् न्यूनीकरणका लागि जिल्लास्तरीय कार्यक्रमको माध्यमबाट सरकारी तथा गैर-सरकारी निकायहरूका बीचमा उचित समन्वय तथा सहकार्यका निमित्त केन्द्रीय तथा स्थानीय तहमा सञ्चार प्रणालीको विकास गरिनेछ । यसका लागि केन्द्रदेखि तल्लोतह सम्मका विद्यमान सञ्चार प्रणालीको समीक्षा, विभिन्न तिनको जोखिमहरूमा सङ्कटासन्नताको लेखाजोखा र परम्परागत सूचना प्रवाह संयन्त्रको विस्तार सुधार गरी सञ्चार प्रणालीको विकास तथा सुदृढीकरण गनुपर्दछ । विपद् न्यूनीकरण तथा सहयोग कार्यक्रमसम्बन्धी जानकारीको व्यापक प्रचार-प्रसारका लागि सूचना यस्तो प्रणालीको प्रयोग गरिनुपर्दछ ।</p>	<p>सहयोग निकायहरूको व्यावसायिक अभिवृद्धि गर्न विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि राष्ट्रिय जिल्लास्तरीय कार्यक्रमञ्चहरूको माध्यमबाट सरकारी तथा गैर-सरकारी निकायहरूका बीचमा उचित समन्वय तथा सहकार्यका लागि केन्द्रीय तथा स्थानीय तहमा सञ्चार प्रणालीको विकास गरिनेछ । यसका लागि केन्द्रदेखि तल्लोतह सम्मका विद्यमान सञ्चार प्रणालीको समीक्षा, विभिन्न तिनको जोखिमहरूमा सङ्कटासन्नताको लेखाजोखा र परम्परागत सूचना प्रवाह संयन्त्रको विस्तार र सुधार गरी सञ्चार प्रणालीको विकास एवं सुदृढीकरण गरिनेछ । विपद्को न्यूनीकरण तथा सहयोग</p>	<p>विद्यमान टोली तथा समूहहरूको तयार पार्ने र सबैलाई उपलब्ध हुने गरी वेबसाइटमा जानकारी उपलब्ध सवैलाई गराइनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> खोजी तथा उद्धार कार्यमा संलग्न हुने नेपाल रेडक्रस, नेपाल स्काउट तथा समुदायका अन्य सदस्यहरूसँग सहकार्य गरी संयुक्त रूपमा नमूना अभ्यासहरूका कार्यक्रमहरू आयोजना गरिनेछ । खोजी तथा उद्धार एवं क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकता निर्धारण गर्न विशेषज्ञहरूका सञ्जालहरूको गठन गर्ने र उक्त सञ्जाल माध्यमबाट कम्तीमा पनि सार्क मुलुकहरूमा जानकारीको प्रचार-प्रसार गरिनेछ । केन्द्रीय तथा जिल्लास्तरीय रूपमा क्षतिको लेखाजोखा तथा आवश्यकता निर्धारण गर्ने टोली, औषधीपचार टोली, दोभाषे टोलीको स्थायी रूपमा गठन गरिनेछ । जोखिम भएका क्षेत्रहरूमा अस्थायी आवासका निमित्त खुला
--	---	---	--

<p>स्थापना गर्ने कार्य पर्दछन् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विपद् सहयोग कार्यक्रम (राहत सामग्रीको वितरणमा सहयोग, शीघ्र पुनर्लाभ (early recovery), पुर्ननिर्माण तथा पुनःस्थापना कार्यसम्बन्धी जिम्मेवारीको निर्वाह) मा क्रियाशील एवं अभिरूचि भएका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाको सूची तयार पार्ने र तिनीहरूको क्षमताको लेखाजोखा गरी क्षमता विकासमा सहयोग उपलब्ध गराइनेछ । 		<p>कार्यक्रमसम्बन्धी जानकारीको व्यापक प्रचार-प्रसारका लागि यस्तो सूचना प्रणालीको प्रयोग गरिनेछ ।</p>	<p>बमोजिमको बजेटको विनियोजनलाई सुनिश्चित गरिनेछ ।</p>	<p>ठाउँको पहिचान एव तिनको संरक्षण गरिनेछ । अस्थायी आवासका ठाउँमा खानेपानी, खाद्य वस्तु तथा औषधिको भण्डारण गर्ने सुविधाको विवरण तयार पारि राखिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय रूपमा उपलब्ध तथा मुलुकभन्दा बाहिरबाट भिककाउनुपर्ने खोजी तथा उद्धारको लागि आवश्यक उपकरणहरूको सूची तयार पार्ने र संयुक्त राष्ट्रसङ्घजस्ता अन्य निकायहरूलाई यस्ता सूची उपलब्ध गराइनेछ ।
--	--	--	---	---

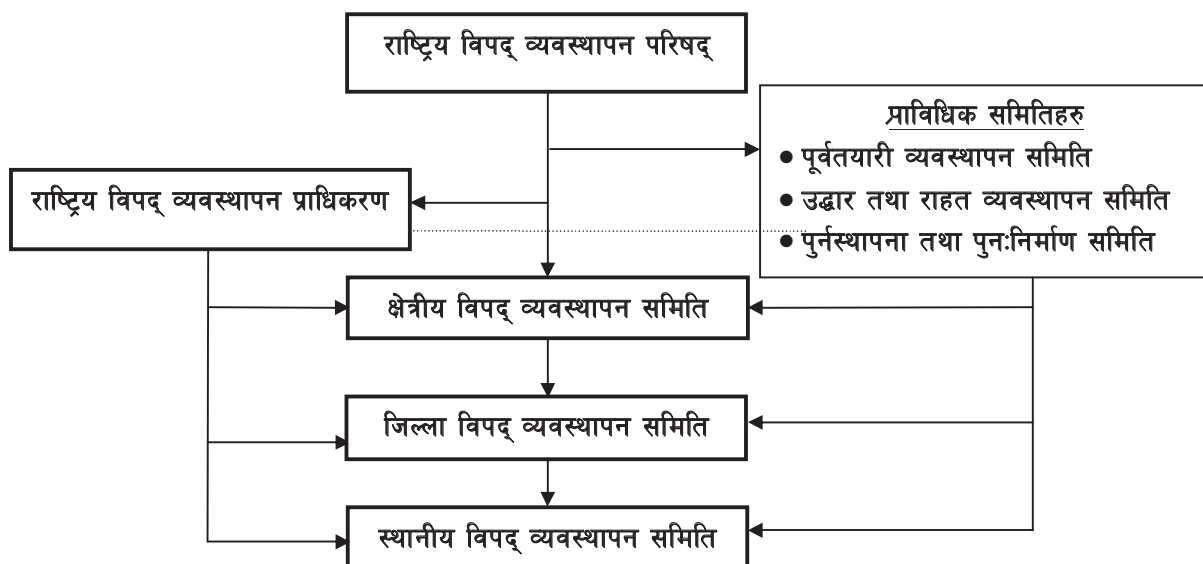
४. विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि प्रस्तावित सङ्गठनात्मक संरचना तथा अवधारणा
(Proposed Organizational Structure and Approaches for DRM)

४.१ परिचय

दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन २०३९ ले विपद्का घटनाहरूबाट पीडित व्यक्तिहरूलाई उद्धार तथा राहत पुऱ्याउने सरकारको दायित्व निर्वाह गर्न र अन्य निकायहरूका उद्धार तथा राहतसम्बन्धी प्रयासहरूमा समन्वय गर्न केन्द्र तथा जिल्ला स्तरमा संस्थागत संरचनाहरूको व्यवस्था गरेको छ। साना र मध्यम स्तरका विपद्हरूमा उद्धार तथा राहतसम्बन्धी कार्यको समन्वय गर्न यस्तो संरचना सक्षम रहेको तथ्य विगत तीन दशकका अनुभवहरूबाट प्रमाणित भएको छ। ऐनका प्रावधानहरू र यस ऐनले खडा गरेको संस्थागत संरचना राहतबाट पूर्व- तयारी तथा अल्पीकरण (mitigation) तर्फको जोड तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई राष्ट्रिय विकास प्रयासहरूमा मूल प्रवाहमा समावेश गर्न पर्याप्त देखिदैन। विपद् जोखिम व्यवस्थापनको राष्ट्रिय संरचनामा गुणात्मक परिवर्तन आवश्यकता छ। त्यस्तो संरचना विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी राष्ट्रिय क्षमतालाई तदारुकताका साथ अभिवृद्धि गर्न तथा प्रभावकारी प्रतिकारका लागि राष्ट्रलाई तयार पार्न सक्ने हुनु पर्दछ। राष्ट्रिय संस्थागत संरचना विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी प्रक्रियाको शुरुवात गर्न र त्यस प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउन, जिम्मेवारीको विकेन्द्रीकरण गर्न, सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई सहभागी गराउन तथा समुदायदेखि केन्द्रीय तहसम्मका सबै क्रियाकलापहरूको समन्वय गर्न सक्षम हुनुपर्दछ। साथै नयाँ संरचनामा विकासका प्रयासहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई एकीकरण गर्ने र कार्यक्रमको स्तरमा सह-क्रियात्मकता (synergy) एवं समन्वयको सहजीकरण गर्ने अधिकार तथा क्षमता दुवै हुनुपर्दछ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सार्क (SAARC) क्षेत्रका विभिन्न देशमा भईरहेको पहलहरूलाई ध्यान दिदै नेपालको आवश्यकतालाई जोड दिई प्रभावकारी निकायको व्यवस्था गरी क्षेत्रीय स्तरमा नै सक्रिय भूमिकाको निर्वाह गर्न सक्षम हुनका निमित्त उपयुक्त संरचनाको विकास गर्नुपर्ने कुरालाई ध्यानमा राखिएको छ। यस सन्दर्भमा नेपालको लागि प्रस्तावित सङ्गठनात्मक संरचनाहरू देहाय बमोजिम रहेको छः-

प्रस्तावित संरचना

नेपाल सरकारबाट विद्यमान संरचनाहरूको विकास एवं तिनलाई रूपान्तरण गर्दै आवश्यकताबमोजिम नयाँ संरचनाहरूको सृजना गरी संस्थागत संरचनाको विकासका लागि देहाय बमोजिमको आवश्यक प्रक्रियाको थालनी गरिनेछ।

४.२ राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद् (National Council for Disaster Management)

विपद् व्यवस्थापनको सर्वोच्च निकायको रूपमा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद् (National Council for Disaster Management - NCDM) को गठन प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षता हुनेछ । परिषद्मा गृह मन्त्री उपाध्यक्ष र स्थानीय विकास, सञ्चार, रक्षा, परराष्ट्र, अर्थ, शिक्षा, महिला तथा समाज कल्याण, वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि, सिंचाई तथा उर्जा मन्त्रीहरू, प्रधान सेनापति, प्रहरी महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी महानिरीक्षक, नागरिक समाजबाट सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ प्रतिनिधिहरू रहनेछन् (अनुसूची २) ।

राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्को काम-कर्तव्य निम्नबमोजिम हुनेछन् :-

- विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी नीतिहरूको अनुमोदन गर्ने,
- राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी योजना तथा यस्तै क्षेत्रगत योजनाहरू स्वीकृत गर्ने,
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण, पूर्व-तयारी, सहयोग तथा पुनर्लाभ (recovery) का लागि आर्थिक स्रोतको व्यवस्था मिलाउने तथा रेखदेख गर्ने,
- विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्षेत्रहरूमा द्विपक्षीय, उपक्षेत्रीय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागि नीतिगत निर्देशन दिने ।

यस राष्ट्रिय परिषद्को कार्यसञ्चालन गर्ने सचिवालय राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण (National Disaster Management Authority - NDMA) हुनेछ ।

४.३ राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण (National Disaster Management Authority)

राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्को मातहतमा रही एक राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण गठन हुनेछ । राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण (National Disaster Management Authority - NDMA) नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी रणनीतिहरूको कार्यान्वयन, सहजीकरण, अनुगमन तथा समन्वय गर्ने केन्द्रीय निकाय (National focal point) को रूपमा रहनेछ । प्राधिकरणले विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विषयहरूमा मन्त्रालय, विभाग तथा जिल्लास्तरीय निकाय र सरोकारवालाहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी कार्य गर्नेछ । साथै प्राधिकरणले विपद्को समयमा प्रतिकार्य (Response), शीघ्र पुनर्लाभ (recovery), पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापन सम्बन्धी कार्यहरू समेतको व्यवस्थापन गर्नेछ ।

राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणका काम-कर्तव्यहरू निम्नबमोजिम हुनेछन् :-

- (क) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी स्वीकृत नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने,
- (ख) स्थानीयस्तरका कार्यक्रमहरूलाई समेत समेटी जिल्लास्तरबाट पेश भै आएका योजनाहरूलाई आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी स्वीकृति प्रदान गर्ने र सोको कार्यान्वयनका लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्ने,
- (ग) सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट प्राप्त प्रतिवेदन अनुसार विपद् सम्भाव्यक्षेत्र घोषणा गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- (घ) विपद्बाट बृहद् रूपमा प्रभावित क्षेत्रलाई सङ्कटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- (ङ) विपद्सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू सङ्कलन गर्ने गराउने, नदी नियन्त्रण, बाढी, पहिरो, भूकम्प, भू-मण्डलीय उष्णीकरण, हावापानी परिवर्तन, भू-उपयोग आदि विभिन्न विषयहरूमा अनुसन्धान गर्ने गराउने र विपद्सम्बन्धी केन्द्रीय स्रोत संस्थाको रूपमा कार्य गर्ने,
- (च) कुनै पनि किसिमका विपद्बाट हुनसक्ने धनजनको क्षतिलाई न्यून गर्न पूर्वचेतावनी प्रणालीको व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- (छ) विपद् व्यवस्थापनका विभिन्न चरणहरूमा कार्य गर्न आवश्यकता अनुसार केन्द्रीयस्तरको कार्यदल गठन गरी कार्य गर्ने, गराउने,

- (ज) विपद् जोखिम अल्पीकरणसम्बन्धी कार्ययोजना निर्माण एवं कार्यान्वयनका साथै सबै सम्बन्धित निकाय बीच समन्वय र सहकार्यको अनुगमन एवं निरीक्षण गर्ने, गराउने,
- (झ) व्यावहारिक तथा सामयिक नीतिगत व्यवस्था गरी विपद् पीडितहरूलाई उद्धार तथा राहत प्रदान गर्ने,
- (ञ) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी औपचारिक एवं अनौपचारिक शिक्षा, तालिम, प्रचार, प्रसार, प्रकाशन, सचेतना, विपद्को सामनासम्बन्धी पूर्वाभ्यास जस्ता कार्यहरू गर्ने, गराउने,
- (ट) उद्धार तथा राहत कार्यका लागि विपद् उद्धार समूह गठन गर्ने र सामुदायिक स्वयंसेवक तयार गरी संलग्न गराउने,
- (ठ) विपद् व्यवस्थापन कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन अन्तर्राष्ट्रियस्तरका द्विपक्षीय, बहुपक्षीय, सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूसँगको सम्पर्क, समन्वय र सहकार्यमा अभिवृद्धि गर्नका लागि आवश्यक कार्य गर्ने, गराउने,
- (ड) मुलुकभित्र वा बाहिरबाट विपद् व्यवस्थापनका लागि सरकारी, गैरसरकारी वा व्यक्तिगत तवरबाट प्राप्त नगद वा वस्तुगत सहयोगहरू नियमानुसार प्राप्त गरी सोको परिचालन गर्ने, गराउने,
- (ढ) प्राधिकरणको छुट्टै खाता खोली सन्चालन गर्ने,
- (ण) बृहद् प्रभाव पार्ने विपद्सम्बन्धी विवरणहरू सार्वजनिक जानकारीका लागि तत्काल उपलब्ध गराउनाका साथै आफूले गरेका सम्पूर्ण काम कारवाही एवं लेखापरीक्षण सहितको आर्थिक विवरणहरू वार्षिक रूपमा सर्वसाधारणको जानकारीका लागि प्रकाशित गर्ने,
- (त) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा आवश्यक कार्य गर्न समिति, कार्यकारी निर्देशक तथा जिल्ला र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरूलाई निर्देशन दिने,
- (थ) जिल्ला, नगर एवं स्थानीयस्तरका निकायहरूमार्फत सम्भावित विपद्को सामना गर्नका लागि सङ्कटकालीन पूर्वतयारी योजनाहरू तर्जुमाको सुनिश्चितता गर्ने,
- (द) सङ्कटकालीन व्यवस्थापनकेन्द्रको स्थापना गर्ने तथा अन्य निकायहरूलाई पनि सो अनुरूप स्थापना गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
- (ध) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी उदाहरणीय कार्य गर्ने उत्कृष्ट व्यक्ति वा संस्थाहरूलाई बर्सेनि प्रोत्साहनस्वरूप सम्मान तथा पुरस्कार दिने, दिलाउने,
- (न) आवश्यकता अनुसार विशेषज्ञ समितिहरूको गठन गरी कार्य गर्ने, गराउने,
- (प) नेपाल सरकारलाई आवश्यकता अनुसार सुझाव दिने,
- (फ) विपद्को पूर्वतयारी, न्यूनीकरण उद्धार तथा राहत, पुनरुत्थान, पुनर्स्थापना एवं पुनर्निर्माण अवस्थामा गर्नुपर्ने सबै काम गर्ने र यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारले तोकेका अन्य आवश्यक सबै कार्य गर्ने, गराउने,
- (ब) प्राधिकरणले नेपाल सरकारसँग सम्पर्क गर्दा गृह मन्त्रालय मार्फत गर्ने ।

राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणमा काम गर्न नेपाल सरकारले कार्यकारी निर्देशकसहित आवश्यक कर्मचारीको व्यवस्था गर्नेछ । साथै प्राधिकरणमा कर्मचारीहरूको पदपूर्ति नभएसम्म नेपाल सरकारले विभिन्न मन्त्रालय, विभाग तथा कार्यालयहरूबाट आवश्यक प्रशासनिक तथा प्राविधिक कर्मचारीहरू काजमा खटाई काममा लगाउन सक्नेछ ।

४.४ समितिहरूको स्थापना (Establishment of Committees)

विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरूलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न तथा पूर्व तयारी, उद्धार तथा राहत, पुनर्स्थापना एवं पुनःउत्थान सम्बन्धी कार्यहरू गर्नको लागि छुट्टा छुट्टै निम्न समितिहरू गठन गरिनेछन् ।

(क) पूर्वतयारी व्यवस्थापन समिति (Preparedness Management Committee)

स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय, विभागलगायत विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरी पूर्व तयारी व्यवस्थापन समितिको गठन गरिनेछ (अनुसूची ३) । पूर्वतयारी व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :-

- प्राकृतिक विपद्को सम्भावित असरलाई न्यून गर्न जोखिमयुक्त स्थानहरूको पहिचान गर्ने एवं त्यस्ता स्थलको नक्साङ्कन गर्ने, गराउने,

- जनचेतना अभिवृद्धि, जोखिम मूल्याङ्कन, पूर्वचेतावनी संयन्त्रको स्थापना गर्ने, गराउने,
- विपद्को सामना गर्न स्थानीय क्षमता एवं दक्षताको अभिवृद्धि, सूचना प्रवाह एवं एकीकृत सञ्जालको विकास गर्ने, गराउने,
- अस्पताल एवं स्वास्थ्यचौकीमा आपतकालीन उपचारका लागि पर्याप्त सुविधाको व्यवस्था तथा विकास गर्ने, गराउने,
- औपचारिक एवं अनौपचारिक शिक्षाका विभिन्न तहको पाठ्यक्रममा विपद्सम्बन्धी विषय समावेश गर्ने, गराउने,
- विपद् व्यवस्थापन योजना, विपद् समायोजित विकास योजना, भू-उपयोग योजना, अग्नि संहिता तथा भवननिर्माण संहिता आदि तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न संयोजन गर्ने, गराउने,
- विपद्को सामना गर्नका लागि आवश्यक योजना बनाउने र आवश्यकता अनुसार प्रतिरोधात्मक संयन्त्र एवं सामग्रीहरू सार्वजनिक निकायहरूमा तयारी अवस्थामा राख्ने व्यवस्था मिलाउने र सम्पर्क विन्दु तोक्न पहल गर्ने, गराउने,
- देशभित्र कार्यान्वयन गरिने सम्पूर्ण विकास एवं निर्माणका संरचनाहरूको विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन अनिवार्य रूपमा गर्न लगाउने,
- विपद्को असर एकभन्दा बढी जिल्लाहरूमा पर्ने देखिएमा संयुक्त रूपमा योजना तयार गरी तदनु रूप कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने,
- सार्वजनिक भवन तथा अन्य भौतिक संरचनाहरू निर्माण गर्दा स्थानीय निकायसँग समेत समन्वय गरी विपद् प्रतिरोधात्मक उपायको अवलम्बन गर्ने, गराउने, निर्माण भैसकेका संरचनाहरूको सो अनुरूप प्रबलीकरण गर्न पहल गर्ने, गराउने,
- असुरक्षित स्थलहरूमा बस्ती विस्तार गर्न नियन्त्रण गर्ने, असुरक्षित बस्तीको संरक्षणका साथै आवश्यकता अनुसार स्थानान्तरण गर्ने, गराउने र स्थानान्तरण गर्दा गरिव, महिला, ज्येष्ठ नागरिक तथा पिछडिएका वर्गलाई प्राथमिकता दिने,
- विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी आपतकालीन स्वास्थ्य सेवा, उद्धार तथा राहत कार्य स्थानीय क्षमता अभिवृद्धि जस्ता तालिम सञ्चालन गराउने र यस्ता तालिममा गरिव, महिला तथा पिछडिएका वर्गहरूलाई प्राथमिकता दिने व्यवस्था मिलाउने,
- सामुदायिक तहमा आपतकालीन आश्रयगृह तथा अन्य आवश्यक सुविधाको व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- आवश्यकता अनुसार ऐन, कानून, नियम, निर्देशिकाहरूको व्यवस्था गरी अद्यावधिक गर्न सिफारिस गर्ने तथा प्रशासनिक कार्यप्रणालीलाई आपतकालीन अवस्थामा प्रयोगका लागि दुरुस्त राख्ने, राख्न लगाउने,
- विपद् व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्याप्त साधन, स्रोत र बजेटको व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- उपयुक्त स्थानहरूमा भण्डारगृह निर्माण गरी पर्याप्त मात्रामा तोकिएको मापदण्ड अनुसार खाद्यान्न, औषधि एवं अन्य उद्धार तथा राहत सामग्री भण्डारण गर्ने, गराउने,
- विपद्बाट जोगिने पूर्वाभ्यास कार्यक्रमको योजना बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने,
- विपद्सम्बन्धी कार्यमा सबै सरोकारवालाहरूबीच समन्वय एवं सहकार्य अभिवृद्धि गर्ने,
- जनधनको क्षतिलाई न्यून गर्ने उद्देश्यले विपद्का घटना घट्नु पूर्व गरिने अन्य सम्पूर्ण कार्यहरू गर्ने आदि ।

(ख) उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समिति (Rescue and Relief Management Committee)

गृहमन्त्रीको संयोजकत्वमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रीलगायत नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय, विभागलगायत विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरी उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समितिको गठन गरिनेछ (अनुसूची ४) । उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समितिका काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- प्राकृतिक विपद्को प्रारम्भिक जानकारी लिई आवश्यक सूचना प्रवाह गर्ने गराउने,
- विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिहरूका लागि सुरक्षा निकाय, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी, नेपाल स्काउट, स्वयंसेवक, विपद् उद्धार समूह, प्रविधिज्ञ, नागरिक समाज, सरोकारवाला समुदाय आदि सम्मिलित खोजी तथा उद्धार टोली तत्काल परिचालन गर्ने, गराउने,

- आपतकालीन खोजी, उद्धार, सूचना प्रवाह लगायत विपद् व्यवस्थापनका सम्पूर्ण आवश्यक कार्यहरू व्यवस्थित गर्न एवं प्रभावित जनसमुदायलाई सहयोग पुऱ्याउन विपद् व्यवस्थापन अस्थायी कक्ष स्थापना गर्ने, गराउने,
- राहतस्वरूप खाना, बच्चाको आहार, खानेपानी, लत्ताकपडा, भाँडाकुँडालगायत आर्थिक सहयोग तत्काल वितरण गर्ने, गराउने,
- अस्थायी आवास, स्वास्थ्यसेवा, खानेपानी, सरसफाइ, शौचालय, सुरक्षा आदिको तत्काल व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- बालबालिका, महिला, वृद्ध तथा अन्य प्रकारले सक्षम व्यक्तिहरूको उद्धार तथा राहत कार्यका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- रेडियो, टेलिभिजन, टेलिफोन, फ्याक्स, इमेल जस्ता सञ्चार सुविधा सुचारू गर्ने, गराउने,
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सूचना प्रवाहका समस्त माध्यमलाई व्यवस्थित गर्ने, गराउने,
- स्थानीयस्तरमा नै उपचार सुविधाको व्यवस्था गर्ने र गम्भीर अवस्थाका घाइतेहरूलाई सुविधासम्पन्न अस्पतालहरूमा तत्काल स्थानान्तरण गर्ने, गराउने,
- घटनास्थलसम्म पहुँच पुऱ्याउन अवरूद्ध सडक यातायात, विमानस्थल आदिलाई सुचारू गर्न सहयोग पुऱ्याउने तथा उद्धार कार्य र राहत सामग्री एवं प्रभावित जनसमुदाय वा व्यक्तिहरूको ओसारपसारका लागि यातायातका साधनहरूको व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- उद्धार तथा राहत कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन सबै संलग्न सरोकारवालासँग समन्वय गरी सहकार्य गर्ने, आवश्यक साधन, सरसामान, स्रोत र पर्याप्त बजेट आदिको व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- शैक्षिक संस्थाका भवन, सार्वजनिक भवन तथा जग्गालाई आपतकालीन अवस्थामा प्रयोग गर्न आवश्यक समन्वय गर्ने, गराउने,
- कुनै जिल्लामा विपद् परेको अवस्थामा अन्य जिल्लाहरूले समेत आवश्यकता अनुसार उद्धार तथा राहत एवं अन्य सबै आवश्यक कार्यमा सहयोग गर्ने,
- विपद्बाट असर परेकाहरूको मनोसामाजिक अवस्थिति एवं जीवनयापनलाई सहज तुल्याउन सहयोगी हुने कार्यहरू गर्ने,
- विपद् परेका क्षेत्रहरूमा उपलब्ध स्रोत, साधन, सीपको अधिकतम रूपमा उपयोग गर्ने तथा व्यवस्थापनकार्यमा स्थानीय व्यक्तिहरूलाई व्यापक रूपमा सहभागी बनाउने,
- विपद्को घटना घटनासाथै त्यस्ता घटनाबाट तल्लो तटीय क्षेत्रमा पर्न जाने असरलाई कम गर्न यस्ता क्षेत्रबाट असर पर्नसक्ने जनसमुदायलाई उद्धार गर्ने, गराउने,
- विपद्का अवस्थामा आवश्यक पर्ने खाद्यान्न एवं अन्य सरसामान जगेडाको रूपमा राख्ने प्रक्रियाका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूसँग समेत समन्वय कायम गर्ने,
- विपद् परेका स्थानका वासिन्दाहरूलाई नेपाल सरकारका तर्फबाट जीउधनको भरपर्दो सुरक्षा उपलब्ध गराउने,
- उद्धार तथा राहत अवस्थामा आईपर्ने अन्य सम्पूर्ण कार्यहरू गर्ने, गराउने ।

(ग) पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण व्यवस्थापन समिति (Rehabilitation and Reconstruction Management Committee)

भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रीको संयोजकत्वमा राष्ट्रिय योजना आयोग, सरकारका विभिन्न मन्त्रालय, विभागलगायत विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरी पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण व्यवस्थापन समितिको गठन गरिनेछ (अनुसूची ५) । पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- विपद्बाट भएको क्षतिको विस्तृत मूल्याङ्कन गर्ने, गराउने,
- योजना तर्जुमा गरी क्षति भएको कृषि, भूमि, भवन तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै: खानेपानी, सिंचाई, पुल, सडक, विद्युत, सञ्चार आदिको मर्मतसम्भार तथा नयाँ निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउने,
- विपद् प्रभावितक्षेत्रमा आर्थिक क्रियाकलापहरूको पुनर्स्थापना, रोजगारीका अवसरको सृजना एवं जीवनयापनका लागि आयमूलक कार्यहरू सन्चालन गर्ने, गराउने,
- पुनर्स्थापना एवं पुनर्निर्माण कार्य सन्चालन गर्ने र विपद् अल्पीकरण एवं न्यूनीकरण सम्बन्धी प्रविधिहरूको प्रयोग गर्ने, गराउने,

- विभिन्न निकायहरूबाट गरिने पुनर्स्थापना, पुनर्निर्माण एवं पुनरुत्थानका कार्यहरूलाई समन्वय गर्ने संयन्त्रको विकास गरी तदनुसार कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- पुनर्स्थापना एवं पुनर्निर्माण कार्यमा गैरसरकारी संस्था, निजीक्षेत्र एवं जनसमुदायलाई उपयुक्तता अनुसार अधिकतम रूपमा संलग्न गराउने एवं सामुदायिक अवधारणालाई प्राथमिकता दिने, दिन लगाउने,
- सहूलियतपूर्ण ऋण, अनुदान तथा अन्य सहयोग प्रदान गर्ने, गर्न लगाउने र यसरी सहयोग प्रदान गर्दा गरिब, महिला, ज्येष्ठ नागरिक तथा पिछडिएको वर्गलाई प्राथमिकता दिने व्यवस्था मिलाउने,
- कृषिका लागि आवश्यक पर्ने मल, विउ-विजन आदि सुलभ तथा सहूलियत दरमा उपलब्ध गराउने,
- पर्याप्त बजेट तथा अन्य साधन स्रोतको व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- विपद्बाट असर परेका व्यक्तिहरूका लागि गरिने मनोसामाजिक परामर्श सहयोग गर्ने लगायतका अन्य सम्पूर्ण कार्यहरू गर्ने, गराउने,
- पुनर्स्थापना, पुनर्निर्माण एवं पुनरुत्थान सम्बन्धी अन्य सम्पूर्ण कार्यहरू गर्ने ।

उपर्युक्त समितिहरूका अतिरिक्त आवश्यकता अनुसार कुनै खास प्रकोप (Hazard) वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कार्यदल (Specifying working group) गठन गर्न सकिनेछ र उक्त कार्यदलले प्राधिकरणको कार्यसंचालनमा सहयोग उपलब्ध गराउनेछ ।

४.५ क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समिति (Regional Disaster Management Committee)

प्रत्येक क्षेत्रमा क्षेत्रीय प्रशासकको संयोजकत्वमा एक क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समिति (Regional Disaster Management Committee - RDMC) गठन गरिनेछ (अनुसूची ६) । उक्त समितिमा सरकारी निकाय तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्रतिनिधित्व हुनेछ । क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :-

- पूर्व तयारीका कार्यहरूमा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिहरूको बीचमा समन्वय कायम गरी कार्यसंचालनमा प्रभावकारिता ल्याउन आवश्यक सल्लाह, सुझाव, अनुगमन र मूल्यांकनका कार्यहरू गर्ने,
- उद्धार तथा राहत व्यवस्थापनका कार्यहरूमा प्रभावकारिता ल्याउन एवं संलग्न सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गरी सहकार्य गराउन आवश्यक सहयोग गर्ने,
- पुनर्स्थापना, पुनर्निर्माण एवं पुनरुत्थानका कार्यहरूमा जिल्ला स्तरबाट गरिने कार्यहरूको अनुगमन, मूल्यांकनका साथै क्षेत्र अन्तर्गतका जिल्लाहरूबीच समन्वय कायम गरी आवश्यक पूर्वाधारहरूलाई मर्मत सुधार गराउन आवश्यक निर्देशन दिने,
- प्राधिकरणसँग परामर्श लिई क्षेत्र अन्तर्गतका विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरूको अनुगमनमा क्रियाशील रहने र मूल्यांकन प्रतिवेदन नियमित रूपमा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणमा पठाउने,
- प्राधिकरणद्वारा प्रत्यायोजन गरिएका अधिकारको प्रयोग गर्ने ।

४.६ जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति (District Disaster Management Committee)

प्रत्येक जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा एक जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति (District Disaster Management Committee - DDMC) गठन गरिनेछ (अनुसूची ७) । उक्त समितिमा सरकारी निकाय तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्रतिनिधित्व हुनेछ । जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :-

- जिल्लास्तरीय गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था, विपद्बाट प्रभावित वा सम्भाव्य प्रभावित समुदाय, जिल्लास्थित विज्ञहरू, सामाजिक कार्यकर्ता एवं व्यक्तिहरू समेतलाई संलग्न गरी जिल्लास्तरीय विपद् व्यवस्थापन योजना बनाउने र यस्ता योजनाहरू कार्यान्वयनमा उल्लिखित सबै पक्षहरूलाई संलग्न गराउने,
- विपद्को पूर्वतयारी, अल्पीकरण, न्यूनीकरण, उद्धार तथा राहत, पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण अवस्थाअन्तर्गत गरिने सम्पूर्ण कार्यहरू जिल्लास्तरमा कार्यान्वयन गर्ने,

- जिल्लाको विपद्सम्बन्धी पूर्वचेतावनी प्रणाली तथा पूर्वतयारी व्यवस्थापनजस्ता विपद् जोखिम न्यूनीकरणका विभिन्न पक्षको अवस्थाबारे परिषदलाई जानकारी दिने,
- विपद् व्यवस्थापनको स्थितिबारे वार्षिक प्रतिवेदन परिषद्मा पठाउने,
- आवश्यकता अनुसार प्राधिकरण र क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समितिसँग परामर्श लिई जिल्लाको भौतिक अवस्था, संस्थागत क्षमता तथा उपलब्ध स्रोत, साधन समेतलाई मध्यनजर गर्दै उपयुक्त पूर्वतयारी, न्यूनीकरण, उद्धार तथा राहत साथै पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण कार्यान्वयन रणनीति तयार गर्ने,
- जिल्लास्तरीय आपतकालीन योजना निर्देशिका तयार गर्ने, समय समयमा समीक्षा तथा अद्यावधिक गर्ने,
- विपद् जोखिम मूल्याङ्कन योजनाको सामयिक मूल्याङ्कन गरी परिषद्मा पठाउने,
- समय समयमा विपद् व्यवस्थापन तालिम संचालन गर्ने, गराउने,
- विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सबै अवस्थामा सञ्चार माध्यमलाई अधिकतम सहभागी गराई क्रियाशील राख्ने,
- प्राधिकरणद्वारा प्रत्यायोजन गरिएका अधिकारको प्रयोग गर्ने,
- कुनै व्यक्ति वा संस्थाको खाद्यान्न, लत्ता कपडा, औषधि, निर्माण सामग्रीजस्ता चल सम्पत्ति वा घर, जग्गाजस्ता अचल सम्पत्ति उपयोग गर्न आवश्यक भएमा तत्कालका लागि नेपाल सरकारले लिन सक्ने तर सो उपभोग गरेबापत उपयुक्त भाडा तथा मूल्य बराबरको रकम त्यस्तो व्यक्ति वा संस्थालाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ,
- स्थानीयस्तरको विपद् व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्न आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्ने,
- यसरी तयार भएका विपद् सम्बन्धी योजनाहरू आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी नेपाल सरकार, परिषद् तथा सम्बद्ध निकायहरूसँग आर्थिक स्रोत सहयोगको लागि अनुरोध गर्ने,
- स्वीकृत भएका योजनाहरूको कार्यान्वयनको सुपरिवेक्षण गर्ने,
- नेपाल सरकार तथा परिषद्बाट समय समयमा प्राप्त अन्य निर्देशनहरूको पालना गर्ने, गराउने ।

४.७ उपसमितिको स्थापना (Establishment of Sub-committee)

जिल्ला विकास समितिका सभापति वा जिल्ला विकास समितिले तोकेको जिल्ला विकास समितिको सदस्यको संयोजकत्वमा पूर्वतयारी उपसमिति, प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा उद्धार तथा राहत उपसमिति तथा निर्माणसम्बन्धी कार्यमा संलग्न कार्यालय प्रमुखको संयोजकत्वमा पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण उपसमितिको गठन गरी कार्य गरिनेछ ।

४.८ स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति (Local Disaster Management Committee)

प्रत्येक नगरपालिका तथा गा.वि.स. मा सम्बन्धित नगरपालिकाको प्रमुख तथा गा.वि.स. का अध्यक्षको संयोजकत्वमा एक स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति (Local Disaster Management Committee - LDMC) गठन गरिनेछ (अनुसूची ८) । उक्त समितिमा सरकारी निकाय तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्रतिनिधित्व हुनेछ । स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :-

- आफ्नो नगर वा गाउँ क्षेत्रको विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने ।
- प्राधिकरण, जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति तथा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने,
- स्थानीय निकायहरूमा कार्यरत सबै कर्मचारीहरूलाई विपद् सम्बन्धी प्रशिक्षण दिने, दिलाउने,
- निश्चित समयको अन्तरालमा विपद्सम्बन्धी प्रशिक्षण, तालिम आदिलाई अद्यावधिक गर्ने,
- विपद् व्यवस्थापनका लागि नगरपालिका र गाउँ परिषद्बाट पारित गराई बजेट विनियोजन गर्ने,
- विपद्सम्बद्ध सबै आर्थिक स्रोतहरू तत्काल प्रयोग गर्न सकिने गरी तयारी अवस्थामा राख्ने,

- सरकारी तथा स्थानीय निकायहरूले बनाई लागू गरेको निर्देशिका अनुसार भौतिक संरचना निर्माण गर्ने, गराउने,
- प्रभावित क्षेत्रमा उद्धार तथा राहतको व्यवस्था गर्ने,
- प्राधिकरणको निर्देशन अनुसार पुनर्स्थापना, पुनर्निर्माण तथा पुनरुत्थानका कार्यहरू गर्ने, गराउने
- स्थानीय गैरसरकारी संघ संस्था, जनसमुदाय, सामाजिक कार्यकर्ता, व्यक्ति तथा विपद्बाट प्रभावित वा सम्भाव्य प्रभावित समुदायहरूसमेतको संलग्नतामा देहायका अवधारणाहरू समेतलाई समेटि स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने :
 - स्थानीय क्षेत्रमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका अवधारणा तथा सिद्धान्तहरू समेतलाई समेट्ने,
 - विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा स्थानीय पदाधिकारीको भूमिका तथा उत्तरदायित्व प्रतिविम्बित गर्ने,
 - स्थानीय पदाधिकारीको भूमिका तथा उत्तरदायित्व पूरा गर्न आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम राख्ने,
 - विपद् जोखिम अल्पीकरणका रणनीतिहरू स्पष्ट हुने गरी बनाउने,
 - पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माणको अवस्थामा लाग्ने खर्चसहितको सङ्कटकालीन रणनीति प्रष्ट हुने गरी बनाउने,
- सम्बद्ध सबै सरोकारवाला तथा जिल्लास्तरीय सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरूसित समन्वय गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने तथा तर्जुमा भएका योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण योजनाको नियमित समीक्षा गरी अद्यावधिक राख्ने,
- आफूले निर्माण गरेको स्थानीय विपद् जोखिम न्यूनीकरण योजनाको जानकारी प्राधिकरण र जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिलाई उपलब्ध गराउने,
- जिल्ला विकास समितिले तोकिए बमोजिम जिल्लास्तरीय योजनासँग विपद् व्यवस्थापन योजना समायोजन गर्ने,
- सङ्कटकालीन तयारीको लागि सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्ने,
- स्थानीय स्तरको आपतकालीन योजना तथा कार्यविधि बनाई लागू गर्ने, गराउने,
- स्थानीयस्तरीय प्रकोप जोखिमको नक्सा बनाउने, बनाउन लगाउने,
- उल्लिखित कार्ययोजनाहरू सम्पन्न गर्न नेपाल सरकार, प्राधिकरण, जिल्ला विकास समिति एवं सम्बद्ध सरोकारवालाहरूबाट आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगका लागि अनुरोध गर्ने ।

४.९ समुदायमा आधारित सङ्गठन (Community Based Organizations)

समुदायको तहमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू संचालन गर्न विपद् जोखिम व्यवस्थापनका जिल्ला तथा नगरपालिका/गाविस स्तरीय समितिहरूबाट सामुदायिक सङ्गठनहरूको कार्यक्षमताको विकास तथा अभिवृद्धि गरिनेछ । समुदायमा आधारित सङ्गठनहरूलाई स्थानीय पूर्व-चेतावनी प्रणाली, सुरक्षित ठाउँमा सार्ने कार्य, प्राथमिक उपचार, खोजी तथा उद्धार, अग्नि नियन्त्रण आदिका बारेमा प्रशिक्षण उपलब्ध गराइनेछ । विपद् पूर्व-तयारीको प्रवर्धन गर्न सामुदायिक सङ्गठनहरू तथा सान्दर्भिक स्थानीय निकायहरू, जस्तै: कृषि, ब्याङ्क, स्वास्थ्य तथा पशुचिकित्सा सेवाहरूका बीचमा सम्बन्धन (linkages) को विकास गरिनेछ । आर्थिक व्यवस्थापन, जनशक्ति व्यवस्थापन, स्रोत परिचालन, अन्तर-व्यक्ति सञ्चार तथा प्रस्तुतीकरण एवं सम्वादका सम्बन्धमा सामुदायिक सङ्गठनहरूको नेतृत्वमा रहेका व्यक्तिहरूको सीप तथा क्षमता पनि विकास गरिनेछ ।

४.१० स्थानीय स्तरमा विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको व्यवस्था

नेपाल सरकारबाट राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण को स्थापना भई कार्यसंचालनमा आएपछि जिल्ला तथा नगरपालिकाहरूमा क्रमशः जिल्ला विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण र नगर विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको स्थापना आवश्यकता अनुसार गर्दै लगिनेछ । यसरी जिल्ला विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण र नगर विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण संचालनमा आएपछि स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति तथा उप-समितिहरूले गर्दै आएको काम प्राधिकरणहरूलाई हस्तान्तरण गरी कार्यसंचालन गरिनेछ ।

५. कार्यान्वयन तथा अनुगमन (Implementation and Monitoring)

यस रणनीतिलाई कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने प्रमुख दायित्व नेपाल सरकारमा हुनेछ । यस रणनीतिलाई कार्यान्वयन गर्न “जनतालाई राहत र सुरक्षा प्रदान गर्ने कार्य सरकारको मात्र दायित्व हो” भन्ने विपद् व्यवस्थापनको परम्परागत सोचमा परिवर्तन गरी सहभागितामूलक बहुक्षेत्रीय अवधारणाको (Multi Sectoral Approach) अवलम्बन गरिनेछ । यसको लागि सरकारी संयन्त्र भित्र क्षितीय संबन्ध (Horizontal linkages) को विकास गरी विकास कार्यका लागि जिम्मेवार सबै मन्त्रालय, विभाग, जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन हेर्ने सम्पर्क विन्दुको व्यवस्थापन गरिनेछ र तिनीहरूले प्रभावकारी सम्बन्ध (strong operational linkages) को विकास गरी जोखिम व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय संजालको केन्द्रको रूपमा कार्य गर्नेछन् । साथै उक्त संजालमा राष्ट्रिय कार्यमञ्च, गैर सरकारी संस्था तथा सरोकारवालाहरूलाई समेत समावेश गराइनेछ जसले विपद् जोखिम न्यूनीकरणका क्षेत्रगत अवधारणाको अभिवृद्धि गर्न र उपलब्धीको अनुगमन गरी सरकारलाई आवश्यक सहयोग र परामर्श उपलब्ध गराउन सहयोगी निकायको रूपमा काम गर्नेछ ।

यो रणनीति कार्यान्वयन गर्न सरकारले आवश्यक कानुनी प्रावधान निर्माण गरी आर्थिक स्रोत जुटाउने संयन्त्रको स्थापना गर्ने र सरकारको क्षेत्रगत निकाय र निजी क्षेत्रबाट संचालन हुने विकास आयोजनाहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू प्रतिविम्बित / समावेश गरी बजेट विनियोजन समेत गरिनेछ । साथै यस रणनीतिको सफल कार्यान्वयनको लागि मानवीय स्रोतको विकास आवश्यक पर्ने हुँदा राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणले आवश्यकताको विश्लेषण गरी निर्धारित लक्ष्य तथा अवधारणासहितको राष्ट्रिय कार्यक्रमको विकास गर्नेछ । क्षमता अभिवृद्धि तथा प्रशिक्षण कार्यक्रममा सरकारका केन्द्रीय तथा स्थानीय निकायहरू, गैरसरकारी संस्था एवं समुदायमा आधारित निजी क्षेत्र लगायत सबै सरोकारवालाहरूलाई संलग्न गराइनेछ ।

राष्ट्रिय वा स्थानीय स्तरका सरकारी वा गैरसरकारी संघ संस्थाहरूलाई रणनीतिमा उल्लिखित अन्तरनिहित (Cross Cutting Strategy) वा खास क्षेत्रको लागि तोकिएको रणनीतिमा आधारित भई वा आफ्नो विशिष्ट विशेषज्ञताको क्षेत्रमा रही कार्यक्रम गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । साथै विपद् व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा आर्थिक स्रोत जुटाउन सरोकारवाला संघ संस्थाहरूको लागि यस रणनीति एउटा मार्गनिर्देशकको रूपमा प्रयोग हुन सक्दछ ।

नेपालजस्ता संकटासन्न एवं विकासोन्मुख मुलुकहरूलाई विशेष सहयोग पुऱ्याउने कुरामा हयोगो कार्य संरचना तथा अन्य सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय महासन्धिहरूले विशेष जोड दिएका छन् । यसै गरी UNDAC तथा INSARAG जस्ता अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरूको सहयोग प्राप्त गर्ने अवसरहरू पनि छन् । साथै SAARC को कार्य सूचीमा पनि विपद् जोखिम न्यूनीकरणप्रति विशेष ध्यान दिइएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपालले अनुकूल नीति, कानुन तथा संस्थागत संरचना र संयन्त्रहरूको विकास गरी अन्तराष्ट्रिय सहयोग जुटाउने अवसरहरू प्राप्त गर्न सक्दछ । राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणले विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धमा अन्तराष्ट्रिय सहयोग जुटाउन आवश्यक पर्ने रणनीति र आपतकालीन सहयोगको योजना तर्जुमा गर्नको लागि विकास मञ्चलाई प्रयोग गर्नेछ ।

यस रणनीतिको विशेष प्रावधानहरूको कार्यान्वयन, अन्य सरोकारवालाद्वारा गरिने कार्यान्वयनको सहजीकरण र राष्ट्रिय रणनीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्नको लागि प्रस्तावित राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण प्रमुखरूपमा जिम्मेवार हुनेछ । त्यसैगरी विकास कार्यक्रमहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई एकीकृत गरिए नगरिएको अनुगमन गर्ने कार्य राष्ट्रिय योजना आयोगको हुनेछ । साथै सरोकारवाला तथा नागरिक समाजद्वारा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको अनुगमन गर्ने दायित्व अनुगमन प्रक्रियाकै एक अङ्ग हुनेछ । सङ्घासन्नता तथा जोखिम न्यूनीकरणको यस्तो अनुगमनका लागि आवश्यक सूचकहरूको समेत विकास गरिनेछन् । साथै देहायका मुख्य क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन निमित्त जिम्मेवारी समेत निम्न बमोजिमको हुनेछ :

रणनीतिको कार्यान्वयन : विभिन्न सरोकारवालाहरूको जिम्मेवारी

क्रियाकलापहरू	जिम्मेवारी
<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषदको स्थापना 	व्यवस्थापिका संसद, नेपाल सरकार
<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको स्थापना गर्ने तथा त्यसलाई निर्देशित गर्ने 	व्यवस्थापिका संसद, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्
<ul style="list-style-type: none"> विपद् जोखिम व्यवस्थापनको कार्यान्वयनका लागि आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउने संयन्त्रको स्थापनालगायत यस रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि समष्टिगत रूपमा उत्तरदायी भई जिम्मेवारी वहन गर्ने । 	सम्बन्धित सरकारी निकायहरू
<ul style="list-style-type: none"> मुलुकमा विपद् सहयोग तथा न्यूनीकरण, जोखिम रहित पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा विपद् न्यूनीकरणका अन्य कार्यलगायत प्रभावकारी सेवा प्रवाहलाई नियमन गर्ने । आफ्ना सबै नीति, कानून तथा प्राथमिकताप्राप्त कार्यक्रमहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई समाहित गर्न मार्गनिर्देश गर्ने । 	सम्बन्धित सरकारी निकायहरू, राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण
<ul style="list-style-type: none"> जिल्ला, नगरपालिका, गाविस तथा समुदाय तहका योजना तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा एवं कार्यान्वयनमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न मार्गदर्शन गर्ने । विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी पहलहरूलाई विकेन्द्रीकरण गरी सामुदायिक तथा घरपरिवार तहसम्म पुऱ्याउन प्रोत्साहित गर्ने । 	स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू र गैर सरकारी संस्थाहरू
<ul style="list-style-type: none"> यस रणनीतिले व्यवसायमा विपद्बाट पर्ने प्रभावहरूको कारणले गर्दा उत्पन्न हुन सक्ने क्षतिबाट बचाउन सहयोग गर्नेछ । सङ्गठित क्षेत्रको सामाजिक दायित्वका लागि थप अवसरहरू उपलब्ध गराउनेछ । विपद्सम्बन्धी उत्कृष्ट ज्ञान तथा चेतनाले व्यवसायिक कारोबारका लागि समेत थप अवसरहरूको सिर्जना गर्नेछ । 	सङ्गठित क्षेत्र
<ul style="list-style-type: none"> प्राकृतिक विपद्हरूका विरुद्ध विकासका पहलकदमीहरूका लागि बढी सुरक्षा हासिल गर्न मद्दत गर्ने । आफ्नो दक्षतासँग सम्बन्धित क्षेत्रहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी गतिविधिहरूका स्रोतहरूको परिचालनका अवसरहरूमा वृद्धि गर्ने । 	राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठन, गैर-सरकारी संस्था तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरू
<ul style="list-style-type: none"> नेपालमा विपद् न्यूनीकरण व्यवस्थापनको क्षेत्रमा लगानीका लागि मार्गदर्शन गर्ने । नेपालको दीर्घकालीन विकासका लागि छुट्याइएका स्रोतहरूको संरक्षणमा अभिवृद्धि गर्ने । 	विकाससम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारहरू

क्षेत्रगत मन्त्रालयहरूले प्रमुख सरोकारवालाहरूका बीचमा सम्वादको पहल गर्ने, सरोकारवालाहरूको संलग्नतामा सहभागितामूलक अवधारणाको माध्यमबाट सम्बन्धित क्षेत्रका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्य योजनाको विकास गर्ने र आवधिक अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा अद्यावधिक गर्ने कार्यलगायत कार्य योजनाको कार्यान्वयनको माध्यमबाट सम्बन्धित क्षेत्रका लागि विशेष रणनीतिको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने दायित्व वहन गर्नेछन् । राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण, क्षेत्रीय व्यवस्थापन समिति तथा जिल्ला व्यवस्थापन समितिहरूमा क्षेत्रगत विशेषज्ञता हासिल गरेका गैर-सरकारी सङ्गठनहरूलाई कार्य योजनाको तर्जुमा प्रक्रियामा सहभागी गराइनु पर्छ । फलस्वरूप क्षेत्रगत कार्ययोजनाका अङ्गहरू केन्द्र, जिल्ला तथा गाविस स्तरका वार्षिक कार्यक्रमहरूमा प्रतिबिम्बित हुनेछन् । राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको जिम्मेवारी निम्न कुराहरूको पनि सुनिश्चितता गर्नु हुनेछ ।

- क्षेत्रगत कार्ययोजना तथा कार्यक्रमहरू विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति अनुरूप छन्,
- तिनीहरूको कार्यान्वयनको लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गरिएको छ, र
- सरकारी स्रोतभन्दा बाहिरबाट स्रोतको परिचालन गर्न कार्यक्रमले अनुमति दिन्छ र क्षेत्रगत योजनामा योजनाको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको पर्याप्त व्यवस्था गरिएको छ ।

५.१ राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणको कार्यान्वयन रणनीति (Working Strategy of NDMA)

विपद् जोखिम न्यूनीकरण बहुपक्षीय कार्य हो । प्रस्तावित राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरण यस रणनीतिको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार केन्द्रीय निकाय भएको हुनाले माथि उल्लेख गरिएका कामहरूका अतिरिक्त रणनीति कार्यान्वयनको लागि यसले सञ्चालन गर्नुपर्ने निम्न तीन प्रकारका कार्यहरू पनि रहेका छन् ।

५.१.१ विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि योजना र क्षेत्रगत कार्ययोजनाको लागि सहयोग निर्माण गर्ने

विपद्का जोखिमहरू सम्बोधन गर्न सरोकारवालाहरूमा उत्प्रेरणा अभिवृद्धि गर्ने वा यस रणनीति वा सरकारी संयन्त्र एवं कार्यान्वयन गर्ने निकायमा विश्वास अभिवृद्धि गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरूले योजनाका रणनीतिको उद्देश्यहरू हासिल गर्न सहयोग गर्नेछन् । अतः यी क्षेत्रहरूमा सहयोगको निर्माण गर्न यस रणनीतिको एक कार्य हो । यसका अवधारणाहरू निम्न लिखित छन् :-

- पारदर्शी तथा समावेशी प्रक्रियाको प्रयोग

रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि निर्णय प्रक्रिया अथवा अन्य निकायहरूद्वारा यस रणनीतिमा आधारित कार्ययोजनाको तर्जुमा खुला र सार्वजनिक रूपमा गरिनुपर्दछ । यस रणनीतिमा सरोकारवालाहरूका बीचमा समझदारी तथा विश्वास अभिवृद्धि गर्नका निमित्त खुला प्रक्रिया हुनुपर्दछ भन्ने कुरालाई राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्राधिकरणले सुनिश्चित गर्नपर्दछ । सबै “प्रमुख क्रियाशील निकायहरू” विशेषगरी लाभान्वित हुने व्यक्ति तथा पहलहरूको कार्यान्वयन गर्नका लागि जिम्मेवार व्यक्तिहरू एवं सम्बन्धित पेसा तथा निकायहरूका विशेषज्ञहरूलाई सूचित गर्ने तथा संलग्न गराउने प्रयासहरू गर्नुपर्दछ । प्रेसलगायत सबै इच्छुक पक्षहरूलाई निर्णय गर्ने प्रक्रियाको निरीक्षण गर्नका लागि आमन्त्रण गरिनुपर्दछ र सबै पक्षले दिएका सुझावहरूलाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक छ ।

- अन्य समूहहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गर्ने

राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्राधिकरणले व्यापारिक प्रतिष्ठान, सरकारी निकाय, अन्य गैर-सरकारी सङ्गठनहरू, व्यावसायिक समाज तथा अन्तर्राष्ट्रिय समूहजस्ता विभिन्न समूहहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गर्नेछ । यस्तो सम्बन्धहरूले सहकार्य गर्ने क्षमता तथा विश्वासको निर्माणमा जोड दिनेछन् र राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन रणनीतिलाई सुदृढ पार्न सहयोग पुऱ्याउनेछन् ।

- नियमित रूपमा सार्वजनिक सुनुवाइको आयोजना

रणनीतिमा उल्लिखित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्नका लागि जिम्मेवार पक्षहरूलाई उत्प्रेरित गर्न, समसामयिक विषयहरूको पहिचान तथा राष्ट्रिय प्राधिकरणका कर्मचारीहरूलाई प्रशिक्षित गर्न राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणले सार्वजनिक सुनुवाइहरूको आयोजना नियमित रूपमा गर्नेछ। यस्ता कार्यक्रमहरूले राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्राधिकरणलाई नियमित रूपमा सम्पर्कमा रहिरहन तथा अरूसँग जानकारीको आदान-प्रदान गर्ने अवसर उपलब्ध गराउनेछ। यी सुनुवाइहरूका बारेमा विवरण प्रकाशित गर्न प्रेसलाई प्रोत्साहित गरिनेछ।

५.१.२ प्रत्येक पहलहरूलाई सहयोग गर्ने

विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि प्रत्येक रणनीतिहरू र रणनीति कार्यान्वयनको लागि गरिने सबै पहलहरू महत्वपूर्ण हुन्छन्। यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न किसिमबाट प्रत्येक रणनीतिक क्रियाकलापको कार्यान्वयनका सबै प्रयासहरूमा राष्ट्रिय विपद् प्राधिकरणले सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्दछ।

- *समन्वयात्मक पहल*

काममा दोहोरापना आएको छैन, ज्ञानको आदान-प्रदान भएको छ र विभिन्न प्रकारका संस्थाका गतिविधिहरूले मेल खान्छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न पर्याप्त मात्रामा समन्वय हुनु आवश्यक छ। सम्बन्धित संस्थाहरूको बीचमा राष्ट्रिय प्राधिकरणले आवश्यक परेको समयमा सम्पर्कको रूपमा काम गर्नेछ, र उनीहरूलाई एकत्रित पार्नका लागि संवाहकको भूमिका निर्वाह गर्नेछ।

- *योजना तर्जुमाका पहलहरू*

राष्ट्रिय प्राधिकरणले अनुरोध गरिएको खण्डमा रणनीतिको कार्यान्वयनको लागि कुन पहलहरू अत्यन्त जरूरी र तुलनात्मक रूपमा बढी प्रतिफल दिने तथा सम्भाव्य छन् भन्ने कुरा निर्धारण गर्न सम्बन्धित संस्थाहरूलाई सहयोग उपलब्ध गराउन त्यस्ता संस्थाहरूसँग मिलेर कार्य गर्नेछ। सम्बन्धित संस्थाहरूले सामना गरेका विपद् जोखिम न्यूनीकरणका विभिन्न विकल्पहरूको लागत तथा प्रतिफलको विश्लेषण गर्नका निमित्त तिनीहरूलाई राष्ट्रिय प्राधिकरणले सहयोग गर्नेछ। यथार्थपरक कार्यक्षेत्र, उपलब्धिका सूचक तथा तिनले सञ्चालन गर्ने पहलहरूको कार्यतालिका स्पष्ट पार्नका लागि संस्थाहरूसँग राष्ट्रिय प्राधिकरणले सहकार्य गर्नेछ।

- *प्राविधिक सहयोगको व्यवस्था*

राष्ट्रिय प्राधिकरणले प्रकाशन, स्तरीय कार्यसञ्चालन कार्यविधि, निर्देशिका, मापदण्ड तथा परामर्शदाताको रूपमा संस्थाहरूलाई प्राविधिक सहयोगको व्यवस्था गर्नेछ।

- *पहलहरूको समकक्षीहरूद्वारा समीक्षा गर्ने (Conducting Peer Review of Initiatives)*

केही अवस्थाहरूमा, विशेषज्ञहरूको मार्गनिर्देशन तथा सहयोगले पहलहरूको प्रभावकारिता तथा दक्षतामा अभिवृद्धि हुन्छ। समकक्षी व्यक्तिहरूद्वारा गरिने समीक्षा यस्तो प्रक्रिया हो जुन कुनै खास परियोजनामा मात्र चासो नभएका विशेषज्ञहरूलाई कार्यान्वयनका विभिन्न महत्वपूर्ण चरणहरूमा अवधारणा तथा विधिको समीक्षा गर्न र परियोजनाको कार्यान्वयन सँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग आफूले देखेका तथ्यहरूका बारेमा छलफल गर्न अनुरोध गरिन्छ। यस प्रक्रियाबाट परियोजनामा विशेषज्ञता र काम गर्ने व्यक्तिहरूको सीप तथा विश्वासमा अभिवृद्धि हुन्छ तथा लक्ष्यहरू हासिल हुनेछन् भन्ने कुरामा विश्वस्त पार्न सहयोग गर्छ। समकक्षी व्यक्तिहरूद्वारा गरिने समीक्षा परियोजना विशेषज्ञहरूको प्राविधिक सहयोगलाई समावेश गर्ने स्वैच्छिक संरचनात्मक अवधारणा हो। राष्ट्रिय प्राधिकरणले आवश्यकता तथा प्राथमिकतामा आधारित रही छानिएका केही पहलहरूका लागि नेपाली तथा विदेशी विशेषज्ञ सहकर्मीहरूद्वारा समीक्षा गर्ने कार्यको व्यवस्था मिलाउनेछ।

- सम्बन्धित निकायहरूका लागि बाह्य आर्थिक स्रोत जुटाउने

राष्ट्रिय प्राधिकरणले नेपालमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउन इच्छुक विभिन्न समूहहरूलाई समष्टिगत रूपमा रणनीति प्रस्तुत गर्नेछ।

- सफल प्रयासहरूको प्रकाशन

राष्ट्रिय प्राधिकरणले सफल प्रयासहरू र यसका लागि जिम्मेवार संस्थाहरूको विवरण सर्वसाधारण तथा सञ्चार जगत समक्ष सार्वजनिक गर्नेछ। कार्यशाला, प्रशिक्षण तथा संचार माध्यमबाट विवरण सार्वजनिक गरिनेछ।

५.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन (Monitoring and Evaluation)

विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्यहरूलाई अगाडि बढाउने र यसका उद्देश्यहरू हासिल गर्ने कार्यमा भएका प्रगतिको मापन गर्न र यसको प्रभावहरूका बारेमा जानकारी पाउनका लागि यस रणनीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन वार्षिक रूपमा गरिनेछ। प्रत्येक वर्ष प्राधिकरणले आफ्नो कार्यप्रगतिको वार्षिक विवरण प्रतिवेदन सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित गर्नेछ। गृह मन्त्रालयले प्राधिकरणको कामको अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियन्त्रण गर्नेछ। विभिन्न क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय स्तरका विपद् व्यवस्थापन समितिको कार्यमूल्यांकन प्राधिकरण मार्फत गृह मन्त्रालयबाट हुनेछ। यसका लागि आवश्यक पर्ने सूचकहरू प्राधिकरणले सम्बन्धित साभेदारको संलग्नतामा विकास गर्नेछ।

६. विपद् सम्बन्धी अङ्ग्रेजी नेपाली पारिभाषिक शब्दावली र परिमार्जन

विपद्सम्बद्ध प्राविधिक शब्दहरूलाई सबैले एकरूपता कायम हुने गरी प्रयोग गर्नको लागि भाषा विज्ञ, प्राध्यापक, प्राविधिक, प्रशासक, नागरिक समाज सहितको टोलीले व्यापक छलफल गरी तयार पारेको विपद् व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने पारिभाषिक शब्दावलीहरू अनुसूची ९ मा उल्लेख भएबमोजिम प्रयोगमा ल्याइनेछ। साथै गृह मन्त्रालयमा रहेको "दैवी प्रकोप व्यवस्थापन शाखा" को नामको सट्टा "विपद् व्यवस्थापन शाखा" कायम हुनेछ।

अनुसूची - १

केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिका पदाधिकारीहरु

१.	अध्यक्ष	मन्त्री	गृह मन्त्रालय
२.	सदस्य	मन्त्री	भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय
३.	सदस्य	मन्त्री	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
४.	सदस्य	सचिव	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय ।
५.	सदस्य	सचिव	गृह मन्त्रालय
६.	सदस्य	सचिव	अर्थ मन्त्रालय
७.	सदस्य	सचिव	परराष्ट्र मन्त्रालय
८.	सदस्य	सचिव	कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय
९.	सदस्य	सचिव	जलस्रोत मन्त्रालय (हाल सिंचाई तथा उर्जा मन्त्रालय)
१०.	सदस्य	सचिव	भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय
११.	सदस्य	सचिव	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
१२.	सदस्य	सचिव	शिक्षा मन्त्रालय
१३.	सदस्य	सचिव	पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
१४.	सदस्य	सचिव	रक्षा मन्त्रालय ।
१५.	सदस्य	सचिव	सूचना तथा संचार मन्त्रालय ।
१६.	सदस्य	सचिव	वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय ।
१७.	सदस्य	सचिव	वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (हाल वातावरण मन्त्रालय तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालय)
१८.	सदस्य	सचिव	महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालय ।
१९.	सदस्य	सचिव	उद्योग मन्त्रालय ।
२०.	सदस्य	सचिव	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
२१.	सदस्य	सचिव	राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
२२.	सदस्य	सचिव	भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय ।
२३.	सदस्य	सचिव	स्थानीय विकास मन्त्रालय ।
२४.	सदस्य	महानिरीक्षक	प्रहरी प्रधान कार्यालय ।
२५.	सदस्य	महानिरीक्षक	सशस्त्र प्रहरी बल प्र.का।
२६.	सदस्य	उपरथी	नेपाली जंगी अड्डा ।
२७.	सदस्य	महानिर्देशक	खानी तथा भूगर्भ विभाग
२८.	सदस्य	महानिर्देशक	जल तथा मौसम विज्ञान विभाग ।
२९.	सदस्य	महानिर्देशक	जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग
३०.	सदस्य	सदस्यसचिव	समाज कल्याण परिषद ।
३१.	सदस्य	प्रतिनिधि	नेपाल स्काउट ।
३२.	सदस्य	प्रतिनिधि	नेपाल रेडकस सोसाइटी ।
३३.	सदस्यसचिव	सह-सचिव	गृह मन्त्रालय
साथै आवश्यकतानुसार आमन्त्रित रहन सक्ने व्यवस्था रहेको ।			

- क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको अध्यक्षमा क्षेत्रीय प्रशासक रहने र सदस्यहरुमा केन्द्रीय समितिमा रहेकै निकायका क्षेत्रीय स्तरका प्रतिनिधिहरु रहने व्यवस्था छ ।
- जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको अध्यक्षमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी र सदस्यहरुमा केन्द्रीय समितिमा रहेकै निकायका जिल्ला स्तरका प्रतिनिधिहरु रहने व्यवस्था छ ।

अनुसूची - २

राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्को गठन :

राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद् विपद् व्यवस्थापनको सर्वोच्च निकाय हुनेछ । विपद् व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्को गठन देहाय बमोजिम हुनेछ :

क. प्रधानमन्त्री	अध्यक्ष
ख. गृहमन्त्री	उपाध्यक्ष
ग. रक्षामन्त्री	सदस्य
घ. शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्री	सदस्य
ङ. स्थानीय विकासमन्त्री	सदस्य
च. अर्थ मन्त्री	सदस्य
छ. भौतिक योजना तथा निर्माणमन्त्री	सदस्य
ज. स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्री	सदस्य
झ. वन तथा भू-संरक्षण मन्त्री	सदस्य
ञ. उर्जा मन्त्री	सदस्य
ट. सिंचाई मन्त्री	सदस्य
ठ. परराष्ट्र मन्त्री	सदस्य
ड. भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्री	सदस्य
ढ. शिक्षा मन्त्री	सदस्य
ण. महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्री	सदस्य
त. सूचना तथा संचार मन्त्री	सदस्य
थ. पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्री	सदस्य
द. श्रम तथा यातायात मन्त्री	सदस्य
ध. विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्री	सदस्य
न. वातावरण मन्त्री	सदस्य
प. गृहसचिव	सदस्य
फ. अर्थसचिव	सदस्य
ब. रक्षा सचिव	सदस्य
भ. प्रधानसेनापति, नेपाली सेना	सदस्य
य. महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी	सदस्य
र. महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी बल	सदस्य
ल. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने गैह्रसरकारी संघ संस्थाहरू मध्येबाट महिला, पछिपरेको वर्ग र दलितको प्रतिनिधित्व हुने गरी नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका चार जना प्रतिनिधि	सदस्य
व. नेपाल सरकारबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना	सदस्य
श. कार्यकारी निर्देशक	सदस्य सचिव

नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार सदस्यहरूको हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची - ३

पूर्वतयारी व्यवस्थापन समितिको गठन :

पूर्वतयारी व्यवस्थापन समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ :

क. स्थानीय विकासमन्त्री	संयोजक
ख. राष्ट्रिय योजना आयोगका विपद् व्यवस्थापन हेर्ने सदस्य	उपसंयोजक
ग. स्थानीय विकास सचिव	सदस्य
घ. भौतिक योजना तथा निर्माण सचिव	सदस्य
ङ. कृषि तथा सहकारी सचिव	सदस्य
च. सूचना तथा सञ्चार सचिव	सदस्य
छ. शिक्षा सचिव	सदस्य
ज. विज्ञान तथा प्रविधि सचिव	सदस्य
झ. वातावरण सचिव	सदस्य
ञ. विज्ञान तथा प्रविधि सचिव	सदस्य
ट. उपरथी, नेपाली सेना	सदस्य
ठ. अतिरिक्त महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी	सदस्य
ड. अतिरिक्त महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी बल	सदस्य
ढ. सह-सचिव, गृह मन्त्रालय	सदस्य
ण. महानिर्देशक, भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग	सदस्य
त. महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग	सदस्य
थ. महानिर्देशक, जलवायु तथा मौसम विज्ञान विभाग	सदस्य
द. महानिर्देशक, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग	सदस्य
ध. महानिर्देशक, वन विभाग	सदस्य
न. महानिर्देशक, भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग	सदस्य
म. महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग	सदस्य
फ. महानिर्देशक, स्वास्थ्य सेवा विभाग	सदस्य
ब. अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी	सदस्य
भ. सदस्यसचिव, समाज कल्याण परिषद्	सदस्य
म. अध्यक्ष, जिल्ला विकास समिति महासंघ	सदस्य
य. अध्यक्ष, नगरपालिका महासंघ	सदस्य
र. अध्यक्ष, गाउँ विकास समिति महासंघ	सदस्य
ल. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यमा संलग्न गैह्रसरकारी संघ संस्थाहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका तीन जना महिला प्रतिनिधि	सदस्य
व. दलित र पछिपरेको वर्गबाट २, २	सदस्य
श. नेपाल सरकारबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना	सदस्य
ष. कार्यकारी निर्देशक	सदस्य सचिव

नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार सदस्यहरूको हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची - ४

उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समितिको गठन :

उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ :

क. गृहमन्त्री	संयोजक
ख. स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्यामन्त्री	उपसंयोजक
ग. रक्षासचिव	सदस्य
घ. गृहसचिव	सदस्य
ङ. अर्थसचिव	सदस्य
च. परराष्ट्रसचिव	सदस्य
छ. वाणिज्य तथा आपूर्तिसचिव	सदस्य
ज. सूचना तथा सञ्चारसचिव	सदस्य
झ. कृषि तथा सहकारी सचिव	सदस्य
ञ. शिक्षा सचिव	सदस्य
ट. रथी, नेपाली सेना	सदस्य
ठ. महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी	सदस्य
ड. महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी बल	सदस्य
ढ. महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग	सदस्य
ण. महानिर्देशक, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग	सदस्य
त. अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी	सदस्य
थ. अध्यक्ष, जिल्ला विकास समिति महासंघ	सदस्य
द. अध्यक्ष, नगरपालिका महासंघ	सदस्य
ध. अध्यक्ष, गाउँ विकास समिति महासंघ	सदस्य
न. अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	सदस्य
प. प्रमुख आयुक्त, नेपाल स्काउट	सदस्य
फ. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यमा संलग्न गैह्रसरकारी संघ संस्थाहरूमध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका दुई जना महिला प्रतिनिधि	सदस्य
ब. नेपाल सरकारबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना	सदस्य
भ. नेपाल सरकारबाट मनोनीत दलित एवं पछि परेको वर्गको प्रतिनिधि २	सदस्य
म. कार्यकारी निर्देशक	सदस्य सचिव

नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार सदस्यहरूको हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची - ५

पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण व्यवस्थापन समितिको गठन :

पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण व्यवस्थापन समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ :

क. भौतिक योजना तथा निर्माणमन्त्री	संयोजक
ख. विपद् व्यवस्थापन हेर्ने राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य	उप संयोजक
ग. स्थानीय विकास सचिव	सदस्य
घ. अर्थसचिव	सदस्य
ङ. भौतिक योजना तथा निर्माण सचिव	सदस्य
च. सह-सचिव, गृह मन्त्रालय	सदस्य
छ. महानिर्देशक, कृषि विभाग	सदस्य
ज. महानिर्देशक, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग	सदस्य
झ. महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग	सदस्य
ञ. महानिर्देशक, सिंचाई विभाग	सदस्य
ट. महानिर्देशक, वन विभाग	सदस्य
ठ. प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्र बैंक	सदस्य
ड. प्रतिनिधि, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी	सदस्य
ढ. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने गैह्रसरकारी संघ संस्थाहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका दुई जना महिला प्रतिनिधि	सदस्य
ण. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना	सदस्य
त. कार्यकारी निर्देशक	सदस्य सचिव

नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार सदस्यहरूको हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची - ६

क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन :

क्षेत्रीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछः

क)	क्षेत्रीय प्रशासक	अध्यक्ष
ख)	स्वास्थ्य, निर्माण, शिक्षा, स्थानीय विकास, जलश्रोत, कृषि सम्बन्धी क्षेत्रीय कार्यालयका प्रमुखहरु	सदस्य
ग)	क्षेत्रीय स्तरका सुरक्षा निकायका प्रमुखहरु	सदस्य
घ)	नेपाल रेडक्रस सोसाईटीका सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने	प्रतिनिधि
ङ)	क्षेत्र भित्रका जिल्ला विकास समितिका सभापतिहरु मध्येबाट दलित र पछि परेको वर्गबाट क्षेत्रीय प्रशासनद्वारा मनोनीत २ क्षेत्रीय प्रशासनद्वारा मनोनीत विपद् व्यवस्थापन संग सम्बन्धित महिला प्रतिनिधि २ पूर्व तयारी व्यवस्थापन समितिबाट मनोनीत एक जना	सदस्य
च)	उप-क्षेत्रीय प्रशासक (विपद् व्यवस्थापन हेर्ने)	सदस्य सचिव

नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार सदस्यहरुको हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची - ७

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ :

क. प्रमुख जिल्ला अधिकारी	अध्यक्ष
ख. जिल्ला विकास समितिको सभापति वा निजले जिल्ला विकास समितिको सदस्यहरू मध्येबाट मनोनयन गरेको व्यक्ति	सदस्य
ग. नेपाल सरकारका जिल्लास्तरीय कार्यालयका प्रमुखहरू	सदस्य
घ. जिल्लास्थित सुरक्षा निकायका प्रमुखहरू	सदस्य
ङ. जिल्लास्थित नेपाल रेडक्रस सोसाईटी कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
च. राष्ट्रियस्तरका राजनीतिक दलका जिल्लास्तरीय प्रतिनिधिहरू	सदस्य
छ. सभापति, जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ	सदस्य
ज. प्रमुख, नगरपालिका	सदस्य
झ. अध्यक्ष, गाउँ विकास समितिहरू मध्येबाट जिल्ला विकास समितिले मनोनयन गरेका तीन जना	सदस्य
ञ. प्र.जि.अ.बाट मनोनित विपद् क्षेत्रका अनुभवी महिला प्रतिनिधि २	सदस्य
ट. जिल्लास्तरीय राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैह्रसरकारी संघ संस्था, सामाजिक संघ संस्था तथा जिल्लाका प्रतिष्ठित समाजसेवी मध्येबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मनोनयन गरेका तीन जना	सदस्य
ठ. जिल्ला स्थित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ मध्येबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मनोनयन गरेका दुई जना	सदस्य
ड. स्थानीय विकास अधिकारी	सदस्य सचिव

नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार सदस्यहरूको हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची - ८

स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन :

क. सम्बन्धित नगरपालिकाका प्रमुख/गाउँ विकास समितिका अध्यक्ष	अध्यक्ष
ख. वडाअध्यक्ष मध्येबाट नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका तीन जना वडा अध्यक्षहरू	सदस्य
ग. विपद् परेका वडाको वडा अध्यक्ष	सदस्य
घ. वडासदस्यहरू मध्येबाट नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका दुईजना वडासदस्यहरू	सदस्य
ङ. राष्ट्रियस्तरका राजनीतिक दलका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिस्तरीय प्रतिनिधि	सदस्य
च. स्थानीय गैह्रसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था, सामाजिक संघ संस्था वा प्रतिष्ठित समाजसेवीमध्ये नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनित गरेका चार जना (यसमा महिला र दलित अनिवार्य रूपमा हुनु पर्नेछ)	सदस्य
छ. स्थानीयस्तरमा उपलब्ध विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विज्ञमध्ये नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका दुई जना	सदस्य
ज. नगरपालिकाका कार्यकारी प्रमुख/गाउँ विकास समितिका सचिव	सदस्य सचिव

नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार सदस्यहरूको हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची ९

विपद्सम्बन्धी अङ्ग्रेजी-नेपाली पारिभाषिक शब्दावली (English-Nepali Vocabulary of Disaster Terms)

क्र. सं.	अंग्रेजी शब्द	प्राविधिक शब्द निकर्षण गरिएको नेपाली शब्द
१.	Acceptable Risk	स्वीकार्य जोखिम
२.	Adverse Condition	विपरित अवस्था
३.	After shocks	परकम्प
४.	Building code	भवन निर्माण संहिता
५.	Capacity	क्षमता
६.	Capacity analysis	क्षमताको विश्लेषण
७.	Capacity Development	क्षमता अभिवृद्धि
८.	Coping Capacity	सामना क्षमता
९.	Cost Benefit Ratio	लागत प्रतिफल अनुपात
१०.	Counter measures	रोकथामका उपायहरू
११.	Danger	खतरा
१२.	Degradation	ह्रास
१३.	Desertification	मरुभूमिकरण
१४.	Disaster	विपद्
१५.	Disaster Mitigation	विपद् अल्पीकरण
१६.	Disaster Risk Management	विपद् जोखिम व्यवस्थापन
१७.	Disaster Risk Reduction	विपद् जोखिम न्यूनीकरण
१८.	Duck, Cover and Hold	घुंडा टेक गुंडुल्क, ओत लाग समात
१९.	Early warnings	पूर्वचेतावनी
२०.	Earthquake "Go Bag"	"भटपट भोला"
२१.	Ecological	पारिस्थितिक, पारिस्थितिकी
२२.	Emergency	आपतकाल
२३.	Emergency Management	आपतकालीन व्यवस्थापन
२४.	Environmental Degradation	वातावरणीय ह्रास
२५.	Exposure	सम्मुखता
२६.	Fore Shocks/ Pre-shocks	पूर्वकम्प
२७.	Forecast	पूर्वानुमान
२८.	Geographic information systems (GIS)	भौगोलिक सूचना प्रणाली
२९.	Geological hazard	भौगर्भिक प्रकोप
३०.	Hazard	प्रकोप
३१.	Hazard Risk	प्रकोप जोखिम
३२.	Infrared rays	अलपरक्त किरण

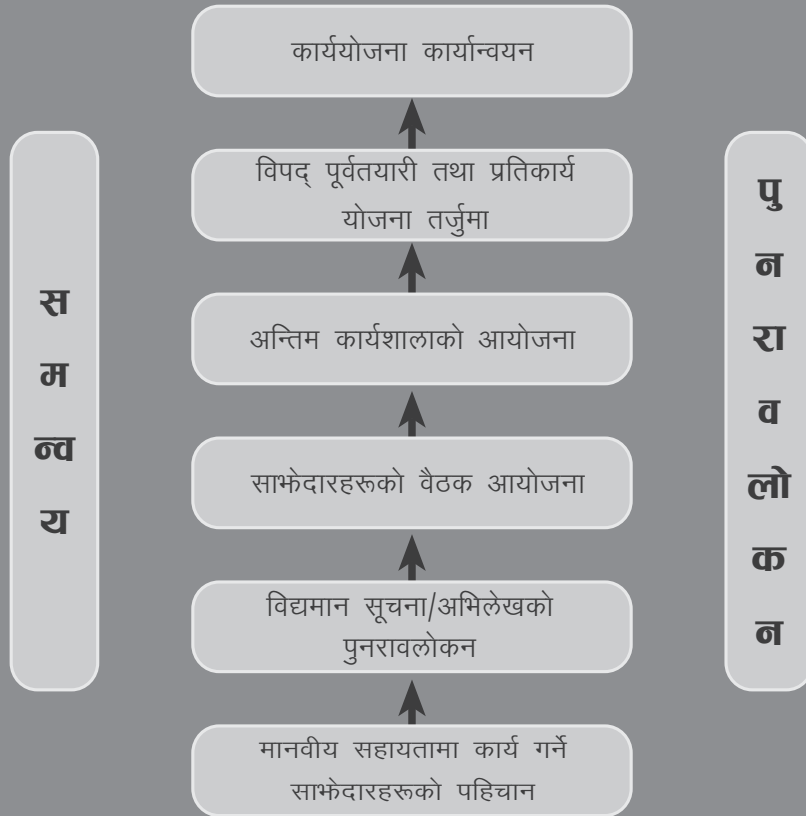
क्र. सं.	अंग्रेजी शब्द	प्राविधिक शब्द निकर्षित गरिएको नेपाली शब्द
३३.	Intensity	तीव्रता
३४.	Land use Planning	भू-उपयोग योजना
३५.	Mitigation	अल्पीकरण
३६.	Need	आवश्यकता
३७.	Needs Assessment	आवश्यकताको पहिचान
३८.	Non-structural	गैर-रचनात्मक
३९.	Oscillation	दोलन
४०.	Prediction	पूर्वानुमान
४१.	Preparedness	पूर्वतयारी
४२.	Prevention	रोकथाम
४३.	Public awareness	जनचेतना
४४.	Recovery	पुनर्लाभ
४५.	Reduction	न्यूनीकरण
४६.	Reinforcement of structures	संरचनाको पुनः दृढीकरण
४७.	Reinforcing	सबलीकरण
४८.	Relief	राहत
४९.	Resilience / Resilient	उत्थानशीलता, उत्थानशील
५०.	Resistant/Resistance	प्रतिरोधी, प्रतिरोध
५१.	Response	प्रतिकार्य
५२.	Retrofitting	प्रबलीकरण
५३.	Risk	जोखिम
५४.	Risk Analysis	जोखिम विश्लेषण
५५.	Risk identification and Assessment	जोखिम पहिचान तथा लेखाजोखा
५६.	Risk Mitigation	जोखिम अल्पीकरण
५७.	Shaking Table	कम्पन मञ्च
५८.	Social and Economic Disruption	सामाजिक, आर्थिक अपक्रम
५९.	Structural	संरचनात्मक
६०.	Sustainable Development	दीर्घो विकास
६१.	Technological hazards	प्रौद्योगिक प्रकोप
६२.	Vulnerability, Vulnerable	संकटासन्नता, संकटासन्न
६३.	Vulnerable Section	संकटासन्न समूह

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०६७

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाको अवधारणागत ढाँचा

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०६७

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाको श्रवणागत ढाँचा

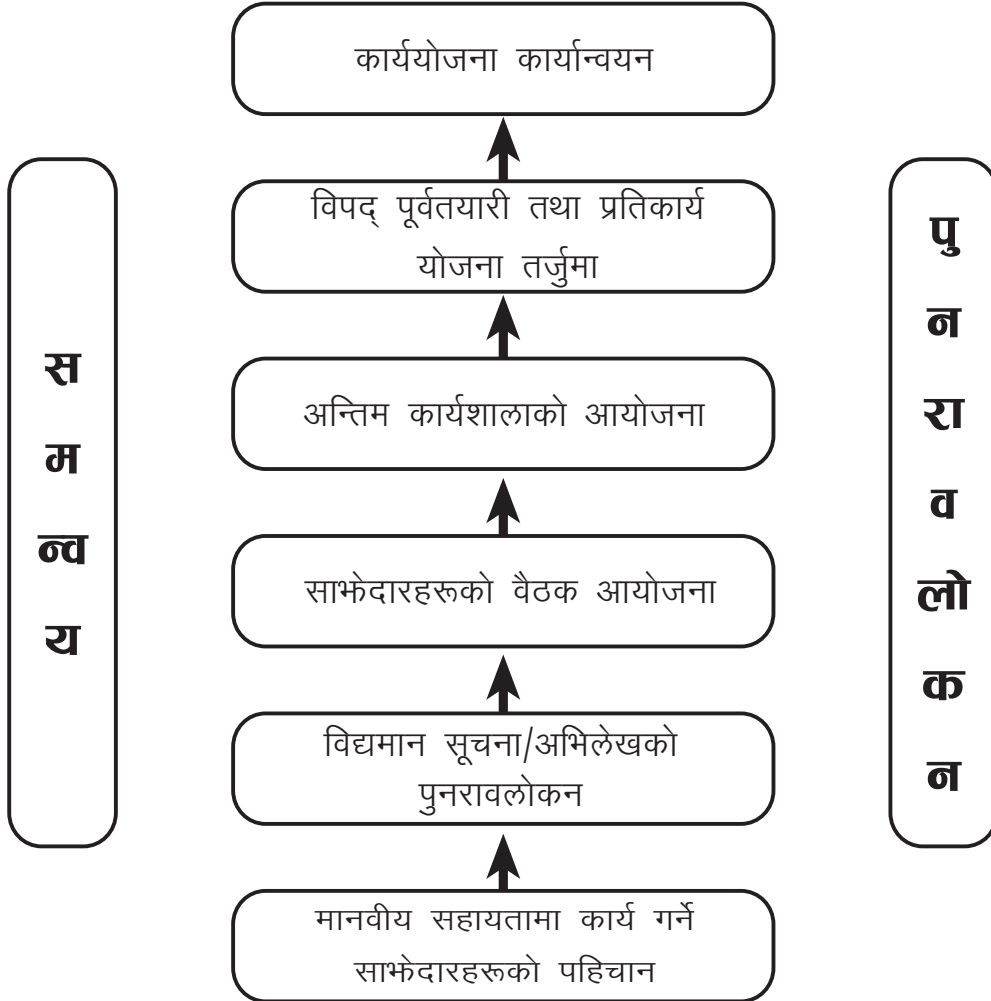

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय
विपद् व्यवस्थापन शाखा

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन

२०६७

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाको अवधारणागत ढाँचा

नेपाल सरकार

गृह मन्त्रालय

विपद् व्यवस्थापन महाशाखा

नेपाल सरकार

गृह मन्त्रालय

(..... शाखा)

पत्र संख्या :-

प्राप्त पत्र संख्या र मिति :-

च.नं. :-

सिंहदरवार,

काठमाडौं, नेपाल ।

मिति २०६७/१२/२३

विषय :-

मन्तव्य

नेपालमा बाढी, पहिरो, आगलागी, हावाहुरी, महामारी, शितलहर जस्ता प्रकोपबाट प्रत्येक वर्ष थुप्रै जनघनको क्षति हुने गरेको छ । यसका साथै नेपालको पूर्व देखि पश्चिम सम्मको सबैजसो भूभाग भूकम्पीय प्रकोपको दृष्टिकोणले संवेदनशील क्षेत्रमा पर्दछ, जस अनुरूप नेपालले विगतमा ठूला-ठूला भूकम्पीय प्रकोपको सामना समेत गरीसकेको छ । यी विभिन्न प्रकोपका संभावित घटनालाई कतिपय अवस्थामा संरचनात्मक र गैरसंरचनात्मक उपायहरूद्वारा अल्पीकरण र न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ भने कतिपय अवस्थामा यसको सामनाको विकल्प हुँदैन । यसप्रकारको अल्पीकरण र न्यूनीकरण गर्न नसकिने सम्भावित विपद्लाई सामना गरी प्रभावकारी रूपमा प्रतिकार्य गर्न र जनघनको क्षति न्यूनगर्दै शिघ्र पुनर्लाभ हासिल गर्नका लागि व्यवस्थित पूर्वतयारीको ठूलो महत्व रहन्छ । यसै वास्तविकतालाई मनन गर्दै नेपालमा पनि केन्द्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला तथा स्थानीयस्तर सम्म विपद् पूर्वतयारी योजना तर्जुमा गर्ने कार्य विगत देखि नै शुरु गरीएको छ । यसै प्रयासको फलस्वरूप वितेका वर्षहरूमा मनसून पूर्वतयारी राष्ट्रिय गोष्ठी आयोजना गर्ने, पाँच वटै विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय पूर्वतयारी गोष्ठी आयोजना गर्ने र ६० भन्दा बढी जिल्लामा विपद् पूर्वतयारी योजना तर्जुमा गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ । यी गोष्ठीका सुझाव तथा योजनाहरूको कार्यान्वयनबाट प्राप्त पृष्ठपोषण तथा सिकेका पाठका आधारमा २०६६ सालमा तयार भएको बाढीको लागि पूर्वतयारी योजना मार्गदर्शनलाई परिमार्जन गरी यो विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०६७ तयार भएकोमा मलाई खुसी लागेको छ । यस मार्गदर्शनले तोकेवमोजिमको योजना तर्जुमामा सक्रिय नेतृत्व लिनका लागि सबै जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई र यस कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन जिल्लास्थित सरकारी निकायहरू, मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरू, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, नागरीक समाज, राजनैतिक दल र स्थानीय समुदायलाई हार्दिक आवाहन गर्दछु । आगामी दिनमा यो कार्य पचहत्तर वटै जिल्लामा विस्तार हुने अपेक्षा राखेको छु । हामी सबैको सामूहिक सद्प्रयासबाट नेपालको विपद् पूर्वतयारी र प्रतिकार्य क्षमतामा अभिवृद्धि भै विपद्बाट हुनसक्ने जनघनको क्षति न्यून गर्ने कार्यमा सफलता मिल्ने आशा व्यक्त गर्दछु । अन्तमा यस कार्यमा संलग्न गृह मन्त्रालयका कर्मचारीहरू र अन्य मानवीय सहायतामा संलग्न संस्थाका सदस्यहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । धन्यवाद ।

डा. गोविन्द प्रसाद कुसुम
सचिव

नेपाल सरकार

गृह मन्त्रालय

(..... शाखा)

पत्र संख्या :-

प्राप्त पत्र संख्या र मिति :-

च.नं. :-

सिंहदरबार,

काठमाडौं, नेपाल ।

मिति २०६७/१२/२२

विषय :-

भूमिका

नेपालमा विपद् व्यवस्थापनको कार्यमा विगत समय देखि नै गृह मन्त्रालयको नेतृत्वमा अन्य सरकारी निकाय, राष्ट्रसंघीय निकाय, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाजको सक्रिय सहभागिता रहँदै आएको छ। यसै सिलसिलामा विगत ४ वर्ष अघि देखि विपद् पूर्वतयारी संजाल (DP Net) को सक्रियतामा मनसून पूर्वतयारी राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठी संचालन हुँदै आएको थियो। यस कार्यको महत्वलाई मध्यनजर गरी गत २ वर्ष देखि गृह मन्त्रालयले गोष्ठी संचालनमा नेतृत्व लिई आएको छ। २०६६ सालमा यस क्षेत्रमा महत्वपूर्ण सफलता हासिल गरिएको छ। जस अनुसार राष्ट्रिय कार्यशालाले विपद् पूर्वतयारीको कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडी बढाउन विभिन्न २१ वटा वृद्धा सिफारिस गरेकोमा सो सिफारिसलाई केन्द्रिय दैवी प्रकोप उद्धार समितिले अनुमोदन गर्‍यो। यसका आधारमा ६७ जिल्लामा जिल्ला विपद् पूर्वतयारी योजना तर्जुमाको कार्यमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई सहयोग पुऱ्याउन विभिन्न राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थालाई जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) को जिम्मेवारी तालिको। ती संस्थाहरूको सहयोगमा हालसम्म ६० भन्दा बढी जिल्लामा जिल्ला विपद् पूर्वतयारी योजना तर्जुमा भैसकेको छ। यसका साथै २०६६ सालमा ५ वटै क्षेत्रमा क्षेत्रीय गोष्ठी आयोजना गरी क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको Standard operating procedure (SOP) तयार भयो। यी योजनागत प्रयासबाट २०६६ सालको मनसूनको समयमा भएको बाढी, पहिरो प्रभावित व्यक्तिहरूलाई राहत उद्धार गर्ने कार्यमा ठोस सफलता हासिल गर्न सकिएको अनुभव प्राप्त भएको छ।

यसका साथै २०६६ सालको पूर्वतयारी योजना तर्जुमा तथा सो योजनाका आधारमा प्रतिकार्यमा संलग्न निकायहरूको अनुभव र सिकाईका वारेमा सरोकारवाला संस्था सम्मिलित छलफलबाट केही महत्वपूर्ण पृष्ठपोषण प्राप्त भयो। जसअनुसार जिल्लामा तर्जुमा हुने विपद् पूर्वतयारी योजनाको गुणस्तरीयता र एकरूपताका लागि तथा प्रभावकारी प्रतिकार्य गर्नका लागि २०६६ सालमा मन्त्रालयबाट जारी भएको "बाढीको लागि पूर्वतयारी योजना मार्गदर्शन" मा केही परिमार्जनको आवश्यकता महसूस भयो। मूलरूपमा पूर्वतयारी योजनालाई बाढीमा मात्र सिमित नराखी सवै खालका विपद्मा प्रयोग गर्न सकिने हुनुपर्ने, पूर्वतयारीका साथै निश्चित विपद्का घटनाका आधारमा गरिने प्रतिकार्य योजना समेत संलग्न हुनुपर्ने, यस्तो योजना तर्जुमामा ७५ वटै जिल्लामा एकरूपता कायम गर्ने र कम्तिमा ५ वर्षलाई हुनेगरी योजना तर्जुमा गर्ने र प्रत्येक वर्ष यसमा समीक्षा गर्दै आवश्यक परिमार्जन गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू प्राप्त भए। यी सवै सुझावलाई संवोधन गरी विद्यमान योजना तर्जुमा मार्गदर्शन परिमार्जन गरी नयाँ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन तयार गर्न गृह मन्त्रालयका विपद् व्यवस्थापन शाखाका उप-सचिवको नेतृत्वमा UN/OCHA, DPNet, Nepal Redcross र AINTDGN का प्रतिनिधी सम्मिलित कार्यदल गठन गरियो। यो कार्यदलको अथक प्रयासबाट मार्गदर्शनको मस्यौदा तयार भयो। यस मस्यौदा उपर २०६७ चैत्र ४ गते आयोजना भएको विपद्

नेपाल सरकार

गृह मन्त्रालय

(..... शाखा)

पत्र संख्या :-

प्राप्त पत्र संख्या र मिति :-

च.नं :-

सिंहदरवार,

काठमाडौं, नेपाल ।

मिति

विषय :-

पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना राष्ट्रिय कार्यशालामा व्यापक छलफल गरी प्राप्त सुझाव समावेश गरी परिमार्जन गरियो । यसका साथै उक्त कार्यशालाबाट २०६७ सालका लागि विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा सम्बन्धी विभिन्न २५ वटा सुझाव समेत प्राप्त भएका छन् जसलाई यस मार्गदर्शनको अभिन्न अङ्गको रूपमा समावेश गरिएको छ ।

यो मार्गदर्शनका आधारमा चालु वर्ष देखि नेपालका ७५ वटै जिल्लामा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा हुने र यस कार्यमा विगतमा भै मानवीय सहायतामा संलग्न राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) को भूमिका निर्वाह गर्ने आशा गरिएको छ । यसका साथै यस कार्यमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने र सबै जिल्ला विकास समितिहरूले यसमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । विपद् पूर्वतयारी योजनालाई एउटा जीवन्त अभिलेखका रूपमा लिई हरेक वर्ष यसमा समिक्षा गर्दै कमीकमजोरी सच्याउदै जान सकेमा यसबाट आशातीत सफलता हासिल हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । अन्तमा यो मार्गदर्शनको मस्यौदामा संलग्न UN OCHA का विपद् व्यवस्थापन विज्ञ श्री रामप्रसाद लुइटेल लगायत कार्यटोलीका सदस्यहरू, सुझाव प्रदान गर्नुहुने राष्ट्रिय कार्यशालाका सहभागीहरू र यसलाई जिल्लागत रूपमा प्रयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण जिल्लास्थित संस्थाहरूलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दै यसको पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु ।

शंकरप्रसाद कोइराला

सह-सचिव

विषय सूची

१. पृष्ठभूमी	१
२. मार्गदर्शन प्रयोग गर्ने तरिका	२
२.१ विपद् पूर्वतयारी योजना	२
२.२ संभावित विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना	३
३. अपेक्षित उपलब्धि	४
४. योजना तर्जुमा प्रकृया	५
४.१ जिल्लास्थित मानवीय सहायताका क्षेत्रमा कार्यरत साभेदारहरुको पहिचान	७
४.२ विद्यमान अभिलेख तथा सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकन	७
४.३ साभेदारहरुसंगको बैठकको आयोजना	८
४.४ अन्तिम कार्यशाला गोष्ठीको संचालन	१०
४.५ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा	१७
४.६ कार्यान्वयन तथा पुनरावलोकन रणनीति	१७
४.६.१ विपद् पूर्वतयारी योजनाको क्रियाशिलता	१७
४.६.२ संस्थागत संरचना	१८
४.६.३ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको कार्यान्वयन समयसिमा	१९
४.६.४ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको नियमित पुनरावलोकन तथा अद्यावधि.....	१९
५. प्रतिवेदन तथा अभिलेखीकरण	१९
५.१ प्रतिवेदन	१९
५.२ संचार	२०
५.३ अभिलेखीकरण	२०
५.४ अनुमोदन प्रकृया	२०
६. स्रोत सामग्री (अनुसूचीहरू)	२१

१. पृष्ठभूमि :

नेपाल बाढी, पहिरो आगलागि, मौसमको विषमता तथा भूकम्प जस्ता प्रकोपबाट उच्च जोखिममा रहेको छ। यस प्रकारका विपद्को समयमा प्रभावकारी रूपमा मानवीय सहायता परिचालन गर्न रPage 1 of 48 सम्बन्धित निकायको जिम्मेवारीलाई प्रष्ट किटान गर्नका लागि विपद् पूर्वतयारीले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। पूर्व अनुभवहरूले के प्रमाणित गरेका छन् भने आपतकालमा गरीने प्रभावकारी मानवीय प्रतिकार्यमा संलग्न निकायहरूको पूर्वतयारीको तह र उनीहरूको क्षमता तथा सबै तहमा उपलब्ध स्रोत साधनको ठूलो प्रभाव पर्दछ।

तसर्थ प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित जुनसुकै खालका विपद्का घटनाबाट हुन सक्ने मानिसको जीउधन तथा सम्पतिको क्षतिलाई न्यून गर्नका लागि नेपालले पनि आपतकालीन पूर्वतयारीलाई मजबूत बनाउन जरुरी छ। आपत्कालीन तथा विपद् पूर्वतयारी विपद् जोखिम न्यूनीकरणको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो। यसले विपद्को सामना गर्ने क्षमतालाई वृद्धि गर्ने र समुदायहरूलाई विपद् उत्थानशील गराउने कार्यमा मद्दत पुऱ्याउदछ।

वि.सं. २०६४ देखि गृह मन्त्रालयले विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा संलग्न निकायको प्रतिकार्य क्षमतालाई सुधार्नको लागि उद्धारकर्ताको संगठनात्मक भूमिका प्रकृया र पद्धतिका बारेमा छलफल गर्न विभिन्न समयमा राष्ट्रसंघीय निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय गैसस, रेडक्रस तथा सरकारी अधिकारीहरू संलग्न बैठकहरूको आयोजना गर्दै आएको छ। जिल्ला, क्षेत्र र केन्द्रीय तहमा भएका विभिन्न गोष्ठी तथा छलफलबाट प्राप्त सुझाव तथा निचोडलाई समावेश गरी सोको अनुमोदनका लागि गृह मन्त्रालयले केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा पठाएको थियो। केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिबाट अनुमोदन भए पश्चात् गृह मन्त्रालयले २१ वटा महत्वपूर्ण कार्यसूचीको कार्यान्वयनका लागि ७५ वटै जिल्ला, ५ विकास क्षेत्र, संबन्धित मन्त्रालय, विभाग र अन्य मानवीय सहायतामा संलग्न निकायमा परिपत्र गरीएको थियो। २०६७ साल चैत्रमा आयोजना गरीएको विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा राष्ट्रिय कार्यशालाबाट पनि विभिन्न २४ वटा सुझावहरू प्राप्त भएका छन्। उक्त सुझावहरूको विवरण अनुसूची १ मा संलग्न छ।

यसको परिणामस्वरूप ६० भन्दा बढी जिल्ला र ५ वटा विकास क्षेत्रले विभिन्न मानवीय सहायता परिचालन गर्ने निकायको सहकार्यमा विपद् पूर्व तयारी योजना तर्जुमामा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई आवश्यक आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउनका लागि UN agencies, INGO's र Nepal Red Cross Society मध्येबाट एउटा निकायलाई District Lead Support Agency को रूपमा जिम्मा दिइएको थियो। जसका कारण वि.सं. २०६६ को मनसूनको समयमा मनसून प्रभावित जिल्लाहरूमा विपद् प्रतिकार्यको कार्य

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको नेतृत्व र समन्वयमा सबै मानवीय सहायतामा संलग्न निकाय र स्थानीय निकायको संलग्नतामा प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न भएको छ । तथापि, यो पूर्व तयारीको प्रयासलाई सबै जिल्ला तथा क्षेत्रीय तहमा गुणस्तर वृद्धि तथा एकरूपता कायम गरी थप सुदृढीकरण गर्नु जरुरी छ । यसका साथै उपर्युक्त उल्लेखित कारण सहित यो कार्यलाई संस्थागत गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । वि.सं. २०६६ मा तयार गरीएको बाढीको लागि पूर्वतयारी योजना मार्गदर्शनलाई सबै खालका विपद्लाई लक्षित गदै विपद् पूर्वतयारीका साथै प्रतिकार्य योजना समेत समावेश गरी परिमार्जन गरीएको छ । “विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०६७” नामक यो निर्देशिकालाई आवश्यक कार्यान्वयनका लागि सबै मन्त्रालय विभाग तथा जिल्लाहरुमा प्रवाह गरीनेछ ।

२. मार्गदर्शन प्रयोग गर्ने तरिका

यो मार्गदर्शनले जिल्ला तथा क्षेत्रीय तहमा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा संलग्न सबै सरकारी अधिकारीहरु, रेडक्रस अभियानका सदस्यहरु, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरु र राष्ट्रसंघीय निकायहरुलाई आवश्यक दिशाबोध गर्ने अपेक्षा गरीएको छ । यो मार्गदर्शन जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति का लागि वार्षिक रूपमा पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई अद्यावधिक गर्ने कार्यमा एउटा महत्वपूर्ण स्रोत सामग्री हुनेछ । यसको उपलब्धिका रूपमा हरेक जिल्ला तथा क्षेत्रमा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा हुनेछ । यसका साथै यो मार्गदर्शन लाई गा.वि.स तथा नगरपालिकाहरुले पनि उपयुक्तता अनुसार उपयोग गर्न सक्नेछन् । विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना को साभ्ला खाका अनुसूची २ मा प्रस्तुत गरीएको छ । यो मार्गदर्शनलाई २ भागमा विभाजन गरीएको छ ।

२.१ विपद् पूर्वतयारी योजना

यो मार्गदर्शनको पहिलो भागमा पूर्वतयारी योजना तर्जुमा गर्नुभन्दा अगाडि गरीनुपर्ने प्रारम्भिक कार्यहरु उल्लेख गरीएको छ । जस्तै सरोकारवाला निकायको पहिचान, विगतका विपद्का घटना सम्बन्धी उपलब्ध सुचनाहरु, प्रकोप तथा जोखिम नक्सांकन, अवस्था तथा मान्यता योजना, विषयगत क्षेत्रको पहिचान, संलग्न निकायको काम कर्तव्य तथा भूमिका, स्रोत नक्सांकन, सम्पर्कसूची तयारी, राहत सामग्रीको आंकलन, प्राथमिकताप्राप्त पूर्वतयारीका कार्य र कमी कमजोरीको पहिचान आदि । सामान्य पूर्वतयारी योजनाले राष्ट्रिय, क्षेत्रीय वा स्थानीय जुनसुकै स्तरको विपत्तिको अवस्थामा पनि विभिन्न प्रकारका पूर्वतयारीका उपयाहरुबाट प्रभावकारी प्रतिकार्य क्षमतालाई सुदृढ गर्ने उद्देश्यहरु राखेको हुन्छ । यो पूर्वतयारी योजना निर्माण गर्ने कार्य नियमित र निरन्तर रूपमा सञ्चालन हुने कार्य हो जसलाई सबै

मानवीय सहायतामा संलग्न निकायले आत्मसात गरी कार्यान्वयन गर्नेछन् भन्ने अपेक्षा गरीएको छ । विपद् पूर्वतयारी योजना भनेको विपद् वा आपत्कालको समयमा समुदायको सुरक्षा गरी उनीहरूको जनधनको संरक्षण गर्नका लागि विकास गरीएको नीति तथा कार्यविधिको संगालो हो । यो योजनाले विपद् पूर्व, विपद्को समय तथा विपद् पश्चातका सबै अवस्थामा समुदायको संरक्षण तथा सुरक्षा गर्ने कुरालाई ग्यारेण्टी गर्दछ ।

२.२ संभावित विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना

यो मार्ग दर्शनको दोस्रो भागमा संभावित विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना निर्माण गर्ने कार्यविधिका बारेमा प्रकाश पारिएको छ । यो कार्यविधिमा मूलतः प्रमुख विपद्को अवस्थामा प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि गरीनुपर्ने न्यूनतम पूर्वतयारीका बारेमा उल्लेख गरीएको छ । **अनुसूचीमा** सुभाइए अनुसार प्रत्येक विषयगत क्षेत्रले आ-आफ्नो विषयसंग सम्बन्धित विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना तर्जुमा प्रकृतिमा जिल्ला आकशिमक योजना तर्जुमा प्रकृतिसंग मिल्दोजुल्दो छ । तथापि जिल्ला आकशिमक योजना विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजनाभन्दा बढी नै गहिराइकासाथ छलफल गरी तयार गरीएको हुन्छ । विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजनाको ढाँचा आकशिमक योजना तर्जुमा गर्ने प्रकृतिमा बाट ग्रहण गरीएको छ ।

विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना जिल्ला आकशिमक योजनाको संक्षिप्त रूप हो तर यो विकल्प भने होईन । तसर्थ जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले विषयगत अगुवा निकाय (Cluster Lead Agency) तथा सदस्यहरूलाई संभव भएसम्म आ-आफ्नो विषयगत क्षेत्रको जिल्ला आकशिमक योजना तयार गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । विषयगत क्षेत्रमा कार्यरत निकायको सीमितताका कारण सबै विषयगत क्षेत्रमा आकशिमक योजना तर्जुमा गर्न सम्भव नहुन पनि सक्छ । विषयगत क्षेत्रका आकशिमक योजनाहरूले समग्रमा जिल्ला पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको बृहत उद्देश्यलाई योगदान गर्नुपर्दछ जसमा स्रोत साधनको विस्तृत विश्लेषण, क्षमता तथा कमीकमजोरीका कुराहरू उल्लेख हुनुपर्दछ । पूर्व अनुभवका आधारमा प्रतिकार्य संयन्त्र तथा भूमिका तथा जिम्मेवारीको व्याख्या तथा किटानी गरिनु पर्दछ । कुनै जिल्लाहरूमा विषयगत क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाको सीमितताका कारण सबै विषयगत क्षेत्र मा विषयगत अवधारणा कार्यान्वयन गर्न कठिनाई पनि हुनसक्दछ ।

आकशिमक योजना एउटा व्यवस्थापकीय औजार हो जुन संभावित विपद्को प्रभावको विश्लेषण गर्न र विपद्को समयमा प्रभावकारी प्रतिकार्य गर्नका लागि आवश्यक पर्याप्त व्यवस्था मिलाउन उपयोगी

हुन्छ । तसर्थ मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरूलाई विद्यमान पूर्वसूचना प्रणाली संग आ-आफ्नो आकस्मिक योजनाको सम्बन्ध स्थापित गरी कार्य गर्न प्रोत्साहन गरीन्छ ।

३. अपेक्षित उपलब्धि

यो मार्गदर्शनको प्रमुख उद्देश्य जिल्ला/गा.वि.स./नपा तहमा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने प्रकृयाका वारेमा सहजीकरण गर्नु हो । यो प्रकृयाको दौरानमा सरोकारवाला निकायहरूले निम्न वमोजिमको उपलब्धि हासिल गर्नेछन् ।

सि.नं.	चरण वा प्रकृया	अपेक्षित उपलब्धि
१.	जिल्लामा अवस्थित मानवीय सहायतामा संलग्न निकायको पहिचान गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> - मानवीय सहायतामा संलग्न निकायका वारेमा जान पहिचान हुने - जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) छनौट हुने - समन्वय बैठक तथा पद्धति स्थापना हुने
२.	सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकन	<ul style="list-style-type: none"> - प्रभावकारी योजनाका लागि जिल्लाको विपद्को पूर्व इतिहास संकलन हुने
३.	अन्तिम कार्यशाला अगाडि विभिन्न चरणमा बैठकहरू संचालन गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> - विभिन्न क्षेत्रका सम्बन्धित संस्थाहरूको सूची तय गर्ने - सबै निकायहरूको भूमिका पहिचान गर्ने - प्रकोप तथा जोखिम नक्सा तयार गर्ने - संभावित विपद्को क्षेत्रमा छुट्टाछुट्टै योजना तर्जुमा गर्ने - साभेदार निकायको सम्पर्कसूची तयार गर्ने - हरेक निकायमा सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने - जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले सबै विषयगत अगुवाहरूलाई विपद्को निश्चित प्रकृतिमा आधारित छुट्टाछुट्टै प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्न निर्देशन दिने - साधन/स्रोतको आंकलन गर्ने - सबै क्षेत्रको आगामी बैठकको मिति तय गर्ने - अन्तिम कार्यशालाको लागि कार्यसूची तय गर्ने
४.	विषयगत बैठकको आयोजना गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> - प्रस्तावित ढाँचामा संभावित विपद्को प्रकृतिको आधारमा प्रतिकार्य योजना सबै विषयगत क्षेत्रले (Cluster) ले तय गर्ने
५.	कार्यशाला	<ul style="list-style-type: none"> - माथि उल्लेखित बैठकले तय गरेको मस्यौदामा छलफल गरी सहमति निर्माण गर्ने । - IRA, MIRA, Cluster specific assessment क्षती तथा आवश्यकता विश्लेषण जस्ता साभ्ना मूल्याङ्कनका विधिमा सहमति निर्माण गर्ने - प्रतिकार्यको साभ्ना मापदण्डमा सहमति गर्ने - विस्थापितहरूलाई राख्नका लागि शिविरको स्थान पहिचान गर्ने

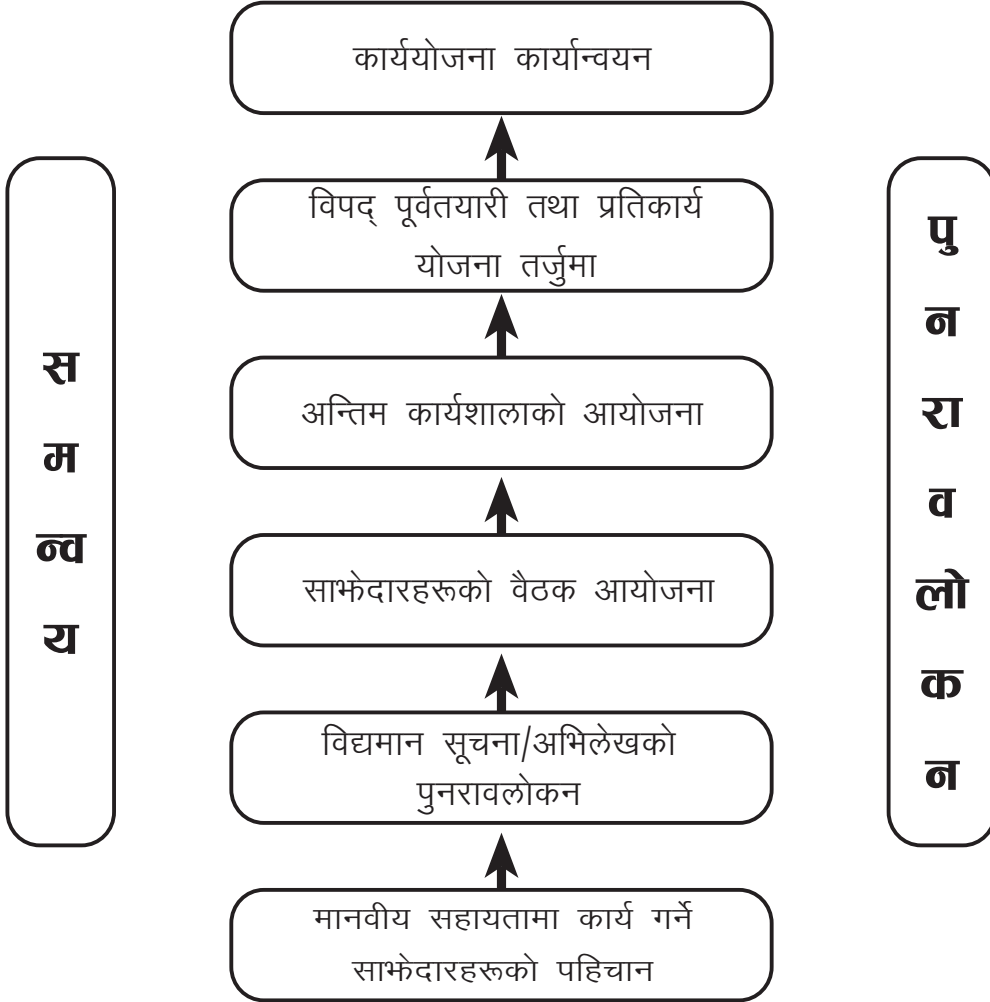
		<ul style="list-style-type: none"> - खोजी तथा उद्धार टोलीको गठन गर्ने - जिल्ला पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई अनुमोदन गर्ने
६.	अभिलेखीकरण	<ul style="list-style-type: none"> - योजनाको अन्तिम दस्तावेज तयार गर्ने, छपाई गर्ने र सबै सरोकारवाला निकायमा वितरण गर्ने
७.	अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> - जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिका सदस्यहरुले कार्यशालाको बैठकबाट जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना अनुमोदन गर्नेछन् - यो योजनालाई जिल्ला परिषद्बाट अनुमोदन गराउनका लागि जिल्ला विकास समितिमा पेश गरीनेछ - जिल्ला परिषद्ले यो योजनालाई अनुमोदन गरी जिल्ला विकास योजनाको अभिन्न अङ्गका रूपमा ग्रहण गर्नेछ र कार्यान्वयनका लागि वार्षिक रूपमा आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रम तय गर्नेछ

४. योजना तर्जुमा प्रकृया :

पूर्वतयारी योजना तर्जुमा प्रकृया केवल “योजना” मात्र नभई यो भैरहेको योजनालाई नियमित रूपमा पुनरावलोकन तथा अधावधिक गर्ने र चेतना अभिवृद्धि गर्ने महत्वपूर्ण कार्य हो ।

- जिल्ला तहमा कार्यरत मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरुसंगको सहकार्यमा जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने मुख्य जिम्मेवारी जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको हो । योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०६७ ले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाका लागि निम्न चरण उल्लेख गरेको छ ।
- माथि उल्लेखित भएजस्तै योजना तर्जुमा प्रकृयाको उपलब्धि भनेको जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्नु हो ।

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाको अवधारणागत ढाँचा

४.१. जिल्लास्थित मानवीय सहायताका क्षेत्रमा कार्यरत साभेदारको पहिचान :

पहिलो चरणमा विपद् पूर्वतयारीसम्बन्धी विभिन्न चरणमा बैठकहरु आयोजना गर्न जिल्लास्थित संभावित सरोकारवाला तथा साभेदार संस्थाको पहिचान गर्नुपर्दछ । सामान्यतया यस्तो साभेदारको सूचीमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिका सदस्य हुने निकायहरु, नेपाल रेडक्रसको जिल्ला शाखा, राष्ट्रसंघीय निकाय, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, नागरीक समाजका संस्थाहरु, निजी क्षेत्रका संस्थाहरु, राजनैतिक दलका प्रतिनिधिहरु तथा विपद् प्रभावित समुदायका प्रतिनिधिहरु लगायतका पर्दछन् । अझ महत्वपूर्ण रूपमा विभिन्न विषयगत क्षेत्र (Clusters) का प्रतिनिधिहरु जस्तै स्वास्थ्य तथा सरसफाइ, खाद्य तथा गैरखाद्य, पोषण, संरक्षण, आवास, शिक्षा, वन्दोवस्ती (Logistics), खोजी तथा उद्धार आदिको योजना तर्जुमाको शुरुकै चरणबाट संलग्नता हुन जरुरी छ । यी विषयगत अगुवा संस्थाको संभावित विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना तर्जुमामा प्रमुख भूमिका रहन्छ । पहिलो बैठकले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाको थालनी गर्नका लागि सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रका बीच प्रभावकारी समन्वय गर्न जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) को पहिचान गर्नुपर्दछ । जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) सबै वर्षमा एउटै नहुन पनि सक्छ ।

४.२. विद्यमान अभिलेख तथा सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकन

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले पूर्वतयारी तथा आकस्मिक योजना (यदि तर्जुमा भैसकेको भए) लगायत अन्य सान्दर्भिक सामग्रीको पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ । यस्ता सामग्रीहरु जिल्लागत रूपमा तथा विगतको पूर्वतयारी क्रियाकलापको आधारमा जिल्लापिच्छे, फरक-फरक हुनसक्छ । सामान्यतया असल पूर्वाभ्यास (Best Practice), खाडल पहिचान तथा मुख्य सिकाइ जस्ता क्षेत्रमा उपलब्ध भए सम्मका देहाय वमोजिमका अभिलेखहरुको पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ ।

१. विपद् व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६
२. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन, २०६७
३. विगतको विपद् पूर्वतयारी योजना तथा क्षेत्रगत जिल्ला आकस्मिक योजना
४. जिल्लाको विपद्को इतिहास (वाढी, पहिरो, आगलागि, महामारी आदि)
५. विपद् व्यवस्थापनको विगतको मुख्य सिकाइ तथा असल अभ्यास
६. जिल्लाको प्रकोप तथा जोखिम मूल्याङ्कन
७. विपद् प्रभावित गा.वि.स. तथा नगरपालिका देखिने गरी तयार गरीएको जिल्ला संकटासन्नता नक्सा
८. सडक संजाल, नदीको बहाव तथा गा.वि.स.को सीमाना आदि देखिने जिल्लाको नक्सा
९. निकायगत नक्साङ्कन (Agency Mapping) (3W-Who,What,Where), सरकारी, गैरसरकारी,

४.३. साभेदारहरुसंगको बैठकको आयोजना (Cluster specific meeting)

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिका पदाधिकारीहरुले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने विधि (Methodology) को वारेमा सहमति निर्माण गर्नुपर्दछ । सामान्यतया विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको मस्यौदा तर्जुमा गर्न २ वा ३ वटा बैठक पर्याप्त हुन सक्छ । यस्ता बैठकको मुख्य उद्देश्य सम्भावित विपद्को समयमा प्रभावकारी प्रतिकार्य गर्नका लागि सम्बन्धित निकायहरु पूर्णत तयारी अवस्थामा रहेका छन् भन्ने कुराको निश्चय गर्नु हो । तसर्थ, यो बैठक सैद्धान्तिक वहसमा मात्र सिमित हुनु हुँदैन । विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना संग सम्भावित सबैजसो विषयहरुमा कार्यशाला हुनुभन्दा अगाडीकै बैठकमा पर्याप्त छलफल भैसक्नुपर्दछ ।

माथि उल्लेखित बैठक तथा कार्यशालाको आयोजना गर्नु अगाडि प्रमुख जिल्ला अधिकारी र स्थानीय विकास अधिकारीकोबीचमा आपसी परामर्श भएको हुनुपर्दछ । प्रमुख जिल्ला अधिकारीसंग समन्वय गरी जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको सदस्य सचिवको भूमिकामा रहेर स्थानीय विकास अधिकारीले सबै बैठक तथा कार्यशालाका लागि सरोकारवालाहरुलाई पत्राचार गर्नुपर्दछ । यस्तो बैठक तथा कार्यशाला आयोजना गर्न आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्था गर्ने जिम्मेवारी जिल्ला विकास समितिको हुनेछ । यस कार्यमा जिल्लामा कार्यरत सबै गैरसरकारी तथा मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरुले जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निर्णयानुसार जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ ।

सामान्य बैठकको कार्यसूची सामान्यतया देहायवमोजिम हुनेछ

(क) पहिलो सामान्य बैठक (First General Meeting)

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले प्रमुख मानवीय सहायताको कार्यमा संलग्न निकाय तथा विषयगत अगुवा निकाय (Cluster leads) समेतको सहभागितामा पहिलो सामान्य बैठक आयोजना गरी विषयगत निकायको जिम्मेवारी तथा अन्य सरोकारवाला निकायको भूमिकाको वारेमा छलफल गर्दछ । यसका अलावा यो बैठकले प्रकोप तथा जोखिम नक्साङ्कन, सम्भावित विपद्मा आधारित प्रतिकार्य योजना तर्जुमा तथा विपद्सम्बन्धी विद्यमान सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकन गर्नका लागि अनुभव प्राप्त विज्ञ सम्मिलित छुट्टाछुट्टै

कार्यटोली (Taskforce) को गठन गर्दछ । यी कार्यटोलीले आ-आफ्नो कार्य सम्पादन गरी सो को प्रस्तुती, दोस्रो बैठकमा गर्नेछन् । यो बैठकले दोस्रो बैठक सञ्चालन हुने मिति र स्थानको समेत तय गर्नुपर्दछ ।

(ख) दोस्रो सामान्य बैठक (Second General Meeting)

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले सबै मानवीय सहायताको क्षेत्रमा कार्यरत निकायको सहभागितामा दोस्रो बैठकको आयोजना गर्नुपर्दछ । यो बैठकमा मूलरूपमा पहिलो बैठकबाट गठन भएको कार्यटोलीबाट प्रस्तुत प्रतिवेदन माथि व्यापक छलफल गरी सहमति निर्माण गर्ने प्रयत्न गरीन्छ । यो बैठकको कार्य सूची साभेदार निकायको किटानी गर्ने, सबै निकायको भूमिका तय गर्ने, प्रकोप तथा जोखिम विश्लेषणमा सहमति गर्ने, वन्दोवस्तीका सामानको आंकलन गर्ने, जिल्लाको प्रमुख विपद्को पहिचान गरी सो को प्रतिकार्य योजना तय गर्न सहमति गर्ने, विषयगत अगुवा संस्थाको पहिचान गर्ने र विषयगत क्षेत्रको बैठकको कार्यतालिकामा सहमति निर्माण गर्ने आदि हुनेछ । सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा यो बैठकबाट प्रमुख विपद्मा आधारित प्रतिकार्य योजना तर्जुमा (Scenario Based Response Planning) गर्न सबै विषयगत क्षेत्रका अगुवा संस्थाहरुलाई विषयगत बैठकहरु सञ्चालन गर्न जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले प्रष्ट रूपमा निर्देशित गर्नुपर्दछ ।

(ग) विषयगत क्षेत्रका बैठकहरु

माथि उल्लेखित बैठकको निर्णयका आधारमा प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको छुट्टाछुट्टै बैठकहरु आयोजना गरी प्रमुख विपद्मा आधारित प्रतिकार्य योजना (Scenario Based Response Plan) अनुसूचीमा उल्लेख भएको ढाँचामा तयार गर्नुपर्दछ । यस्तो बैठक सञ्चालन गर्ने कार्यमा विषयगत अगुवा संस्था (Cluster Lead) को मुख्य जिम्मेवारी हुनेछ । प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको बैठकको मुख्य कार्यसूची देहायबमोजिम हुनेछ।

विषयगत क्षेत्रको बैठकको कार्यसूची निम्न बमोजिम सुझाव गरीएको छ ।

१. विषयगत क्षेत्रको परिचय
२. विषयगत क्षेत्रको अगुवा तथा सदस्य संस्थाको नामावली
३. प्रमुख विपद्को क्षेत्र छनौट
४. पहिचान भएको विपद्मा सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रको भूमिका
५. विपद्को घटना पश्चात प्रतिकार्य गरीने समयसीमा निर्धारण
६. संभावित विपद्को अवस्थामा गरीने प्राथमिकता प्राप्त आपत्कालीन प्रतिकार्य क्रियाकलापको तर्जुमा
७. आपत्कालीन कार्यका लागि प्राथमिकता प्राप्त पूर्व तयारी कार्यको तर्जुमा
८. पूर्व तयारी कार्यका लागि विद्यमान खाडल (Gap) को पहिचान
९. प्राथमिकता प्राप्त पूर्व तयारी कार्यका लागि विषयगत क्षेत्रको कार्य योजना तर्जुमा
१०. विपद्को घटना अगावै गरीने पूर्व तयारी तथा विपद्को समयमा गरीने आपत्कालीन कार्यका लागि मुख्य जिम्मेवार निकायको पहिचान

११. प्रत्येक पूर्वतयारी कार्यका लागि लागत अनुमान (सम्भव भए सम्म)

(घ) तेस्रो बैठक

यदि दोस्रो बैठकबाट सबै एजेण्डामा पर्याप्त छलफल भै निर्णय हुन नसकेमा तेस्रो बैठकको आयोजना गरीन्छ । यस्तो अवस्थामा तेस्रो बैठकको कार्यसूची पनि दोस्रो बैठककै निरन्तरताका रूपमा हुनेछ र यो बैठकले सबै कार्यटोलीबाट प्रस्तुत योजनाको खाकाका बारेमा छलफल गरी पारित गर्नेछ । यो बैठकले आगामी कार्यशाला गोष्ठीको सञ्चालन विधि, समय, स्थान, कार्यसूचीको छनोट, स्रोत साधन तथा गोष्ठीको सहजकर्ता जस्ता विषयमा आवश्यक निर्णय गर्नुपर्नेछ ।

४.४ अन्तिम कार्यशाला गोष्ठीको सञ्चालन

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा संलग्न भएमा निकायका साथै पत्रकार, राजनैतिक दल, निजी क्षेत्रका संघसंस्था लगायत सरोकारवालाहरु समेतको सहभागितामा अन्तिम कार्यशालाको आयोजना गर्नुपर्दछ । यो गोष्ठीमा सहभागीहरुका बीचमा विभिन्न समूहहरु गठन गरेर विषयगत क्षेत्रका योजनाहरुमा समूहकार्य गराई समूहको निचोडलाई गोष्ठीको पूर्ण बैठकमा प्रस्तुत गर्न लगाउनु पर्दछ ।

गोष्ठीमा सम्भावित कार्यसूची

- क) सहभागीको नाम दर्ता तथा परिचय
- ख) कार्यशालाको उद्देश्य माथि प्रकाश
- ग) सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकनबाट प्राप्त मुख्य निचोड
- घ) प्रकोप तथा जोखिम विश्लेषण
- ङ) निकायगत स्रोत साधनको पहिचान/नक्सांकन
- च) निकायको पहिचान तथा ३ क (को, के र कहिल्ये)
- छ) वन्दोवस्तीका सामानको आंकलन
- ज) मुख्य विपद्को पहिचान
- झ) विषयगत क्षेत्र (Cluster) को पहिचान
- ञ) विषयगत (Cluster Specific) समूहगत छलफल
- ट) संलग्न निकायको दायित्व तथा भूमिका
- ठ) आपत्कालीन कार्ययोजनाको संवोधनका लागि पूर्वतयारी कार्यको पहिचान
- ड) आवश्यकताको विश्लेषण तथा खाडल पहिचान
- ढ) पूर्वतयारीमा बहिविषयगत विषय (Crosscutting issue) तथा लैंगिक (Gender) मुद्दा

माथि उल्लेखित कार्यसूचीको व्याख्या

(क) सहभागीको नाम दर्ताले आगामी दिनमा संचार र समन्वय गर्नका लागि सर्म्पक सूची तयार गर्न मद्दत पुऱ्याउदछ । तसर्थ दर्ता कृताबमा व्यक्तिको नाम, पद, कार्यालय, मोबाइल नं., ठेगाना, इमेल ठेगाना तथा दस्तखत समेत उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ । नमुना अनुसूची ५ मा दिईएको छ ।

(ख) गोष्ठीको उद्देश्य

- विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०६७ को बारेमा जानकारी गराउने
- विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने सन्दर्भमा भएको प्रगतिको समीक्षा गर्ने
- विगतको बैठकबाट मस्यौदा भएको योजनाको बारेमा छलफल गरी सहमति निर्माण गर्ने
- विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई जिल्ला विकास योजनासंग तादाम्यता कायम गराउने

नोट : यो योजना तर्जुमा प्रकृया निरन्तर चलिरहने प्रकृया भएकोले यो गोष्ठीको उद्देश्य जिल्लाको आवश्यकताका आधारमा फरक फरक हुनसक्छ ।

(ग) पूर्व सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकनको मुख्य निचोड

सम्बन्धित कार्यटोलीका सदस्यले जिल्लाको समग्र प्रकोप तथा जोखिमको अवस्थाको बारेमा मुख्य सत्रमा प्रस्तुतिकरण गर्नेछन् र यसमा आवश्यक छलफल गरी सहमति निर्माण गर्नुपर्नेछ । गाविस तथा नगरपालिकाको प्रकोप तथा जोखिम विश्लेषण गर्दा सम्भावित गा.वि.स./नपाको पदाधिकारीलाई अनिवार्यरूपमा संलग्न गराउनुपर्ने छ । गाविस तथा नपाको संकटासन्नताको स्तर निर्धारण गर्दा संबन्धित गाविस तथा नपाका सचिव तथा विपद् प्रभावीत समुदायका सदस्य सम्मिलित छुट्टै बैठकबाट गर्नु उपयुक्त हुनेछ । (प्रकोप जोखिम विश्लेषणको ढाँचा अनुसूची ६ मा दिइएको छ ।)

विश्लेषणको प्रथम चरणमा प्रकोपको पहिचान गर्ने तथा त्यसबाट पर्नसक्ने प्रभावको मूल्यांकन गर्नुपर्दछ । निश्चित प्रकारको आपत्कालीन अवस्थाको लागि योजना तर्जुमा गर्दा पनि देश भरी वा निश्चित क्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने सम्भावित प्रकोप (जस्तै : भूकम्प, बाढी, द्वन्द्व) को बारेमा विस्तृत विश्लेषण गर्नुपर्दछ ताकि सबै खालका जोखिमको मात्रामा ध्यान पुग्न सकोस ।

जोखिम विश्लेषण गर्दा दुईवटा आयाममा ध्यान दिनुपर्दछ : (क) प्रकोपको घटना घट्न सक्ने सम्भावना (ख) सो प्रकोपबाट जनताको जीउधनमा पर्नसक्ने मानवीय प्रभाव

(घ) निकायहरुको स्रोत साधनको आंकलन

भविष्यको योजनाको लागि तथा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई विभिन्न निकायका बीच समन्वय गर्न सहयोग पुगोस भन्ने उद्देश्यले हरेक निकायले विपद्को समयमा प्रतिकार्य गर्नकालागि आफ्नो निकायमा विद्यमान स्रोत र साधनको सूची तयार गर्नुपर्दछ । स्रोत साधन पहिचान सूचीको विषयवस्तुको ढाँचा अनुसूची ७ : निकायहरूको स्रोत साधनको आंकलनमा सुभाईएको छ ।

(ड) निकायहरूको नक्सांकन तथा ३ क (को, के, कहाँ)

विपद्को समयमा गरीने प्रतिकार्यमा विभिन्न निकायहरूका बीच प्रभावकारी समन्वय गर्नका लागि प्रतिकार्यमा संलग्न निकायहरूको नाम, विषयगतक्षेत्र (Cluster), कार्यरत गा.वि.स., सम्पर्क व्यक्तिको विस्तृत विवरण (कार्यालय स्थान, सम्पर्क टेलिफोन नं., ईमेल ठेगाना) आदि उल्लेखित सूची तयार गर्नुपर्दछ । (यस सम्बन्धी नमूना अनुसूची ८ मा दिईएको छ ।)

(च) बन्दोवस्ती सामग्रीको आंकलन

प्रतिकार्यमा संलग्न निकायहरूले राहत कार्यका लागि भण्डार गरिराखेको बन्दोवस्ती सामग्रीको आंकलन गरी यसको स्पष्ट विवरण तयार गरी राख्नुपर्दछ । यी सामग्रीहरूमा विभिन्न स्थानमा भण्डारण गरी राखिएका गैरखाद्य सामग्री, त्रिपाल, स्वास्थ्य सामग्री, खानेपानी तथा सरसफाइसम्बन्धी सामग्री, आपत्कालीन शिक्षासम्बन्धी सामग्री आदि पर्दछन् । (अनुसूची ९ : निकायगत बन्दोवस्तीको समानको आंकलन)

(छ) विपद्को निश्चित प्रकृतिका आधारमा गरीने प्रतिकार्य योजना (Scenario Based Response Planning)

विपद्को निश्चित प्रकृतिका आधारमा गरीने प्रतिकार्य योजनाका लागि प्रकोप जोखिम विश्लेषणका आधारमा एउटा कुनै विपद्लाई प्रमुख विपद्का रूपमा छनौट गरी योजना तर्जुमाको मान्यताको परिभाषा गर्नुपर्दछ । प्रमुख विपद्को छनौट गर्ने कार्य वृहत बैठकमा छलफल गरी त्यो विपद्को सम्भावित आकारको तथा त्यसबाट जिल्लामा पर्नसक्ने क्षतिको वारेमा आंकलन गरीन्छ । विपद्को प्रकार छनौट गर्दा यसबाट पर्नसक्ने सम्भावित क्षति, प्रकोपको मात्रा र यसबाट जनतामा पर्नसक्ने प्रभावका वारेमा छलफल गरी एउटा निश्चित अवस्थाको अनुमान गरीन्छ । यो सम्भावित आपतकालको आंकलन गर्ने एउटा सामान्य विधि मात्र हो ।

भूकम्पको घटना सधैं घट्दैन । तसर्थ प्रकोप विश्लेषण गर्दा मानिसले यसलाई सम्भावित प्रकोपका रूपमा नलिन पनि सक्छन् । तर भूकम्प जस्ता प्रकोप घटेमा ठूलो जनधनको क्षति पुग्न सक्दछ । नेपालका सम्पूर्ण भू-भाग भूकम्पीय दृष्टिकोणबाट उच्च जोखिममा रहेका छन् । तसर्थ सबै जिल्ला नगरपालिका र

गा.वि.स.ले भूकम्पलाई एक प्रमुख विपद् मानेर यसका लागि पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना बनाउनुपर्दछ ।

तसर्थ विपद्मा आधारित प्रतिकार्य योजना तर्जुमाका लागि प्रत्येक जिल्लाले कम्तिमा दुईवटा सम्भावित प्रकोप लाई आधार मान्नुपर्दछ । एउटा भूकम्पमा आधारित र अर्को एउटा जिल्लागत आधारमा सम्भावित उच्च जोखिम भएको प्रकोप जसले हरेक वर्ष प्रभाव पार्दछ । यस्ता नियमित प्रकोपमा वाढी, पहिरो तथा महामारी पर्न सक्दछ । यो प्रकोप जिल्लाको वस्तुगत भौगोलिक अवस्थितिमा निर्भर रहन्छ । जस्तै तराईका जिल्लाले वाढी तथा शितलहरमा जोड दिनसक्छन् भने पहाडी जिल्लाले महामारी तथा पहिरोलाई छनौट गर्न सक्छन् । तसर्थ ७५ वटै जिल्लाले भूकम्पलाई एउटा प्रमुख विपद् मानी प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ ।

प्रतिकार्य योजना तर्जुमाका लागि सम्भावित आपतकालको निश्चित पक्षलाई उजागर गरी योजना तर्जुमा गर्ने मान्यताको परिभाषा गर्नुपर्दछ । यसमा मानवीय आवश्यकताको पूर्वानुमान (जस्तै आश्रयस्थल आवश्यक पर्ने जनसंख्या, खाद्यान्न, स्वास्थ्य तथा सरसफाई सामग्री ।), जनसंख्याको विशेषता (जस्तै लिङ्ग, उमेर, आर्थिक सामाजिक स्तर) तथा प्रभावीत समुदाय र सरकारको आपत्कालीन अवस्थामा प्रतिकार्य गर्नसक्ने क्षमता आदि पर्दछन् । यसका साथै सम्भावित कार्यगत अवरोध (जस्तै स्रोत साधन, सुरक्षा, संचार) लाई पनि समावेश गर्नुपर्दछ ।

(ज) जिल्लाको सम्भाव्यताको आधारमा विषयगत क्षेत्रको पहिचान (Cluster identification)

प्रभावकारी मानवीय प्रतिकार्यका लागि नेपाल सरकारले विपद् व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६ मार्फत विषयगत अवधारणा (Cluster approach) लाई औपचारिक रूपमा मान्यता प्रदान गरीसकेको छ । यसका साथै २००८ को सेप्टेम्बरमा कोशी नदीमा आएको वाढीबाट सिर्जित आपतकालमा प्रतिकार्य गर्न यो अवधारणालाई निम्न क्षेत्रमा प्रयोग समेत गरीसकिएको छ ।

- राष्ट्रिय/स्थानीय निकाय, नागरीक समाज संगको समन्वय
- सहभागितामूलक तथा समुदायमा आधारित अवधारणा
- प्राथमिकताप्राप्त तथा बहुक्षेत्रीय मुद्दा (उमेर, वातावरण, लैङ्गिक, विविधता, HIV/AIDS, मानवअधिकार)
- आवश्यकता पहिचान तथा खाडल विश्लेषण
- आपतकालीन पूर्वतयारी
- तालिम तथा क्षमता विकास
- अन्तिम अवस्थामा सहयोग वा सेवाको व्यवस्था

हाल केन्द्रीय तहमा १० वटा विभिन्न विषयगत क्षेत्र (Cluster) को पहिचान भएको छ। जिल्लाको क्षमताका आधारमा विभिन्न जिल्लामा विभिन्न संख्यामा विषयगत क्षेत्रका संस्थाहरु क्रियाशील छन्। विषयगत अगुवा संस्था तथा सहयोगी संस्थाको विवरण तयार गर्ने साभ्ना खाका (अनुसूची १० : जिल्लास्थित विषयगत अगुवा संख्याको विवरण) सुभाईएको छ।

सामान्यतया निम्नलिखित विषयगत क्षेत्र जिल्लामा क्रियाशील छन्।

- समन्वय, खोजी तथा उद्धार
- खाद्यान्न तथा कृषि
- आपत्कालीन आश्रयस्थल
- आपत्कालीन संरक्षण तथा बाल संरक्षण
- आपत्कालीन शिक्षा
- खानेपानी तथा सरसफाइ
- आपतकालीन बन्दोवस्ती (Logistics)
- तत्कालीन पुनर्लाभ आदि

(भ) विषयगत क्षेत्र सम्मिलित सामूहिक छलफल

सहभागीहरुलाई आफ्नो संस्थाको कामसंग सम्बन्धित विषयगत क्षेत्र छनौट गर्न लगाउनु पर्दछ। यदि एउटै संस्था एकभन्दा बढी विषयगत क्षेत्रसंग सम्बन्धित भएमा संस्थाका तर्फबाट अन्य सदस्य समेत सहभागी गराउन वा सबैभन्दा बढी योगदान गर्न सकिने विषयगत क्षेत्र छनौट गर्नुपर्दछ। यसरी निर्माण

भएको समूहबाट समूहगत छलफल गरी तय गरेका कुराहरुमा सामूहिक बैठकमा प्रस्तुती गरी अन्य विषयका सदस्यहरु समेतको सहभागितामा सहमति निर्माण गर्नुपर्दछ ।

विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजनाका लागि सामूहिक बैठकबाट तय गरे बमोजीमका विषयगत क्षेत्रका लागि छुट्टाछुट्टै कार्य समूह गठन गरीन्छ । विपद् प्रतिकार्य योजना तर्जुमा समयमै सम्पन्न गर्नका लागि सबै सदस्यहरुको सक्रिय सहभागिता हुनुपर्दछ । विषयगत क्षेत्रको बैठकमा उल्लेख भएअनुसार विपद् प्रतिकार्य योजनालाई अन्तिम रूप दिनका लागि सबै विषयगत समूहले एउटै विषयमा वारम्बार छलफल गर्दछन् । (विपद्को प्रकृतिका आधारित प्रतिकार्य योजनाको खाका अनुसूची ३ मा उल्लेखित छ ।)

नोट : विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना सम्भाव्य विषयगत क्षेत्रमा मात्र लागू हुनसक्छ । यो सबै विषयगत क्षेत्रका लागि अनिवार्य छैन तर जिल्लामा कार्यरत सबै विषयगत क्षेत्रलाई यसका लागि प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ । खानेपानी सरसफाइ, स्वास्थ्य, शिक्षा जस्ता विषयगत क्षेत्रमा केही जिल्लाले आकस्मिक योजना निर्माण गरीसकेका छन् ।

(ज) संलग्न निकायको भूमिका तथा जिम्मेवारी

सामूहिक बैठकमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिका सदस्य संस्थाहरु, विषयगत क्षेत्रका अगुवा संस्थाहरु, मानवीय कार्यमा संलग्न संस्थाहरुको भूमिका र जिम्मेवारीका बारेमा छलफल गरीनुका साथै प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको पूर्वतयारी योजनामध्येको प्राथमिकतापूर्ण कार्यको कार्यसम्पादन समय तालिका तयार गर्नुपर्दछ । सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा दिइएको संलग्न जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति (DDRC), विषयगत क्षेत्रको अगुवा संस्था (Cluster Lead) तथा जिल्ला अगुवा सहयोग संस्था (DLSA) को भूमिकाको नमूनामा पुनरावलोकन गर्न सुझाइएको छ । (अनुसूची ११ : DDRC को कार्यशर्त निर्देश, अनुसूची १२ : Cluster Lead Agency को कार्यशर्त निर्देश र अनुसूची १३ : DLSA को कार्यशर्त निर्देश)

(ट) आपतकालीन कार्ययोजनालाई संबोधन गर्न सामान्य पूर्वतयारी कार्यको पहिचान

विपद्को समयमा आपतकालीन कार्ययोजनालाई संबोधन गरी उपयुक्त पूर्वतयारीको सुनिश्चित गर्न न्यूनतम पूर्वतयारीका प्राथमिकतापूर्ण कार्यहरुको सामूहिक बैठकबाट सहमति निर्माण गर्नुपर्दछ । - अनुसूची १४ : मुख्य प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्य र कार्यान्वयन कार्यतालिका) यी पूर्वतयारीका कार्यहरु सामान्य खालका हुन्छन् र विषयगत क्षेत्रका विशिष्ट योजनामा समावेश भएको हुँदैन । तथापि विषयगत क्षेत्रका विपद्को प्रकृतिका आधारमा तयार गरीने विपद् प्रतिकार्य योजनामा विषयगत क्षेत्रमा

आधारित पूर्वतयारी कार्यलाई छलफल गरी समावेश गर्नुपर्दछ । तल उल्लेखित सूचीले सम्भावित पूर्वतयारी कार्यको उदाहरण प्रस्तुत गरेको छ ।

- संयुक्त मूल्याङ्कन विधिका (Common Assessment tool) को लागि तालिम प्राप्त मानवीय सहायतामा संलग्न निकाय
- विषयगत क्षेत्रबीच आन्तरिक र बाह्य समन्वय गर्न स्थापित संयन्त्र
- तथ्याङ्क संकलन तथा तयारी : आधारभूत तथ्याङ्क, खण्डीकृत तथ्याङ्क, जनगणना तथ्याङ्क
- सुरक्षा निकाय र अन्यलाई प्रदान गरीएको खोजी तथा उद्धार तालिम
- स्थापित पद्धति मार्फत जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने पोकावन्दी (Package) तयारी
- स्थानीय कार्यान्वयन गर्ने साभेदारी निकायको पहिचान र सामूहिक पद्धतिको स्थापना
- विषयगत योजना तर्जुमामा बहुक्षेत्रीय विषय (Crosscutting issue) अवलम्बन गर्ने जस्तै : जेष्ठ नागरीक, शारिरिक अपाङ्गता भएका व्यक्ति, एच.आई.भी./एड्स पिडित तथा महिला घरमूली भएको घर आदि
- पूर्वतयारी वारेमा राजनैतिक दल र नागरीक समाजका लागि संयुक्त अभिमुखीकरण
- आवधिक पुनरावलोकन र पृष्ठपोषणको पद्धति
- कार्यसञ्चालन विधि सहितको आपतकालीन प्रतिकार्य कोषको विकास

(ठ) पूर्वतयारीमा वहीवषयगत विषय र लैङ्गिक मुद्दा

विपद्बाट महिला/पुरुष तथा केटा/केटी मा फरक-फरक प्रभाव पर्दछ । उनीहरूले फरक-फरक जोखिमको सामना गर्दछन् र फरक ढंगबाट प्रताडित हुन्छन् । तसर्थ लैङ्गिक मुद्दालाई विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ जसको अर्थ महिला/पुरुष र केटा/केटीको फरक आवश्यकता, योगदान र क्षमतालाई संवोधन गर्नु भन्ने हुन्छ । तसर्थ विपद्को समयमा प्रदान गरीने सहयोग र संरक्षण लाई महिला पुरुषको आवश्यकता र क्षमताका आधारमा वरावर लाभ प्राप्त गर्नेगरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नु नै लैङ्गिक समानता कायम गर्नु हो ।

प्राकृतिक प्रकोपको आधारभूत कारणको विश्लेषण गर्दा, संकटासन्न लेखाजोखा गर्दा, क्षमता विकास गर्दा र स्रोत परिचालन गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आवश्यकता र क्षमतालाई मध्यनजर राख्नुपर्दछ । विपद्को पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमनका हरेक चरणमा मानवीय सहायतामा संलग्न निकाय तथा विषयगत क्षेत्रका अगुवा संस्थाहरूले महिला/पुरुष, केटा/केटी तथा अपाङ्ग

भएका व्यक्ति सहितका समुदायको सक्रिय सहभागीताको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ। यसको अवधारण तथा विधिका बारेमा थुप्रै मापदण्ड तथा मार्गदर्शनहरू तर्जुमा भै सकेका छन्।

४.५ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा

माथि उल्लेखित सबै अभ्यासको उपलब्धि भनेको विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्नु हो। यो योजनाले विपद् पूर्वतयारीका प्रत्येक मुद्दाको संबोधन गर्न गरीनुपर्ने आवश्यक निश्चित कार्यको तय गर्नुका साथै लक्ष्य प्राप्त गर्ने र कुन समयमा कुन निकायले के कार्य गर्दछ भन्ने कुराको निक्कौं गर्दछ। यो योजनाले मुख्य रूपमा उत्तम विपद् पूर्वतयारी गर्ने रणनीतिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि कसले कुन समयमा के कार्य गर्छ भन्ने कुरालाई प्रष्ट पारेको हुन्छ। योजनाको ढाँचा तथा कार्यान्वयन योजना माथि उल्लेखित प्रकृयाको प्रतिफलमा आधारित हुन्छ।

४.६ कार्यान्वयन तथा पुनरावलोकन रणनीति

कार्यशालाबाट जिम्मेवार निकाय समेत तोकेर यो योजनाको कार्यान्वयन र पुनरावलोकन तालिका तय गरीनुपर्दछ। सामान्यतया दुईवटा कार्यान्वयन पुनरावलोकन योजना तयार गरीन्छ : एउटा सामान्य कार्यान्वयन योजना अनिवार्य तयार गर्नुपर्दछ र विषयगत क्षेत्रको छुट्टाछुट्टै कार्यान्वयन योजना जुन क्षेत्रमा सम्भव छ त्यहाँ तयार गर्नुपर्दछ।

४.६.१ विपद् पूर्वतयारी योजनाको क्रियाशीलता

विपद् पूर्वतयारी योजनाको दुईवटा चरण हुन्छ (क) विपद् हुनु अगावै गरीने पूर्वतयारी कार्य (ख) विपद्को समयमा गरीने आपतकालीन प्रतिकार्य। सबै मानवीय सहायतामा संलग्न निकायले नियमित रूपमा पूर्वतयारीको कार्य गर्नुपर्दछ। मुख्य रूपमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति र विषयगत अगुवा निकायहरू जिल्ला तथा गा.वि.स.हरूमा योजनावद्ध प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्यको कार्यान्वयन भएको छ भन्ने कुरामा विश्वस्त हुन र अनुगमन गर्नका लागि जिम्मेवार हुन्छन्।

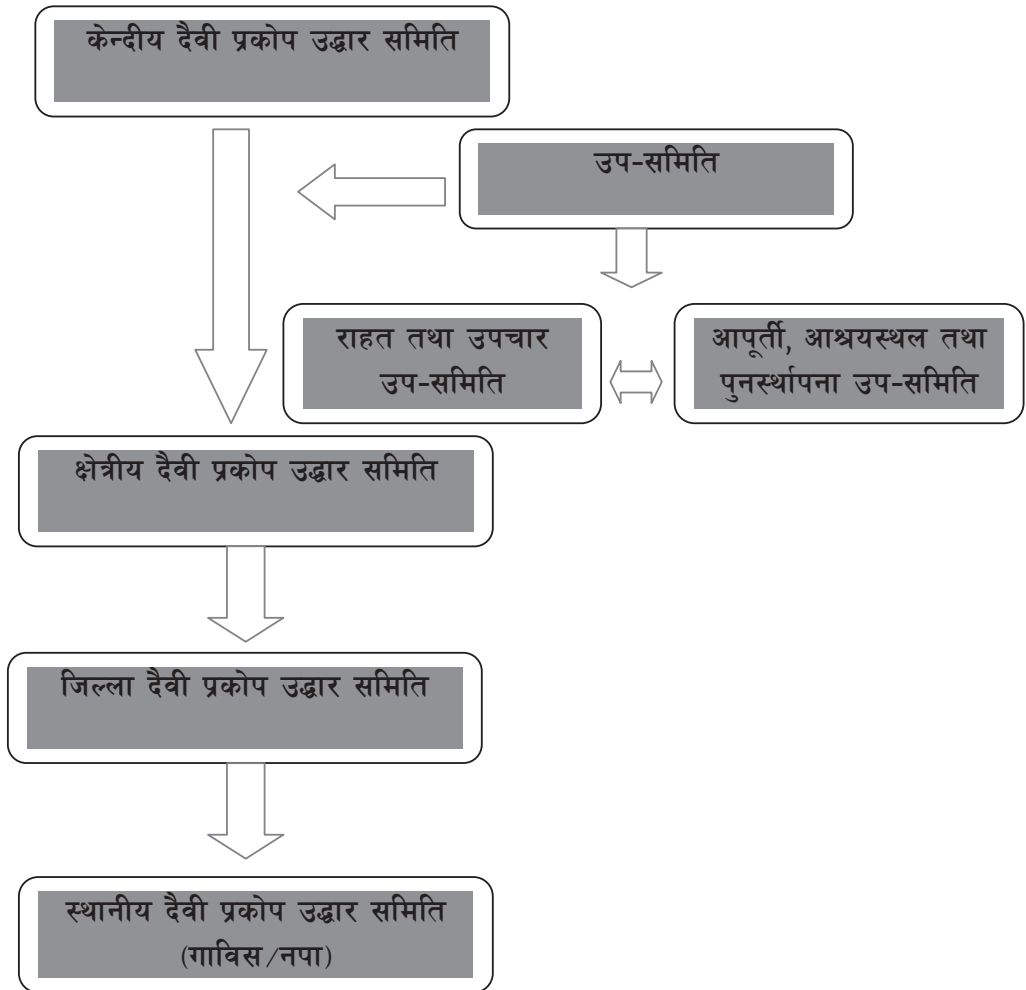
मुख्य विपद्को समयमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको प्रमुखको हैसियतले प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मानवीय उद्धारको कार्यमा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको पूर्णतः कार्यान्वयन गराउनका लागि मुख्य भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ। जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले विपद्को समयमा जिल्लास्थित सबै विकास तथा मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरूलाई उनीहरूको नियमित कार्यलाई मानवीय सहायताको कार्यतर्फ लगाउन निर्देशन दिनसक्दछ।

४.६.२ संस्थागत संरचना

(क) दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९

नेपालमा विपद् व्यवस्थापनको कानूनी संरचनाको शुरुवात २०३९ सालमा जारी भएको दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ बाट भएको हो । यो ऐनले सरकारलाई विपद्को सामना गर्न तयार हुने र विपद्को समयमा प्रतिकार्य गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ । यो ऐनले मुलुकको इतिहासमै पहिलो पटक विपद् व्यवस्थापनको लागि संस्थागत संरचनाको व्यवस्था गरेको छ । जुन यसप्रकार छ ।

विपद् व्यवस्थापनको संस्थागत संरचना

(ख) स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले स्थानीय स्वशासनको अवधारणामा आधारित भै स्थानीयतहमा वातावरण मैत्री विकासका लागि विकेन्द्रित कार्यढाँचाको व्यवस्था गरेको छ । यो ऐनले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपबाट विकास, वातावरण र विपद्काबीच भएको अन्योन्याश्रित सम्बन्धलाई पर्याप्त मात्रामा जोड दिएको छ । यसले जि.वि.स.तथा न.पा.जस्ता स्थानीय निकायहरूलाई स्थानीय स्तरका विपद्का समस्याको समाधान गर्न उत्प्रेरित गरेको छ ।

४.६.३ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको कार्यान्वयन समयसीमा

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनामा उल्लेखित प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्यको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ । यसका निम्ति सबै निकायहरूले पूर्वनिर्धारित पूर्वतयारी प्राथमिकता प्राप्त कार्य सम्पादनका लागि जिम्मेवार कर्मचारी तोक्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । (अनुसूची १४: प्रमुख प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्य र कार्यान्वयन समयसीमा)

४.६.४ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको नियमित पुनरावलोकन तथा अद्यावधि

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाको अन्त्य एउटा योजना तयार गर्दैमा हुँदैन । तसर्थ यो प्रकृत्यामा कम्तिमा वर्षमा एकपटक पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक गर्नुपर्दछ । पुनरावलोकन कार्यका लागि सम्बन्धित निकायहरूको भूमिका र जिम्मेवारी स्पष्ट संग तोकिनुपर्दछ । यसका लागि बैठक हुने समय तथा मुख्य जिम्मेवार निकाय समेत तोकेर पुनरावलोकन कार्यतालिका निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । सबै विषयगत क्षेत्रका निकायलाई आ-आफ्नो विषयगत क्षेत्रको पुनरावलोकन योजना निर्माण गर्न सुझाइन्छ । (अनुसूची १५ : विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना पुनरावलोकन योजना)

५. प्रतिवेदन तथा अभिलेखिकरण**५.१ प्रतिवेदन**

राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्र (NEOC) को संचालन पश्चात आगामी दिनमा यस्तै खालको संरचना जिल्लामा पनि निर्माण गर्ने योजना बनाईएको छ । तथापि सो को व्यवस्था नहुन्जेलसम्मका लागि विपद् तथा आपत्कालीन सूचना प्रवाह गर्ने जिम्मेवारी जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले अन्य साभेदारसंग समेत छलफल गरी निश्चित निकाय वा व्यक्तिलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्दछ । यसका लागि जिल्ला विकास समितिको सूचना केन्द्र तथा नेपाल रेडक्रस सोसाईटीको सूचना केन्द्रको

प्रमुख जिम्मेवारी भनेको आपतकालिन समयमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको प्रत्यक्ष निर्देशनमा रहेर घटना विवरण तयार गर्ने र त्यसलाई स्थानीय तथा केन्द्रीय तहमा प्रवाह गर्ने हो । जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति वा तोकिएको व्यक्तिले तयार गर्ने घटना विवरण (Situation Report) को लागि साभ्या खाका सुभाईएको छ । (अनुसूची १६ : दैनिक वा साप्ताहिक प्रतिवेदन ढाँचा)

५.२ संचार

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति वा तोकिएको व्यक्तिले तयार पारेको घटना विवरण प्रतिवेदन लाई आवश्यकतानुसार सरकारी निकायहरु, मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरु, दातृ निकायहरु तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरु बीच प्रवाह गर्नुपर्दछ ।

५.३ अभिलेखीकरण

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) तथा अन्य मुख्य निकायको सहयोगमा जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको दस्तावेज तयार गर्नुपर्दछ । यसका लागि लामो र वृहत खालको योजना निर्माण नगरीकन आपतकालीन समयमा प्रयोग गर्न सकिने छोटो तथा सरल बनाउनु पर्दछ । (अनुसूची २ : विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको विषयसूची) तथापि प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको अगुवाले विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना बनाउनुपर्दछ जुन २ पेज भन्दा बढी हुने छैन ।

योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा संलग्न सबै निकायलाई १/१ प्रति योजना उपलब्ध गराउनु पर्दछ । विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना भनेको जीवित अभिलेख (Living Document) हो जसलाई हरेक वर्ष पुनरावलोकन गरी अद्यावधिक गरीनुपर्दछ । तसर्थ यसको मुद्रणमा बढी पैसा खर्च नगरीकन कम मूल्यमा अभिलेख तयार गर्ने र इलेक्ट्रोनीक कपीलाई सुरक्षित राख्ने सुभाब दिईएको छ ।

५.४ अनुमोदन प्रकृत्या

यो विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति तथा अन्य मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरुबाट स्वामित्व ग्रहण गरीएको आधिकारिक दस्तावेज हो । प्राय : जसो साभेदार संस्थाको स्थानीयस्तरमा विकास तथा मानवीय सहायता दुवै क्षेत्रमा काम गर्ने अधिकार हुन्छ । तसर्थ जिल्लास्तरमा विकास तथा मानवीय सहायतासम्बन्धी कार्यलाई अलग गरेर हेरिनुहुँदैन । यसका लागि यो विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई जिल्ला परिषद्बाट पारित गराउन प्रोत्साहन गरीन्छ ।

यसबाट विपद् व्यवस्थापनलाई जिल्लाको विकास प्रकृत्यामा मूलप्रवाहीकरण गर्न र सबै निकायलाई विपद् पूर्वतयारीमा केही बजेट विनियोजन गर्न मद्दत पुग्दछ । तथापि तत्काल जिल्ला परिषद्बाट पारित हुन नसकेता पनि यो योजनाको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा भने पर्ने छैन ।

६ स्रोत सामग्री (अनुसूचीहरु)

जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्दा आवश्यक विभिन्न सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गर्न विभिन्न स्रोत सामग्री नमूना खाकाहरु सुभाईएको छ । सामान्यतया ती नमूनाहरु देहाय बमोजिम छन् ।

- अनुसूची -१ केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको तथा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा राष्ट्रिय गोष्ठीको सिफारिस
- अनुसूची -२ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको विषय सूची
- अनुसूची -३ विपद्को निश्चित प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजनाको ढाँचा
- अनुसूची -४ सन्दर्भ सामग्री पुनरावलोकन को मुख्य नतिजा
- अनुसूची -५ नाम दर्ता किताब
- अनुसूची -६ प्रकोप जोखिम विश्लेषण
- अनुसूची -७ निकायगत स्रोत साधनको आंकलन
- अनुसूची -८ निकाय पहिचान तथा ३ क(को, कहाँ, के)
- अनुसूची -९ बन्दोवस्तीका सामग्रीको पूर्व भण्डारण
- अनुसूची -१० जिल्ला विषयगत अगुवा संस्थाको सूची
- अनुसूची -११ जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको कार्यशर्त निर्देश
- अनुसूची -१२ विषयगत क्षेत्र अगुवा संस्थाको कार्यशर्त निर्देश
- अनुसूची -१३ जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA)को कार्यशर्त निर्देश
- अनुसूची -१४ कार्यान्वयन योजना सहितको मुख्य प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्य
- अनुसूची -१५ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको पुनरावलोकन समय तालिका
- अनुसूची -१६ दैनिक तथा साप्ताहिक प्रतिवेदन ढाँचा
- अनुसूची -१७ सरकारी राहत उद्धार मापदण्ड
- अनुसूची -१८ विपद् व्यवस्थापनका विभिन्न शब्दावलीहरु

अनुसूची १ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा राष्ट्रिय कार्यशाला मार्च, २०११ को सिफारिश संस्थागत सुदृढीकरण र क्षमता विकास

१. जिल्ला तथा क्षेत्रमा कार्यरत सरोकारवाला निकायहरूले आ-आफ्ना निकायमा विपद् सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने ।
२. विपद्सम्बन्धी विविध तालिम, बैठक तथा कार्यशालामा जिल्लामा कार्यरत सबै मानवीय सहायतामा संलग्न निकायलाई आमन्त्रण गर्ने र उनीहरूले सक्रियरूपमा सहभागी हुने । यस्ता निकायहरूमा सरकारी विषयगत निकायहरू, सुरक्षा निकायहरू, राष्ट्रसंघीय संस्थाहरू, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, रेडक्रस अभियानका सदस्यहरू, विषयगत क्षेत्रका अगुवा तथा सदस्य संस्थाहरू आदि पर्दछन् ।
३. क्षमता विकास तालिमका रूपमा तालिम तथा बैठकका माध्यमबाट आपत्कालीन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यमा विषयगत अवधारणा (Cluster approach) लाई सुदृढ बनाउने ।
४. विपद् पूर्वतयारी योजना तर्जुमाका लागि सरकारी र गैरसरकारी निकायका बीच समन्वय गर्न प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) पहिचान गर्ने । योजना तर्जुमामा एकरूपता कायम गर्नका लागि सबै जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्थाले एकजना मुख्य जिम्मेवार व्यक्ति तोक्यो विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन, २०६७ (Guideline for DPR Plan 2011) को बारेमा अभिमुखीकरण गर्ने ।
५. प्रत्येक वर्ष विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनासम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यशाला आयोजना गरेपश्चात् सबै विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय कार्यशाला आयोजना गर्ने । यस्तो कार्यशालाका सहभागीहरूमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला विकास समिति, नेपाल रेडक्रसका जिम्मेवार प्रतिनिधि तथा क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिका सदस्यहरू तथा क्षेत्रमा कार्यरत प्रमुख गैरसरकारी संस्थाहरू हुनसक्दछन् ।
६. सबै मानवीय सहायतामा संलग्न साभेदार संस्था तथा सरकारी विषयगत कार्यालयहरूबाट आवश्यक बजेट विनियोजनको सुनिश्चित गर्न तथा यसको प्रचार-प्रसार गर्न जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना (DPR Plan) लाई जिल्ला परिषद्बाट अनुमोदन गराउने ।
७. विपद् संकटासन्न क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई आवश्यक उद्धार सामग्रीको समेत व्यवस्था गरी खोजी तथा उद्धारसम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराउने ।
८. विकासका आयोजनामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

९. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना (DPR Plan) तयारीका लागि नपा/गा.वि.स. स्तरीय प्रकोप जोखिम नक्सा अनिवार्य रूपमा तयार गर्ने र यो कार्य सम्बन्धित नपा/गा.वि.स.को पदाधिकारी संगको प्रत्यक्ष संलग्नतामा गर्ने ।

प्रतिकार्य पूर्वतयारी

१०. ७५ वटै जिल्लामा योजना तर्जुमामा एकरूपता कायम गर्न र गुणस्तर कायम गर्न सबै जिल्लाका निकायहरुले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन, २०६७ को अनिवार्य प्रयोग गर्ने ।

११. केन्द्रीय, क्षेत्रीय र जिल्ला तहमा मार्गदर्शन, २०६७ को वारेमा अभिमुखीकरण तालिम संचालन गर्ने र यसका लागि मानवीय सहायतामा संलग्न निकायलाई सहयोग गर्न आह्वान गर्ने ।

१२. आ-आफ्नो भूमिका तथा जिम्मेवारीका वारेमा हुनसक्ने द्विविधालाई अन्त्य गर्न सबै जिल्लामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला विकास समितिले आपसी छलफल र समन्वय गरी DPR Plan तयारसम्बन्धी कार्य गर्ने । जिल्ला विकास समितिले DPR Plan तयारी प्रकृत्यामा आवश्यक सहयोग गर्ने ।

१३. विद्यालय र मदरसाको विकल्पका रूपमा सुरक्षित आश्रयस्थलको पहिचान गर्ने ।

१४. DPR Plan को एउटा भागको रूपमा विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना (Scenario Based Response Plan) तयार गर्ने जुन आकस्मिक योजना (Contingency Plan) को तर्जुमा प्रकृत्यासंग मिल्दोजुल्दो हुन्छ । विपद्को प्रकृति छनौट गर्दा सबै जिल्लाले भूकम्पीय जोखिमसम्बन्धी प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने र जिल्लाको संकटासन्नताका आधारमा अन्य प्रकोपको छनौट गरी प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने ।

१५. वन्दोवस्तीका सामग्रीको भण्डारणका लागि हरेक जिल्लाले भण्डारण गृहको व्यवस्था गर्ने । यस वर्ष नेपाल सरकारले सुनसरी र कैलालीमा क्षेत्रीयस्तरको भण्डारण निर्माण गर्दैछ । अन्य क्षेत्रमा पनि यस्तै भण्डारण निर्माणमा सहयोग गर्न दातृ निकायलाई अनुरोध गर्ने ।

१६. हरेक जिल्लामा विपद् पूर्वतयारी योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा राजनैतिक दल र निजी क्षेत्रको सहभागिता अनिवार्य गर्ने ।

१७. राहत तथा उद्धारसम्बन्धी वैज्ञानिक मापदण्ड तर्जुमा गरी लागू गर्ने ।

१८. DPR Plan मा उल्लेख भएवमोजिमको साभा विपद् लेखाजोखा औजार (Common Disaster Assessment tool) को सबै सरकारी तथा मानवीय सहायतासम्बन्धी साभेदार निकायले प्रयोग गर्ने ।

१९. प्रभावकारी पूर्वतयारीका लागि योजना तर्जुमाको शुरु प्रकृयादेखि नै संचार माध्यमलाई संलग्न गराउने ।
२०. राष्ट्रिय आपत्कालीन संचालन केन्द्र (NEOC) अन्तर्गत १४ वटा जिल्लामा जिल्ला आपत्कालीनकार्य संचालन केन्द्र स्थापना गर्न प्रयास गर्ने ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्र

२१. यस अघि नै DPR Plan तयार गरीसकेका जिल्लाहरुले पनि प्रभावकारी मानवीय प्रतिकार्यका लागि वर्तमान अवस्था र आवश्यकताको आंकलन गरी विद्यमान DPR Plan लाई संशोधन वा अद्यावधिक गर्ने । यसका साथै तर्जुमा भएको योजनाको कम्तीमा वर्षमा २ पटक समीक्षा गर्ने ।
२२. प्रत्येक जिल्लाको DPR Plan को कार्यान्वयनको अवस्थाको अनुगमन तथा समीक्षा गर्न कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने (यसका लागि सरकारी निकाय, रेडक्रस, राष्ट्रसंघीय निकाय, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैसस र निजी क्षेत्र सम्मिलित ५ सदस्यीय कार्य दल निर्माण गर्ने ।
२३. नपा/गा.वि.स. तथा जिल्ला तहमा जनचेतनामूलक अभियान संचालन गर्ने ।
२४. DPR Plan को तर्जुमामा जिल्लास्थित सबै मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरुले जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई सहयोग गर्न आवाहन गर्ने ।

अनुसूची २- विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको विषय सूची

I. पृष्ठभूमि

II. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको अपेक्षित नतिजा

III. सामान्य पूर्वतयारी योजना

१. मानवीय सहायतामा संलग्न साभेदार निकायको सूची
२. सन्दर्भ सामग्री पुनरावलोकनको नतिजा
३. विभिन्न बैठकका निर्णयहरु
४. प्रकोप जोखिम विश्लेषण
५. विपद्को अवस्था तथा मान्यता योजना
६. निकायगत भूमिका तथा जिम्मेवारी
७. सूचना व्यवस्थापन
 - ७.१ निकायगत स्रोतसाधनको आंकलन
 - ७.२ निकाय पहिचान तथा ३ क
 - ७.३ वन्दोवस्तीका सामानको आंकलन (भण्डारण)
८. सामान्य प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्य
९. आवश्यकताको लेखाजोखा तथा खाडल पहिचान

IV. विषयविषयगत विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना

१. विषयक्षेत्रको परिचय
२. विषयक्षेत्रको अगुवा तथा सहयोगी संस्थाको सूची
३. विपद् अवस्था तथा मान्यता योजना
४. विपद् अवस्थामा आधारित विषयगत उद्देश्य
५. तोकिएको विपद् अवस्थामा आधारित आपतकालीन प्रतिकार्य योजना
६. आपतकालीन कार्य योजनालाई संबोधन गर्न पूर्वतयारी योजना
७. पूर्वतयारी कार्य योजनालाई संबोधन गर्न विद्यमान समस्या
८. पूर्वतयारी कार्य योजना कार्यान्वयनका लागि विषयगत कार्य योजना

V. कार्यान्वयन तथा पुनरावलोकन रणनीति

१. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना क्रियाशील हुने
२. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको कार्यान्वयन योजना
३. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको नियमित समीक्षा तथा अद्यावधि

VI. प्रतिवेदन तथा अभिलेखन

१. प्रतिवेदन तथा संचार
२. संस्थागत व्यवस्था
३. अभीलेखीकरण
४. अनुमोदन प्रक्रिया

VII. सन्दर्भ सामग्रीहरु (अनुसूचीहरु)

अनुसूची ३ : विपद् प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना (जिल्लाको सम्भावित विषयगत क्षेत्रमा मात्र लागू हुने)

विषयगत क्षेत्रको नाम :

मुख्य विपद्को किसिम :

अनुमानित अवस्था :

विषयीविषयगत उद्देश्य :

विपद्को घटना पश्चातको अवधि	विपद्को अवस्थामा गरीने आपतकालीन कार्य (विपद्को प्रकृतिमा आधारित)	आपतकालीन अवस्था संबोधन गर्न गरीने पूर्वतयारी कार्य	पूर्वतयारी कार्य संबोधन गर्न खाडलको पहिचान	मुख्य जिम्मेवार निकाय	प्रत्येक पूर्वतयारी कार्यका लागि अनुमानित लागत
पहिलो दिन					
दोस्रो दिन					
पहिलो हप्ता					
पहिलो महिना					
दोस्रो महिना					
तेस्रो महिना					
सो भन्दा बढी					

माथि उल्लेखित विवरण तयार गर्ने तरिका

विपद्को घटना पश्चातको अवधि :

विपद्को घटना पश्चातको शुरुका दिनहरु बढी नै संवेदनशील हुने गर्दछ र प्रत्यक्षतः मानिसको जीवनको सुरक्षा गर्ने कार्यसंग सम्बन्धित हुन्छ । सामान्यतया यसलाई २४ घण्टा, ४८ घण्टा, ७२ घण्टा, एक हप्ता, एक महिना र केही महिनाका लागि निरन्तर हुनेगरी विभाजन गरीन्छ । विभिन्न समय अन्तरालमा गरीने क्रियाकलापहरु फरक-फरक हुनेगर्दछ ।

विपद् प्रकृतिमा आधारित प्राथमिकताप्राप्त आपतकालीन योजना

आपतकालीन कार्यका केही उदाहरणहरु :

- विपद्को घटना घटेको पहिलो दिन सम्बन्धित निकायहरुले आ-आफ्नो कर्मचारी तथा परिवारको व्यक्तिगत सुरक्षाका वारेमा आवश्यक सूचना संकलन गर्दछन् । जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले

वैठकको आब्हान गर्दछ । सम्पर्क व्यक्तिहरूलाई विपद्को घटनासम्बन्धी वढी भन्दा वढी सूचना संकलन गर्न आब्हान गर्दछ, तथा राहत तथा उद्धार टोलीलाई घटनास्थलमा परिचालन गर्दछ ।

- दोस्रो दिन, विषयगत अगुवा संस्था तथा सहयोगी संस्थाले आ-आफ्नो विषयगत क्षेत्रको वैठक आयोजना गर्दछन् । समन्वय संयन्त्रको स्थापना गर्दछन् र आपतकालको अवस्था हेरी यो वैठक दैनिक संचालन गर्दछन् । जिल्लामा कार्यरत निकायको स्रोत साधनको आंकलन गर्ने, आवश्यकता लेखाजोखा र खाडल पहिचान, विषयगत क्षेत्रले घटनाको वस्तुगत विवरण तयार गर्ने र जिल्लाको साभ्ना घटना वस्तुगत विवरण तयार गर्न जोड दिने कार्य गरीन्छ ।
- तेस्रो दिन सम्ममा योजनावद्ध ढंगबाट विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिहरूलाई राहत सामग्री वितरण गर्न थाल्नु पर्दछ । यसका लागि राहत कोष संकलन गर्ने, संयुक्त लेखाजोखा गर्ने, विषयगत क्षेत्रले छुट्टाछुट्टै प्रतिकार्य शुरु गर्ने र विषयगत वैठक र घटनाको विवरण तयार गर्ने कार्यलाई निरन्तर गर्नुपर्दछ । यो कार्य यसमा मात्र सीमित राखीनुहुन्न । विषयगत क्षेत्रका वैठकले वढी भन्दा वढी कार्यक्षेत्र पहिचान गरी कार्य गर्नुपर्दछ । यसले गर्दा ठूलो विपद्का समयमा पनि सम्बन्धित निकायलाई तयारी अवस्थामा राख्न मद्दत पुऱ्याउछ । यसका साथै आपतकालीन योजनालाई संबोधन गर्न प्राथमिकताप्राप्त पूर्वतयारीका कार्य योजना तयार गर्न मद्दत पुऱ्याउछ ।
- आपतकालीन प्रतिकार्य आवश्यकतानुसार जारी रहनेछ । प्रतिकार्य अवधिलाई सामान्यतया २४ घण्टा, ४८ घण्टा, एक हप्ता, एक महिना र वढी गरी विभाजन गर्न सकिन्छ ।

आपतकालीन कार्य संबोधन गर्न प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्य

पूर्वतयारी कार्यका केही उदाहरणहरू :

- विपद्का विभिन्न मुद्दाहरूमा साभ्नेदार संस्था तथा कर्मचारीलाई तालिम दिने ।
- विविध उद्देश्यका लागि विषयगत क्षेत्रभित्र र बाहिर समन्वय गर्ने संयन्त्र स्थापना गर्ने ।
- तथ्यांक तयारी : आधार रेखा संकलन, खण्डीकृत तथ्यांक, जनगणना आदि ।
- सुरक्षा निकायका कर्मचारी तथा रेडक्रसका स्वयंसेवकहरूलाई खोजी तथा उद्धार सम्बन्धी तालिम दिने ।
- जनचेतनामूलक कार्यक्रमको तयारी तथा स्थापीत संयन्त्र मार्फत सूचना प्रवाह ।

- गैरखाद्य सामग्री तथा अन्य प्रतिकार्य सामग्रीको भण्डारण ।
- जेष्ठ नागरीक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, एच.आई.भी/एड्स तथा महिला घरमूली जस्ता वहीवषयगत विषय (Crosscutting Issue) अवलम्बन गर्ने ।
- विपद् पूर्वतयारी वारेमा राजनैतिक नेता तथा नागरीक समाजका सदस्यलाई अभिमुखीकरण तालिम संचालन गर्ने ।
- जिल्लामा अबलम्बन गरीएको प्रकृत्याको वारेमा आवधिक समीक्षा तथा पृष्ठपोषण संयन्त्र स्थापना गर्ने ।
- कार्य संचालन विधि सहित आपतकालीन प्रतिकार्य कोष स्थापना गर्ने ।
- विपद् प्रतिकार्यसम्बन्धी नमूना अभ्यास संचालन गर्ने ।

पूर्वतयारी कार्य संबोधन गर्न खाडल पहिचान

विषयगत क्षेत्रका सदस्यहरुले जिल्लामा हुनसक्ने सम्भावित विपद् हुनुअघि गरीने प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्य संबोधन गर्न विद्यमान खाडल पहिचान गर्नुपर्दछ । सहमति भएको खाडल वा कमीकमजोरी माथि उल्लेखित तालिकामा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

मुख्य जिम्मेवार निकाय

विषयगत क्षेत्रका निकायमध्येको मुख्य निकायले कसले के गर्ने,? कोसंग स्रोत छ ? जस्ता विषयमा निर्णय गर्नुपर्दछ । विशेषतः सरकारी विषयगत निकायले आपतकालीन प्रतिकार्य योजना संबोधन गर्न प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्यका लागि आवश्यक स्रोत संकलन गर्ने जिम्मेवारी लिनुपर्दछ ।

प्रत्येक कार्यका लागि बजेट अनुमान

प्रत्येक निकायले तय गरीएको पूर्वतयारी कार्यका लागि आवश्यक स्रोत साधन विनियोजन गर्नुपर्दछ । जिल्लाका विषयगत कार्यालयहरु र अन्य मानवीय सहायतासम्बन्धी निकायहरुले वार्षिक योजना तर्जुमा गर्दा मानवीय सहायतासम्बन्धी आवश्यकतालाई संबोधन गर्नुपर्दछ । तथापि, निर्णय प्रकृत्यामा विद्यमान केन्द्रीकरणले गर्दा कतिपय अवस्थामा जिल्लास्थित निकायलाई यस विषयमा निर्णय गर्न कठिनाइ पर्न

सकदछ । तसर्थ सम्भव भएसम्म वजेटको उल्लेख गर्नुपर्दछ । जिल्लाका साभेदार संस्थाले कार्यसंचालन विधि सहित आपतकालीन प्रतिकार्य कोष स्थापना गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ ।

अनुसूची ४ : विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाका लागि गरीएको सन्दर्भ सामग्री पुनरावलोकनको नतिजा

सि.नं.	प्रतिवेदनको नाम	पूर्वअसल अभ्यासहरु	मुख्य सिकाई	कुनै सुझाव भए
१.				
२.				
३.				
४.				
५.				
६.				
७.				
८.				
९.				
१०.				
११.				
१२.				
१३.				
१४.				

अनुसूची ५ : कार्यशालाको सहभागीको दर्ता किताब

सि.नं.	नाम	पद	निकाय	इमेल	मोवाइल	कार्यालय टेलिफोन
१.						
२.						
३.						
४.						
५.						
६.						
७.						
८.						
९.						
१०.						
११.						
१२.						
१३.						
१४.						
१५.						
१६.						
१७.						
१८.						
१९.						

अनुसूची ६ : प्रकोप जोखिम विश्लेषण

गाविस/नपा	सम्भावित		प्रकोपको आगलागि	प्रकार महामारी	(१ निम्न- ५ उच्च)			विपद्को प्रभाव (मृतक संख्या वा विस्थापीत संख्या)	संकटासन्नताकोस्तर (निम्न, मध्यम उच्च)
	बाढी	पहिरो			भूकम्प	शीतलहर		

नोट : संकटासन्नताको स्तर मापन गर्दा सम्भावित विपद्को अवस्था, मानवीय क्षति आदिको आधारमा समूहका सदस्यको सहमतिबाट गर्नुपर्दछ ।

**अनुसूची ७ : निकायगत स्रोत साधनको आंकलन
(प्रत्येक निकायबाट तय गरी जिल्ला दैवी प्रकाप उद्धार समितिमा पेश गर्ने)**

निकायको नाम.....कार्यालयको ठेगाना.....

सामग्रीको नाम (राहत सामग्रीको भण्डारण)	परिमाण	कैफियत (स्थान, नमूना, उपलब्धता आदि)

नोट : माथि उल्लेखित तालिकामा तत्कालीन प्रतिकार्यका लागि उपलब्ध हुनसक्ने राहत सामग्रीको परिमाण सहित उल्लेख गर्नुपर्दछ । प्राय जिल्लामा कार्यरत निकायहरुले उल्लेखित परिमाणका सामग्री उपलब्ध गराउने प्रतिवद्धता जाहेर गर्न नसकेता पनि पछि केन्द्रीय कार्यालयबाट माग गर्न सक्दछन् । यस्तो अवस्थामा पनि सम्भावित सामग्रीको विवरण उल्लेख गरी उपलब्धताका बारेमा कैफियतमा जनाउन सकिन्छ । सामान्यतया तत्कालीन राहत सामग्रीभीत्र त्रिपाल, प्लाष्टिकका वाल्टीन, प्लाष्टिकका म्याट, मञ्जन/ब्रस, सावुन, खानापकाउने भाँडाकुँडा, चामल, चिउरा, नुडल, विष्कुट, नून प्याज तथा अन्य गाडी, डुङ्गा, गोदाम जस्ता बन्दावस्ती (Logistic) सामग्री पर्दछन् ।

अनुसूची ८ : निकायगत पहिचान र ३ क (को, कहाँ, के)

सि.नं.	निकाय	विषयगत क्षेत्र	कार्यरत गाविस/क्षेत्र	सम्पर्क व्यक्तिको नाम र पद	सम्पर्क विवरण (फ्याक्स, फोन)	इमेल
१.						
२.						
३.						
४.						
५.						
६.						
७.						
८.						
९.						
१०.						
११.						
१२.						
१३.						
१४.						
१५.						
१६.						
१७.						

अनुसूची ९ : निकायगत वन्दोवस्तीको सामग्रीको विवरण (राहत सामग्रीको पूर्व भण्डारण)

सि.नं.	संस्थाको नाम	मुख्य विषयगत क्षेत्र	कार्यालय ठेगाना	भण्डारण भएको वन्दोवस्ती सामग्री	उपलब्ध नगदकोष (ऐच्छिक)

अनुसूची १० : विषयगत क्षेत्रका अगुवा संस्थाको सम्पर्क विवरण

सि.नं.	विषयगत क्षेत्र	विषयगत अगुवा			
		संस्था	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क व्यक्तिको सम्पर्क विवरण	अन्य
१.	समन्वय, खोजी तथा उद्धार				
२.	खाद्य तथा कृषि				
३.	आपत्कालीन आश्रयस्थल				
४.	आपत्कालीन Logistic समन्वय				
५.	खानेपानी स्वास्थ्य सरसफाइ				
६.	आपत्कालीन स्वास्थ्य पोषण				
७.	आपत्कालीन शिक्षा				
८.	गैरखाद्य सामग्री				
९.	आपत्कालीन संरक्षण				
१०.	तत्कालीन पुर्नलाभ				
११.	अन्य				

प्रमाणित गर्ने (DDRC).....कार्यालय.....मिति.....

अनुसूची ११ : जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको कार्यशर्त निर्देश (ToR of DDRC)

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति भन्नाले :

जिल्लामा विपद् अल्पीकरण तथा न्यूनीकरणका क्षेत्रका काम गर्न तथा विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिहरुलाई तत्काल राहत उद्धारको व्यवस्था गर्न प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा सरकारी/गैरसरकारी निकायहरु, राजनैतिक दल तथा नागरीक समाज सम्मिलित जिल्लास्तरमा गठन भएको समितिलाई जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति भनिन्छ। यस समितिको सचिवालयको रूपमा काम गर्ने जिल्ला विकास समितिले प्रमुख जिल्ला अधिकारीसंगको समन्वयमा रहेर विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाका सिलसिलामा बैठक तथा कार्यशालाहरुको आयोजना गर्नुपर्दछ।

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको सामान्य कार्यशर्त

१. दैवी प्रकोप उद्धारको कार्यमा स्थानीय समितिहरुलाई समन्वय गर्ने वा समन्वय गर्न लगाउने।
२. जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने र यसलाई क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा र गृह मन्त्रालय मार्फत केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा पेश गर्ने।
३. स्थानीय समितिबाट संचालित राहत तथा उद्धारको कार्यको अनुगमन गर्ने र संचालित कार्यमा आवश्यक सहयोग गर्ने।
४. समय-समयमा प्रकोप राहत उद्धार कार्यमा भैरहेको प्रगतिको बारेमा क्षेत्रीय तथा केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई जानकारी दिने।
५. केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिबाट प्राप्त निर्देशनका आधारमा कार्य संचालन गर्ने।
६. वाह्य सहयोगका लागि सरकारी र गैरसरकारी निकायका बीच समन्वय बैठकको आयोजना गर्ने।
७. सरकारी निकाय, राष्ट्रसंघीय निकाय, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, रेडक्रस अभियानका सदस्य लगायतका निकायहरुकाबीच प्रतिकार्यको समीक्षा गर्न बैठक संचालन गर्ने।

पुनश्च : माथि उल्लेखित कार्यशर्त निर्देशले विद्यमान ऐनमा उल्लेखित जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको काम कर्तव्यमा कुनै बन्देज लगाएको मानिने छैन।

अनुसूची १२ : जिल्ला विषयगत अगुवा संस्था (DisatRICT cluster lead agency) को कार्यशर्त

जिल्ला विषयगत अगुवा संस्था भन्नाले :

कुनै क्षेत्रमा परेको समस्या समाधानमा समन्वय गर्न जिल्लामा तोकिएको प्राविधिक क्षमता भएको तथा अधिकारप्राप्त व्यक्ति संस्था वा निकायलाई जिल्ला विषयगत अगुवा संस्था भनिन्छ ।

विषयगत अगुवा संस्थाको काम कर्तव्य :

१. विषयगत सदस्य संस्था (राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैसस, सरकारी निकाय, राष्ट्रसंघीय निकाय, रेडक्रस अभियानका सदस्य आदि) का बीचमा उपयुक्त विषयगत समन्वय संयन्त्र स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
२. राष्ट्रिय/स्थानीय निकाय, सरकारी निकाय, स्थानीय नागरीक समाज तथा अन्य सरोकारवाला निकाय बीच समन्वय गर्ने ।
३. प्रत्येक विषयगत क्षेत्रमा अगुवा संस्थाले सबै विषयगत सदस्य संस्थासंग समन्वय गरी आफ्नो विषयक्षेत्रमा विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना (Scenario Based Response Plan) तर्जुमा गर्ने । यस अन्तर्गत विपद्को प्रकृति तथा योजना मान्यता, प्राथमिकताप्राप्त आपतकालीन कार्य तयारी, आपत्कालीन कार्य संवोधन गर्न प्राथमिकताप्राप्त पूर्वतयारी कार्य तयारी, प्राथमिकताप्राप्त पूर्वतयारी कार्यका लागि विद्यमान खाडल पहिचान, विषयगत कार्ययोजना आदि पर्दछन् ।
४. नयाँ आपत्कालीन अवस्थाका लागि पर्याप्त आकस्मिक योजना तथा पूर्वतयारीको प्रत्याभूति गराउने ।
५. विषयगत क्षेत्रका सहभागीहरु सम्बन्धित नीतिगत मार्गदर्शन तथा प्राविधिक मापदण्डका वारेमा जानकारी राख्दछन् र सोही मापदण्डका आधारमा प्रतिकार्य गर्दछन् भन्ने कुराको प्रत्याभूति गराउने ।
६. विषयगत क्षेत्रका कार्यसमूहको प्रभाव र कार्यान्वयन योजनाको प्रगतिको समीक्षा गर्न तथा पर्याप्त प्रतिवेदन र प्रभावकारी सूचना प्रवाहको प्रत्याभूति दिन प्रभावकारी अनुगमन संयन्त्र स्थापना गर्ने ।
७. जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति र प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अधिवाचन कार्यबाट मुख्य सूचनामा योगदान गर्न स्रोत साधनको आवश्यकता समेत मुख्य अधिवाचनको सरोकार पहिचान गर्ने ।
८. विषयगत क्षेत्रका प्राथमिकता प्राप्त कार्य संचालन गर्न दात्री समुदायलाई मानवीय सहायताकर्मीमा लगानी गर्न अधिवाचन गर्ने । साथै विषयगतक्षेत्रका सहभागीहरुलाई सामान्य माध्यमबाट उनीहरुको स्रोत साधन परिचालन गर्न प्रोत्साहीत गर्ने ।

९. मानवीय सहायतामा संलग्न साभेदार संस्थाका कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि तालिम संचालन गर्न सहयोग गर्ने ।
१०. पूर्व निर्धारित प्राथमिकता प्राप्त आवश्यकता पूर्तिका लागि विषयगत अगुवा संस्थाहरु अन्तिम सेवा प्रदायकका रूपमा जिम्मेवार हुन्छन् जुनकुरा पहुँच, सुरक्षा र प्राप्त कोषमा भरपर्दछ । उनीहरुको स्रोत परिचालन कार्यमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी तथा दैवी प्रकोप उद्धार समितिले सहयोग गर्नेछ ।
११. उनीहरुको कार्यक्षेत्र र कार्यक्रमको प्राथमिकताका आधारमा विषयगत क्षेत्रका मुख्य साभेदारलाई समावेश गराउने ।

अनुसूची १३ : जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्था (DLSA) को कार्यशर्त निर्देश

जिल्ला अगुवा सहयोगी संस्थाको मुख्य भूमिका जिल्लामा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यसम्बन्धी क्रियाकलाप गर्न जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने सिलसिलामा जिल्लामा कार्यरत सबै निकायका बीच छलफल गर्न साभ्ना मञ्च प्रदान गरी आवश्यक सहजकर्ताको कार्य गरी यस कार्यमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई सहयोग प्रदान गर्नु हो ।

मुख्य भूमिका यसप्रकार हुनेछ :

१. सबै निकायहरूको सहकार्यमा जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमामा सहयोग गर्ने ।
२. जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिसंग समन्वय गरी अन्तिम कार्यशाला गर्नु अघि बैठकहरू संचालन गर्ने ।
३. प्राविधिक तथा वित्तिय, द्वितिय स्रोतबाट विपद्सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, प्रकोप जोखिम विश्लेषण आदि कार्यमा समन्वय गर्ने वा सहयोग प्रदान गर्ने ।
४. प्रभावकारी प्रतिकार्य पूर्वतयारीको लागि मुख्य सिद्धान्त वा न्यूनतम मापदण्डका वारेमा समन्वय गर्ने ।
५. गतवर्षमा अनुभवको आधारमा सफलता, चुनौति तथा खाडल पहिचान गर्ने ।
६. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा सबै विषयगत क्षेत्रका अगुवा तथा सदस्य संस्थाहरू लगायत अन्य सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
७. अन्तिम कार्यशालाको नतिजा तयार गर्ने र जिल्लामा कार्यरत मानवीय सहायतामा संलग्न निकायहरूमाभ्र प्रवाह गर्ने । क्षेत्रीय तथा केन्द्रीय तहमा प्रतिवेदन दिने साथै नपा/गा.वि.स.स्तरसम्म जानकारी गराउने आदि ।

अनुसूची १४ : कार्यान्वयन योजना सहितको प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्य

(दुवै अवस्थामा लागू हुने-विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजना तथा सामान्य पूर्वतयारी योजना)

सि.नं.	प्राथमिकता प्राप्त पूर्वतयारी कार्यको सूची	मुख्य जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन गर्ने तरिका (बैठक, कार्यशाला, तालिम आदि)	समय सिमा (कार्य तालिका)
१.				
२.				
३.				
४.				
५.				
६.				
७.				
८.				
९.				
१०.				
११.				

नोट : प्राथमिकताप्राप्त पूर्वतयारी कार्यको सूची विषयगत क्षेत्रका विपद्को प्रकृतिमा आधारित प्रतिकार्य योजनाका आधारमा तयार गर्न सकिन्छ ।

अनुसूची १५ : विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना पुनरावलोकन गर्ने समयतालिका

योजना पुनरावलोकन गरीने अवधि	जिम्मेवार निकाय	गर्नुपर्ने मुख्य कार्य (वैठक गर्ने बजेट व्यवस्था आदि)	अर्को योजना पुनरावलोकन वा अद्यावधिक गर्ने वैठकको अनुमानित मिति

अनुसूची १६ : दैनिक/साप्ताहिक प्रतिवेदन फाराम

१. तयार गर्ने जिल्ला : अवस्था प्रतिवेदन नं. दस्तखत
२. प्रतिवेदन तयार गरेको मिति :
३. लाई (प्रजिअ, स्थाविअ, जिदैप्रउस, गृह मन्त्रालय आदि)
४. वाट : (प्रजिअ, स्थाविअ, जिदैप्रउस,नेरेक्रसो)
५. बोधार्थ : (प्रजिअ, स्थाविअ, जिदैप्रउस, गृह मन्त्रालय आदि)
६. प्रतिवेदन अवधि (देखि.....सम्म)
७. प्रतिवेदनले समेट्ने क्षेत्र (जिल्ला, नपा/गा.वि.स.)
८. सामान्य अवस्था (प्रभावित गा.वि.स., लाभान्वित जनसंख्या, क्षति भएको घर आदि)
९. राहत उद्धारको विवरण (सरकारी, गैरसरकारी, रेडक्रस र राष्ट्रसंघीय निकायहरुबाट भएको राहत उद्धार)
१०. राहत उद्धारको योजना (सरकारी, रेडक्रस, गैरसरकारी क्षेत्रबाट प्रदान गरीने राहत उद्धारको योजना)
११. राहत उद्धारमा हुनसक्ने कमी वा कठिनाइ
१२. समस्या समाधानका उपाय वा अवश्यक सहयोगको अपेक्षा

राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा

(National Disaster Response Framework)

शब्दसंक्षेप

ACC	Association of Construction Contractor	MoSTE	Ministry of Science, Technology and Environment
AOAN	Airlines Operation Association of Nepal	MoUD	Ministry of Urban Development
APF	Armed Police Force	MoWCSW	Ministry of Women, Children and Social Welfare
CAAN	Civil Aviation Authority of Nepal	NA	Nepalese Army
CBOs	Community Based Organizations	NDRF	National Disaster Response Framework
CBS	Central Bureau of Statistics	NEA	Nepal Electricity Authority
CCCM	Camp Coordination Camp Management Cluster	NEOC	National Emergency Operation Center
CMCC	Civil Military Coordination Center	NFC	Nepal Food Corporation
CNDRC	Central Natural Disaster Relief Committee	NFIs	Non-Food Items
DC	Department of Custom	NHRC	National Human Rights Commission
DA	Donor Agencies	NMC	Nepal Medical Council
DDA	Department of Drug Administration	NMIDC	Nepal Mountaineering Instruction Development Committee
DDRC	District Disaster Relief Committee	NNC	Nepal Nursing Council
DEOC	District Emergency Operation Center	NOC	Nepal Oil Corporation
DHM	Department of Hydrology and Meteorology	NP	Nepal Police
DHS	Department of Health Services	NRCS	Nepal Red Cross Society
DI	Department of Immigration	NS	Nepal Scout
DIG	Deputy Inspector General of Police	NSC	National Seismological Center
DLS	Department of Livestock Services	NST	Nepal Science and Technology
DMG	Department of Mines and Geology	MEOC	Municipality Emergency Operation Centre
DP-Net	Disaster Preparedness Network	OCHA	Office for the Coordination of Humanitarian Affairs
DR	Department of Roads	OPMCM	Office of Prime Minister and Council of Ministers
DT	Department of Transport	OSOCC	On-Site-Operation Coordination Center
DUDBC	Department of Urban Development and Building Construction	REOC	Regional Emergency Operation Centre
DWD	Department of Women Development	RDRC	Regional Disaster Relief Committee
DWDO	District Women Development Office	RSS	<i>Rastriya Samachar Samiti</i>
DWIDP	Department of Water Induced Disaster Prevention	SAARC	South Asia Association for Regional Cooperation
DWSS	Department of Water Supply and Sewerage	SAM	Severe Acute Malnutrition
EDCD	Epidemiology and Disease Control Division	SAR	Search and Rescue
FJ	Federation of Journalists	SC	Save the Children
FNCCI	Federation of Nepalese Chambers of Commerce and Industry	SDMC	SAARC Disaster Management Center
FTA	Federation of Transport Association	SMS	Short Message Service

GoN	Government of Nepal	SWC SWMC	Social Welfare Council Solid Waste Management Center
HRA	Himalayan Rescue Association	TV	Television
I/NGOs	International/Non-Governmental Organizations	UN HC	United Nations Humanitarian Coordinator
IASC	Inter-Agency Standing Committee	UNDAC	United Nations Disaster Assessment and Coordination Team
ICAO	International Civil Aviation Organization	UNDP	United Nations Development Programme
ICIMOD	International Center for Integrated Mountain Development	UNDSS	United Nations Department of Safety and Security
IDP	Internal Displaced Persons	UNFPA	United Nations Population Fund
IFRC	International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies	UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
IHC	International Humanitarian Communities		
INSARAG	International Search and Rescue Advisory Group		
IOM	International Organization for Migration		
IRA	Initial Rapid Assessment		
LA	Local Authority		
LEMA	Local Emergency Management Agency		
MIRA	Multi Cluster Initial Rapid Assessment		

विषयसूची

१. भूमिका.....	३
२. उद्देश्य र कार्यक्षेत्र	३
३. विपद् प्रतिकार्य राष्ट्रिय प्रणाली	३
४. विपद् प्रतिकार्यका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग	४
५. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहायता तथा समन्वय ढाँचा	४
६. राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यका लागि कार्य सञ्चालन विशेष व्यवस्था	७
७ . विपद् प्रतिकार्यको राष्ट्रिय स्वरूप	८
८. आपत्कालीन प्रतिकार्यका लागि पूर्वतयारीसम्बन्धी भावी कार्ययोजना	११

राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा (National Disaster Response Framework)

१. भूमिका

मुलुकमा दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ अनुसार विपद् प्रतिकार्यका क्रियाकलापहरू भइरहेको तथा विपद् व्यवस्था राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ अनुसार विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सबै चक्रहरूको सु-सञ्चालन तथा समन्वय गर्न राष्ट्रिय स्तरको विपद् प्रतिकार्य योजना बनाइ विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा संलग्न हुने सबै सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूको भूमिका सुनिश्चित गर्नका लागि यो राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा(National Disaster Response Framework) निर्माण गरिएको छ ।

२. उद्देश्य र कार्यक्षेत्र

१. नेपालमा ठूलो विपद् परेको अवस्थामा प्रभावकारी र समन्वयात्मक रूपले राष्ट्रिय तहको प्रतिकार्यका लागि दिशानिर्देश गर्नु राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचाको मूल उद्देश्य रहेको छ ।
२. विपद् हुनुभन्दा अगाडि, भइरहेको समयमा र विपद्पश्चात् तुरुन्त गरिने कार्य तथा जनधनको सुरक्षा, कानूनको पालना; विरामी, घाइते र जोखिममा परेका व्यक्तिको हेरचाह, जीवन रक्षाका लागि आवश्यक पर्ने सामग्री प्रदान गर्ने र सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षणका लागि गरिने कार्यहरूलाई राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य(National Disaster Response)को कार्यक्षेत्रकोरूपमा लिइएको छ ।
३. राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय तहको विपद् प्रतिकार्यका लागि पूर्वतयारी र आपत्कालीन प्रतिकार्यमा क्रियाशील रहनेगरी यस कार्यढाँचाको कार्यसीमा निर्धारण गरिएको छ ।
४. यो कार्यढाँचा केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सिफारिसमा नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद) बाट स्वीकृत भएपछि तुरुन्त लागू हुनेछ ।

३. विपद् प्रतिकार्य सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रणाली

१. विपद् प्रतिकार्यको लागि दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ नेपालका आधारभूत कानुनी व्यवस्थाहरू हुन् ।
२. दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ ले गृह मन्त्रालयलाई खोज तथा उद्धार कार्यका साथै विपद् प्रतिकार्य पूर्वतयारीसम्बन्धी क्रियाकलापका लागि नेतृत्व प्रदान गर्ने निकायको रूपमा तोकेको छ । नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली, २०६४ द्वारा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी समग्र जिम्मेवारी गृह मन्त्रालयले गर्ने गरी तोकिएबमोजिम यस मन्त्रालयबाट विपद् पूर्वतयारी तथा विपद्पश्चात्को पुनःस्थापनाका क्रियाकलापहरूको समन्वय गर्ने गरिएको छ ।
३. नेपाललाई विपद् उत्थानशील राष्ट्रका रूपमा विकास गर्नका लागि सरकारले विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।
४. सरकारको विद्यमान क्षमताले प्रतिकार्य गर्न नसक्ने विपद्को अवस्थामा केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सिफारिसमा मन्त्रपरिषदले विपद् प्रभावित क्षेत्रमा सङ्कटकाल घोषणा गरी अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागि आह्वान गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।
५. विपद् प्रतिकार्यका सन्दर्भमा प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ बमोजिम राहत कार्यका लागि केन्द्र, क्षेत्र, जिल्ला र स्थानीय तहमा केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार कोष परिचालन हुने गरेको छ । प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली, २०६३ बमोजिम प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष परिचालन हुने गरेको छ । यसका साथै विपद् प्रतिकार्यका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट पनि मानवीय सहयोग परिचालन हुनसक्ने गरेको व्यवस्था रहेको छ । विपद् प्रतिकार्यका लागि उल्लिखित दुबै कोषको परिचालन आवश्यकताबमोजिम हुने गरेको परिप्रेक्षमा प्रतिकार्यका लागि केन्द्र, क्षेत्र, जिल्ला र स्थानीय तहमा विपद् प्रतिकार्य कोषको स्थापना गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

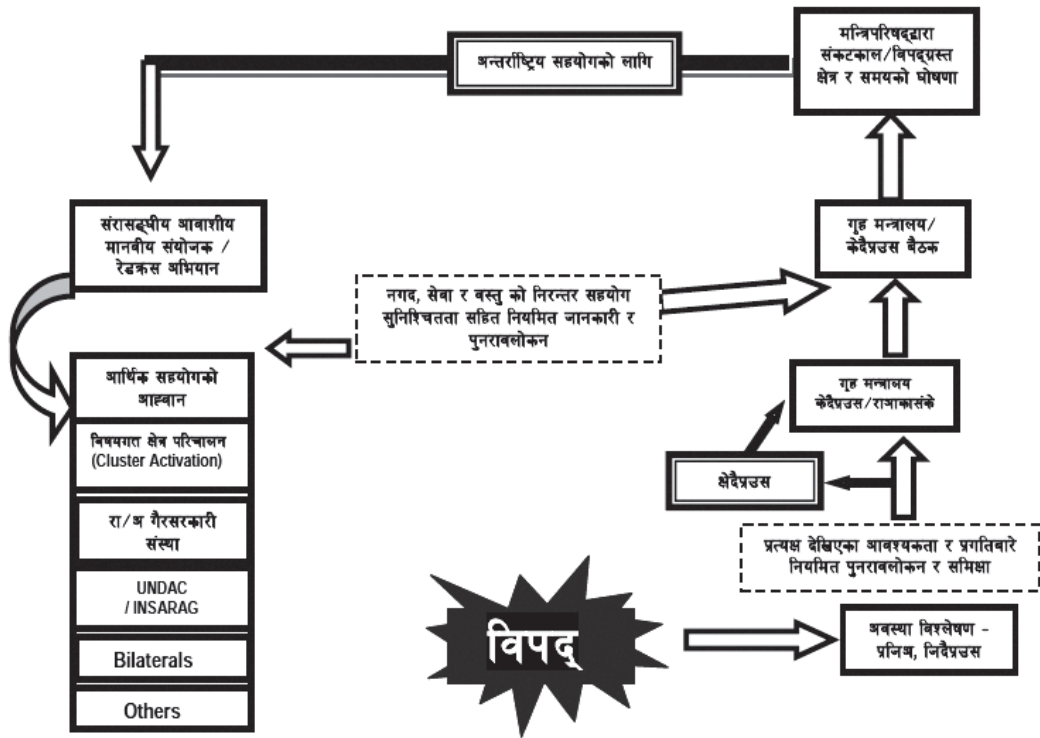
६. विपद् प्रतिकार्यका लागि दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ अन्तर्गत केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति, क्षेत्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति, जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति र आवश्यकता अनुसार स्थानीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति समेत रहने व्यवस्था गरिएको छ। यसका साथै केन्द्रीय तहमा आपूर्ति, आवास तथा पुनःस्थापना उपसमिति र राहत तथा उपचार उपसमितिहरूसमेत रहेका छन्। विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सूचना सङ्कलन, विश्लेषण, प्रवाह र समन्वयको लागि केन्द्रीय, क्षेत्रीय र जिल्ला तहमा तथा नगरपालिकाहरूमा आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरू क्रियाशील रहेका छन्।
७. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले व्यवस्था गरेअनुरूप स्थानीय निकायहरू (जि.वि.स, न.पा. र गा.वि.स.हरू) ले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यको जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै आएका छन्।

४. विपद् प्रतिकार्यका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग

१. वृहदस्तरको र धनजनको व्यापक नोक्सानी हुने महाविपद् परी राष्ट्रियस्तरमा विपद् प्रतिकार्य गर्दा थप सहयोगको आवश्यकता महशुस गरी नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषदले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवीय संयोजन कार्यालय, मित्रराष्ट्र, रेडक्रस अभियान, क्षेत्रीय संस्थाहरू, दाता समुदाय, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका पेसागत समूहहरू, गैरआवाशीय नेपालीहरू समक्ष विपद् प्रतिकार्यका लागि सहायताको रूपमा नगद वा जिन्सी वा सेवाहरूको लागि आह्वान गर्न सक्नेछ। तर सामान्यस्तरका विपद्मा यस्तो सहयोगको आह्वान अर्थ मन्त्रालयको परामर्शमा गरिनेछ।
२. नेपाल सरकारको आह्वानबमोजिम संयुक्त राष्ट्रसङ्घ र रेडक्रस अभियानले विपद् प्रतिकार्यमा सहयोग गर्न आवश्यकताअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय सहायताको लागि आह्वान र स्वीकार गर्न सकिनेछ।
३. विपद्को समयमा मानवीय सहायता प्रदान गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सूचीकरण, सहयोगको क्षेत्र निर्धारणलगायतका विषयको व्यवस्थापनका लागि अर्थ मन्त्रालयको परामर्शमा तयार हुने अन्तर्राष्ट्रिय सहायतासम्बन्धी निर्देशिकाबमोजिम गृह मन्त्रालयले विपद् प्रतिकार्यमा परिचालन हुने अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको सहजीकरण तथा समन्वय गर्नेछ।
४. मानवीय सहायता प्रदान गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमार्फत आएको राहत तथा जीवनरक्षाका सामग्रीहरू, खोज तथा उद्धार उपकरणहरू र औषधोपचारका सामग्रीहरूमा भन्सारलगायत अन्य शुल्क तथा दै-दस्तुरहरूमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घसँग भएको नमुना सम्झौता, २०६३ (Model Agreement for Emergency Customs Procedure, 2007) बमोजिम नेपाल सरकारले आवश्यक प्रबन्धहरू मिलाउने छ।
५. विपद् प्रतिकार्यको सन्दर्भमा खोज तथा उद्धार र मानवीय सहायताका लागि नेपाल आउने अन्तर्राष्ट्रिय समुदायका व्यक्तिहरूलाई नेपाल प्रवेश गर्ने विन्दुमा नेपाल सरकारले तत्कालै भिसा उपलब्ध गराउन सहजीकरण गर्नेछ। यसका साथै उल्लिखित सहयोगका लागि भारत हुँदै नेपाल आउने अन्तर्राष्ट्रिय समुदायका व्यक्तिलाई ट्रान्जिट भिसा र राहत तथा उद्धार सामग्रीहरूको निमित्त बन्दरगाह सुविधाको व्यवस्थाका लागि नेपाल सरकारले आवश्यक पहल तथा सहजीकरण गर्नेछ।
६. विपद्को समयमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवीय संयोजकले नेपालमा कार्यरत विषयगत क्षेत्रलाई सक्रिय (Cluster Activation) गराउनेछ। नेपाल सरकारले समन्वयात्मक रूपमा सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रका प्रमुख वा प्रतिनिधिलाई पूर्णकालीन सम्पर्क व्यक्ति तोक्न सक्नेछ। साथै विपद्को समयमा केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले पनि आवश्यकताअनुसार विषयगत क्षेत्रहरूलाई सक्रिय गराउन सक्नेछ।

५. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहायता तथा समन्वय ढाँचा

१. नेपालमा विपद्को अवस्थामा आन्तरिक स्रोतसाधन, क्षमताबाट गरिने प्रतिकार्य र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग आह्वान गरिदा हुने प्रतिकार्यको स्वरूपनिम्नानुसार रहेको छ :

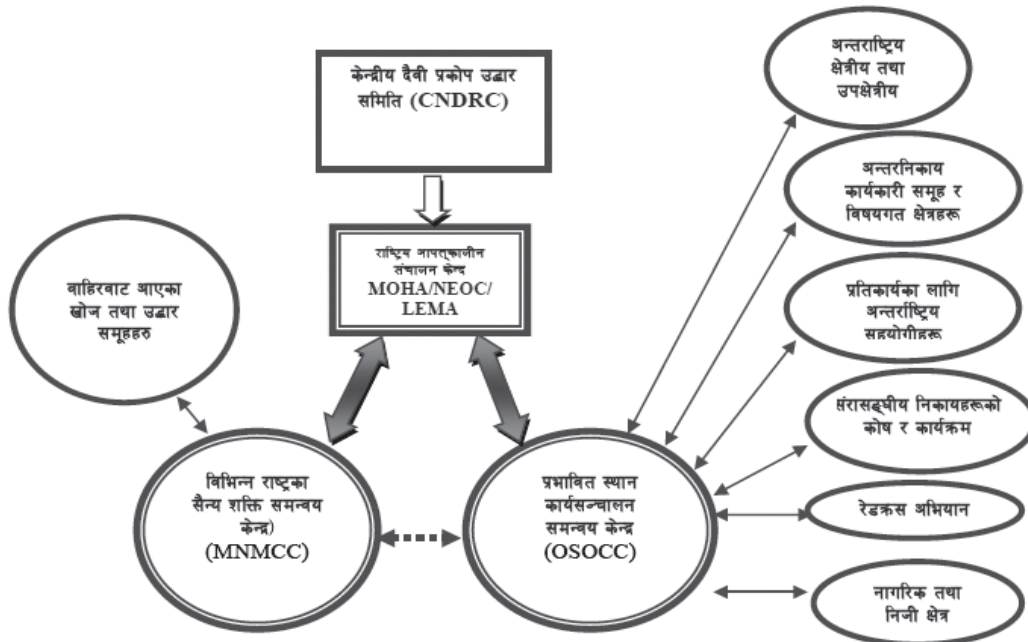
२. नेपालमा कार्यरत विषयगत क्षेत्रको नेतृत्व र सहयोगी निकायबीच रहने समन्वयात्मक स्वरूप निम्नबमोजिम हुनेछ :

विषयगत क्षेत्र (Name of cluster)	स्वास्थ्य (Health)	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वास्थ्य प्रबर्द्धन (WASH)	आपत्कालीन आवास (Shleter)	खाद्य सुरक्षा (Food Security)	बन्दोवस्ती (logistics)	शिविर समन्वय तथा व्यवस्थापन (CCCM)
सरकारी नेतृत्वदायी निकाय	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	सहरी विकास मन्त्रालय	सहरी विकास मन्त्रालय	कृषिविकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय	सहरी विकास मन्त्रालय
Co-Lead agency (Non-Gov)	WHO	UNICEF	IFRC / UN HABITAT	WFP /FAO	WFP	IOM

विषयगत क्षेत्र (Name of cluster)	शिक्षा (Education)	संरक्षण (Protection)	आपत्कालीन दूरसञ्चार (Telecommunication)	पोषण (Nutrition)	शीघ्र पुनर्लाभ सञ्जाल (Early recovery network)
सरकारी नेतृत्वदायी निकाय	शिक्षा मन्त्रालय	महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय र राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	सङ्घीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
Co-Lead agency (Non-Gov)	UNICEF / SC	UNHCR, UNICEF, UNFPA	WFP	UNICEF	UNDP

३. नेपाल सरकारको आह्वानबमोजिम आउने तथा आएका संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार समूह(UN-INSARAG)तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विपद् विश्लेषण तथा समन्वय(UNDAC)सदस्यहरूको संयोजन नेपाल सरकारको निर्देशनअनुरूप नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवीय संयोजकले गर्नेछ ।
४. उल्लिखित सदस्यहरूको समन्वय तथा विमानस्थलमा सम्पर्क केन्द्रको स्थापना(Reception & Departure Centre)को सुनिश्चितता र खोज तथा उद्धार समूहको लागि आधार शिविर (Base Camp)को व्यवस्थाको सहजीकरण नेपाल सरकारले गर्ने छ ।
५. नेपाल सरकारको अनुरोधमा आएका खोज तथा उद्धार समूह र मानवीय सहायता समूहका व्यक्तिहरू यहाँको आफ्नो कार्य पूरा गरेर फर्कने निश्चित समयावधिको पूर्व जानकारी राष्ट्रिय आपत्कालीन सञ्चालन केन्द्रलाई दिनु पर्नेछ ।
६. खोज तथा उद्धार सामाग्री तथा समूहका व्यक्तिहरू र मानवीय सहायता सामाग्री तथा समूहका व्यक्तिहरूमध्ये स्थल वा हवाई मार्गबाट नेपाल आउने तथा नेपालबाट जाने प्रयोजनका लागि राष्ट्रिय आपत्कालीन सञ्चालन केन्द्रले प्राथमिकीकरण कार्य योजना बनाउने छ ।
७. ठूलो विपद्को समयमा खोज तथा उद्धार समूहहरूलाई नेपाल प्रवेश गराउने प्रक्रिया सहज बनाउन स्थापित प्रक्रियाहरूको अबलम्बन गरी छिमेकी तथा मित्रराष्ट्रहरूसँग नेपाल सरकारले आवश्यकताअनुसार द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सम्झौताहरू गर्न सक्नेछ ।
८. नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषद्ले आवश्यक देखेमा अन्तर्राष्ट्रिय सैन्य सेवा स्वीकृतिसम्बन्धी निर्देशिका(Guidelines for Accepting International Military Assistance/Guidelines for Civil Military Defense Assets)बमोजिम अन्तर्राष्ट्रिय सैन्यसेवाका लागि आग्रह र व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ ।
९. ठूलो विपद्का समयमा प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र (NEOC/LEMA), विपद् प्रभावित स्थानको समन्वय व्यवस्थापन केन्द्र (OSOCC)र विभिन्न राष्ट्रका सेना समन्वय केन्द्र(MNMCC) बीच समन्वय संयन्त्रको स्वतः स्थापना हुनेछ । यस्तो विपद्को समयमा राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रले केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सचिवालय तथा प्रतिकार्य कार्यसंचालनको समन्वय केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने छ । यसरी कार्य गर्दा नेपालमा क्रियाशील खोज, उद्धार तथा सहायता सम्बन्धी मानवीय सङ्घसस्थालाई छलफल तथा बैठकका लागि आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

विपद् प्रभावित स्थानको समन्वय व्यवस्थापन केन्द्र र विभिन्न राष्ट्रका सेना समन्वय केन्द्रको सम्पर्क राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रमार्फत हुनेछ । यसको स्वरूप निम्नबमोजिम हुनेछ:

१०. उल्लिखित समन्वय संयन्त्रका निकायहरूमा एकअर्का निकायका लागि फरक फरक सम्पर्क व्यक्तिहरू तोकिनेछन् । महाविपद्को समयमा यी सम्पर्क व्यक्तिहरूले नियमित बैठक गरी परिस्थितिको क्षणक्षणको अध्ययन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गर्ने छन् । साथै अन्य अवस्थाहरूमा सम्पर्क व्यक्तिहरूले राष्ट्रिय तहका सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग, कार्यालय

- तथा विभिन्न निकायका विपद् व्यवस्थापन सम्पर्क व्यक्तिहरूका साथै अन्तर्राष्ट्रिय निकायसँग समन्वय गरी विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउनेछन् ।
११. विपद् पूर्वतयारी तथा समन्वयका लागि प्रत्येक निकाय तथा मन्त्रालयहरूमा तोकिएको विपद् सम्पर्क व्यक्तिहरूले महाविपद्को क्षणमा स्वयम् अग्रसर भई तत्काल राष्ट्रिय आपत्कालीनसञ्चालन केन्द्रमा सम्पर्क राख्न आउनु पर्ने छ ।
 १२. प्रभावित स्थान कार्यसञ्चालन तथा समन्वय केन्द्र (OSOCC) ले नेपाल सरकार र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिकार्यकर्ता बीच सम्बन्ध कायम गरी विपद् प्रभावित क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय राहत गतिविधिमा सहजीकरण गर्ने, सहयोगका लागि कार्यमञ्च उपलब्ध गराउने, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहयोग प्रदान गर्ने निकायबीच समन्वय, सूचना आदान-प्रदान गर्ने कार्य गर्नेछ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवीय संयोजकले OSOCC को समग्र समन्वयका लागि निश्चित व्यक्ति तथा निकाय तोक्ने कार्य गर्नेछ ।
 १३. महाविपद्को समयमा नेपाल आउन खोजेका खोज तथा उद्धार सामाग्री तथा समूहका व्यक्तिहरू र मानवीय सहायता सामाग्री तथा समूहका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा यहाँको स्थिति अनुसार नेपाल सरकारले सहायता ग्रहण वा अस्वीकार गर्न सक्नेछ । नेपाल आउने मानवीय तथा सैन्य मानवीय सहायताको सहजीकरणका लागि त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल एवम् अन्य आवश्यक स्थानमा आगमन तथा प्रस्थान कक्षहरूको स्थापना गर्न सकिनेछ ।
 १४. महाविपद्का समयमा सहायता उपलब्ध गराउने ध्येयका साथ नेपाल आउने वा आएका अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूले नेपाल सरकारको निर्देशनमा रही यहाँको सरकारी निकाय, स्थानीय निकाय वा गैरसरकारी संस्थामार्फत सेवा सुविधा र सहायताको वितरण गर्न सक्नेछ ।
 १५. ठूलो विपद्का समयमा विभिन्न राष्ट्रका सेना समन्वय केन्द्र(MNMCC)ले गृह मन्त्रालयको निर्देशन बमोजिम राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र र प्रभावित स्थान कार्यसञ्चालन तथा समन्वय केन्द्र (OSOCC) को समन्वय तथा नेपाली सेनाको नेतृत्वमा आवश्यकताअनुसार सैनिक जनशक्ति परिचालन गर्न सकिनेछ ।

६. राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यका लागि कार्य सञ्चालन विशेष व्यवस्था

- यो विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि निम्नबमोजिम कार्य सञ्चालनको विशेष व्यवस्था गरिएको छ :
१. विपद् प्रतिकार्यको लागि गरिने पूर्वतयारीअन्तर्गत विपद्सम्बन्धी सूचना तत्काल प्राप्त गर्ने, विश्लेषण गर्ने र उपयुक्त माध्यमहरूबाट प्रवाह गर्ने, क्षतिको लेखाजोखाका लागि तयारी, नियमन, जनचेतना तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, समन्वय र राहत सामग्रीको पूर्वव्यवस्था तथा बन्दोबस्ती मिलाउनेजस्ता क्रियाकलापहरू पर्दछन् । उल्लिखित कार्यहरू निर्दिष्ट समयमै सम्पादन गरी तयारी अवस्थामा राख्नु प्रतिकार्यकर्ताको जिम्मेवारी हुनेछ ।
 २. आपत्कालीन प्रतिकार्यको तत्कालीन मानवीय सेवाअन्तर्गत समन्वय; लेखाजोखा; खोज तथा उद्धार, बन्दोबस्ती, स्वास्थ्योपचार, खानेपानी र सरसफाइ, आवासजस्ता तत्कालीन प्राथमिकता प्राप्त सेवाहरू; सडक, विद्युत्, विमानस्थल, खानेपानी आपूर्ति प्रणाली, दूरसञ्चार र सांस्कृतिक सम्पदाजस्ता संवेदनशील संरचनाको पुनःस्थापना; विस्थापित व्यक्तिको दर्ता तथा लगत अध्यावधिक, खाद्यान्न, गैरखाद्य सामग्री, औषधि, इन्धन आपूर्ति, जोखिममा रहेका समूहको संरक्षण, पाँच वर्षमुनिका बालबालिकालाई पोषणयुक्त खानाको व्यवस्था, गर्भवती तथा बच्चालाई दूध खुवाउने महिलाको हेरचाह, सुरक्षा; प्रभावित क्षेत्र खाली गर्ने र सुरक्षित खुला स्थानको व्यवस्था गर्ने, आगलागी नियन्त्रण; फोहोर तथा शव व्यवस्थापनजस्ता कार्य तथा सेवाहरू पर्दछन् । यी कार्यलाई प्रचलित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डबमोजिम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु प्रतिकार्यकर्ताको प्रमुख दायित्व हुनेछ ।
 ३. विपद् प्रतिकार्यको निर्णायक तहमा रहेका सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग, शाखा, विषयगत क्षेत्र, रेडक्रस अभियान, अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र समुदायमा आधारित संस्थाहरूले जिम्मेवारी निर्धारण भएबमोजिम आफ्नो कार्यसम्पादन गर्नुपर्नेछ ।
 ४. राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रले समय-समयमा विज्ञहरूको सूची, खोज तथा उद्धार समूहसँग रहेको खोज तथा उद्धार सामग्री र उपकरण, अस्पतालको सूची र क्षमता, रक्तसञ्चार तथा भण्डारण, आपत्कालीनसञ्चार व्यवस्था, एम्बुलेन्स सेवा जस्ता विषयहरूको मौजुदा संस्थागत क्षमता लेखाजोखा तथा अभिलेखीकरण गर्नेछ ।
 ५. आपत्कालीन प्रतिकार्यको अवधिमा राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र, केन्द्रको आधारभूत कार्य सञ्चालन विधिवमोजिम चौथो तहको आपत्कालीन अवस्थामा सक्रिय रहने, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रको हातामा सैन्य कमान पोष्ट स्थापना गर्ने, सम्बन्धित मन्त्रालय तथा विभागबाट आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रका लागि विपद् प्रतिकार्यका लागि सम्पर्क व्यक्ति तोकिने छ । आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रभित्र सञ्चार केन्द्र स्थापना गरिने, राहत सामग्री आपूर्ति व्यवस्था मिलाइने, जिल्ला आपत्कालीन कार्य सञ्चालन केन्द्रलाई सक्रिय बनाइ सञ्चालीकरण गर्ने, रेडियो,

- टेलिभिजन, छोटकरी सन्देश सेवा र छापा सञ्चार माध्यमबाट सूचना सम्प्रेषण गर्ने र प्राप्त सूचना विश्लेषण गरी प्रभावित समुदाय र सर्वसाधारणमा नियमित रूपमा सम्प्रेषण गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।
६. जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिबाट विपद्जन्य घटना भएको जानकारी प्राप्त हुनासाथ गृह मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा विपद् व्यवस्थापन हेर्ने महाशाखाका प्रमुख, राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रका प्रमुखसहितको बैठक बस्नेछ । बैठकले घटनाको तत्कालीन प्रतिवेदन र सूचनाको विश्लेषण गरी त्यसको प्रभाव र उत्पन्न परिस्थितिका आधारमा शीघ्र समन्वय तथा आगामी कार्य गर्ने निर्णय गर्नेछ ।
 ७. खोज तथा उद्धार तत्काल सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रको हाताभित्र सैन्य कमान स्थापना गरिनेछ । कमानको नेतृत्व विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी महाशाखाका सहसचिवले गर्नेछन् र नेपाली सेनाका युद्धकार्य महाशाखाका सहायक रथी, नेपाल प्रहरीका प्रहरी नायव-महानिरीक्षक र सशस्त्र प्रहरी बलका सशस्त्र प्रहरी नायव-महानिरीक्षक कमानका सदस्य हुनेछन् ।
 ८. राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रका प्रमुखले तत्कालै विपद् प्रतिकार्य सम्पर्क व्यक्तिको रूपमा रही कार्य गर्ने छन् । सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग, सुरक्षा निकायबाट तोकिएका विपद् सम्पर्क व्यक्तिहरूले राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रको प्रमुखको नेतृत्वमा काम गर्नेछन् ।
 ९. राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रले यस कार्य कार्यढाँचाअनुरूप विपद् प्रतिकार्यलाई समेत सहयोग पुग्नेगरी शीघ्र पुनर्लाभका कार्यक्रमहरू एकैसाथ सञ्चालन गर्न सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग र कार्यालयबीच आवश्यक समन्वय र सहजीकरण गर्नेछ ।
 १०. केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको बैठकको सिफारिसमा नेपाल सरकारले आवधिकरूपमा यस प्रतिकार्य कार्यढाँचाको पुनरावलोकन साथै आवश्यकताअनुसार संशोधन गर्नेछ ।
 ११. उद्धार कार्य र मानवीय सहयोगका सम्बन्धमा भएका कामको राष्ट्रिय तथा जिल्ला तहमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन हुनेछ । केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले राष्ट्रिय तहको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ । जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले स्थानीय तहमा अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्नेछ । क्षेत्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले जिल्ला तहको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ । जिल्ला तहका एकीकृत सूचना केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिमा पठाउनु पर्नेछ ।

७. विपद् प्रतिकार्यको राष्ट्रिय स्वरूप

१. विपद्को सम्भावित जिल्ला वा स्थानबाट आपत्कालीन अवस्था उत्पन्न हुन लागेको सूचना प्राप्त भए पछि विपद्को प्रभावकारी किसिमले प्रतिकार्य गर्न देहायको समयावधिमा देहायका निकायहरूको नेतृत्वमा देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्नुपर्ने छ ।
२. केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा जिल्लास्तरका दैवीप्रकोप उद्धार समितिहरूले आफ्नो आवश्यकता अनुसार बैठक बसी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरका सरकारी तथा गैर-सरकारी निकायसँग समन्वयको व्यवस्था मिलाउने छन् ।
३. राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला र नगरस्तरका आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरूले विभिन्न सङ्घसस्थाहरूसँग प्रतिकार्यको क्रियाकलापहरूलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि आवश्यक समन्वयको भूमिकानिर्वाह गर्ने छन् ।
४. विपद् प्रतिकार्य व्यवस्थापनमा गृह मन्त्रालय तथा यसको विपद् व्यवस्थापन शाखा लगायतका निम्न निकायहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र रही सहयोगी निकायको रूपमा कार्य गर्नेछन् ।
 - केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिका सदस्यहरू, अर्थ मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, कृषि विकास मन्त्रालय, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, समाज कल्याण परिषद, अध्यागमन विभाग, जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग, स्वास्थ्य सेवा विभाग, पशुसेवा विभाग, खानी तथा भूगर्भ विभाग, जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, सडक विभाग, औषधि व्यवस्था विभाग, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, स्वास्थ्य सेवा विभाग, सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, राष्ट्रिय भूकम्प मापन केन्द्र, फोहोरमैला प्राविधिक सहयोग केन्द्र, राष्ट्रिय ट्रोमा केन्द्र, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल, बारुणयन्त्रको कार्यालयहरू, सहरी खोज तथा उद्धार समूह, क्षेत्रीय तथाजिल्लास्तरका दैवीप्रकोप उद्धार समितिका सदस्यहरू, जिल्ला विकास समितिको कार्यालयहरू, स्थानीय निकायका कार्यालयहरू, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, नेपाल खाद्य संस्थान लगायतका मन्त्रालय, विभाग र सरकारी तथा गैर-सरकारी निकायहरू,
 - संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवीय संयोजक लगायत संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू (UNDP, UNICEF, WHO, WFP, FAO, UNFPA, UNOCHA, IOM, UNHABITAT, UNHCR,UNDSS), सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रहरू(Relevant Clusters), बहुराष्ट्रिय संस्थाहरू,एकीकृत पर्वतीय विकास केन्द्र (ICIMOD),नेपालस्थित

कुटनीतिक नियोगहरू, दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग सङ्गठन(SAARC), अन्तराष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरू, रेडक्रस अभियान, अन्तर्राष्ट्रिय उड्डयन सङ्गठन लगायत अन्तराष्ट्रिय सङ्घ संस्थाहरू

- संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवीय संयोजक लगायत संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू (UNDP, UNICEF, WHO, WFP, FAO, UNFPA, UNOCHA, IOM, UNHABITAT, UNHCR, UNDSS), सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रहरू (Relevant Clusters), बहुराष्ट्रिय संस्थाहरू, एकीकृत पर्वतीय विकास केन्द्र (ICIMOD), नेपालस्थित कुटनीतिक नियोगहरू, दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग सङ्गठन (SAARC), अन्तराष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरू, रेडक्रस अभियान, अन्तर्राष्ट्रिय उड्डयन सङ्गठनलगायत अन्तराष्ट्रिय सङ्घ संस्थाहरू,
- नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, नेपाल स्काउट, निजी तथा सरकारी अस्पतालहरू, राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान, प्रकोप पूर्वतयारी सञ्जाल-नेपाल, सञ्चारमाध्यम, सामुदायिक संस्थाहरू, सामुदायिक स्वयम्सेवकहरू, मेडिकल एसोसिएसन, राष्ट्रिय समाचार समिति, प्रेस काउन्सिल, नेपाल पत्रकार महासङ्घ, नेपाल टेलिभिजन, रेडियो नेपाल, सञ्चारका माध्यमहरू, हिमालयन उद्धार सङ्घ, पर्वतीय प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, वायुसेवा सञ्चालक सङ्घ, नेपाल मेडिकल काउन्सिल, नेपाल नर्सिङ परिषद, निर्माण व्यवसायी सङ्घ, हुवानी व्यवसायी महासङ्घ, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घ, दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरू, नेपाल इञ्जिनियरिङ एसोसिएसन, सम्बन्धित विशेषज्ञ निकायहरू,

विपद् पश्चात् गर्ने निम्न कार्यहरूलाई प्रभावकारी बनाउन देहायबमोजिम नेतृत्वदायी भूमिकानिर्वाह गर्ने निकायले उल्लिखित संस्थाहरूसँग समन्वय गर्ने छन् ।

समयावधि	सञ्चालन गतिविधि	जिम्मेवार नेतृत्वदायी निकायहरू
० देखि १ घण्टा भित्र	भूकम्पीय विपद्को जानकारी दिने	राष्ट्रिय भूकम्प मापन केन्द्र
	घरायसी आगलागी तथा आगलागी विपद्सम्बन्धी प्रतिकार्यको निर्देशन दिने	जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, नगरपालिकाको कार्यालय, गाविसको कार्यालय
	खोज तथा उद्धारका लागि तत्काल निर्देशन दिने र खोज तथा उद्धारका लागि सुरक्षा निकाय परिचालन हुने	जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति र सुरक्षा निकायहरू
	विपद्को यथार्थ सूचना तथा उद्धार प्रयासको जानकारी सार्वजनिकरूपमा प्रवाह गर्ने	गृह मन्त्रालय/ आकसंकेन्द्रहरू
	विद्युतीय सञ्चारका सबै माध्यममा एकैपटक स्वतः आपत्कालीन सन्देश आउने प्रणाली स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याउने	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय
० देखि ७ घण्टा भित्र	जलवायुजन्य विपद्को जानकारी दिने तथा सूचना प्रवाह गन	जल तथा मौसम विज्ञान विभाग
	घटनासम्बन्धी विवरण तयारी गरी सूचना प्रवाह गर्ने	प्रजिअ/जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति
	गृह मन्त्रालयमा सम्बन्धित पदाधिकारीहरूको आपत्कालीन बैठक बस्ने	गृह मन्त्रालय/ राआकासं केन्द्र
	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र आपत्कालिन स्थितिको कार्यसञ्चालन विधि (SOP) बमोजिम सक्रिय भई कार्य गर्ने	गृह मन्त्रालय/ राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र
	जनतालाई सचेत गराउन रेडियो, टेलिभिजन, छोटकरी सूचना सेवा (SMS) का माध्यमबाट तथ्यगत पूर्वचेतावनी, आपत्कालीन चेतावनी, भएगरेका उद्धारका प्रयासहरू तथा सार्वजनिक आह्वान विषयक सूचनाहरू प्रवाह गर्ने । यसबारे देशभित्र र सीमापारमा समेत प्रभाव पर्ने देखिएमा सीमापार र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा समेत नियमित रूपमा जानकारी दिने । यस्तो सूचना आवश्यकताअनुसार नियमित रूपमा प्रवाह गर्ने ।	राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला, स्थानीयतहका आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरू
केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको बैठक बोलाउने	गृह मन्त्रालय/ केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति	

समयावधि	सञ्चालन गतिविधि	जिम्मेवार नेतृत्वदायी निकायहरू
० देखि २४ घण्टा भित्र	महामारी विपद्का सम्बन्धमा मानिसमा हुने महामारी अवस्थाको जानकारी दिने तथा प्रतिकार्य सुरु गर्ने	स्वास्थ्य सेवा विभाग/महामारी तथा सरुवा रोग नियन्त्रण महाशाखा
	पशुमा हुने महामारीका सम्बन्धमा व्यवस्थित गर्नका लागि निर्देशन तथा समन्वय गर्ने	पशुसेवा विभाग
	आणविक, जैविक र रसायनिक प्रकोपका सम्बन्धमा जानकारी प्रवाह गर्ने तथा प्रकोप पीडित उद्धार गर्न	विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय
	राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारवालाहरूसँग सम्भाव्य सहयोगका लागि समन्वय गर्ने	केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति
	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रलाई विपद् प्रतिकार्यका लागि मुख्य समन्वय केन्द्रको रूपमा परिचालन गर्ने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र
	पीडितलाई तत्काल पुनस्थापना तथा पुनर्वास गर्न खोज तथा उद्धार दललाई तत्काल परिचालन गर्ने	जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र र सुरक्षा निकायहरू
	पीडित घाइतेहरूका सम्बन्धमा तत्काल घटनास्थलमै उपचारको व्यवस्था मिलाउने	नेपाल रेडकस/अस्पतालहरू
	एम्बुलेन्स सेवा, आपत्कालीन प्राथमिक उपचार र घाइतेको लागि यातायातको व्यवस्था तत्काल मिलाउने	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
	सिकिस्त घाइतेलाई तत्काल उपचारका लागि अस्पताल पठाउने र उपचार सुरु गर्ने	गृह मन्त्रालय र अस्पतालहरू
	आगलागी भएको क्षेत्रमा आगो निभाउने तथा नियन्त्रण गर्ने	नगरपालिका र वारुणयन्त्र कार्यालयहरू
	केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सिफारिसमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी आधार र प्रकृया तोक्री आपत्कालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने	मन्त्रपरिषद
	प्रारम्भिक स्वरूपको द्रुत लेखाजोखा गर्ने	जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र
	संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विषयगत क्षेत्रलाई सक्रिय बनाउने	संयुक्त राष्ट्रसङ्घ मानवीय संयोजक
	राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको लागि आह्वान गर्ने	मन्त्रपरिषद
	राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रलाई सञ्चार व्यवस्थापन केन्द्रको रूपमा सञ्चालन गर्ने	राष्ट्रिय/क्षेत्रीय/जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र
	विमानस्थल सुरक्षा र नागरिक उड्डयन ट्राफिक व्यवस्थापन गर्ने	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण
	सडक सम्पर्क न्यूनतम पुनःस्थापन गर्ने	सडक विभाग
	भीड व्यवस्थापन गरी स्थान खाली गर्ने, पीडितहरूलाई नजिकको क्याम्पहरूमा पठाइ भीड व्यवस्थापन गर्ने	खोज तथा उद्धार समूह/सुरक्षा निकाय
पर्यटक, कूटनीतिक व्यक्ति तथा विदेशीको शव हस्तान्तरण र अन्य प्रभावित क्षेत्रमा समेत सञ्चार सम्पर्क गर्ने व्यवस्था मिलाउने	परराष्ट्र मन्त्रालय	
२४ देखि ४८ घण्टा भित्र	खोज तथा उद्धार र राहत सामग्रीहरूका सम्बन्धमा यातायात तथा ढुवानी सुविधाको प्रबन्ध गर्ने	यातायात व्यवस्था विभाग
	पीडित र आन्तरिक विस्थापितका लागि आधारभूत खाद्य सामग्री उपलब्ध गराउने र उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
	विदेशबाट आउने उद्धार सामग्री प्रदायक, ढुवानीकर्ता र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहयोग उपलब्ध गराउने समुदायको दर्ता तथा सहजीकरण गर्ने	परराष्ट्र मन्त्रालय / अध्यागमन विभाग
	अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहयोग उपलब्ध गराउने समुदायको लागि सडक तथा हवाईमार्गबाट प्रवेश गर्ने ठाउँमै भिषा शुल्क र भन्सार छुट दिने व्यवस्था मिलाउने	भन्सार विभाग/अध्यागमन विभाग
	राहत सामग्रीको ढुवानी र प्राप्तिको कामलाई सहजकार्यान्वयनको लागि समन्वय गर्ने	राष्ट्रिय/जिल्ला आपत्कालीनकार्यसञ्चालन केन्द्र
	अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र, आन्तरिक रूपमा विस्थापितको शिविर, विद्यालयजस्ता आधारभूत क्षेत्रमा विद्युतीय सेवा उपलब्ध गराउने	नेपाल विद्युत् प्राधिकरण
	प्रभावित क्षेत्रमा अस्थायी अस्पतालको स्थापना गर्ने	महामारी तथा सरुवा रोग नियन्त्रण महाशाखा
	अस्पताल, आन्तरिक रूपमा विस्थापितको शिविर, औषधि वितरण केन्द्र वा औषधालय, विद्यालय र अन्य बसोबास क्षेत्रमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वास्थ्य प्रबर्द्धन सेवा उपलब्ध गराउने	खानेपानी तथा ढल निकास विभाग
जैविक, ठोस तथा प्रकोपजन्य फोहोरको उचित प्रबन्ध मिलाउने वा नष्ट गर्ने	फोहोर मैला व्यवस्थापन केन्द्र	

	भण्डारण गृहहरू, विस्थापित बसोबास गराइएको शिविर, व्यक्तिगत आवास, मानवीय सेवाप्रदायक र सम्पत्तिको सुरक्षा तथा कानून कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने	गृह मन्त्रालय
	प्रभावित परिवारको दर्ता गर्ने, पीडितको लागि परिचयपत्र उपलब्ध गराउने र तथ्याङ्कको उचित प्रबन्ध र व्यवस्था गर्ने	जिल्ला प्रशासन कार्यालय/जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र
	आकस्मिक सञ्चारको प्रबन्ध गर्ने तथा यथाशीघ्र छिटो दूरसञ्चारको पुनःस्थापन गरी सेवा सञ्चालन गर्ने	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय
४८ देखि ७२ घण्टा भित्र	मौजुदा अवस्थामा अस्पताल, विद्यालय, स्वास्थ्यसेवा प्रदायकका साथै सडक, पुल र अन्य संरचनाको क्षतिको लेखाजोखा प्रारम्भ गर्ने	गृह मन्त्रालय
	घुञ्चान तथा थुप्रिएको फोहारहरू व्यवस्थापन	नगरपालिका/गाविस
	मरेका पशुका शवहरूसङ्कलन तथा व्यवस्थापन गर्ने	नगरपालिका/गाविस
	पीडितहरूको खोज तथा उद्धारगरी तिनीहरूलाई तत्काल आवश्यक पर्ने खाद्यान्न र न्यूनतम मानवोचित सामग्री र स्वीकृत मापदण्ड बमोजिम राहत रकम उपलब्ध गराउने	प्रजिअ/जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति
७२ घण्टा देखि ७ दिन भित्र	शव व्यवस्थापन निर्देशिका बमोजिम मृत्युभएका शवहरूको व्यवस्थापन, आर्थिक सहयोग र मृतकको प्रमाणपत्र जारी गर्ने	जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति
	प्रभावित स्थानमा, शिविर सञ्चालन भएका स्थानहरूमा, राहत सामग्री वितरण हुँदा तथा खोज तथा उद्धारका समयमा हुन सक्ने महिला हिंसाका गतिविधिका सम्बन्धमा विशेष निगरानी राख्ने तथा बालबालिका, वृद्ध, अपाङ्ग र असहाय वर्गका विषयमा विशेष संरक्षणको प्रबन्ध गर्ने	महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय
	बहुक्षेत्र प्रारम्भिक द्रुत लेखाजोखा प्रारम्भ गर्ने	संयुक्त राष्ट्रसङ्घ मानवीय समन्वय सहयोग कार्यालय
	खाना बनाउने भाँडावर्तन, इन्धन, लुगाफाटो, कम्बल, परिवार, बालबालिका, महिलाका लागि आवश्यक पर्ने स्वास्थ्य प्रबर्द्धन सामग्रीजस्ता गैरखाद्य सामग्रीको सेट वितरण गर्ने	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी
७ दिन देखि २ साता भित्र	पहिले पहिचान भएको ठाउँमा अस्थायी शिविरको स्थापना गर्ने र विस्थापितलाई व्यवस्थित बनाउन सुरक्षित र खुला ठाउँमा लैजाने प्रबन्ध मिलाउने	सहरी विकास मन्त्रालय
	शिविरका बालबालिकामा हुन सक्ने कुपोषणको अवस्थालाई मध्यनजर गरी आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
	शिविर र खुला स्थानमा खुला दिशापिसाब वा अन्य माध्यमबाट सरेने सरुवा रोगको नियन्त्रण गर्ने	महामारी तथा सरुवा रोग नियन्त्रण महाशाखा
	मानवीय कार्यका लागि भएका प्रतिकार्य, उद्धार कार्यको अनुगमन र प्रतिवेदन तयार गर्ने	जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति
	प्रभावित र खासगरी सङ्कटासन्न समूहका लागि स्वच्छ र सुरक्षित वातावरणको प्रत्याभूति दिने, विशेषगरी लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रण गर्न विशेष ध्यान दिने	जिल्ला महिला तथा बालबालिका कार्यालय
	मानसिक तनावमा परेका व्यक्तिलाई मनोसामाजिक सेवा उपलब्ध गराउने तथा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
२ साता देखि १ महिना भित्र	परिवारसँग विछोडिएका बालबालिकालाई परिवारसँग मिलन गराउने र परिवार गुमाएका वा एक्ला बालबच्चाको उचित स्याहार र लालनपालनको व्यवस्था मिलाउने वा आफन्तलाई बुझाउने	महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय
	प्रकोप पीडित समुदायलाई स्वीकृत मापदण्ड बमोजिम नगद तथा अन्य प्रकारको आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने	जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति
	विद्यालय खुलाउने र सबै बालबालिका तथा विद्यार्थीलाई विद्यालयमा पुनः ल्याउने वातावरण तयार गरी उनीहरूको जीवनलाई सामान्य बनाउन सहयोग गर्ने	शिक्षा विभाग
	शिविरमा अस्पताल सञ्चालन, विद्यालय सञ्चालन, सुरक्षाको प्रबन्ध, उपयोगिताका वस्तुहरू तथा अन्य आवश्यक न्यूनतम मानवोचित सेवाहरूको प्रबन्ध गर्ने	सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग
	तत्कालीन पुनर्स्थापनाको लागि आवश्यक अध्ययन, लेखाजोखा तथा विश्लेषण गरी बसोबास र जीविकोपार्जनजस्ता प्रमुख क्षेत्रको विकासका कार्यलाई अधि बढाउने वातावरण तयार गर्ने	सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग
	विपद् घटनाको, खोज तथा उद्धार प्रयासको, राहत तथा तत्कालीन सहयोगको, शिविर सञ्चालनको र पुनर्स्थापनाका प्रयासहरूको समग्र विश्लेषण सहित प्रतिवेदन तयार गर्ने	गृह मन्त्रालय

८. आपत्कालीन प्रतिकार्यका लागि पूर्वतयारीसम्बन्धी भावी कार्ययोजना

माथि उल्लिखित प्रतिकार्यका क्रियाकलापहरूलाई प्रभावकारी बनाउन निम्न बमोजिमको पूर्व तयारीकार्ययोजना बनाउन जरुरी छ। यहाँ यस कार्ययोजना बमोजिम देहायबमोजिमको नेतृत्व गर्ने निकायहरूलाई देहायबमोजिमको गतिविधि गर्नका लागि यो कार्यढाँचाले निर्देशन गर्दछ।

क्रस	गतिविधि	नेतृत्व गर्ने निकाय	समन्वय गर्ने निकाय तथा सहयोगी निकाय	समयावधि
१	राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र नजिक र काठमाडौं उपत्यकामा इन्धनको पूर्वतयारी भण्डारण गर्ने सम्बन्धमा कार्य योजना तर्जुमा गर्ने	नेपाल आयल निगम	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सुरक्षा निकायहरू, पेट्रोलियम विक्रेता सङ्घ, साभ्ना पेट्रोल पम्प	३ महिना भित्र
२	पूर्वचेतावनी प्रणाली राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना तयारी र स्वीकृत गर्ने	विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, जल तथा मौसम विज्ञान विभाग	६ महिना भित्र
३	आपत्कालीन सञ्चार रणनीति बनाउने	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र, नेरेसो, नेपाल दूर सञ्चार प्राधिकरण, राष्ट्रिय समाचार समिति तथा सञ्चार माध्यमहरू, अ/गैसस, दातृ निकायहरू	६ महिनाभित्र
४	क्षेत्र र जिल्ला तहमा खाद्यसामग्रीको पूर्वतयारी तथा भण्डारण गर्ने	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, नेरेसो, अ/गैसस, दातृ निकाय	६ महिनाभित्र
५	सम्भावित विपद्को आकलन गरी सोको प्रतिकार्यका लागि अभ्यास गर्ने/गराउने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	नेरेसो, सुरक्षा निकायहरू, जिदैप्रउस स्थानीय निकायहरू, विषयगत क्षेत्रका सदस्य निकाय, अ/गैसस, अन्य दातृ निकाय	६ महिनाभित्र
६	प्रतिकार्य सम्पर्क केन्द्रको स्थापना गर्ने कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	गृह मन्त्रालय, सम्बन्धित मन्त्रालय तथा विभागहरू, सुरक्षा निकायहरू, स्थानीय निकायहरू, संरासङ्घीय निकायहरू, रेडक्रस अभियान र दातृ निकायहरू	६ महिनाभित्र
७	ठूलो विपद्को प्रतिकार्यका लागि वीरगञ्ज सुख्खा बन्दरगाहसम्म राहत सामग्री ढुवानीका लागि कलकत्ता बन्दरगाह र भारतीय रेल परिवहनसँग सम्झौता गर्ने	भइतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय/परराष्ट्र मन्त्रालय, सार्क विपद् व्यवस्थापन केन्द्र, संरासङ्घीय निकायहरू, संरासङ्घीय विषयगत क्षेत्र र सदस्य निकायहरू	६ महिनाभित्र
८	घुन्यान तथा थुप्रिएको फोहार व्यवस्थापनसम्बन्धी स्थानको खोजी तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य योजना तर्जुमा गर्ने	स्थानीय निकाय	गृह मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, बन्दोबस्ती विषयगत क्षेत्र, विषयगत क्षेत्रका सदस्य निकाय र सहयोगी निकायहरू	६ महिनाभित्र
९	खोज, उद्धार तथा राहत वितरणमा सहयोग पुऱ्याउन तत्काल विपद् स्थलमा सहज पहुँचका लागि अस्थायीरूपमा पुल, सडक तथा गोरेटो बाटो निर्माण गर्न तथा सहज पहुँचकालागि डेब्रिस सफा गर्नका लागि कार्ययोजना बनाउने	नेपाली सेना	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरीबल, नेपाल रेडक्रस, स्थानीय निकायहरू	१ वर्षभित्र
१०	प्राविधिक निकाय र राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र बीच पूर्वचेतावनी प्रणालीको परीक्षण गर्ने	विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय, खानी तथा भूगर्भ विभाग, जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, राष्ट्रिय भूकम्प मापन केन्द्र, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विषयगत क्षेत्र र सदस्य, मानवीय मामिला तथा समन्वय कार्यालय	१ वर्षभित्र
११	विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य र पुनर्स्थापन कार्यका लागि स्रोतको सूची तयार गर्ने र संस्थागत क्षमताको विश्लेषण गर्ने यसमा विशेषतः विज्ञहरूको सूची, खोज तथा उद्धार औजार, अस्पताल र तिनको क्षमताको सूची, एम्बुलेन्स, आकस्मिक सञ्चार सेवाको अवस्था वारुण यन्त्रको अवस्था आदिको विश्लेषण गर्ने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	गृह मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सप्रबल, मेडिकल काउन्सिल, नर्सिङ परिषद, अस्पतालहरू, नेरेसो, मानवीय मामिला तथा समन्वय कार्यालय, दातृनिकायहरू	१ वर्षभित्र

१२	मुख्य सहरहरूमा विस्थापितलाई तत्काल राख्ने खुला र सुरक्षित क्षेत्रको पहिचान तथा योजना तयारी गर्ने । भेला हुने केन्द्र र बसोबास क्षेत्रबाट त्यहाँ पुग्ने वैकल्पिक बाटोको समेत पहिचान गर्ने ।	सहरी विकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, खानेपानी तथा सरसफाइ विभाग, सडक विभाग, स्थानीय निकाय, सुरक्षा निकाय, नेविप्रा, दूरसञ्चार प्राधिकरण, नेरेसो, अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासी सङ्घ, अ/गैसस	१ वर्षभित्र
१३	७५ जिल्लामा खोज तथा उद्धार, सामग्री र आवश्यक औजार तथा उपकरणहरू तयारी अवस्थामा राख्ने	आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरू	जिदैप्रउस, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सप्रवल, नेरेसो, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, समुदाय, स्वयम्सेवक संस्थाहरू र मानवीय कार्यमा संलग्न सङ्घ तथा संस्थाहरू	१ वर्षभित्र
१४	राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय विपद् प्रतिकार्यका लागि खोज तथा उद्धार समूहको क्षमता विकास गर्ने । दुईवटा मध्यम स्तरको समूह र सातवटा सामान्य स्तरको समूह गठन गरी क्षमता विकास गर्ने ।	गृह मन्त्रालय	संरासङ्घीय मानवीय मामिला समन्वय कार्यालय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सप्रवल, रेडक्रस अभियान, अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार समूह, दातृ निकाय	१ वर्षभित्र
१५	भण्डारण गृहको स्थापना तथा व्यवस्थापन गरी गैरखाद्य सामग्री, राहत सामग्री र औषधि समेत तयारी अवस्थामा राख्ने	नेरेसो	गृह मन्त्रालय, स्थानीय निकाय, संरासङ्घीय निकाय, रेडक्रस अभियान, अ/गैसस, दातृ निकायहरू	१ वर्षभित्र
१६	राष्ट्रिय तथा जिल्ला तहमा आपत्कालीन सञ्चारप्रणालीको स्थापना गर्ने र यस्तो प्रबन्ध अन्तर-मन्त्रालय र रणनीतिक स्थानहरूमा तथा वैदेशिक सम्पर्कका लागि समेत व्यवस्था गर्ने	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र, सुरक्षा निकायहरू, नेरेसो, दूरसञ्चार प्राधिकरण, दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरू, विषयगत क्षेत्र सम्बन्धी निकायहरू, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू	१ वर्षभित्र
१७	विषयगत क्षेत्रको आपत्कालीन योजना तयार गर्ने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	विषयगत क्षेत्र सम्बन्धित मन्त्रालय र विभागहरू, संरासङ्घीय निकायहरू, अ/गैसस, दातृ निकायहरू र विषयगत क्षेत्रका सदस्य निकाय	१ वर्षभित्र
१८	सम्बद्ध मन्त्रालयहरू, सुरक्षा निकायहरू, सार्वजनिक सामग्री प्रदायक र वित्तीय संस्थाहरूको व्यवसायिक कार्यको निरन्तरताका लागि योजना तयार (Business Continuity Plan) गर्ने,	सम्बन्धित मन्त्रालय, सुरक्षा निकायहरू तथा सम्बद्ध संस्थाहरू	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको सचिवालय विशेषज्ञ, दातृ निकायहरू	१ वर्षभित्र
१९	त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको विपद् प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने र प्रतिकार्यका लागि वैकल्पिक स्थलको रूपमा क्षेत्रीय विमानस्थलहरूको क्षमता विकास गर्ने । विमानस्थलहरूमा आवश्यक उपकरण, सामग्री तथा साधनहरू तयारी अवस्थामा राख्ने	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाली सेना, नेपाल वायुसेवा सञ्चालक सङ्घ, विषयगत क्षेत्रका सदस्य निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय नागरिक उड्डयन सङ्गठन, कुरियर तथा सञ्चार सेवा प्रदायकहरू, दातृ निकायहरू	१ वर्षभित्र
२०	ठूलो विपद्को समयमा सहजरूपमाप्रतिकार्य गर्न र खोज तथा उद्धार कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन मित्रराष्ट्र तथा छिमेकी मुलुकहरूसँग आवश्यक सम्झौता गर्ने	परराष्ट्र मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, नेपाल स्थित विदेशी नियोगहरू	१ वर्षभित्र
२१	विपद् प्रतिकार्य तथा प्रतिकार्य पूर्वतयारीका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग प्राप्त र त्यसका लागि तत्कालै गर्नुपर्ने प्रक्रियागत व्यवस्थापनका लागि निर्देशिका तयार गर्ने	गृह मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, रेडक्रस अभियान, मानवीय मामिला समन्वय कार्यालय (OCHA)	१ वर्षभित्र

२२	तीनवटै सुरक्षा निकायहरूमा केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय तहमा निर्दिष्ट स्टाफ र दमकल सहितको विपद् व्यवस्थापनका पूर्ण सामग्री सहितको एकाई टोली तयारी अवस्थामा राख्ने प्रवन्ध गर्ने	सुरक्षा निकायहरू	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय	१ वर्षभित्र
२३	अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार समूहको सहयोग लिने, विभिन्न राष्ट्रबाट आउने सेना परिचालन गर्नसक्ने र व्यवस्थापनसम्बन्धी निर्देशिका तयारी गर्ने	रक्षा मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, नेपाली सेना	१ वर्षभित्र
२४	विपद् प्रभावित स्थानको समन्वय व्यवस्थापन केन्द्र र विभिन्न राष्ट्रका सेना समन्वय केन्द्रको संरचना तथा प्रकृया निश्चित गर्न कार्यसञ्चालन प्रकृया निर्माण गर्ने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	गृह मन्त्रालय, नेपाल सेना, युन ओचा, विषयगत समूहका सदस्यहरू, दातृ निकाय	१ वर्षभित्र
२५	अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहयोग समूहको भिसा शुल्क र खोज तथा उद्धार सामग्री र औजार र राहत सामग्रीको भन्सार छुटका सम्बन्धमा 'भन्सारसम्बन्धीनमुना सभ्मौता' बमोजिम आवश्यक नीतिगत प्रवन्ध मिलाउने	गृह मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, अध्यागमन विभाग, भन्सार विभाग, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवीय संयोजक, रेडक्रस अभियान	१ वर्षभित्र
२६	विपद्को समयका लागि नेपालका सहरी क्षेत्रहरूमा खानेपानीको वितरण र व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने	खानेपानी तथा ढल निकास विभाग	सहरी विकास मन्त्रालय, सुरक्षा निकायहरू, रेडक्रस अभियान, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वास्थ्य प्रबर्द्धन क्षेत्र र त्यसका सदस्य निकाय	१ वर्षभित्र
२७	विपद् जन्म स्थितिका लागि शव व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार गर्ने	जिदैप्रउस	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र/गृह मन्त्रालय, सुरक्षा निकायहरू, स्थानीय निकायहरू, नेरेसो	१ वर्षभित्र
२८	सङ्कटासन्न समूह र विपद्को समयमा लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रण तथा उनीहरूको संरक्षणका लागि आवश्यक योजना तयार गर्ने	महिला तथा बालवालीका विभाग	राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, नेपाल प्रहरी, सप्रबल, संरक्षण विषयगत क्षेत्र र सदस्य निकाय	१ वर्षभित्र
२९	राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला तहमा गरिने उद्धारकार्य र मानवीय सहयोग परिचालनको अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि विधि एवम् प्रकृयाको विकास गर्ने र उक्त विधि अनुसारको तयारी गर्ने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	गृह मन्त्रालय, जिदैप्रउस/जिआकास केन्द्र	१ वर्षभित्र
३०	दैवीप्रकोप उद्धार कोषबाट सहयोग उपलब्ध गराउने वस्तु र मापदण्डको प्रारूप तयार गर्ने	केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समूह	गृह मन्त्रालय, मन्त्रपरिषद	१ वर्षभित्र
३१	पीडितको दर्ता तथा पछ्याउने प्रकृया (Tracking Technics) र तथ्याङ्क अध्यावधिक गर्ने विधि र औजारको विकास गर्ने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	गृह मन्त्रालय, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, स्थानीय निकायहरू, विषयगत क्षेत्र र सदस्य निकाय, दातृ निकाय	१ वर्षभित्र
३२	नेपाल सरकारको आग्रह तथा स्वागतानुरूप नेपाल आएका तथा आउने खोज, उद्धार र सहायता सामग्री र त्यससँग सम्बन्धित व्यक्तिको काम कारवाहीको प्राथमिकीकरण गर्न प्राथमिता कार्ययोजना बनाउने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	गृह मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, नेपाल स्थित विदेशी नियोगहरू, विषयगत क्षेत्र सदस्य निकाय, दातृ निकाय	१ वर्षभित्र
३३	महाविपद् पश्चात् तत्काल विद्युत सेवा सु-सञ्चालन गर्नका लागि विपद्जन्य स्थितिमा विद्युतसञ्चालन गर्ने कार्ययोजना बनाउने	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	ऊर्जा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय	१ वर्षभित्र

३४	ठूलो विपद्को समयमा हुनसक्ने भौतिक क्षतिबाट संरक्षण गरिराखिएका जङ्गली जनावरहरू बाहिर निस्कन सक्ने सम्भावनालाई समेत मध्यनजर गरी चिडिया घरहरूले आकस्मिक योजना बनाउने	राष्ट्रिय चिडिया खाना	वन जन्तु आरक्ष विभाग, नेपाल प्रकृति संरक्षण कोष, स्थानीय निकाय, सुरक्षा निकाय	१ वर्षभित्र
३५	विपद् पश्चात्को अर्वाधमा मृत जनावरहरूको शव व्यवस्थापनका लागि कार्य योजना बनाउने	कृषि विकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, सहयोगी संस्थाहरू	१ वर्षभित्र
३६	राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला तहको एकीकृत खोज तथा उद्धार योजना तयार गर्ने	गृह मन्त्रालय	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय निकाय, वारुणयन्त्र, नेरेसो, मानवीय मामिला तथा समन्वय कार्यालय	१ वर्षभित्र
३७	आपत्कालीन प्रतिकार्य योजना र व्यवस्थापनविधि प्रभावकारी गर्नका लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला तहको क्षमता विकास गर्ने	गृह मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, संरासङ्घीय विषयगत क्षेत्र र सदस्य निकाय, रेडक्रस अभियान, दातृ निकायहरू	१ वर्षभित्र
३८	खाद्य तथा गैर-खाद्य सामग्रीहरू जिल्ला, क्षेत्रीय तथा केन्द्रीय तहमा भण्डारण गर्नको लागि आवश्यक भण्डारगृह निर्माण, सुधार र मर्मतसम्भारका लागि योजना बनाइ कार्यान्वयन गर्ने गराउने	गृह मन्त्रालय	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, नेपाल खाद्य संस्थान, नेपाल रेडक्रस, नेरेसो, संरासङ्घीय विषयगत क्षेत्र र विषयगत सदस्य निकायहरू	१ वर्षभित्र
३९	अतिवृष्टीका कारणले हुन सक्ने तथा हुने बाढी तथा डुवान नियन्त्रणसम्बन्धी कार्य योजना बनाउने	सिँचाई विभाग	सिँचाई मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, नेपाल रेडक्रस,	१ वर्षभित्र
४०	जलाधार तथा भू-संरक्षण सम्बन्धी आपत्कालीन व्यवस्थापनका लागि कार्ययोजना बनाउने	भू-संरक्षण विभाग	वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, सिँचाई मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, नेपाल रेडक्रस,	१ वर्षभित्र
४१	महाविपद्को अवस्थालाई मध्यनजर गरी विद्यमान विपद् पश्चात्को शव व्यवस्थापन सम्बन्धी मार्गदर्शन लाई परिमार्जन गर्ने	गृह मन्त्रालय	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, नेपाल रेडक्रस, मेडिकल काउन्सिल, स्थानीय निकाय	१ वर्षभित्र
४२	विकास क्षेत्रहरूमा क्षेत्रीय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र र सबै जिल्लाहरूमा जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रको स्थापना गरी सञ्चालयुक्त बनाउने	राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र	गृह मन्त्रालय, संरासङ्घीय विकास कार्यक्रम, दातृ निकायहरू	१ वर्षभित्र
४३	वनडहेलो नियन्त्रण तथा क्षति न्यूनीकरण सम्बन्धी कार्ययोजना बनाउने	वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू	१ वर्षभित्र
४४	घना बस्ती, सहरी क्षेत्र तथा ठूला संरचना भएका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त पानी आउने प्वाइन्ट मिलाउने तथा विपद्को समयमा प्रयोग गर्न सकिने गरी पानीको उचित प्रबन्ध मिलाउने कार्य योजना बनाउने	सहरी विकास मन्त्रालय	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, खानेपानी विभाग, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण	१ वर्षभित्र
४५	भूकम्पीय दृष्टिले कमजोर अवस्थामा रहेका संरचनाहरूको जोखिम सम्बन्धी विस्तृत अध्ययन गर्ने	सहरी विकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण	१ वर्षभित्र
४६	विपद् व्यवस्थापनका सन्दर्भमा प्रयोग गर्न सक्ने गरी काठमाण्डौंलाई लक्षित गरी वैकल्पिक विमानस्थलको खोजी तथा निर्माण गर्ने योजना बनाउने	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, नागरिक उड्डयन प्राधिकरण	१ वर्षभित्र

४७	नगरपालिकाहरूमा आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रहरूको स्थापना गर्नुका साथै विपद् प्रतिकार्यका लागि जिल्ला, नगरपालिका तथा गाविसस्तरमा समन्वयको विधि तयार गर्ने	सङ्घीय मामीला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, स्थानीय सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरू	१ वर्षभित्र
४८	घनाबस्ती भएका क्षेत्रहरूमा उद्धार प्रकृत्यामा सहयोग पुऱ्याउनका लागि एक टोल एक खुला क्षेत्रको अवधारणा अनुरूप खुला क्षेत्रसम्बन्धी निर्देशिका जारी गर्ने	सहरी विकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, सङ्घीय मामीला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण	१ वर्षभित्र
४९	विपद् प्रतिकार्यपश्चात् शीघ्र अवधिमा पुनर्स्थापना गर्नका लागि कार्य योजना बनाउने	सहरी विकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, सहर विकास तथा भवन निर्माण विभाग, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी निकायहरू	१ वर्षभित्र

प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली, २०६३

प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली, २०६३

प्रशासकीय कार्यविधि (नियमित) गर्ने ऐन, २०१३ को दफा २ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले देहायका नियमहरू बनाएको छ ।

संशोधन

पहिलो संशोधन २०६४

१. सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ:

- (१) यी नियमहरूको नाम “प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली, २०६३” रहेको छ ।
- (२) यो नियमावली तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा: विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस नियमावलीमा,

- (क) “कोष” भन्नाले नियम ३ बमोजिम खडा भएको प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष सम्भन्नु पर्छ ।
- (ख) “समिति” भन्नाले नियम ३ बमोजिमको कोष सञ्चालन समिति सम्भन्नु पर्छ ।
- (ग) “दैवीप्रकोप” भन्नाले बाढी, महिरो, आगलागी, भू-कम्प, आँधीबेरी, अतिवृष्टी, अनावृष्टी, पशुपङ्क्षी तथा अन्य जीवबाट सरुवा भई आउने रोग वा सरुवा रोगको महामारी, प्राकृतिक कारणले हुने सडक दुर्घटनाजस्ता दैवीप्रकोप सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले औद्योगिक दुर्घटना समेतलाई जनाउनेछ ।

३. कोषको स्थापना:

- (१) प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष नाम गरिएको एक कोष खडा गरिनेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिमको कोषमा देहायका रकमहरू जम्मा गरिनेछ :
 - (क) प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्का सदस्य, संवैधानिक पदाधिकारी, सांसद, निजामती, जङ्गी तथा प्रहरी कर्मचारीले प्रदान गरेको रकम,
 - (ख) खण्ड (क) मा लेखिएदेखि बाहेक सम्पूर्ण सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था वा त्यस्ता संस्थाका कर्मचारी, प्राध्यापक, शिक्षक, उद्यमी, व्यापारी, विभिन्न पेसागत व्यक्तिहरू, राजनैतिक दल, ट्रेड युनियन, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज वा सर्वसाधारणले स्वेच्छाले प्रदान गरेको रकम,
 - (ग) दातृ मुलुक, दातृ संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय वा विदेशी गैरसरकारी संस्थाबाट कोषको नाममा सोभै प्राप्त भएको रकम,
 - (घ) नेपाल सरकारबाट कोषलाई प्रदान भएको रकम,
 - (ङ) कोषलाई अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त रकम ।
- (३) उपनियम (१) बमोजिमको कोष आवर्ती कोष (रिभल्भिङ फण्ड) को रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

४. कोषको प्रयोग : कोषमा जम्मा भएको रकम देहायको कार्यको लागि खर्च गरिनेछ :

- (क) दैवीप्रकोपबाट असर परेको वा पर्न सक्ने व्यक्तिको उद्धार र सम्पत्तिको संरक्षण गर्ने,
- (ख) दैवीप्रकोपबाट पीडित व्यक्तिको तत्कालीन राहतका लागि अस्थायी शिविर खडा गर्ने,
- (ग) दैवीप्रकोपबाट पीडित व्यक्तिको भरण पोषण तथा जीवन निर्वाहका लागि तत्काल आवश्यक पर्ने खाद्यान्न, लत्ता कपडा, औषधि, शैक्षिक सामग्रीजस्ता अत्यावश्यक वस्तु खरिद गर्ने,
- (घ) दैवी प्रकोपको कारणबाट घाइते वा विरामी भएको व्यक्तिको औषधि उपचार गर्ने,
- (ङ) दैवीप्रकोपको कारणबाट देहावसान भएका व्यक्तिको काजक्रिया वा सदगतका लागि मृतकका आफन्तका लागि आर्थिक सहायता गर्ने,
- (च) दैवीप्रकोपको कारणबाट भएको फोहोर मैला तथा प्रदूषणको विसर्जन (डिस्पोजल) गर्ने,

- (छ) दैवीप्रकोपबाट पीडित व्यक्तिको अस्थायी रूपमा आश्रयस्थल बनाउने वा पुनर्स्थापना गर्ने,
- (ज) दैवीप्रकोपबाट पीडित व्यक्तिको आवासीय घर वा निजको पेसासँग सम्बन्धित औजार, वर्कशप मर्मतका लागि आर्थिक सहायता प्रदान गर्ने,
- (झ) दैवीप्रकोप रोकथामका लागि सचेतमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, पूर्वसावधानी अपनाउने वा पूर्वतयारी (प्रिपेयर्डनेस) गर्ने ।

५. कोषको रकम प्रयोग हुन नसक्ने : नियम ४ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको प्रयोजनका लागि कोषको रकम खर्च गर्न सकिने छैन :

- (क) कुनै सरकारी वा गैरसरकारी कर्मचारीलाई पारिश्रमिक, तलब, भत्ता वा सुविधा उपलब्ध गराउन,
- (ख) कुनै सरकारी वा गैरसरकारी कर्मचारीलाई भ्रमण खर्च वा अन्य त्यस्तै प्रकारको खर्च उपलब्ध गराउन,
- (ग) कसैलाई चन्दा, पुरस्कार, उपहार वा अनुदान प्रदान गर्न,
- (घ) दैवीप्रकोपसँग सम्बन्धित विषयमा बाहेक कसैलाई आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउन ।

६. कोष सञ्चालन समिति :

(१) कोष सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्नको लागि देहाय बमोजिमको एक कोष सञ्चालन समिति रहनेछ :

(क) उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग	- संयोजक
(ख) सचिव, गृह मन्त्रालय	- सदस्य
(ग) सचिव, स्थानीय विकास मन्त्रालय	- सदस्य
(घ) सचिव, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	- सदस्य
(ङ) सचिव, जलस्रोत मन्त्रालय	- सदस्य
(च) सचिव, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	- सदस्य
(छ) सचिव, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय	- सदस्य
(ज) सचिव (समन्वय), प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	- सदस्य-सचिव

- (२) समितिको बैठक जुनसुकै बखत समितिको संयोजकले तोकेको ठाउँ, मिति र समयमा बस्नेछ ।
- (३) समितिको बैठकको अध्यक्षता समितिको संयोजकले गर्नेछ ।
- (४) समितिले आवश्यकता अनुसार अन्य सरकारी वा गैरसरकारी क्षेत्रमा कार्यरत जुनसुकै कर्मचारी वा व्यक्तिलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।
- (५) समितिको बैठक सम्बन्धी अन्य कुरा समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

७. कोषको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन :

- (१) कोषको रकम समितिबाट नेपाल राष्ट्र बैंक वा नेपाल भित्रका अन्य कुनै वाणिज्य बैंकमा खाता खोली जम्मा गरिनेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिमको खाता समितिको सदस्य-सचिव र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको प्रमुख लेखा अधिकृत वा लेखा अधिकृतको संयुक्त हस्ताक्षरबाट सञ्चालन हुनेछ ।

८. अधिकार प्रत्यायोजन : समितिले आवश्यकता अनुसार आफूमा रहेको केही वा सबै अधिकार केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति वा जिल्ला दैवी प्रकाप उद्धार समितिलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।

९. लेखा तथा लेखापरीक्षण :

- (१) कोषको आम्दानी खर्चको लेखा नेपाल सरकारले अपनाएको लेखा प्रणाली बमोजिम राखिनेछ ।
- (२) कोषको लेखा परीक्षण महालेखा परीक्षकबाट हुनेछ ।

१०. कोषको रकम वितरण गर्ने कार्यविधि :

- (१) कोषको रकम नियम ४ बमोजिमको प्रयोजनका लागि खर्च गर्ने गरी जिल्ला स्तरीय दैवीप्रकोप समिति वा अन्य कुनै निकायलाई उपलब्ध गराइनेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिम कोषको रकम उपलब्ध गराउँदा दैवीप्रकोपको सघनता र व्यापकता, कोषमा उपलब्ध भएको रकम र खर्चको औचित्य समेतलाई दृष्टिगत गरी समितिले उचित ठहराए बमोजिम रकम उपलब्ध गराइनेछ ।
- (३) उपनियम (१) वा (२) बमोजिम रकम उपलब्ध गराउँदा समितिले केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति तथा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सिफारिस समेतलाई आधार बनाउनेछ ।

११. नेपाल सरकारले निर्देशन दिन सक्ने : नेपाल सरकारले यस नियमावली बमोजिम रकम उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा समितिलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ, र त्यस्तो निर्देशन पालना गर्नु समितिको कर्तव्य हुनेछ ।

आज्ञाले,
माधव पौडेल
नेपाल सरकारको सचिव

प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६८

केन्द्रीयदैवीप्रकोप उद्धार समिति

मिति : २०६४।२।८

*प्रथम संसोधन २०६४।४।१३

**दोस्रो संसोधन : २०६९।२।२९

प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४

१) उद्धार तयारी व्यवस्थापन

- क) केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले खोज र उद्धार सामग्रीको पर्याप्त भण्डारणको व्यवस्था गरी जुन सुकै क्षेत्रमा प्रकोप आएका बखत आवश्यकताअनुसार तत्काल राहत पुर्याउने व्यवस्था मिलाउने । यसका लागि खोज तथा उद्धार सामग्री केन्द्रीय, क्षेत्रीय र आवश्यकता अनुसार जिल्लास्तरमा^१भण्डारको व्यवस्था गर्ने । जोखिममा परेका बस्तीको पहिचान गरी त्यस्ता बस्तीको संरक्षण अथवा बस्ती स्थानान्तरण लगायतका उपयुक्त व्यवस्था गर्नको लागि आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान, योजना तथा कार्यक्रम निर्माण, बजेट तथा श्रोतसाधनको व्यवस्था गर्ने र यस्ता बस्तीको जोखिम घटाउने सम्बन्धी कार्यक्रमको कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने । प्रकोपको जोखिममा रहेका क्षेत्रको Risk Assessment तथा Hazard Mapping को व्यवस्था गर्ने ।
- (ख) क्षेत्रीय एवम् स्थानीय स्तरका प्रकोपका प्रकृतिको पहिचान गरी सोबाट पीडितहरूको खोजी र उद्धार गर्ने कार्य को लागि दक्ष र तालिम प्राप्त जनशक्ति न्यूनतम २५ जना जुनसुकै बेला परिचालन गर्न सकिने अवस्थामा राख्ने व्यवस्था क्षेत्रीय प्रशासक र प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मिलाउने । तालिम प्राप्त जनशक्तिको साथै प्रकोपको समयमा राहतको छरितो व्यवस्थाको लागि खोज र उद्धार सामग्रीहरूको लगत अद्यावधिक गर्नुका^२साथै आपत्कालीन खाद्यान्न एवम् लत्ताकपडाका भण्डारणको व्यवस्था गर्ने ।
- (ग) खोज र उद्धार कार्यको लागि ७५ वटै जिल्लामा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति मातहतमा खोज र उद्धार सामग्रीहरू भण्डारण गरी राख्ने व्यवस्था मिलाउने । यसमा न्यूनतम २५ जना उद्धारकर्मीलाई उद्धार कार्यमा प्रयोग गर्न आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू स्थानीय एवम् क्षेत्रीय आवश्यकताको आधारमा पहिचान गरी भण्डारणको व्यवस्था प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मिलाउने ।
- (घ) क्षेत्रीय दैवीप्रकोप उद्धार कोषमा रु. ७,००,०००।- (सात लाख) र जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार कोषमा रु. ३,००,०००।- (तीन लाख)^३न्यूनतम मौज्जात कायम राख्ने व्यवस्था क्षेत्रीय प्रशासक र प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मिलाउने ।
- ड) सामाजिक एवम् गैरसरकारी सङ्घ-संस्थाहरूको सहयोग समेत लिई प्रकोप व्यवस्थापनसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने काम केन्द्र, क्षेत्र र जिल्ला स्तरमा गर्ने ।
- (च) प्रकोपको समयमा विस्थापित परिवारहरूलाई सुरक्षित स्थानमा राखी शिविर सञ्चालन गर्न जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले सम्भव भएसम्म विद्यालय, स्वास्थ्य केन्द्र बाहेकपहिचान गरिएको खुला क्षेत्रहरू प्रयोग गर्ने ।
- (छ) खोज तथा उद्धारका लागि आउने स्वदेशी तथा विदेशी टोलीलाई सहयोग गर्ने गराउने तथा समुचित प्रबन्ध जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले मिलाउने ।^४

^१दोस्रो संशोधनद्वारा थप

^२दोस्रो संशोधनद्वारा थप

^३दोस्रो संशोधनद्वारा संशोधित

^४दोस्रो संशोधनद्वारा थप

२) आपत्कालीन उद्धार तथा राहत वितरण

- क) प्रकोपका घटनामा परी कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएको रहेछ भने राहतस्वरूप प्रति मृतक रु.४०,०००/- (चालीस हजार)^४का दरले मृतकका परिवारलाई सहयोग उपलब्ध गराउने । यसरी रकम उपलब्ध गराउँदा सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले उपलब्ध गराउने ।
- ख) प्रकोपबाट घर नष्ट भएका वा खाद्यान्न बाली तथा जग्गा जमिन समेत नोक्सानी भई तत्काल गुजाराको लागि खाद्यान्न समेत नभएका वा दुवै अवस्थाका पीडित परिवारलाई तत्काल आवश्यक व्यवस्थाको लागि रु.५०००/- (पाँच हजार) सम्म प्रति परिवार राहत सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- ग) प्रकोपको समयमा पीडित परिवारहरूलाई सुरक्षित स्थानमा राखी शिविर सञ्चालन गर्नुपर्ने अवस्था भएमा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले तत्काल गृह मन्त्रालयमा सम्पर्क राखी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- घ) प्रकोपमा परि खाद्यान्न वा थप आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउनु पर्ने परिवारका परिवार सङ्ख्या समेत खुलेको लगत घटना हुने वित्तिकै गृह मन्त्रालयमा पठाउने ।
- ङ) पीडितहरूलाई राहत वितरण गर्दा स्थानीय उद्धार समिति गठन भएको स्थानमा सो समितिमार्फत र अन्य ठाउँको हकमा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति मार्फत नै राहत सहयोग उपलब्ध गराउने । यसरी राहत वितरण गर्दा सम्भव भएसम्म व्यवस्थापिका संसदमा प्रतिनिधित्व रहेका सबै दलको प्रतिनिधि समेतलाई आमन्त्रण गरी जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको निर्णयको आधारमा राहत सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।
- च) घटनामा परी खाद्यान्न, लत्ताकपडा लगायत घर पूर्णरूपमा नष्ट भएका वा पूर्ण नष्ट नभएतापनि सम्भावित खतराबाट जोगिन अन्यत्र सर्नुपर्ने वा विस्थापित भइ सुरक्षित स्थानमा नयाँ आश्रय स्थल निर्माण गरी व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्थाका परिवारलाई प्रति परिवार रु. २०,०००/- (बीस हजार)^५सम्म आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने । यस्तो सहयोग जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले आवश्यक छानवीन गरी बैठकबाट निर्णय गराएर मात्र दिने । यसका साथै विशेष परिस्थितिको सिर्जना भएको अवस्थामा थप सहायता उपलब्ध गराउन पर्ने देखिएमा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिमा सिफारिससहित अनुरोध गरेमा केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले थप रु.१५०००/- (पन्ध्र हजार) सम्म प्रति परिवार उपलब्ध गराउने ।
- छ) प्रकोपका घटनामा परी घाइते हुनेहरूलाई जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिमार्फत सरकारी अस्पतालमा उपचार गराउँदा लागेको खर्च भुक्तानी गरी दिने र अस्पतालबाट घर जान आर्थिक सहयोगस्वरूप प्रति व्यक्ति रु. १,०००/- (एक हजार) र यातायात खर्च दिने ।^६
- ज) प्रकोपका पीडितहरूलाई पुनःस्थापन तथा पुनःनिर्माणका लागि प्रचलित नीति तथा कानुन^७बमोजिम वन मन्त्रालयअन्तर्गतको जिल्ला स्थित तोकिएको निकायले सहूलियत दरमा काठ उपलब्ध गराउने ।
- झ) पीडित परिवारका सदस्य मध्ये कुनै एक जनालाई वैदेशिक रोजगारमा जाने ईच्छा भएमा उमेर र अवस्थालाई विचार गरी सम्बन्धित व्यक्तिको खर्च एवम् जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सिफारिसमा श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयले वैदेशिक रोजगारीमा पठाउने व्यवस्था मिलाउने ।

^४दोश्रो संशोधनद्वारा संशोधित

^५दोश्रो संशोधनद्वारा संशोधित

^६दोश्रो संशोधनद्वारा संशोधित

^७दोश्रो संशोधनद्वारा थप

^८दोश्रो संशोधनद्वारा थप

- ज) भूकम्प, बाढी, पहिरो, आगलागी, असिनापानी, हुरी बतास, चट्याङ्ग, शीतलहर, हिमपातका साथै प्रकोपका कारणबाट भएको^{१०}हवाई, सडक एवम् डुङ्गा दुर्घटनाबाट प्रभावित पीडितहरूलाई मात्र राहत सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- ट) राहत तथा उद्धार कार्य सञ्चालन गर्नुपर्ने विशेष परिस्थितिमा विविध खर्चको लागि रु. ५,००० (पाँच हजार) सम्म जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको निर्णयानुसार प्रमुख जिल्ला अधिकारीले खर्च गर्न सक्ने ।
- ठ) निर्धारित मापदण्डबमोजिम राहत सहयोग उपलब्ध गराउँदा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले घटना भएको ३० दिन भित्र सूचना प्राप्त भएको घटनाका लागि मात्र राहत सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।

३. सूचना व्यवस्थापन, अनुगमन र मूल्याङ्कन

- क) राष्ट्रिय सम्पर्क केन्द्र (National Focal Point) को वेबसाइट निर्माण गरी प्रकोपसम्बन्धी सूचनाको प्रवाह (Dissemination) गर्ने ।
- ख) केन्द्रमा राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रले र जिल्लामा जिल्ला प्रशासन कार्यालयले प्रकोपको घटनासम्बन्धी केन्द्रीय एवम् जिल्लागत तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने र वार्षिक रूपमा प्रकाशन गरी सार्वजनिक गर्ने ।
- ग) क्षेत्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले आफू मातहतका जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिहरूले गरेका प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी कामहरूको कम्तीमा वर्षको एक पटक अनुगमन गरी केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिमा प्रतिवेदन पेस गर्ने ।
- घ) केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले पनि क्षेत्रीय एवम् जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिहरूले प्रकोप व्यवस्थापनका क्षेत्रमा गरेका कामहरूको आवश्यकताअनुसार सुपरीवेक्षण गर्न टोली खटाई प्रतिवेदन लिने ।
- ङ) प्रकोप पीडित उद्धार एवम् राहत व्यवस्थापन कार्यमा विशेष सक्रियतापूर्वक कार्य गर्ने समाजसेवी, राजनैतिक व्यक्ति, व्यवसायी, सामाजिक सङ्घ-संस्था एवम् राष्ट्र सेवक कर्मचारीहरूलाई केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको सिफारिसमा नेपाल सरकारले उचित सम्मान एवम् पुरस्कारको व्यवस्था मिलाउने ।

^{१०}दोश्रो संशोधनद्वारा थप

विपद् पश्चातको शव व्यवस्थापन सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६८

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद)बाट स्वीकृत मिति २०६८/११/१२

**विपद् पश्चातको शव व्यवस्थापन सम्बन्धी मार्गदर्शन,
२०६८**

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद)बाट स्वीकृत मिति २०६८/११/१२

विषय सूची

१. परिचय	१
२. उद्देश्य	१
३. रणनीति	२
४. विद्यमान प्रावधान	२
५. शव व्यवस्थापन सम्बन्धी संगठनात्मक व्यवस्था	३
६. शवको खोजी तथा संकलन	४
७. शवको ढुवानी	६
८. शवको भण्डारण तथा संरक्षण	६
९. शवको पहिचान	६
१०. शवको अन्तिम व्यवस्थापन	८
११. सूचना तथा संचार व्यवस्थापन	१०
१२. पीडित परिवारलाई सहयोग	११
१३. क्षमता विकास कार्यक्रम	११
१४. नागरिकको कर्तव्य हुने	११
१५. मार्गदर्शन लागु हुने	११
१६. अनुसूचीहरू	१२

१. परिचय

भौगर्भिक र भू-धरातलीय बनोटले गर्दा बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी, महामारी जस्ता विभिन्न प्रकारका विपद्हरूबाट नेपाल उच्च जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेको छ। वि.सं. १९९० सालको र २०४५ सालको भूकम्प, २०६६ सालको मध्यपश्चिम क्षेत्रको महामारी आदिले कैयौं मानिसको ज्यान लिईसकेको छ। यसका साथै समय-समयमा हुने हवाई, जल तथा सडक यातायात दुर्घटनाले पनि एकै पटक धेरै व्यक्तिको ज्यान जाने गरेको छ। काठमाडौं उपत्यकाको सम्भावित भूकम्पीय जोखिम र त्यसबाट हुन सक्ने जनधनको क्षतिको आंकलन गर्दा पनि एउटै विपद्बाट धेरै व्यक्तिको मृत्यु हुन सक्ने र त्यस्तो अवस्थामा प्रभावकारी रूपमा शवको व्यवस्थापन गर्न एक निश्चित मार्गदर्शनको आवश्यकता पर्ने देखिएको छ। छोटो समयमा धेरै व्यक्तिको मृत्यु भएको अवस्थामा यसको सही व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण हुनसक्छ। जसले प्रतिकार्यमा संलग्न व्यक्तिहरु, विपद् प्रभावित व्यक्तिहरु, समाज र स्थानीय प्रशासनलाई तनावपूर्ण अवस्थामा पुऱ्याउन सक्छ। जुनसुकै खालको विपद्को अवस्थामा पनि विपद् प्रभावित व्यक्तिको राहत तथा उद्धार कार्य सँगसँगै विपद्बाट मृत्यु भएकाहरुको शवको सही व्यवस्थापन गर्नु पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ।

विपद् पश्चात् शवको सम्मानजनक रूपबाट संकलन तथा भण्डारण गर्नु, शवको सही पहिचान गरी सम्बन्धित परिवारलाई हस्तान्तरण गर्नु तथा आ-आफ्नो धार्मिक विश्वास अनुसार अन्तिम संस्कार गर्नु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ। शवको सही पहिचान हुन नसकेमा त्यसबाट सम्बन्धित शोक सन्तप्त परिवारलाई ठूलो मानसिक तथा सामाजिक प्रभाव पर्न जान्छ। साथै शवको सही पहिचान नभएमा प्रभावित परिवारले विभिन्न कानुनी अड्चनहरुको समेत सामना गर्नुपर्ने हुन्छ। यस प्रकारको परिस्थितिले परिवार र समुदायको पुनःस्थापना एवं पुनःनिर्माण कार्यमा पनि महत्वपूर्ण प्रभाव पार्दछ। यी समग्र परिस्थितिमा विपद्बाट मृत्यु हुनेहरुको शवको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न यो मार्गदर्शन तर्जुमा गरिएको छ।

२. उद्देश्य

यो शव व्यवस्थापन मार्गदर्शनको प्रमुख उद्देश्य विपद् पश्चातको शवहरुको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने निश्चित कार्यविधि (Standard Operating Procedure) र संयन्त्र बनाई त्यसलाई संस्थागत गरी लागु गर्नु हो। यो मार्गदर्शन अन्तर्गत निम्न कुराहरु पर्दछन् :-

- क) केन्द्रीय एवं जिल्लास्तरमा शव व्यवस्थापनका लागि जिम्मेवार एवं उत्तरदायी संयन्त्रको स्थापना गर्नु।
- ख) विपद् पश्चात् शव व्यवस्थापनमा संलग्न सरोकारवाला निकायहरुको कार्यक्षेत्र एवं भूमिका निर्धारण गर्नु।

- ग) विपद् पश्चात् शव व्यवस्थापनमा संलग्न सरोकारवाला निकाय तथा पदाधिकारीहरुको कार्यक्षेत्र एवं भूमिकाका आधारमा पूर्व तयारी तथा क्षमता विकासका लागि आवश्यक आधार सिर्जना गर्नु ।
- घ) प्रभावित समुदायको धार्मिक, सांस्कृतिक, जातीय तथा सामाजिक परम्पराका आधारमा शवको उपयुक्त, सम्मानजनक र तत्कालिन व्यवस्थापन गर्ने क्षमताको विकास गर्नु ।
- ङ) शवको खोजी, ओसारपसार, भण्डारण, पहिचान तथा आवश्यक व्यवस्थापनको लागि मार्गदर्शन, तालिम तथा शिक्षा प्रदान गर्नु ।
- च) शव व्यवस्थापनमा संलग्न निकायहरुका बीच आवश्यक समन्वय तथा सूचना आदान-प्रदान एवं प्रतिवेदन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनु ।

३. रणनीति

शवको व्यवस्थापन विपद्को घटना पश्चात् स्थानीय निकाय तथा समुदायले वहन गर्नुपर्ने एक महत्वपूर्ण सामाजिक दायित्व अन्तर्गत पर्दछ । विपद्बाट बचेका व्यक्तिहरुको मनोवैज्ञानिक पुनर्लाभका लागि उनीहरुका मृतक सदस्यको शवको सामाजिक परम्परा र संस्कार अनुसार अन्तिम संस्कार गर्ने र काजक्रिया गर्ने कार्य अत्यन्तै महत्वपूर्ण हुन्छ । महाभूकम्प तथा महामारी जस्ता ठूला विपद्हरुमा शवहरुको व्यवस्थापन एउटा चुनौतीको विषय हुनसक्छ तसर्थ त्यस्ता ठूला प्रकृतिको विपद्को अवस्थामा विपद् व्यवस्थापनका समग्र पद्धति भित्र शव व्यवस्थापनका लागि एक निश्चित पद्धति र प्रक्रियाको संस्थागत विकास गर्नु जरुरी छ । जस अन्तर्गत निम्न कामहरु पर्दछन:-

- क) शवहरुको निश्चित ढंगबाट खोजी, प्राप्ति, संकलन तथा भण्डारण गर्नु ।
- ख) प्रभावित परिवार तथा समुदायको धार्मिक, सांस्कृतिक, जातीय तथा मनोवैज्ञानिक आवश्यकताका आधारमा शवको सम्मानजनक रूपमा अन्तिम संस्कार गर्नु ।
- ग) शवको सही पहिचानका लागि सूचनाको विश्लेषण गर्न तथा संचार माध्यमबाट सूचना प्रवाह गर्नका लागि उपयुक्त सूचना/संचार व्यवस्थापन गर्नु ।
- घ) प्रभावित सदस्यहरुले आफ्नो क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न, सम्पति सम्बन्धी अधिकार प्राप्त गर्न, पैतृक अधिकार प्राप्त गर्न तथा पुनर्विवाह गर्न आदिका लागि मृत्यु एवं शवसम्बन्धी सही र चित्तबुझदो जानकारी प्राप्त गर्नु ।
- ङ) संकटकालीन परिस्थितिमा राज्यको स्रोत-साधन एवं परिस्थिति अनुसार शव व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त प्रक्रिया वा विधि अवलम्बन गर्नु ।

४. विद्यमान प्रावधान

नेपालमा विपद् पश्चातको शव व्यवस्थापन सम्बन्धी मार्गदर्शन तथा कानुनी

व्यवस्था छैन । विद्यमान दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ ले यस सम्बन्धी कुनै प्रावधान उल्लेख गरेको छैन । विपद्का घटनाबाट मृत्यु भएका शवको नेपाल प्रहरीले सनाखत मुचुल्का गर्ने र पहिचानपछि सम्बन्धित परिवारलाई हस्तान्तरण गर्ने गरिदै आएको छ । जिल्ला अस्पतालमा शव जाँच (Post mortem examination) गर्ने गरिएको छ । केन्द्रीयस्तरमा चिकित्सा शास्त्र अध्ययन संस्थान महाराजगञ्जमा भएको शवघरमा राखी विधि विज्ञान (Forensic) विशेषज्ञबाट शवजाँच (Post mortem examination) हुने गरेको छ । दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ को दफा २१ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नको लागि नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्ने अधिकार प्रत्यायोजन गरे बमोजिम यो शव व्यवस्थापन मार्गदर्शन तर्जुमा गरिएको छ ।

५. शव व्यवस्थापन सम्बन्धी संगठनात्मक व्यवस्था

५.१ शव व्यवस्थापक समिति:- विपद् पश्चातको शव व्यवस्थापन कार्यलाई राष्ट्रिय तथा जिल्लास्तरमा प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको प्रत्यक्ष नियन्त्रण र निर्देशनमा रही शव व्यवस्थापनको कार्य सम्पादन गर्नका लागि प्रत्येक जिल्लामा देहाय बमोजिमको शव व्यवस्थापन समिति गठन गरिनेछ ।

५.२ प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्का घटनाबाट मृत्यु भएका मृतकका शव व्यवस्थापनको राष्ट्रियस्तरमा रेखदेख, समन्वय र नियन्त्रण गर्ने कार्य गृह मंत्रालय, राष्ट्रिय आपतकालिन कार्य संचालन केन्द्र (National Emergency Operation Centre)ले गर्नेछ ।

५.३ प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्का घटनाबाट मृत्यु भएका मृतकका शवको जिल्ला स्तरमा व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको हुनेछ । समितिको अध्यक्षको हैसियतले प्रमुख जिल्ला अधिकारीले शव व्यवस्थापनको रेखदेख, समन्वय र नियन्त्रण गर्ने छ ।

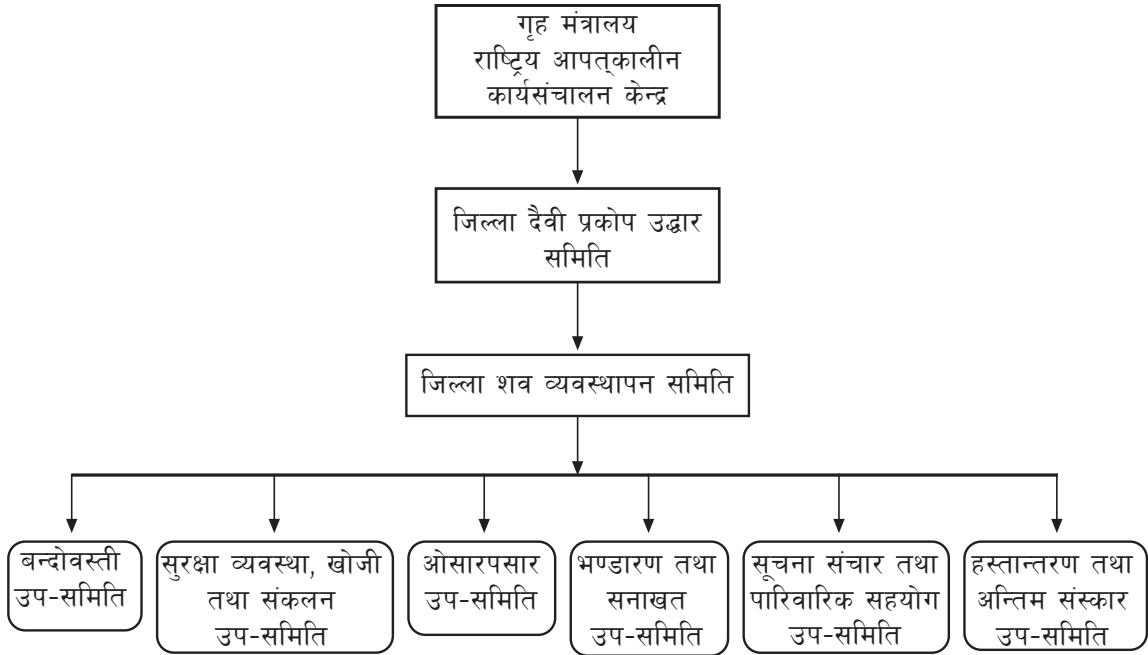
१. प्रमुख, जिल्ला प्रहरी कार्यालय	संयोजक
२. प्रमुख, जिल्ला अस्पताल	सदस्य
३. योजना अनुगमन तथा प्रशाकिकय अधिकृत, जिल्ला विकास समिति	सदस्य
४. अधिकृत प्रतिनिधि, नेपाली सेना	सदस्य
५. अधिकृत प्रतिनिधि, सशस्त्र प्रहरी बल	सदस्य
६. मन्त्री, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	सदस्य
७. सहायक प्र.जि.अ., जिल्ला प्रशासन कार्यालय	सदस्य-सचिव
८. समितिले आवश्यक ठानेमा स्थानीय जनप्रतिनिधि, राजनैतिक दल, तथा	

नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूलाई बैठकमा आमन्त्रण गरी आवश्यक सहयोग लिन सक्नेछ ।

५.३.१ शव व्यवस्थापन समितिले समितिका सदस्यहरूलाई शवको खोजी तथा संकलन, ओसार-पसार, शवको पहिचान, सूचना तथा संचार व्यवस्थापन, शवको अन्तिम संस्कार तथा परिवारलाई सहयोग लगायतका शव व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यको समन्वय गर्नका लागि छुट्टा-छुट्टै उप-समितिको संयोजक तथा सदस्यको जिम्मेवारी तोक्नुपर्नेछ । त्यसरी जिम्मेवारी बाँडफाँड गरिएको अवस्थामा सम्बन्धित उप-समितिको संयोजकले आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारीको प्रभावकारी रूपमा पालना गरी शव व्यवस्थापन समितिको संयोजकलाई प्रतिवेदन गर्नु पर्नेछ ।

५.३.२ शव व्यवस्थापन समितिको संयोजकले शव व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यको प्रगति प्रमुख जिल्ला अधिकारी मार्फत जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

५.४ शव व्यवस्थापन सम्बन्धी संगठनात्मक संरचना देहाय बमोजिम हुनेछ ।

६. शवको खोजी तथा संकलन

शवको शीघ्र तथा सही भण्डारण, सनाखत र अन्तिम संस्कारका लागि कुनै पनि विपद्को घटना घटेपछि तत्कालै बढीभन्दा बढी शवको खोजी तथा संकलन गर्नु पर्छ । शवको खोजी तथा संकलन टोलीले शवको खोजी तथा संकलन गर्दा निम्न कुरामा ध्यान दिनु पर्छ ।

- क) सर्वप्रथम सुरक्षा व्यवस्था, खोजी तथा संकलन उप-समितिको संयोजकले घटनास्थलको निरीक्षण गरी शव संकलन कार्य गर्दा कुनै प्रकारको खतरा भए नभएको जाँच गरी सुरक्षा सम्बन्धी कुनै खतरा नभएको जानकारी (Security Clearance) दिने ।
- ख) शवको खोजी तथा संकलन कार्यमा खटिने उद्धारकर्तृहरूले व्यक्तिगत सुरक्षा सामाग्री (बुट, हेलमेट, पञ्जा आदि) को प्रयोग गर्ने ।
- ग) घटनास्थलबाट शवहरू संकलन गरिसकेपछि प्रत्येक शवको लागि छुट्टाछुट्टै संकेत नम्बर दिने । शवमा दिइएको संकेत नम्बर पानीले नमेटिने गरी उल्लेख गर्ने । शरीरका अङ्गहरू छरिएको अवस्थामा सबै अंगलाई छुट्टै शव मानी शवको मुचुल्का फाराम भरी संकलन गर्ने र नम्बर दिँदा शरीरको अंग मानी दिने । शवसँगै भएका कुनै पनि वस्तुलाई शवको सनाखत फाराम भरी छुट्टै थैलोमा पोकाबन्दी गर्नुपर्दछ र यसरी पोकाबन्दी गरिएका व्यक्तिगत सरसामान र प्रमाणहरूलाई सुरक्षित थैलोमा राखी शवघरमा पठाउने र शवसँग नछुट्टिएका सरसामानहरू र प्रमाणहरूलाई शवबाट अलग नगर्ने किनकि यी वस्तुहरू शवको सही सनाखतका लागि महत्वपूर्ण प्रमाण हुनसक्छन् ।
- घ) शव थैलो वा कपडामा बेनुभन्दा अगाडि डिजिटल क्यामेराबाट पूर्ण मुखाकृति आउने गरी अनुहारको, सम्पूर्ण शरीरको, घुँडाभन्दा माथिल्लो भागको र छातीभन्दा तल्लो भागको गरी चार प्रकारको फोटो खिची सुरक्षित राख्ने । यसरी फोटो खिच्दा शव नम्बर देखिने गरी राख्ने ।
- ङ) अनुसूची-१ बमोजिमको प्रत्येक शवको सनाखत फाराम भरी प्रत्येक फाराममा शवको संकेत नम्बर प्रष्टसँग उल्लेख गर्ने । एकप्रति फाराम शवभण्डारण घरमा र एकप्रति सम्बन्धित निकायले सुरक्षित राख्ने ।
- च) शव सड्ने, गल्ने, भिडगा भन्कने तथा जनावरले खाने जस्ता समस्या आउन नदिन संकलन गरिएका शवलाई जथाभावी खुल्ला रूपमा नराखी उचित व्यवस्थापन गर्ने ।
- छ) हवाई दुर्घटनाको घटनामा सम्पूर्ण सिंगो शरीर प्राप्त गर्न सम्भव नभएको अवस्थामा शरीरका कुनै अंगहरूलाई पनि मृतकको सनाखतको प्रयोजनार्थ सिंगो शरीरको रूपमा ग्रहण गर्ने । यस्तो अवस्थामा घटनास्थलमै शरीरका विभिन्न अंग मिलाउने प्रयास नगरी प्रत्येक अंगलाई छुट्टाछुट्टै शवका रूपमा संलग्न गरी बेग्लै नम्बर दिई शवघरमा ल्याउनु पर्दछ ।
- ज) घटनास्थलमा गरिने शवको खोजी तथा संकलन कार्यले जिवित व्यक्तिहरूको उद्धार तथा राहत कार्यमा कुनै प्रकारको असर नपर्ने गरी सधैं जिवित व्यक्तिको खोजी तथा उद्धारको कार्यलाई प्राथमिकता दिने ।

७. शवको ढुवानी

घटनास्थलमा संलग्न भएका शवलाई जति सक्दो छिट्टो शवघरमा पुऱ्याउनुपर्दछ । जसले गर्दा शवको संरक्षण, पहिचान र शवको अन्त्येष्टि कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँछ । शवको व्यवस्थित ढुवानी गर्न निम्न विषयमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

- क) ढुवानी गर्नुभन्दा पहिल्यै शवभण्डार स्थलको पहिचान गर्ने ।
- ख) घटनास्थलको प्रकृति र यातायातको साधनको उपलब्धताको आधारमा शवको सुरक्षित र सम्मानजनक ढुवानीको व्यवस्था गर्ने ।
- ग) शवलाई राम्रोसँग राख्ने थैलो प्लाष्टिक, तन्ना वा अन्य स्तरमा प्राप्त हुने सामग्रीले राम्रोसँग ढाकेर मात्र ढुवानी गर्ने ।
- घ) शव ढुवानीमा एम्बुलेन्सको प्रयोग नगर्ने ।
- ङ) शव ढुवानी गर्दा गोरु गाढा, ट्रक, ट्र्याक्टर वा मानिसद्वारा वा जुन साधन उपलब्ध हुन्छ सोहीबाट गर्ने । शवमाथि शवको खात पारी ढुवानी नगर्ने ।

८. शवको भण्डारण तथा संरक्षण

प्रत्येक जिल्लामा रहेका सार्वजनिक तथा निजी अस्पताल, अञ्चल, क्षेत्रीय तथा केन्द्रीय अस्पतालमा भएको शवघरलाई विपद्को समयमा शव भण्डार घरको रूपमा प्रयोग गर्ने । अस्पतालको विद्यमान संरचना विपद्को समयमा पर्याप्त हुँदैन तसर्थ उक्त समयमा अस्थायी शवघरको स्थापना गर्नुपर्दछ । यसरी अस्थायी शवघर स्थापना गर्दा अस्पतालमा उपयोग नभएका भवन, स्टोर वा अस्थायी रूपमा निर्माण गरिएका टहराहरुमा शवलाई संरक्षण गरी राख्न उपयुक्त तापक्रमको व्यवस्था गर्ने । यसरी भण्डारण गरिएका शवलाई सनाखत गरी अन्तिम संस्कारका लागि परिवारलाई हस्तान्तरण नगरुन्जेल सम्म साधन-स्रोतको पर्याप्तताका आधारमा रेफ्रिजेरेटर, सुख्खा बरफ, बरफको प्रयोग गरेर वा जमीनमुनि खाडल खनी गाडेर शवलाई सड्न गल्नबाट जोगाउने ।

९. शवको पहिचान

शवलाई संकलन गरी भण्डारण गरेदेखि यसको अन्तिम संस्कार गर्नुभन्दा अगाडि यसको सही पहिचान वा सनाखत गर्न हराएका व्यक्तिका बारेमा उसका आफन्त वा परिवारबाट संकलन गरिएको सूचना (शारीरिक बनावट, सम्बन्धित वस्तुहरु तथा घटनाको स्थान वा प्रकृति) सँग शवको प्रकृति मुचुल्काबाट संकलित सूचनालाई भिडाई त्यसका आधारमा निष्कर्ष निकाल्ने । शवको सनाखतमा कठिनाई भएमा विभिन्न पद्धति वा प्रक्रियाको अवलम्बन गर्ने । जसका निम्ति

सबै तहमा पर्याप्त पुर्वाधार, स्रोत-साधन र दक्ष जनशक्तिको जरूरत पर्दछ। शव सनाखतका लागि प्राथमिक र द्वितीय गरी निम्न दुई प्रकारको विधि प्रयोग गर्ने। प्राथमिक विधिमा प्रयोगशालामा आधारित विशिष्टीकृत विधि पर्दछ भने द्वितीय विधिमा व्यक्तिगत विवरण, फोटोग्राफ, शवको अवलोकन वा शवसँगै प्राप्त भएका अन्य विभिन्न विवरणहरूको प्रयोग आदि पर्दछन्।

९.१ प्राथमिक विधि

शवको सनाखत गर्ने प्राथमिक विधिमा निम्न विधिहरू अवलम्बन गर्ने।

- क) हस्तरेखा/औंठाछाप (Fingerprint)
- ख) दाँतको तुलना (Forensicodontology)
- ग) फोरेन्सिक रेडियोलोजी (Forensic Radiology) (X-ray)
- घ) फोरेन्सिक एन्थ्रोपोलोजी (Forensic Anthropology)
- ड) डि. एन. ए. (DNA) परीक्षण

९.२ द्वितीय विधि

शवको सनाखत गर्ने द्वितीय विधिमा निम्न विधिहरू अवलम्बन गर्ने।

- क) शव अवलोकन गरी पहिचान गरिने
- ख) फोटोग्राफ मार्फत पहिचान
- ग) व्यक्तिगत विवरण (उमेर, लिङ्ग, उचाई, जन्मजात चिन्ह, टाटु, खत आदि)
- घ) लुगा वा अन्य सामग्री जस्तै गहना, परिचयपत्र, लुगाको ब्राण्ड आदि।

९.३ सनाखत गर्ने प्रक्रिया

शवको सही सनाखतका लागि निम्न प्रक्रिया अपनाउने।

- क) शवको प्रकृति मुचुल्का तथा सूचना संकलन (Postmortem data collection)
 - १) घटनास्थलबाट शवको संकलन गरेपश्चात प्रत्येक शवलाई छुट्टाछुट्टै सिलसिलेवार नम्बर दिई त्यसको अभिलेख राख्नुपर्दछ। शवसँग भएका गहना, लुगा तथा अन्य परिचयपत्र वा कागजातहरूलाई सुरक्षित साथ शवसँगै राख्ने। शवको नम्बर लेख्दा नमेटिने स्थायी मसी र पानीबाट जोगिने कागजको प्रयोग गर्ने।
 - २) शवको परिचय नम्बर समेत आउने गरी डिजिटल फोटो खिची सुरक्षित राख्ने।
 - ३) शवको सनाखत फाराम (अनुसूची-१) दुइप्रति भरी एकप्रति शव भण्डारण घरमा र एकप्रति सम्बन्धित अधिकारीसँग राख्ने।
- ख) हराएका व्यक्तिको सूचना संकलन (Ante mortem data collection) को लागि घटनास्थलबाट संकलन गरिएका शवहरू संकलन गरिएको स्थानमा

सूचना केन्द्र स्थापना गरी हराएका व्यक्तिका परिवार वा नातेदारहरूसँग उनीहरूको व्यक्तिगत विवरण अनुसूची-२ बमोजिमको फाराम भरी संकलन गर्नुपर्दछ । हराएका व्यक्तिहरूसँग सम्बन्धित व्यक्तिगत फोटोग्राफ, मेडिकल इतिहास (Mediacal History) रोगहरू, रक्त समूह, वा अन्य जातीय सूचना, टाँटु आदि प्राप्त भएमा सो समेत संकलन गरी राख्ने ।

ग) शवको सनाखत

- १) मृतकको शारीरिक लक्षण, लत्ताकपडा, फोटोग्राफ, परिचय-पत्र आदि हराइरहेका वा मृत्यु भइसकेका भनेका व्यक्तिहरूको सूचनाबीच जोडा मिलाएर एउटै खाले सूचनाका आधारमा मृत शरीरको सनाखत गर्ने ।
- २) नसडेका शवहरूको दृष्टिमूलक पहिचान (Visual identification) अथवा फोटोलाई नै सनाखतको प्रक्रिया मान्ने । आवश्यकता परेमा अन्य विधिविज्ञान (Forensic) अनुसन्धानात्मक सनाखत प्रक्रियाको अवलम्बन गर्ने ।
- ३) शवहरूको दृष्टिमूलक पहिचान अथवा फोटोको सहयोगले शव सनाखत हुन नसकेमा थप अनुसन्धानका प्रक्रियाहरू (शव परीक्षण, फिङ्गर प्रिन्ट, दन्त परीक्षण, DNA परीक्षण आदि) अगाडि बढाउने ।

१०. शवको अन्तिम व्यवस्थापन

शवको अन्तिम व्यवस्थापन शव व्यवस्थापनको अन्तिम चरण हो । हाम्रो देशका विभिन्न जात-जाति र समुदायकाबीच विद्यमान धार्मिक, सांस्कृतिक तथा रीतिरिवाजमा रहेका विविधताले गर्दा यो कार्य एक सम्बेदनशील हुन जान्छ । शवलाई अन्तिम संस्कार गर्नुभन्दा अगाडि प्राथमिकता क्रमका आधारमा निम्न कार्यसम्पादन गर्ने ।

१०.१ मृत्युको प्रमाणपत्र जारी गर्ने

क) निश्चित तोकिएको ढाँचामा जिल्ला अस्पताल प्रमुखले सनाखत भएका शवको मृत्यु प्रमाणपत्र मृतकका नजिकको परिवारका सदस्यलाई उपलब्ध गराउने । यो प्रमाणपत्र अन्तिम संस्कार गर्न, राहत प्राप्त गर्न, अन्य कानुनी कारवाही गर्न तथा विदेशीको शव भएमा सम्बन्धित देशमा फर्काउन महत्वपूर्ण दस्तावेजको रूपमा कार्य गर्दछ । यस्तो प्रमाणपत्रमा विपद्को अवस्थामा मृत्यु हुनुको प्रमुख कारण उल्लेख गर्ने ।

ख) सनाखत हुन नसकेका शवहरूको थप फोरेन्सिक अनुसन्धानको कार्य अगाडि बढाउने । यसका निम्ति कानूनले तोकेबमोजिम विधि विज्ञान (Forensic) प्रयोगशालामा शवको प्रतिनिधिमूलक जैविक नमुना (Biological sample) सुरक्षित राखी उक्त शवलाई अन्तिम संस्कार गर्ने । यस सम्बन्धमा प्रमुख जिल्ला

अधिकारीले अवस्था र परिस्थिति हेरी सोही बमोजिम आवश्यक निर्णय लिई शवको व्यवस्थापन तथा अन्तिम संस्कारको कार्य गर्ने ।

१०.२ शव हस्तान्तरण

- क) पहिचान भएका र सनाखत भएका सबै शवहरुलाई सम्बन्धित परिवारलाई हस्तान्तरण गर्ने । यदि परिवार उपलब्ध हुन नसकेमा स्थानीय निकायका प्रतिनिधि वा समुदायका प्रतिनिधिलाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उक्त शव अन्तिम संस्कारका लागि हस्तान्तरण गर्नुपर्दछ । शवसँगै मृत्युको प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउने ।
- ख) यसरी शव हस्तान्तरण गर्दा यसको सम्पूर्ण अभिलेख राख्ने । साथै शव बुझ्ने व्यक्तिको समेत पूर्ण विवरण राख्ने ।
- ग) शवको हस्तान्तरण गर्दा भेदभावपूर्ण व्यवहार नगर्ने ।
- घ) पहिचान हुन नसकेका शवको हकमा विधिविज्ञान प्रयोगशालामा पठाउने प्रयोजनका लागि प्रतिनिधिमूलक जैविक नमूना संकलन गरिसकेपछि प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशले अन्तिम संस्कार गर्नुपर्दछ । यस्तो कार्य गर्दा सम्भव भएसम्म उपलब्ध स्थानीय समुदायका प्रतिनिधिहरुलाई रोहवरमा राख्ने ।
- ङ) शव बुझेपछि सम्बन्धित नातेदारले नै ढुवानी गर्ने । लामो दूरीमा ढुवानी गर्नुपर्ने भएमा शवलाई उपयुक्त तरिकाबाट मोडेर सुरक्षित ढुवानी गर्ने । यसका लागि शव राख्ने भोला (Body bag) वा कफिन (Coffined) को प्रयोग गर्ने ।
- च) विदेशी नागरिकको शवको हकमा परराष्ट्रमन्त्रालयले मृतकको सम्बन्धित देशको दुतावाससँग सम्पर्क गरी आवश्यकतानुसार मानवीय सहायतामा संलग्न संस्थाको सहयोग लिई उपयुक्त प्रक्रिया र आवश्यक कागजात पुऱ्याई सम्बन्धित अधिकारीलाई हस्तान्तरण गर्ने । यस कार्यमा सहयोग गर्न परराष्ट्र मन्त्रालयमा एकजना सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने ।

१०.३ शवको अन्तिम संस्कार

विपद्बाट मृत्यु भएका शवमध्ये सनाखत हुन नसकेका र सनाखत भएता पनि परिवारले बुझेर नलगेका शवको तथा विभिन्न अंगहरुको अन्तिम संस्कारको व्यवस्था स्थानीय समुदायको सहभागितामा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले मिलाउने । यसरी अन्तिम संस्कारको व्यवस्था गर्दा यथासक्य स्थानीय समुदायको संवेदनशीलतामा पनि ध्यान दिने । शवको अन्तिम संस्कारका लागि निम्न विधि अपनाउने ।

- क) जलाएर अन्तिम संस्कार गर्ने जातिहरुको शव जलाउदा शव जलाउनका लागि पूर्वनिर्धारित स्थानमा जलाउने । तर सो स्थान पर्याप्त नभएमा बसोवासबाट कम्तीमा ५०० मिटरको दूरी भएको स्थानलाई अस्थायी शव जलाउने स्थान बनाउने ।
- ख) शवलाई गाडेर अन्तिम संस्कार गर्ने जातिहरुमा शव गाडेर अन्तिम संस्कार गर्ने प्रचलन कतिपय समुदायमा विद्यमान छ । पहिचान भएका शवहरुलाई उनीहरुको रितीरीवाज एवं संस्कार अनुसार सम्भव भएसम्म गाडेर अन्तिम संस्कार गर्ने ।
- ग) विपद्को समयमा समुदायले रोजे अनुसारको विधिबाट अन्तिम संस्कार गर्न वातावणीय प्रभाव एवं स्रोत-साधन र समयको अभावको कारणले उपयुक्त नभएमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निर्णय अनुसार उपयुक्त विधिबाट शवको एकल वा सामूहिक रूपमा अन्तिम संस्कार गर्ने ।

११. सूचना तथा संचार व्यवस्थापन

विपद्को समयमा सही सूचना व्यवस्थापन गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । यसले शवको सनाखत गर्न, पीडित परिवारलाई आवश्यक राहत दिन, उनीहरुको मनोवैज्ञानिक असरलाई कम गर्न, जनमानसमा सही सूचना प्रवाह गर्न र संचार माध्यमलाई व्यवस्थित तरिकाबाट सूचना प्रवाह गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । यस अन्तर्गत निम्न उपायहरु अवम्बन गर्ने ।

- क) शवको प्रकृति मुचुल्का, पीडित परिवार तथा प्रथम उद्धारकहरुबाट मृतक र शवको पहिचानको बारेमा सूचनाहरु संकलन गर्ने ।
- ख) घटनास्थलमा सूचना केन्द्र स्थापना गरी सम्पूर्ण सूचनाको संकलन तथा प्रवाह गर्ने ।
- ग) अनावश्यक हल्ला फैलिन नदिन र जनसमुदाय र पीडितलाई सही सूचना प्रवाह गर्न संचारमाध्यमसँगको सहकार्यलाई मजबुत बनाउने ।
- घ) संचारमाध्यमसँगको सहकार्य र सूचना प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन सक्ने अधिकारीलाई यो कार्य सुम्पने र सबै सूचना सोही अधिकारी मार्फत मात्र प्रवाह गर्ने ।
- ङ) हराइरहेका व्यक्तिका बारेमा पीडित व्यक्तिहरूसँग पर्याप्त सूचना संकलन गर्ने ।
- च) जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले संचार योजना बनाई विभिन्न संचार माध्यमबाट स्थानीय समुदाय र माथिल्लो निकायलाई सूचना प्रवाह गर्ने ।
- छ) शव संकलन तथा भण्डारण कार्यमा बाधापुग्ने अवस्थामा सञ्चारकर्मीहरुलाई घटनास्थलमा गई प्रत्यक्ष रूपमा फोटो खिच्न अनुमति नदिने ।
- ज) विपद्का घटना लगतै मृतकको संख्याको बारेमा सूचना दिने कि नदिने भनी विवेकपूर्ण निर्णय गर्ने । सम्प्रेषित सूचनाले भ्रम सृजना गरेमा, असत्य प्रमाणित

गरेमा आउनसक्ने गम्भीर अवस्थाप्रति सम्बेदनशील भई सूचनाको आधिकारिकताप्रति विशेष ध्यान दिने ।

१२. पीडित परिवारलाई सहयोग

विपद्को घटना पश्चात प्रभावित परिवारको पहिलो प्राथमिकता हराएका सदस्यकाबारेमा थाहा पाउनु हो । तसर्थ जुनसुकै बेला र अवस्थामा उद्धार, शव संकलन र सनाखत प्रक्रियाको बारेमा इमान्दार पूर्वक सही सूचना दिनुपर्छ । यस अन्तर्गत निम्न उपाय अवलम्बन गर्ने ।

- क) मृतकका आफन्तजनलाई सहयोग गर्न एक पारिवारिक सम्पर्क केन्द्र स्थापना गर्ने र सो केन्द्र मार्फत हराएका व्यक्तिको सूचना संकलन र उनीहरूलाई विभिन्न प्रकारका मनो-सामाजिक (Psycho-Social) परामर्श उपलब्ध गराउने ।
- ख) शवको जतिसक्दो छिटो सनाखत गर्ने, शोकाकुल परिवारले शव हेर्न चाहेमा उक्त चाहनाको सम्मान गर्ने र सनाखत भएका शवलाई जतिसक्दो छिटो परिवारलाई सुम्पने ।
- ग) पीडितहरूको धार्मिक र सांस्कृतिक संवेदनशीलतालाई सम्मान गर्दै शवको सही ढंगबाट होशियारी पूर्वक र सामाजिक मूल्य मान्यता अनुरूप हस्तान्तरण गर्ने ।
- घ) पीडित परिवार र असहाय टुहुरा बालबालिका एवं बृद्धबृद्धाको विशेष हेरचाह गर्ने र आवश्यक सहयोग गर्ने ।

१३. क्षमता विकास कार्यक्रम

यो मार्गदर्शन बमोजिम विपद्को समयमा प्रभावकारी शव व्यवस्थापनका लागि सरोकारवालाहरूलाई यथेष्ट तालिम प्रदान गर्न तथा पर्याप्त प्रचार गर्नका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

१४. नागरिकको कर्तव्य हुने

यो मार्गदर्शन बमोजिम शवको खोजी, ढुवानी, भण्डारण, सनाखत तथा अन्तिम संस्कार गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुनेछ ।

१५. मार्गदर्शन लागु हुने

शव व्यवस्थापन मार्गदर्शन नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट स्वीकृत भएको मितिदेखि लागु हुनेछ ।

अनुसूची-१
शव सनाखत फाराम
(PM FORM)

घटनाको प्रकृति:
घटनास्थलको नाम:
घटना मिति:

परिचयात्मक क्रमाङ्क प्रयोग गर्नुहोस् र सम्बन्धित फाइलहरु तस्वीरहरु र भण्डारण गरिएका वस्तुहरु संलग्न गराउनुहोस ।

शव/शवको टुक्राको संकेत नं (B/BP) code :
सम्भावित शवको सनाखत :
<p>सूचना दिने व्यक्ति :</p> <p>नाम :</p> <p>कार्यालयको पद : स्थान र मिति :</p> <p>हस्ताक्षर :</p>
<p>खोजीको विवरण</p> <p>(स्थान, मिति, घटनाको विवरण र खोजीकर्ताको नाम पनि उल्लेख गर्नुहोस् । यदि सोही क्षेत्रमा अरु पनि शवहरुको खोजीकार्य भएको भए संङ्केत गर्नुहोस् र यदि सनाखत हुनसके नाम र नाता सम्बन्ध पनि संलग्न गर्नुहोस् ।</p> <p>विवरण भर्ने व्यक्तिको नाम : पद:</p> <p>हस्ताक्षर : मिति:</p>

B/BP Code:

क) भौतिक विवरण

क.१	सामान्य अवस्था (एउटा चिन्ह लगाउनुहोस्)	अ.संग्लो शव	टुक्रिएको शव (वर्णन गर्नुहोस्)			शवको टुक्रा (वर्णन गर्नुहोस्)	
		आ.पूर्ण सुरक्षित	केही भाग कुहिएको	आंशिक अस्थिपंजर भएको		अस्थिपंजर मात्र	
क.२	देखिने लिङ्ग (एउटामा चिन्ह लगाउनुहोस् र प्रमाणहरू व्याख्या गर्नुहोस्)	पुरुष	महिला	सम्भावित पुरुष	सम्भावित महिला	थाहा पाउन नसकिएको	
		प्रमाणहरू वर्णन गर्नुहोस् (जनेन्द्रिय, दाही इत्यादि)					
क.३	उमेर समूह (एउटामा चिन्ह लगाउनुहोस्)	शिशु	बालक	किशोर	वयस्क	प्राइ	
क.४	भौतिक विवरण (नाप्नुहोस् वा एउटामा चिन्ह लगाउनुहोस्)	उचाई (शरीरदेखि पैतालासम्म)			पुडको	औसत	अग्लो
		वजन			पातलो	औसत	मोटो
क.५	अ) टाउकोका रौं आ) अनुहारको रौं ई) शरीरका रौं	रङ्ग	लम्बाई	आकार	मुडलोपन	अन्य	
		केही छैन	जुड्गा	दाही	रङ्ग	लम्बाई	
		वर्णन गर्नुहोस्:					
क.६	छुट्याउने चिन्ह तथा शारीरिक भौतिक जस्तै (कानको आकार, आँखि भौ, नाक, चिउँडो, हात, खुट्टा, नङ्ग, कुरूप अङ्ग, छुट्टिएका हात, खुट्टा/अङ्ग प्रत्यङ्ग) सर्जिकल इम्प्लान्टस् वा प्रास्थिसिस (नक्कली हात/खुट्टा) छालाका चिन्हहरू: खतहरू, ट्याटु, छेडेको, जन्मजात चिन्ह, कोठी, देखिने घाउचोट: (स्थान र दायाँ/बायाँ तिर कुन हो उल्लेख गर्नुहोस्) दन्त अवस्था: (सुनको दाँत, नक्कली दाँत)	यदि चाहेको खण्डमा थप पानाहरू थप्नुहोस् । यदि सम्भव भए, भेटिएका शारीरिक चिन्हहरू चित्राङ्कन गर्नुहोस् ।					

विवरण गर्ने व्यक्तिको नाम :
हस्ताक्षर :

पद:
मिति:

शव सनाखत फाराम

B/BP Code:

ख) संलग्न प्रमाण :

ख.१	लुगाफाटा	लुगाफाटाका प्रकार, रङ्ग, फेब्रिक, ब्राण्डको नाम, टालटूल (मर्मत) गरिएको । सम्भव भए सम्मका सबै कुराहरु वर्णन गर्नुहोस् ।
ख.२	जुत्ता	किसिम (पानी बुट, जुत्ता, चप्पल) रङ्ग, ब्राण्ड, साइज । सम्भव भए सम्मका सबै कुराहरु वर्णन गर्नुहोस् ।
ख.३	चश्मा	चश्मा (रङ्ग र ढाँचा), कन्ट्याक्ट लेन्सहरु । सम्भव भए सम्मका सबै कुराहरु वर्णन गर्नुहोस् ।
ख.४	व्यक्तिगत सरसामान	घडी, गरगहना, थैली, साँचो, तस्विरहरु, मोबाइल फोन (नम्बर सहित), औषधिहरु, चुरोट, इत्यादि । सम्भव भए सम्मका सबै कुराहरु वर्णन गर्नुहोस् ।
ख.५	चिन्न सकिने कागजातहरु	परिचय पत्र, सवारी चालक अनुमति पत्र, क्रेडिट कार्ड, भिडियो क्लब कार्ड, इत्यादि । सम्भव भए फोटोकपी गर्नुहोस् । त्यस भित्र रहेका जानकारीलाई वर्णन गर्नुहोस् ।

विवरण गर्ने व्यक्तिको नाम :
हस्ताक्षर :

पद:
मिति:

शव सनाखत फाराम

B/BP Code:

ग. अभिलेख गरिएका जानकारी :

ग.१	औंठा छाप	छ	छैन	औंठा छाप लिने व्यक्ति: भण्डारण गरिएको स्थल:
ग.२	शवका तस्वीरहरु	छ	छैन	शवका तस्वीरहरु लिने व्यक्ति: भण्डारण गरिएको स्थल:

घ. सनाखत

घ.१	सनाखतको लागि अनुमान	सम्भाव्य परिचयको ठहर गर्नुका कारणहरु व्याख्या गर्नुहोस् ।
-----	---------------------	---

ड. शवको स्थिति:

भण्डारण गरिएको	शव घर, रेफ्रिजेरेटर, कन्टेनर अस्थायी दफन आदिको विशेष रुपले उल्लेख गर्नुहोस् र स्थानबारे वर्णन गर्नुहोस् ।
	भण्डारण गर्ने व्यक्ति:
हस्तान्तरण	बुझिलिने व्यक्ति: मिति:
	अधिकार प्रदान गर्ने व्यक्ति:
	अन्तिम गन्तव्य (निर्दिष्ट स्थान):

विवरण गर्ने व्यक्तिको नाम :

हस्ताक्षर :

पद:

मिति:

अनुसूची-२
हराइरहेका व्यक्तिहरुको फाराम
(AM FORM)

हराइरहेको व्यक्ति संख्या/कोड (MPNO/code) :

घटनाको प्रकृति :

घटनास्थलको नाम :

(परिचयात्मक क्रमाङ्क प्रयोग गरी सम्बन्धित फाइलहरु, तस्वीरहरु र भण्डारण गरिएका वस्तुहरु संलग्न गराउनुहोस्)

अन्तरवार्ता लिने व्यक्तिको नाम:
अन्तरवार्ता लिने व्यक्तिको सम्पर्क ठेगाना:
अन्तरवार्ता दिने व्यक्तिको नाम:
हराइरहेका व्यक्ति संगको सम्बन्ध:
सम्पर्क:
ठेगाना:.....
टेलिफोन:..... इमेल:.....
हराइरहेका व्यक्तिको लागि सम्पर्क व्यक्ति, यदि माथि उल्लेखित भन्दा फरक भएमा: (केही खबर दिनको लागि कस्लाई सम्पर्क गर्ने: नाम/सम्पर्क विस्तृत)

विवरण भर्ने व्यक्तिको नाम :
हस्ताक्षर :

पद:
मिति:

हराइरहेका व्यक्तिहरुको फाराम

MP NO Code:

हराइरहेको व्यक्तिको तथ्याङ्क

क) व्यक्तिगत विवरण

क.१	हराइरहेको व्यक्तिको नाम, थर, पिता वा आमाको नाम,					
क.२	ठेगाना/वासस्थान	पछिल्लो ठेगाना र साविकको ठेगाना यदि पहिलेको भन्दा फरक भए				
क.३	वैवाहिक अवस्था	अविवाहित	विवाहित	सम्बन्ध विच्छेद	विधवा	विवाह नगरेका तर संगै बसेका
क.४	लिङ्ग	महिला	पुरुष	तेस्रो लिङ्गी		
क.५	यदि महिला भएमा	अविवाहित बेलाको नाम				
		गर्भवती	वालबच्चा	कति जना ?		
क.६	उमेर	जन्म मिति		वर्ष		
क.७	जन्मस्थान, राष्ट्रियता, मुख्य भाषा					
क.८	चिनारी दस्तावेज (मुख्य विस्तृत, No इत्यादी)	यदि उपलब्ध भएमा परिचय पत्रको फोटोकपी संलग्न गर्नुहोस् ।				
क.९	औंठा छाप	छ	छैन	कहाँ		
क.१०	पेशा					
क.११	धर्म					

ख) घटना

ख.१	बेपत्ता हुनु भन्दा अघिको घटना/वातावरण (यदि चाहिएमा थप पानाहरु थप्नुहोस्)	बेपत्ता हुनुभन्दा अघिको स्थान, मिति, समय, घटना, अरु प्रभावितहरु र प्रत्यक्षदर्शीहरु जसले हराइरहेका व्यक्तिलाई अन्तिमपटक जिउंदै भेटेको थियो (नाम र ठेगाना सहित):-				
	यो केसलाई लिएर कतै दर्ता गरिएको वा उजुरी गरिएको छ ?	छ	छैन	कसलाई/कहाँ		
ख.२	परिवारका अन्य सदस्यहरु हराइ रहेका छन्? यदि छन् भने तिनीहरुको दर्ता वा सनाखत भैसकेका छन् ?	नाम, नाता, अवस्था				

विवरण भने व्यक्तिको नाम :

हस्ताक्षर :

पद:

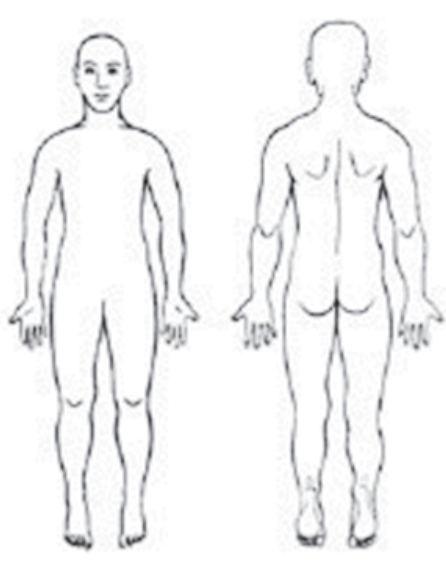
मिति:

हराइरहेका व्यक्तिहरुको फाराम

MP NO Code:

हराइरहेको व्यक्तिको तथ्याङ्क

ग) भौतिक विवरण

ग.१	साधारण विवरण (हुबहु/लगभग नाप निदेश गर्नुहोस्) र अनुकूल समूहमा घेरा लगाउनुहोस्	उचाई(हबहु/लगभग)		पुडको	सामान्य	अग्लो
		वजन (तौल)		पातलो	सामान्य	मोटो
ग.२	जाति समूह/छालाको रङ्ग					
ग.३	आँखाको रङ्ग					
ग.४	अ) टाउकोका रौं	रङ्ग	लम्बाई	आकार	मुडलोपन	अन्य
	आ) अनुहारको रौं	केही छैन	जुझा	दाही	रङ्ग	लम्बाई
	इ) शरीरका रौं	वर्णन गर्नुहोस्				
ग.५	विशिष्ट लक्षणहरु: शारीरिक (भौतिक): जस्तै कानको आकार,आँखी भौ, नाक, चिउँडो, खुट्टा, नडग, कुरुपता	यदि आवश्यक परेको खण्डमा पानाहरु थप्नुहोस् र लासमा पाइएका वस्तुहरुको चित्रण चिन्ह लगाउँदै जानुहोस् ।				
	छालाको चिन्ह: खत, ट्याटु, छेडेको, जन्मजात चिन्ह, कोठी, (circumcise) लिङ्गको अगाडि भागको छाला काटेर भिकेको (मुखलमानी विधि), अन्य					
	पूरानो घाउचोट/काटिएको खुट्टा: स्थान, भाग, भाँचिएको हाड, जोर्नी, (जस्तै: घुडा) र यदि व्यक्ति लंगडो भए उल्लेख गर्नुहोस्					
	अन्य प्रमुख स्वास्थ्य अवस्था: शल्यक्रिया, रोगहरु इत्यादि					
	इम्प्लान्ट्स(प्रत्यारोपण): पेशमेकर, कृत्रिम हिप, आई.यू.डी. शल्यक्रिया द्वारा धातुका पाता वा पेचकिला लगाइएको, कृत्रिम हात खुट्टा इत्यादि					
औषधिको प्रकार: हराएको वेलामा प्रयोग गरिआएको औषधि						

विवरण गर्ने व्यक्तिको नाम :

हस्ताक्षर :

पद:

मिति:

MP NO Code:

हराइरहेको व्यक्तिको तथ्याङ्क

<p>ग.६</p>	<p>दाँतको अवस्था कृपया साधारण लक्षणहरु व्याख्या गर्नुहोस्: विशेषगरी निम्न विवरणहरु उल्लेख हुनुपर्दछ:</p> <ul style="list-style-type: none"> -हराइरहेका दाँतहरु -भाँचिएका दाँतहरु -किराले खाएका दाँतहरु -रङ्ग परिवर्तन, जस्तै रोग लागेर वा धुम्रपानले दाग वस्नु -दाँतहरुको बिचमा खाली ठाँउ -खचाखच वा खप्टिएका दाँतहरु -वंगाराको जलन पोका/घाउ -आभूषण(जलप, दाँतमा भर्नु आदि) -अरु कुनै विशेष लक्षण <p>दन्त चिकित्सा</p> <p>हराइरहेका व्यक्तिले कुनै दन्त चिकित्सा लिएको थियो ?</p> <p>जस्तै:</p> <ul style="list-style-type: none"> -क्राउन, सुनको जलप लगाइएका दाँत -रङ्ग: सुनौलो, चाँदी, सेतो -फिल्मिग:(रङ्ग सहित, यदि थाहा पाइएको खण्डमा) -नक्कली दाँत -माथिल्लो, तल्लो -ब्रीज वा अन्य विशेष दन्त चिकित्सा -दाँत निकाल्ने काम <p>जहाँ शंकास्पद हुन्छ, त्यसलाई औल्याउनुहोस ।</p> <p>(उदाहरणको लागि परिवारका सदस्यलाई माथिल्लो बाँयातिरको अगाडिको दाँत हराइरहेको छ, भन्ने कुरा थाहा छ, तर कुन चाँहि हो यकिन छैन ।)</p>	<p>यदि सम्भव भएको खण्डमा चित्रको प्रयोग गर्नुहोस् र अथवा उल्लेखित लक्षणहरु तलको चार्टमा व्याख्या गर्नुहोस् ।</p> <p>यदि हराइरहेका व्यक्ति बालक हो भने, कृपया कुन चाँहि दूधे दाँत निस्केको हो निदेश गर्नुहोस, कुनचाँहि खसेको छ र कुन स्थायी दाँत निस्केको (भरेको) छ, तलको चार्ट प्रयोग गर्नुहोस् ।</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>दूधे दाँत</p> <p>माथिल्लो</p> <p>दाँया बाँया</p> <p>तल्लो</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>वयस्क/स्थायी दाँत</p> <p>माथिल्लो</p> <p>दाँया बाँया</p> <p>तल्लो</p> </div> </div>
------------	--	---

विवरण गर्ने व्यक्तिको नाम :
हस्ताक्षर :

पद:
मिति:

हराइरहेका व्यक्तिहरुको फाराम

MP NO Code:

हराइरहेको व्यक्तिको तथ्याङ्क

घ) व्यक्तिगत सरसामानहरु

घ.१	लुगा फाटा (अन्तिम पटक देख्दा/प्रकोपको बेला लगाइएको कपडा)	लत्ताकपडाका प्रकार, रङ्ग,कहाँ बनेको कम्पनीको नाम, टालटुल (मर्मत) गरिएको । आदिबारे सम्भव भए सम्मका सबै कुरा वर्णन गर्नुहोस् ।
घ.२	जुता (अन्तिम पटक देख्दा/प्रकोपको बेला लगाइएको)	किसिम (पानीबूट, जत्ता, चप्पल) रङ्ग, ब्राण्ड, साइज सम्भव भए सम्मका सबै कुरा वर्णन गर्नुहोस् ।
घ.३	चश्मा	चश्मा (रङ्ग र ढाँचा), कन्ट्याक लेन्सहरु सम्भव भए सम्मका सबै कुरा वर्णन गर्नुहोस् ।
घ.४	व्यक्तिगत सामानहरु	घडी, गरगहना, थैली, साँचो, तस्वीरहरु, मोबाइल फोन (नम्बर सहित), औषधिहरु, चुरोट इत्यादि सम्भव भए सम्मका सबै कुरा वर्णन गर्नुहोस् ।
घ.५	चिन्न सकिने कागजातहरु (जुन, पीडितलाई अन्तिम पटक देख्दा/प्रकोपको बेला आफु संगै बोकी हिडेको हुन सक्छ) ।	परिचय पत्र, सवारी चालक अनुमति पत्र क्रेडिट कार्ड, भिडियो क्लव कार्ड, इत्यादि/सम्भव भएमा यी वस्तुहरुको फोटोकपी गर्नुहोस् । त्यस भित्र रहेका जानकारीलाई वर्णन गर्नुहोस् ।
घ.६	वानी व्यहोरा	अम्मली (चुरोट, सिगार, पाइप) खैनी सेवन, सुपारी चपाउने, जँडयाहा इत्यादि/कृपया मात्रा सहित वर्णन गर्नुहोस् ।
घ.७	डाक्टरहरु, स्वास्थ्य सम्बन्धी रेकर्ड्स, एक्स-रे	डाक्टर, दन्त चिकित्सक नेत्र विशषज्ञ अथवा अन्य
घ.८	हराइरहेका व्यक्तिको तस्वीरहरु	यदि पाए खण्डमा, सकेसम्म हालसालै खिचेको र दाँत देखिने गरी हाँसिरहेका सफा तस्वीरका प्रतिहरु संलग्न गर्नुहोस् । हराइरहेको वेलामा लगाएका लुगाफाटाका तस्वीरहरु पनि

नोट: यस फाराममा संकलित सूचनाहरु हराइरहेका व्यक्तिको खोजी तथा सनाखतको लागि मात्र प्रयोग गरिने छ । यसका विषय सूचीहरु गोप्य रहेन छन् र इच्छा गरिएको सन्दर्भमा वाह्य प्रयोगको लागि अन्तर्वार्ता दिने व्यक्तिको सुस्पष्ट मञ्जुरी आवश्यक रहन्छ ।

अन्तरवार्ता स्थल र मिति :.....

अन्तरवार्ता लिनेको सही:.....अन्तरवार्ता दिनेको सही:.....

यदि अनुरोध गरिएको खण्डमा, अन्तरवार्ताकारको विस्तृत सम्पर्क ठेगाना सहित यस फारामको एक प्रति अन्तरवार्ता दिने व्यक्तिलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

शीतलहर तथा चिसो प्रभावित विपन्नहरूको पहिचान तथा राहत प्रदानसम्बन्धी मापदण्ड, २०६८

शीतलहर तथा चिसो प्रभावित विपन्नहरूको पहिचान तथा राहत प्रदानसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९

स्वीकृति तथा जारी मिति :

१. पृष्ठभूमि

दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ तथा प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ अनुरूप जिल्ला तहमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निर्णयानुसार प्रकोपमा परेकाहरूलाई राहत प्रदान गरिदै आएकोमा हाल तराइका जिल्लाहरूमा फैलिएको शीतलहर तथा चिसोले पारेको आक्रान्त अवस्थालाई सम्बोधन गर्न तथा तत्काल पूर्वतयारीका कार्यद्वारा पीडितहरूलाई राहत प्रदान गर्नका लागि मन्त्रपरिषदको मिति २०६९।०९।२४ को निर्णयानुसार अति विपन्न परिवारको पहिचान गरी राहत सामाग्रीहरू वितरणका लागि प्रक्रिया तथा संयन्त्र निर्माण गर्न यो 'शीतलहर तथा चिसो प्रभावित विपन्नहरूको पहिचान तथा राहत प्रदानसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९' स्वीकृत गरी जारी गरिएको छ ।

२. पीडित पहिचान

- २.१ नेपाल राज्य भर तराइका बीस जिल्लाहरू क्रमशः : भूपा, सुनसरी, मोरङ, सप्तरी, सिरहा, धनुषा, सर्लाही, महोत्तरी, रौतहट, बारा, पर्सा, नवलपरासी, रूपन्देही, कपिलवस्तु, दाङ, बाँके, बर्दिया, कैलाली, कंचनपुर र चितवनमा शीतलहर तथा चिसोबाट प्रभावित बस्तीहरू, समूहहरू तथा व्यक्तिहरू पहिचान गर्नका लागि प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरूले शीघ्रताशीघ्र त्यस्ता बस्तीहरू भ्रमण गर्ने तथा पहिचान गर्ने कार्य गर्नुपर्नेछ ।
- २.२ प्रथमतः अति विपन्न बस्तीको र त्यसपछि अति विपन्न परिवारको पहिचान गरी तिनलाई राहतस्वरूप कम्बल तथा सामूहिक राहत स्वरूप चोक वा टोलमा सामूहिकरूपमा दाउराहरू बाल्ने तथा तातो हुने अन्य प्रबन्धहरू मिलाउने तथा मिलाउन लगाउनु पर्नेछ ।
- २.३ अति विपन्न परिवार पहिचान गर्दा देहायको अवस्थालाई मूल आधार बनाउनु पर्नेछ ।
 - क) घरको अवस्था
 - ख) जग्गा जमिन तथा आर्थिक स्थिति (२ कट्टाभन्दा कम जग्गा भएकालाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्ने ।)
 - ग) परिवार सङ्ख्या
 - घ) घरको आयश्रोत
 - ङ) गा. वि. स./नगरपालिका सचिवको राय/सिफारिस

३. राहत सामाग्री जुटाउने तथा सङ्कलन गर्ने

- ३.१ शीतलहर तथा चिसोबाट जोगाउन तथा पूर्वतयारीहरू गरी तातोहुने अवस्था सृजनाका लागि स्थानीय स्तरमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले यस मापदण्ड बमोजिम बनाइने संयन्त्र परिचालन गरी राहत सामाग्रीहरू जुटाउनु तथा सङ्कलनको प्रबन्ध मिलाउनु पर्छ ।
- ३.२ शीतलहर तथा चिसोबाट प्रभावित विपन्न वर्गलाई राहतस्वरूप प्रति परिवार एक थानका दरले कम्बल वितरण गर्नका लागि मन्त्रालयको केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार कोषबाट प्राप्त रकम प्रयोग गर्नुपर्नेछ । यसका साथै संयन्त्रले स्थानीय स्तरमा अन्य सहयोग समेत जुटाउन सक्नेछ ।
- ३.३ केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार कोषबाट शीतलहर तथा चिसोसम्बन्धी राहतका लागि निर्दिष्ट रकमबाट चोक तथा टोलहरूमा सामूहिक रूपमा तातो गर्नका लागि दाउराहरू किन्न सकिने छ ।
- ३.४ चोक वा टोलमा कति दाउरा किन्ने भन्ने सम्बन्धमा जिल्ला स्तरमा यस मापदण्ड बमोजिम बन्ने संयन्त्रले निर्णय गर्ने छ ।
- ३.५ दाउरा बन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गतको निकायबाट सुलभदरमा वा नि.शुल्क प्राप्त गर्न सकिने भए उपलब्ध गर्नुपर्नेछ ।

४. पीडितलाई राहत सामग्री वितरण गर्ने

- ४.१ शीतलहर तथा चिसोबाट प्रभावित पीडितहरूको पहिचान गरी तीमध्ये विपन्न वर्गका लागि प्रति परिवार एक थान कम्बल राहत तथा पूर्वतयारी स्वरूप उपलब्ध गराउने ।
- ४.२ राहत वितरण गर्दा विपन्न वर्गका परिवारलाई अतिआवश्यकताका आधारमा उपलब्ध गराउने राहतस्वरूप प्रदान गरिने एक थान कम्बल उपलब्ध भएसम्म घरमूलीलाई दिने ।
- ४.३ राहत वितरण गर्दा सदरमुकाम मात्र वा कुनै एक बस्तीमा मात्र केन्द्रित नहुने ।

५. सामूहिकस्वरूपको राहत व्यवस्था

- ५.१ शीतलहर तथा चिसोबाट बढी प्रभावित बस्तीहरू पहिचान गरी ती बस्तीहरूमा सामूहिकरूपमा तातोको व्यवस्था गर्नका लागि चोक वा टोलको केन्द्रमा आगो बाल्ने गरी दाउराहरू उपलब्ध गराउने ।
- ५.२ जिल्लास्तरमा दाउराहरू खोजमेल गरेर उपलब्ध गराउने र खोजमेल गर्दा पर्याप्त दाउराहरू फेला नपरे खरिद गरी उपलब्ध गराउने ।
- ५.३ चोक वा टोलका केन्द्रहरूमा उपलब्ध गराउने दाउराहरू खरिद गर्नका लागि शीतलहर तथा चिसोबाट प्रभावित अति विपन्न परिवारलाई राहत दिन भनी निर्दिष्ट गरी पठाइएको रकमबाट खर्च गर्ने र यस्तो खर्चपछि जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिबाट अनुमोदन गराउनु पर्ने ।
- ५.४ उपलब्ध गराइएका दाउराहरू व्यक्तिगत प्रयोगमा नआओस् भन्ने विषयमा विशेष सतर्कता अपनाउने तथा यस्तो निजी प्रयोगमा आएको पाइएमा दिइएका दाउराहरू फिर्ताल्याई त्यस टोल वा समुदायका त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्तिलाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीले नसिहत दिन सक्ने ।

६. संरचनागत संयन्त्र

- ६.१ पीडित पहिचान तथा त्यसमा पनि विपन्न वर्गकालाई प्राथमिकताका आधारमा राहत प्रदान गर्न र चोक वा टोलमा सामूहिकरूपमा दाउराहरू बाल्नका लागि प्राथमिकताका आधारमा वितरण गर्नका लागि जिल्लास्तरमा एक संयन्त्र निर्माण गर्ने ।
- ६.२ यस संयन्त्रमा निम्नबमोजिमका पदाधिकारी रहने छन् ।

प्रमुख जिल्ला अधिकारी	: संयोजक
स्थानीय विकास अधिकारी	: सदस्य
जिल्ला प्रहरी प्रमुख	: सदस्य
जिल्लास्थित सशस्त्र प्रहरी प्रमुख	: सदस्य
जिल्ला वन कार्यालयका प्रमुख	: सदस्य
जिल्ला जनस्वास्थ्य प्रमुख	: सदस्य
जिल्ला रेडकसको प्रतिनिधि	: सदस्य
जिल्ला उद्योग वाणिज्य सङ्घको प्रतिनिधि	: सदस्य
- ६.३ यस संयन्त्रको सचिवालयको रूपमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयले कार्य गर्ने छ ।
- ६.४ कम्बल किनी वितरण गर्नका लागि तथा सामूहिकरूपमा प्रयोग गर्न दाउराहरू किनी वितरण गर्नका लागि जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार कोषमा प्राप्त रकमको फाँटवारी तथा फेहरिस्त जिल्ला प्रशासन कार्यालयले राख्ने छ ।

७. सरोकारबालाहरूको संलग्नता

- ७.१ शीतलहर तथा चिसोबाट अति प्रभावित बस्ती तथा टोलहरूको पहिचान र विपन्न वर्गका लागि प्रति परिवार एक थान कम्बल तथा सामूहिकरूपमा बाल्नेगरी दाउराहरू वितरण पश्चात् प्रभावित नागरिकहरूलाई राहत प्रदान गर्नका लागि जिल्ला स्थित सम्पूर्ण सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूले सामूहिक तथा व्यक्तिगतरूपमा सहयोग गर्न सक्नेछन् ।
- ७.२ यस्तो सहयोगका आव्हान जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको बैठक बसी गरिने छ ।

आकस्मिकरूपमा दैवीप्रकोप उद्धार समितिको बैठक बस्न नसकेको अवस्थामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले यस मापदण्डबमोजिमको संयन्त्रको बैठक बसाली आह्वान गर्नसक्ने छ ।

७.३ यस आह्वान बमोजिम सहयोग गर्नु जिल्ला स्थित सबै सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूको कर्तव्य हुनेछ ।

८. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

८.१ शीतलहर तथा अतिचिसोबाट प्रभावित विपन्न वर्गहरूले उचित तरिकाले कम्बल पाए नपाएको विषयमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आफै गर्ई वा प्रतिनिधि पठाई अनुगमन तथा निरीक्षण गर्नु गराउनु पर्नेछ ।

८.२ जिल्लास्थित सरकारी तथा गैर-सरकारी सङ्घ संस्थाहरूले शीतलहर तथा अतिचिसो प्रभावितहरूलाई के कति सहयोग गरे भन्ने विषयको अभिलेख प्रमुख जिल्ला अधिकारीले राख्नु पर्नेछ ।

८.३ सामूहिक रूपमा तातो गराउनका लागि चोक तथा टोलहरूमा के कति दाउराहरू वितरण भए तथा कुन कुन चोक तथा टोलहरूमा दाउराहरू बाल्ने कार्य भएको छ, सो को अभिलेख जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा राखी त्यसको विवरण तथा कम्बल वितरणको विवरण क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

८.४ कार्यसम्पादन गरिएपछि सम्पूर्ण विवरण खुलाई गृह मन्त्रालयमा प्रतिवेदन गर्नु प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कर्तव्य हुनेछ ।

८.५ कार्य सम्पादन गरिएपछि राहत विवरण र खर्च, लाभान्वित परिवारसङ्ख्यासम्बन्धी सम्पूर्ण विवरण सार्वजनिक गर्नु संरचनागत संयन्त्रको कर्तव्य हुनेछ ।

९. अन्य व्यवस्थापन तथा प्रक्रिया संयन्त्रले निर्धारण गर्न सक्ने :

यो मापदण्डको व्यवस्थाको प्रतिकुल नहुनेगरी कार्यसम्पादनसम्बन्धी अन्य प्रक्रिया र व्यवस्थापन यस मापदण्डअनुरूपको संरचनागत संयन्त्रले आफै निर्धारण गर्न सक्नेछ ।

नेपाल सरकारको ८३ वटा खुल्ला क्षेत्र कायम गर्ने निर्णय, २०६८

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९/१२/२६

भाग ५

नेपाल सरकार

गृह मन्त्रालयको सूचना

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०६९/११/१४ मा विपत्को समयमा तत्काल शिविर खडा गरी पीडितहरुलाई मानवीय सहयोग, उचित सुरक्षा, राहत तथा उद्धार कार्यक्रम सञ्चालन गरी विपद् व्यवस्थापन गर्न ललितपुर भक्तपुर र काठमाडौं जिल्लाका देहायका स्थानलाई खुला क्षेत्र घोषणा गर्ने र ती क्षेत्रहरुमा थप भौतिक संरचना निर्माण गर्न अत्यावश्यक भएमा त्यस्तो संरचना निर्माण गर्नु पूर्व यस मन्त्रालयको स्वीकृति लिनु पर्ने निर्णय गरेकोले सर्वसाधारणको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

१. खुला क्षेत्रहरु

जिल्ला :- ललितपुर

सि.नं.	स्थान	ठेगाना	जम्मा कित्ता संख्या	स्वामित्व	कुल क्षेत्रफल
१	खुमलटार	ल.न.पा.-५, खुमलटार	१३६	रा.कृ.अ.केन्द्र प्याथोलोजिकल	२८४-६-१-२
२	मलपार्क	ल.न.पा.-४, वालकुमारी	४४५	ने.खा.पा.संघ	३६६-२-०-३
३	NAST	ल.न.पा.-५, खुमलटार	८५	ने.रा.वि.प्र.प्र.	७८-१५-२-०
४	एन्फा मैदान	ल.न.पा.-९, सातदोवाटो	२२	ने.खा.पा.संघ	२२-१४-०-०
५	गोकूलचौर	ल.न.पा.-८, वालकुमारी	१	नेपाल सरकार	३०-१०-०-०
६	वागमती बगर UN पार्क समेत	ल.न.पा.- वडा नं.१ दिखि १४ सम्म	१३	नेपाल सरकार	१४७२-१४-१-३
७	सेन्ट जेभियर्स स्कूल	ल.न.पा.-४ जावलखेल	१	सेन्ट जेभियर्स स्कूल	६७-२-२-०
८	सेन्ट मेरिज स्कूल	ल.न.पा.-४ जावलखेल	१	सेन्ट मेरिज स्कूल	२३-९-२-०

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९/१२/२६

९	जावलाखेल फुटबल मैदान	ल.न.पा.-४ जावलाखेल	१	नेपाल सरकार	३७-८-०-०
१०	तिब्बतीय शरणार्थी शिविर	ल.न.पा.-४ एकान्तकुना	१	ने. रे. सो. केन्द्रीय कार्यालय	६-२-३-०
११	मदन स्मारक स्कूल	ल.न.पा., पाटन ढोका	११	मदन स्मारक स्कूल मा. वि.	२०-११-०-०
१२	ल.उप.म.न.पा. कार्यालय परिसर	ल.न.पा.-१२ पुल्चोक	१९	नेपाल सरकार	४९-१४-२-०
१३	पुल्चोक इन्जिनियरिङ्ग कलेज (क)	ल.न.पा.-१, पाटन ढोका	२१	पुल्चोक इ. कलेज	९८-०-३-०
१४	पुल्चोक इन्जिनियरिङ्ग कलेज (ख)	ल.न.पा.-१, पाटन ढोका	६१	पुल्चोक इ. कलेज	६२-११-०-०
१५	एन्फा फुटबल मैदान	ल.न.पा.-६, सातदोवाटो	२१	रा.खे. परिषद्	२०-६-०-०
१६	पाटन कलेज	ल.न.पा., पाटन ढोका	८	पा.संयुक्त क्याम्पस, ल.पु.	१८-७-०-१
१७	लगनखेल फुटबल मैदान	ल.न.पा.-५, लगनखेल	१	राजदल गण, पाटन छाउनी	२२२-९-०-० मध्ये ०-१५-०-०
१८	लगनखेल स्तुप एरिया	ल.न.पा.-१२, लगनखेल	१३	नेपाल सरकार	२७-१३-१-२
१९	रिङ्गरोड ग्वाको देखि बल्खुसम्म	ल.न.पा.- वडा नं २ देखि ८ सम्म, रिङ्गरोड	८९६	नेपाल सरकार/ (चक्रपथ)	५८७-८-३-२

जिल्ला :- भक्तपुर

सि.नं.	स्थान	ठेगाना	जम्मा कित्ता संख्या	स्वामित्व	कुल क्षेत्रफल
२०	सल्लाघारी तीनकुने	कटुञ्जे गा.वि.स.-९ हाल, भ.न.पा.-१७, सल्लाघारी	१	नेपाल ट्रष्ट	१०८-२-१-०
२१	टौमढी	भ.न.पा.-११, बजार	१	नेपाल सरकार	२-२-३-३
२२	तालाको	भ.न.पा.-१४, बजार	१	नेपाल सरकार	१-८-३-१
२३	मेलेखेल	भ.न.पा.-११, बजार	१	नेपाल सरकार	६-९-०-०
२४	नासमना	भ.न.पा.-१३, बजार	१	नेपाल सरकार	---

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९/१२/२६

२५	भक्तपुर दरवार स्क्वायर	भ.न.पा.-१३, बजार	१	नेपाल सरकार	१०-०-३-३
२६	पद्म मा.वि.	भ.न.पा.-१०, बजार	१	पद्म मा.वि.	१४-३-२-०
२७	विद्यार्थी निकेतन	भ.न.पा.-८, बजार	१	विद्यार्थी निकेतन	७-३-२-२
२८	इतात्रय स्क्वायर	भ.न.पा.-३, बजार	१	नेपाल सरकार	८-०-२-०
२९	सरस्वती विद्यागृह	भ.न.पा.-३, बजार	१	सरस्वती विद्यागृह	०-७-२-०
३०	पूर्यमाढी विद्यागृह	भ.न.पा.-१, बजार	४	नेपाल सरकार	१-६-१-१
३१	रुबाढण्डौ विद्यागृह	भ.न.पा.-४, बजार	१	नेपाल सरकार	४-१३-१-३
३२	ख्वप कलेज	भ.न.पा.-५, लिवाली	१	ख्वप कलेज	५३-०-०-०
३३	बासु विद्यालय	भ.न.पा.-१०, लिवाली	१	बासु विद्यालय	०-७-३-०
३४	ख्वप इन्जिनियरिङ्ग कलेज	भ.न.पा.-२, लिवाली	२	ख्वप इ. कलेज, लिवाली	८-१-०-३
३५	भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पस	भ.न.पा.-१७	१	भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पस	२-९-०-०
३६	आदर्श आजाद उ.मा. वि.	भ.न.पा.-९ सिपाडोल	१	आदर्श उ.मा.वि.	०-६-१-०
३७	वीरेन्द्र सैनिक विद्यालय	भ.न.पा.-१७	३	वीरेन्द्र सैनिक विद्यालय	४२२-४-०-०
३८	महेश्वरी फुटबल बेल मैदान	भ.न.पा.-८ ताथली	१८	भक्तपुर जिल्ला खेलकुद विकास समिति	२०-७-१-०

जिल्ला :- काठमाडौं

चावहिल क्षेत्र

सि.नं.	स्थान	ठेगाना	जम्मा कित्ता संख्या	स्वामित्व	कुल क्षेत्रफल
३९	सिफल चौर	का. म.पा.-७	२	नेपाल सरकार	४१-२-०-३
४०	गोकर्ण साईट	का.म.पा.-८, मुलपानी	२	नेपाल सरकार	१५९-२-०-०

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९/१२/२६

कलंकी क्षेत्र

४१	चोभार भूतखेल	भूतखेल -४, चोभार	१५	मोर्डन इन्डियन स्कूल	०,२२९७.२७ व.मी.
४२	हिमाल सिमेन्ट कम्पनी	भूतखेल -३, चोभार	१२६	हिमाल सिमेन्ट कम्पनी	१२,३६,९३,१० व.मी.
४३	त्रिभुवन विश्व विद्यालय	किर्तिपुर न.पा.-९	७९	त्रि.वि.वि, किर्तिपुर	२,९९,३७.५१ व.मी.
४४	बगमती बगर खुला क्षेत्र	कालिमाटी किर्तिपुर बगमतीखोला	३	-	९-०-०-० रोपनी (११,९५१.०० व.मी.)

डिल्ली बजार क्षेत्र

४५	पशुपति क्षेत्र	का.म.पा.-८,	१ देखि ५४	पशुपति क्षेत्र	१३०-५-१-१
	पशुपति क्षेत्र	पशुपति	११० देखि ३१ (७९ कित्ता)	सवै क्षेत्र	६३२-६-३-१
४६	भण्डारखाल बगैचा	का.म.पा.-८ पशुपति	१ देखि १६	भण्डारखाल बगैचा	१०९-७-१-३
४७	शंखपार्क	का.म.पा.-४, धुम्बाराही रिङ्गरोड	३६८७	शंखपार्क	२२-६-२-१
४८	राष्ट्रिय सभा गृह	का.म.पा.-३१	१९४	राष्ट्रिय सभा गृह	३२-१५-१-३
४९	भृकुटी मण्डप	का.म.पा.-३१	१६२	भृकुटी मण्डप	२१४-१४-२-०
५०	टुडिखेल	का.म.पा.-३१	१८१	टुडिखेल	२७६-११-२-२
५१	वाल्मीकी क्याम्पस	का.म.पा.-३१	१८९	वाल्मीकी क्याम्पस	७-२-०-३
५२	पद्म कन्या क्याम्पस	का.म.पा.-३१	२६३	पद्म कन्या क्याम्पस	३७-४-३-३
५३	प्रज्ञा प्रतिष्ठान	का.म.पा.-३१	३१७०	प्रज्ञा प्रतिष्ठान	४९-०-०-१

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९/१२/२६

५४	समाज कल्याण केन्द्र	का.म.पा.-३९, लैनचौर	१९०	समाज कल्याण केन्द्र	२८-१४-०-०
५५	नागपोखरी	का.म.पा.-१, नक्साल	४७९, ४७७	नागपोखरी	२६-१०-०-१
५६	वालमन्दीर	का. म.पा.-१	७६०, ७६१	वालमन्दीर	८१-२-१-२
५७	नागरिक उड्डयन	का.म.पा.-९	३ देखि ७ सम्म	नागरिक उड्डयन	११३-४-०-३

अन्य क्षेत्र

सि.नं.	स्थान	ठेगाना	जम्मा कित्ता संख्या	स्वामित्व	कुल क्षेत्रफल
५८	गल्फ क्लव	का.म.पा.-९	३१-३२, २-४	गल्फ क्लव	१३५-३-०-२
५९	त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	का.म.पा.-९	७४	त्रि.अ.विमानस्थल	३१-६-३-२
६०	वालाजु	का.म.पा.	७५	नेपाल सरकार	२-९-३-२
	रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्याक	का.म.पा.	७७	नेपाल सरकार	२०-७-१-१
	रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्याक	का.म.पा.	१३२	नेपाल सरकार	१-४-३-१
	रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्याक	का.म.पा.	४३८	नेपाल सरकार	७९.४८ व.मी.
	रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्याक	का.म.पा.	५०५	नेपाल सरकार	४९.८५ व.मी.
	रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्याक	का.म.पा.	१५१	नेपाल सरकार	८३.४४ व.मी.

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९/१२/२६

रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्रयाक	का.म.पा.	१०६	नेपाल सरकार	०-१-२-०
रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्रयाक	का.म.पा.	१४९	नेपाल सरकार	००५७.६२ व.मी.
रिङ्गरोड क्षेत्र एराहिटीदेखि विष्णुमती पुलसम्म ट्रयाक	का.म.पा.	११	नेपाल सरकार	१-१२-३-०
चक्रपथ	का.म.पा.	१०	नेपाल सरकार	८-८-०-३
चक्रपथ	का.म.पा.	९	नेपाल सरकार	३-४-३-२
ट्रयाक	का.म.पा.	८	नेपाल सरकार	०-१०-१-२
चक्रपथ	का.म.पा.	११	नेपाल सरकार	१-१२-३-०
चक्रपथ	का.म.पा.	१०	नेपाल सरकार	८-८-०-३
चक्रपथ	का.म.पा.	९	नेपाल सरकार	३-४-३-२
चक्रपथ	का.म.पा.	८	नेपाल सरकार	०-१०-१-२
चक्रपथ बाटो	का.म.पा.	८७	नेपाल सरकार	४८३.५७ व.मी.
चक्रपथ कुलो	का.म.पा.	१२९	नेपाल सरकार	०-३-२-३
चक्रपथ	का.म.पा.	१३१	नेपाल सरकार	३४८५.२९ व.मी.
चक्रपथ बाटो	का.म.पा.	१३०	नेपाल सरकार	१-६-१-२
चक्रपथ	का.म.पा.	२०	नेपाल सरकार	५९३६.४० व.मी.
चक्रपथ ट्रयाक	का.म.पा.	१८४	नेपाल सरकार	०-४-२-०
चक्रपथ ट्रयाक	का.म.पा.	१९२	नेपाल सरकार	१२७.१६ व.मी.
चक्रपथ ट्रयाक	का.म.पा.	१९८	नेपाल सरकार	७२.५७ व.मी.
चक्रपथ ट्रयाक	का.म.पा.	२००	नेपाल सरकार	१४२.७० व.मी.
चक्रपथ	का.म.पा.	२	नेपाल सरकार	३२-९-३-०
चक्रपथ बाटो	का.म.पा.	१३७	नेपाल सरकार	३३०९४.४५ व.मी.
चक्रपथ बाटो	का.म.पा.	११५	नेपाल सरकार	२-१५-०-०
चक्रपथ	का.म.पा.	११६	नेपाल सरकार	२८८८.३० व.मी.
चक्रपथ	का.म.पा.	११७	नेपाल सरकार	१४८५.७० व.मी.
चक्रपथ	का.म.पा.	९६	नेपाल सरकार	१५२४८५०६ व.मी.
चक्रपथ ट्रयाक	का.म.पा.	२७	नेपाल सरकार	१-३-०-१

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९।१२।२६

	चक्रपथट्रयाक	का.म.पा.	१५	नेपाल सरकार	११५.२७ व.मी.
	चक्रपथट्रयाक	का.म.पा.	९७	नेपाल सरकार	१४९७.३८ व.मी.
	चक्रपथ	का.म.पा.	१	नेपाल सरकार	७-५-१-०
६१	तीनकुने क्षेत्र	का.म.पा.-१०	सि.नं. १०२ देखि ०४ सम्म	नेपाल सरकार	२९-२-१-३
६२	दशरथ रंगशाला	का.म.पा.-११	सि.नं. १०२ देखि १० सम्म	नेपाल सरकार	६१-५-२-०
६३	खाने पानी विभाग	का.म.पा.-३, पानीपोखरी	सि.नं. १०२ देखि ९ सम्म	नेपाल सरकार	३०-१४-३-०
६४	निर्वाचन आयोग	का.म.पा.	सिट नं. १०२ देखि १०६४-२०	नेपाल सरकार	४५-१-३-०
६५	सानो गौचर	का.म.पा.	सिट नं. १०२ देखि १०६६-११	नेपाल सरकार	१८-११-१-३
६६	विमान स्थल केन्द्रीय डोजो	का.म.पा.	मालपोतबाट विवरण प्राप्त छैन	विवरण प्राप्त छैन	९१,१३७ व.मी. IOM अनुसार
६७	वागमती बगर	काठमाडौं क्षेत्र	-	विवरण प्राप्त छैन	-
६८	U.N. Park	काठमाडौं क्षेत्र	-	विवरण प्राप्त छैन	-

२. उल्लिखित खुला क्षेत्रहरूमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा गरिने कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन, अन्तर निकाय समन्वय तथा सहजीकरणका लागि देहाय बमोजिमको समिति गठन रहनेछ :-

(क) सचिव, गृह मन्त्रालय - संयोजक

(ख) सचिव, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय

खण्ड ६२ संख्या ५९ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६९/१२/२६

- मामिला मन्त्रालय - सदस्य
- (ग) सचिव, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय - सदस्य
- (घ) सचिव, अर्थ मन्त्रालय - सदस्य
- (ङ) सचिव, भैतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय - सदस्य
- (च) सचिव, शहरी विकास मन्त्रालय - सदस्य
- (छ) सह-सचिव, योजना तथा विशेष सेवा महाशाखा, गृह मन्त्रालय -सदस्य-सचिव
३. खुला क्षेत्रहरू व्यवस्थापनका सम्बन्धमा समितिको अन्य कार्यक्षेत्र देहाय बमोजिम हुनेछ :-
- (क) खुला क्षेत्रहरूको नियमित अनुगमन गर्ने, गराउने,
- (ख) खुला क्षेत्रहरू थपघट गर्ने सम्बन्धी सम्भाव्यता अवलोकन गर्ने, गराउने,
- (ग) खुला क्षेत्रहरूमा स्थायी संरचना निर्माण गर्ने स्वीकृतिका लागि गृह मन्त्रालयले बनाएको मापदण्ड स्वीकृत गर्ने,
- (घ) स्वीकृत मापदण्ड बमोजिम काम कारबाही भए नभएको नियमित निगरानी गर्ने, गराउने ।

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६९

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
 रिपब्लिक नेपाल काठमाडौं
 २०६९

फोन {
 ४२००००
 ४२००१८१
 ४२००२९७
 ४२००२९९

पत्र संख्या :-

मिति : २०६९/०९/२९

चलानी नं. :-

भूमिका

विपद् व्यवस्थापन सहश्राव्ही विकास लक्ष्य तथा दीगो विकाससँग प्रत्यक्ष जोडिएको विषय हो । पछिल्ला दिनहरूमा प्रकृति एवं मानवजन्य प्रकोपका घटना र त्यस्ता घटनाहरूबाट श्रुजित हुने जोखिम बढ्दै गएको देखिन थालेको छ । जनसङ्ख्या वृद्धि, अघ्यवस्थित शहरीकरण र अदूरदर्शी भौतिक संरचनाको निर्माण, प्राकृतिक स्रोतमाथिको अत्यधिक निर्भरता, विश्वव्यापी उष्णीकरण जस्ता कारणले विपद् र जनवाचुजन्य जोखिम निरन्तर बढिरहेको छ । यसरी बढ्दै गएका जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी सुरक्षित समाजको विकासलाई प्रभावकारी र दीगो बनाउन हामी सबैले नयाँ ढङ्गबाट सोच्नुपर्ने र काम गर्नुपर्ने अवस्था देखिएको छ । यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ लाई समेत आधार मानेर स्थानीय स्तरमा शासन ऐन २०५५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी यस मन्त्रालयले "जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका २०६९" स्वीकृत गरी लागू गरेको छ ।

विपद्बाट पर्ने सक्ने तत्कालीन र दीर्घकालीन प्रभावको न्यूनीकरण प्रक्रियामाई संस्थागत गरी जिल्लाको दीगो विकासमा सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्य प्रस्तुत निर्देशिकाको छ । यस निर्देशिका बमोजिम बन्ने जिल्लाको विपद् व्यवस्थापन योजनाले जिल्लाको आबाधिक तथा वार्षिक कार्यक्रममा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने समेत सघाउने अपेक्षा गरिएको छ । निर्देशिकाले जिल्लाको विकास प्रक्रियामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्य सन्चालन गर्ने महत्वपूर्ण र नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न जिल्ला विकास समितिहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने विरवास समेत गरिएको छ । जिल्लाले यस निर्देशिका बमोजिम विपद् व्यवस्थापन योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन र बजेट व्यवस्थापनलाई सहज रूपमा अधि बढाएर विपद् जोखिम व्यवस्थापनका माध्यमबाट विपद्को प्रभाव न्यून गराउन र प्रतिकार्यमा हुने खर्चको मात्रालाई समेत न्यून गर्न गहन भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा मैसे गरेको छु ।

यस निर्देशिकाको तयारीको क्रममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने सहसचिव श्री रेहमीराज पाण्डे, उपसचिव श्री चक्रपाणी शर्मा, शाखा अधिकृत श्री खेमराज बिष्ट, विशेषज्ञ सेवाका लागि इको-नेपालका अध्यक्ष श्री रामचन्द्र न्यौपाने, निर्देशिका तयारीका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम नेपाल तथा बृहत विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमका श्री मानबहादुर थापा लगायत निर्देशिका तयारीका क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नु हुने सबै संस्था तथा व्यक्तिलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस निर्देशिकाको कार्यान्वयन र निर्देशिका बमोजिम बन्ने जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका माध्यमद्वारा विपद्बाट उत्पन्नशील समाजको विकासमा सम्पूर्ण सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्र एवं विकासका साझेदारहरूको निरन्तर सहयोग प्राप्त हुने विरवास लिएको छु ।

 शान्ति बहादुर थापा
 सचिव

विषयसूची

भूमिका	५
परिच्छेद - १	
प्रारम्भिक	
१. सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ	६
२. परिभाषा	६
३. निर्देशिकाको उद्देश्य	७
४. निर्देशिकाको कार्यान्वयन	८
परिच्छेद २	
विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन	
५. प्रारम्भिक तयारी	९
५.१ जिल्ला तहमा प्रारम्भिक भेला र योजना तर्जुमा समिति गठन	९
५.२ प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्था	९
६. विपद् जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण	९
६.१ प्राविधिक अध्ययन र जोखिम विश्लेषण	९
६.२ सामाजिक तथा आर्थिक जोखिम विश्लेषण	१०
६.३ जिल्लाको क्षमता विश्लेषण	१०
६.४ सङ्कटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्र तयारी	११
७. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तयारी	११
८. योजनाको स्वीकृति	११
९. बजेट व्यवस्था	१२
१०. योजनाको कार्यान्वयन	१२
११. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१२
१२. योजनाको पुनरावलोकन तथा अध्यावधिकीकरण	१२
परिच्छेद -३	
विविध	
१३. योजना तर्जुमाका लागि जनशक्ति तथा स्रोतको व्यवस्था	१३
१४. मन्त्रालयको जिम्मेवारी	१३
१५. जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी	१३
१६. नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको जिम्मेवारी	१४
१७. सम्बन्धित निकायहरूको कर्तव्य	१५
१८. थपघट र हेरफेर	१५
१९. अमान्य हुने	१५
अनुसूचीहरू	१६

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६९

भूमिका

नेपाल विपद्का कारण अत्यधिक प्रभावित भइरहने मुलुकको सूचीमा पर्छ। भूकम्पीय जोखिमका हिसाबले नेपाल विश्वका १९८ मुलुकमध्ये एघारौं, जलउत्पन्न प्रकोपको जोखिमको हिसाबले तीसौं र जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न जोखिमको हिसाबले चौथो स्थानमा परेको छ। देशका अधिकांश क्षेत्र बाढी, पहिरो, महामारी, आगलागी, शीतलहर, हिमताल विस्फोट, हिमपहिरो र भूकम्पको जोखिममा रहेको छ। यस सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” मा व्यवस्था भएबमोजिम विपद् जोखिम व्यवस्थापनको कार्यलाई विशेष महत्व दिनु पर्ने आवश्यकता छ। सोअनुरूप विपद् जोखिम व्यवस्थापन पद्धतिलाई विकासका विषयगत क्षेत्रमा मूलप्रवाहीकरण गरी विपद् उत्थानशील समाजको विकासको प्रयासलाई अघि बढाउनु जरुरी देखिएको छ। त्यसैले जलवायु परिवर्तन र विपद्जन्य जोखिम व्यवस्थापनलाई केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म विस्तार गरी सबै तहका विकाससम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गर्नु पर्ने यथार्थतालाई आत्मसात् गर्दै दीगो विकासको मान्यतालाई सुनिश्चित गर्न, स्थानीय स्रोत, साधन तथा क्षमताको अधिकतम उपयोग गरी विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई सहभागितामूलक, पारदर्शी, उत्तरदायी, समावेशी र जिम्मेवार बनाउन विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ को मूल भावना तथा मर्मलाई आत्मसात गर्दै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८” स्वीकृत गरी लागू गरिएको छ।

परिच्छेद- १

प्रारम्भिक

१. सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ :

- (१) यस निर्देशिकाको नाम “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६९” रहेको छ।
- (२) यो निर्देशिका तुरुन्त लागू हुनेछ।

२. परिभाषा :

विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा :

- (क) “ऐन” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लाई सम्झनु पर्छ।
- (ख) “नियमावली” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ लाई सम्झनु पर्छ।
- (ग) “मन्त्रालय” भन्नाले सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई सम्झनु पर्छ।
- (घ) “विषयगत मन्त्रालय” भन्नाले सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाहेकका नेपाल सरकारका विकास निर्माण एवम् सेवा सुविधाको प्रवाहसँग सम्बन्धित अन्य मन्त्रालयहरूलाई सम्झनु पर्छ।
- (ङ) “राष्ट्रिय रणनीति” भन्नाले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” लाई सम्झनु पर्छ।
- (च) “विकास साझेदार” भन्नाले नेपाल सरकारसँग भएको सम्झौताबमोजिम नगद, जिन्सी एवम् प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने द्विपक्षीय एवम् बहुपक्षीय दातृ निकाय, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू, रेडक्रस र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था आदिलाई सम्झनु पर्छ।
- (छ) “स्थानीय निकाय” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बमोजिम गठित जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति लाई सम्झनु पर्छ।
- (ज) “विपद्” भन्नाले प्राकृतिक वा गैरप्राकृतिक कारणबाट उत्पन्न विपत्तिपूर्ण अवस्था सम्झनु पर्छ र सो शब्दले कुनै पनि ठाउँमा विपत्तिपूर्ण अवस्था सिर्जना भई जनधनको क्षतिको साथै जीवनयापनमा प्रतिकूल असर परी वा पारी विपद्बाट प्रभावित व्यक्ति वा समुदायको आफ्नै स्रोत र क्षमताबाट समाधान हुन नसक्ने, बाह्य सहयोगको आवश्यकता पर्ने, दुःखद् तथा कष्टपूर्ण प्राकृतिक वा गैरप्राकृतिक विपद् र जलवायु परिवर्तनबाट हुन सक्ने विपत्तिपूर्ण अवस्थालाई समेत सम्झनु पर्छ।
- (झ) “जलवायु परिवर्तन” भन्नाले मानिसका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष क्रियाकलापका कारण विश्व-वायुमण्डलको संरचनामा आइरहेको परिवर्तनलाई कुनै एक समयवधिमा भएको प्राकृतिक जलवायु परिवर्तनसँग तुलना गर्दा देखिने भिन्नतालाई सम्झनु पर्छ।
- (ञ) “प्राकृतिक विपद्” भन्नाले हिमपात, हिमपहिरो, हिमताल विस्फोटनबाट उत्पन्न बाढी, अतिवृष्टि, आँधी, अनावृष्टि, खडेरी, हुरिबतास, शीतलहर, तातोहावाको लहर (लू , चट्याङ, असिनापानी, भूकम्प, ज्वालामुखी विष्फोट, पहिरो तथा भूस्खलनजस्ता प्राकृतिक कारणबाट उत्पन्न विपद्लाई सम्झनु पर्छ।
- (ट) “गैरप्राकृतिक विपद्” भन्नाले महामारी, अनिकाल, डढेलो, कीटआतङ्क, सूक्ष्म जिवाणु आतङ्क, पशु तथा बर्डफ्लु, प्यान्डामिक फ्लु, सर्पदंश, जनावर आतङ्क, खानी दुर्घटना, हवाई वा सडक वा जल दुर्घटना, औद्योगिक दुर्घटना, आगलागी, विषाक्त ग्यास वा रसायन चुहावट, विकिरण, ग्यास विष्फोटन, विषाक्त खाद्य सेवन, वातावरणीय प्रदूषण, वनविनाश, भौतिक संरचनाको क्षति तथा विपद्का समयमा गरिने उद्धार कार्यका क्रममा हुने दुर्घटना आदिलाई सम्झनु पर्छ।

- (ठ) “विपद् व्यवस्थापन” भन्नाले विपद् जोखिम व्यवस्थापन र न्यूनीकरण, विपद् पूर्वतयारी, विपद् प्रतिकार्य वा विपद् पुनर्लाभसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण क्रियाकलापलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ड) “विपद् जोखिम न्यूनीकरण” भन्नाले विपद्पूर्व गरिने विपद् जोखिम विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन, विपद् रोकथाम, विपद् अल्पीकरण तथा विकास कार्यमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको मूलप्रवाहीकरणसँग सम्बन्धित कार्य सम्झनु पर्छ ।
- (ढ) “पूर्वतयारी” भन्नाले विपद् हुनुपूर्व सम्भावित विपद्को प्रतिकारको लागि गरिने सबैप्रकारका तयारी र विपद्को सम्भावित जोखिम व्यवस्थापन र न्यूनीकरणका कार्यसमेतलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ण) “विपद् प्रतिकार्य” भन्नाले विपद्को घटना हुनासाथ तत्कालै गरिने खोजी तथा उद्धार एवम् राहत वितरणसँग सम्बन्धित कार्य र त्यसका लागि गरिने आवश्यक पूर्वतयारीलाई सम्झनु पर्छ ।
- (त) “विपद् पुनर्लाभ” भन्नाले विपद्को घटनापछि गरिने आजीविकाको व्यवस्था, पुनःस्थापना, पुनर्निर्माण तथा दीगो विकाससँग सम्बन्धित कार्यलाई सम्झनु पर्छ ।
- (थ) “योजना तर्जुमा समिति” भन्नाले यस निर्देशिकाबमोजिम जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्नको लागि गठित समितिलाई सम्झनु पर्छ ।
- (द) “योजना” भन्नाले यस निर्देशिकाबमोजिम तयार हुने स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजनालाई सम्झनु पर्छ ।
- (ध) “अनुदान” भन्नाले नेपाल सरकारबाट जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिलाई प्राप्त हुने निःशर्त तथा सशर्त अनुदान, विभिन्न मन्त्रालय, कार्यक्रम, विकास समिति, कोष र दातृ निकायबाट उपलब्ध हुने वित्तीय, प्राविधिक एवम् वस्तुगत सहयोगसमेतलाई सम्झनुपर्छ ।
- (न) “लक्षित समूह” भन्नाले आर्थिक रूपमा पछाडि परेका विपन्न वर्गका महिला एवम् बालबालिका तथा आर्थिक र सामाजिक रूपमा पिछडिएका सबै जातजातिका विपन्न वर्गहरू (ज्येष्ठ नागरिक, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, मुस्लिम र पछाडि पारिएका वर्ग, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, एकल महिला आदिसमेत), विपद् प्रभावित वा सड्कटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरू एवम् नेपाल सरकारले लक्षित समूह भनी तोकेका वर्ग एवम् समुदायलाई सम्झनुपर्छ ।

३. निर्देशिकाको उद्देश्य :

जिल्लाका आवधिक र वार्षिक योजना प्रक्रियामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विधिलाई मूलप्रवाहीकरण गर्नु यस निर्देशिकाको मूल उद्देश्य रहेको छ । निर्देशिकाका विशिष्ट उद्देश्य देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) जिल्ला विकास समितिले तयार गर्ने विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमालाई व्यावहारिक बनाउन न्यूनतम आधार निर्धारण गर्नु,
- (ख) जिल्लामा रहेको जलवायु परिवर्तन र विपद्को सड्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्न, विपद् जोखिम व्यवस्थापनका प्राथमिक क्षेत्र पहिचान गर्न र पहिचान भएका क्षेत्रलाई विकास योजनामा समाहित गर्ने विशेष व्यवस्था गरी जिल्लाको दीगो विकासलाई सघाउ पुऱ्याउनु,
- (ग) जलवायु परिवर्तन र विपद्बाट हुने जनधनको क्षति न्यून गर्न विकास प्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गरी विपद् उत्थानशील समाजको विकासमा योगदान गर्नु,
- (घ) विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई जिल्ला तहमा संस्थागत गर्न सञ्चालन हुने विकास कार्यक्रममा सबै क्षेत्र र वर्गको समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।
- (ङ.) विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत रूपमा सञ्चालन गरी दोहोरोपना हटाउन र यस क्षेत्रमा भएको लगानीको उपयोगलाई सुनिश्चित गर्नु,

४. निर्देशिकाको कार्यान्वयन :

यस निर्देशिकाबमोजिम तयार भएको जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनालाई जिल्लाको आवधिक तथा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा समावेश गर्नुपर्नेछ । यस निर्देशिकाको प्रयोग जिल्ला विकास समितिले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र सञ्चालन हुने विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रभावित समुदायलाई जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिसँगको समन्वयमा उपलब्ध गराउने सेवा तथा सुविधाको प्रवाहका लागि गर्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद- २

विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन

५. प्रारम्भिक तयारी :

जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमाका क्रममा प्रथम चरणमा निम्नबमोजिमका प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्नेछ :

५.१ जिल्ला तहमा प्रारम्भिक भेला र योजना तर्जुमा समिति गठन

- (१) जिल्ला विकास समितिले “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” र प्रचलित कानूनको स्थापित सिद्धान्तबमोजिम जिल्लामा उत्पन्न हुन सक्ने विपद्को जोखिम व्यवस्थापन गरी जनधनको रक्षाका लागि जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति, जिल्लास्थित विषयगत कार्यालय, नागरिक समाज, निजी तथा गैरसकारी क्षेत्र, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र सामुदायिक विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विकास साभेदारहरूसँग समन्वय गरी जिल्लाका सबै सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विस्तृत छलफल कार्यक्रमको आयोजना गर्नुपर्नेछ ।
- (२) उपदफा क(१) बमोजिमको छलफलबाट जिल्ला विकास समितिले अनुसूची-१ बमोजिम “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति” को गठन गर्नुपर्नेछ ।
- (३) योजना तर्जुमा समितिले आवश्यक ठानेमा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्रका विज्ञसमेत रहेको अनुसूची-२ बमोजिम “योजना तर्जुमा कार्यदल” गठन गर्न सक्नेछ ।

५.२ प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्था

- (१) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न आवश्यक विशेषज्ञ सेवा को लागि जिल्लाका विषयगत कार्यालयमा उपलब्ध विशेषज्ञको सेवा लिनु पर्नेछ । तर, स्थानीय प्राविधिकबाट मात्र कार्य सम्पन्न हुन नसक्ने अवस्था रहेमा बाहिरबाट विशेषज्ञसेवा प्राप्त गर्न अवरोध पुग्ने छैन ।
- (२) योजना तर्जुमाका लागि विपद् तथा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी गाविस तहका सूचना, तथ्याङ्क र सवाल सङ्कलन गर्न योजना तर्जुमा समितिले गाउँ विकास समितिका सचिव तथा स्थानीय तहमा कार्यरत स्वयम्सेवकहरूलाई परिचालन गर्नुपर्नेछ ।
- (३) गाविस तहका सूचना, तथ्याङ्क र सवाल सङ्कलनका लागि छनोट भएका व्यक्तिहरूलाई सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणसम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । तालिमको आधारभूत विषयवस्तु अनुसूची-३ बमोजिम हुनेछ ।

६. विपद् जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण :

योजना तर्जुमाको दोस्रो चरणमा निम्नबमोजिमका प्रक्रिया अवलम्बनगर्नुपर्नेछ :

६.१ प्राविधिक अध्ययन र जोखिम विश्लेषण

- (१) जिल्लाको समग्र भौगोलिक, भौगर्भिक अवस्था, जलाधार व्यवस्थापन, भूउपयोग प्रणाली, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र त्यसबाट विपद्को आवृत्ति तथा प्रवृत्तिमा देखिएको अवस्था आदिको समेत अध्ययन गरी जिल्लामा हुनसक्ने विपद्को जोखिम पहिचान, नक्साङ्कन र विश्लेषण अनुसूची- ४ बमोजिमका विपद् जोखिम विश्लेषणका प्राविधिक विधि तथा औजारहरूको प्रयोग गरी गर्नुपर्नेछ ।
- (२) जिल्लाको प्राकृतिक तथा भौगोलिक र भौगर्भिक जोखिम विश्लेषण गर्दा कृषि, वन तथा वातावरण; भौतिक पूर्वाधार; शिक्षा तथा सामाजिक र उद्योग, जलस्रोत तथा पर्यटनजस्ता विकासका विषयगत क्षेत्र र जीविकोपार्जनका पाँच सम्पत्ति (प्राकृतिक, मानवीय, सामाजिक, भौतिक र आर्थिक) मा परिरहेको र पर्नसक्ने प्रभावको विश्लेषण गर्नुपर्नेछ ।

- (२) जिल्लामा जलवायु परिवर्तन र विपद्बाट जनजीविकाको क्षेत्रमा परेको प्रभावसम्बन्धी अध्ययनको क्रममा कुन-कुन नगरपालिका वा गाउँ विकास समिति के कारणले जोखिममा रहेका छन् भन्ने विश्लेषण गरी नगरपालिका वा गाउँ विकास समितिको जोखिम स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ ।
- (४) उपदफा क (१) बमोजिम गरिएको अध्ययनको प्रतिवेदनलाई आधार मानेर जिल्लाको सामाजिक तथा आर्थिक विश्लेषण गर्नुपर्नेछ । यस्तो विश्लेषण दफा ६(ख) बमोजिम निर्धारित विधिबाट गर्नुपर्नेछ ।

६.२ सामाजिक तथा आर्थिक जोखिम विश्लेषण :

- (१) दफा ६(क) बमोजिमको अध्ययन प्रतिवेदनले पहिचान गरेका जोखिमलाई समुदायमा आधारित मान्यता तथा सिकाइ र प्रचलित विकास प्रक्रियासँग समायोजन गर्दै अनुसूची-५ बमोजिम तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) जिल्लाको सामाजिक तथा आर्थिक सङ्कटासन्नता विश्लेषण गर्दा गाउँ विकास समिति तहका विपद् र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सूचना, सवाल र तथ्याङ्क प्राप्त गर्न अनुसूची-६ बमोजिमका सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषणका औजारहरू प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।
- (३) जिल्लाको सामाजिक तथा आर्थिक जोखिम विश्लेषण गर्दा कृषि, वन तथा वातावरण; भइतिक पूर्वाधार; शिक्षा तथा सामाजिक र उद्योग, जलस्रोत तथा पर्यटनजस्ता विकासका विषयगत क्षेत्र र जीविकोपार्जनका आधारभूत पाँच सम्पत्तिमा विगतमा परेको प्रभावका आधारमा भविष्यमा पर्न सक्ने प्रभावको विश्लेषण गर्नुपर्नेछ ।
- (५) उपदफा ख (१), (२), र (३) बमोजिम गरिएको सामाजिक तथा आर्थिक विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई आधार मानेर अनुसूची-७ बमोजिमको ढाँचामा नगरपालिका वा गाउँ विकास समितिको जोखिम स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ ।
- (६) जिल्लाका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिले स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निदेशिका, २०६८ बमोजिम योजना तर्जुमा गरेका भए त्यस्तो योजनाले प्राथमिकीकरण गरेका कार्यक्रमलाई समेत जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाले सम्बोधन जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्नुपर्नेछ ।
- (७) जिल्लाभित्रका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूले स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८ बमोजिम योजना तर्जुमा नगरेको भए नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूलाई स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न आवश्यक सहयोग तथा सहजीकरण गर्नुपर्नेछ ।

६.३ जिल्लाको क्षमता विश्लेषण :

- (१) जिल्लामा पहिचान भएका विपद् र जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने प्रभावको सामना गरी विपद्बाट उत्थानशील समुदायको निर्माण गर्न के-कस्ता स्रोत, साधन र क्षमता मौजुदा रहेका छन् त्यसको पहिचान र विश्लेषण गर्नुपर्नेछ ।
- (२) जिल्लाको क्षमता विश्लेषणका क्रममा विगतदेखि विपद् र जलवायु परिवर्तनको प्रभावको सामना गर्न अपनाइएका परम्परागत ज्ञान, सीप, प्रविधि र विधिको पहिचान गर्नुपर्नेछ । त्यस्ता ज्ञान, सीप, प्रविधि र विधिको उपयोग र तिनको पुनःस्थापनाका साथै आधुनिक ज्ञान, प्रविधि र सीपबीच उपयुक्त तादात्म्यता मिलाउँदै जिल्लाको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा भौतिक स्रोतले भ्याउने क्षमताको विकासबारे पनि विश्लेषण गर्नुपर्नेछ ।

- (२) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी जिल्लामा कार्यान्वयनमा रहेका योजना, नीति, कार्यविधि, संस्थागत संरचनाका साथै विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्लाभ, विपद् जोखिम व्यवस्थापनजस्ता क्षेत्रमा उपलब्ध स्रोत, साधन, उपकरण, मानव स्रोत आदिको विश्लेषण गरी नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरू समेतलाई समेटेर निकायगत आधारमा प्राकृतिक, मानवीय, भौतिक, सामाजिक र वित्तीय सम्पत्तिलाई आधार मानेर अनुसूची- ६ बमोजिमका औजारहरूको प्रयोग गरी जिल्लामा उपलब्ध क्षमताको विश्लेषण गर्नुपर्नेछ ।

६.४ सडकटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्र तयारी :

- (१) उपदफा (क), (ख) र (ग) बमोजिम गरिएको विपद् र जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुने जोखिम र क्षमता विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई एकीकृत गरी अनुसूची- ८ बमोजिम सडकटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण पार्श्वचित्र तयार गर्नुपर्नेछ ।
- (२) सडकटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्दा विपद् र जलवायु परिवर्तनको प्रकृतिका आधारमा कृषि, वन तथा वातावरण; भौतिक पूर्वाधार; शिक्षा तथा सामाजिक र उद्योग, जलस्रोत तथा पर्यटनजस्ता स्थानीय विकासका विषयगत क्षेत्रमा पर्ने प्रभावको विश्लेषण गर्नुपर्नेछ ।
- (३) विश्लेषणका क्रममा विपद् व्यवस्थापन चक्रका प्रावधानको सम्बोधन हुनेगरी विपद् व्यवस्थापन चक्रका प्रत्येक चरणमा पर्न सक्ने प्रभाव; जलवायु परिवर्तनबाट जनजीवनमा परिरहेको तथा भविष्यमा पर्नसक्ने प्रभाव र त्यस्तो प्रभावको सामना गर्ने क्षमताको विश्लेषणबाट जोखिमको यथार्थ अवस्था पहिचान गर्नुपर्नेछ ।
- (४) पार्श्वचित्रले जिल्लाअन्तर्गतका नगरपालिका वा गाउँ विकास समितिमा देखिएका सम्भावित विपद् तथा जलवायु परिवर्तनको जोखिम र जोखिम व्यवस्थापनका लागि स्थानीय विकासका विषयगत क्षेत्रमा अपनाउनु पर्ने उपायबारे स्पष्ट दिशानिर्देश गर्नु पर्नेछे ।

७. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तयारी :

- (१) सडकटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्रमा पहिचान भएका समस्यालाई जिल्लाको स्रोत, साधन र क्षमताको आधारमा उच्च तथा मध्यम जोखिममा परेका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा जिल्ला तहबाट सञ्चालन गर्नुपर्ने विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी क्रियाकलापहरूलाई प्राथमिकताक्रममा राखी यो जना तर्जुमा कार्यदलले अनुसूची-९ बमोजिम जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाको मस्यौदा तयार गर्नुपर्नेछ ।
- (२) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने क्रममा गृह मन्त्रालयद्वारा जारी भएको “जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई अलग्गै खण्डको रूपमा राखी प्रतिकार्यमा संलग्न हुने निकायहरूसँगको समन्वयमा सडकटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषणका आधारमा पुनरावलोकन गरी अध्यावधिक गर्नुपर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम तयार भएको मस्यौदा योजनालाई योजना तर्जुमा कार्यदलले जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिमा पेसगर्नुपर्नेछ ।
- (४) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिबाट प्रस्तुत भएको मस्यौदा योजनामाथि जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिले सबै क्षेत्र, वर्ग र विशेषगरी उच्च र मध्यम सडकटासन्न नगरपालिका र गाउँ विकास समितिका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा बृहत् कार्यशालाको आयोजना गर्नुपर्नेछ । उक्त कार्यशालाबाट मस्यौदा योजनाउपर प्राप्त पृष्ठपोषणसमेत समावेश गरी मस्यौदा योजनालाई अन्तिम रूप दिई जिल्ला विकास समितिमा पेस गर्नुपर्नेछ ।

८. योजनाको स्वीकृति :

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिबाट तयार भएको जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनालाई जिल्ला देवीप्रकोप उद्धार समितिसँगको समन्वयमा जिल्ला विकास समितिका विषयगत समिति तथा एकीकृत योजना तर्जुमा समिति र जिल्ला विकास समिति हुँदै आवश्यक परिमार्जनसहित जिल्ला परिषद्बाट पारित गराउनु पर्नेछ ।

९. बजेट व्यवस्था :

- (१) जिल्ला विकास समिति र विषयगत कार्यालयहरूले विपद् व्यवस्थापन योजनाले निर्धारण गरेका क्रियाकलापहरूलाई आफ्ना वार्षिक कार्यक्रममा समावेश गरी प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) विपद् व्यवस्थापन योजनाले निर्धारण गरेका प्राथमिकता प्राप्त क्रियाकलापहरू सञ्चालनको लागि स्थानीय साभेदारहरूले जिल्ला विकास समितिको समन्वय र निर्देशनमा रही बजेट विनियोजन गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।
- (३) नेपाल सरकारबाट स्वीकृत “विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम”, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी “राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम” र “स्थानीय अनुकूलन कार्यक्रम” हरूले निर्धारण गरेका कार्यक्रम र बजेटसमेत परिचालन गर्नुपर्नेछ ।

१०. योजनाको कार्यान्वयन :

- (१) जिल्ला विकास समितिले स्वीकृत विपद् व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन स्थानीय निकाय, विषयगत कार्यालय एवम् जिविसको समन्वयमा अन्य स्थानीय साभेदारहरू मार्फत गराउन सक्नेछ ।
- (२) विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कार्यरत जिल्लास्थित गैरसरकारी संस्थाहरू तथा विकास साभेदारहरूले स्वीकृत विपद् व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन जिविसको प्रत्यक्ष निर्देशनमा रही काम गर्नुपर्नेछ ।
- (३) विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कार्यरत जिल्लास्थित गैरसरकारी संस्थाहरू तथा विकास साभेदारहरूले आफ्नो वार्षिक कार्यक्रम र बजेटको छलफल जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति तथा स्थानीय स्तरको विकास योजना तर्जुमा प्रक्रियाका प्रत्येक चरणमा स्थानीय आवश्यकता तथा प्राथमिकतासँग सामञ्जस्यता हुनेगरी गराउनु पर्नेछ ।

११. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन :

- (१) जिल्ला विकास समितिले आफ्नो वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्दा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको समेत नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) जिल्ला विकास समितिमा गठन भएको अनुगमन समितिले विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको प्रभावकारिता समेत मूल्याङ्कन गरी जिल्ला विकास समितिमा सिफारिस गर्नुपर्नेछ ।
- (३) विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी प्राथमिकता प्राप्त राष्ट्रिय कार्यक्रमबाट जिल्लाभित्र सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि स्वीकृत गरिएको अनुगमन सूचकहरूबमोजिम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।
- (४) जिल्ला विकास समितिमा हुने समीक्षामा जिल्ला स्तरमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सरकारी तथा गैरसरकारी निकायले आफ्नो कार्यक्रमको समीक्षा गराउनु पर्नेछ ।
- (५) विपद् व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन गर्ने संस्थाहरूले आफ्नो अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन सम्बन्धित जिल्ला विकास समितिमा र कार्यान्वयनको जिम्मेवारी दिने निकायमा पेसगर्नुपर्नेछ ।

१२. योजनाको पुनरावलोकन तथा अध्यावधिकीकरण :

- (१) जिल्लाको कुनै पनि क्षेत्रमा उत्पन्न विपद्का कारण सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमतामा परेको प्रभावलाई सम्बोधन गर्न प्रत्येक वर्ष योजनाको पुनरावलोकन गरी वार्षिक कार्यक्रम तथा योजना तयार गर्नुपर्नेछ ।
- (२) जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई यस योजनाको परिपूरक अङ्गको रूपमा लिई जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति र जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रसमेत को अगुवाइमा प्रतिकार्यमा संलग्न हुने सबै सरोकारवालाहरूको सहभागितामा नियमित पुनरावलोकन गर्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद- ३

विविध

१३. योजना तर्जुमाका लागि जनशक्ति तथा स्रोतको व्यवस्था :

- (क) दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम विशेषज्ञको व्यवस्था जिल्लामा उपलब्ध स्रोत-साधनको अवस्थासमेत पहिचान गरी आवश्यकताअनुसार गर्नुपर्नेछ ।
- (२) व्यावहारिक र प्रभावकारी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका लागि जिल्लातहमा स्रोत र साधनको अभाव भएमा विकास साभेदारहरूसँगको सहयोगमा त्यस्तो प्राविधिक सेवा प्राप्त गर्न सकिनेछ ।
- (३) योजना तर्जुमाका लागि विकास साभेदारमार्फत सहयोग प्राप्त भएको अवस्थामा योजना तर्जुमा समिति र कार्यदलले यस निर्देशिकाबमोजिम त्यस्तो सहयोगको अधिकतम उपयोग हुनेगरी योजना तर्जुमा गर्नुपर्नेछ ।
- (४) योजना तर्जुमा एवम् कार्यान्वयनका लागि विकास साभेदारमार्फत सहयोग प्राप्त भएको अवस्थामा जिल्ला विकास समितिले आफ्नो स्रोतसमेत परिचालन गरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।

१४. मन्त्रालयको जिम्मेवारी :

विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा मन्त्रालयको जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछ :

- (१) विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई विकासका नीति, योजना र कार्यक्रममा समायोजन गर्ने गराउने ।
- (२) जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाउँ विकास समिति तथा समुदाय तहको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी लागू गर्न आवश्यक पर्ने श्रोत पुस्तिकाहरू (Manuals) तयार गरी क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने ।
- (३) स्थानीय स्तरमा विपद् व्यवस्थापनको कार्यमा सहयोग गर्ने केन्द्रीय स्तरका निकायहबीच समन्वय कायम गर्ने, स्रोतको खप्त्याई र दोहोरपन हुन नदिने ।
- (४) विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न जिल्ला विकास समितिका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न जिल्ला विकास समितिलाई उत्प्रेरित गर्ने ।
- (५) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गर्नेछ ।

१५. जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी :

विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछ :

- (१) जिल्ला विकास समितिले योजनाले पहिचान गरेको उच्च जोखिममा रहेको नगरपालिका र गाउँ विकास समिति छनोट गरी जिल्ला परिषद्बाट स्वीकृत गराएर एकीकृत विपद् व्यवस्थापनको माध्यमबाट “विपद् व्यवस्थापन नमुना नगर वा गाउँ” को विकास गर्नुपर्नेछ ।
- (२) नमुना नगर वा गाउँको विकास गर्दा विकास साभेदारहरूसँग समेत सहकार्य गर्न सकिनेछ ।
- (३) जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना गरेर कोष सञ्चालन निर्देशिका तयार गरी सोहीबमोजिम प्रत्येक वर्ष बजेट छुट्याउनु पर्नेछ । नगरपालिका र गाउँ विकास समितिमा समेत कोषको स्थापना गर्न सहयोग तथा टेवा प्रदान गर्नुपर्नेछ ।
- (४) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र कार्यदलका पदाधिकारी तथा सदस्य र नगरपालिका एवम् गाउँ विकास समितिमा कार्यरत कर्मचारी तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूका लागि विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।
- (५) विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा जिल्लामा कार्य गर्ने विभिन्न सङ्घसंस्था र सोअन्तरगत रहेका दक्ष जनशक्ति तथा स्वतन्त्र विज्ञहरूको समूहको सूची तयार गर्नुपर्नेछ ।
- (६) जिल्लाको वार्षिक तथा आवधिक योजनामा विपद् व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नु, गराउनु पर्नेछ ।

- (७) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिस्तरीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ ।
- (८) जिल्लामा सञ्चालित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गर्नुपर्नेछ ।
- (९) सरकारी एवम् गैरसरकारी सङ्घसंस्था, निजी क्षेत्रको कार्यक्रमको समन्वय, अनुगमन, समीक्षा र मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।
- (१०) नगरपालिका र गाउँ विकास समिति स्तरमा विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा भइनसकेको अवस्थामा त्यस्तो योजना तर्जुमा गर्न नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिलाई सहयोग गर्नुपर्नेछ ।
- (११) विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका क्रममा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, विषयगत कार्यालयहरू, सुरक्षा निकायहरू, स्वास्थ्य सेवा प्रदानमा संलग्न निकायहरू, नगरविकास समिति, विद्यालयहरू तथा गैरसरकारी संस्था र निजी क्षेत्रबीच समन्वय गर्नुपर्नेछ ।
- (१२) जिल्लामा प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित विपद् व्यवस्थापन गर्ने सन्दर्भमा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको निरन्तर समन्वयमा रही जिल्लामा कार्यरत सङ्घ, संस्था, नागरिक समाज, गैरसरकारी संस्था, अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, रेडक्रस, स्काउट समेतको प्रभावकारी परिचालन गर्ने वातावरण मिलाउने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

१६. नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको जिम्मेवारी :

विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछ :

- (१) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र कार्यदललाई आफ्नो क्षेत्रको विपद्सम्बन्धी तथ्याङ्क, सूचना, प्रमुख समस्याजस्ता जानकारी आवश्यकताअनुसार यथासमयमा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- (२) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र कार्यदलले खटाएका सहजकर्ता, सूचना सङ्कलनकर्ता र प्राविधिकलाई आफ्नो क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थाका बारेमा यथार्थ सूचना तथा जानकारी उपलब्ध गराउने र आवश्यकताअनुसार स्थलगत भ्रमण गराउनु पर्नेछ ।
- (३) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका सङ्कटासन्न वडा र आवास क्षेत्र तथा समुदाय तहको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्न आर्थिक एवम् प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- (४) स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन र समुदायको क्षमता अभिवृद्धिका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- (५) विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरूलाई नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको वार्षिक तथा आवधिक योजनामा प्राथमिकताका साथ समावेश गरी जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाको अभिन्न अङ्गको रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- (६) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनालाई यथार्थमा आधारित बनाउन योजना तर्जुमाका क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलनका लागि वडा नागरिक मञ्चका प्रतिनिधि, नागरिक सचेतना केन्द्र, टोक विकास संस्था/सामुदायिक सङ्घसंस्था र सामाजिक परिचालकहरूलाई परिचालन गर्नुपर्नेछ ।

१७. सम्बन्धित निकायहरूको कर्तव्य :

- (१) यस निर्देशिकामा भएका मूलभूत सिद्धान्तको पालना हुनेगरी कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु सम्बन्धित सबैको कर्तव्य हुनेछ ।
- (२) जिल्लाको विकास योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सबै कार्यक्रमलाई जिल्ला विकास योजनाको परिपूरक हुनेगरी सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।
- (३) जिल्लामा सञ्चालन हुने विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पूर्ण योजना तथा कार्यक्रमहरू सम्बन्धित सबै सरोकारवाला निकाय, सङ्घसंस्था तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरूले समेत यसै निर्देशिकाबमोजिम सञ्चालन गर्नु गराउनु पर्नेछ ।

१८. थपघट र हेरफेर :

यस निर्देशिका कार्यान्वयनका क्रममा कुनै बाधा अडचन आइपरेमा त्यस्तो बाधा अडचन फुकाउने प्रयोजनका लागि मन्त्रालयले आवश्यकताअनुसार व्याख्या, थपघट, संशोधन वा हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

१९. निर्देशिकाबमोजिम हुने :

यस निर्देशिका लागू हुनुपूर्व विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी स्वीकृत तथा कार्यान्वयन भएका योजना तथा कार्यक्रम यसै निर्देशिकाबमोजिम भए गरेको मानिनेछ ।

अनुसूची- १

(दफा ५.क(२) सँग सम्बन्धित)

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति तथा काम, कर्तव्य र अधिकार

१. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिको गठन

(१) स्थानीय विकास अधिकारी	संयोजक
(२) जिल्ला प्रशासन कार्यालयका अधिकृत प्रतिनिधि	सदस्य
(३) जिल्ला प्रहरी कार्यालय, प्रमुख	सदस्य
(४) सशस्त्र प्रहरी बलको कार्यालय, प्रमुख	सदस्य
(५) नेपाली सेना व्यारेक, प्रमुख	सदस्य
(६) जिल्ला शिक्षा कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(७) जिल्ला कृषि विकास कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(८) जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(९) जिल्ला वन कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१०) जिल्ला पशुसेवा कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(११) जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१२) जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण डिभिजन कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(१३) सडक डिभिजन कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(१४) जिल्ला प्राविधिक कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१५) जिल्लास्थित नगरपालिकाका प्रमुखहरू	सदस्य
(१६) भवन निर्माण तथा सहरी विकास डिभिजन कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१७) महिला तथा बालबालिका जिल्ला कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१८) जिविसले मनोनित गरेका उच्च सडकटासन्न दुई गाविसका प्रमुख	सदस्य
(१९) जिल्ला उद्योग वाणिज्य सङ्घ, अध्यक्ष	सदस्य
(२०) नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका जिल्ला सभापति	सदस्य
(२१) जिविसबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनमा कार्यरत ३ वटा संस्थाको प्रतिनिधि १/१	सदस्य
(२२) जिल्ला विकास समितिबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विज्ञ	सदस्य
(२३) जिल्ला विकास समितिको योजना, अनुगमन तथा प्रशासकीय अधिकृत वा निज नभएको अवस्थामा स्थानीय विकास अधिकारीले तोकेको अधिकृत	सदस्य सचिव

२. योजना तर्जुमा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

- (१) जिल्ला स्तरीय विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमाका लागि नेतृत्वदायी भूमिकानिर्वाह गरी कार्यदललाई नियमित रूपमा सुझाव र सल्लाह दिने ।
- (२) योजना तर्जुमाका लागि सम्भावित विकास साभेदारहरूमाफत आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्राप्त गर्न पहल गर्ने तथा अन्य क्षेत्रबाट सहयोग जुटाउन पहल गर्ने ।
- (३) योजना तर्जुमाको प्रत्येक चरणमा विपद्को जोखिममा रहेका समुदायका प्रतिनिधि, महिला, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा सबै जातजाति र वर्गको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने ।
- (४) विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यदलबाट तयार भएको योजना जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमाफत स्वीकृतिका लागि जिल्ला विकास समितिमा पेस गर्ने ।

अनुसूची- २

(दफा ५.क(३) सँग सम्बन्धित)

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यदल तथा काम, कर्तव्य र अधिकार

१. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यदलको गठन

(१) स्थानीय विकास अधिकारी	संयोजक
(२) जिल्ला शिक्षा कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(३) जिल्ला कृषि विकास कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(४) जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(५) जिल्ला वन कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(६) जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(७) जिल्ला प्रशासन कार्यालयका अधिकृत प्रतिनिधि	सदस्य
(८) जिल्ला प्राविधिक कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(९) नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका जिल्ला स्तरीय प्रतिनिधि	सदस्य
(१०) जिल्ला विकास समितिले मनोनयन गरेको विकास साभेदारको प्रतिनिधि	सदस्य
(११) जिल्ला उद्योग वाणिज्य सङ्घका प्रतिनिधि	सदस्य
(१२) जिविसबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापसम्बन्धी विज्ञ	सदस्य
(१३) जिल्ला विकास समितिको योजना, अनुगमन तथा प्रशासकीय अधिकृत वा निज नभएको अवस्थामा स्थानीय विकास अधिकारीले तोकेको अधिकृत	सदस्य सचिव

२. योजना तर्जुमा कार्यदलको काम, कर्तव्य तथा अधिकार :

- (१) योजना तर्जुमा प्रक्रियामा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति, जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र विषयगत कार्यालयसहित अन्य सरोकारवाला निकायसँग नियमित समन्वय गरी सुभाब लिने ।
- (२) योजना तर्जुमा परामर्शदातासँग नियमित समन्वय गरी निजको सल्लाहबमोजिम योजना तर्जुमाका कार्य अधि बढाउने ।
- (३) नगरपालिका एवम् गाउँ विकास समितिमा सञ्चालन गरिने सहभागितामूलक जोखिम तथा क्षमता विश्लेषणका लागि तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन गरी परामर्शदाताको सल्लाहबमोजिम विश्लेषण गर्ने ।
- (४) स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न अपनाइने प्रक्रिया र विधिबाट प्राप्त सूचना र तथ्याङ्कको आधारमा समुदाय, वडा र नगरपालिका एवम् गाविसको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने ।
- (५) योजना तर्जुमा प्रक्रियाको हरेक चरणमा विपद् प्रभावित तथा सङ्कटासन्न वडाका प्रतिनिधि, महिला, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, तथा सबै जातजाति र वर्गको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने ।
- (६) जिम्मेवारीसहितको कार्यतालिका तयार गरी आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरेर योजना तर्जुमा गर्ने ।
- (७) तोकिएबमोजिमका प्रक्रिया र विधिहरूको अधिकतम उपयोग गरी तयार भएको जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिसमक्ष पेस गर्ने ।

अनुसूची- ३

(दफा ५ ख(३) संग सम्बन्धित)

विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा प्रशिक्षणका लागि आधारभूत विषयसूची

सेसन	कार्यक्रम	समय
पहिलो दिन		
०	सहभागी आगमन/दर्ता	०
१	तालिमको उद्देश्य, सहभागीबीच परिचय, तालिमका नियम र समूह निर्माण	१ घण्टा
२	विपद् व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने शब्दावली	१:३० घण्टा
३	प्रकोपको परिचय, प्रकार, कारण र प्रभाव	१:३० घण्टा
४	विपद् व्यवस्थापन : आवश्यकता तथा महत्व र विपद् व्यवस्थापन चक्र	१:३० घण्टा
५	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना, उद्देश्य, महत्व र तर्जुमा प्रक्रिया	१:३० घण्टा
दोस्रो दिन		
११	सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषणको अवधारणा, प्रक्रियाबारे जानकारी	१:३० घण्टा
१२	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजार र तिनको प्रयोग विधि	३:०० घण्टा
१३	गाविस तथा नगरपालिका तहका सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलनविधि	१:०० घण्टा
१४	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदनको ढाँचाबारे छलफल	१:०० घण्टा
१५	स्थलगत कार्य तथा अभ्यासबारे छलफल र तयारी	३० मिनेट
तेस्रो दिन		
०	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका लागि कार्यक्षेत्र प्रस्थान	१:०० घण्टा
१६	औजारको प्रयोग विधिबारे समूहमा अभ्यास प्रकोपको सूचीकरण र स्तरीकरण, प्रकोप पात्रोको तयारी, विपद्को ऐतिहासिक समयरेखा तयारी, सामाजिक नक्सा तयारी, समस्या वृक्ष विश्लेषण, धरातलीय हिँडाइ, संस्थागत विश्लेषण वा रोटी चित्र, लक्षित समूह छलफल, गतिशीलता नक्सा र प्रत्यक्ष अवलोकन	७:०० घण्टा
चौथो दिन		
१	विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा रहेका विद्यमान नीतिगत व्यवस्था र संरचना	१:३० घण्टा
२	अभ्यासको नतिजा लेखन र प्रतिवेदन तयारीका लागि समूह कार्य	३:३० घण्टा
३	प्रतिवेदन प्रस्तुति तथा छलफल र सहमती	२:०० घण्टा
४	कार्ययोजना तयारी र समापन ।	३० मिनेट

द्रष्टव्य :

१. उपरोक्त समय-तालिका तथा तालिम सेसन आवश्यकताअनुसार थपघट वा परिमार्जन गर्न सकिनेछ ।
२. क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमअन्तर्गत जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी विषय समेटिएको विज्ञान, प्रविधि तथावातावरण मन्त्रालयबाट तयार प्रशिक्षण सामग्रीसमेत समावेश गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची- ४

(दफा ६ क(१) सँग सम्बन्धित) विपद् जोखिम विश्लेषणका प्राविधिक विधि तथा औजारहरू

१. बाढी विश्लेषण (Flood Analysis)

जिल्लामा हुने बाढीको प्राविधिक विश्लेषणका लागि निम्नानुसारका विधि तथा औजारहरू प्रयोग गर्नुपर्नेछ :

- १.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- १.२ भौगोलिक सूचना प्रणाली विश्लेषण (GIS & remote sensing)
- २.३ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- १.४ प्रमुख नदीहरूको जलप्रवाह मापन (Water flow measurement & gauze reading of major rivers)
- १.५ जलवायुसम्बन्धी तथ्याङ्कको विश्लेषण (Hydro-meteorological data analysis)
- १.६ नदीको संरचना विश्लेषण (River morphology Analysis)
- १.७ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)
- १.८ ऐतिहासिक प्रवृत्तिरेखाको आधारमा बाढीको तह नक्साङ्कन (Flood level marking)

२. पहिरोको विश्लेषण (Landslide Analysis)

पहिरोको प्राविधिक विश्लेषणका लागि निम्नानुसारका विधि तथा औजारहरू प्रयोग गर्नुपर्नेछ :

- २.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- २.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- २.३ भौगोलिक सूचना प्रणाली (GIS & remote sensing)
- २.४ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)
- २.५ पहिरोको आकार मापन (Dimension measure)
- २.६ भीरालो मापन (Slope measurement)
- २.७ बक्रता मापन (Curvature measurement)
- २.८ कार्यक्षेत्रमा माटो र चट्टानको परीक्षण (In situ test)
- २.९ प्रयोगशाला परीक्षण (Lab test)

३. भूक्षय विश्लेषण (Soil Erosion Analysis)

- ३.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- ३.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- ३.३ भौगोलिक सूचना प्रणाली विश्लेषण (GIS & remote sensing)
- ३.४ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)
- ३.५ थेग्राइ विश्लेषण (Sedimentation analysis)
- ३.६ फैलावट (Canopy coverage)

४. भूउपयोग तथा जलाधार व्यवस्थापन (Land use and watershed management)

- ४.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- ४.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- ४.३ भौगोलिक सूचना प्रणाली विश्लेषण (GIS & remote sensing)
- ४.४ वानस्पतिक वितरण (Vegetation distribution)
- ४.५ भूउपयोगको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण (Existing situation of land use practice)

- ४.६ खेतीप्रणाली (Agricultural/cultivation system)
- ४.७ जैविक प्रविधि (Bio-technology)
- ४.८ जलउपयोग विश्लेषण (Existing situation of water use practice)

५. भूकम्पीय जोखिम विश्लेषण (Earthquake risk analysis)

- ५.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- ५.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- ५.३ भूगर्भिक अध्ययन
- ५.४ भूगर्भीय चिराको अध्ययन (Fault analysis)
- ५.५ ऐतिहासिक समयरेखा विश्लेषण (Historical Timeline)
- ५.६ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)

द्रष्टव्य : उपरोक्तमबोजिमका प्राविधिक विधि तथा औजारहरूको प्रयोग जलवायु परिवर्तनको प्रभावकोसमेत विश्लेषण गर्ने गरी स्थानीय अनुकूलताअनुसार गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची- ५

(दफा ६ ख(१) सँग सम्बन्धित)
गाउँ विकास समिति तथा नगरपालिकाको विपद् र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी विगतको
तथ्याङ्क सङ्कलन ढाँचा

(विगत २५ वर्ष र पछिल्लो ५ वर्षको)

गाउँ विकास समिति/नगरपालिका :

प्रकोप :

क्र. सं.	क्षतिको विवरण	अघिल्लो २५ वर्षको	पछिल्लो पाँच वर्षको					जम्मा	पुष्टयाइँका विधि
			५	४	३	२	१		
१	मानवीय क्षति								
१.१	मृत्यु सङ्ख्या								
१.२	वेपत्ता सङ्ख्या								
२	विस्थापित तथा प्रभावित परिवार सङ्ख्या								
३	पूर्ण रूपमा क्षति भएका घर सङ्ख्या								
४	क्षति भएको जम्मा सम्पत्ति रु.								
४.१	क्षति भएको व्यक्तिगत धनमाल (रु. हजारमा)								
४.२	पुल(मूल्यमा)								
४.३	बाटो/सडक(मूल्यमा)								
४.४	विद्यालय(मूल्यमा)								
४.५	अस्पताल तथा स्वास्थ्य चौकी (मूल्यमा)								
४.६	सामुदायिक भवन (मूल्यमा)								
४.७	क्षति भएको बाली (रु हजारमा)								
४.८	क्षति भएको घरपालुवा पशु सङ्ख्या								

	गाई								
	भइँसी								
	खसी तथा बाखा								
	अन्य (खुलाउने)								
५	खेतीयोग्य भूमि र वनक्षेत्रको क्षति (विघा वा रोपनी)								
६	विपद्बाट परेको सामाजिक प्रभाव								
६.१	विपद्का कारण भएका महिला हिंसा								
६.२	विपद्पछि लुटपाट, हिंसा र अन्य सामाजिक अपराध								
६.४	विपद्का कारण सामुदायिक संस्थाको निष्क्रियता								

द्रष्टव्य :

१. सूचना सङ्कलन गर्दा हरेक प्रकोपको लागि अलग-अलग फारम प्रयोग गर्नुपर्छ ।
२. विगत २५ वर्षको तथ्याङ्क तथा सूचनाको विश्लेषण विशेषगरी जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र अनुकूलनका उपायबारे जानकारी लिन गरिनेछ ।

अनुसूची- ६

(दफा ६ ख(२) सँग सम्बन्धित)

सामाजिक सङ्कटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण औजारहरू

१. प्रकोप नक्साङ्कन तथा स्तरीकरण

जिल्लामा हुने प्रकोपका घटना र उत्पन्न विपद्बाट जनधनको क्षति भइरहेका आधारमा प्रकोपको सूची तयार गरी धेरै क्षति गर्ने प्रकोप पहिचान तथा स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ । गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाभित्र हुने प्रकोपको सूची र स्तरीकरण गर्न निम्नबमोजिमको तालिका प्रयोग गर्नुपर्छ :

प्रकोप	पहिरो	बाढी	आगलागी	हुरीबतास	महामारी	भूकम्प	हिमताल विष्फोट	शीतलहर	जनावर आतङ्क
पहिरो									
बाढी									
आगलागी									
हुरीबतास									
महामारी									
भूकम्प									
हिमताल विष्फोट									
शीतलहर									
लङ्गली जनावर आतङ्क									
जम्मा अङ्क									
स्तर									

२. प्रकोप पात्रो

जिल्लाभित्रका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र कुन समयमा कुन प्रकोप हुन्छ भनेर पत्ता लगाई त्यसको समयरेखा तयार गरी जिल्लामा हुने प्रकोपको समय निर्धारण गर्नु पर्छ । यसको लागि निम्नबमोजिमको तालिका तयार गर्नुपर्छ :

प्रकोप	बैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कार्तिक	मङ्सिर	पुस	माघ	फागुन	चैत्र
बाढी												
पहिरो												
आगलागी												
हुरीबतास												
महामारी												
भूकम्प												
हिमताल विष्फोट												
शीतलहर												
जनावर आतङ्क												
जम्मा												
स्तरीकरण												

३. ऐतिहासिक समय रेखा

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र विगतमा कुन प्रकोपबाट कस्तो विपत्ति परेको थियो भन्ने जानकारी लिन विपद्को ऐतिहासिक समयरेखा तयार गर्नु पर्छ। यसबाट प्रकोपको दोहोरिने प्रवृत्ति, त्यसले पुऱ्याउने क्षति, जलवायु परिवर्तनको सङ्केत तथा प्रभावको बारेमा जानकारी एकीकृत गर्न सकिन्छ। यसको लागि निम्नबमोजिमको फारम प्रयोग गर्नुपर्छ :

प्रकोप :

गाविस/नपा/जिल्ला :

क्र.सं.	वर्ष	स्थान	क्षतिको विवरण (मृत्यु, घाइते, क्षतिग्रस्त घर, बालीनाली, प्रभावित परिवार, विस्थापित परिवार, क्षति भएको भौतिक सम्पत्ति रु., क्षतिग्रस्त खेतीयोग्य भूमि र अन्य सामाजिक प्रभाव)
१			
....			

४. प्रकोप विश्लेषण

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र हुने प्रकोप, त्यसको कारण र प्रभावको पहिचान गर्नु पर्छ। यसको लागि माथि उल्लिखित प्रकोपको पहिचान, प्रकोप हुने महिना र ऐतिहासिक समयरेखाको आधारमा प्रकोपको प्रकृति, आवृत्ति, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र त्यसको मूल कारण के हो भनेर पहिचान गरी निम्नबमोजिमको ढाँचामा लेख्नु पर्नेछ :

क्र.सं.	प्रकोप	जलवायु परिवर्तनको अवस्था	कारण	प्रभाव	समाधानका सम्भावित उपाय
१					
...					

५. सामाजिक स्रोत नक्साङ्कन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता पहिचान

समुदायमा रहेको सङ्कटासन्नता र क्षमता पहिचान गर्न समुदायभित्र रहेका प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक साधन, स्रोत आदि उल्लेख भएको सामाजिक नक्सा समुदायका प्रतिनिधिको प्रत्यक्ष सहभागितामा तयार गरी गाउँको वास्तविक अवस्थाको विश्लेषण गर्नुपर्नेछ। यसरी तयार हुने नक्सामा समुदायको अवस्थिति, खोला तथा नदीनाला, पोखरी, खेतीयोग्य जमिन, बाटो तथा सडक सञ्जालहरू, सामुदायिक भवनहरू, विद्यालय, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू, वनजङ्गल, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति भवन, विजुली, सुरक्षित आश्रय स्थलहरू वा आश्रयस्थलका लागि उपयुक्त क्षेत्र, खानेपानी, सरसफाइको अवस्था स्पष्ट रूपमा देखाउनु पर्छ। यरी सङ्कलित जानकारीका आधारमा समुदाय र वडाको जोखिम र क्षमताको सूची निम्नबमोजिम तयार गर्नुपर्नेछ :

गाउँ विकास समिति	वटा र टोल/ बस्ती	सम्भावित विपद्	विपद्बाट प्रभाव परेको विषयगत क्षेत्र	विपद्को सामना गर्न गरिएको कार्य
१				
....				

६. समस्या वृक्ष विश्लेषण

जिल्लामा विपद् तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी विद्यमान समस्याको उत्पत्ति, त्यसको कारण र प्रभाव विश्लेषण गर्नका लागि समस्या वृक्ष विश्लेषणलाई एक प्रमुख औजारको रूपमा प्रयोग गरिन्छ। यस विधिअन्तर्गत वृक्षको काण्डले समस्या, जराहरूले कारण र हाँगा तथा पातहरूले प्रभावको प्रतिनिधित्व गरेको मानी वास्तविकता पहिचान गरिन्छ। विपद्जन्य जोखिम व्यवस्थापन गर्न समस्याको मूलकारण पत्ता लगाउन यो औजारको प्रयोग हुन्छ। यस विधिबाट प्राप्त नतिजालाई निम्नानुसार सूचीकरण गर्नुपर्छ :

क्र.सं.	समस्या	समस्याको मूल कारण	समुदायमा परेको प्रभाव	कैफियत
१				
...				

७. संस्थागत क्षमता विश्लेषण

विपद्को समयमा आवश्यक पर्ने सेवा, सुविधा, सुरक्षा उपलब्ध गराउने सरकारी निकाय वा सुरक्षा निकाय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, स्थानीय सस्थाहरू र अन्य मानवीय सेवा प्रदायक सङ्घसंस्था, वित्तीय संस्था, सहकारी, स्वास्थ्य सेवा केन्द्र आदिको उपलब्धता र सम्बन्धको विश्लेषण गरिन्छ। यसबाट जिल्लाको सामाजिक सम्बन्ध र महत्वको मापन गर्छ। यस औजारको प्रयोगबाट विपद् व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सामाजिक तथा सार्वजनिक निकायसम्मको पहुँचको विश्लेषण गर्छ। यसको विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई तलको तालिकामा भर्नु पर्छ :

क्र.सं.	कार्यालय तथा सङ्घसंस्था	ठेगाना	विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा प्राप्त हुनसक्ने योगदान
क	जिल्लाभित्र		
१.			
...			
ख	क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय तह		
१.			
...			

८. लक्षित समूह छलफल

सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका विभिन्न औजारको प्रयोगबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कको पुनरावलोकन, अनुगमन वा परीक्षण र छुटेका विषय पत्ता लगाउन समुदायको सानो समूहमा छलफल गर्नु नै लक्षित समूह छलफल हो। समुदायका महिला, सीमान्तीकृत वर्ग, बूढापाका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, दलित, जनजातिसमेत सबै वर्गलाई समेटेर यसप्रकारको छलफल गर्नुपर्छ। यस्तो छलफलमा सबै सहभागीलाई समान रूपले आफ्ना विचार र भनाइ राख्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ। यस प्रक्रियाबाट प्राप्त सूचनालाई निम्नानुसारको ढाँचामा सूचीकृत गर्नुपर्छ :

गाविस/नपा :

समूह : महिला/अपाङ्गता/दलित आदि

क्र. सं.	समस्या (तल उल्लेख गरिएको बुँदा उदाहरण मात्र हुन्)	कारण	प्रभाव	सम्भावित समाधानका उपाय	कैफियत
१	विपद् र विपद्का सबाल				
२	जीविकोपार्जन तथा खाद्य सुरक्षा				
३	खानेपानी, सरसफाइ तथा महामारी				
४	जलवायु परिवर्तन र त्यसको प्रभाव				

९. प्रत्यक्ष अवलोकन

माथि उल्लेख भएका औजारको प्रयोगबाट प्राप्त नतिजालाई पुनरावलोकन तथा परीक्षणका लागि प्रत्यक्ष अवलोकन विधि अपनाइन्छ। सङ्कटासन्न क्षेत्र, समुदाय, प्राकृतिक स्रोत तथा साधन, भौतिक संरचना, सार्वजनिक सम्पत्ति तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि गर्नुपर्ने कामको सही पहिचान गर्न यस औजारको प्रयोग गर्नुपर्छ। अवलोकनका क्रममा प्राप्त नतिजालाई निम्न ढाँचामा सूचीकृत गरी विश्लेषण गर्नुपर्नेछ :

क्र. सं.	अवलोकन गरिएको स्थान	विपद्को प्रमुख समस्या	उपलब्ध क्षमता	समुदायका आवश्यकता
१.				
...				

१०. स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको लेखाइकन

यस अनुसूचीमा उल्लेख भएका सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजारको प्रयोगबाट गाउँ विकास समिति र नगरपालिका क्षेत्रका समुदायले विपद्को सामना गर्न अपनाउने गरेका विधिहरूको सूची तयार गरी निम्नबमोजिमको खाकामा स्थानीय ज्ञान, सीप र विधिको सूचीकरण गर्नुपर्नेछ :

क्र.सं.	विपद्को प्रकार	विपद् भएको वर्ष/महिना	विपद्पहिले गरिएको पूर्वतयारी तथा जोखिम व्यवस्थापनका कार्य	जोखिम व्यवस्थापनका लागि विपद्कोसमय र विपद्पछि अपनाइएका विधि
१				
२				
...				

अनुसूची- ७

(दफा ६ ख(५) सँग सम्बन्धित)

जिल्लाभित्रका गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

क. सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

विपद्बाट विगतमा भएको क्षतिसम्बन्धी तथ्याङ्कको गणितीय विश्लेषण गरी त्यसको आधारमा जिल्लाअन्तर्गतका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नुपर्छ। क्षतिको गणितीय विश्लेषणका लागि कूल ३०० अङ्कभारलाई आधार मानिएको छ। कूल अङ्कमध्ये मानवीय क्षतिका लागि २५ प्रतिशत अर्थात् ७५ र अन्य ५ प्रकारका क्षतिको लागि प्रत्येकलाई १५ प्रतिशत अर्थात् ४५ अङ्क कायम गरिएको छ। यसरी कायम गरिएको अङ्कलाई तल (ख) मा गरिएको गणनालाई आधार मानेर सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ।

जिल्ला विकास समिति :

विपद् :

क्षतिको स्वरूप	मानवीय क्षति	प्रभावित तथा विस्थापित परिवार	घरको क्षति	आर्थिक क्षति	खेतीयोग्य भूमि र वनक्षेत्रको क्षति	सामाजिक क्षति	कूल अङ्क	अङ्कभार	सङ्कटा-सन्नता स्तरीकरण
अङ्कभार	२५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१०० प्रतिशत	न्यूनतम र अधिकतम अङ्कभार	
कूल अङ्क	७५	४५	४५	४५	४५	४५	३००	०३३ देखि १.०० सम्म	
क्र.सं.	गाविस/नपा								
१.									
....									

ख. सङ्कटासन्नता स्तरीकरण अङ्कभार गणना

माथि (क) मा उल्लेख भएबमोजिम क्षति भएका ६ वटा विषय क्षेत्रका लागि निम्नबमोजिम अङ्क दिनु पर्नेछ। यसरी दिइएको अङ्कलाई जोडेर ३०० ले भाग गरेमा अङ्कभार निस्कनेछ। अङ्कभारका आधारमा तल (ग) बमोजिम सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ।

क्र.सं.	जोखिममा रहेका तत्व	क्षतिको सङ्ख्या	प्राप्त हुने अङ्क
१.	मानवीय क्षति (मृत्यु र हराएको सङ्ख्या)	१ देखि ५ जना	२५
		६ देखि १० जना	५०
		११ जनाभन्दा बढी	७५
२.	विस्थापित तथा प्रभावित परिवार	२०० परिवारसम्म	१५
		२०१ देखि ५०० परिवारसम्म	३०
		५०१ परिवारभन्दा बढी	४५
३.	क्षतिग्रस्त घर	१०० घरसम्म	१५
		१०१ देखि २०० घरसम्म	३०
		२०१ भन्दा बढी घर	४५

४.	आर्थिक क्षति	२५ लाख रूपैयासम्म	१५
		२५ लाख १ देखि ३५ लाख रूपैयासम्म	३०
		३५ लाखभन्दा बढी	४५
५.	खेतीयोग्य जमिन	१०० रोपानीसम्म	१५
		१०१ देखि ३०० रोपनीसम्म	३०
		३०१ रोपनीदेखि माथि	४५
६.	सामाजिक प्रभाव	महिला हिंसा भएमा	१५
		महिला हिंसासमेत लुटपाट पनि भएमा	३०
		महिला हिंसा, लुटपाट र सामुदायिक संस्थाहरू निष्क्रिय भएमा	४५

ग. सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

माथि उल्लेख भएवमोजिम लेखाजोखाबाट निस्किएको अङ्कभारलाई आधार मानेर निम्नवमोजिम सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ :

क्र.सं	अङ्कभार	स्तर
१	०.८-१.०० अङ्कभार	उच्च सङ्कटासन्न
२	०.६-०.७९ अङ्कभार	मध्यम सङ्कटासन्न
३	०.५९ भन्दा कम अङ्कभार	न्यून सङ्कटासन्न

अनुसूची- ८

(दफा ६ घ(१) सँग सम्बन्धित) जिल्लाको सडकटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्र

१. जिल्लाको प्रमुख सडकटासन्नता

जलवायु, हावापानी आदिको अवस्था र प्रभाव ।

प्राकृतिक स्रोत साधन, जस्तै जलसम्पदा, ताल, पोखरी, वन सम्पदा, खनिजपदार्थ आदि ।

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र भएर बग्ने खोलानाला तथा नदी र तिनबाट पर्ने प्रभाव

सडकको अवस्था कालोपत्रेकिमि, कच्ची मोटरबाटोकिमि, गोरेटोकिमि

भू-उपयोग : कृषि, वन, खेर गइरहेको, पानीले ढाकेको चरन, अवास आदि ।

२. जनसङ्ख्याको विवरण

२.१ जातजातिअनुसारको जनसङ्ख्या

(नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा जिल्ला विकास समितिको पार्श्वचित्रअनुसार उल्लेख गर्ने)

गाविस/ नपा	दलित				जनजाति				मधेशी तथा अल्पसङ्ख्यक				अन्य			
	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा
जम्मा																

२.२ उमेरअनुसारको जनसङ्ख्या

(नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा जिल्ला विकास समितिको पार्श्वचित्रअनुसार उल्लेख गर्ने)

गाविस/ नपा	गर्भवती	१ वर्ष मुनि	५ वर्षमुनि	६-१२ वर्ष	१३ -१९ वर्ष	२० देखि ५९ वर्ष	६० वर्षमाथि	जम्मा

२.३ अपाङ्गताको विवरण

(नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा जिल्ला विकास समितिको पार्श्वचित्रअनुसार उल्लेख गर्ने)

गाविस/नपा	अपाङ्गताको प्रकार	महिला	पुरुष	जम्मा

३. प्रकोपको अवस्था

(अनुसूची ८ को १, २, ३ र ४ बमोजिम प्रकोप पात्रो, प्रकोपको स्तरीकरण र प्रकोपको ऐतिहासिक समयरेखा र विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजा लेख्ने)

४ स्रोतको उपलब्धता तथा पहुँच

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा समुदायमा भएको क्षमता पत्ता लगाउन निम्नानुसार फारम प्रयोग गर्नुपर्छ। यो फाराममा नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूमा उपलब्ध रहेका स्रोतहरूको सूचीकरण गरी जिल्लाको समग्र क्षमताको सूची तयार गर्नुपर्नेछ।

विवरण	भण्डारण स्थान	मौज्दात रहेको कार्यालय वा निकाय	सङ्ख्या (कति)	क्षमता	अवस्था
भौतिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					
भवन					
स्वास्थ्य केन्द्र/अस्पताल					
भण्डारगृह					
पुल					
सडक					
बाँध					
विद्यालय भवन					
मदरसा					
सुरक्षित आवास तथा स्थान					
सामुदायिक चर्पी					
सञ्चारका साधन					
यातायतका साधन					
पूर्वसूचना प्रणाली					
लाइफ ज्याकेट					
डुङ्गा					
उद्धारका लागि आवश्यक अन्य सामग्री					
मानव संसाधन (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					
आधारभूत खोज तथा उद्धार तालिम प्राप्त जनशक्ति					
जिल्ला विपद् प्रतिकार्यसम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति					
तालिम प्राप्त पौडीबाज					
स्वास्थ्य कर्मी					
तालिम प्राप्त स्वयम्सेवक					
ग्रामीण महिला स्वास्थ्य कार्यकर्ता					
तालिम प्राप्त कृषि प्राविधिक					
शिक्षक					
कर्मचारी					
स्वयम्सेवक					
सिकर्मी					
डकर्मी					
सामाजिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					

सामुदायिक भवन					
पाटी पौवा					
सर्वाजनिक धारा					
मठ मन्दिर					
आर्थिक स्रोत सामाजिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्ने)					
व्यापार व्यवसाय					
उद्योग कलकारखाना					
नोकरी					
बचत समूह					
विपद् व्यवस्थापन कोष					
ब्याङ्क तथा वित्तीय संस्था					
प्राकृतिक स्रोत सामाजिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					
खेतीयोग्य भूमि					
अन्य (उल्लेख गर्नुपर्नेछ)					
निजी ताल तलैया					
प्राकृतिक धारा वा मूल					
कुवा					
नदीनाला					
ताल तथा पोखरी					
सिँचाइको साधन र स्रोत					
वनजङ्गल (हेक्टर वा रोपनी)					
खेती गरिने मुख्य बाली	लगाउने समय	बाली थन्क्याउने समय	उत्पादन (मे. टन)	प्रयोग गरिने मल	बिउको उपलब्धता
धान					
मकै					
गहु					

५. पार्श्वचित्रको मूल अंश

यस निर्देशिकाले निर्देश गरेका चरण, विधि र औजारहरूको विश्लेषणबाट प्राप्त जिल्लाको सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमतासमेत स्पष्ट हुनेगरी आवश्यक देखिएका सुझाव प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ। पार्श्वचित्रको अन्तिममा विश्लेषणका सबै अनुसूचीहरू संलग्न गर्नुपर्नेछ।

अनुसूची- ९

(दफा ७ (१) सँग सम्बन्धित)
जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना
(District Disaster Management Plan)

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति
..... विकास समिति

तयार गरेको मिति :साल.....महिना

सन्देश : सम्बन्धित मन्त्रालयबाट सन्देश प्राप्त भए राख्ने ।
कृतज्ञता ज्ञापन जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति र जिल्ला विकास समितिका प्रमुखबाट योजना तर्जुमार यसको कार्यान्वयनबारे आफ्नो भनाइ राख्ने ।
विषयसूची : योजनाको स्वरूपअनुसार विषयसूची लेख्ने ।

खण्ड - १ : परिचय

- १.१ पृष्ठभूमि :** जिल्लाको सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदनलाई आधार मानेर जिल्लाको छोटो र तथ्याङ्कीय परिचय दिने ।
- १.२ योजनाको उद्देश्य :** यस योजनाको समग्र र निर्दिष्ट उद्देश्य उल्लेख गर्नुपर्नेछ । जिल्लाको भौगोलिकसामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अवस्थाबमोजिम योजनाको उद्देश्य निर्धारण गर्ने ।
- १.३ योजनाको महत्व :** योजना किन तर्जुमा गर्नु परेको हो र यसले के गर्छ भन्ने उल्लेख गर्ने ।
- १.४ योजनाका सीमा :** योजना तर्जुमा गर्दा अपनाइएको विधि, योजनाको प्रभावकारिता, आर्थिक स्रोतजस्ता के-कस्ता सीमा देखिएका छन् भन्ने कुरा छोटकरीमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ । यसले योजना कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नेछ ।
- १.५ योजना तयारी प्रक्रिया :** योजना तर्जुमा गर्दा अपनाइएका प्रक्रियाबारे छोटकरीमा उल्लेख गर्ने ।
- १.७ योजना कार्यान्वयन रणनीति :** योजनाले निर्धारण गरेका कार्यक्रम के-कसरी कार्यान्वयन गर्नसकिनेछ, जिल्लाको वार्षिक कार्यक्रमअन्तर्गत बजेट व्यवस्था गरिनुको अलावा नगरपालिका, गाउँ विकास समिति, समुदाय र सरोकारवाहकहरूको परिचालन कसरी गरिन्छ भन्ने विषयलाई प्रष्ट पार्ने ।
- १.८ योजनाको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन :** यस निर्देशिकाले गरेको व्यवस्था बमोजिम नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन गर्नुपर्नेछ । योजनको विस्तृत पुनरावलोकन र परिमार्जन ५ वर्षको अवधिमा गर्नुपर्नेछ ।

खण्ड - २ : जिल्लाको सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण

२.१ प्रकोपको पहिचान तथा स्तरीकरण : पार्श्वचित्रअनुसारका प्रमुख प्रकोपको उल्लेख गर्ने ।

२.२ प्रकोप विश्लेषण : अनुसूची ६ र ८ मा उल्लेख भएबमोजिम विपद्को विश्लेषणका आधारमा प्राप्तनतिजालाई सङ्क्षिप्त रूपमा निम्न ढाँचामा लेख्नुपर्नेछ :

क्र. सं.	विपद्	कारण	क्षेत्रगत प्रभाव	प्रमुख समस्या	व्यवस्थापन लागि पहिचान भएका उपाय
१					
...					

२.३ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण : जिल्लाभित्रका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिबाट अनुसूची ७ बमोजिम सङ्कलित तथ्याङ्क र सूचनाको विश्लेषणका आधारमा जिल्लाभित्रका कुन नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति कुन प्रकोपका कारण कुन स्तरमा (उच्च, मध्यम र न्यून) सङ्कटासन्न तथा जोखिममा छन् भनेर स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ ।

तालिका नं. प्रकोपको सन्दर्भमा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको सङ्कटासन्नतास्तरीकरण प्रकोपका कारण उत्पन्न हुने विपद्को नगरपालिका तथा गाउँविकास समितिस्तरीय सङ्कटासन्नतातथा जोखिमको स्तरीकरण निम्नबमोजिम गरिएको छ :

क्र.सं.	नपा/गाविस	उच्च सङ्कटासन्न	मध्यम सङ्कटासन्न	न्यून सङ्कटासन्न	पुष्टयाईका आधार
१					
२					
३					

२.४ जिल्लाको क्षमता विश्लेषण : माथि विश्लेषण गरिएको सङ्कटासन्नता र जोखिमको सामना गर्न, जोखिम व्यवस्थापन गर्न जिल्लामा के-कस्ता क्षमता विद्यमान छन् भनेर पहिचान गर्नुपर्नेछ । जिल्लाले आवश्यकता परेको समयमा उपयोग गर्न सक्ने अवस्थामा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्रभएका स्रोतसाधनको अवस्था, स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकाल्नुपर्नेछ ।

२.५ जोखिम पहिचान तथा विश्लेषण : जिल्लाको समग्र सङ्कटासन्नता र क्षमताबीच देखिएको दूरी नै जोखिमको सही चित्र हुनेछ । त्यसका आधारमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन आवश्यक क्रियाकलाप निर्धारण गर्नुपर्नेछ । अतः जिल्लाको वास्तविक जोखिम के हो र यसबाट विकासका क्षेत्र र सम्पत्तिहरूमाथि कस्तोप्रभाव पार्छ भनेर विश्लेषण गरिनु पर्नेछ ।

खण्ड - ३ : विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना

विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमलाई मूलभूत रूपमा 'स्थानीय पूर्वाधार विकास; कृषि; शिक्षा तथा सामाजिक विकास र उद्योग, वन तथा वातावरण संरक्षणजस्ता स्थानीय विकासका क्षेत्रलाई समेटेर प्राकृतिक सम्पत्ति, मानवीय सम्पत्ति, भौतिक सम्पत्ति, सामाजिक सम्पत्ति र वित्तीय सम्पत्तिको दीगो विकासद्वारा उत्थानशील समाजको विकाससँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने क्रियाकलापलाई प्राथमिकताक्रममा राखेर योजना तर्जुमा गर्नुपर्नेछ ।

३.१ रणनीतिक योजना

३.१.१ नीतिगत व्यवस्था

जिल्लाले विपद् व्यवस्थापनका प्रमुख सबाल तथा समस्याको समाधानका लागि नीतिगत रूपमा गर्नुपर्ने कार्यहरूको

पहिचान गरी निम्न ढाँचामा प्राथमिकताक्रममा राखी कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने

प्रमुख विपद्	प्रमुख जोखिम	नीतिगत व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
					आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.२ जनचेतना अभिवृद्धि

विपदलाई सही ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्नका लागि जिल्लाका सबै क्षेत्रमा र विशेषगरी उच्च र मध्यम जोखिममा रहेका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिमा जनचेतना अभिवृद्धि गराउन तलको ढाँचामा आवश्यक गतिविधि निर्धारण गर्ने । जनचेतना अभिवृद्धि गर्दा के-कस्ता विषयलाई बढी ध्यान दिने भन्ने कुरा निक्योल गर्ने ।

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.३ मानव संसाधनको विकास

विपद् व्यवस्थापनका सन्दर्भमा आवश्यक पर्ने मानव स्रोतको विकासका लागि गर्नुपर्ने कार्य र कार्यक्रम निर्धारण गरी प्राथमिकता क्रममा राखी निम्न ढाँचामा कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप निर्धारण गर्ने :

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.४ पूर्वचेतावनी प्रणालीको विकास

विशेषगरी उच्च र मध्यम जोखिममा रहेका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिमा पूर्वचेतावनी तथा सूचना प्रणालीको विकास गर्न सामाजिक सञ्जालको विकास गर्नु पर्छ । यसका लागि के-कस्तो सञ्जाल र विधि तथा प्रविधिको प्रयोग गर्ने हो सो स्पष्ट हुनेगरी प्राथमिकताक्रममा राख्ने

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	पूर्वचेतावनी प्रणालीको प्रविधि तथा सञ्जाल	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.५ परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधिको खोज र प्रबन्धन

विपद्को सामना गर्न समुदायले परम्परादेखि अपनाउँदै आएका प्रविधिलाई अधिकतम उपयोग गर्न के-कस्ता विपद्का समयमा के-कस्ता अभ्यास गरिन्थे भन्ने सूची तयार गरी तिनको प्रबर्द्धन गर्न अपनाउनुपर्ने रणनीतिक कार्यक्रम निर्धारण गर्ने :

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	परम्परागत रूपमा अपनाइएको अभ्यास	उपयोग गर्न र प्रबन्धन गर्न गरिने क्रियाकलाप	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था	
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)

द्रष्टव्य : जिल्लाको समस्याअनुरूप रणनीतिक रूपमा गर्नुपर्ने कार्यलाई विषय-क्षेत्रबमोजिम माथि उल्लेख भएको ढाँचामा थप गर्न सकिनेछ ।

३.२ विकास प्रक्रियामा विपद् व्यवस्थापनको मूल प्रवाहीकरण

विपद्को सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषणबाट प्राप्त परिणामबमोजिम अत्यधिक जोखिम रहेका नगरपालिका र गाउँ विकास समिति तथा जिल्लाबाट सञ्चालन हुने विकास योजनामा विपद् व्यवस्थापनलाई सुनिश्चित गर्न विपद् पूर्व र विपद्पछि पुनर्लाभको चरणमा गर्ने क्रियाकलापलाई तलको ढाँचामा प्राथमिकीकरण गरी योजना तर्जुमा गर्नुपर्नेछ :

३.२.१ विपद् पूर्व गरिने क्रियाकलाप

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	विपद् व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.२.१ कृषि विकास								
३.२.२ स्थानीय विकास पूर्वाधार								
३.२.३ शिक्षा तथा सामाजिक विकास								
३.२.४ उद्योग, वन तथा वातावरण								

३.२.२ विपद्पछि पुनर्लाभ र दीर्घकालीन विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सन्दर्भमा गरिने क्रियाकलाप

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख समस्या	विपद् व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.२.१ कृषि विकास								
३.२.२ स्थानीय विकास पूर्वाधार								
३.२.३ शिक्षा तथा सामाजिक विकास								
३.२.४ उद्योग, वन तथा वातावरण								

३.३ विपद् व्यवस्थापनमा सम्पत्तिहरूको दीगो व्यवस्थापन :

विशेषगरी जीविकोपार्जन र सामाजिक आर्थिक विकासका लागि पहिचान गरिएको प्राकृतिक सम्पत्ति, मानवीय सम्पत्ति, सामाजिक सम्पत्ति, भौतिक सम्पत्ति र आर्थिक वा वित्तीय सम्पत्तिको दीगो व्यवस्थापनमार्फत विपद् व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाएर विपद् पूर्व र विपद्पछि कसरी परिचालन गर्न सकिन्छ भन्ने पहिचान गरी निम्नबमोजिमको ढाँचामा प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रमको तर्जुमा गर्नुपर्नेछ :

३.३.१ विपद्पूर्वका क्रियाकलाप

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख समस्या	विपद् व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.३.१ प्राकृतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								

३.३.२ भौतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन							
३.३.३ मानवीय सम्पत्तिको व्यवस्थापन							
३.३.४ सामाजिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन							
३.३.५ वित्तीय सम्पत्तिकोव्यवस्थापन							

३.३.२ विपद्पछिको पुनर्लाभ र दीर्घकालीन विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्रियाकलाप

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख समस्या	विपद् व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.३.१ प्राकृतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.२ भौतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.३ मानवीय सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.४ सामाजिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.५ वित्तीय सम्पत्तिकोव्यवस्थापन								

३.४ आपत्कालीन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना

विपद्को समय र तत्कालपछि गरिने प्रतिकार्यका लागि तयार हुने योजना “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना” को अभिन्न अङ्ग हुनेछ । अतः जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमाका क्रममा गृह मन्त्रालयद्वारा जारी भएको “जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६७” बमोजिम तयार भएको जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई अलग्गै खण्डको रूपमा राखी प्रतिकार्यमा संलग्न हुने निकायहरूसँग समन्वय गरी सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषणका आधारमा पुनरावलोकन र अध्यावधिक गर्नुपर्नेछ । तर, विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाले प्राथमिकतामा राखेका रणनीतिक कार्यक्रमलाई भने व्यवस्थापन योजनाभित्रै पनि राख्न सकिनेछ ।

विपद् व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने केही महत्वपूर्ण शब्दावली

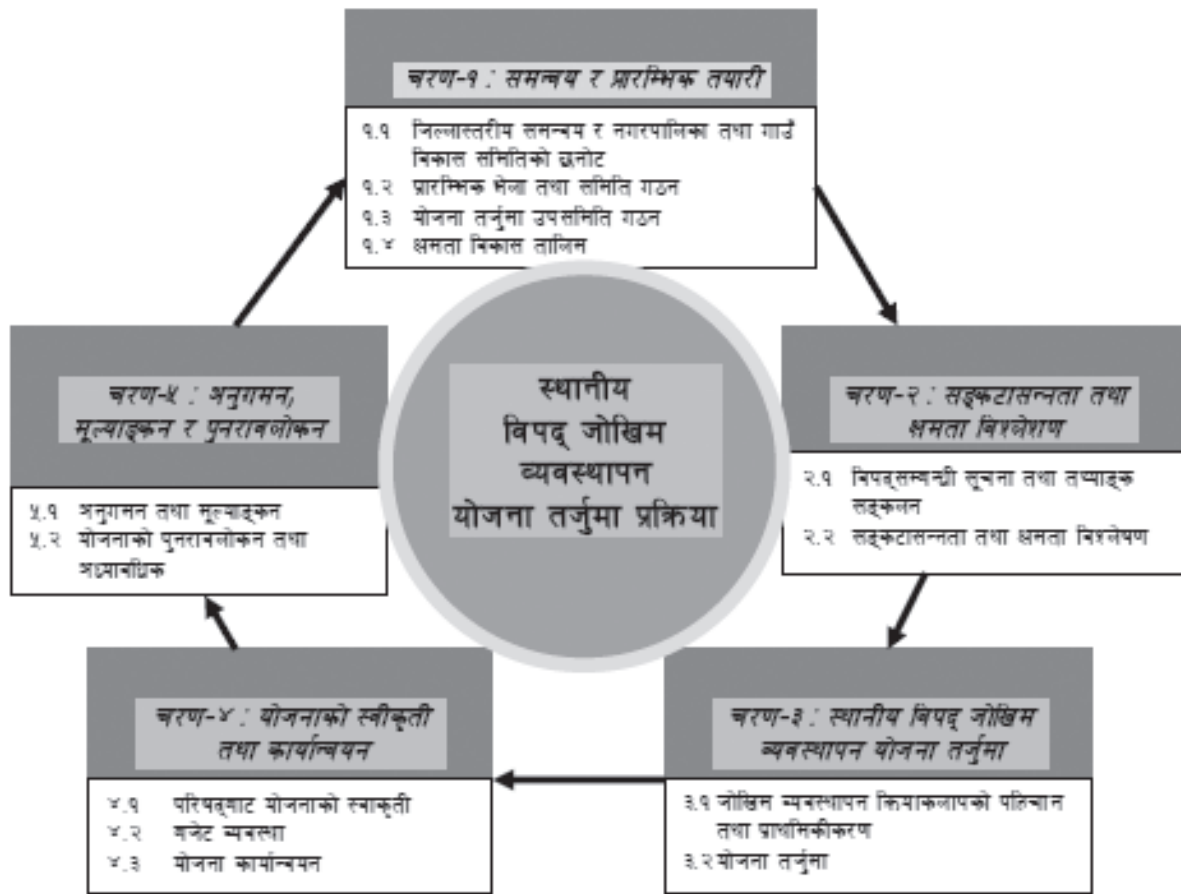
नेपाली शब्द	अङ्ग्रेजी शब्द
भवन निर्माण संशिता	Building Code
क्षमता	Capacity
क्षमता विकास	Capacity Building
जलवायु परिवर्तन	Climate Change
आपत्कालीन व्यवस्थापन	Emergency Management
सामना क्षमता	Coping Capacity
विपद्	Disaster
विपद् जोखिम	Disaster Risk
विपद् व्यवस्थापन	Disaster Management
विपद् जोखिम व्यवस्थापन	Disaster Risk Management
पूर्वचेतावनी प्रणाली	Early Warning System
वातावरणीय ह्रास	Environmental Degradation
सम्मुखता	Exposure
पूर्वानुमान	Forecast
भौगर्भिक प्रकोप	Geological Hazard
प्रकोप	Hazard
पूर्वतयारी	Preparedness
रोकथाम	Prevention
पुनर्लाभ	Recovery
उत्थानशील	Resilience
प्रतिकार्य	Response
प्रबलीकरण	Retrofitting
जोखिम	Risk
जोखिम विश्लेषण	Risk Assessment
जोखिम व्यवस्थापन	Risk Management
जोखिम स्थानान्तरण	Risk Transfer
सङ्कटासन्न / सङ्कटासन्नता	Vulnerable/Vulnerability

स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा
निर्देशिका, २०६८
Local Disaster Risk Management Planning Guideline
(LDRMP)

नेपाल सरकार
स्थानीय विकास मन्त्रालय,
श्रीमहल, जलितपुर
नेपाल

स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा प्रक्रिया

स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८

प्रस्तावना :

नेपाल बाढी, पहिरो, महामारी, आगलागी, शीतलहर र हिमताल विस्फोट, हिमपहिरो तथा विनासकारी भूकम्पको जोखिममा रहेको मुलुक हो । जलवायु परिवर्तनका कारण पर्ने प्रतिकूल प्रभावबाट पनि नेपाल संवेदनशील अवस्थामा रहेको छ । यस सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” मा व्यवस्था भएबमोजिम विपद् जोखिम व्यवस्थापनको क्षेत्रमा पूर्वतयारी तथा जोखिम न्यूनीकरण कार्यलाई विशेष महत्व दिइएको छ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनको सवाललाई विकासका योजनासँग मूलप्रवाहीकरण गरी विपद् उत्थानशील समाज निर्माण गर्ने क्रममा जिम्मेवार निकायले पहलकदमी लिन आवश्यक भइसकेको छ । यस परिस्थितिमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म विस्तार गरी सबै तहका विकास नीति तथा कार्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गर्नुपर्ने यथार्थतालाई आत्मसात् गर्दै दीगो विकासको मान्यतालाई सुनिश्चित गर्न, प्रभावित सबै वर्ग, समुदाय एवम् क्षेत्रको पहुँच र स्वमित्व स्थापित हुनेगरी स्थानीय स्रोत, साधन तथा क्षमताको अधिकतम परिचालन गर्दै विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई सहभागितामूलक, पारदर्शी, उत्तरदायी, समावेशी र जिम्मेवार बनाउन विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ को मूल भावना तथा मर्मलाई आत्मसात गर्दै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३४, २३५ र २६५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी “स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८” स्वीकृत गरी लागू गरिएको छ ।

भाग – १

प्रारम्भिक

१. सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ :

- (१) यस निर्देशिकाको नाम “स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८” रहेको छ ।
- (२) यो निर्देशिका स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट स्वीकृत भएको मितिबाट लागू हुनेछ ।

२. परिभाषा : विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा,

- (क) “ऐन” स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लाई सम्झनुपर्छ ।
- (ख) “नियमावली” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ लाई सम्झनुपर्छ ।
- (ग) “मन्त्रालय” भन्नाले स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई सम्झनुपर्छ ।
- (घ) “विषयगत मन्त्रालय” भन्नाले स्थानीय विकास मन्त्रालयबाहेकका नेपाल सरकारका विकास निर्माण एवम् सेवा सुविधाको प्रवाहसँग सम्बन्धित अन्य मन्त्रालयहरूलाई सम्झनुपर्छ ।
- (ङ) “राष्ट्रिय रणनीति” भन्नाले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” लाई सम्झनुपर्छ ।
- (च) “विकास साझेदार” भन्नाले नेपाल सरकारसँग भएको सम्झौताबमोजिम नगद, जिन्सी एवम् प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने द्विपक्षीय एवम् बहुपक्षीय दातृ निकाय, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र रेडक्रस अभियानका अङ्ग आदिलाई सम्झनुपर्छ ।
- (छ) “स्थानीय निकाय” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ बमोजिम गठित गाउँ विकास समिति र नगरपालिका (उपमहानगरपालिका र महानगरपालिकासमेत) लाई सम्झनुपर्छ ।
- (ज) “स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति” भन्नाले विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ बमोजिम नगरपालिका एवम् गाउँ विकास समिति, वडा र समुदाय तहमा गठन भएका विपद् व्यवस्थापन समिति तथा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्रमा कार्य गर्ने मूल उद्देश्य लिएर गठन भएका अन्य समितिहरूलाई समेत सम्झनुपर्छ ।
- (झ) “उपसमिति” भन्नाले यस निर्देशिकाबमोजिम विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न स्थानीय विपद्

व्यवस्थापन समितिले गठन गरेको योजना तर्जुमा उपसमितिलाई सम्झनुपर्छ ।

- (ज) “विषयगत कार्यालय” भन्नाले नेपाल सरकारका विभिन्न विषयगत मन्त्रालयअन्तर्गत रहेका जिल्ला, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिस्थित कार्यालयसमेतलाई सम्झनुपर्छ ।
- (ट) “गैरसरकारी संस्था” भन्नाले यस निर्देशिकाको प्रयोजनको लागि प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएका र स्थानीय निकायको परिषद्बाट आफ्नो कार्यक्रम स्वीकृत गराई स्थानीय निकायसँग समन्वय गरी कार्य सञ्चालन गर्ने गैरनाफामूलक संस्थालाई सम्झनुपर्छ ।
- (ठ) “सामुदायिक संस्था” भन्नाले जनचेतना अभिवृद्धि, तालिम, अभिमुखीकरण, सीप विकास, बचत, कर्जा परिचालन र सशक्तीकरण गर्ने उद्देश्यले निश्चित प्रक्रिया अबलम्बन गरी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएका तथा स्थानीय निकायमा सूचीकृत समुदायमा आधारित संस्थालाई सम्झनुपर्छ ।
- (ड) “सामुदायिक प्रकोप व्यवस्थापन समिति” भन्नाले विपद्को सामना गरी सुरक्षित समुदायको विकासका लागि समुदाय तहमा विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य तथा पुनःस्थापनजस्ता कार्य गर्ने उद्देश्यले गठन भई स्थानीय निकायमा सूचीकृत सामुदायिक संस्थालाई सम्झनुपर्छ ।
- (ढ) “योजना” भन्नाले यस निर्देशिकाबमोजिम तयार हुने स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापना योजनालाई सम्झनुपर्छ ।
- (ण) “कार्यक्रम” भन्नाले निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि तयार गरिएको क्षेत्रगत वा बहुक्षेत्रगत कार्यक्रमलाई सम्झनुपर्छ ।
- (त) “आयोजना” भन्नाले कुनै भौगोलिक क्षेत्र वा कार्यक्षेत्रमा निश्चित अवधि र लागतसमेत तोकी निर्धारित उद्देश्य प्राप्तिका लागि तयार गरिएको आयोजनालाई सम्झनुपर्छ ।
- (थ) “अनुदान” भन्नाले नेपाल सरकारबाट जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिलाई प्राप्त हुने निःशर्त तथा सशर्त अनुदान, विभिन्न मन्त्रालय, कार्यक्रम, विकास समिति, कोष र दातृ निकायबाट उपलब्ध हुने वित्तीय, प्राविधिक एवम् वस्तुगत सहयोगसमेतलाई सम्झनुपर्छ ।
- (द) “लक्षित समूह” भन्नाले आर्थिक रूपमा पिछ्छाडि परेका विपन्न वर्गका महिला एवम् बालबालिका तथा आर्थिक र सामाजिक रूपमा पिछ्छाडिएका सबै जातजातिका विपन्न वर्गहरू, ज्येष्ठ नागरिक, दलित, आदिवासी, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, एकल महिला, प्रकोप प्रभावित वा सडकटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरू, मधेसी, मुशिलमजस्ता वर्ग एवम् नेपाल सरकारले लक्षित समूह भनी तोकेका वर्ग एवम् समुदायलाई सम्झनुपर्छ ।

३. विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको परिचय :

सम्भावित विपद्को जोखिम कम गर्न, विपद्को समयमा आपत्कालीन कार्य सम्पादन गर्न र विपद्पश्चात् पुनःस्थापन तथा पुनर्निर्माणका लागि दिशानिर्देश गर्न तयार गरिएको योजनाबद्ध कार्यक्रम, कार्यजिम्मेवारी तथा बजेटसहितको ढाँचा नै विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना हो, जसले :

- (क) स्थानीय निकाय, समुदाय र सरोकारवालाको प्रत्यक्ष र सक्रिय सहभागिताको प्रत्याभूति गर्छ ।
- (ख) विपद्द्वारा हुनसक्ने जनधनको क्षति र साधनस्रोत र संरचनामा पर्नसक्ने प्रतिकूल प्रभावको विश्लेषण गर्छ ।
- (ग) प्रकोपको नक्साङ्कन गरी समुदायमा रहेको सडकटासन्नताको पहिचान, स्तरीकरण तथा क्षमता विश्लेषण गरी जोखिम न्यूनीकरण गर्ने विधिको प्रयोगमा जोड दिन्छ ।
- (घ) आवश्यकताअनुसार विकासप्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गर्दै विपद् पूर्व, विपद्को समयमा र विपद्पश्चात् गर्नुपर्ने कार्यलाई प्राथमिकीकरण गर्छ ।

४. निर्देशिकाको परिचय तथा उद्देश्य :

विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यलाई संस्थागत गरी विपद् उत्थानशील समाजको निर्माण गर्न स्थानीय तहका आवधिक र वार्षिक कार्यक्रममा समेत मूलप्रवाहीकरण गरी दीर्घो विकास गर्ने हेतुले योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई सुनिश्चित गर्न तयार गरिएको मार्गदर्शन नै “विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका” हो । यस निर्देशिकाको उद्देश्य देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न न्यूनतम आधार तथा साभ्ना मापदण्ड निर्धारण गर्नु,

- (ख) स्थानीय तहमा रहेको विपद्को सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्न र सोहीबमोजिम विपद् जोखिम व्यवस्थापनका प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमसहितको योजना तर्जुमा गरी विपद् उत्थानशील समुदायको निर्माणमा योगदान गर्नु,
- (ग) स्थानीय तहका नीति तथा विकास कार्यक्रममा सबै क्षेत्र र वर्गको समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गरी विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई संस्थागत गर्न मार्ग प्रशस्त गर्नु ।

५. निर्देशिकाको कार्यान्वयन र सीमा :

यस निर्देशिकाको प्रयोग स्थानीय निकायहरूले आफ्नो नियमित योजना तर्जुमा प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गको रूपमा गर्नेछन् । निर्देशिकाको प्रयोगबाट नगरपालिका र गाउँ विकास समितिले आफ्नो क्षेत्रभित्र सञ्चालन हुने विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रभावित समुदायलाई उपलब्ध गराउने सेवा तथा सुविधाको प्रवाहसम्म मात्र यसको उपयोग गरिनेछ ।

भाग - २

विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा

योजना तर्जुमाका चरणबद्ध प्रक्रिया

योजना तर्जुमा गर्दा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका सबै वडा र गाउँ-टोल तथा बस्तीका प्रभावित तथा सङ्कटासन्न समुदायको प्रत्यक्ष र समावेशीयुक्त सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। योजना तर्जुमा गर्दा समावेशी, सहभागितामूलक र यथार्थपरक बनाउन निम्नानुसारका प्रक्रियाहरू अबलम्बन गरिनेछन्:

चरण - १ : समन्वय र प्रारम्भिक तयारी

१.१ जिल्लास्तरीय समन्वय र नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति छनोट :

१.१.१ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने क्रममा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति र जिल्लास्थित अन्य सङ्घसंस्था तथा निकायसँग प्रभावकारी समन्वय गर्नुपर्नेछ।

१.१.२ जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति, विषयगत कार्यालय तथा अन्य गैरसरकारी संस्थाको सहयोगमा योजना बनाइने भए उच्च सङ्कटासन्न नगरपालिका र गाउँ विकास समितिलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ। यसरी गाउँ विकास समिति छनोट गर्दा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन (पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य) योजनाले गरेको सङ्कटासन्नता स्तरीकरणलाई आधार मानी नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको छनोट गर्नुपर्नेछ।

१.२ प्रारम्भिक भेला तथा समिति गठन :

योजना तर्जुमाको लागि नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका पदाधिकारी तथा सदस्य, गाविस संयन्त्रका प्रतिनिधि, वडा समितिका सदस्य, सुरक्षा निकाय, विद्यालय, सामुदायिक प्रकोप व्यवस्थापन समितिका प्रतिनिधि, गैरसरकारी संस्था र अन्य सरोकारवालासमेतको सहभागितामा कार्यशाला आयोजना गरी सहभागीहरूलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा र योजना तर्जुमासम्बन्धी अभिमुखीकरण गर्नुपर्नेछ। कार्यशालाको अन्तमा अनुसूची-१ बमोजिम स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति गठन गरिनेछ।

१.३ योजना तर्जुमा उपसमिति गठन :

स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिले योजना तर्जुमाका लागि विपद्सम्बन्धी अनुभव तथा ज्ञान भएका समितिका सदस्य तथा प्रभावित समुदायबाट समेत सदस्य मनोनयन गरी स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा उपसमिति गठन गर्नुपर्नेछ। यसरी गठित उपसमितिको काम, कर्तव्य तथा अधिकार अनुसूची-२ बमोजिम हुनेछ। कार्यदलले कार्यसम्पादन गर्न नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा कार्यरत सामाजिक परिचालक, प्राविधिक कर्मचारीहरूबाट आवश्यक सहयोग लिन सक्नेछ।

१.४ क्षमता विकास तालिम :

१.४.१ स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति, योजना तर्जुमा उपसमिति, सामाजिक परिचालक र कर्मचारीको यो जना तर्जुमा क्षमता बढाउन 'सामुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता

विश्लेषण' सम्बन्धी तालिम आवश्यकताअनुसार आयोजना गर्नुपर्नेछ । यस्तो तालिम सम्भाव्यताको आधार मा दुई वा सोभन्दा बढी नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले संयुक्त रूपमा पनि सञ्चालन गर्न सक्नेछन् । तालिमको विषयसूची र कार्यअवधि अनुसूची ३ बमोजिम हुनेछ ।

- १.४.२ दफा १.४.१ बमोजिमको तालिमपश्चात् कार्यदलले स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न समय तथा कार्यजिम्मेवारीसहितको कार्यतालिका तयार गरी कार्य सम्पन्न गर्नुपर्नेछ । कार्यतालिका तयार गर्दा स्थानीय योजना तर्जुमा प्रक्रियासँग मिलान हुनेगरी गर्नुपर्नेछ ।

चरण - २ : सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण

२.१ विपद्सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन

- २.१.१ योजना तर्जुमा उपसमितिले सामाजिक परिचालक तथा कर्मचारीसमेत परिचालन गरी अनुसूची-४ बमोजिम समुदाय र वडातहको विपद्सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नुपर्नेछ । सूचना सङ्कलन गर्दा स्थानीय समुदायलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापन र योजनाको औचित्यबारे जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
- २.१.२ दफा २.१.१ बमोजिम सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा आवश्यकताअनुसार अनुसूची ५ बमोजिमका सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण औजारहरू (VCA Tools) को प्रयोग गर्नुपर्नेछ । सङ्कलित सूचना तथा तथ्याङ्कको विश्वसनीयता कायम गर्न जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति र जिल्लामा कार्यरत अन्य निकायसँग भएका सूचना तथा तथ्याङ्कसँग भिडाएर यथार्थताको परीक्षण गर्नुपर्नेछ ।

२.२ सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण

- २.२.१ दफा २.१ बमोजिम सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण प्रयोजनको लागि सङ्कलित तथ्याङ्कलाई अनुसूची ६ बमोजिम विश्लेषण गरी समुदाय एवम् वडाको छुट्टाछुट्टै र नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिस्तरको एकीकृत सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण गर्नुपर्नेछ ।
- २.२.२ उपदफा २.२.१ बमोजिम सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणको आधारमा समुदाय, वडा र नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको अनुसूची ७ बमोजिम एकीकृत रूपको विपद् जोखिम पार्श्वचित्र तयार गर्नुपर्नेछ । यसरी तयार भएको पार्श्वचित्र नगरपालिका तथा गाउँ विकास पार्श्वचित्रमा समावेश गरी प्रकाशन गर्नुपर्नेछ ।

चरण - ३ : स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा

३.१ जोखिम व्यवस्थापन क्रियाकलापको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण

विपद् जोखिम पार्श्वचित्रमा पहिचान भएका जोखिमको व्यवस्थापन गर्न समुदाय, वडा र नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति तहमा सञ्चालन गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरूको पहिचान गरी अनुसूची ८ को ढाँचाबमोजिम प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्नेछ ।

स्पष्टीकरण : क्रियाकलापको प्राथमिकीकरण गर्दा सङ्कटासन्न समुदाय, गरिब, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, दलित तथा जनजातिसमेतको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ ।

३.२ योजना तर्जुमा

- ३.२.१ समुदाय र वडा तहबाट प्राथमिकीकरण भएका विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यलाई एकीकृत गरी अनुसूची ९ बमोजिमको ढाँचामा स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको मस्यौदा तयार गर्नुपर्नेछ ।
- ३.२.२ योजना तर्जुमा उपसमितिबाट उपदफा ३.२.१ बमोजिम तयार भएको मस्यौदा योजनामाथि विस्तृत छलफल गर्न स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिले सबै क्षेत्र र वर्गको समेत प्रतिनिधित्व हुनेगरी बृहत् कार्यशालाको आयोजना गर्नुपर्नेछ । कार्यशालाबाट प्राप्त पृष्ठपोषणसमेत समावेश गरी मस्यौदा योजनालाई अन्तिम रूप दिई नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा पेसगर्नुपर्नेछ ।

३.२.३ उपदफा ३.२.२ बमोजिम आयोजित कार्यशालाले योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन समितिको सदस्यको संयोजकत्वमा अनुसूची १० को ढाँचालाई आधार मानेर आवश्यकताअनुसार कार्यजम्मेवारीसहित ५ देखि ७ जनासम्म सदस्य रहेको कार्यदलहरू गठन गर्नुपर्नेछ ।

चरण - ४ : योजनाको स्वीकृति तथा कार्यान्वयन

४.१ योजनाको स्वीकृति :

स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिबाट तयार भएको स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनालाई नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी नगर तथा गाउँ परिषद्बाट स्वीकृत गराउनु पर्नेछ ।

४.२ बजेट व्यवस्था :

- ४.२.१ स्वीकृत योजनाले निर्धारण गरेका प्राथमिकता प्राप्त क्रियाकलाप सञ्चालनको लागि नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले आवश्यक बजेट विनियोजन गर्नुपर्नेछ ।
- ४.२.२ योजना कार्यान्वयनको लागि नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति, विषयगत कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था तथा दातृ निकायसमेतको समन्वय र सहयोगमा बजेटको व्यवस्था गर्नेछ ।
- ४.२.३ स्वीकृत योजना कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारबाट स्वीकृत “विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम-चार (Flagship four): समुदायमा आधारित एकीकृत विपद् व्यवस्थापन योजना”बाट समेत बजेट परिचालनको व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।
- ४.२.४ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले आफ्नो वार्षिक बजेटको कम्तीमा १० देखि १५ प्रतिशत रकम विनियोजन गरेर स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन कोषको स्थापना गरी विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि लगानी गर्नुपर्नेछ ।

४.३ योजना कार्यान्वयन :

- ४.३.१ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले स्वीकृत विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिमार्फत कार्यान्वयन गराउन प्राथमिकता दिनेछन् ।
- ४.३.२ स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिले स्वीकृत योजना विषयगत कार्यालय, समुदाय, सङ्घसंस्था तथा निजी क्षेत्र एवम् समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन समितिसमेतको सहयोग लिई कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।

चरण - ५ : अनुगमन, मूल्याङ्कन र पुनरावलोकन

५.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

- ५.१.१ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्दा स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको समेत नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।
- ५.१.२ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा गठित अनुगमन समितिले विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको प्रभावकारिता समेत मूल्याङ्कन गरी आवश्यकताअनुसार नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिलाई सिफारिस गर्नुपर्नेछ ।
- ५.१.३ विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम (Flagship Programme) बाट नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिअन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि स्वीकृत गरिएको अनुगमन सूचकहरूबमोजिम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।
- ५.१.४ विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन गर्ने संस्थाहरूले आफ्नो अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन सम्बन्धित निकाय, स्थानीय निकाय र स्थानीय विकास मन्त्रालयमा पेसगर्नुपर्नेछ ।

५.२ योजनाको पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक

- ५.२.१ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको कुनै पनि क्षेत्रमा उत्पन्न विपदले सडकटासन्नता, क्षमता र जोखिममा पारेको परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न प्रत्येक वर्ष योजनाको पुनरावलोकन गरी वार्षिक कार्यक्रम तथा योजना तयार गर्नुपर्नेछ ।
- ५.२.२ विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन प्रत्येक पाँच वर्षमा योजनाको बृहत् पुनरावलोकन गरी अद्यावधिक गर्नुपर्नेछ ।

भाग – ३

विविध

३.१. स्थानीय विकास मन्त्रालयको जिम्मेवारी :

- (क) विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यक्रमलाई विकासका नीति, योजना र कार्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गर्न आवश्यक पहल गर्नुपर्नेछ ।
- (ख) जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाउँ विकास समिति तथा समुदाय तहको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी लागू गर्न आवश्यक पर्ने हाते पुस्तिकाहरू (Manuals) तयार गर्न सक्नेछ ।
- (ग) विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायमा बजेट विनियोजनको व्यवस्था मिलाउन समन्वय गर्न सक्नेछ ।
- (घ) विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका लागि स्थानीय निकायमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय निकायलाई उत्प्रेरित गर्नुपर्नेछ ।
- (ङ) कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।

३.२. जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी :

- (क) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा कार्यरत कर्मचारी तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूका लागि विपद् जोखिम व्यवस्थापन (Disaster Risk Management) सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।
- (ख) विपद् जोखिम व्यवस्थापनको क्षेत्रमा जिल्लामा कार्य गर्ने विभिन्न सङ्घसंस्था र सोअन्तरगत रहेका दक्ष जनशक्ति तथा स्वतन्त्र विज्ञहरूको समूह (Roster) तयार गर्नुपर्नेछ ।
- (ग) जिल्लाको वार्षिक तथा आवधिक योजनामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- (घ) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिस्तरीय विपद् जोखिम न्यूनीकरण योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ ।
- (ङ) जिल्लामा सञ्चालित विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।
- (च) जिल्लामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यमा संलग्न गैसरकारी सङ्घसंस्था तथा निजी क्षेत्रको कार्यक्रममा आवश्यकताअनुसार समन्वय, सहजीकरण तथा सहकार्य गर्नुपर्नेछ ।
- (छ) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिद्वारा स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा भइसकेको अवस्थामा जिल्ला विकास समितिले सोबमोजिम जिल्ला विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्नुपर्नेछ भने जिल्ला विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा भइसकेको अवस्थामा सोही बमोजिम स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्नेगरी नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिलाई सहयोग गर्नुपर्नेछ ।

३.३ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको विशेष जिम्मेवारी :

- (क) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका सडकटासन्न वडा र आवास क्षेत्र र समुदायतहको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न आर्थिक एवम् प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

- (ख) स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन र समुदायको क्षमता अभिवृद्धिका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- (ग) विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने क्रममा आवश्यकताअनुसार अन्य स्थानीय निकायसँग समेत समन्वय गर्नुपर्नेछ ।
- (घ) सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन समिति (Community Disaster Management Committee, CDMC) लाई नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा सूचीकरण गरी वार्षिक रूपमा नवीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।
- (ङ) विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरूलाई नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको वार्षिक तथा आवधिक योजनामा प्राथमिकताका साथ समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- (च) विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका क्रममा नगर विकास समिति, सहरी विकास विभागको आवास महाशाखा तथा सोसँग सम्बन्धित कार्यालय, सडक विभाग वा सडक डिभिजन कार्यालय, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, दूरसञ्चार कार्यालयहरूलगायत सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रसँग समेत प्रभावकारी समन्वय गर्नुपर्नेछ ।

३.४ योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन एवम् समन्वय :

- ३.४.१ विषयगत मन्त्रालय तथा निकाय, विकास साभेदार सङ्घसंस्था, निजी क्षेत्र, सञ्चारजगत् तथा नागरिक समाजसँग सहकार्य गरी विशेष उद्देश्य हासिल गर्नका लागि भएको सम्झौताबमोजिम कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न गराउन यस निर्देशिकाले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।
- ३.४.२ यस निर्देशिकामा भएका मूलभूत सिद्धान्तको पालना हुनेगरी कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु सम्बन्धित सबैको कर्तव्य हुनेछ ।
- ३.४.३ स्थानीय तहमा तर्जुमा तथा कार्यान्वयन हुने विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सबै कार्यक्रमलाई स्थानीय निकायको विकास योजनाको परिपूरक हुनेगरी सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।
- ३.४.४ स्थानीय तहमा सञ्चालन हुने विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पूर्ण योजना तथा कार्यक्रमहरू सम्बन्धित सबै सरोकारवाला निकाय, सङ्घसंस्था तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरूले समेत यसै निर्देशिकाबमोजिम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

३.५ थपघट र हेरफेर :

यस निर्देशिका कार्यान्वयनका क्रममा कुनै बाधा अडचन आइपरेमा त्यस्तो बाधा अडचन फुकाउने प्रयोजनका लागि मन्त्रालयले आवश्यकताअनुसार व्याख्या, थपघट, संशोधन वा हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

३.६ खारेजी र बचाउ :

- ४.७.१ यस निर्देशिका लागू हुनुपूर्व विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी स्वीकृत तथा कार्यान्वयन भएका योजना तथा कार्यक्रम यसै निर्देशिकाबमोजिम सञ्चालन भएको मानिनेछ ।
- ४.७.२ यस निर्देशिकामा उल्लिखित प्रावधानहरू स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ सँग बाभिएमा बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछन् ।

अनुसूची-१ (दफा १.२ सँग सम्बन्धित)

स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको संरचना, काम, कर्तव्य तथा अधिकार

१.१ स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन

क्र. सं	प्रतिनिधित्व	पद	कैफियत
१	नगरपालिका/गाउँ विकास समिति प्रमुख	अध्यक्ष	नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिलेस्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको संरचनामा आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्न सक्नेछन् । त्यसैगरीस्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिका पदेन सदस्यबाहेकमनोनित सदस्यको पदावधि बढीमा दुई वर्षको हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।
२	वडाअध्यक्षमध्येबाट नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका तीनजना वडाध्यक्ष	सदस्य	
३	विपद् परेका वडाको वडाध्यक्ष	सदस्य	
४	वडासदस्यहरूमध्येबाट नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका दुईजना वडासदस्यहरू	सदस्य	
५	राष्ट्रियस्तरका राजनीतिक दलका नगरपालिका/गाउँ विकास समितिस्तरीय प्रतिनिधि	सदस्य	
६	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, स्थानीय गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था, सामाजिक सङ्घसंस्था वा प्रतिष्ठित समाजसेवीमध्ये नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनित गरेका चारजना (यसमा महिला र दलित अनिवार्य रूपमा हुनु पर्नेछ)	सदस्य	
७	स्थानीयस्तरमा उपलब्ध विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विज्ञमध्ये नगर/गाउँपरिषद्ले मनोनयन गरेका दुई जना	सदस्य	
८	नगरपालिकाका कार्यकारी प्रमुख/गाउँ विकास समितिका सचिव	सदस्य सचिव	

१.२ स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य तथा अधिकार

विपद् व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीतिले समेत स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । सो अनुसारसमेत स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकार निम्नानुसार हुनेछ :

- नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति क्षेत्रको विपद् व्यवस्थापन योजनाको तर्जुमा कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नु,
- जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति र गाउँस्तरमा गठन हुने विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी अन्य समिति तथा उपसमितिलाई सहयोग पुर्याउनु,
- नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिस्तरका कर्मचारी, नागरिक समाजका प्रतिनिधि तथा राजनीतिक दलका प्रतिनिधिलाई विपद्सम्बन्धी तालिम, प्रशिक्षण लिने वा दिने व्यवस्था मिलाउनु,
- विपद् व्यवस्थापनका लागि गाउँस्तरीय विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थाना र सञ्चालनको व्यवस्था मिलाउनु,
- विपद् व्यवस्थापनको लागि वार्षिक बजेट छुट्याउनु,
- विपद्को अवस्थामा वा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका गतिविधिमा बजेट परिचालन तत्कालै हुने व्यवस्था मिलाउनु,
- नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका भौतिक संरचना निर्माण प्रक्रियामा सरकार तथा जिल्ला स्तरबाट लागू भएका नीतिनिर्देशन कार्यान्वयन गर्नु, गराउनु,
- सबै सरोकारवालाको सहभागितामा विपद् व्यवस्थापन योजना, आपत्कालीन कार्ययोजना, पुनःस्थापना तथा पुनर्निर्माण योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ,
- विपद् प्रभावित क्षेत्रमा उद्धार, राहतको व्यवस्था गर्नु,
- नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका लागि विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी आवश्यक दस्तावेज तयार गर्नु,

- विपद्बाट विस्थापित समुदायलाई पुनःस्थापन गर्न जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिलाई सघाउनु,
- नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिस्तरको प्रकोप जोखिम नक्सा बनाउने,
- विकास निर्माणका योजनामा विपद् व्यवस्थापन र जोखिम न्यूनीकरणका अवधारणालाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने, गराउने तथा त्यससँग सम्बद्ध कार्य गर्नुपर्नेछ,
- सामुदायिक प्रकोप व्यवस्थापन समितिहरूलाई नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा आबद्ध गराई तिनको सूची कायम गरी समितिहरूका कार्यक्रमलाई सघाउने,
- विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी जनचेतना तथा क्षमता अभिवृद्धिका कार्य गर्ने, गराउने,
- विपद् व्यवस्थापन प्रक्रियालाई समावेशी र सहभागितामूलक बनाउन निम्नानुसारका अन्तर्निहित क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राख्ने प्रत्याभूति गर्नुपर्नेछ :
 - लैङ्गिक समानता,
 - सामाजिक समावेशीकरण,
 - आपङ्गता तथा सीमान्तकृत समुदायको पहुँच,
 - जीविकोपार्जनका वैकल्पिक क्षेत्रको पहिचान र पछाडि पारिएका वर्गको पहुँच,
 - प्रभावित समुदायको मानवअधिकारको संरक्षण,
 - प्रतिकार्यमा न्यूनतम मापदण्डको सुनिश्चितता ।
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन तथा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम सरकार, जिल्ला दैवीप्रकोप तथा उद्धार समिति, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र दातृ निकायसँग समन्वय गरी विपद् व्यवस्थापनका लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्राप्त गर्नुपर्नेछ ।

स्रोत : विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६, नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, अनुसूची ८ ।

अनुसूची-२ (दफा १.३ सँग सम्बन्धित)

योजना तर्जुमा उपसमितिको काम, कर्तव्य तथा अधिकार

१. योजना तर्जुमा प्रक्रियामा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति र विषयगत कार्यालय, नगरपालिका, गाउँ विकास समिति, स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिसहित अन्य सरोकारवाला र निकायसँग नियमित समन्वय गरी सुझाव लिने ।
२. नगरपालिका एवम् गाउँ विकास समिति तथा वडास्तरमा सञ्चालन गरिने सहभागितामूलक सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका लागि तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलन गरी विश्लेषण गर्ने ।
३. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति र विषयगत कार्यालय, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका दस्तावेजहरू अध्ययन गरी आवश्यक द्वितीय सूचना सङ्कलन, परीक्षण र विश्लेषण गर्ने ।
४. स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न अपनाइने प्रक्रिया र विधिबाट प्राप्त सूचना र तथ्याङ्कको आधारमा समुदाय, वडा र नगरपालिका एवम् गाविसको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने ।
५. योजना तर्जुमा प्रक्रियाको हरेक चरणमा विपद् प्रभावित तथा सङ्कटासन्न समुदायका प्रतिनिधि, महिला, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, तथा सबै जातजाति र वर्गको प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चित गराउने ।
६. समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन समिति तथा पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यका लागि आवश्यक ठानिएका कार्यदलहरू गठन गर्न सहजीकरण गर्ने ।
७. जिम्मेवारीसहितको कार्यतालिका तयार गरी आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरेर स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने ।
८. सबै प्रक्रिया र विधि पूरा गरी तयार भएको स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजना स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिसमक्ष पेस गर्ने ।

अनुसूची-३ (दफा १.४.१ सँग सम्बन्धित)

सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण तालिमको विषयवस्तु

समय तालिका :

सेसन	कार्यक्रम	समय
पहिलो दिन		
०	सहभागी आगमन/दर्ता	०
१	तालिमको उद्देश्य, सहभागीबीच परिचय, तालिमका नियम र समूह निर्माण	१ घण्टा
२	विपद् व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने शब्दावली	१:३० घण्टा
३	प्रकोपको परिचय, प्रकार, कारण र प्रभाव	१:०० घण्टा
४	विपद् व्यवस्थापन : आवश्यकता तथा महत्व र विपद् व्यवस्थापन चक्र	२:३० घण्टा
५	सहभागितामूलक र समावेशी विपद् व्यवस्थापन (अपाङ्गता, महिला, बालबालिका र जेष्ठ नागरिक केन्द्रित)	१:३० घण्टा
दोस्रो दिन		
६	सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन : परिभाषा, इतिहास र आवश्यकता	१:३० घण्टा
७	समुदायमा आधारित अवधारणा, सामाजिक समावेशीकरणका लागि अन्तरनिहित सबाल	१:३० घण्टा
८	समुदायमा आधारित विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रक्रिया	१:३० घण्टा
९	समुदायमा आधारित विपद् जोखिम व्यवस्थापनका औजार तथा विधिहरू	१:३० घण्टा
१०	स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना, उद्देश्य, महत्व र तर्जुमा प्रक्रिया	१:०० घण्टा
तेस्रो दिन		
११	सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषणको अवधारणा, प्रक्रियाबारे जानकारी	१:३० घण्टा
१२	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजार र तिनको प्रयोग विधि	३:०० घण्टा
१३	समुदाय तथा वडातहका सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	१:०० घण्टा
१४	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदनको ढाँचाबारे छलफल	१:०० घण्टा
१५	स्थलगत कार्य तथा अभ्यासबारे छलफल र तयारी	३० मिनेट
चौथो दिन		
०	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका लागि कार्यक्षेत्र प्रस्थान	१:०० घण्टा
१६	औजारको प्रयोग विधिबारे समूहमा अभ्यास प्रकोपको सूचीकरण र स्तरीकरण, प्रकोप पात्रोको तयारी, विपद्को ऐतिहासिक समयरेखा तयारी, सामाजिक नक्सा तयारी, समस्या वृक्ष विश्लेषण, धरातलीय हिँडाइ, संस्थागत विश्लेषण वा रोटी चित्र, लक्षित समूह छलफल, गतिशीलता नक्सा र प्रत्यक्ष अवलोकन	७:०० घण्टा
पाचौँ दिन		
१७	विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा रहेका विद्यमान नीतिगत व्यवस्था र संचना	१:३० घण्टा
१८	अभ्यासको नतिजा लेखन र प्रतिवेदन तयारीका लागि समूहकार्य	३:३० घण्टा
१९	प्रतिवेदन प्रस्तुति तथा छलफल र सहमती	२:०० घण्टा
२०	कार्ययोजना तयारी र समापन ।	३० मिनेट

स्रोत : नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन तालिम निर्देशिका तथा सङ्कटासन्नता र क्षमता विश्लेषण औजार र अक्सफाम, एक्सनएड र अन्य संस्थाका सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण हाते पुस्तिकाहरूबाट परिमार्जनसहित एकीकृत रूपमा तयार गरिएको ।

नोट : उपरोक्त समय तालिका तथा तालिम सेसन आवश्यकताअनुसार थपघट वा परिमार्जन गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची-४

(दफा २.१.१ सँग सम्बन्धित)

विपद्का कारण र क्षतिको विवरण (विगत २५ वर्ष र पछिल्लो ५ वर्षको) :

गाउँ विकास समिति/नगरपालिका :

वडा :

समुदाय : प्रकोप :

क्र. सं.	क्षतिको विवरण	अघिल्लो २५ वर्षको	पछिल्लो पाँच वर्षको					जम्मा	पुष्टयाइँका विधि
			५	४	३	२	१		
१	मानवीय क्षति (मृत्यु) सङ्ख्या								
	विरामी, अपाङ्गता र घाइतेको सङ्ख्या								
२	प्रभावित परिवार सङ्ख्या								
३	पूर्णक्षति भएका घर सङ्ख्या								
४	क्षति भएको जम्मा सम्पत्ति रु.								
४.१	क्षति भएको व्यक्तिगत धनमाल (रु. हजारमा)								
४.२	पुल								
४.३	बाटो/सडक								
४.४	विद्यालय								
४.५	स्वास्थ्य चौकी								
४.६	सामुदायिक भवन								
४.७	क्षति भएको बाली (रु हजारमा)								
४.८	क्षति भएको घरपालुवा पशु सङ्ख्या								
	गाई								
	भइँसी								
	खसी तथा बाख्रा								
	अन्य (खुलाउने)								
५	खेतीयोग्य भूमि र वनक्षेत्रको क्षति (विघा वा रोपनी)								
६	विपद्बाट परेको सामाजिक प्रभाव								
६.१	विपद्मा परी मानिस हराएको								
६.२	विपद्का कारण भएका महिला हिंसा								
६.३	विपद्पछि लुटपाट, हिंसा र अन्य सामाजिक अपराध								
६.४	विपद्का कारण सामुदायिक संस्थाको निष्क्रियता								

नोट : सूचना सङ्कलन गर्दा हरेक प्रकोपको लागि अलग-अलग फारम प्रयोग गर्नुपर्छ ।

अनुसूची-५ (दफा २.१.२ सँग सम्बन्धित)

सङ्कटासन्नता र क्षमता विश्लेषण औजारहरू

१. प्रकोप नक्साङ्कन तथा स्तरीकरण :

समुदाय तथा गाउँमा हुने विपद्जन्य घटना र जनधनको क्षतिका आधारमा प्रकोपको सूची तयार गरी धेरै क्षति गर्ने प्रकोप पहिचान गरी स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ । समुदाय र वडाका अलग-अलग सूचीलाई एकीकृत गरेर नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र हुने प्रकोपको सूची र स्तरीकरण गर्न निम्नबमोजिमको तालिका प्रयोग गर्नुपर्छ :

प्रकोप	बाढी	पहिरो	आगलागी	हुरीबतास	महामारी	भूकम्प	हिमताल विष्फोट	शीतलहर	जनावर आतङ्क
बाढी									
पहिरो									
आगलागी									
हुरीबतास									
महामारी									
भूकम्प									
हिमताल विष्फोट									
शीतलहर									
लङ्गली जनावर आतङ्क									
जम्मा अङ्क									
स्तर									

२. प्रकोप पात्रो :

समुदाय वडा हुँदै नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र कुन समयमा कुन प्रकोप हुन्छ भनेर पत्ता लगाई त्यसको समयरेखा तयार गर्नुपर्छ जसलाई प्रकोप पात्रो भनिन्छ । यसको लागि निम्नबमोजिमको तालिका तयार गर्नुपर्छ :

प्रकोप	बैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कार्तिक	मङ्सिर	पुस	माघ	फागुन	चैत्र
बाढी												
पहिरो												
आगलागी												
हुरीबतास												
महामारी												
भूकम्प												
हिमताल विष्फोट												
शीतलहर												
जनावर आतङ्क												
जम्मा												
स्तरीकरण												

३. ऐतिहासिक समय रेखा:

समुदाय र नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र विगतमा कुन प्रकोपबाट कस्तो विपत्ति परेको थियो भन्ने जानकारी लिन विपद्को ऐतिहासिक समयरेखा तयार गरिन्छ। यसबाट प्रकोपको दोहोरिने प्रवृत्ति, त्यसले पुऱ्याउने क्षति तथा प्रभावको बारेमा जानकारी एकीकृत गर्न सकिन्छ। यसको लागि निम्नबमोजिमको फारम प्रयोग गर्नुपर्छ :

प्रकोपको प्रकार: नगरपालिका/गाविस वडा:			
क्र.सं.	वर्ष	स्थान	क्षतिको विवरण (मृत्यु, घाइते, क्षतिग्रस्त घर, बालीनाली, प्रभावित परिवार, विस्थापित परिवार, क्षति भएको भौतिक सम्पत्ति रु., क्षतिग्रस्त खेतीयोग्य भूमि र अन्य सामाजिक प्रभाव)
१			
....			

४. प्रकोप विश्लेषण :

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र हुने प्रकोप, त्यसको कारण र प्रभावको पहिचान गर्नु पर्छ। यसको लागि माथि उल्लिखित प्रकोपको पहिचान, प्रकोप हुने महिना र ऐतिहासिक समयरेखाको आधारमा प्रकोपको आवृत्ति र त्यसको मूल कारण के हो भनेर पहिचान गरी निम्नबमोजिमको ढाँचामा लेख्नु पर्नेछ :

क्र.सं.	समस्या अथवा प्रकोप	कारण	कारक तत्व	प्रभाव	समाधानका सम्भावित उपाय
१					
...					

५. सामाजिक स्रोत नक्साङ्कन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता पहिचान:

समुदायमा रहेको सङ्कटासन्नता र क्षमता पहिचान गर्न समुदायभित्र रहेका प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक साधन, स्रोत आदि उल्लेख भएको सामाजिक नक्सा समुदायका प्रतिनिधिको प्रत्यक्ष सहभागितामा तयार गरी गाउँको वास्तविक अवस्थाको विश्लेषण गर्नुपर्नेछ। यसरी तयार हुने नक्सामा समुदायको अवस्थिति, खोला तथा नदीनाला, पोखरी, खेतीयोग्य जमिन, बाटो तथा सडक सञ्जालहरू, सामुदायिक भवनहरू, विद्यालय, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू, वनजङ्गल, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति भवन, बिजुली, सुरक्षित आश्रय स्थलहरू वा आश्रयस्थलका लागि उपयुक्त क्षेत्र, खानेपानी, सरसफाइको अवस्था स्पष्ट रूपमा देखाउनु पर्छ। यरी सङ्कलित जानकारीका आधारमा समुदाय र वडाको सम्पन्नता तथा सङ्कटासन्नता स्तरीकरण निम्नबमोजिम गर्नुपर्नेछ :

५.१. समुदायको सम्पन्नता स्तरीकरण

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति :

वडा नं.:

समुदायको नाम :

क्र. सं.	घरमूलीको नाम	सम्पन्नता स्तरीकरण				कैफियत
		अति विपन्न	विपन्न	मध्यम	सम्पन्न	
१						
....						

५.२. वडाको सम्पन्नता स्तरीकरण

प्रत्येक वडाका बस्तीको सम्पन्नता स्तरीकरणको एकीकृत तथ्याङ्कको आधारमा वडाको सम्पन्नता स्तरीकरण गर्नुपर्छ।

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति :

वडा नं.

वडा नं.	सम्पन्नता स्तरीकरण (घरधुरी सङ्ख्या)				कैफियत
	अति विपन्न	विपन्न	मध्यम	सम्पन्न	
१					

...					
-----	--	--	--	--	--

५.३. सम्पन्नता स्तरीकरणका सूचक :

- अति विपन्न परिवार : आफ्नो उत्पादनले ३ महिनाभन्दा कम खान पुग्ने, बेरोजगार, ज्याला मजदुरी गर्नुपर्ने, कच्ची वा भुप्रो घरमा बसोबास गर्न बाध्य परिवार ।
- विपन्न परिवार : आफ्नो उत्पादनले ६ महिनासम्म खान पुग्ने, सामान्य नोकरी भएको, मध्यम खालको घर भएको परिवार ।
- मध्यम परिवार : आफ्नो उत्पादनले ९ महिनासम्म खान पुग्ने, अधिकृत तहभन्दा सानो जागिर भएको, मध्यम खालको घर भएको ।
- सम्पन्न परिवार : आफ्नो उत्पादनले पूरै वर्ष खान पुग्ने आम्दानी गर्न सक्ने, यापार वा उद्योग भएको, अधिकृत तह वा सोभन्दा उच्चतहको नोकरी भएको वा पेन्सन प्राप्त गर्ने, अर्धपक्की वा पक्की घर भएको ।

५.४ समुदायको पारिवारिक सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

जोखिमको अवस्था (परिवार)	उच्च (.....)			मध्यम (.....)			न्यून (.....)		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
उमेरगत जनसङ्ख्या									
०-५ वर्ष									
६-१२ वर्ष									
१३-१९ वर्ष									
२०-५९ वर्ष									
६० वर्ष माथि									
अपाङ्गता भएका व्यक्ति									
गर्भवती महिला									
बच्चालाई दूध खुवाउने महिला									
कुपोषित बालबालिका (५ वर्ष मुनिका)									
कुपोषित बालबालिका (५ देखि १२ वर्ष)									
जम्मा									

नोट: प्रत्येक समुदायकालागि अलग छुट्टै तालिका प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।

६. समस्या वृक्ष विश्लेषण :

समुदायमा विपद्सम्बन्धी विद्यमान समस्याको उत्पत्ति, त्यसको कारण र प्रभाव विश्लेषण गर्नका लागि समस्या वृक्ष औजारको विधि प्रयोग गरिन्छ । यस विधिअन्तर्गत वृक्षको काण्डले समस्या, जराहरूले कारण र हाँगा तथा पातहरूले प्रभावको प्रतिनिधित्व गरेको मानी वास्तविकता पहिचान गरिन्छ । विपद्जन्य जोखिम व्यवस्थापन गर्न समस्याको मूलकारण पत्ता लगाउन यो औजारको प्रयोग हुन्छ । यस विधिबाट प्राप्त नतिजालाई निम्नानुसार सूचीकरण गर्नुपर्छ :

क्र.सं.	समस्या	समस्याको मूल कारण	समुदायमा परेको प्रभाव	कैफियत
१				
...				

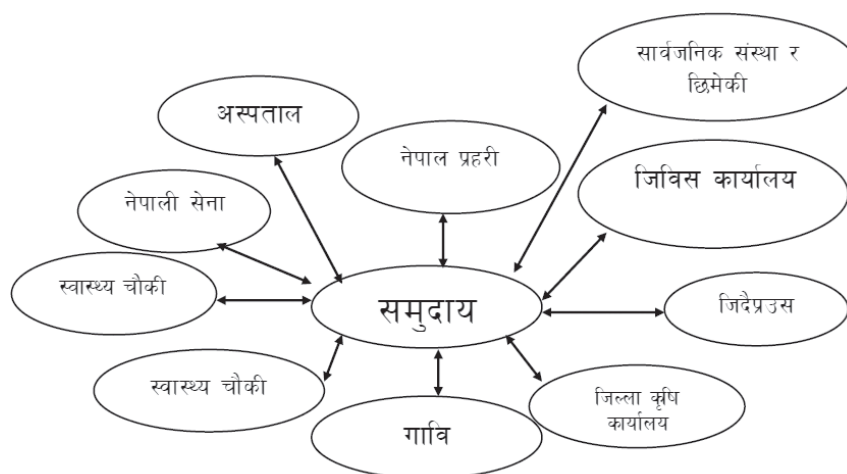
७. धरातलीय हिँडाई:

सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका क्रममा सामाजिक नक्सा र समस्या वृक्ष विश्लेषणका नतिजाको पुनरावलोकन गर्नसमेत यो औजार प्रयोग हुन्छ। सङ्कटासन्नतायुक्त र सुरक्षित स्थान, भौगोलिक, सामाजिक संरचना, प्रकोपका घटनाबाट विगतमा भएको क्षतिको आकलन, विपद् जोखिम व्यवस्थापनका अवसर र चुनौतीजस्ता विषयको अध्ययन गरिन्छ। धरातलीय हिँडाईका क्रममा प्राप्त नतिजालाई अन्या औजारको प्रयोगबाट प्राप्त नतिजालाई परीक्षण गर्न निम्नानुसारको ढाँचामा सूचीकरण गर्नुपर्छ :

क्र. सं.	हिँडाई-क्षेत्र (वडा, समुदाय)	प्रमुख समस्या वा सङ्कटासन्नता	समस्याको कारक	उपलब्ध क्षमता	सङ्कटासन्नता र क्षमता बीच अन्तरवा खाडल	प्रभाव
१						
...						

८. संस्थागत विश्लेषण वा रोटी चित्र :

विपद्को समयमा आवश्यक पर्ने सेवा, सुविधा, सुरक्षा उपलब्ध गराउने सरकारी निकाय वा सुरक्षा निकाय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, स्थानीय सस्थाहरू र अन्य मानवीय सेवा प्रदायक सङ्घसंस्था, वित्तीय संस्था, सहकारी, स्वास्थ्य सेवा केन्द्र आदिको उपलब्धता, पहुँच र सम्बन्धको विश्लेषण गरिन्छ। यो औजारले समुदायको सामाजिक सम्बन्ध र महत्वको मापन गर्छ। यस औजारको प्रयोगबाट समुदायले विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सामाजिक तथा सार्वजनिक निकायसम्मको पहुँच कस्तो छ भन्ने विश्लेषण गर्न। उदाहरण स्वरूप दिइएको निम्नबमोजिमको रोटीचित्र तयार गरी यसको विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई तल दिइएको तालिकामा भर्नु पर्छ।

क्र.सं.	कार्यालय तथा सङ्घसंस्था	ठेगाना	भौगोलिक दूरी	विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि सम्बन्धको महत्व तथा प्राप्त हुनसक्ने सहयोग
क	गाविसभित्र			
१.				
...				
ख	गाविसबाहिर			
१.				
...				
ग	जिल्लाबाहिर			
१				
...				

९. गतिशिलता नक्सा :

समुदायका मानिसहरूको बाहिरी सङ्घसंस्था, राजनीतिक वा प्रशासनिक पहुँच, निर्णायक तहमा भएको प्रतिनिधित्व, बाह्य समाजसँगको सम्पर्क, आवत-जावतको अवस्था विश्लेषण गर्न यो औजारको प्रयोग गरिन्छ। विपद्का समयमा र योजनाबद्ध विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सन्दर्भमा प्राप्त गर्न सकिने सहयोगको क्षेत्र र क्षमता मापन गर्दा प्राप्त नतिजालाई निम्नानुसार सूचीकृत गरी तुलनात्मक विश्लेषण गर्नुपर्छ :

समुदायको नाम र ठेगाना :

क्र. सं.	पहुँच कायम रहेका निकाय, संस्था तथा व्यक्ति	पूरा ठेगाना	सम्पर्कको कारण र माध्यम	सम्पर्क र सरोकारको विषय (कारण)	
				विपद्पहिलेको अवस्था	विपद् र विपद्पछिको अवस्था
१					
...					

१०. लक्षित समूह छलफल:

सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका विभिन्न औजारको प्रयोगबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कको पुनरावलोकन, अनुगमन वा परीक्षण र छुटेका विषय पत्ता लगाउन समुदायको सानो समूहमा छलफल गर्नु नै लक्षित समूह छलफल हो। समुदायका महिला, सीमान्तीकृत वर्ग, बूढापाका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, दलित र जनजातिसमेत सबै वर्गलाई समेटेर यसप्रकारको छलफल गर्नुपर्छ। यस्तो छलफलमा सबै सहभागीलाई समान रूपले आफ्ना विचार र भनाइ राख्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ। यस प्रक्रियाबाट प्राप्त सूचनालाई निम्नानुसारको ढाँचामा सूचीकृत गर्नुपर्छ :

गाविस : वडा नं. समुदाय : समूह : महिला/अपाङ्गता/दलित आदि

क्र. सं.	समस्या (तल उल्लिख गरिएको बुँदा उदाहरण मात्र हुन्)	कारण	कारक तत्व	प्रभाव	सम्भावित समाधानका उपाय	कैफियत
१	विपद् र विपद्का सबाल					
२	जीविकोपार्जन तथा खाद्य सुरक्षा					
३	खानेपानी, सरसफाइ तथा महामारी					
४	अन्य....(थप्न सकिने)					

११. प्रत्यक्ष अवलोकन :

माथि उल्लेख भएका औजारको प्रयोगबाट प्राप्त नतिजालाई पुनरावलोकन तथा परीक्षणका लागि प्रत्यक्ष अवलोकन विधि अपनाइन्छ। सङ्कटासन्न क्षेत्र, समुदाय, प्राकृतिक स्रोत तथा साधन, भौतिक संरचना, सार्वजनिक सम्पत्ति तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि गर्नुपर्ने कामको सही पहिचान गर्न यस औजारको प्रयोग गर्नुपर्छ। अवलोकनका क्रममा प्राप्त नतिजालाई निम्न ढाँचामा सूचीकृत गरी विश्लेषण गर्नुपर्नेछ :

क्र. सं.	अवलोकन गरिएको स्थान	विपद्को प्रमुख समस्या	उपलब्ध क्षमता	समुदायका आवश्यकता
१.				
...				

१२. स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको लेखाङ्कन:

यस अनुसूचीमा उल्लेख भएका सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजारको प्रयोगबाट समुदायमा विपद्को सामना गर्न अपनाउने गरिएको विधिहरूको सूची तयार गरी निम्नबमोजिमको खाकामा स्थानीय ज्ञान, सीप र विधिको सूचीकरण गर्नुपर्नेछ। यसले विपद्को समना गर्न भविष्यमा अपनाउनु पर्ने विधिको पहिचान गर्नेछ जसबाट स्थानीय ज्ञान र सीपको प्रबन्धन गर्न सहयोग पुग्नेछ।

क्र. सं.	विपद्को प्रकार	विपद् भएको वर्ष/महिना	विपद्पहिले गरिएको पूर्वतयारी तथा जोखिम न्यूनीकरणका कार्य		विपद्को सामनाका लागि विपद्को समय र पछि अपनाइएका विधि	
			व्यक्तिगत रूपमा	सामुहिक रूपमा	व्यक्तिगत रूपमा	सामुहिक रूपमा
१						
२						
...						

१३. ध्यान दिनुपर्ने विषय

माथि उल्लिखित सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजार (VCA tools) हरू प्रयोग गरी सूचना सङ्कलन गर्दा निम्न विषयमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ:

- क. समुदायका सङ्कटासन्न वर्गहरू, महिला, दलित, जनजाति, वृद्धवृद्धा, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, समुदायमा कार्यरत सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधिको सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।
- ख. विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा दैनिक जीवनयापनका सन्दर्भमा उपयोग हुने निम्न पाँच प्रकारका पूँजीको उपलब्धता तथा उपयोगको शूक्ष्म विश्लेषण गर्नुपर्नेछ:

सामाजिक पूँजी : जातजाति, बसोबासको अवस्था, लिङ्ग, समूहहरू, नेतृत्व, सङ्घसङ्गठन र सदस्यता, सामाजिक मेलमिलाप, आपसी सर-सहयोग, आदि।

मानवीय पूँजी : ज्ञान र सीप तथा विशेष दक्षता भएका व्यक्तिहरू, शिक्षा, स्वास्थ्य र पोषण, पारिवारिक आकार, रोजगारी र यसको अवसर आदि।

प्राकृतिक पूँजी : जमिन र यसको प्रकार, जमिन बचावटको तौरतिरका (बाढी र पहिरोको रोकथाम गरेर, वृक्षारोपण गरेर, आदि), उत्पादनको अवस्था (अन्नबाली, नगदेबाली, तरकारी र अन्य), जलस्रोत, वनले ढाकेको क्षेत्र, आदि।

भौतिक पूँजी : सडक, यातायात, पुल-पुलेसा, बजार, होटल, विद्यालय, कृषि र पशुसेवा केन्द्र, सुरक्षा चौकी, पूर्वचेतावनी प्रणाली, उद्धार र राहत सामग्रीहरूको पर्याप्तता, आवास, चर्पी, खानेपानीको अवस्था, सिँचाइ, विद्युत् र सञ्चार सेवा, घरहरूको भौतिक अवस्था र गोबर ग्यास आदि।

वित्तीय पूँजी : नगद, जिन्सी, कृषि, पशुपालन, पेन्सन, वैदेशिक रोजगार, बचत तथा ऋण समूह, सहकारी तथा स्थानीय स्रोत साधनहरू आदि।

अनुसूची-६ (दफा २.२.१ सँग सम्बन्धित)

समुदाय तथा वडाहरूको सडकटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण

क. सडकटासन्नता स्तरीकरण : विगतको क्षति विश्लेषण गरी त्यसबाट प्राप्त अड्कभारलाई जोडेर समुदाय र वडाको उच्च, मध्यम र न्यून गरी तीन वर्गमा निम्नानुसार सडकटासन्नता स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ :

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति : विपद् :

वडा नं.	मानवीय क्षति (२५ प्रतिशत अड्कभार)	प्रभावित परिवार (१५ प्रतिशत अड्कभार)	घरको क्षति (१५ प्रतिशत अड्कभार)	आर्थिक क्षति (१५ प्रतिशत अड्कभार)	खेतीयोग्य भूमि र वनक्षेत्रको क्षति (१५ प्रतिशत अड्कभार)	सामाजिक क्षति (१५ प्रतिशत अड्कभार)	कूल अड्क (१०० प्रतिशत अड्कभार)	सडकटा-सन्नता स्तरीकरण
१								
.....								

ख. सडकटासन्नता स्तरीकरण अड्कभार आधार

क्र.सं.	जोखिममा रहेका तत्व	क्षतिको सूचक	अड्कभार	प्राप्ताड्क	वर्गीकरण मापन भार
१	मानवीय मृत्यु	०-१ जना	१	०.०४२	२५ प्रतिशत
		२-३ जना	२	०.०८३	
		४-५ जना	३	०.१२५	
		६ जना भन्दा माथि	४	०.१६७	
२	प्रभावित परिवार	५० परिवार	१	०.०२५	१५ प्रतिशत
		५१ -१०० परिवार	२	०.०५०	
		१०१ -३०० परिवार	३	०.०७५	
		३०० परिवार भन्दा माथि	४	०.०९९	
३	क्षतिग्रस्त घर	०-५ घर	१	०.०२५	१५ प्रतिशत
		६-१५ घर	२	०.०५०	
		१५-५० घर	३	०.०७५	
		५० घर भन्दा माथि	४	०.०९९	
४	आर्थिक क्षति	५ लाख रूपैयाँसम्म	१	०.०२५	१५ प्रतिशत
		५ लाख १ रूपैयाँदेखि १५ लाख रूपैयाँसम्म	२	०.०५०	
		१५ लाख १ रूपैयाँदेखि २५ लाख रूपैयाँसम्म	३	०.०७५	
		२५ लाख रूपैयाँभन्दा माथि	४	०.०९९	

५	खेतीयोग्य जमिन कटान	पाँच विघासम्मका लागि	१	०.०२५	१५ प्रतिशत
		पाँच विघादेखि १० विघासम्म	२	०.०५०	
		दस विघादेखि २० विघासम्म	३	०.०७५	
		२० विघाभन्दा माथि	४	०.०९९	
६	सामाजिक प्रभाव				१५ प्रतिशत
६.१		मानिस हराएमा	१	०.०२५	
६.२		महिला हिंसा भएमा	१	०.०२५	
६.३		लुटपाट, हिंसा र अन्य सामाजिक अपराध	१	०.०२५	
६.४		सामुदायिक संस्था निष्क्रिय भएमा	१	०.०२५	
		जम्मा			

स्रोत : जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना, नवलपरासी, २०६६ बाट परिमार्जन गरिएको ।

स्पष्टीकरण : उल्लिखित तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा ६ भागमा विभाजित क्षतिको स्तरअनुसार अड्क दिने र प्राप्त अड्कलाई ६ ले भाग गरी प्रतिशतले गुणन गरी १०० ले भाग गरी निस्केको मान नै अड्कभार हुनेछ । जस्तै माथि नं. १ मा यदी एक जना मानिसको मृत्यु भएको भए त्यसमा १ अड्क दिइन्छ । सो अड्कलाई ६ ले भाग गरी २५ ले गुणन गरेर १०० ले भाग गऱ्यो भने ०.०४१७ मान निस्कन्छ । उपरोक्तवमोजिम तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा क्षतिको स्तरका आधारमा निम्नानुसारको अड्कभार कायम गरी स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ :

क्र.स	अड्कभार	स्तर
१	०.७ देखिबढी अड्कभार	उच्च सङ्कटासन्न
२	०.५ देखि ०.६९ अड्कभार	मध्यम सङ्कटासन्न
३	०.४९ भन्दा कम अड्कभार	न्यून सङ्कटासन्न

स्रोत : जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना, नवलपरासी, २०६६ बाट परिमार्जन गरिएको ।

अनुसूची-७ (दफा २.२.२ सँग सम्बन्धित)

सडकटासन्नता, क्षमता तथा जोखिम विश्लेषण पार्श्वचित्रको नमुना

१. नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको प्रमुख सडकटासन्नता :

- जलवायु, हावापानी आदिको अवस्था र प्रभाव ।
- प्राकृतिक स्रोत साधन, जस्तै जलसम्पदा, ताल, पोखरी, वन सम्पदा, खनिजपदार्थ आदि ।
- नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र भएर बग्ने खोलानाला तथा नदी तिनबाट पर्ने प्रभाव
- सडकको अवस्था कालोपत्रेकिमि, कच्ची मोटरबाटोकिमि, गोरेटोकिमि
- भू-उपयोग : कृषि, वन, खेर गइरहेको, पानीले ढाकेको चरन, अवास आदि ।

२. जनसङ्ख्याको विवरण :

२.१ जातजातिअनुसारको जनसङ्ख्या

वडा नं.	दलित				जनजाति				अन्य			
	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा
१												
.....												
९												
जम्मा												

२.२ उमेरअनुसारको जनसङ्ख्या

वडा नं.	१ वर्षभन्दा मुनि	गर्भवती	५ वर्षमुनि	६-१२ वर्ष	१३-१९वर्ष	२० देखि ५९ वर्ष	६० वर्षमाथि	जम्मा
१								
.....								

२.३ अपाङ्गताको विवरण

वडा नं.	अपाङ्गताको प्रकार	महिला	पुरुष	जम्मा
१				
.....				

३. प्रकोपका अवस्था :

(अनुसूची ५ को १, २, ३ र ४ बमोजिम प्रकोप पात्रो, प्रकोपको स्तरीकरण र प्रकोपको ऐतिहासिक समयरेखा र विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजा लेख्ने)

४ स्रोतको उपलब्धता तथा पहुँच

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा समुदायमा भएको क्षमता पत्ता लगाउन निम्नानुसार फारम प्रयोग गर्नुपर्छ । यो फारम समुदायमा भएका स्रोतहरू सङ्कलन गर्दै नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको एकीकृत क्षमताको सूची तयार गर्नुपर्नेछ :

विवरण	नाम र रहेको स्थान (कहाँ)	सङ्ख्या (कति)	क्षमता	अवस्था	कैफियत
भौतिक स्रोत					
पुल					
सडक					
बाँध					
विद्यालय भवन					
मदरसा					
सुरक्षित आवास तथा स्थान					
सामुदायिक चपी					
सञ्चारका साधन					
यातायतका साधन					
पूर्वसूचना प्रणाली					
लाइफ ज्याकेट					
डुङ्गा					
मानव संसाधन					
आधारभूत खोज तथा उद्धार तालिम प्राप्त जनशक्ति					
जिल्ला विपद् प्रतिकार्यसम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति					
तालिम प्राप्त पौडीबाज					
तालिम प्राप्त स्वयम्सेवक					
ग्रामीण महिला स्वास्थ्य कार्यकर्ता					
तालिम प्राप्त कृषि प्राविधिक					
शिक्षक					
कर्मचारी					
स्वयम्सेवक					
सिकर्मी					
डकर्मी					
सामाजिक स्रोत					
सामुदायिक भवन					
पाटी पौवा					
खानेपानी वितरण धारा					
मठ मन्दिर					
सामाजिक संरचना					
महिला/आमा समूह					
आयआर्जनमा सक्रिय महिला समूह					
निर्णय तहमा भएका महिला					
शैक्षिक अवस्था (म/पु)					
आर्थिक स्रोत					

व्यापार व्यवसाय					
उद्योग कलकारखाना					
नोकरी					
बचत समूह					
विपद् व्यवस्थापन कोष					
ब्याङ्क तथा वित्तीय संस्था					
प्राकृतिक स्रोत					
खेतीयोग्य भूमि					
अन्य (उल्लेख गर्नुपर्नेछ)					
निजी ताल तलैया					
प्राकृतिक धारा वा मूल					
कुवा					
नदीनाला					
ताल तथा पोखरी					
सिँचाइको साधन र स्रोत					
वनजङ्गल (हेक्टर वा रोपनी)					
खेर गइरहेको जमिन					
खेती गरिने मुख्य बाली	लगाउने समय	बाली थन्क्याउने समय	उत्पादन (मे. टन)	प्रयोग गरिने मल	बिउको उपलब्धता
धान					
मकै					
गहु					

नोट : १०,००० वर्ग मी वा २० रोपनी वा ३० कठ्ठा = १ हेक्टर

५. पार्श्वचित्रको मूल अंश : अनुसूची ४ देखि ६ सम्मको विश्लेषणबाट प्राप्त सङ्कटासन्नता, जोखिम र गाविससँग भएका क्षमतासमेत हुनेगरी आवश्यक देखिएका सुझाव प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ। पार्श्वचित्रको अन्तिममा विश्लेषणका सबै अनुसूचीहरू संलग्न गर्नुपर्नेछ।

अनुसूची-८ (दफा ३.१ सँग सम्बन्धित)

जोखिम व्यवस्थापन क्रियाकलापको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण

समुदाय हुँदै वडा र समग्र गाविसको सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विशेषणबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा गाविसमा सञ्चालन गर्नुपर्ने विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्रियाकलाप पहिचान गरी सूचीकृत गर्दा तिनको प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्नेछ। क्रियाकलापको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण (उच्च प्राथमिकता प्राप्त क्रियाकलापलाई १ नं.दिने) निम्नबमोजिमको ढाँचामा समुदायसमेत स्पष्ट हुनेगरी सूचीकृत गर्नुपर्नेछ :

वडा नं.	समुदायको नाम	प्रमुख जोखिम	क्रियाकलाप	प्राथमिकता नं.	पुष्टयाइँ
१					
.....					

अनुसूची-९ (दफा ३.२.१ सँग सम्बन्धित)

स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको ढाँचा

स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना (Local Disaster Risk Management Plan Template)

..... नगरपालिका/गाउँ विकास समिति
.....जिल्ला

तयार गरेको मिति :साल.....महिना

सन्देश : जिल्ला विकास समिति अधिकारीबाट कुनै सन्देश प्राप्त भए राख्ने ।

कृतज्ञता ज्ञापन : नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति प्रमुखबाट योजना तर्जुमा र यसको कार्यान्वयनबारे सहयोगीलाई धन्यवाद दिँदै आफ्नो भनाइ राख्ने ।

विषयसूची : योजनाको स्वरूपअनुसार विषयसूची तयार गरेर राख्ने ।

खण्ड - १ : परिचय

- १.१ **पृष्ठभूमि :** नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको छोटो र तथ्याङ्कीय परिचय दिने । परिचय दिँदा सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदनलाई आधार मान्नु पर्नेछ ।
- १.२ **योजनाको उद्देश्य :** यस योजनाको मूल र निर्दिष्ट उद्देश्य के हो त्यो उल्लेख गर्नुपर्नेछ । स्थानीय निकायको भौगोलिक सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अवस्था अनुरूप योजनाको उद्देश्य निर्धारण गर्नुपर्नेछ ।
- १.३ **योजनाको आवश्यकता तथा महत्व :** यो योजना किन तर्जुमा गर्नु परेको हो र यसले के गर्छ भन्ने कुरा निश्चित गरी लेख्ने ।
- १.४ **योजनाका सीमा :** योजना तर्जुमा गर्दा अपनाइएको विधि, योजनाको प्रभावकारिता, आर्थिक स्रोतजस्ता के-कस्ता सीमा देखिएका छन् भन्ने कुरा छोटकरिमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ । यसले योजना कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नुपर्नेछ ।
- १.५ **योजना निर्माण प्रक्रिया विधि :** योजना निर्माण प्रक्रियाबारे भाग २ मा भएको व्यवस्थामध्ये अपनाइएका प्रक्रियाबारे छोटकरिमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।
- १.६ **योजना कार्यान्वयन रणनीति :** योजनाले निर्धारण गरेका कार्यक्रम के-कसरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको वार्षिक कार्यक्रमअन्तर्गत बजेट व्यवस्था गरिनुको अलावा समुदाय, सरोकारबालाको परिचालन कसरी गरिन्छ भन्ने विषयलाई प्रष्ट पार्ने ।
- १.७ **योजनाको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन :** यस निर्देशिकाको भाग २ को प्रक्रिया ४ मा उल्लेख भएअनुसार नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन गर्नुपर्नेछ । योजनाको विस्तृत पुनरावलोकन र परिमार्जन ५ वर्षको अवधिमा गर्नुपर्नेछ ।

खण्ड - २ : प्रकोप, सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषण

- २.१ **प्रकोपको पहिचान तथा स्तरीकरण :** नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा हुने प्रमुख प्रकोप के-के हुन् भनेर पहिचान र स्तरीकरण गरेर प्राप्त नतिजा लेख्ने ।

२.२ **प्रकोप विश्लेषण** : अनुसूची ५(४) को प्रकोप विश्लेषणलाई सो अनुसूचीमा उल्लेख भएका अन्य प्रकोप विश्लेषणका औजारहरू (सामाजिक स्रोत नक्साङ्कन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता पहिचान, समस्या वृक्ष विश्लेषण, धरातलीय हिँडाइ, संस्थागत विश्लेषण, लक्षित समूह छलफल, प्रत्यक्ष अबलोकन) समेतको प्रयोगबाट गरिएको विश्लेषणको नतिजालाई सङ्क्षिप्त रूपमा निम्न ढाँचामा लेख्नुपर्नेछ :

क्र. सं.	समस्या अथवा प्रकोप	कारण	कारक तत्व	प्रभाव	जोखिम न्यूनीकरणका लागि पहिचान भएका उपाय
१					
...					

२.३ **गाउँ तथा वडाको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण** : गाउँ, बस्ती, वडा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा विगतमा के-कस्ता प्रकोपका घटना भएका थिए, तिनको सूची तयार गरी त्यसबाट भएको क्षतिको विवरण तयार गर्नुपर्नेछ । प्राप्त सूचनाको विश्लेषणबाट नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको कुन वडाको कुन बस्ती कुन प्रकोपका कारण कुन स्तरमा सङ्कटासन्न छ भन्ने पत्ता लाग्नेछ । यसै आधारमा विभिन्न प्रकोपका दृष्टिले समुदाय, वडा र त्यसका कति घरपरिवार सङ्कटासन्न छन् भनेर स्तरीकरण गर्नुपर्छ ।

तालिका नं. प्रकोपको सन्दर्भमा वडाहरूको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

..... प्रकोपका कारण उत्पन्न हुने विपद्को वडास्तरीय सङ्कटासन्नता निम्नानुसार स्तरीकरण गरिएको छ :

वडा नं.	गाउँ तथा टोल	उच्च सङ्कटासन्न	मध्यम सङ्कटासन्न	न्यून सङ्कटासन्न	पुष्टयाईका आधार
१					
२					
३					

२.४ **नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको क्षमता विश्लेषण** : माथि विश्लेषण गरिएको सङ्कटासन्नता र जोखिमको सामना गर्न, जोखिम व्यवस्थापन गर्न समुदायसँग के-कस्ता क्षमता विद्यमान छन् भनेर पहिचान गर्नुपर्नेछ । नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र भएका स्रोतसाधनको अवस्था, स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकाल्नु पर्नेछ ।

२.५ **जोखिम पहिचान तथा विश्लेषण** : नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको सङ्कटासन्नता र क्षमताबीच देखिएको दूरी नै जोखिमको सही चित्र हुनेछ । त्यसका आधारमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका आवश्यक क्रियाकलाप निर्धारण गर्नुपर्नेछ ।

खण्ड - ३ : विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना

(..... प्रकोपको सन्दर्भमा)

विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमलाई मूलभूत रूपमा मानव संसाधन तथा संस्थागत विकास योजना, भौतिक पूर्वाधार विकास, प्राकृतिक स्रोत संरक्षण, जीविकोपार्जनमा सुधार, नीतिगत क्षेत्रमा गर्नुपर्ने कार्यहरू तथा विकास कार्यमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका विधिको मूलप्रवाहीकरण गर्नेजस्ता प्रमुख क्रियाकलापलाई आधार मानेर स्थानीय समस्या समाधान गर्ने क्रियाकलापलाई निम्नबमोजिको ढाँचामा प्राथमिकीकरण गर्नुपर्नेछ :

३.१ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र पूर्वतयारी योजना

विपद्को सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषणबाट प्राप्त परिणामबमोजिम अत्यधिक जोखिम रहेका समुदाय वा वडामा जोखिम न्यूनीकरणका लागि सञ्चालन गर्नुपर्ने क्रियाकलापलाई विपद्पहिले गरिने क्रियाकलापको रूपमा

प्राथमिकीकरण गर्नुपर्नेछ । यस चरणमा गर्नुपर्ने कार्यलाई निम्न दुई खण्डमा विभाजन गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्नेछ :

३.१.१ नीतिगत व्यवस्था तथा निर्णय:

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न आवश्यकताअनुसार जिम्मेवारीसहित कार्यदलहरू (जस्तै-समन्वय, सञ्चार तथा पूर्वचेतावनी; खोज तथा उद्धार; राहत व्यवस्थापन तथा पुनःस्थापन; क्षति तथा आवश्यकता विश्लेषणजस्ता कार्यदल) गठन गर्न सकिनेछ । त्यसैगरी प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम आवश्यक नीतिगत निर्णयसमेत गरी रणनीतिक कार्यहरू निर्धारण गरी उपयुक्त ढाँचामा उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

३.१.२ जनचेतना तथा क्षमता अभिवृद्धि

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिले आफ्नो क्षेत्रमा विपद्प्रति रहेको अज्ञानता हटाएर जोखिम व्यवस्थापनमा समुदायको सजगता अभिवृद्धि गर्न जनचेतना र क्षमता अभिवृद्धिका कार्यलाई निम्नबमोजिमको ढाँचामा प्राथमिकताक्रमअनुसार उल्लेख गर्नुपर्नेछ :

प्राथमिकता क्रम	प्रमुख समस्या तथा जोखिम	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
				आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.३ जोखिम न्यूनीकरण :

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र रहेका विपद्जन्य सङ्कटासन्नता तथा जोखिम कम गर्न गर्नुपर्ने कार्यलाई निम्नबमोजिमको ढाँचामा प्राथमिकताअनुरूप उल्लेख गर्नुपर्नेछ । यसमा ग्रामीण सडक, कल्भर्ट, पुल, विद्यालय वा अन्य सार्वजनिक भवनको प्रबलीकरण; प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, नदी तटबन्धजस्ता क्रियाकलापहरूलाई प्राथमिकताक्रमअनुसार उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

प्राथमिकता क्रम	प्रमुख समस्या तथा जोखिम	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
				आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.४ आपत्कालीन पूर्वतयारी :

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र कुनै पनि विपद्को घटना भएमा त्यसको सामना गर्न आवश्यक पर्ने पूर्वतयारीका क्रियाकलापलाई तलको ढाँचामा उल्लेख गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । यसमा आपत्कालीन कोषको स्थापना, खाद्य तथा गैरखाद्य सामग्रीको बन्दोबस्त, आपत्कालीन आश्रयस्थलको पहिचान तथा व्यवस्था, प्राथमिक उपचार सामग्री, जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति र मानवीय सहयोगका क्षेत्रमा काम गर्ने संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गर्नेविधिजस्ता क्रियाकलापसमेत समेट्नु पर्नेछ ।

प्राथमिकता क्रम	विपद्को सम्भावित अवस्था	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
				आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.२ विपद्को समयका क्रियाकलापहरू

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र कुनै पनि समयमा विपद् परेमा प्रभावित तथा पीडितको उद्धार र जीवनरक्षा

र सम्पत्ति संरक्षणका लागि आपत्कालीन समयमा गर्नुपर्ने क्रियाकलापलाई तलको ढाँचामा उल्लेख गर्नुपर्नेछ । यसमा विशेषगरी पूर्वसूचना र चेतावनी प्रवाह गर्ने, हराएकाको खोजी, पीडितको उद्धार एवम् सुरक्षा निकायमा खबर तथा आपत्कालीन बसोबास र राहत व्यवस्थापनका लागि गर्नुपर्ने कार्य उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

प्राथमिकता क्रम	विपद्को सम्भावित अवस्था	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
				आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.३ विपद् पश्चात्का क्रियाकलापहरू

योजनाको यस भागमा विपद् भइसकेपछि त्यसबाट परेको प्रभाव र भएको क्षतिको विश्लेषण गरी जनजीवनलाई सामान्य बनाउन, पूर्ण विस्थापित परिवारको पुनःस्थापना गर्न, क्षतिग्रस्त भौतिक संरचनाको मर्मरत-सम्भार तथा पुनर्निर्माण गर्न र भविष्यमा पर्नसक्ने त्यस्तै विपद्को सामना गर्न आवश्यक क्रियाकलापलाई समेटेर निम्नबमोजिमको ढाँचामा क्रियाकलाप उल्लेख गर्नुपर्नेछ :

प्राथमिकता क्रम	सम्भावित अवस्था	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
				आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

अनुसूची-१० (दफा ३.२.३ सँग सम्बन्धित)

कार्यदलहरूको स्वरूप र काम कर्तव्य तथा अधिकार

१०.१ कार्यदलको स्वरूप

स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि निम्नानुसार कार्यदल गठन गर्नुपर्नेछ तापनि स्थानीय अवस्थकतालाई दृष्टिगत गरी कार्यदलको सङ्ख्या थपघट गर्न सकिनेछ :

क्र.सं.	कार्यदलको नाम	ध्यान दिनु पर्ने कुरा	पदावधि
१	सूचना तथा पूर्वचेतावनी कार्यदल	कार्यदलका सदस्य चयन गर्दा उपलब्ध भएसम्म सम्बन्धित विषयमा ज्ञान भएका महिला, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका तथा विपद्को उच्च जोखिममा रहेका समुदायका प्रतिनिधिलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।	पदेन सदस्यबाहेक अन्य सदस्यको कार्यकाल दुई वर्षको हुनेछ
२	खोज तथा उद्धार कार्यदल		
३	राहत व्यवस्थापन तथा पुनःस्थापन कार्यदल		
४	प्राथमिक उपचार कार्यदल		
५	क्षति तथा आवश्यकता विश्लेषण कार्यदल		

१०.१ पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यको लागि कार्यदलको काम, कर्तव्य तथा अधिकार

१. सूचना तथा पूर्वचेतावनी कार्यदल		
प्रकोप पूर्व	प्रकोपको समय	प्रकोप पश्चात्
<ul style="list-style-type: none"> पूर्वसूचना तथा चेतावनी प्रणालीबारे सञ्चार माध्यम र अन्य स्रोतबाट प्राप्त सूचना प्राप्त गर्ने पूर्वचेतावनी प्रणालीको स्थापनाका लागि जिविस, गाविस, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण डिभिजन कार्यालयसँग समन्वय गर्ने उपलब्ध पूर्वचेतावनी प्रणालीको सुरक्षा र संरक्षण गर्ने विपद्सम्बन्धी काम गर्ने वा अन्य सरोकारवाला निकायमा विपद्बारे सही जानकारी दिने समुदायसँग नियमित छलफल गर्ने र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिमा प्रतिवेदन नियमित रूपमा दिने सञ्चारमाध्यम, पत्रकार महासङ्घ, स्थानीय पत्रकारसँग समन्वय गरी सूचना लिने र दिने काम गर्ने विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञानबर्द्धक सामग्रीको खोजी गरी समुदायमा उपलब्ध गराउने आपत्कालीन समयमा चाहिने निकायको फोनको सूची तयार गरी समुदायका सबै सदस्यलाई उपलब्ध गराउने जनचेतना अभिवृद्धिका सामग्री जिल्ला र केन्द्रबाट सङ्कलन गरी जनचेतना अभियानमा हुने खर्च कटौती गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> विपद्को सूचना सबैभन्दादा पहिले खोज तथा उद्धार कार्यदललाई दिने यस्तो सूचना स्थानीय प्रहरी, जिल्ला प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, नेपाली सेना, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, गाविस, जिविस र जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिलाई उपलब्ध गराएर सहयोग माग गर्ने विपद्सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी जानकारी स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिमाफत, जिविस र जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिलाई दिने विपद्बारेको समाचार तथा सूचना सञ्चारमाध्यम वा पत्रकारलाई उपलब्ध गराउने 	<ul style="list-style-type: none"> क्षति विश्लेषण कार्यदलबाट भएको कार्य र क्षतिको अवस्थाको जानकारी लिने विपद्पछि उत्पन्न भएको थप सङ्कटासन्नता र जनजीवनमा परेको असरको समीक्षा गर्ने जनजीवनमा परेको असरअनुसार पूर्वतयारीका कार्यलाई निरन्तरता दिने

<p>२. खोज तथा उद्धार कार्यदल</p>		
<ul style="list-style-type: none"> विपद्बाट विस्थापितलाई राख्नको लागि सुरक्षित स्थानको पहिचान गर्ने उद्धारका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीको बन्दोबस्त गर्न स्थानीय प्रहरी, नेपाली सेना, जिल्ला दवी प्रकोप उद्धार समितिसँग समन्वय गरी सहयोग माग गर्ने उद्धारका लागि नेपाल रेडक्रस सोसाइटीसँग समन्वय गर्ने वाढी र पहिरोको समयमा उद्धार गर्न सक्ने समुदायका सदस्यको पहिचान गरी उनीहरूको सम्पर्क नम्बर अद्यावधिक राख्ने उद्धारकर्मीका लागि तालिम को व्यवस्था गर्न गैसस, नेपाल रेडक्रस, प्रहरी र सेनासँग समन्वय गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> विपद् हुने मौसममा खोज तथा उद्धारको लागि तयारी अवस्थामा रहने सूचना तथा पूर्वचेतावनी कार्यदलको सूचनाका आधारमा अति जोखिममा रहेका परिवारलाई सुरक्षित स्थानमा लैजाने त्यस्ता परिवारको महत्वपूर्ण सम्पत्ति र पशुधनको रक्षा तथा उद्धार गर्ने समुदायमा रहेका महिला, अपाङ्ग, बूढाबूढी, गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाको सूची तयार गरी मूल समितिलाई दिने र सहयोगको प्राथमिक सूचीमा राख्न आग्रह गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> उद्धार गरिएको व्यक्ति, धनसम्पत्ति, पशुधनको सूची तयार गरी मूल समितिलाई दिने विपद्मा परेर हराएका वा मृत्यु भएका मानिस र घरपालुवा पशुको सूची तयार गरी मूल समितिमाफत सुरक्षा निकाय र गाविसलाई उपलब्ध गराउने उद्धार समाग्री पुनः यथास्थानमा राख्ने
<p>३. राहत व्यवस्थापन तथा पुनःस्थापन कार्यदल</p>		
<ul style="list-style-type: none"> समुदायस्तरबाट उपलब्ध हुने राहत सामग्री सङ्कलन र भण्डारणको व्यवस्था गर्ने सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना गर्ने राहत सामग्री प्रयोग नभएमा त्यस्तो सामग्री नियमानुसार बिक्री गरी प्राप्त रकम कोषमा जम्मा गर्ने पूर्ण रूपमा विस्थापित हुने परिवारलाई बसोबासको व्यवस्थाका लागि सार्वजनिक जग्गाको पहिचान गरी त्यस्तो जग्गा उपयोग गर्न नगरपालिका र गाउँ विकास समितिमाफत सम्बन्धित निकायसँग अनुमति लिने प्रक्रिया अधि बढाउने विस्थापितलाई सुरक्षित राख्ने स्थानको लागि उद्धार कार्यदलसँग समन्वय गरी सुरक्षित स्थानको पहिचान गर्ने स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको निर्देशनमा आवश्यक कार्य गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> सही समयमा कार्ययोजनाअनुसार राहत व्यवस्थापन गर्ने जिल्लाबाट प्राप्त अनुदान वा राहत वितरणमा जिल्लाको कार्यदललाई सहयोग गर्ने स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिसँग सहमति लिएर अन्य आवश्यक कार्य गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> विस्थापित भएर पुनःस्थापन हुन नसकेका परिवारलाई सुरक्षित स्थानमा बसोबासको व्यवस्थाका लागि पहल तथा पैरवी गर्ने पुनःस्थापना हुन सक्ने परिवारको घर मर्मतसम्भारको लागि पहल गर्ने र सहयोगको लागि जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिलाई स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिमाफत सिफारिस गरी पठाउने
<p>४. प्राथमिक उपचार, स्वास्थ्य तथा सरसफाइ कार्यदल</p>		

<ul style="list-style-type: none"> ● विपद्को समयमा घाइतेको उपचारको लागि प्राथमिक उपचार सामग्रीको व्यवस्था गर्ने ● विपद् नभएमा प्राथमिक उपचार सामग्रीको समय बाँकी रहँदै प्रयोग गरी पुनः नयाँ सामग्री तयारी अवस्थामा राख्ने ● स्थानीय स्वास्थ्य चौकीसँग समन्वय गरी आवश्यक सामग्री माग गर्ने ● स्थानीय तहमा एमबुलेन्स उपलब्ध भएमा सोको मर्मतसम्भार गरी दुरुस्त राख्ने व्यवस्था मिलाउने ● स्वास्थ्य र सरसफाइसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरी विपद् पहिले र पछि हुन सक्ने महामारी तथा जनस्वास्थ्यसम्बन्धी समस्याबारेमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ● जनचेतना अभिवृद्धिको लागि जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय र अन्य स्वास्थ्यसंस्थासँग सहयोग माग गर्ने ● स्वयम्सेवकहरूलाई विपद् र महामारीबारे अभिमुखीकरण गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> ● घाइतेको तत्काल उपचार गर्न उद्धार कार्यदलसँगै विपद् प्रभावित क्षेत्रमा जाने ● घाइतेको प्राथमिक उपचार गरी आवश्यक परेमा स्वास्थ्यसंस्थामा पठाउने 	<ul style="list-style-type: none"> ● विपद्पछि फोहोरमैला व्यवस्थापनका कार्य गर्ने ● विस्थापित बसेको स्थानमा सरसफाइका कार्यलाई नियमित रूपमा सञ्चालन गर्ने ● महामारीजन्य रोगहरूको नियमित निगरानी गर्ने र सम्बन्धित निकायलाई जानकारी दिने ● स्वास्थ्य, सरसफाइ र जनस्वास्थ्यसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने
<p>५. क्षति तथा आवश्यकता विश्लेषण कार्यदल</p>		
<p>क्षति विश्लेषण</p> <ul style="list-style-type: none"> ● विपद्पूर्व नै जनधनको हुनसक्ने क्षतिको विवरण सङ्कलन गर्ने । ● सम्भाव्य क्षति विश्लेषण नमुना फाराम तयार गर्ने । ● क्षति विश्लेषण स्वयम्सेवकहरूलाई तालिम दिने । ● क्षति विश्लेषण स्वयम्सेवकहरूलाई तयारी अवस्थामा राख्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> ● विपद्बाट भएको क्षतिको लेखाजोखा गरी आपत्कालीन सहयोगको आवश्यकता पहिचान गर्ने ● उपलब्ध सूचनाका आधारमा सहयोगका लागि स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिमार्फत सम्बन्धित निकायलाई उपलब्ध गराउने । 	<ul style="list-style-type: none"> ● क्षतिको विस्तृत विश्लेषणका लागि सङ्कलन गर्ने । ● गरिएको कामको समिक्षा गरी कमी कमजोरीहरूलाई पत्ता लगाउने ।

अनुसूची :

१. सहभागितामूलक क्षमता तथा सङ्कटासन्नता विश्लेषणको सङ्क्षिप्त प्रतिवेदन (क्षमता तथा सङ्कटासन्नता नक्साङ्कन, प्रकोप नक्साङ्कन तथा स्तरीकरण, ऐतिहासिक समय रेखा, प्रकोप पात्रो, समस्या वृक्ष विश्लेषण, रोटी चित्र आदि)
२. बैठक तथा गोष्ठीका सहभागीहरूको विवरण र निर्णय
३. नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समितिको विवरण
४. वडा स्तरीय सूचना फारम
५. योजनाका लागि अनुमानित बजेट

विपद् पीडित पुनर्वास संचालन कार्यविधि, २०७१

नेपाल सरकार
सहरी विकास मन्त्रालय
आपूर्ति, आश्रय तथा पुनःस्थापना उपसमिति
(दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन २०६९ को दफा ५ ग अनुसार गठित)

विपद् पीडित पुनर्वास सञ्चालन कार्यविधि, २०७१

प्रस्तावना: विपद्का कारण कुनै पनि व्यक्ति बसोबास गरिरहेको घर र जग्गा क्षतिग्रस्त भई बसोबासका लागि उपयुक्त नभएमा त्यस्ता व्यक्तिलाई अन्य स्थानमा पुनर्वास गराउने कार्यलाई व्यवस्थित रूपले सञ्चालन गर्न दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन २०३९ को दफा ५ ग को उपदफा (३) बमोजिम आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिको मिति २०७१।०१।१२ को निर्णयानुसार यो आन्तरिक कार्यविधि जारी गरिएको छ ।

परिच्छेद १

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** यस कार्यविधिको नाम "विपद् पीडित पुनर्वास सञ्चालन कार्यविधि, २०७१" रहेको छ ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा-

- (क) "ऐन" भन्नाले दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ सम्झनुपर्छ ।
- (ख) "विपद्" भन्नाले बाढी, पहिरो वा भूकम्पजस्ता प्राकृतिक प्रकोप सम्झनुपर्छ ।
- (ग) "विपद् पीडित" भन्नाले विपद्को कारण आफू बसोबास गरिरहेको घर र जग्गा पूर्णरूपमा क्षतिग्रस्त भई वा हुने अवस्था परी त्यस्तो स्थानबाट विस्थापित भएको वा हुने अवस्थामा रहेको व्यक्ति सम्झनुपर्छ ।
- (घ) "पुनर्वास" भन्नाले विपद् पीडितलाई अन्य सुरक्षित स्थानमा बसोबास गराउने कार्य सम्झनुपर्छ ।
- (ङ) "उपसमिति" भन्नाले ऐनको दफा ५ ग. को उपदफा (३) बमोजिमको आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमिति सम्झनुपर्छ ।
- (च) "जिल्ला समिति" भन्नाले ऐनको दफा ७ बमोजिमको जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति सम्झनुपर्छ ।
- (छ) "सिफारिस समिति" भन्नाले कार्यविधिको नियम ७ को उपनियम (१) बमोजिमको पुनर्वास सिफारिस समिति सम्झनुपर्छ ।
- (ज) "प्राविधिक समिति" भन्नाले नियम ४ को उपनियम (३) बमोजिमको प्राविधिक समिति सम्झनु पर्छ ।
- (झ) "पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालन समिति" भन्नाले नियम ९ को उपदफा (२) बमोजिमको समिति सम्झनुपर्छ ।

अनुसूची १
(दफा ११ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)
जग्गाको हद, आवासको नमूना र डिजाइन तथा पूर्वाधार

क. जग्गाको हद:

- (१) हिमाली र पहाडी जिल्लामा पुनर्वास गराउँदा जग्गाको प्रकृति र उपलब्धताका आधारमा प्रतिपरिवार न्यूनतम आठ आनादेखि अधिकतम बाह्र आनासम्म,
- (२) तराई र भित्री मधेशको हकमा प्रतिपरिवार न्यूनतम एक कठ्ठादेखि अधिकतम डेढ कठ्ठासम्म।
- (३) जग्गाको स्वामित्व निर्णय भएको मितिले ५ वर्षपछि मात्र पिडित ब्यक्तिको नाममा नामसारी गर्न सकिने । नामसारी हुनु अघी उक्त जग्गा नेपाल सरकारको संरक्षणमा रहने छ ।

ख. आवासको नमूना तथा डिजाइन:

(१) हिमाली भेग:

(अ) पर्खाल: ढुंगा र माटोको जोडाइको गारो, काठको खम्बा,

(आ) छाना: काठको भाटा, काठको फल्याक, माटोको सतहको भुईँको समतलछाना, जस्तापाताको भिरालो छाना।

(२) पहाडी भेग:

(अ) पर्खाल: ढुंगा र माटो जोडाइएको गारो, काठ वा बाँसको खम्बा,

(आ) छाना: काठ वा बाँसको भाटा, स्लेट वा जस्ता पाताको छाना।

(३) तराई भेग:

(अ) पर्खाल: ईटा माटो जोडाइ, काठ वा बाँसको खम्बा, बाँसको टाटीको पार्टिसनवाल,

(आ) छाना: बाँस वा काठको भाटा, जस्ता पाताको भिरालो छाना।

(४) एक परिवारलाई बढीमा ५०० वर्गफुट क्षेत्रफलको आवास उपलब्ध गराइने ।

ग. पूर्वाधार:

(१) पानीको व्यवस्था: तराईमा आठदेखि दश घरपरिवारलाई एक, पहाडमा छदेखि सात घरपरिवारलाई एक इनार, ट्यूबेल वा धारा।

(२) शौचालय: पाँचवटा रिङ्गभएको पिट ल्याटिन (Pit Latrine), एक घरपरिवारलाई एकवटा ।

(३) आवास क्षेत्रभित्र पर्याप्त हावा, घाम आउने र आवतजावत गर्न सुविधा हुने गरी बाटोको व्यवस्था,

(४) आवास क्षेत्रमा हरियाली, केटाकेटीले खेल्ने पार्क र पानी जाने ड्रेनको व्यवस्था,

(५) पुनर्वास स्थलसम्म जाने बाटोको सम्बन्धमा तराईमा मोटर जाने चौडाई भएको, पहाड र हिमाली भेगमा स्थान अनुसार उपयुक्त स्तरको ।

- (ज) “निर्माण सहयोग समिति” भन्नाले नियम १४ को उपनियम (१) बमोजिमको समिति सम्झनुपर्छ ।
 (ट) “कार्यविधि” भन्नाले विपद् पीडित पुनर्वास कार्यविधि, २०७१ सम्झनुपर्छ ।

३. यस कार्यविधि बमोजिम पुनर्वास गराउनुपर्ने: विपद् पीडितलाई नेपाल सरकारबाट पुनर्वास गराउँदा यस कार्यविधि बमोजिम गराइनेछ ।

परिच्छेद २

पुनर्वास सम्बन्धी प्रारम्भिक कारबाही

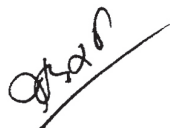
४. पुनर्वास माग गर्ने: (१) विपद् पीडितले अन्यत्र पुनर्वास गर्नुपर्ने भएमा आफ्नो वा आफ्नो परिवारका नाउँमा अन्यत्र त्यस्तो घर र जग्गा नभएको कारणसहित सम्बन्धित स्थानीय निकायको सिफारिश र स्थानीय प्रहरी कार्यालयको मुचुल्कासहित सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्नेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिमको निवेदन उपर सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आवश्यक छानविन गरी निवेदन मनासिव छ भन्ने लागेमा निर्णयका लागि जिल्ला समितिको बैठक बोलाउने छ ।
- (३) उपनियम (२) बमोजिम बोलाइएको जिल्ला समितिको बैठकले निवेदन माग उपयुक्त छ भन्नेलागेमा देहायका सदस्य रहेको एक प्राविधिक समिति गठन गरी स्थलगत अध्ययन गराई सो को प्रतिवेदन लिन सक्नेछ:-
(क) प्राविधिक अधिकृत, शहरी विकास तथा भवन निर्माण डिभिजन कार्यालय	—सदस्य
(ख) प्राविधिक अधिकृत, खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन वा सव—डिभिजन कार्यालय	— सदस्य
(ग) प्राविधिक अधिकृत, जिल्ला प्राविधिक कार्यालय	— सदस्य
(घ) प्राविधिक अधिकृत, जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय	— सदस्य
(ङ) प्राविधिक अधिकृत, जिल्ला नापी कार्यालय	— सदस्य
(च) अधिकृत प्रतिनिधि, जिल्ला मालपोत कार्यालय	— सदस्य
(छ) अधिकृत प्रतिनिधि, जिल्ला प्रशासन कार्यालय	— सदस्य
(ज) अधिकृत प्रतिनिधि, जिल्ला विकास समिति	— सदस्य

- (झ) सम्बन्धित स्थानीय निकायको सचिव वा कार्यकारी अधिकृत — सदस्य
- (ञ) जिल्ला समितिले तोकेको अन्य आमन्त्रित व्यक्ति — सदस्य
- (४) उपनियम (३) बमोजिमको प्राविधिक समितिमा जिल्ला समितिले तोकेको व्यक्तिले संयोजक र सदस्य—सचिव भई कार्य गर्नेछन् ।
- (५) उपनियम (४) बमोजिमको समितिको कार्य र बैठकसम्बन्धी व्यवस्था समितिले नै निर्धार गरेबमोजिम हुनेछ ।
५. प्राविधिक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार: प्राविधिक समितिको काम, कर्तव्य र अधिक देहायबमोजिम हुनेछः—
- (क) विपद् प्रभावित क्षेत्रको विस्तृत प्राविधिक अध्ययन गर्ने, क्षतिको विवरण तयार गर्ने
- (ख) विपद् पीडित व्यक्तिहरूको सूचि तयार गर्ने
- (ग) विपद् प्रभावित क्षेत्र बसोबासयोग्य भए नभएको यकिन गर्ने,
- (घ) पुनर्वासका लागि सम्बन्धित जिल्ला वा छिमेकी जिल्लामा ऐलानी वा सरकारी पर्ती जग्गा भए नभएको यकिन गर्ने,
- (ङ) कुनै सरकारी संघ संस्थाको स्वामित्वमा पुनर्वास योग्य जग्गा भए नभएको यकिन गर्ने,
- (च) पुनर्वासका लागि विपद् भएको जिल्लालाई प्राथमिकता दिई उपयुक्त लागेको जग्गाक स्वामित्व, क्षेत्रफल, त्यसको प्रकृतिसमेत यकिन गरी सो सम्बन्धी विवरण र नक्स तयार गर्ने,
- (छ) विपद् पीडितलाई पुनर्वासका लागि सम्बन्धित जिल्लाभित्र उपयुक्त जग्गा फेला नपरेमा सोव्यहोरा उल्लेख गरी छिमेकी जिल्लाभित्र उपयुक्त जग्गा उपलब्ध हुने स्थिति देखिएमा सो कुराको सिफारिस गर्ने,
- (ज) उपयुक्त देखेका अन्य कार्य ।

६. प्रतिवेदन उपर कारबाही अघि बढाउने: (१) प्राविधिक समितिबाट प्राप्त प्रतिवेदन र सो प्रतिवेदनका आधारमाविपद् पीडितलाई पुनर्वास गराउनु पर्ने देखिएमा जिल्ला समितिले आफ्नो रायसहित

आवश्यक कारबाहीका लागि सो प्रतिवेदन सहरी विकास मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ र सो को जानकारी गृह मन्त्रालयमा पठाउनुपर्नेछ ।

परिच्छेद ३

पुनर्वास सञ्चालन तथा अनुगमन

७. पुनर्वास सिफारिश समितिको गठन:(१) पुनर्वासका लागि प्राप्त प्रतिवेदन, राय तथा सुझाव समेत उपरविचार गरी पुनर्वास गराउन उपयुक्त हुने देखेमा सोको निर्णय र सुझावसाथ आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमिति समक्ष सिफारिश गर्न देहाय बमोजिमको एक समिति रहनेछः—

(क) सहसचिव (विपद् व्यवस्थापन हेर्ने), शहरी विकास मन्त्रालय	— संयोजक
(ख) सहसचिव (विपद् व्यवस्थापन हेर्ने), गृह मन्त्रालय	— सदस्य
(ग) प्रतिनिधि (रा.प. प्रथम श्रेणी), बन तथा भू—संरक्षण मन्त्रालय	— सदस्य
(घ) प्रतिनिधि (रा.प. प्रथम श्रेणी), भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय	— सदस्य
(ङ) प्रतिनिधि (रा.प. प्रथम श्रेणी) संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	— सदस्य
(च) प्रतिनिधि (रा.प. प्रथम श्रेणी), सिँचाई मन्त्रालय	— सदस्य
(छ) प्रतिनिधि (रा.प. प्रथम श्रेणी), अर्थ मन्त्रालय	— सदस्य
(ज) उप-महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग	— सदस्य
(झ) उप-महानिर्देशक, खानेपानी तथा ढल निकास विभाग	— सदस्य
(ञ) उप-महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग	— सदस्य
(ट) उप-महानिर्देशक, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग	— सदस्य
(ठ) शाखा प्रमुख, विपद् व्यवस्थापन शाखा, शहरी विकास मन्त्रालय	— सदस्य—सचिव

(२) सिफारिस समितिको बैठक आवश्यकतानुसार संयोजकले तोकेको मिति र समयमा बस्नेछ ।

(३) बैठक सम्बन्धी अन्य व्यवस्था समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

- (४) समितिले आवश्यकतानुसार कुनै विशेषज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।
८. सिफारिश समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार: सिफारिश समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-
- (क) प्राप्त राय, सुझाव र प्रतिवेदनउपर अध्ययन र छलफल गर्ने,
- (ख) आवश्यकता अनुसार प्राविधिक र स्थलगत अध्ययन गर्ने वा गराउने,
- (ग) पुनर्वासका लागि प्रस्तावित जग्गा प्राप्त हुन सक्ने नसक्ने विषयको निक्क्याल गर्ने,
- (घ) पुनर्वासका लागि सरकारी पर्ती, ऐलानी वा सार्वजनिक जग्गा उपलब्ध हुने नहुने कुरा यकिन गर्ने,
- (ङ) पुनर्वास कार्य सञ्चालन गर्न आवश्यक भए नभएको निर्णय गर्ने,
- (च) आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिले समय समयमा तोकेका अन्य कार्यगर्ने ।
९. पुनर्वास कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने: (१) आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिबाट पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेगरी स्वीकृति प्राप्त भएमा त्यस्तो पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिम कार्यक्रम सञ्चालन तथा अनुगमन गर्ने गराउने प्रयोजनका लागि देहाय बमोजिम संयोजक र सदस्य रहेको एक पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालन समिति रहनेछः-
- (क) सह-सचिव (विपद् व्यवस्थापन हेर्ने), शहरी विकास मन्त्रालय - संयोजक
- (ख) उप-महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग - सदस्य
- (ग) उप-महानिर्देशक, खानेपानी तथा ढल निकास विभाग - सदस्य
- (घ) उप-सचिव (विपद् व्यवस्थापन शाखा), गृह मन्त्रालय - सदस्य
- (ङ) अधिकृत प्रतिनीधी, राष्ट्रिय आवास कम्पनी - सदस्य
- (च) सि.डि.ई. शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग - सदस्य-सचिव
- (३) पुनर्वास सञ्चालन समितिको बैठक आवश्यकतानुसार संयोजकले तोकेको मिति र समयमा बस्नेछ ।

- (४) बैठक सम्बन्धी अन्य व्यवस्था पुनर्वास सञ्चालन समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।
- (५) पुनर्वास सञ्चालन समितिले आवश्यकतानुसार कुनै विशेषज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।
१०. पुनर्वास सञ्चालन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार: पुनर्वास कार्यक्रम तर्जुमा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-
- (क) आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिबाट स्वीकृति प्रदान भए बमोजिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विस्तृत योजना तर्जुमा गर्ने वा गर्न लगाउने।
- (ख) पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने वा गराउने,
- (ग) कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने बजेट स्वीकृतिका लागि उपसमितिमा लेखीपठाउने,
- (घ) कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धमा कार्यान्वयन निकायलाई राय, सल्लाह तथा निर्देशन दिने,
- (ङ) कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा आइपर्ने समस्याको समाधान गर्ने,
- (च) कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने,
- (छ) पुनर्वास कार्यमा अन्य कुनै सरकारी वा गैरसरकारी संस्थासँग सहयोग र समन्वय गर्ने,
- (ज) पुनर्वास सम्बन्धी आवासको नमूना र पूर्वाधार स्वीकृत गर्ने,
- (झ) नेपाल सरकारले समय-समयमा दिएका निर्देशन बमोजिम गर्ने वा गराउने ।
११. कार्यान्वयन निकाय, जग्गाको हद्द तथा नमूना: (१) पुनर्वास कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा आवास तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी कार्यका लागि पुनर्वास गराउने क्षेत्रसँग सम्बन्धित शहरी विकास तथा भवन निर्माण डिभिजन कार्यालयले र खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी कार्यका लागि सम्बन्धित जिल्लास्तरका खानेपानी कार्यालयले कार्यान्वयन निकायका रूपमा रही कार्य गर्नेछन् ।
- (२) पुनर्वास गराउने जग्गाको हद्द, आवासको नमूना र डिजाइन तथा पूर्वाधार अनुसूची १ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ ।
- (३) पुनर्वास गराउँदा विपद् भएको क्षेत्रको नजीकको सुरक्षित स्थानलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

१२. सहयोग र समन्वय गर्ने: (१) जिल्ला समितिले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र सञ्चालित पुनर्वास कार्यक्रमको अनुगमन, समन्वय र सहजीकरण गर्नुपर्नेछ।
- (२) एकभन्दा बढी जिल्लासँग सम्बन्धित पुनर्वास कार्यक्रम सम्बन्धमा क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धारसमितिले आवश्यक सहयोग, समन्वय र अनुगमन गर्नुपर्नेछ।
१३. आयोजना कार्यालय वा कार्यान्वयन इकाई स्थापना गर्न सकिने: (१) बृहत् रूपको पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने भएमा शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागमा छुट्टै आयोजना कार्यालय स्थापना गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिनेछ।
- (२) जिल्ला स्तरमा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित शहरी विकास तथा भवन निर्माण डिभिजन कार्यालय वा सम्बन्धित खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन वा सब-डिभिजन कार्यालयमा कार्यान्वयन इकाई गठन गरिनेछ।
१४. निर्माण सहयोग समितिको गठन:(१) स्थानीय स्तरमा पुनर्वासका लागि निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्नुपर्नेभएमा सोका लागि देहाय बमोजिमको एक निर्माण सहयोग समिति गठन गरिनेछ:-

(क) विपद् पीडितमध्येबाट प्रतिनीधी एकजना	-संयोजक
(ख) विपद् पीडितमध्येबाट प्रतिनीधी: अन्य पाँचजना व्यक्ति	-सदस्य
(ग) सम्बन्धित स्थानीय निकायको प्रतिनिधि	-सदस्य
(घ) कार्यक्रम कार्यान्वयन इकाईबाट खटाएको अधिकृतस्तरको प्राविधिक कर्मचारी	-सदस्य-सचिव

- (२) उपनियम (१) बमोजिमको निर्माण सहयोग समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) पुनर्वासका लागि आयोजना कार्यालय वा कार्यान्वयन एकाईसँग सम्झौता गर्ने,
- (ख) आयोजना कार्यालय वा कार्यान्वयन इकाईको निर्देशन, राय सुझाव बमोजिम निर्माण कार्य गर्ने वा गराउने,
- (ग) स्थानीय सीप, स्रोत र साधन जुटाई आवश्यक निर्माण सामग्री उपलब्ध गराउने तथा कामको गुणस्तर कायम गर्ने वा गराउने,

- (घ) सम्भव भएसम्म विपद् पीडितलाई आवास निर्माण कार्यमा सहभागी गराई रोजगारी उपलब्ध गराउने,
- (ङ) कार्यान्वयन निकायले दिएको निर्देशन पालना गर्ने वा गराउने ।

परिच्छेद ४

पुनर्वास कार्यक्रम संचालनार्थ आर्थिक श्रोत

१५. विपद् पीडित पुनर्वास बजेट: (१) नेपाल सरकारले विपद् पीडित पुनर्वास कार्य सञ्चालन गर्न सहरी विकास मन्त्रालयको वार्षिक कार्यक्रम अन्तर्गत छुट्टै बजेटको व्यवस्था गर्नेछ ।
- (२) पुनर्वास कार्यक्रम संचालनार्थ देहायका रकमहरू प्रयोग गर्न सकिने छ :-
- (क) नेपाल सरकारबाट प्राप्त वार्षिक बजेट,
- (ख) कुनै व्यक्ति वा संस्थाले चन्दा वा सहायता स्वरूप प्रदान गरेको जिन्सी वा नगद रकम,
- (ग) दैवी प्रकोप केन्द्रीय सहायता कोष, दैवी प्रकोप क्षेत्रीय सहायता कोष तथा दैवी प्रकोप जिल्ला सहायता कोषबाट प्राप्त रकम,
- (घ) अन्य स्रोतबाट प्राप्त रकम ।
- (३) कुनै व्यक्ति वा संस्थाले चन्दा वा सहायता स्वरूप प्रदान गरेको जिन्सी वा नगद रकम जिल्ला समितिको निर्णयानुसार खर्च गरिने छ ।

परिच्छेद ५

विविध

१६. क्षतिग्रस्त जग्गाको स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहने: विपद् पीडितलाई पुनर्वास गराउनु पूर्व निजहरूको स्वामित्वमा रहेको क्षतिग्रस्त घरजग्गाको स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहने गरी विपद् पीडित परिवारसँग सम्झौता गर्नुपर्नेछ। विपद् पीडित परिवारलाई पुनर्वास गराउनु पूर्व निजहरूको स्वामित्वमा रहेको क्षतिग्रस्त जग्गाको साबिकको लगत कट्टा गर्नुपर्नेछ ।

१७. नेपाल सरकारको अधिकार: विपद्का कारण कुनै व्यक्ति, परिवार वा बस्ती जोखिममा छ भन्ने लागेमा नेपाल सरकारले त्यस्ता व्यक्तिलाई विना निवेदन अन्यत्र पुनर्वास गराउन सक्नेछ । यसरी पुनर्वास गराउँदा यसै कार्यविधि बमोजिम हुनेछ ।
१८. प्रतिवेदन बुझाउनु पर्ने: कार्यक्रम कार्यान्वयन निकायले पुनर्वाससम्बन्धी कामको प्रगतिसम्बन्धी विवरणउल्लेख गरी सो को प्रतिवेदन जिल्ला समिति, पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालन समिति तथा पुनर्वास सिफारिश समितिसमक्ष बुझाउनु पर्नेछ ।
१९. कार्यविधिमा हेरफेर तथा थपघट गर्ने अधिकार: आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उप समितिले कार्यविधिमा आवश्यकता अनुसार हेरफेर तथा थपघट गर्न सक्नेछ ।
२०. बाधा अड्काउ फुकाउने: यो कार्यविधि पालना गर्ने गराउने सम्बन्धमा कुनै द्विविधा वा कुनै कठिनाइ वा बाधा अड्काउ परेमा आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमितिले आवश्यक निर्णय गरी त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन सक्नेछ ।
२१. प्रचलित कानूनको व्यवस्था मान्य हुने: यस कार्यविधिमा लेखिएका कुनै कुरा प्रचलित कानूनसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म प्रचलित नेपाल कानूनमा लेखिएको कुरा नै मान्य हुनेछ ।
२२. समन्वय गर्ने: यस कार्यविधिमा उल्लेखित विभिन्न समितिहरु प्राविधिक समिति, पुनर्वास सिफारिस समिति, पुनर्वास कार्यक्रम तर्जुमा समिति तथा निर्माण सहयोग समितिले आवश्यकता अनुसार केन्द्रिय, क्षेत्रिय तथा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिसँग समन्वय गर्नुपर्नेछ ।

दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ को दफा ५ ज बमोजिमको "आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन" उपसमितिका अध्यक्ष माननीय सखी विकास मन्त्रीको अध्यक्षतामा मिति २०७१।१।१० गते वसेको बैठकबाट "विपद् जोडित पुनर्वास सञ्चालन कार्यविधि, २०७१" स्वीकृत गरिएको ।

बारुणायन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६७

बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०६७

नेपाल सरकार
स्थानीय विकास मन्त्रालय
श्रीमहल, पुल्चोक

पृष्ठभूमि :

आगलागी नियन्त्रणको लागि आवश्यक यन्त्र, उपकरणको व्यवस्था गरी नगर तथा ग्रामीण क्षेत्रमा समेत सेवा प्रदान गर्नुपर्ने अवस्थामा नगरपालिकाहरूमा रहेका बारुणयन्त्र तथा आवश्यक उपकरण र सोको लागि लाग्ने जनशक्तिको व्यवस्थापनमा गाउँ विकास समिति, जिल्ला विकास समिति र निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाज समेतको सहभागिता सुनिश्चित गरी नगरपालिकाहरूमा बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिकाको आधारमा बारुणयन्त्र सञ्चालन र व्यवस्थापनको लागि स्थानीय समन्वय समिति गठन गरी बारुणयन्त्र सञ्चालनको व्यवस्था भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउन स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६(१३)बमोजिम नगरपालिकाहरूले अनिवार्य रूपमा सम्पादन गर्नुपर्ने जिम्मेवारीलाई प्रभावकारी तुल्याउन बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६७ तर्जुमा गरी लागू गरिएको छ ।

१. सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ :

- (१) यस निर्देशिकाको नाम “बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६७ रहेको” छ ।
- (२) यो निर्देशिका तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा :

विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा,

- क) “ऐन” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लाई सम्झनु पर्छ ।
- ख) “नियमावली” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ लाई सम्झनु पर्छ ।
- ग) “नगरपालिका” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बमोजिम गठित महानगरपालिका, उप महानगरपालिका र नगरपालिकालाई सम्झनु पर्छ ।
- घ) “बारुण यन्त्र” भन्नाले आगलागी नियन्त्रणको लागी प्रयोगमा ल्याइने मिसिनरी उपकरणलाई सम्झनु पर्छ ।
- ङ) “स्थानीय समन्वय समिति” भन्नाले नगरपालिका स्तरमा बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनको लागि गठित समन्वय समिति सम्झनु पर्छ ।
- च) “अनुदान” भन्नाले नेपाल सरकारबाट नगरपालिका, जिल्ला विकास समिति तथा गाउँ विकास समितिहरूलाई उपलब्ध हुने निःशर्त तथा सशर्त अनुदानको रकम समेत सम्झनु पर्छ ।
- छ) “गैरसरकारी संस्था” भन्नाले स्थानीय तहको समग्र विकासमा ठोस योगदान पुऱ्याउन निश्चित लक्ष्य र उद्देश्य राखी प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई स्थानीय निकायहरूसँग समन्वय राखी कार्य गरीरहेका नाफारहित सङ्घ-संस्थाहरू सम्झनु पर्छ ।
- ज) “मन्त्रालय” भन्नाले नेपाल सरकारको स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई सम्झनु पर्छ ।

३. निर्देशिकाको उद्देश्य :

यस निर्देशिकाको उद्देश्य देहाय बमोजिम हुनेछ :

- क) बारुणयन्त्र सञ्चालनको जिम्मेवारी विश्वसनीय र भरपर्दो ढङ्गमा निर्वाह गर्ने,
- ख) आगलागी नियन्त्रणको लागि सम्बन्धित तथा छिमेकी जिल्लाका गाउँ विकास समिति र नगरपालिका क्षेत्रमा बारुणयन्त्र उपलब्ध गराउने ।
- ग) बारुणयन्त्र सञ्चालनको लागी दुई वा दुईभन्दा बढी नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति र सम्बन्धित तथा छिमेकी जिल्ला विकास समितिहरूको सहयोग, सहकार्य तथा लगानी (श्रोत तथा खर्च व्यवस्थापन) सहज तुल्याउने ।
- घ) साधन स्रोत सम्पन्न नगरपालिकाबाट सीमित साधन स्रोत भएका नगरपालिकाहरूमा बारुणयन्त्र सञ्चालनमा सहयोग जुटाउने ।
- ङ) बारुणयन्त्र सञ्चालनको लागी स्रोत व्यवस्था, नियमित मर्मत सम्भार र सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाउने ।

च) बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्र तथा समुदायको सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने ।

४. कार्यक्षेत्र :

नगरपालिकाको अगुवाइमा स्थानीय निकायबाट बारुणयन्त्रको व्यवस्थापन, सञ्चालन, मर्मत सम्भार तथा आवश्यक परेको बखतमा आगलागी नियन्त्रण गर्ने कार्य सम्म मात्र यस निर्देशिकाको कार्यक्षेत्र हुनेछ ।

५. बारुणयन्त्र सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन :

- १) नगरपालिकाबाट बारुणयन्त्र सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ । त्यस्तो सेवा देहायमा लेखीए बमोजिम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ ।
 - क) मन्त्रालयबाट उपलब्ध बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ ।
 - ख) नगरपालिकाको वार्षिक कार्यक्रमभित्र समावेश गरी बारुणयन्त्र खरिद तथा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ, ।
 - ग) छिमेकी मित्र राष्ट्र एवम् अन्य देश तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थाहरूबाट सहायता स्वरूप उपलब्ध हुने बारुणयन्त्र स्थानीय विकास मन्त्रालयको सहमतिमा प्राप्त गरी सञ्चालनको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
 - घ) नेपाल सरकार स्थानीय विकास मन्त्रालयमा रहेको जगेडा कोष कार्यक्रममार्फत स्थानीय लागत सहभागिता जुटाइ बारुणयन्त्र खरिद गरी सञ्चालनको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- २) आगलागी नियन्त्रणको लागि बारुणयन्त्रको व्यवस्थित, विश्वसनीय र प्रभावकारी प्रयोगको व्यवस्था मिलाउन स्थानीय स्तरमा देहाय बमोजिमको बारुणयन्त्र सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समन्वय समिति गठन गरिनेछ ।
 - क) नगरपालिका प्रमुख -संयोजक
 - ख) जिल्ला प्रशासन कार्यालयको अधिकृत प्रतिनिधि -सदस्य
 - ग) जिल्ला विकास समितिको कार्यालयका अधिकृत प्रतिनिधि -सदस्य
 - घ) जिल्ला प्रहरी कार्यालयको अधिकृत प्रतिनिधि -सदस्य
 - ङ) जिल्लाभित्रका अन्य नगरपालिका प्रमुख वा निजले तोकेको प्रतिनिधि -सदस्य
 - च) जिल्लाभित्रका बारुणयन्त्र सञ्चालन गर्न सकिने गाउँ विकास समिति मध्येबाट २ जना गा.वि.स. अध्यक्ष -सदस्य
 - छ) जिल्ला तथा नगर उद्योग वाणिज्य सङ्घका अध्यक्षहरू -सदस्य
 - ज) नेपाल रेडक्रस सोसाइटी जिल्ला शाखाको सभापति -सदस्य
 - झ) गैसस महासङ्घको जिल्ला अध्यक्ष -सदस्य
 - ञ) नेपाल पत्रकार महासङ्घको जिल्ला सभापति -सदस्य
 - ट) नगरपालिकाका कार्यकारी अधिकृत वा निजले तोकेको अधिकृत प्रतिनिधि -सदस्य सचिव
- ३) समितिको बैठक वर्षमा कम्तीमा ३ पटक बस्नेछ । समितिले बैठकमा आवश्यक ठानेका अन्य प्रतिनिधिहरूलाई समेत आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।
- ४) नगरपालिकाले बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम बनाउनुपर्नेछ । कार्यक्रम बनाउँदा स्थानीय समन्वय समितिको समन्वय र परामर्शमा बनाउनेछ ।

६. स्थानीय समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार:

बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने सिलसिलामा स्थानीय समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ ।

- क) बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि वार्षिकबजेट तथा कार्यक्रम बनाउन नगरपालिकालाई सहयोग गर्ने,
- ख) बारुणयन्त्र सञ्चालनको लागि सम्बन्धित तथा छिमेकी जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाउँ विकास समिति र जिल्ला तथा नगर उद्योग वाणिज्य सङ्घसँग समन्वय गरी श्रोत व्यवस्थापन गर्ने,

- ग) बारुणयन्त्रको प्रयोग र परिचालनलाई प्रभावकारी बनाउन समयसमयमा पूर्व प्राविधिक परीक्षण गराउने,
- घ) बारुणयन्त्रको प्रयोग आगलागी नियन्त्रण कार्यको लागि मात्र गर्ने,
- ङ) बारुण यन्त्र सञ्चालनको लागि सुरक्षाको आवश्यकता महसुस भएमा सुरक्षा निकायसँग समन्वय गर्ने,
- च) स्थानीय आवश्यकता र औचित्यको आधारमा बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि सेवा शुल्क निर्धारण गर्ने,
- छ) नगरपालिकाबाट बारुणयन्त्र उपलब्ध गराउँदापुऱ्याउनुपर्ने कार्यविधि निर्धारण गर्ने,

७. सरोकारबाला निकायको भूमिका:

बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने सिलसिलामा सरोकारबाला निकायहरूको भूमिका र जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछ ।

- क) बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि जिल्ला विकास समितिले नियमित आर्थिक योगदान, आवश्यकता अनुसार गाउँ विकास समिति र अन्तर जिल्ला समन्वय स्थापित गरिदिनु पर्नेछ,
- ख) बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्नको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट नगरपालिकाको माग बमोजिम आवश्यक सुरक्षा र समन्वयको प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।
- ग) स्थानीय समन्वय समितिको परामर्शमा तयार भएको वार्षिक कार्यक्रमबमोजिम गाउँ विकास समितिबाट आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- घ) स्थानीय समन्वय समितिको शिफारिसबमोजिम उद्योग वाणिज्य सङ्घबाट आर्थिक श्रोत जुटाउने तथा निजीक्षेत्र एवम् नागरिक समाजको सहयोगको प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।

८. कोष व्यवस्थापन:

- १) नगरपालिकाको प्रकोप व्यवस्थापन विशेष कोषअर्न्तगत बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कोष रहनेछ । जसमा देहायबमोजिमको रकम जम्मा गरिनेछ ।
 - क) नेपाल सरकारबाट बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि उपलब्ध अनुदान रकम,
 - ख) नगरपालिकाबाट बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि विनियोजित रकम,
 - ग) सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला विकास समितिबाट उपलब्ध हुने अनुदान रकम,
 - घ) बारुणयन्त्र सेवा सञ्चालन गर्न सकिने सम्बन्धित तथा छिमेकी जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिबाट उपलब्ध रकम,
 - ङ) बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तथा छिमेकी जिल्लाका जिल्ला तथा नगर उद्योग वाणिज्य सङ्घहरूबाट उपलब्ध रकम,
 - च) बारुणयन्त्र खरिद ,सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्था , चन्दादाता तथा स्वयम्सेवीहरूबाट उपलब्ध रकम
 - छ) सेवा शुल्क बापत उठेको रकम,
- २) कोष सञ्चालन गर्न कोषमा भएको आम्दानी ,कोषबाट भएको यथार्थ खर्च र मौज्दात रकम तथा खाता सञ्चालन र लेखा व्यवस्थापन नगरपालिकाको प्रचलित कानुनबमोजिम हुनेछ ।
- ३) कोषबाट बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, नियमित मर्मतसम्भार, बारुणयन्त्र सेवातर्फ कार्यरत कर्मचारीको तलव ,भत्ता तथा अन्य सुविधा र आगलागी नियन्त्रणका लागि आवश्यक अन्य सामग्रीहरू खरिद तथा मर्मत सम्भारमा मात्र खर्च गर्न सकिनेछ ।
- ४) आर्थिक वर्षको अन्तमा खर्च नभइ बाँकी रहेको मौज्दात रकम फ्रिज नभइ सोही कोषमा नै ट्रान्सफर गरी राखिनेछ ।

९. जनशक्ति व्यवस्थापन :

- १) नगरपालिकामा बारुणयन्त्रतर्फ कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकासका लागि नियमित प्रशिक्षण एवम् अध्ययन तथा अबलोकन भ्रमणको व्यवस्था नगरपालिकाले मिलाउनु पर्नेछ ।
- २) आगलागी नियन्त्रणका लागि बारुणयन्त्र सञ्चालनमा कार्यरत जनशक्तिको सुरक्षालाई मध्यनजर गरी प्रति कर्मचारी रु. ५ लाखसम्मको दुर्घटना बीमा गर्न सकिनेछ ।
- ४) नगरपालिकामा बारुणयन्त्रतर्फ कर्मचारी भर्ना गर्दा नगरपालिकालाई दीर्घकालीन दायित्व सृजना नहुनेगरी करार सेवामा सेवा करार गरी लिनु पर्नेछ । तर यस अघि नियुक्त भई कार्यरत कर्मचारीको हकमा यस प्रावधानले कुनै असर पार्ने छैन ।
- ५) बारुणयन्त्र तर्फ काम गर्ने कर्मचारीहरूलाई दिने सेवा सुविधा र काम गर्ने समय करारनामामा तोकिएबमोजिम हुनेछ ।
- ६) बारुणयन्त्र अत्यावश्यक सेवाभिन्न पर्ने भएको र बारुणयन्त्र सञ्चालनको लागि प्राविधिक क्षमताको आवश्यकता पर्ने भएकोले कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्दा न्यूनतम जनशक्तिको व्यवस्थालाई मध्यनजर गरी अनावश्यक तथा बोझिलो खर्च नपर्ने गरी जनशक्ति व्यवस्थापन नगरपालिकाहरूले गर्नुपर्नेछ ।
- ७) आगलागी नियन्त्रणको कार्य ज्यादै नै संवेदनशील भएकोले बारुणयन्त्र सेवातर्फ कार्यरत जनशक्तिको कर्तव्य पालना र अनुशासनलाई विशेष ध्यान दिईनेछ । अनुशासनको पालना नभएको पाइएमा सङ्क्षिप्त कार्यविधि अबलम्बन गरी कसुरको मात्राअनुसार सेवाबाट बर्खास्त गर्नेसम्मका कारबाहीहरू नगरपालिकाबाट तत्काल गरिनेछ ।

१०. गलत सूचना दिने व्यक्तिलाई हुने सजाय:

आगलागी भएको भनी गलत सूचना दिने व्यक्ति र बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यमा अवरोध पुऱ्याउने व्यक्तिलाई ऐनको दफा १६५(५) बमोजिम नगरपालिकाले एकहजार रूपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ । पुनः त्यस्तो कसुर सोही व्यक्तिले गरेमा पटकै पिच्छे दोब्बर जरिवाना गर्न सकिने छ, यस्तो जरिवानाको रकम सरकारी बाँकी सरह असुल उपर गरिनेछ ।

११. लेखा परीक्षण :

बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कोषको लेखापरीक्षण प्रचलित कानूनबमोजिमगरिनेछ ।

१२. समीक्षा एवम् प्रगति प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था :

नगरपालिकाले बारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको समीक्षा एवम् प्रतिवेदन नगरपालिका अनुदान सञ्चालन कार्यविधि बमोजिम गरिनेछ।

१३. थपघट र हेरफेर :

यस निर्देशिका कार्यान्वयनका क्रममा कुनै बाधा अवरोध आएमा बाधा अड्चन फुकाउने प्रयोजनका लागि स्थानीय विकास मन्त्रालयले आवश्यकताअनुसार थपघट ,संशोधन र हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

१४. खारेजी र बचाउ :

यसपूर्व बारुणयन्त्र सञ्चालनका लागि नगरपालिकाबाट भए गरेका सम्पूर्ण काम कारबाहीहरू यसै निर्देशिकाबमोजिम भए गरेको मानिनेछ । यस निर्देशिकामा उल्लेख भएका कुराहरू यसैबमोजिम रअन्य कुराहरू प्रचलित ऐन नियमबमोजिम हुनेछ ।

प्रकाशन सहयोगी:
एक्सनएड, नेपाल ।

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति – २०६२

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति-२०६२

(नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०६२/१२/१५ मा स्वीकृत)

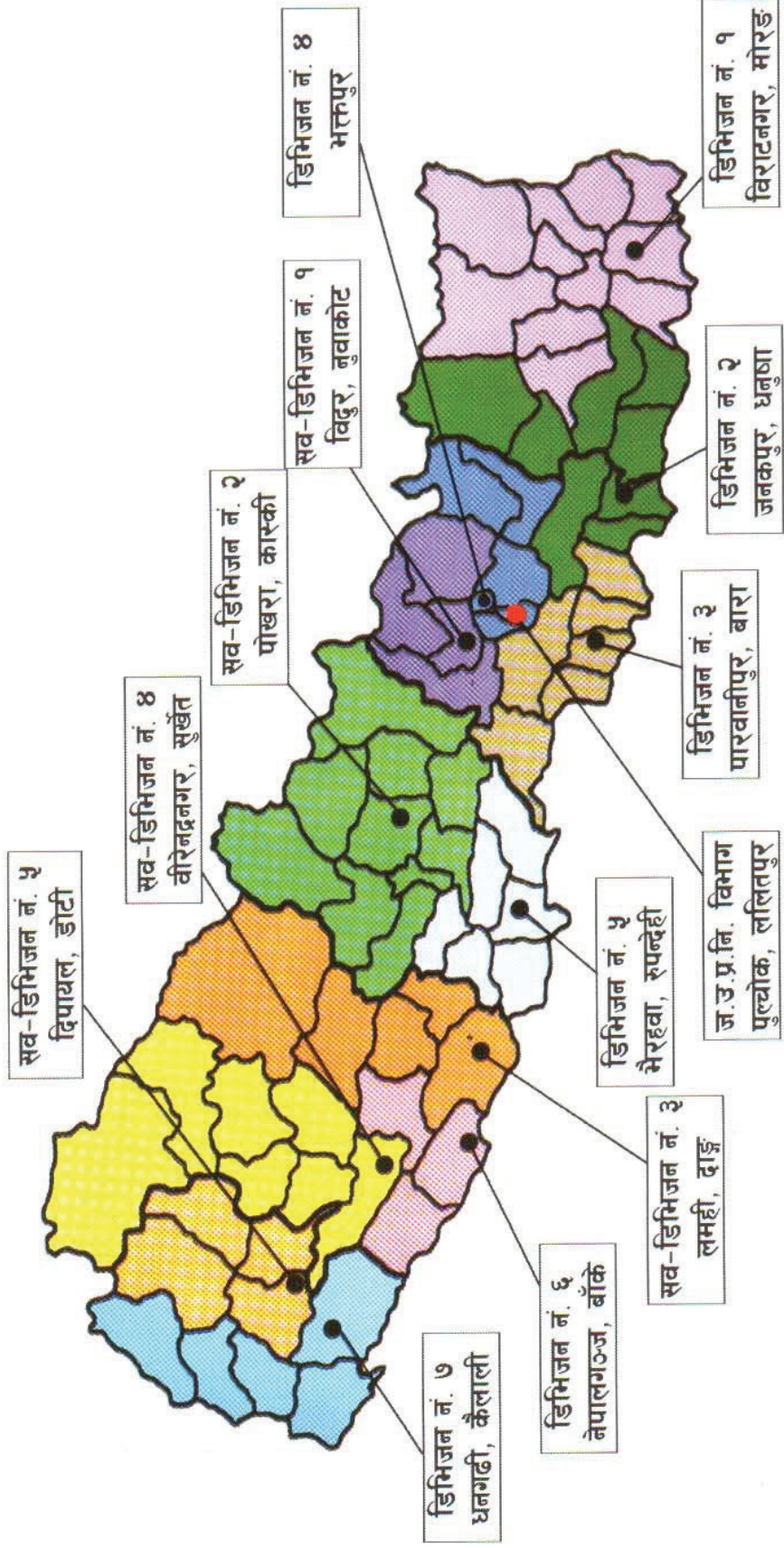

नेपाल सरकार
सिंचाइ मन्त्रालय
जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग
पुल्चोक, ललितपुर

विषय सूची

विषय	पेज नं.
पृष्ठभूमि	१
उद्देश्य	१
परिभाषा	२
नीति	
क) आपत्कालीन बचाउ	२
ख) जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण	३
ग) प्राकृतिक स्रोत संरक्षण	३
घ) बगर तथा बाढी प्रभावित क्षेत्रको उपयोग	४
ङ) संस्थागत व्यवस्था र विकास	५

जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग अन्तर्गतका डिभिजन तथा सब-डिभिजन कार्यालय

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति – २०६२

पृष्ठभूमि

मनसुनी वर्षा, कमजोर भौगर्भिक बनावट, आदि कारणबाट नेपालका विभिन्न नदी नालाहरूका जलाधार क्षेत्रमा पहिरो र भूक्षय बढ्न गई हरेक वर्ष ठूलो जनधनको क्षति हुने गरेको छ। पहाडका फेदीहरू र तराईमा जलाधार क्षेत्रबाट बगेर आएको बालुवा तथा गोग्रान थुप्रिनाले बस्ती र कृषियोग्य जमिन नष्ट भइरहेका छन्। पहाडका बेसी, भित्री मधेश तथा तराई क्षेत्रमा नदीकिनारा कटान तथा डुवानको समस्या दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ। नदीका जल प्रवाह मार्गमा अतिक्रमण र बाढी प्रभावित तथा जलाधार क्षेत्रमा भूमिको अव्यवस्थित प्रयोगले गर्दा यस्ता समस्या अझ जटिल बन्दै गइरहेका छन्। बाढी, पहिरोका कारण कैयौं परिवार विस्थापित हुन पुगेका छन् भने यस्ता समस्याबाट प्रभावित भूमिको उर्वरा शक्ति क्षय हुनुका साथै प्रकोपको जोखिम बढ्न जानाले आर्थिक उपादेयता घट्न गएको छ।

बाढी, पहिरो रोकथामका प्रयास नेपाल सरकारले विभिन्न निकायहरू मार्फत गरिरहेकै छ। मूलतः यसै कार्यका लागि स्थापित जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग, भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन विभागवाहेक अन्य पूर्वाधार विकासमा संलग्न सरकारी निकायहरूबाट पनि आफूद्वारा निर्मित संरचनाको संरक्षणको निमित्त बाढी, पहिरो रोकथाम सम्बन्धी केही कार्य हुने गरेका छन्। त्यस्तै, स्थानीय निकाय तथा प्रभावित समुदाय एवम् व्यक्तिहरूबाट पनि केही रोकथामका प्रयास हुने गरेका छन्। तथापि विस्थापित परिवारको पुनर्वास; बाढी, पहिरोबाट नष्ट भएको जमिनको उकास; बाढी प्रभावित क्षेत्रको जोखिमको आधारमा गरिने विवेकशील उपयोग; त्यस्ता क्षेत्रमा बाढीपूर्व दिइनुपर्ने चेतावनी; सरकारी एवम् गैरसरकारी निकाय, स्थानीय निकाय, स्थानीय बासिन्दा, आदिको बाढी विरुद्ध लड्न सक्ने क्षमतामा अभिवृद्धि ल्यायतका बाढी प्रभावित क्षेत्र व्यवस्थापन सम्बन्धी विविध पक्षमा ठोस कार्यहाल सम्म भएको छैन।

विशेष गरी, सीमित स्रोत, साधनका कारण बाढी, पहिरो रोकथाम एवम् बाढी क्षेत्र व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यमा केवल सरकारी प्रयास यथेष्ट रदीगो हुँदैन। तसर्थ, नेपाल सरकारले अङ्गिकार गरेको एकीकृत जलस्रोत विकास एवम् व्यवस्थापनको रणनीति अनुरूप जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापनलाई पनि समग्र नदी बेसिनको विकास तथा व्यवस्थापन कार्यको एक अंशको रूपमा पर्यावरणीय दृष्टिकोणका अतिरिक्त आर्थिक दृष्टिकोणले पनि सम्भाव्य र दीगो बनाउँदै यसमा नेपाल सरकारका केन्द्रीय एवम् स्थानीय निकाय, गैरसरकारी संस्था, स्थानीय समुदाय, आदिका अतिरिक्त निजी क्षेत्रलाई पनि सहभागी गराउन वाञ्छनीय देखिएको छ। यसरी विभिन्न सार्वजनिक, सामुदायिक तथानिजी क्षेत्रको संलग्नता र समन्वयबाट गरिनु पर्ने जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन कार्यको लागि उपयुक्त नीतिको अभाव भएकोले यो नीति स्वीकृत गरी लागू गरिएको छ।

उद्देश्य

यस जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीतिको निम्न उद्देश्यहरू छन्:

- १) बाढी, पहिरो जस्ता जल उत्पन्न प्रकोपहरूबाट हुनसक्ने जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने;
- २) नदी, जलाधार क्षेत्र तथा जलजन्य पर्यावरणको संरक्षण गरी प्राकृतिक स्रोत, साधन एवम् खानेपानी, जल परिवहन, सिँचाई, स्थल यातायात, आदि जस्ता पूर्वाधारका उपयोगितालाई दीगो बनाउने;
- ३) बगर तथा अन्य बाढी प्रभावित जग्गा उकासी भूमिहीनहरूको पुनर्स्थापना ल्यायतका अन्य आर्थिक एवम् सामाजिक क्रियाकलापमा त्यसरी प्राप्त जग्गाको समुचित उपयोग गर्ने;
- ४) जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण तथा बाढी प्रभावित क्षेत्र व्यवस्थापनको लागि संस्थागत विकास गर्ने; र
- ५) नदी व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न सरकारी केन्द्रीय तथा स्थानीय निकाय, गैरसरकारी एवम् सामुदायिक सङ्घ, संस्था, आदिका साथै निजी क्षेत्रको पनि भूमिका स्पष्ट पारी स्रोत, साधनको दोहोरो व्यय हुन नदिने।

परिभाषा

विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस नीतिमा:

- क) **नदी:** भन्नाले जमिनको सतहमा पानीको निकासको क्रममा प्राकृतिकरूपमा प्रवाहित हुने नदी, खोला, खोल्सी, नाला र गाड समेतलाईसम्झनु पर्छ ।
- ख) **जल प्रवाह मार्ग:** शब्दले सामान्य बाढीको समयमा समेत जलप्रवाह हुनेनदीका दुवै किनारा बीचको क्षेत्रलाई जनाउनेछ ।
- ग) **बाढी प्रभावित क्षेत्र:** भन्नाले बाढीको समयमा नदीको पानीले एक वा दुबैस्थायी किनारा नाघी जलमग्न हुने वा हुनसक्ने बस्ती, कृषिभूमि, जङ्गल,आदि भूभाग र बाढीले छोडेको समयमा बगरको रूपमा परिणत भएकोभूभाग समेतलाई बुझ्नु पर्दछ ।
- घ) **बगर:** शब्दले नदीको पानीले बाढीको समयमा ढाक्ने वा ढाक्नसक्ने,सामान्यतः कृषि उत्पादनमा प्रयोग गर्न नसकिने भूमिलाई जनाउने छ ।
- ङ) **उकास:** भन्नाले नदी किनारका बगरमा जलविज्ञानको प्रविधिअनुसारनिर्धारित नदीलाई आवश्यक पर्ने जलप्रवाह मार्ग छोडेर उपयुक्त प्रविधिप्रयोग गरी कृषि, बसोबास वा अन्य आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक एवम्सांस्कृतिक प्रयोजनको निमित्त त्यस्तो बगरलाई उपयोगमा ल्याउन गरिनेव्यवस्थालाई सम्झनु पर्छ ।
- च) **तटबन्ध:** शब्दले नदीमा आउने बाढीको पानीलाई किनारा नाघेर आसपासका जमिनमा पस्नबाट रोक्न तथा किनार कटान रोक्न नदीको किनारमा निर्माण गरिने संरचनालाई जनाउनेछ ।

नीति

माथि उल्लेखित उद्देश्य हासील गर्न नेपाल सरकारले निम्न नीति लागू गरेको छ ।

(क) आपत्कालीन बचाउ

१. जल उत्पन्न प्रकोपबाट हुने क्षतिको आपत्कालीन रोकथाम तथा उद्धारकार्य प्रभावकारी बनाउन नदी, जलाधार क्षेत्र र त्यसमा अवस्थित पहिरोको जोखिमपूर्ण तथा बाढी प्रभावित क्षेत्रसम्बन्धी गुणस्तरयुक्त तथ्याङ्क एवम् सूचनाको व्यवस्थापन गरी त्यसलाई मौसमसम्बन्धी तथ्याङ्क एवम् सूचनासँग आवद्ध गरी सम्भावित जल उत्पन्न प्रकोपको पूर्वसूचना प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । हिमताल विष्फोटन वा तीव्र गतिमा बाढीसँगै हुने गेग्रानको वहाव (Debris Flow) र तिनबाट हुनसक्ने क्षति पनि त्यस्ता तथ्याङ्क र सूचनामा समावेश गरिने छन् ।
२. स्थानीय रूपमा जनस्तरबाट जल उत्पन्न प्रकोपको कारणआपत्कालीन समयमा अपनाउनुपर्ने उपायका सम्बन्धमाजनचेतना अभिवृद्धि गरिनुका साथै आपत्कालीन उद्धार अभ्यासगरिनेछ । त्यस्तो अभ्यास कार्यमा र वास्तविक आपत्कालीनअवस्थामा पनि जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको समन्वयमास्थानीय प्रशासन, स्थानीय निकाय, प्रहरी, जनसमुदाय, सेना तथाअन्य स्वयम्सेवी सामाजिक संस्थाहरू समन्वयात्मक ढङ्गबाटपरिचालन गरिनेछन् ।
३. जल उत्पन्न प्रकोपको रोकथाम र त्यस्तो प्रकोपबाट गरिनेआकस्मिक उद्धार तथा राहतकालागि देशका विभिन्न ठाउँहरूमानिर्माण सामाग्री, उपकरण एवम् औषधि र खाद्य वस्तु लगायतकाउद्धार तथा राहत सामाग्रीहरूको व्यवस्था गर्न उद्धार तथाभण्डारण केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

(ख) जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण

४. जल उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित क्षेत्रलाई जोखिमको आधारमा निम्नानुसार वर्गीकरण गरिनेछ :
 - (अ) अति जोखिमपूर्ण क्षेत्र,
 - (आ) जोखिमपूर्ण क्षेत्र,
 - (इ) सामान्य जोखिमपूर्ण क्षेत्र,
 - (ई) जोखिमरहित क्षेत्र ।

पहिरो तथा बाढीबाट प्रभावित यस्ता क्षेत्रका वर्गीकृत जोखिमनक्साहरू जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागले तयार गरी त्यससम्बन्धी सूचना सर्वसुलभ गराउनेछन् ।

५. जलप्रवाह मार्ग र बाढी प्रभावित क्षेत्रमा निर्माण गरिने विशेष गरीप्रकोप नियन्त्रण गर्ने भौतिक संरचनाहरूको लागि निश्चितमापदण्डहरू निर्धारण गरिनेछन् । बाढी, पहिरो नियन्त्रणको लागिअल्पकालीन र दीर्घकालीन रूपमा बायोइन्जिनियरिङ्ग लगायतकाउचित संरचनात्मक तथा गैरसंरचनात्मक उपायहरूअबलम्बनगरिने छन् ।
६. विभिन्न नदी, तिनका जलाधार क्षेत्र तथा बाढी प्रभावित क्षेत्रलाईजल उत्पन्न प्रकोपको जोखिम र संवेदनशीलता अनुसार प्राथमिकीकरण गरिनेछ र सोअनुसार उपलब्ध स्रोत रसाधनबाट जनसहभागितासमेत परिचालन गरी प्रकोपन्यूनीकरणका उपायहरू गुरु योजना समेत तयार गरी क्रमशःकार्यान्वयन गरिनेछन् ।
७. बाढीको प्रकोपको सम्भावना भएका प्रत्येक नदीमा जलप्रवाह मार्गतथा बाढीको पानी अस्थायी रूपमा रोक्न आवश्यक क्षेत्र (Detention basin) तोकिने छन् । बाढी, पहिरोबाट प्रभावित क्षेत्रमाजोखिमको आधारमा बसोबास, खेतीपाती तथा अन्य आर्थिक रसामाजिक क्रियाकलापको निमित्त क्षेत्र निर्धारण गरिनेछ, रनिषेधित आर्थिक तथा सामाजिक क्रियाकलाप हुन नदिन एवम् भइरहेका क्रियाकलापलाई सुरक्षित ठाउँमा स्थानान्तरण गर्नआवश्यक ऐन, नियम तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।

(ग) प्राकृतिक स्रोत संरक्षण

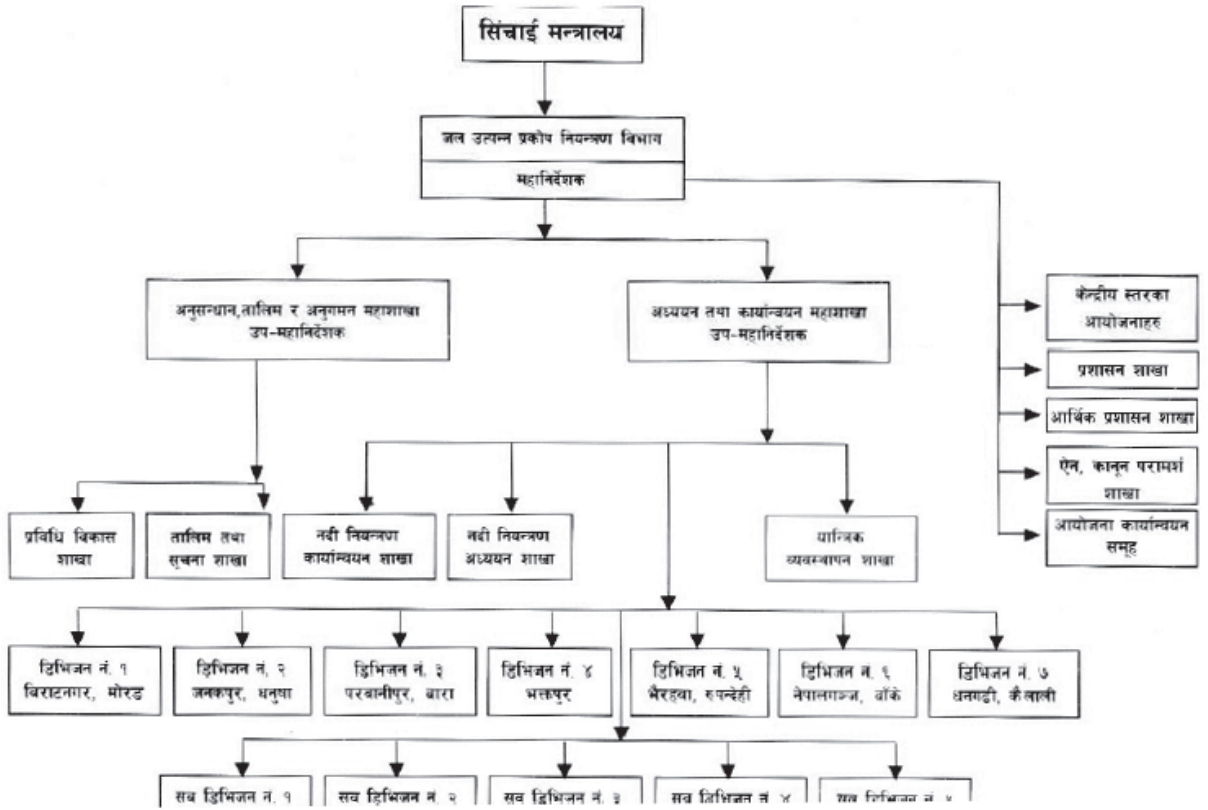
८. जलउपयोग गर्ने, जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण गर्ने तथा अन्यपूर्वाधार विकास आयोजनाहरूसञ्चालन गर्दा सम्बन्धित जलाधारक्षेत्र संरक्षण कार्यलाई पनि त्यस्ता आयोजनाको अनिवार्य एवम्अभिन्न अङ्गको रूपमा समावेश गरिनेछ ।
९. जलाधार क्षेत्रमा वन अतिक्रमण रोक्न र जल उत्पन्न प्रकोपन्यूनीकरण गर्न नदीका किनारा एवम् जलाधार क्षेत्रमा वृक्षारोपणगर्न प्रोत्साहन गरिने छ । नदी नियन्त्रण कार्य गर्दा नदी किनारामावृक्षारोपण गर्न वन विभाग एवम् स्थानीय वन उपभोक्तासमितिहरूसँग समन्वय गरिनेछ । विकास आयोजनाहरूबाटअतिक्रमित भई नष्ट भएका वन क्षेत्रफल तथा वृक्षहरूलाईन्यूनतम् त्यति नै क्षेत्रफल र वृक्ष सङ्ख्यामा त्यस्ता आयोजनाबाटपुनः वृक्षारोपण गराई नीतिहरूको निश्चित समयसम्म संरक्षणगराइनेछ ।
१०. जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण कार्य गर्दा जलजन्य पर्यावरण, जस्तैजलचर, सीमसार क्षेत्र एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण हुनेगरी गरिनेछ ।
११. जलाधार संरक्षण कार्यमा स्थानीय उपभोक्ता समूहलाई प्रभावकारीरूपमा संलग्न गराइने छ ।
१२. नदीको जलक्षेत्र भित्र ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, खर एवम् अन्य वनपैदावार दोहन गर्दा तोकिएको ठाउँमा तोकिएको परिमाणमा मात्रगर्न पाउने गरी जिल्ला जलस्रोत समितिको सहमतमा सम्बन्धितजिल्ला विकास समितिले अनुमति दिनेछ । दोहनयोग्य ठाउँहरूतोक्न जिल्ला विकास समितिले सम्बन्धित जल उत्पन्न प्रकोपनियन्त्रण कार्यालय, जिल्ला वन कार्यालय एवम् राष्ट्रिय निकुञ्जभएका जिल्लाहरूमा ती कार्यालय समेतलाई राय लिई तोक्नेछ ।

(घ) बगर तथा बाढी प्रभावित क्षेत्रको उपयोग

१३. बढी जोखिमपूर्ण क्षेत्रमा पार्क, कृषि र वनजस्ता आर्थिकक्रियाकलाप र कम जोखिमपूर्ण क्षेत्रमा आवास, उद्योग र विद्यालयजस्ता आर्थिक तथा सामाजिक क्रियाकलापको निमित्त बाढीप्रभावित क्षेत्रको उपयोग गरिने छ। यस्ता प्रतिस्पर्धी क्रियाकलापसञ्चालन गर्दा वातावरण संरक्षण र नदी जन्य प्राकृतिकस्रोतहरूबाट हुने अधिकतम आर्थिक एवम् सामाजिक लाभलाई प्राथमिकीकरणका आधार बनाइनेछन्।
१४. नदी नियन्त्रण योजना तयार गर्दा जग्गा उकास/विकास कार्यसमेत समावेश गरिनेछ। सार्वजनिक एवम् निजी क्षेत्र दुवैकोलागि नदी नियन्त्रण तथा उकास/विकास कार्यसम्बन्धी आवश्यकप्राविधिक मापदण्डहरूको निर्देशिका बनाइ लागू गरिनेछ।
१५. उकास एवम् उकास जमिनमा कृषि, वृक्षारोपण, आमोदप्रमोदलगायत अन्य आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक उपयोगकोलागि नेपाल सरकार, स्थानीय निकाय वा अनुमतिपत्र प्राप्तगैरसरकारी संस्था वा नीजि क्षेत्रले विकास कार्यहरू सञ्चालन गर्नेछ।
१६. सार्वजनिक क्षेत्र जस्तै निजी क्षेत्रद्वारा पनि उकास/विकासआोजनाहरू स्थानीय उपभोक्ताहरूलाई सहभागी बनाइ आयोजनाकोप्रतिफल स्थानीय समुदायले पनि प्राप्त गर्न सक्ने गरी सञ्चालनगराइने छ। सार्वजनिक क्षेत्रबाट उकास गरिएको जग्गामाभूमिहीनहरूलाई पुनर्स्थापना गरी रोजगारीमूलक आर्थिकक्रियाकलाप सञ्चालन गरिनेछन्।
१७. निजी क्षेत्रले आयोजना सञ्चालन गर्दा नेपाल सरकारकोस्वामित्वमा रहेको उकास गरिने जग्गा एवम् आसपासको आवश्यकजग्गा लिजबापतको दस्तुर तिरेर प्रयोग गर्न पाउने छन्। कुनैसङ्घसंस्थाको वा व्यक्तिको निजी स्वामित्वमा भएको जग्गाकोहकमा आयोजना सञ्चालन गर्नेले सम्बन्धित व्यक्ति सङ्घसंस्थासँगसम्झौता गरी जग्गा प्राप्त गर्नुपर्नेछ।
१८. नदी नियन्त्रण तथा जग्गा उकास/विकाससम्बन्धी आयोजनाहरूसञ्चालन गर्दा नेपाल सरकारद्वारा संचालित आयोजनाको हकमाप्रचलित कानूनबमोजिम मुआब्जा दिई जग्गा प्राप्त गर्न सकिनेछर निजी क्षेत्रले सञ्चालन गरेको आयोजनाको हकमा सम्बन्धितप्रबन्धनकर्ताले जग्गाधनीसँग किनबेच वा अन्य सम्झौता गरी उक्तजग्गा प्राप्त गर्न सक्नेछ। आवश्यकताअनुसार यस कार्यमा नेपाल सरकारले सहयोग गर्नेछ।

(ड) संस्थागत व्यवस्था र विकास

१९. जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापनको लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्णसूचना प्रणाली र पूर्व चेतावनी प्रणाली व्यवस्थापन, मापदण्डनिर्धारण तथा निर्देशिका तयारी, पहिरो तथा बाढीसम्बन्धीजोखिम नक्साहरू तयारी, नदीका आकार प्रकार अनुसार केन्द्रीय रस्थानीय निकायको क्षेत्राधिकार निर्धारण एवम् उकास विकासको लागि अनुमतिपत्र जारी गर्ने कार्यविधि र तत्सम्बन्धी व्यवस्था, आदिकार्य गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणविभागको हुनेछ। उक्त विकासले यस्ता कार्य सम्बन्धित सबैमन्त्रालय, विभाग, स्थानीय निकाय, अनुसन्धानमूलक एवम् शैक्षिकसंस्था, गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, आदिसँग समन्वय गरी गर्नेछ। सिँचाई मन्त्रालय र जल तथा शक्ति आयोगले त्यस्ता कार्यकोसुपरिवेक्षण र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने छन्।
२०. जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणको लागि उपयुक्त प्रविधि विकासकोनिमित्त अध्ययन, अनुसन्धान कार्य गरिने छन्। यस्ता कार्यमा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागले सरकारी, गैरसरकारी तथा निजीक्षेत्रका अनुसन्धानमूलक संस्थाहरू, विश्व विद्यालयहरू, आदिलाईसंलग्न गराउने छ। अध्ययन, अनुसन्धानका सकारात्मकपरिणामहरूलाई सम्बन्धित मापदण्ड तथा निर्देशिकामा क्रमशःसमावेश गरिनेछ।
२१. जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापनको निमित्त सम्बन्धित सरकारीनिकाय, स्थानीय निकाय, गैरसरकारी निकाय र निजी क्षेत्रकोसमेत क्षमता वृद्धि गरिनेछ। बाढी प्रभावित क्षेत्रका स्थानीयसमुदायको प्रकोप व्यवस्थापनको लागि आवश्यक क्षमता वृद्धिकार्यमा विशेष जोड दिइनेछ।

वनडटेलो व्यवस्थापन रणनीति २०६७

वन इटेलो व्यवस्थापन रणनीति २०६७

नेपाल सरकार
वन तथा मृ-संरक्षण मन्त्रालय

प्रकाशक: नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल ।

सर्वाधिकार: प्रकाशकमा सुरक्षित ।

स्वीकृत मिति: २०६७।१।२०

निर्णय स्तर: नेपाल सरकार (माननीय मन्त्री स्तर)

प्रकाशित प्रति: १,०००

प्राक्कथन

नेपालमा विगत केही वर्षदेखि वनडढेलो एक प्रकोपको रूपमा बढिरहेको परिप्रेक्ष्यमा यसकोसमुचित व्यवस्थापनमार्फत यसबाट पर्ने नकारात्मक प्रभावहरूको न्यूनीकरण र यसकोउचित प्रयोगबाट भूउपयोग विकास, जैविकविविधता संरक्षण एवम् वन्यजन्तुको बासस्थानसुधार र स्थानीय समुदायहरूको जीविकोपार्जनमा टेवासमेत पुग्नजाने देखिन्छ ।

वनडढेलो व्यवस्थापन रणनीतिले यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सम्बद्ध सरोकारबालाहरूको समन्वय र सहकार्यमार्फत जलवायु परिवर्तन र वनडढेलो प्रकोप बीचकोदुष्चक्रलाई तोड्ने विश्वास लिएको छु । यसका साथै वनडढेलोको कारण हरेक वर्ष बढ्दैगइरहेको सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय क्षति न्यूनीकरण भई प्राकृतिक स्रोतव्यवस्थापनको क्षेत्रमा यस रणनीतिले एक नयाँ अध्याय थप्नेछ, भन्ने विश्वाससमेत लिनसकिन्छ । यस रणनीतिअन्तर्गत विभिन्न निकायहरूले आ-आफ्नो तर्फबाट कार्यक्रमतर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा लान सजिलो हुने विश्वाससमेत लिएको छु ।

यस रणनीति तयार गर्ने कार्यमा संलग्न सबै सरोकारबालाहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । विशेष गरी रणनीति कार्यदलका संयोजक श्री विजयराज पौड्याल, सदस्य सचिव श्रीसुन्दरप्रसाद शर्मा, सदस्यहरूश्री कृष्ण प्रसाद आचार्य, श्री केशव प्रसाद खनाल, श्री कमल जङ्गकुँवर, श्री वेदकुमार ढकाल, श्री राजकुमार श्रेष्ठ र श्री सन्तोषमणी नेपाललाई धन्यवाद दिनचाहन्छु । अन्तमा, वनडढेलो रणनीति तयार गर्ने कार्यमा आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगपुऱ्याउने सबै सरोकारबाला संस्थाहरूको सहयोगको सराहना गर्दछु । अब यो रणनीतिलाईकार्यान्वयन गरी वनडढेलो नियन्त्रण कार्यमा सरिक हुन सम्बन्धित सबै व्यक्ति तथासंस्थाहरूलाई आग्रह गर्दछु ।

युवराज भुसाल
सचिव
वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय

१. पृष्ठभूमि

नेपालको कुल भूभागको ३९.६ प्रतिशत वन क्षेत्रले ओगटेको छ। वनडहेलोको प्रयोगस्थानीयस्तरमावन व्यवस्थापनको लागि समेत हुदै आए पनि नेपालमा वनको विनास र क्षयीकरण हुनुमा डहेलोएक प्रमुख कारण मानिन्छ। हरेक वर्ष हुदै आएको डहेलोको प्रकोपबाट ठूलो मात्रामा प्राकृतिकतथा मानवीय क्षति भइरहेको छ। केही वर्ष यता बढ्दो अनिन्त्रित डहेलोका कारण भएका क्षतिकाघटनाहरूले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नै हलचल मच्चिएको छ। जलवायु परिवर्तन र वनडहेलो बीचको दशक्रीय अन्तरसम्बन्धले समस्या अझ जटिल बन्नका साथै डहेलोका घटनामासमेत वृद्धि हुदै आएको देखिन्छ। यसबाट सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय क्षति पनि बढ्दैगएको अवस्था छ।

डहेलो कतै प्राकृतिक रूपमा लाग्ने गरेको छ भने कतिपय अवस्थामा वन पैदावारको चोरीनिकासी, अतिक्रमण, चोरी शिकार जस्ता गतिविधिमा सहयोग पुऱ्याउन लगाउने गरेको पनिपाइन्छ। डहेलो व्यवस्थापनको लागि विभिन्न निकायहरूबाट आ-आफना क्षमताअनुसार केहीनिरोधात्मक तथा केही नियन्त्रणात्मक उपायहरू अबलम्बन गर्दै आएको पाइन्छ। कानूनी व्यवस्थातर्फ मूलुकी ऐन, २०२०मा आगो लगाउनेको महलमा यसलाई फौजदारी अभियोगको रूपमालिइएको छ। त्यस्तै वन ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ लेवनमा आगो लगाउन वा आगो लाग्न सक्ने क्रियाकलापहरू गर्न बन्देज लगाई कानूनी अपराधकोरूपमा लिई कैद सजाय र दण्डजरिवाना समेतको प्रावधान राखेको भए पनि वनक्षेत्रको व्यापकता,स्रोत साधनको अभाव र सर्वसाधारणको लापरवाहीले गर्दा वनडहेलोमा उल्लेख्य नियन्त्रण हुनसकेको छैन। सामुदायिक वन, सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, कवुलियती वन, र संरक्षित क्षेत्रकोव्यवस्थापनका कार्य योजनाहरूमा डहेलो व्यवस्थापनको विषयवस्तुहरूलाई यथेष्ट रूपमा सम्बोधनगरेको पाइदैन भने व्यवस्था गरेकै अवस्थामा पनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन आउन सकेको छैन।

डहेलोबाट मुख्यतया वन विनास नै बढी भएको देखिन्छ, तापनि मानिसले यसको प्रयोग सकारात्मकनियतबाट समेत गर्ने गरेको पाइन्छ। उदाहरणको लागि वनडहेलो जीविकोपार्जनको महत्वपूर्णउपायको रूपमा समेत रहेको छ। खोरिया फाँडानी, सीमान्त कृषि भूमिको विस्तार एवम् चरण क्षेत्रविस्तारको लागि आगोको प्रयोग विगत देखि नै गरिदै आएको पाइन्छ। वन व्यवस्थापन गर्न,वासस्थान सुधारको लागि वा घाँसेमैदान व्यवस्थापनका लागि पनि आगोको उपयोग हुदै आएकोछ। तसर्थ यसको निरपेक्ष नियन्त्रणभन्दा पनि उचित व्यवस्थापन गर्नु वाञ्छनीय हुन आँउछ।अनिन्त्रित वनडहेलो एक भयावह प्रकोपको रूपमा रहेको भए पनि यसको रोकथाम तथानियन्त्रणका लागि विशेष नीतिगत, कानूनी तथा संरचनागत व्यवस्था हुनसकेको छैन। गाँउघरमालाग्ने आगलागीका विरुद्ध नियन्त्रण तथा राहतका लागि व्यवस्था भए पनि वनडहेलोबाट हुने क्षतिनियन्त्रण तथा राहतका लागि ठोस नीतिगत प्रावधान छैन। त्यसै गरी वनडहेलोको व्यवस्थापनकालागि संरचनागत व्यवस्था पनि नभएको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत रणनीतिले नीतिगत, कानूनी तथासंरचनागत व्यवस्थाका लागि मार्ग प्रशस्त गर्ने विश्वास गर्न सकिन्छ।

डहेलो रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि सरकारी, गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू तथा नागरिक समाजलगायतबाट पहल नभएको भने होइन तर नीतिगत, कानूनी तथा संरचनागत, कार्यक्रमगत रअनुगमनको कमी कमजोरीका कारण प्रभावकारी ढङ्गले डहेलो व्यवस्थापन हुन नसकी समस्याकोमात्रा र आयाम बढ्दै गएको देखिन्छ। संस्थागतरूपमा सरकारी प्रयास मात्र पर्याप्त नभएकोपृष्ठभूमिमा सबै सरोकारबालाहरूको प्रतिबद्धतासहित समस्या समाधानको लागि कार्यमूलक एवम्नतिजामूलक प्रयासका साथै समन्वयात्मक, साभा र दीर्घकालीन अवधारणा अबलम्बन गर्नुपर्नेआवश्यकता देखिएको छ।

यस परिप्रेक्ष्यमा डहेलो व्यवस्थापनका लागि दीर्घकालीन रणनीति तयार गर्दै सोअनुसार योजनातथा कार्यक्रम तय गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। यसका लागि समन्वय सञ्चार, सहकार्यको माध्यमद्वाराकार्यक्रम कार्यान्वयन गरी डहेलोबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्दै नियन्त्रित आगोको प्रयोगबाटहुने लाभको विस्तार गर्न राष्ट्रिय रूपमा वन तथा जैविक विविधता स्रोतको दीगो व्यवस्थापनमाटेवा पुग्नेगरी विभिन्न तहका सरोकारबालाहरूको सहभागितामा यो रणनीति

तयार गरिएको छ। यो रणनीति नेपालको विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६७ लाई समेत आत्मसातगरी तयार गरिएकोले यसबाट राष्ट्रिय उद्देश्यका साथै वन क्षेत्रको समग्र उद्देश्य हासिल गर्नसमेत टेवा पुग्ने देखिन्छ।

२. दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य

वन क्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापनको लागि लिइने रणनीतिहरू मध्ये डढेलो व्यवस्थापन रणनीति पनि एक हो। यस रणनीतिको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन्।

दीर्घकालीन सोच: “डढेलोको प्रभावकारी व्यवस्थापनद्वारा वनस्रोतको जगेर्ना, स्थानीयसमुदाय एवम् सरोकारवालाहरूमा सुरक्षाको अनुभूति, समग्र वातावरणीय संरक्षण र स्थानीयजीविकोपार्जनमा सकारात्मक टेवा पुगेको हुनेछ।”

लक्ष्य: यस रणनीतिको लक्ष्य डढेलोबाट हुने जन, धन, वन, जैविक विविधता तथा पारिस्थिकीयप्रणालीको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्दै यसको उचित व्यवस्थापनबाट वनको उत्पादकत्वमा टेवापुऱ्याउनु रहेको छ।

उद्देश्यहरू

- डढेलो व्यवस्थापन गर्न आवश्यक नीतिगत तथा संस्थागत संरचनाको निर्माण एवम् सुदृढीकरण गर्ने।
- डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रणमा स्थानीय समुदाय, नागरिक समाज, सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूका परिचालन गर्ने।
- डढेलोबाट हुन सक्ने जोखिमबारे अग्रिम जानकारी लिनका लागि पूर्व तयारी गर्ने।
- आगोको व्यवस्थित प्रयोगबाट पारिस्थितिकीय प्रणालीमा सकारात्मक प्रभाव र स्थानीय जनताको जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याउने।
- आन्तरिक तथा अन्तर्देशीय डढेलो विपत् तथा यसबाट उत्पन्न जलवायु परिवर्तन लगायत वातावरणीय समस्या समाधानका लागि द्विपक्षीय, बहुपक्षीय समन्वय, सहकार्य र सहयोग विस्तार गर्ने।

३. रणनीतिहरू

वनडढेलोको सकारात्मक तथा नकारात्मक प्रभाव पर्ने सन्दर्भमा यसको व्यवस्थापन गर्नुचुनौतिपूर्ण कार्य हो। यसलाई जनउपयोगी र प्रभावकारी ढङ्गबाट व्यवस्थित गरी सकारात्मकपक्षहरूको विस्तार र नकारात्मक पक्षको न्यूनीकरण गर्न तथा यसको प्रयोगबाट हुनजाने जन, धन तथा वनको क्षतिलाई कम गर्न यसको उचित व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक देखिन्छ। वनक्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्न टेवा पुग्नेगरी निम्नबमोजिमका डढेलो व्यवस्थापन रणनीतिहरूतय गरिएको छ।

डढेलो निरोधात्मक रणनीति

३.१ नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत सुधार

- ३.१.१ बहुसरोकारवालाहरूको संलग्नतामा वन क्षेत्रसँग सम्बन्धित नीति, ऐन, नियम, निर्देशिका तथा मार्गदर्शनहरूको परिमार्जन गरी डढेलो व्यवस्थापनसम्बन्धीविषयलाई समावेश गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाइने छ। साथै, नयाँ बन्ने वनसम्बन्धी नीति, रणनीति, ऐन, नियम, निर्देशिका तथा मार्गदर्शनहरूमा वनडढेलोको विषय समावेश गरिनेछ।
- ३.१.२ वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूको संस्थागत संरचनासुधार गरी वन क्षेत्र बाहेकका अग्नि प्रकोप व्यवस्थापन तथा नियन्त्रण सम्बन्धितनिकायहरूसँगको समन्वयमा डढेलो व्यवस्थापन संरचना वा संयन्त्रको विकासगरिदै लगिनेछ।
- ३.१.३ समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन समुहहरूमा डढेलो व्यवस्थापन स्वयसेवीउपसमूह (इकाईहरू गठन गरिने छ।
- ३.१.४ वनडढेलोको नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि योगदान पुऱ्याउने व्यक्ति वासंस्थालाई पुरस्कृत गर्ने तथा वनडढेलो लगाउने वा लगाउन मद्दत पुऱ्याउने कार्यलाई दण्डनीय बनाइनेछ।

३.२ शिक्षा, जनचेतना, क्षमता अभिवृद्धि र प्रविधि विकास

- ३.२.१ विद्यालय स्तरका पाठ्यक्रम तथा वन क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यवस्थापन तालिमकोपाठ्यक्रममा डढेलो व्यवस्थापनसम्बन्धी विषय समावेश गर्न पहल गर्नुको साथै जनचेतनामूलक प्रचार प्रसार सामग्री तयार गरी वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउँदै लगिनेछ ।
- ३.२.२ स्थानीय स्तरदेखि केन्द्रीयस्तरसम्मका सरोकारबालाहरूको विभिन्न तालिम, गोष्ठी तथा अन्तरक्रियाजस्ता माध्यमबाट डढेलो व्यवस्थापन गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्दै वैज्ञानिक एवम् स्थानीय सीपमा आधारित डढेलो व्यवस्थापन प्रविधिको विकास गर्न प्राथमिकता दिइनेछ ।

३.३ डढेलोसम्बन्धी विषयमा जनसहभागितामा आधारित अनुसन्धान र विकास

- ३.३.१ डढेलोबाट वन, जैविक विविधता, कार्बन उत्सर्जन, भू-दृश्य सौन्दर्य, सामाजिकआर्थिक पक्ष आदिमा पर्नजाने प्रभावका बारेमा अनुसन्धान गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.३.२ डढेलोसँग सम्बन्धित अनुसन्धानका नतिजासहितको प्रभावकारी सूचना पद्धतिको विकास गरिनेछ ।
- ३.३.३ डढेलो व्यवस्थापनका लागि नयाँ प्रविधिको विकास गर्ने वातावरणलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

३.४ सहकार्य, सञ्जाल विस्तार एवम् पूर्वाधार विकास

- ३.४.१ डढेलो व्यवस्थापन तथा पुर्नस्थापना कार्यमा स्थानीय र राष्ट्रिय स्तरमा समन्वयर सहकार्यको लागि नीतिगत एवम संस्थागत रूपमा प्रारूप तयार गरिनेछ ।
- ३.४.२ क्षेत्रीय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा डढेलो व्यवस्थापनका लागि आपसी सहयोगअभिवृद्धि गर्दै लगिने छ ।
- ३.४.३ जीविकोपार्जन र डढेलो विचको अन्तरसम्बन्धलाई आत्मसात गरी खोरियाखेती (Slash and Burn) लगायतका परम्परागत स्थानीय डढेलो व्यवस्थापनप्रविधिको उचित उपयोग गरी डढेलोको हानिकारक प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने रसकारात्मक प्रभाव वृद्धि गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.४.४ सामुदायिक वन, सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, साभेदारी वनलगायत सबै वनव्यवस्थापन पद्धतिहरूका वन सम्बर्धन कार्यहरूमा आवश्यक डढेलो व्यवस्थापनलाईअभ प्रभावकारी बनाउने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

डढेलो नियन्त्रण रणनीति

३.५ डढेलो नियन्त्रण

- ३.५.१ जिल्ला वन व्यवस्थापन योजना, संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापन योजना, उपजलाधारव्यवस्थापन योजना, सामुदायिक वन कार्ययोजनालगायत वन क्षेत्रका सबैउपक्षेत्रीय व्यवस्थापन योजनाहरूमा डढेलो व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधान समावेश गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.५.२ डढेलो व्यवस्थापन चक्रको प्रत्येक चरणमा, स्थानीय स्तरदेखि केन्द्रसम्म प्रभावकारीसमन्वय कायम गरी डढेलो नियन्त्रणको व्यवस्था मिलाइने छ ।
- ३.५.३ डढेलो विपद् निर्देश प्रणाली (Incident Command System) विकास गरी वन क्षेत्रकासंरचनाहरूमा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्दै लगिनेछ ।
- ३.५.४ डढेलो प्रकोप बढी हुने निश्चित अवधिका लागि सरकारले डढेलो सङ्कट अवधिघोषणा गरी राज्यका सबै अङ्गलाई डढेलोविरुद्ध तयार रहन तथा नियन्त्रणमालाग्न आदेश जारी गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । साथै, वर्षमा एक पटक डढेलोव्यवस्थापन सप्ताह मनाउने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.५.५ डढेलो प्रभावित क्षेत्रमा जनसहभागिता परिचालन गरी प्राकृतिक पुनरुत्पादनप्रवर्धन तथा वृक्षारोपण गरी सोको संरक्षण गरिनेछ ।
- ३.५.६ डढेलो पीडित व्यक्ति तथा परिवारहरूलाई अन्य आगलागी पीडितलाई सरह उचितराहत दिने व्यवस्था मिलाइने छ ।

४. रणनीति कार्यान्वयन, अनुगमन र यसको लागि संरचनागत व्यवस्था

यस डढेलो व्यवस्थापन रणनीतिको फोकल निकाय वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय रहने छ। अन्यसंरचनाको हकमा यस रणनीतिले औल्याएअनुसार वनसम्बन्धी नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागतसुधार गर्दा अन्य केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला तथा स्थानीय तहका संरचनाहरूको समेत व्यवस्थागरिने छ। यसको कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने र अनुगमनको व्यवस्था मिलाउने मुख्य दायित्ववन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको हुनेछ। तथापि वन व्यवस्थापन सरकार, समुदाय तथा निजीवन धनीहरूले गर्नुपर्ने हुँदा डढेलो व्यवस्थापन रणनीतिको कार्यान्वयनमा बहुसरोकारबालाहरूकोसहयोग तथा सहभागितामा कार्यान्वयन तथा अनुगमन गरिनेछ।

यस क्रममा यस रणनीति कार्यान्वयनका लागि वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयले वन प्रमुखसरोकारबालाहरूसँग छलफल गरी कार्यान्वयन योजना तयार गर्नेछ। कार्यान्वयन योजनाबमोजिम डढेलो व्यवस्थापनको निरोधात्मक तथा नियन्त्रणात्मक उपायहरूको अबलम्बन भएनभएको अनुगमन गर्न थप प्रभावकारी व्यवस्थासमेत मिलाइनेछ।

वन्यजन्तुबाट अप्रत्यासित रूपमा हुने क्षतिको राहत सहयोगसम्बन्धी निर्देशिका, २०६५

वन्यजन्तुबाट अप्रत्यासित रूपमा हुने क्षतिको राहत सहयोगसम्बन्धी निर्देशिका, २०६५

प्रस्तावना:

जङ्गली वन्यजन्तु (हात्ती, गैँडा, बाघ, चितुवा, हिउँ चितुवा, भालु र अर्ना) ले निकुञ्ज आरक्षको जङ्गलक्षेत्र र राष्ट्रिय/सामुदायिक वनक्षेत्रबाट मध्यवर्ती क्षेत्र तथा अन्य गाउँ/वस्तिमा प्रवेश गरी स्थानीय जनताको जीउधनको क्षति पुऱ्याउने गरेका घटना पटक-पटक घटिरहेका छन्। राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ र त्यसअन्तर्गत बनेका नियमावलीहरू तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनमा समेत वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत दिने व्यवस्था नभएको कारण स्थानीय जनता र संरक्षण कार्यमा लागेका निकुञ्ज/आरक्ष/वन कार्यालय तथा स्थानीय प्रशासनबीच द्वन्दात्मक अवस्था रहेको छ।

देशका अधिकांश संरक्षित क्षेत्रहरूबाट ती वन्यजन्तुहरूबाहिर आई बसेंनि स्थानीय जनताको जीउधनको क्षति हुने क्रम बृद्धि भइरहेको छ। तराईका संरक्षित क्षेत्रका आसपासको क्षेत्रमा भारतको जङ्गलबाट बसेंनि आउने जङ्गली हात्तीहरूबाट बसेंनि ठूलो मात्रामा स्थानीय जनता पीडित भएका छन्। स्थानीय गाउँ/वस्तिमा ती जङ्गली वन्यजन्तुहरूले जीउधनको क्षति गरेको कारण संरक्षित क्षेत्रहरूका कार्यालयहरूमा स्थानीय जनताबाट विभिन्न तरिकाबाट विरोध तथा दवाव आएकोले सो सम्बन्धमा स्थानीय स्तरका सरोकारवाला सङ्घ-संस्था, नागरिक समाजसँग छलफल र अन्तरक्रिया गरी राय सुझावसङ्कलन गर्ने कार्य गरिएको र उक्त छलफल, अन्तरक्रिया तथा समन्वय गोष्ठी समेतबाट प्राप्त राय, सुझाव समेतलाई आधार मानेर त्यस्ता संरक्षित वन्यजन्तुबाट हुने र हुनसक्ने जीउधनको क्षति बापत तपसिलका मापदण्डको आधारमा पीडित नेपाली नागरिकलाई राहत उपलब्ध गराउन आवश्यक देखिएकोले वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले यो निर्देशिका तयार गरेको छ।

क. वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिका किसिमहरू:

(१) मानवीय क्षति :

(क) मृत्यु, (ख) गम्भीर घाइते (ग) सामान्य घाइते

(२) पशुधनको क्षति :

(क) मृत्यु, (ख) गम्भीर घाइते

(३) भण्डारण गरेको अन्नको क्षति :

बोरा/के.जी. (क्षतिको परिमाण)

(४) घरको क्षति :

(क) पूर्णरूपमा क्षति (ख) आंशिक क्षति

(५) खाद्यान्न तथा फलफूल बालीको क्षति :

ख. राहत उपलब्ध गराउने आधार

(१) मानवीय क्षति:

मानवीय क्षतिअन्तर्गत देहायका अवस्थामा मात्र राहत उपलब्ध गराइनेछ :

(क) निकुञ्ज/आरक्षमा प्रवेशपत्र लिएर प्रवेश गरेको वा सुविधा प्राप्त बाटोमा हिँड्दा अप्रत्यासित रूपमा वन्यजन्तुले आक्रमण गरेको

(ख) सामुदायिक वनमा प्रवेश अनुमति लिएर प्रवेश गरेको अवस्था,

(ग) आफ्नै खेतीबारीमा काम गरिरहेको अवस्था,

(घ) घरभित्र र घर परिसरमा बसको वा सुतेको अवस्था,

- (ड) गाउँ वस्ति वा बजारको सार्वजनिक बाटो र चौतारा भवन आदिमा बसेको/सुतेको/हिँडेको अवस्था,
 (च) अन्य राष्ट्रिय वनक्षेत्र (निषेधित क्षेत्रबाहेक) मा हिँडडुल गर्दाको अवस्था

(२) पशुधनको क्षति :

पशुधनको क्षतिअन्तर्गत देहायका अवस्थामा मात्र राहत उपलब्ध गराइने छ :

- (क) संरक्षित क्षेत्रमा प्रवेश पत्र लिएर सुविधा प्राप्त बाटोबाट पशु धनीले हिँडाइ राखेको बेला,
 (ख) सामुदायिक वा अन्य राष्ट्रिय वनमा चरीचरण तोकेको ठाउँमा पशुधनीले गोठालो बसी चराइ राखेको बेला,
 (ग) सार्वजनिक पानीघाटमा पानी खुवाउन पशु धनीले लगेको वखत,
 (घ) आफ्नै घर गोठमा बाँधेको अवस्था वा आफ्नै जमिनमा चराउन लगेको वखत ।

(३) भण्डारण गरेको अन्न घर/गोठ

उल्लिखित वन्यजन्तुले गरेको भण्डारण गरेको अन्न घर/गोठको क्षतिमा क्षतिको मूल्याङ्कनको आधारमा राहत उपलब्ध गराइनेछ ।

(४) कृषि बाली

- उल्लिखित वन्यजन्तुले खाद्यान्न र फलफूल बाली नोक्सान गरेमा

ग. राहत उपलब्ध गराउने प्रक्रिया

(१) नेपाली नागरिकको मृत्यु भएको अवस्थामा राहत सहयोग लिन निम्न कागजातहरू पेस गर्नुपर्नेछ :

- संभव भएसम्म मृतकको फोटो
- मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्र
- घटनास्थल सर्जमिन मुचुल्का
- स्वास्थ्य संस्थाको सिफारिश
- मृतकका हकबालाको निवेदन
- नाता प्रमाणित कागजात
- संबन्धीत गा.वि.स.। न पा को सिफारिस

(२) घाइतेहरूका हकमा राहत सहयोग लिन निम्न कागजातहरू पेस गर्नुपर्नेछ :

- संभव भएसम्म घाइतेको फोटो
- सर्जमिन मुचुल्का
- स्वास्थ्य संस्थाको सिफारिश र औषधिको बील
- सम्बन्धित गा.वि.स.। न पा को सिफारिस

(२) पशुधनको मृत्यु भएमा :

- सर्जमीन मुचुल्का
- हकबालाको निवेदन र नाता प्रमाणित कागजात
- सम्बन्धीत गा.वि.स.। न पा को सिफारिस
- पशुसेवासम्बन्धी प्राविधिकको मूल्याङ्कन

(३) भण्डारण गरेको अन्न, घर/गोठ क्षति भएमा

- सर्जमिन मुचुल्कामा क्षति भएको विवरण खुलाउने,
- निवेदकको निवेदन,

- सम्बन्धित गा.वि.स.। न .पा. को सिफारिस
- जिल्ला कृषि विकास कार्यालय वा त्यहाँबाट तोकेको प्राविधिकको मूल्याङ्कन

घ. राहत रकमको हद

१. मानिस घाइते भएमा वा मानिसको मृत्यु भएमा

- सामान्य घाइतेका लागि बढीमा रु.५,०००/- सम्म,
- सख्त घाइतेको लागि उपचार खर्चबापत बढीमा रु.५०,०००/- सम्म
- मृत्यु भएमा आश्रित परिवारका लागि रु. १,५०,०००/- (एकलाख पचास हजार) एकमुष्ट

२. पशुधनको क्षतिको लागि :

- मृत्यु भएको पशुको स्थानीय बजार मूल्यमा नबढ्ने गरी बढीमा रु. १०,०००/- सम्म एकमुष्ट ।

३. घरगोठ क्षतिको लागि :

- घर मर्मत गर्न मूल्याङ्कन गरी रु. ४,०००/- सम्म राहात उपलब्ध गराउने,
- भकारीमा भण्डारण गरिएको अन्नको मूल्याङ्कन गरी रु.५,०००/- सम्म राहात उपलब्ध गराउने,

४. खाद्यान्न तथा फलफूल बालीका लागि:

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय वा त्यहाँबाट तोकिएको प्राविधिकको सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. ५,०००/- सम्म राहत उपलब्ध गराउने ।

ङ. संस्थागत संरचना:

राहत सहयोग उपलब्ध गराउन निम्नबमोजिमको एक राहत वितरण समिति प्रत्येक जिल्लामा रहनेछ:

(१) सम्बन्धित प्रमुख संरक्षण अधिकृत वा जिल्ला वन अधिकृत	-संयोजक
(२) सम्बन्धित जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको प्रतिनिधी अधिकृत	-सदस्य
(३) सम्बन्धित जिल्ला पशु विकास कार्यालयको प्रतिनिधी	-सदस्य
(४) सम्बन्धित मध्यवर्ती वन वा सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष	-सदस्य
(५) सम्बन्धित गा वि स वा न पा को प्रमुख	-सदस्य

च. राहत माग गर्दाको कार्यविधि:

राहत सहयोग माग गर्ने व्यक्तिले घटना घटेको मितिले ३५ दिनभित्र सम्बन्धित राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्ष वा जिल्ला वन कार्यालयसमक्ष माथि तोकिएका कागजात संलग्न गरी निवेदन दिनु पर्नेछ ।

छ. राहत प्रदान गर्ने कार्यविधि:

- (१) राहत रकम क्षेत्रीय वन निर्देशनालयबाट राहत वितरण समितिको सिफारिसबमोजिम उपलब्ध गराइने छ ।
- (२) राहत वितरण खर्चको फाँटवारी प्रत्येक महिना सम्बन्धित विभागमा पठाउनु पर्नेछ ।
- (३) क्षेत्रीय वन निर्देशनालयले राहत वितरण खर्चको अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्नु पर्नेछ ।

वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका, २०६८

वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका, २०६९

प्रस्तावना:

जंगली वन्यजन्तु (हात्ती, गैडा, बाघ, भालु, चितुवा, हिउँ चितुवा, जंगली बंदेल र अर्ना) ले संरक्षित क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र, सामुदायिक वन लगायत अन्य वन क्षेत्र तथा अन्य गाउँ/वास्तिमा प्रवेश गरी स्थानीय जनताको जीउ धनको क्षति पुऱ्याउने गरेको तर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ र एएस जग्गागत प्रयोग नियमावलीहरु तथा अन्य प्रचलित नेपाल फागूणमा समेत वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत दिने चनरथा नभएको कारण यस्तो क्षति हुँदा स्थानीय जनता र संरक्षण निकाय तथा स्थानीय प्रशासन बीच तनाव र द्वन्द सृजना हुँदै आएको छ।

वन क्षेत्रबाट जंगली वन्यजन्तुहरु बाहिर आई क्षति पुऱ्याउने गरेको कारण स्थानीय जनताबाट पटक-पटक वन्यजन्तुले पुऱ्याएको क्षतिको राहत माग भै आएको सन्दर्भमा स्थानीय स्तरका सरोकारवाला संघ-संस्था, नागरिक समाजसँग छलफल र अन्तरक्रिया गरी प्राप्त राय सुझावका आधारमा वन्यजन्तुबाट हुने जीउ धनको क्षति वापत तपसिलका मापदण्डको आधारमा पीडित नेपाली नागरिकलाई राहत उपलब्ध गराई वन्यजन्तु र स्थानीय वासिन्दा बीचको अन्तर सम्बन्ध घनिष्ठ राख्ने उद्देश्यले आर्थिक कार्यविधी नियमावली, २०६४ को नियम ११४ बमोजिम वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले यो निर्देशिका बनाएको छ।

१. **सक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यस निर्देशिकाको नाम "वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका, २०६९" रहेको छ।

(२) यो निर्देशिका नेपाल सरकारको मन्त्रपरिषद्बाट शासकीय तथा आर्थिक सुधारको तत्कालीन कार्ययोजना २०६९ स्वीकृत भएको मिति देखि लागूहुनेछ।

२. **परिभाषा:** यस निर्देशिकाको प्रयोजनका लागि विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा:

- (क) "वन्यजन्तुबाट हुने क्षति" भन्नाले हात्ती, गैडा, बाघ, भालु, चितुवा, हिउँचितुवा, अर्ना, जंगली बंदेल र भालुबाट हुने मानवीय क्षति, पशुधनको क्षति, भण्डारण गरेको अन्नको क्षति, घर/गौठको क्षति र खाद्यान्न (उखु समेत) को क्षति समेतलाई जनाउँछ।
- (ख) "गम्भीर घाइते" भन्नाले वन्यजन्तुको आक्रमणबाट शरीर अङ्ग भङ्ग हुनेगरी घाइते भएको अवस्थालाई जनाउँछ।
- (ग) "सामान्य घाइते" भन्नाले शरीर अङ्ग भङ्ग हुने बाहेक उपचार गर्नुपर्ने अन्य अवस्थाको घाइतेलाई जनाउँछ।

३. **वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिका किसिम र राहत प्राप्त गर्ने आधारहरु:**

- (क) **मानवीय क्षति:** संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वनक्षेत्र बाहेक उल्लेखित वन्यजन्तुको आक्रमणमा परी मानिसको मृत्यु भएमा, गम्भीर घाइते भएमा वा उपचार गर्नु पर्ने गरी घाइते भएको अवस्थामा यस निर्देशिका बमोजिम राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ। त्यसैगरी संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वन क्षेत्रमा सरकारी काममा छटिएका कर्मचारी र वन संरक्षणको कामको लागि अनुमति लिई काममा छटिएका कामदारलाई उल्लेखित वन्यजन्तुले क्षति पुऱ्याएमा समेत यस निर्देशिका बमोजिम राहत उपलब्ध गराउन सकिनेछ।

- (ख) पशुधनको क्षति: संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वनक्षेत्र बाहेक अन्यत्र उल्लेखित वन्यजन्तुको आक्रमणमा परी वस्तुभाउको मृत्यु भएमा यस निर्देशिका बमोजिम राहत रकम उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।
- (ग) भण्डारण गरेको जग्गको क्षति: उल्लेखित पशुजन्तुले घरघोठ भित्र भण्डारण गरेको अन्नको क्षति गरेमा मात्र क्षतिको मूल्याङ्कनको आधारमा राहत उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।
- (घ) घर/गोठको क्षति: उल्लेखित वन्यजन्तुले प्रयोगमा रहेको घर/गोठको क्षति गरेमा क्षतिको मूल्याङ्कनको आधारमा राहत रकम उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।
- (ङ) खाद्यान्न बालीको क्षति: उल्लेखित वन्यजन्तुले खाद्यान्न (उखु समेत) पाली गोपसाग गरेमा मूल्याङ्कनका आधारमा राहत रकम उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।
- (च) हिमाली क्षेत्र सम्बन्धी विशेष व्यवस्था : हिमाली संरक्षित क्षेत्रहरू भित्र भएका बस्तीहरूमा उल्लेखित वन्यजन्तुले क्षति पुऱ्याएमा राम्रो बरा निर्देशिका बमोजिम राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ ।
- (छ) राहत वितरणका क्षेत्रहरू : राहत वितरणका क्षेत्रहरू तालिका नं. १ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १. राहत वितरणका क्षेत्रहरू:

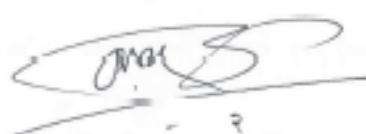
वन्यजन्तु	मानवको क्षति			पशुधनको क्षति	भण्डारण गरेको अन्नको क्षति	घर/गोठको क्षति	खाद्यान्न बालीको क्षति
	सामान्य घाइते	सकल घाइते	मृत्यु				
जाली	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	पाउने	पाउने*	पाउने *
गैँडा	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	पाउने
बाघ	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
भालु	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
शितुवा	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
हिउँशितुवा	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
जंगली बमेल	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
अर्ना	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	पाउने

* भण्डारण गरेको अन्नको क्षति, घर/गोठको क्षति र खाद्यान्न (उखु समेत) को क्षतिको राहतको हकमा पीडितको जग्गा धनी वर्ग प्रमाण पुऱ्या भएको हकमा मात्र राहत उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।

राहत रकम प्राप्त गर्नका लागि पेश गर्नु पर्ने प्रमाणहरू : राहत रकम प्राप्त गर्नका लागि पेश गर्नु पर्ने प्रमाणहरू तालिका नं. २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. २. राहत रकम प्राप्त गर्नका लागि पेश गर्नु पर्ने प्रमाणहरू

प्रमाण र प्रकृति	मानवीय क्षति			पशुधनको क्षति	भण्डारण गरेको अन्नको क्षति	घर/गोठको क्षति	खाद्यान्न बालीको क्षति
	सामान्य घाइते	सकल घाइते	मृत्यु				
पीडित/हकबालाको निवेदन	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शान्त आस्थागृह मुक्तकर्म/निर्देशको फोटो	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मृत्यु वर्ती प्रमाणपत्र			✓				
अटनास्थलको सतहीन मुपुल्ला	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
स्वास्थ्य संस्थाको सिफारिस (पोस्टमार्टम रिपोर्ट)	✓	✓	✓				
प्रहरी प्रतिवेदन			✓				
सम्बन्धित माध्यवर्ती उपभोक्ता समिति वा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन परिषद वा सामुदायिक समुदाय समितिको सिफारिस	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सम्बन्धित वा वि.स./नगरपालिकाको सिफारिस	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नाता प्रमाणित कागजात			✓				
स्वास्थ्य संस्थाको सिफारिस र औषधी बिल	✓	✓					
पशु सेवा/कृषि सेवा सम्बन्धी प्राविधिकको मूल्यांकन				✓	✓		✓
जग्गा धनी प्रमाण पुऱ्या						✓	✓

५. राहत रकमको हद:

(क) मानवीय क्षतिको लागि:

- (अ) सामान्य घाइतेको लागि घाइतेको प्रकृति हेरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म
(आ) सख्त घाइतेको लागि घाइतेको प्रकृति हेरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. ५०,०००/- (पचास हजार) सम्म
(इ) मृत्यु भएकोमा आश्रित परिवार/हकवालाको लागि रु. ३,००,०००/- (तीन लाख) ।

(ख) पशुधनको क्षतिको लागि :

- (अ) मृत्यु भएको पशुको लागि वस्तुभाउको प्रकार हेरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म ।

(ग) घर/गोठ क्षतिको लागि : सम्बन्धित उपभोक्ता समिति तथा कार्यालयका प्रतिनिधि समेतबाट प्राप्त क्षति सम्बन्धी प्रतिवेदन र सिफारिसका आधारमा निम्न अनुसारको राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ :-

- (अ) घर/गोठ क्षतिको प्रकृति हेरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म,
(आ) भकारीमा भण्डारण गरिएको अन्नको मुल्याङ्कन गरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु.१०,०००/- (दश हजार) सम्म ।

(घ) खाद्यान्न बालीको क्षतिको लागि: सम्बन्धित उपभोक्ता समिति, गाउँ विकास समिति /नगरपालिका तथा कार्यालयका प्रतिनिधि समेतबाट प्राप्त क्षति सम्बन्धी प्रतिवेदन र सिफारिसका आधारमा खाद्यान्न बालीको क्षतिको क्षेत्रफल र प्रकृति हेरी बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ ।

तर एक मौसममा लगाएको बालीको हकमा एक पटक र वर्षमा दुई पटकमा नबढ्ने गरी राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ ।

६. संस्थागत संरचना:

- (क) यस निर्देशिका बमोजिमको राहत क्षेत्रीय वन निर्देशनालयहरु मार्फत उपलब्ध गराइनेछ । वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले बन्त्यजन्तुबाट हुने क्षतिको बजेट विनियोजनको व्यवस्था मिलाउने छ ।

- (ख) जिल्ला स्तरमा राहत उपलब्ध गराउनका लागि निम्न बमोजिमको एक राहत वितरण सिफारिस समिति रहेको छ :-

- (अ) संरक्षित क्षेत्रको हकमा सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रका कार्यालय प्रमुख र अन्य क्षेत्रको हकमा जिल्ला वन अधिकृत -संयोजक
(आ) सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष - सदस्य
(इ) सम्बन्धित सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष -सदस्य
(ई) सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृत/ गाउँ विकास समिति सचिव/वा प्रतिनिधि -सदस्य
(उ) उपलब्ध भएमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालय वा पशु विकास कार्यालयका प्रतिनिधि (क्षतिको किसिम अनुसार)- सदस्य

समितिले आवश्यकता अनुसार अन्य विज्ञ प्रतिनिधिलाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

७. राहत माग तथा राहत वितरण गर्दाको कार्यविधि:

- (क) राहत सहयोग माग गर्ने व्यक्तिले घटना घटेको मितिले ३५ दिन भित्र सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्र वा जिल्ला वन कार्यालय समक्ष माथि तालिका नं. २ मा तोकिएका कागजातहरू संलग्न गरी निवेदन दिनु पर्नेछ ।
- (ख) यसरी प्राप्त हुन आएका निवेदनहरू माथि राहत वितरण सिफारिस समितिले निर्णय गरी उपलब्ध गराउनु पर्ने राहतको रकम सम्बन्धित संयोजकको कार्यालय मार्फत क्षेत्रीय वन निर्देशनालयमा माग गर्नु पर्नेछ ।
- (ग) सम्बन्धित क्षेत्रीय वन निर्देशनालयबाट राहत रकम उपलब्ध भएपछि संरक्षित क्षेत्रको हकमा सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रको कार्यालय र जिल्ला वन कार्यालयको हकमा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत पीडित/हकवालालाई राहत रकम भुक्तानीको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- (घ) राहत वितरण गर्दा मानवीय क्षति भएमा मृतकको हकमा नजिकको हकवाला, गम्भिर तथा सामान्य घाइतेको हकमा निज स्वयं वा निजको मन्जुरीनामाको आधारमा र अन्य क्षतिको हकमा सम्बन्धित हकवालालाई राहत उपलब्ध गराइनेछ । मानवीय क्षति र गम्भिर घाइतेको हकमा कुल राहत रकममा नबढ्ने गरी सम्बन्धित कार्यालयको बजेटबाट बढीमा कमशः रु.१०,०००/- (पचास हजार) सम्म र रु.१०,०००/- (दश हजार) सम्म राहत रकमबाट सोधभर्ना हुने गरी अग्रिम भुक्तानी दिन सकिनेछ ।

८. **विविध:** यस निर्देशिकामा नसमेटिएका वन्यजन्तुले पुऱ्याएको क्षतिको सम्बन्धमा सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन परिषद् र सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिले आफ्नै स्रोतमा यस निर्देशिकाको परिधिभित्र रही राहत रकम उपलब्ध गराउन सक्नेछन् ।

९. **बचाउ:** यस निर्देशिका स्वीकृत हुन भन्दा अगाडि उपलब्ध गराइएका राहत रकमहरू यसै निर्देशिका बमोजिम वितरण भएको मानिनेछ ।

बर्डफ्लु नियन्त्रण आदेश, २०६४, २०६५, २०६७

ANNEX - 3

नेपाल राजपत्र

नेपाल सरकारद्वारा प्रकाशित

खण्ड ५७ काठमाडौं, साउन ७ गते, २०६४ साल (संख्या १५)

भाग ५

नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सूचना १

बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण आदेश, २०६४

दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०४९ को दफा ४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले देहायको आदेश जारी गरेको छ ।

- संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ: (१) यस आदेशको नाम "बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण आदेश, २०६४" रहेको छ ।
(२) यो आदेश तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।
- परिभाषा : विषय वा प्रसङ्गले अर्को नलागेमा यस आदेशमा,
(क) "ऐन" भन्नाले दैवी प्रकोप (उद्धार ऐन, २०३९ सम्म) पर्छ ।
(ख) "पन्छी" भन्नाले कुखुरा, हाँस र जुनसुकै प्रकारका पाल्तु वा जङ्गली चरा जाति सम्म पर्छ ।
(ग) "पन्छीजन्य पदार्थ" भन्नाले पन्छीको मासु, अण्डा, हाड, छाला, प्वाँख, सुली, सोत्तर वा पन्छीबाट उत्पादन गरिने अन्य प्रशोधित वा अप्रशोधित सामग्री सम्म पर्छ ।
(घ) "पन्छी उत्पादन सामग्री" भन्नाले "पन्छी पालनमा प्रयोग उपयोग हुने दाना, दानामा मिश्रण गरिने सामग्री जस्ता सामग्री भण्डारण गर्ने साधनहरु सम्म पर्छ र सो शब्दले उत्पादनमा प्रयोग हुने बोरा, क्रेट, भाँडाकुँडा तथा औजार समेतलाई जनाउँछ ।

खण्ड ५७ संख्या " नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६४।४।७

- (ङ) "बर्ड फ्लु रोग" भन्नाले हाइली प्याथोजेनिक एभिएन इन्फ्लुएन्जा रोग सम्म पर्छ ।
(च) "मन्त्रालय" भन्नाले कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय सम्म पर्छ ।
(छ) "विभाग" भन्नाले पशु सेवा विभाग सम्म पर्छ ।
(ज) "प्राविधिक समिति" भन्नाले दफा ३ बमोजिम गठन गरिएको प्राविधिक समिति सम्म पर्छ ।
- प्राविधिक समिति : (१) बर्ड फ्लु रोगको रोकथाम र नियन्त्रण गर्नको लागि पनि प्रत्येक जिल्लामा बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण प्राविधिक समिति रहनेछ ।
(२) उपदफा (१) बमोजिमको समितिमा देहाय बमोजिमका अध्यक्ष तथा सदस्य रहेनेछन् :-

(क)	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	अध्यक्ष
(ख)	स्थानीय विकास अधिकारी	सदस्य
(ग)	प्रमुख, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय	सदस्य
(घ)	प्रमुख, जिल्ला पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, चेकपोष्ट	सदस्य
(ङ)	प्रतिनिधि, सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय	सदस्य
(च)	प्रतिनिधि, जिल्ला कुखुरा पालक संघ	सदस्य
(छ)	प्रतिनिधि, जिल्ला मासु व्यवसायी संघ	सदस्य

(ज) प्रांतिनिधि, मेडिकल एशोसिएशन	सदस्य
(झ) प्रतिनिधि, भेटेरीनरी एशोसिएशन	सदस्य
(ञ) प्रतिनिधि, जिल्ला रेडक्रस	सदस्य
(ट) प्रतिनिधि, निजी तथा अन्य सरकारी स्वास्थ्य संस्था	सदस्य
(ठ) प्रमुख, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय	सदस्य-सचिव

- (३) उपदफा (२) बमोजिमको प्राविधिक समितिले बर्ड फ्लु रोगको रोकथाम, नियन्त्रण तथा क्षतिपूर्ति सम्बन्धी आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण काम गर्नेछ ।
४. सम्भावित संकटग्रस्त क्षेत्रको घोषणा : (१) कुनै पन्ध्री, पन्ध्री फार्म, ह्याचरी, बजार वा खेर जस्ता ठाउँमा बर्ड फ्लु रोग देखा परेको भन्ने कुनै माध्यमबाट जानकारी प्राप्त भएमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयले सम्बन्धित विषयको प्राविधिक कर्मचारी पठाई शंकास्पद क्षेत्रबाट नमूना संकलन गरी परीक्षणको लागि प्रयोगशालामा पठाउनु पर्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम संकलन गरी परीक्षण गरिएको नमूनामा बर्ड फ्लु रोग लागेको सम्भावना देखिएमा त्यस्तो क्षेत्रको नमूना थप परीक्षणका लागि नजिकको पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालामा पठाउनु पर्नेछ र सोको जानकारी विभाग र पशु स्वास्थ्य निर्देशनालयलाई छिटो माध्यमद्वारा दिनु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम पठाइएको नमूना परीक्षण गर्दा बर्ड फ्लु रोग लागेको सम्भावनालाई थप पुष्टी गर्ने प्रतिवेदन प्राप्त भएमा त्यस्तो नमूना लिएको क्षेत्रलाई केन्द्र विन्दू मानी सोको तीन किलोमिटरको क्षेत्रलाई नेपाल सरकारले ऐनको दफा ३ बमोजिम बर्ड फ्लु रोगको सम्भावित संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्नेछ ।

खण्ड ५७ संख्या १५ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६४।४।७

- (४) उपदफा (३) बमोजिम सम्भावित संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गरिएकोमा सो क्षेत्रबाट त्यस्तो क्षेत्र भएर कुनै पन्ध्री, पन्ध्रीजन्य पदार्थ, पन्ध्री उत्पादन सामग्री तथा सोसँग सम्बन्धित अन्य कुराहरु खान, विक्री वितरण गर्न, प्रयोगमा ल्याउन तथा ओसार पसार गर्न नेपाल सरकारले प्रतिबन्ध लगाउन सक्नेछ ।
५. संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्ने : (१) दफा ४ को उपदफा (१) बमोजिम सम्भावित संकटग्रस्त क्षेत्र वा अन्य क्षेत्रबाट लिइएको नमूना केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला वा विश्व पशु स्वास्थ्य संगठनबाट मान्यता प्राप्त प्रयोगशालामा परीक्षण गर्दा एच.फाइव एन वान (HSN1) भाइरस भएको प्रतिवेदन प्राप्त भएमा त्यस्तो नमूना लिइएको क्षेत्रलाई केन्द्रविन्दू मानी त्यसको वरिपरि कम्तीमा तीन किलोमिटरसम्मको क्षेत्रलाई नेपाल सरकारले ऐनको दफा ३ बमोजिम बर्ड फ्लु रोग संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्नेछ ।

- २) उपदफा (१) बमोजिम घोषणा गरिएको तीन किलोमिटरसम्मको क्षेत्रबाट बाहिर सत्र किलोमिटरसम्मको परिधिको क्षेत्रलाई विभागले सघन निगरानी क्षेत्र घोषणा गरी बर्ड फ्लु रोगको निगरानी गर्ने व्यवस्था छ ।

- (३) उपदफा (१) बमोजिम संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गरिएकोमा सो क्षेत्र भएर आवत जावत गर्ने जुनसुकै सवारी साधनलाई त्यस्तो क्षेत्रको सिमानामा निःसंक्रमण गरेर मात्र आवत जावत गर्न दिइनेछ ।

- (४) उपदफा (१) बमोजिम घोषणा गरिएको संकटग्रस्त क्षेत्रमा त्यस्तो घोषणा कायम रहेसम्म कसैले कुनै पनि पन्ध्रीजन्य पदार्थ उत्पादन, प्रशोधन गर्न तथा पन्ध्री उत्पादनसम्बन्धी अन्य कुनै पनि कार्य गर्न पाइने छैन ।

- (५) उपदफा (१) बमोजिम घोषणा गरिएको संकटग्रस्त क्षेत्र वा उपदफा (२) बमोजिम घोषणा गरिएको सघन निगरानी क्षेत्रमा बर्ड फ्लु रोगको रोकथाम भइसकेपछि पुनः संक्रमण देखापरेमा त्यसरी बर्ड फ्लु रोग देखा परेको क्षेत्रलाई आधारमानी उपदफा (१) बमोजिम बर्ड फ्लु रोग संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा वा उपदफा (२) बमोजिम सघन निगरानी क्षेत्रको परिधि विस्तार गरिनेछ ।

६. नष्ट गर्नु पर्ने : (१) दफा ५ बमोजिम घोषणा गरिएको संकटग्रस्त क्षेत्रभित्र रहेका सम्पूर्ण पन्ध्री, पन्ध्रीजन्य पदार्थ, पन्ध्री उत्पादन सामग्री र सोसँग सम्बन्धी सम्पूर्ण सामग्री कृषि तथा सकारी मन्त्रालयले स्वीकृत गरेको प्रक्रिया बमोजिम नष्ट गरी सुरक्षित रूपमा व्यवस्थित गर्नुपर्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम नष्ट गर्दा नष्ट गर्ने टोलीले के कति पन्ध्री, पन्ध्रीजन्य पदार्थ, पन्ध्री उत्पादन सामग्री नष्ट गरेको हो सो खुल्ने गरी नष्ट गरेको मिति सहितको प्रमाणित प्रति सम्बन्धित धनीलाई दिनु पर्नेछ ।

७. क्षतिपूर्ति (१) दफा ५ बमोजिम घोषित संकटग्रस्त क्षेत्रभित्रका पन्ध्री, पन्ध्रीजन्य पदार्थ र पन्ध्री उत्पादन सामग्री नष्ट गर्दा सम्बन्धित धनीलाई देहाय बमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ ।

- (क) व्यावसायिक रूपमा पालिएका लेर्स प्यारेन्टल स्टकको लागि प्रति कुखुरा पाँच सय रुपैया ।

खण्ड ५७ संख्या १५ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६४।४।७

- (ख) व्यावसायिक रूपमा पालिका ब्रोलर प्यारेन्टल स्टकको लागि प्रति कुखुरा दुई सय पचास रुपैया ।
- (ग) खण्ड (क) र (ख) मा उल्लेखित बाहेक सबै जात, उमेर, लिङ्ग र अवस्थाका कुखुरा हाँसको प्रति कुखुरा वा हाँसको एक सय रुपैया ।
- (घ) कुखुरा तथा हाँसको अण्डाको लागि प्रति अण्डा पचास पैसा ।
- (ङ) नष्ट गर्नु पर्ने दानाको हकमा प्रति किलोग्राम पाँच रुपैया ।
- (च) नष्ट गर्नुपर्ने कुखुरा तथा हाँसको मासुको हकमा प्रति किलोग्राम पचास रुपैया ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम क्षतिपूर्ति लिनको लागि सम्बन्धित धनीले दफा ६ उपदफा (१) बमोजिम पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ, पन्छी उत्पादन सामग्री र सोसँग सम्बन्धित अन्य वस्तुहरु नष्ट गरेको मितिले ३० दिनभित्र त्यस्ता पन्छी पैठारी गर्दा विभागबाट प्राप्त सिफारिस पत्र, पशु क्वारेन्टाइन प्रमाण पत्र, भन्सार प्रज्ञापन पत्र र दफा ६ को उपदफा (२) बमोजिम नष्ट गर्ने टोलीले दिएको प्रमाणित कागजात सहित जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

तर व्यावसायिक रूपमा पालन नगर्ने व्यक्तिले विभागको सिफारिस पत्र, क्वारेन्टाइन प्रमाणपत्र र भन्सार प्रज्ञापन पत्र पेश गर्नुपर्नेछैन ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमका कागजात पेश नगर्ने वा गर्न नसक्ने धनीलाई कुनै पनि प्रकारको क्षतिपूर्ति दिइने छैन ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम पर्न आएको निवेदन उपरको कारवाही १५ दिनभित्र टुङ्ग्याई सम्बन्धित धनीलाई निर्णय भएको १५ दिनभित्र क्षतिपूर्ति वापत भुक्तानी दिनुपर्नेछ ।

८. जनशक्ति व्यवस्थापन : (१) दफा ४ बमोजिम संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा भएका जिल्लामा सो रोगको रोकथाम र नियन्त्रण गर्नको लागि प्राविधिक समितिले आवश्यकता अनुसार जिल्ला भित्रका जुनसुकै कार्यालयका कर्मचारीलाई खटाउन सक्नेछ । प्राविधिक समितिले आवश्यकता अनुसार विदाका दिनमा समेत आ-आफ्नो कार्यालय सञ्चालन गरी सेवा प्रदान गर्न लगाउन सक्नेछ ।

(२) देशभित्र बर्डफ्लुरोगको संक्रमण देखिएपछि विभागले आफ्नो मातहतका सम्पूर्ण कर्मचारी तथा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जिल्लास्तरका कार्यालयका कर्मचारीलाई विशेष परिस्थितिमा बाहेक विदामा बस्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ ।

(३) बर्ड फ्लु रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्नको लागि विभाग वा विभागले तोकेको जिल्ला पशु सेवा कार्यालयले नपुग आवश्यक जनशक्ति करारमा नियुक्ति गरी काममा लगाउन सक्नेछ ।

९. पारिश्रमिक तथा सुविधा : प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस आदेश मोजिम काममा खटाइएका जुनसुकै कर्मचारीलाई सो कार्यमा खटिएको अवधिमा देहाय बमोजिमको थप सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

(क) नियमानुसार पाउने तलब तथा दैनिक भ्रमण भत्ता वा प्रचलित ज्यालामा थप शत प्रतिशत आर्थिक सुविधा ।

खण्ड ५७ संख्या १५ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६४।४।७

- (ख) विदाको दिनमा काम गरेबापत प्रत्येक विदाको दिनका लागि खण्ड (क) बमोजिम पाउने रकममा थप शत प्रतिशत आर्थिक सुविधा,
- (ग) संकटग्रस्त क्षेत्रमा रोग नियन्त्रण कार्यका लागि खटिने सम्पूर्ण जनशक्तिको व्यक्तिगत सुरक्षाको निमित्त पोशाक तथा अन्य आवश्यक सामग्री,
- (घ) बर्ड फ्लु रोक रोकथाम, नियन्त्रण गर्नको लागि केन्द्रीय, क्षेत्रीय र जिल्लास्तरमा खटिने टोली प्रमुख र केन्द्रीय स्तरमा रही समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्न पर्ने व्यक्तिलाई एक सेट मावाइल फोन,
- (ङ) बर्ड फ्लु रोग रोकथाम, नियन्त्रण गर्नको लागि खटिएका प्रत्येक व्यक्तिको स्वास्थ्य परीक्षणको लागि लाग्ने सम्पूर्ण खर्च तथा त्रिरामी परेमा औषधी उपचारको सम्पूर्ण खर्च नेपाल सरकारले व्यहोर्ने,
- (च) बर्ड फ्लु रोग रोकथाम, नियन्त्रण तथा उन्मूलन गर्नका लागि खटिने कर्मचारी, ग्रामीण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ता र दैनिक ज्यालादारीमा काम गर्ने क्रमिक समेतको खटिएको अवधिमा वा सोही रोगको कारणबाट मृत्यु भएमा प्रत्येक मृतकको परिवारलाई नेपाल सरकारले दश लाख रुपैया उपलब्ध गराउने ।

स्पष्टीकरण : "परिवार" भन्नाले कर्मचारीसँग बस्ने तथा निज आफैले पालन पोषण गर्नुपर्ने पति, पत्नी, छोरा, अविवाहित छोरी, धर्मपुत्र, अविवाहित धर्मपुत्री, बाबु, आमा वा सौतेनी आमा सम्भन्नु

पछ्छ र सो शब्दले पुरुष कर्मचारीको हकमा निजको बाजे, बज्यै तथा महिला कर्मचारीको हकमा निजको सासु, ससुरालाई समेत जनाउँछ ।

- (१०) फुकुवा गर्ने : (१) दफा ४ को उपदफा (३) बमोजिम सम्भावित संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गरेकोमा सो क्षेत्रमा बर्ड फ्लु रोग लागेको प्रमाणित नभएमा नेपाल सरकारले उक्त घोषणा फिर्ता लिई दफा ४ को उपदफा (४) बमोजिम लगाइएको प्रतिवन्ध फुकुवा गर्नेछ ।

(२) दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिम संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गरिएको क्षेत्रभित्र रहेका पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ, पन्छी उत्पादन सामग्री तथा सोसँग सम्बन्धित अन्य संक्रमित वस्तु नष्ट गरिएको अन्तिम मितिबाट नब्बेदिनसम्म बर्ड फ्लु रोग, पुनः देखा नपरेमा पूर्व घोषित संकटग्रस्त क्षेत्र र ओसार पसारमा लगाइएको प्रतिवन्ध नेपाल सरकारले फुकुवा गर्नेछ ।

११. स्वीकृती लिनु पर्ने : एक पटक संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा भएको क्षेत्रमा पुनः पन्छी सम्बन्धी कुनै व्यवसाय सञ्चालन गर्नु परेमा सम्बन्धित जिल्ला पशु सेवा कार्यालयको स्वीकृति लिनु पर्ने ।
१२. कागजातको ढाँचा निर्धारण : यस आदेश बमोजिम गरिने कार्यका लागि आवश्यक पर्ने कागजातको ढाँचा विभागले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ ।

ANNEX - 4

नेपाल राजपत्र

नेपाल सरकारद्वारा प्रकाशित

खण्ड ५८) काठमाडौं, माघ २० गते, २०६५ साल (संख्या ४२)

भाग ५

नेपाल सरकार
कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको
सूचना

बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण (पहिलो संशोधन) आदेश, २०६५

बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण आदेश, २०६४ लाई संशोधन गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ का दफा ४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले देहायको आदेश जारी गरेको छ।

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ: (१) यस आदेशको नाम "बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण (पहिलो संशोधन) आदेश, २०६५" रहेको छ।

(२) यो आदेश तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।

२. बर्ड फ्लु रोगको नियन्त्रण आदेश, २०६४ को दफा २ मा संशोधन : बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण आदेश, २०६४ (यसपछि "मूल आदेश" भनिएको) को दफा २ को, -

(१) खण्ड (ग) मा रहेको "प्वाँख" भन्ने शब्द पछि "र भुत्ला" भन्ने शब्दहरु थपिएका छन्।

(२) खण्ड (घ) मा रहेका "उपयोग हुने" भन्ने शब्दहरु पछि "जैविक पदार्थ," भन्ने शब्दहरु थपिएका छन्।

(३) खण्ड (ङ) को सट्टा देहायको खण्ड (ङ) राखिएको छ :-

"(ङ) बर्ड फ्लु रोग" भन्नाले विश्व पशु स्वास्थ्य संगठनले हाईली प्याथोजेनिक एभियन ईन्फ्लुएन्जा भनी तोकेको भाईरसको स्ट्रनबाट उत्पन्न हुने रोग सम्झनु पर्छ।"

३. मूल आदेशको दफा ३ मा संशोधन : मूल आदेशको दफा ३ को, -

(१) उपदफा (२) को सट्टा देहायको उपदफा (२) राखिएको छ :-

"(२) उपदफा (१) बमोजिमको समितिमा देहाय बमोजिमका अध्यक्ष तथा सदस्यहरु रहनेछन् :-

(क) प्रमुख जिल्ला अधिकारी -अध्यक्ष

(ख) स्थानीय विकास अधिकारी -सदस्य

खण्ड ५८ संख्या ४२ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६५।१०।२०

(ग)	प्रमुख, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय	-सदस्य
(घ)	प्रमुख, पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, चैकपोष्ट	-सदस्य
(च)	प्रमुख, जिल्ला सुरक्षा निकाय (नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी)	-सदस्य
(छ)	प्रमुख, नापी कार्यालय	-सदस्य
(ज)	जिल्ला मासु व्यवसायी संघ वा मासु व्यवसायीको प्रतिनिधि	-सदस्य
(झ)	प्रतिनिधि, नेपाल मेडिकल एशोसिएशन	-सदस्य
(ञ)	प्रतिनिधि, नेपाल भेटेरीनरी एशोसिएशन	-सदस्य
(ट)	प्रतिनिधि, नेपाल रेडक्रस	-सदस्य
(ठ)	प्रतिनिधि, नेपाल पाराभेटेरीनरी एण्ड लाइभष्टक एशोसिएशन	-सदस्य
(ड)	प्रतिनिधि उपभोक्ता मञ्च	-सदस्य
(ढ)	जिल्ला कुखुरा पालक संघ वा कुखुरा पालन व्यवसायीको प्रतिनिधि	-सदस्य
(ण)	प्रमुख, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय	-सदस्य सचिव

(२) उपदफा (२) पछि देहायको उपदफा (२क) र (२ख) थपिएका छन् :-

“(२क) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि प्राविधिक समितिले आवश्यक देखेमा सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञ तथा सरोकारवालालाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

(२ख) उपदफा (१) बमोजिम गठन भएको समितिको सचिवालय जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा रहनेछ ।

४. मूल आदेशमा दफा ३क. थप : मूल आदेशको दफा ३ पछि देहायको दफा ३क. थपिएको छ :-

“३क. क्षेत्रीय बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण समन्वय समिति : (१) बर्ड फ्लु रोगको रोकथाम र नियन्त्रणको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन प्रत्येक विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण समन्वय समिति रहनेछ ।

खण्ड ५८ संख्या ४२ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६५।१०।२०

(२) उपदफा (१) बमोजिमको समितिमा देहायका अध्यक्ष तथा सदस्यहरु रहनेछन् :-

(क) क्षेत्रीय प्रशासक -अध्यक्ष

(ख)	क्षेत्रीय सुरक्षा प्रमुख (नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी)	-सदस्य
(ग)	क्षेत्रीय निर्देशक, क्षेत्रीय वन निर्देशनालय	-सदस्य
(घ)	क्षेत्रीय निर्देशक, क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय	-सदस्य
(ङ)	क्षेत्रीय निर्देशक, क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय	-सदस्य
(च)	प्रमुख, पशु क्वारेन्टाइन कार्यालयहरु	-सदस्य
(छ)	क्षेत्रीय निर्देशक, क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय	-सदस्य सचिव

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि क्षेत्रीय बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण समन्वय समितिले आवश्यक देखेमा सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञ तथा सरोकारवालालाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम गठन भएको समितिको सचिवालय क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालयमा रहनेछ।”

५. मूल आदेशको दफा ४ मा संशोधन मूल आदेशको दफा ४ को, -

(१) उपदफा (१) मा रहेका “परीक्षणको लागि” भन्ने शब्दहरु पछि “नजिकको” भन्ने शब्दहरु राखिएको छ।

(२) उपदफा (३) को सट्टा देहायको उपदफा (३) राखिएको छ:-

“(३) उपदफा (२) बमोजिम पठाइएको नमूना परीक्षण गर्दा बर्ड फ्लु रोग लागेको सम्भावनालाई थप पुष्टि गर्ने प्रतिवेदन प्राप्त भएमा त्यस्तो नमूना “लिइएको स्थानलाई केन्द्रविन्दु मानी केन्द्रविन्दुको तीन किलो मिटरसम्मको परिधि भित्रको क्षेत्रलाई नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले सम्भावित संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्नेछ।”

(३) उपदफा (४) पछि देहायको उपदफा (५) थपिएको छ:-

“(५) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि प्राविसिधक दृष्टिकोणले सम्बेदनशील देखिएको क्षेत्रमा पन्ध्री, पन्ध्रीजन्य पदार्थ वा पन्ध्री उत्पादन सामग्री विक्री वितरण, भण्डारण वा ओसार पसार गर्न दिँदा बर्ड फ्लु रोग सर्न सक्ने सम्भावना देखिएमा सम्बन्धित प्राविधिकको प्रतिवेदन सहित विभागको सिफारिसमा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले सार्वजनिक सूचना जारी गरी त्यस्तो क्षेत्रमा पन्ध्री, पन्ध्रीजन्य पदार्थ वा पन्ध्री उत्पादन सामग्री विक्री वितरण, भण्डारण वा ओसार पसार गर्न रोक लगाउन सक्नेछ।”

६. मूल आदेशको दफा ५ मा संशोधन: मूल आदेशको दफा ५ को,-

(१) उपदफा (१) मा रहेका “एच फाइव एन वान (H₅N₁) भाइरस भएको” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “बर्ड फ्लु रोग लागेको” भन्ने शब्दहरु राखी “तीन किलो मिटरसम्मको” भन्ने शब्दहरु पछि “परिधिको” भन्ने शब्द थपिएको छ।

(२) उपदफा (१) पछि देहायको उपदफा (१क) थपिएको छ :-

खण्ड ५८ संख्या ४२ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०६५।१०।२०

“(१क) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि शकरी क्षेत्र वा सघन वस्ती भएको कुनै स्थान वा पन्ध्रीको संख्या धेरै भएको क्षेत्रमा बर्ड फ्लु रोग लागेको प्रमाणित भएमा त्यस्तो क्षेत्र वा स्थानमा प्राविधिक प्रतिवेदनको आधारमा आवश्यकता अनुसार तीन किलोमिटरभन्दा कमको परिधि भित्रको क्षेत्रलाई पनि संकटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्न सकिनेछ।”

(३) उपदफा (२) को सट्टा देहायको उपदफा (२) राखिएको छ:-

“(२) उपदफा (१) बमोजिम घोषणा गरिएको क्षेत्रबाट बाहिर सात किलोमिटर परिधिसम्मको क्षेत्रलाई विभागले सघन निगरानी क्षेत्र घोषणा गरी बर्ड फ्लु रोगको निगरानी गर्ने व्यवस्था छ गर्नेछ।”

(४) उपदफा (५) पछि देहायका उपदफा (६) र (७) थपिएका छन्:-

“(६) अन्तर्राष्ट्रि सीमा बाहिर बर्ड फ्लु रोग देखा पर्न गएमा त्यस्तो संक्रमित क्षेत्रसंग सिमाना जोडिएका मुलुकभित्रका क्षेत्रमा दूरीको हिसावले त्यस्तो मुलुकको त्यस्तो क्षेत्रलाई समेत यस आदेशको दफा ४ को उपदफा (३) र दफा ५ को उपदफा (१) र (२) मा उल्लेख गरिए बमोजिमको व्यवहार गर्न नेपाल सरकारले यथाशक्य छिटो सम्बन्धित निकाय मार्फत त्यस्तो मुलुकको उपयुक्त अधिकारी समक्ष लेखि पठाइनेछ ।

(७) नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सीमा जोडिएको मुलुकभित्र कुनै ठाउँमा बर्डफ्लु रोग देखा परी त्यस्तो मुलुकले त्यस्तो रोगको नियन्त्रणका लागि कुनै उपाय अपनाएकोमा त्यस्तो ठाउँबाट तीन किलोमिटरको दुरीमा नेपालको सीमा जोडिएको कारण देखाई सम्बन्धित मुलुकबाट नेपाल सरकार समक्ष लेखि पठाएमा यस आदेशमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि नेपाल सरकारले यस आदेशमा उल्लेख गरिए बमोजिमको व्यवहार गर्नु पर्नेछ ।”

७. मूल आदेशको दफा ६मा संशोधन: मूल आदेशको दफा ६को उपदफा (२) पछि देहायका उपदफा (३) र (४) थपिएका छन् :-

“(३) यस आदेशमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिम घोषणा गरिएको संकटग्रस्त क्षेत्र भन्दा बाहिर सोही जिल्लाको अन्य क्षेत्र र संकटग्रस्त क्षेत्रभन्दा बाहिर सोही जिल्लाको अन्य क्षेत्र र संकटग्रस्त क्षेत्रको नजिक पर्ने सोही जिल्लासंग सिमाना जोडिएको अर्को जिल्लामा बर्ड फ्लु रोगको संक्रमण देखा परेमा त्यस्तो स्थानमा पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ वा पन्छी उत्पादन सामग्रीलाई नष्ट गरिनेछ । त्यसरी नष्ट गरिएका पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ वा पन्छी उत्पादन सामग्रीको यस आदेशमा उल्लेख भए बमोजिम सम्बन्धित धनीलाई क्षतिपूर्ति दिइनेछ ।

(४) दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिम घोषित संकटग्रस्त क्षेत्रबाट पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ वा पन्छी उत्पादन सामग्री संकटग्रस्त क्षेत्र बाहिर लगेको वा सो क्षेत्रमा ल्याएको प्रमाणित भएमा त्यसरी लणिएको वा ल्याएको पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ वा पन्छी उत्पादन सामग्री जफत गरिनेछ र जफत गरिएका र तीसँग प्रत्यक्ष संसर्गमा रहेका सम्पूर्ण पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ वा पन्छी उत्पादन सामग्री समेत नष्ट गरिनेछ । यसरी नष्ट गरिएका पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ वा पन्छी उत्पादन सामग्री मध्ये जफत गरिएका बाहेक अन्य पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ वा पन्छी उत्पादन सामग्रीको यस आदेशमा उल्लेख भए बमोजिम सम्बन्धित धनीलाई क्षतिपूर्ति दिइनेछ”

८. मूल आदेशको दफा ७ मा संशोधन : मूल आदेशको दफा ७ को उपदफा (२) को सट्टा देहायको उपदफा (२) राखिएको छ:-

“(२) उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नको लागि सम्बन्धित धनीले दफा ६ को उपदफा (१) बमोजिम पन्छी, पन्छीजन्य पदार्थ, पन्छी उत्पादन सनमग्री वा सोसंग सम्बन्धित अन्य वस्तुहरु नष्ट गरेको मितिले तीन दिनभित्र त्यस्ता पन्छी पैठारी गर्दा विभागबाट प्राप्त सिफारिस पत्र, पशु क्वारेन्टाइन प्रमाण-पत्र, भन्सार प्रज्ञापन-पत्र र दफा ६ को उपदफा (२) बमोजिम नष्ट गर्ने टोलीले दिएको प्रमाणित कागजात सही गरी सम्बन्धित जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

तर व्यावसायिक फार्मको रुपमा पन्छी पालन नगर्ने व्यक्तिले विभागको सिफारिस पत्र, क्वारेन्टाइन प्रमाण-पत्र र भन्सार प्रज्ञापन-पत्र पेश गर्नु पर्ने छैन ।”

९. मूल आदेशको दफा ९ मा संशोधन: मूल आदेशको दफा ९ को खण्ड (ख) पछि देहायको खण्ड (ख१) थपिएको छ ।

“(ख१) बर्ड फ्लु रोग लागेको पन्छीलाई नष्ट गर्न क्वारेन्टाइन क्याम्पसमा बस्ने कर्मचारीलाई क्याम्पमा बसेको अवधिभर प्रति व्यक्ति प्रतिदिन तीनसय रुपैयाका दरले खाना र खाजा खर्च,”

१०. मूल आदेशको दफा १२ मा संशोधन : मूल आदेशको दफा १२ मा रहेका “आवश्यक पर्ने कागजातको दाँचा” भन्ने शब्दहरु पछि “तथा प्राविधिक कार्यविधि” भन्ने शब्दहरु थपिएका छन् ।

आज्ञाले,
लक्ष्मण कुमार पोखरेल
सह-सचिव

ANNEX - 5

नेपाल राजपत्र

नेपाल सरकारद्वारा प्रकाशित

खण्ड ६०) काठमाडौं, बैशाख ६ गते, २०६७ साल (संख्या १)

भाग ५

नेपाल सरकार

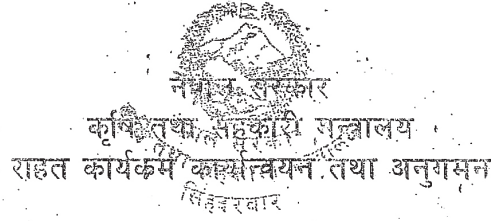
कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सूचना

बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण (दोश्रो संशोधन) आदेश, २०६६

- बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण आदेश, २०६४ लाई संशोधन गर्न वाञ्छनीय भएकोले, दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ को दफा ४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले देहायको आदेश जारी गरेको छ।
- संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ: (१) यस आदेशको नाम "बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण (दोश्रो संशोधन) आदेश, २०६६" रहेको छ।
(२) यो आदेश तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।
 - बर्ड फ्लु रोगको नियन्त्रण आदेश, २०६४ को दफा ५ मा संशोधन : बर्ड फ्लु रोग नियन्त्रण आदेश, २०६४ (यसपछि "मूल आदेश" भनिएको) को दफा ५ को उपदफा (१, क) मा रहेका "प्रमाणित भएमा" भन्ने शब्दहरूपछि "बर्ड फ्लु रोगको संक्रमण देखा पर्ने सक्ने सम्भावना भएमा" भन्ने शब्दहरू थपिएका छन्।
 - मूल आदेशको दफा ७ मा संशोधन: मूल आदेशको दफा ७ को,-
(१) उपदफा (१) को खण्ड (ग), (घ), (ङ) र (च) को सट्टा देहायका खण्ड (ग), (घ), (ङ) र (च) राखिएका छन्:-
"ग खण्ड (क) मा उल्लिखित बाहेकका घर पालुवा प्रति पन्छीको लागि देहाय बमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ:-
(१) छ हप्ताभन्दा मुनिको - पचास रुपैया
(२) छ हप्ताभन्दा माथिको - एक सय तीस रुपैया
तर व्यावसायिक रूपमा पालिएका ब्रोइलर कुखुरा भए-
(१) चार हप्ताभन्दा मुनिको - पचास रुपैया
(२) चार हप्ताभन्दा माथिको - एक सय तीस रुपैया।
(घ) कुखुरा तथा हाँसको अण्डा भएमा प्रति अण्डा तीन रुपैया।
(ङ) नष्ट गर्नुपर्ने दाना भएमा प्रति किलोग्राम दश रुपैया
(च) नष्ट गर्नुपर्ने घर पालुवा पन्छीको मासु भएमा प्रति किलोग्राम एक सय रुपैया।"
(२) उपदफा (४) पछि देहायको उपदफा (५) थपिएको छ:-
"(५) कसैले यस आदेशको विपरित हुने गरी विक्री वितरण वा ओसार पसार गरेको पन्छी वा पन्छीजनय पदार्थ पक्राउ गरी नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायमा बुझाएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई छ हप्तासम्मको पन्छी चला भएमा प्रति चल्कोको पाँच रुपैया र छ हप्ताभन्दा माथिको पन्छी भएमा प्रति पन्छी दश रुपैयाका दरले पुरस्कार प्रदान गरिनेछ।"

आज्ञाले,
नाथु प्रसाद चौधरी
सचिव

राहत कार्यक्रमतथा अनुगमन कार्ययोजना

क) कार्ययोजना

सम्बन्धीत जिल्लामा प्रकोपपिडित मुख्यतः असिनाबाट प्रभावित, धान रोपाई हुन नसकेको तथा बाढिपहिरो बाट खेतियोग्य जमिन कटान तथा ढुबान एवं पशुबस्तुमा क्षति भएकाहरुलाई समानुपातिक (साना कृषकलाई प्राथमिकता दिने) गरि राहत कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

कार्यक्रम गर्न आवश्यक पर्ने धान, गहुँ, मकै, तोरी र मसुरोको विउ राष्ट्रिय विउविजन कम्पनी बाट र तरकारीको विउ राष्ट्रिय विउविजन कम्पनी लगायतका उपलब्ध स्रोतबाट जिल्ला दैविप्रकोप उद्धार समितिको सिफारिसमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले खरिद गरी सेवा केन्द्र मार्फत वितरण गर्ने ।

कृषकले पाउने राहत अनुदानमा धान, गहुँ, तोरी, मकै तथा मसुरोको बीउमा ५० प्रतिशत नेपाल सरकारले व्यहोर्ने, र ५० प्रतिशत कृषकले व्यहोर्ने ।

तरकारी कम्पोजिट पाकेट रु ७५ सम्मको प्रकोपपिडित बिपन्न परिवारलाई प्राथमिकता दिनेशत प्रतिशत अनुदानमा वितरण गर्ने तथा ब्याबसायिक तरकारी खेति गर्ने कृषकहरुलाई रु १००० सम्मको बीउमा ५० प्रतिशत अनुदान दिने ।

प्रकोपपिडित माछापालक कृषकहरुलाई राहत उपलब्ध गराउदा १ हे.सम्मको क्षेत्रफलको पोखरी भएका कृषकहरुलाई सो मा पुग्ने अथवा बढिमा दश हजार सम्म माछा भुरा शत प्रतिशत अनुदानमा वितरण गर्ने ।

अन्य सानासिचाई, कुलो मर्मत आदि कार्यक्रमहरु साना सिचाईको स्विकृत मापदण्ड अनुसार गर्ने ।

पशुसेवा तर्फका कार्यक्रमहरु शतप्रतिशत अनुदानमा सञ्चालन गर्ने । यसो गर्दा आकस्मिक महामारीका लागि प्रयोग हुने भ्याक्सिन HS/BQ तथा घासको बिउ बितरण कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने ।

पशुपन्छी वितरण गर्दा जग्गा जमिन नहुने पिडित कृषकहरुलाई प्राथमिकता दिई प्रति परिवार बढिमा १० वटाका दरले कुखुरा अथवा ३ वटासम्म बाखा बितरण गर्ने ।

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट राहत अनुदान रकम एकमुष्ट रुपमा कृषि तथा पशुसेवा विभागमा पठाउने र विभागबाट जिल्लामा रकम, कार्यक्रम तथा कार्यविधि उपलब्ध गराउने र जिल्ला कृषि विकास तथा पशुसेवा कार्यालयले जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निर्णय अनुसार मात्र राहत वितरण तथा खर्च गर्ने ।

राहत कार्यक्रमको संचालन जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको सिफारिसमा जिल्ला कृषिविकास तथा पशुसेवा कार्यालय मार्फत गरिने छ । सो को अनुगमन विभाग, क्षेत्रीय निर्देशनालय एवं मन्त्रालयस्तरबाट समेत गरिने छ ।

राहत वीउ ढुवानी गर्दा जिल्ला दैविप्रकोप उद्धार समितिले व्यवस्था गरे अनुसार विनियोजित बजेटबाटै गर्ने ।

जतिको हकमा २ प्रतिशत सम्म छुट हुन सक्नेछ ।

ख) रकम निकासा र खर्च प्रक्रिया

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट राहत अनुदान रकम एकमुष्ट रूपमा कृषि तथा पशुसेवा विभागमा पठाउने र विभाग बाट सम्बन्धीत जिल्लामा रकम कार्यक्रम तथा कार्यविधि उपलब्ध गराउने ।

जिल्ला कृषि विकास तथा पशुसेवा कार्यालयले जिल्ला दैवि प्रकोप उद्धार समितिको निर्णय अनुसार मात्र राहत वितरण तथा रकम खर्च गर्ने ।

विनियोजित रकममा ननाघ्ने गरी र जिल्लाको लागि आवश्यक परिमाण मात्र खरिद गरी वितरण गर्ने ।

खर्च गर्दा माथि कार्ययोजनामा उल्लेखित बुँदाहरुको आधारमा गर्ने तथा राहत वितरण गर्दा प्रत्येक कृषकले बुँदको भरपाई प्राप्त गर्नुपर्ने ।

ग) कार्य संचालन व्यवस्था

जिल्लामा प्राप्त राहत कार्यक्रम संचालन सम्बन्धीत जिल्ला कृषि विकास तथा पशुसेवा कार्यालयले जिल्ला दैवि प्रकोप उद्धार समितिको स्वीकृती र निर्णय अनुसार संचालन गर्ने ।

जिल्लाको राहत सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन अनुगमन एवं रिपोर्टिङ जस्ता प्राविधिक कार्यहरु जिल्ला कृषि विकास तथा पशुसेवा कार्यालयले गर्ने ।

गहुँ, मकै, तोरी तरकारी र मसुरोको राहत वितरण कार्यक्रम संचालन गर्दा गहुँ, मकै, मसुरो, तोरी मसिर मसान्तसम्म वितरण गरिसक्नु पर्नेछ । मौसम अनुसारको तरकारी तथा साना सिचाई कार्यक्रमहरु बर्षभरि संचालन गर्न सकिनेछ ।

औषधि वितरण कार्यक्रम महामारीको अबस्था अनुसार संचालन गर्ने ।

घ) अनुगमन र मुल्याङ्कन

संचालित राहत कार्यक्रमको आद्याबधिक कार्यन्वयन स्थितिको ७/७ दिनको विवरण जिल्ला कृषि विकास तथा पशुसेवा कार्यालयले तयार गरी जिल्ला दैवि प्रकोप उद्धार समिति, क्षेत्रिय निर्देशनालय, विभाग र मन्त्रालयको कृषि व्यवसाय प्रवृद्धन तथा तथ्यांक महाशाखामा नियमित रूपमा रिपोर्टिङ गर्नुपर्नेछ । अनुगमन तथा मुल्याङ्कन सम्बन्धीत जिल्ला दैवि प्रकोप उद्धार समिति तथा जिल्ला कृषि विकास तथा पशुसेवा कार्यालयबाट गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

राहत वितरण पश्चात् पाक्षिक रूपमा अनिवार्य प्रगतिविवरण सम्बन्धी निकायहरुमा पठाउने ।

सम्बन्धीत क्षेत्रीय निर्देशनालयबाट दोस्रो चौमासिकमा अनिवार्य रूपमा पिडित जिल्लाहरुमा राहत वितरणको अनुगमन तथा रिपोर्टिङ गर्ने ।

कृषि विभाग, पशुसेवा विभाग र वीउ विज्ञ तथा गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट सो को कस्तीमा र पटक निरिक्षण तथा अनुगमन को कार्य गर्ने ।

बहुसंख्य घाइतेको व्यवस्थापन प्रणाली

बहुसंख्य घाइतेको व्यवस्थापन प्रणाली

१. परिचय

(क) बहुसंख्य घाइतेको व्यवस्थापनका विभिन्न प्रकृत्याहरू (Different approach to Mass Casualty Incidents)

१. सामान्य व्यवस्थापन प्रकृत्या (Basic Approach)

समान्यतया धेरैजसो अवस्थामा दुर्घटनामा परेका व्यक्तिहरूलाई बचाउन “हडबडी साथ भागदौड” गर्ने गरिन्छ। यस्तो तरिका अपनाएर व्यवस्थापन गर्न उद्धारकर्तामा कुनै खास प्राविधिक योग्यता आवश्यक पर्दैन। यस्तो प्रकृत्या सानो दुर्घटनाका थोरै घाइतेहरूलाई व्यास्थापन गर्न सजिलै भए पनि (जस्तै आपत्कालीन सेवा दिने कुनै स्वास्थ्य संस्था नजिकै दुर्घटना भएमा), ठूलो सङ्ख्यामा घाइते भएका ठूला घटना तथा दुर्घटना स्थलभन्दा अस्पताल, स्वास्थ्य संस्था टाढा भएको खण्डमा घाइते व्यवस्थापन कार्य कठिन हुन्छ। साथै यसबाट अस्पतालले प्रदान गर्ने अन्य सेवा सुविधामा पनि बाधा पुगी सम्पूर्ण व्यवस्थापन अस्तव्यस्त हुने गर्दछ।

२. परम्परागत ढाँचाको व्यवस्थापन प्रकृत्या (Classical Approach)

परम्परागत ढाँचाको प्रकृत्या वा उद्धारकर्ताहरू घाइतेलाई नजिकै को स्वास्थ्य संस्थामा पुर्याउनुभन्दा पहिले घाइतेको वर्गीकरण गर्न तथा प्राथमिक उपचार गर्न तालिम प्राप्त हुन्छन्।

यस व्यवस्थापन प्रकृत्यामा दुईवटा सङ्गठन संलग्न तर बेग्लैबेग्लै कार्यरत रहेका हुन्छन्।

- घटना क्षेत्रमा कार्यरत सङ्गठन जसमा प्रायः स्वास्थ्य क्षेत्रभन्दा बाहिरका व्यक्तिहरू हुन्छन्।
- घाइते उपचार गर्ने स्वास्थ्य संस्था।
- बहुसंख्य घाइते भएको अवस्थामा यस प्रकृत्याले काम गर्दा तत्कालै अन्यौलता सिर्जना हुन्छ।

३. बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रकृत्या (Mass Casualty Management Approach)

बहुसंख्यघाइते व्यवस्थापन उन्नत प्रविधि युक्त व्यवस्थापन प्रकृत्या हो। यसमा स्रोत परिचालन, घटना क्षेत्रको व्यवस्थापन तथा अस्पतालमा उपचार व्यवस्थापन सबै प्रकृत्या पूर्व स्थापित व्यवस्थित विधिद्वारा गरिन्छ। यो विभिन्न तहका उद्धारकर्ता र उपचारकर्ताको विशेष तालीममा आधारित हुन्छ। यसमा एउटा कमाण्ड पोष्टद्वारा घटना क्षेत्र र स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने स्वास्थ्यव्यवस्थापनकाबीचमा संयोजन गरिएको हुन्छ। यसमा घाइतेहरूको वर्गीकरण, घटना क्षेत्रमा घाइतेको स्वास्थ्य सुस्थिर राख्ने तथा स्वास्थ्य संस्थामा पुर्याउने कार्यका लागि बहु-निकाय समन्वयको आवश्यकतालाई जोड दिइन्छ। यस प्रकृत्याको विकास मानव तथा साधन स्रोतको प्रशस्त उपलब्धतामा आधारित रहेर भएको हो।

सीमित साधन स्रोत र अपर्याप्त साधन भएका स्थानमा यो व्यवस्थापन प्रकृत्या अपनाउँदा आफ्नो उपलब्ध स्रोत र साधनअनुसार यसलाई ढाल्नु आवश्यक हुन्छ।

(ख) बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली विकाश गर्दा आइपर्ने समस्याहरू (Problems in Developing Mass Casualty Management)

१. सीमित साधन र स्रोत (Limited Human resources)

मानव स्रोतको सीमितताले गर्दा विज्ञ जनशक्ति विकास गर्न, तालिम दिन कठिनाई भइरहेको हुन्छ। उपलब्ध भएका जनशक्ति आफ्नो अन्य दैनिक कार्यमा व्यस्त रहने हुनाले तिनलाई बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रकृत्यामा खटाउँन कठिनाई पर्छ।

२. सीमित साधन स्रोत (Limited Material Resources)

- (१) एउटा क्षेत्रमा एउटा दोस्रो/तेस्रो तहको अस्पताल (जिल्ला अस्पताल)
- (२) अपर्याप्त यातायात साधन (एम्बुलेन्स)
- (३) रेडियो सञ्चारको अभाव

माथि उल्लेखित ३ बुँदाबाट बहुसङ्ख्या घाइते भएका घटनाका घाइतेहरू स्वास्थ्य संस्थाहरूसम्म समन्वयात्मक तथा सुचारु रूपले पुऱ्याउनमा बाधा पुग्दछ । उद्धारकर्ताहरूले सबै घाइतेहरूलाई उपलब्ध त्यही एउटै अस्पतालमा पुऱ्याउनछन् । जसले उक्त अस्पतालको स्वास्थ्य सेवा प्रणाली नै अस्तव्यस्त पारिदिन्छ ।

३. प्रभावकारी सञ्चार सुविधाको अभाव (Poor Communications)

भूबनावट (Topography)

कठिन भौगोलिक अवस्थाले दुर्घटना स्थलसम्मको पहुँचमा बाधा पुऱ्याउँछ । पहाडी क्षेत्रमा सडकको कमीले घाइतेको उद्धारमा कठिनाई आउँछ । जसले गर्दा घाइतेहरूलाई अस्पताल पुऱ्याउन ढिलो हुन्छ, साथै खतरा अवस्थामा रहेको घाइतेहरूको स्वास्थ्य स्थितिमा अकरात्मक असर पर्छ । कुनै भौगोलिक क्षेत्र रेडियो-सञ्चारका लागि अनुपयुक्त हुन्छ र रेडियो-सञ्चार उद्धार कार्यको आधारभूत आवश्यकता उद्धार कार्यको आधारभूत आवश्यकतापनव्यवस्थापनमा द्रूत तथा दक्षतापूर्वक प्रवेश व्यवस्थापन प्रणाली लागू गर्न सहयोग गर्नु नै यस निर्देशिकाककता हो ।

एकान्तता/दुर्गमता (Isolation)

अलग्गएका दुर्गम बाह्य सहायता पुऱ्याउन कठिन हुन्छ । यस्ता क्षेत्र स्थायी (दुर्गम पहाडी क्षेत्र, जङ्गल क्षेत्र) वा अस्थायी (बाढी पहिरो वा हिमपात वा पुल भत्किएर अलग्गएको क्षेत्र) हुन्छन् ।

(ग) यस निर्देशिकाको उद्देश्यहरू (Objectives of this manual)

माथि उल्लेख भए भौ जव साधन र स्रोत सीमित हुन्छ बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रकृया लागू गर्दा वास्तविक स्थितिसँग मेल खाने किसिमले गर्नुपर्छ । सीमित साधन स्रोतको अत्याधिक उपयोग गरी राम्रो उद्धार कार्य तथा उपचार विधि अपनाई घाइते व्यवस्थापन प्रणाली लागू गर्नुपर्छ ।

आपत्कालीन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिलाई निम्न बुँदामा आधारित भई बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली लागू गर्न सहयोग गर्नु नै यस निर्देशिकाको उद्देश्य हो ।

- दैनिक प्रावकारी आपत्कालीन सेवा
- दैनिक प्रभावकारी समन्वय विधि
- नियमित दैनिक गतिविधि बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापनमा द्रूत तथा दक्षतापूर्वक प्रवेश
- पूर्ण सुसज्जित बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापन

२. परिभाषाहरू (Definitions)

१. बहुसंख्य घाइते दुर्घटना (Mass Casualty Incident)

स्वास्थ्य संस्थाको स्वास्थ्य सेवा र आपत्कालीन सेवालार्इ अस्तव्यस्त पार्न सक्ने सङ्ख्याका घाइते गराउने कुनै पनि घटना ।

२. आपत्कालीन सेवा (Emergency Services)

दैनिक रूपमा गरिने आपत्कालीन अवस्थाका सेवाहरू प्रहरी, दमकल, एम्बुलेन्स सेवा दुर्घटना तथा अस्पताल इमर्जेन्सी ।

३. स्वास्थ्य सेवा (Health Care Services)

कुनै पनि विरामीलाई प्रदान गरिने कुनै पनि किसिमको स्वास्थ्य सेवा, अस्पताल, पोलिक्लिनिक, स्वास्थ्य केन्द्र, क्लिनिक, एम्बुलेन्स सेवा । यी सेवाहरू स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट अनुगमन हुन्छन् ।

४. बहुसंख्यघाइते व्यवस्थापन (Mass Casualty Management)

बहुसंख्य घाइते हुने घटनाका घाइतेहरूको व्यवस्थापन जसको लक्ष्य बहुसंख्यको जीवन बचाउनु र अपाङ्गता कम गर्नुहुन्छ ।

५. बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली (Mass Casualty Management System)

उपलब्ध सम्पूर्ण स्रोत र साधन प्रभावकारी उपयोग गरी विभिन्न इकाई, सङ्गठन, तथा क्षेत्रहरूको संयुक्त प्रयासले संस्थागत विधिद्वारा बहुसंख्य घाइते घटनाका घाइतेलाई मृत्यु तथा अपाङ्गताबाट जोगाउने प्रणाली ।

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली निम्न बुँदामा आधारित हुन्छ:

- दैनिक आपत्कालीन गतिविधिमा प्रयोग हुने तथा घटना भएमा उपयोग हुन सक्ने पूर्व स्थापित विधि ।
- उपलब्ध साधन स्रोतको अत्याधिक उपयोग ।
- बहु-निकाय तयारी तथा व्यवस्थापन
- दृढो पूर्व तयारी तथा समन्वय

यस प्रणालीको साधनमा निम्न कार्य पूरा गर्नका लागि भएको हो:

- उपलब्ध स्रोत अत्याधिक उपयोग गरी दैनिक प्रदानगर्ने सेवाहरू विस्तारित तथा गतिशील गर्न ।
- बहु-निकाय समन्वयात्मक उद्धार श्रृङ्खला स्थापित गर्न
- अस्तव्यस्त भएको स्वास्थ्य सेवा तथा आपत्कालीन सेवालार्इ तत्पराता तथा दक्षताका साथ पूर्ववत नियमित पार्न ।

६. उद्धार श्रृङ्खला (Rescue Chain)

उद्धार श्रृङ्खला बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापनको सारतत्त्व हो , जसमा स्वास्थ्य मन्त्रालय, निजी अस्पताल, सेना, प्रहरी, दमकल, गै.स.स, नेपाल रेडक्रस, यातायात, एम्बुलेन्स तथा सञ्चार क्षेत्र संलग्न रहेका हुन्छन् । (हेनुहोस् चित्र नं.१)

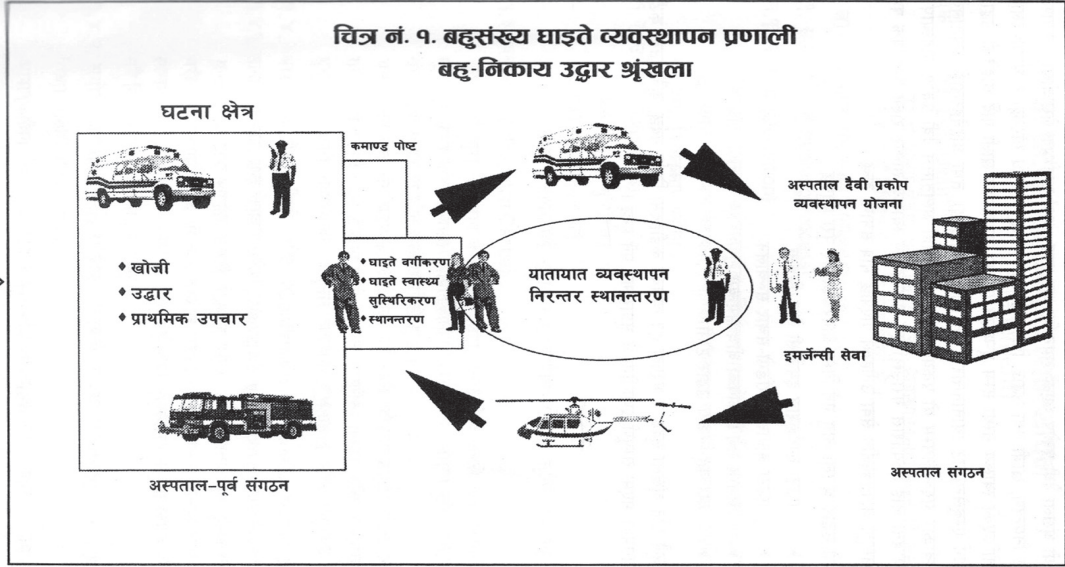
यो श्रृङ्खला दैवीप्रकोप भएको स्थानबाट सुरु हुन्छ, (जहाँ प्रारम्भिक लेखाजोखा, कमाण्ड र नियन्त्रण, खोजी तथा उद्धार, फिल्ड उपचार जस्ता गतिविधि गरिन्छ) र घाइतेहरूलाई तोकिएको स्वास्थ्य संस्थासम्म पुऱ्याउने (जसमा घटनास्थल खाली पाउँ घाइतेको उद्धार गर्न एम्बुलेन्सबाट स्थानान्तरण गर्ने विधि अपनाइन्छ), तथा घाइतेहरूलाई अस्पतालले स्वीकार गरुन्जेलसम्म यो प्रकृया जारी रहन्छ (जहाँ अस्पतालले दैवीप्रकोप व्यवस्थापन योजनालाई क्रियाशील गराउँछ) एवं घाइतेहरूको स्वास्थ्य सुस्थिर राख्न आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण अपत्कालीन सेवा उनीहरूले पाएपछि मात्र समाप्त हुन्छ ।

यो उद्धार श्रृङ्खला लागू गर्न निम्न आवश्यकताहरू पूरा हुनुपर्छ:

- एउटा कार्य कुशल इमर्जेन्सी सेवा/विभाग
- एउटा आधाभूत रेडियो-सञ्चार सञ्चालन

- संलग्न सर्वे निकायकाबीच समन्वय
- दक्ष बहु-निकाय उद्धार टोली

कुनै पनि श्रृङ्खला सुदृढ र भरपर्दो हुन त्यसका कडिहरूमा निर्भर गर्दछ। कुनै एउटा कडी असफल भएमा सम्पूर्ण प्रणालीमा नै सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ।

३. घटनास्थलमा हुने व्यवस्थापन (Field Management)

(क) परिभाषा (Definition)

दैवीप्रकोप भएको क्षेत्रमा घाइतेहरूको उचित व्यवस्थापन गर्न अपनाइने आम घाइते व्यवस्थापन विधिहरू नै फिल्ड व्यवस्थापन हो ।

(ख) घटनास्थलको सङ्गठन (Field Organization)

१. सतर्क गराउनु (Alerting Process)

१.१ परिभाषा (Definition)

पर्याप्त स्रोत र साधनको कुशलतापूर्वक परिचालन गराउने गतिवधिअन्तर्गत सतर्कता पर्दछ। यसमा प्रारम्भिक चेतावनी, स्थितिको आकलन र सतर्कताका सन्देश प्रवाहित गर्नु जस्ता क्रियाकलाप पर्दछन् ।

१.२ उद्देश्य (Objective)

- प्रारम्भिक चेतावनी सुनिश्चित गर्नु
- समस्याको हद मूल्याङ्कन गर्नु
- समुचित स्रोत र साधनलाई सूचित र परिचालित गरिएको सुनिश्चित गर्नु ।

१.३ चलान केन्द्र (Dispach Centre)

सतर्कताको चूरो नै चलान केन्द्र हो: एउटा सञ्चार केन्द्र जसले सबै चेतावनी सूचनाहरू प्राप्त गर्दछ र जसको आपत्कालीन व्यवस्थापनमा संलग्न सबै संस्थाहरूसँग रेडियो सञ्चार वा फोन सम्बन्ध रहेको हुन्छ ।

यस चलान केन्द्रसँग घटनाको लेखाजोखागर्ने टोली “दौडाहा टोली” परिचालन गर्ने क्षमता हुनुपर्छ । जुन टोलीमा प्रहरी, दमकल, एम्बुलेन्स सेवाका व्यक्तिहरू संलग्न हुनुपर्छ र यसले आवश्यकता अनुसार चेतावनी सूचनालाई पुष्टि गर्नु पर्दछ ।

१.४ आरम्भिक चेतावनीको पुष्टि (Conformation of Initial Working)

१.४.१ सामान्य जनबाट प्राप्त चेतावनी पुष्टि (Working Message from General Public)

यस्ता सन्देश प्राप्त भएपछि तत्कालै सोधखोज गरी वा अन्य स्रोतबाट पुन सुनिश्चित गरी पुष्टि गर्नुपर्छ । यदि यो कार्य तत्कालै सम्भव नभएमा चलान केन्द्रले घटना स्थलमा एउटा “दौडाहा टोली” खटाउनु पर्छ तथा व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न हुने सबै निकायलाई सतर्क अवस्थामा राख्नुपर्छ ।

१.४.२ सुयोग्य अबलोकनकर्ताद्वारा प्राप्त चेतावनी सन्देश (Working Message from Qualified Observer)

आपत्कालीन सेवामा कार्यरत र प्रारम्भिक लेखाजोखा गर्न सिपालु व्यक्तिबाट सन्देश प्राप्त भएमा समुचित स्रोत साधन तत्कालै चलान गर्नुपर्छ ।

१.५ आरम्भिक लेखाजोखा (Initial Association)

१.५.१ परिभाषा (Definition)

घटनाको सम्भाव्य जोखिम तथा तत्कालिक परको प्रभाव पहिचान गर्ने विधि आरम्भिक लेखाजोखा हो ।

१.५.२ उद्देश्य (Objective)

- के भएको हो र के हुन सक्छ ठयाक्कै थाहा पाउन

- पयाप्त स्रोत साधन परिचालन गर्न
- फिल्ड व्यवस्थापन चित्र किसिमले गर्न

१.५.३ जनशक्ति (Human Resources)

आरम्भिक लेखाजोखा कार्यमा तालिम प्राप्त तथा दैवीप्रकोप व्यवस्थापनमा संलग्न कुनै पनि व्यक्ति यस कार्यका लागि उपयुक्त हुन्छ।

१.५.४ अवसर (Occasion)

आरम्भिक लेखाजोखाले कुनै पनि दुर्घटनालाई बुझ्न मद्दत पुग्छ। कुनै पनि प्रमुख घटना घटेमा तत्काल प्रारम्भिक लेखाजोखा गर्नु आवश्यक हुन्छ।

१.५.५ पद्धति (Method)

- आरम्भिक लेखाजोखा निम्न उल्लेखित क्रियाकलापको सिलसिलेवार ढुक् हो।
- घटनाको निश्चित स्थान
- घटना घटेको समय
- घटनाको किसिम
- घाइतेहरूको अनुमानित सङ्ख्या अनुमानित हताहत सङ्ख्या
- सम्भावित जोखिम
- जोखिममा रहेका जनसङ्ख्या

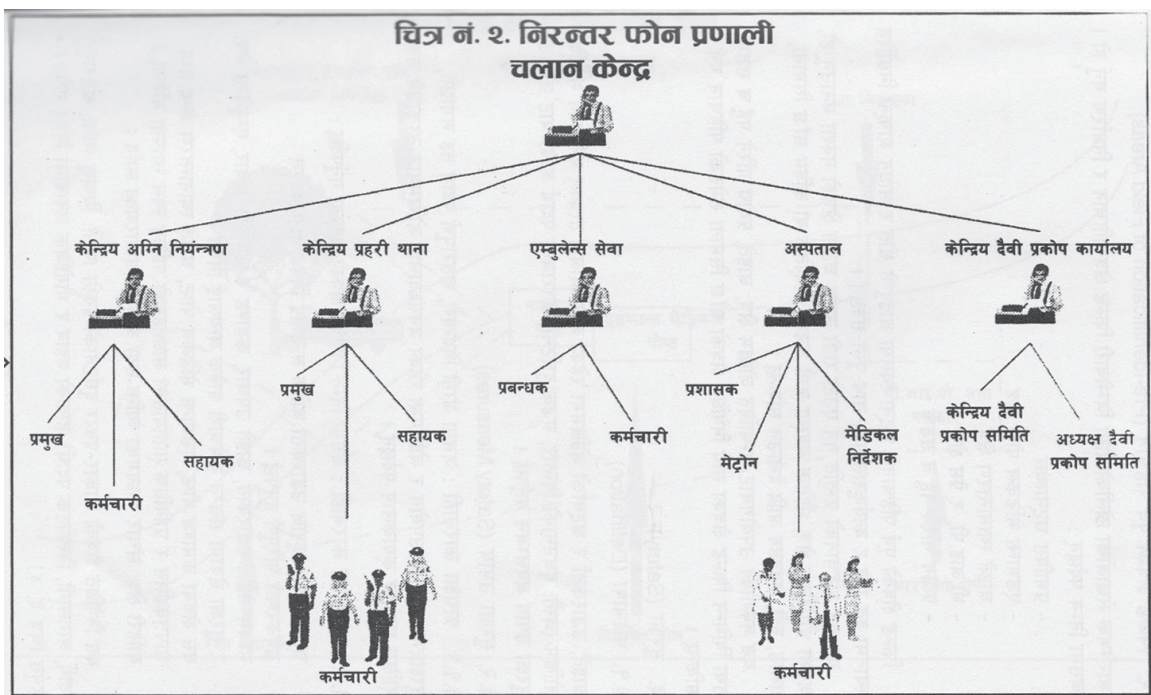
१.६ केन्द्रीय तहमा प्रतिवेदन गर्ने (Report to Centre Level)

कुनै पनि कारवाही गर्नु अघि आरम्भिक लेखाजोखाको प्रतिवेदन तत्कालै चलान केन्द्रलाई दिनुपर्छ। प्रतिवेदन नगरीकन नै घटनास्थलमा पहिले पुग्ने व्यक्तिले काम थालेमा, स्रोत परिचालनमा ढिलाई हुनुका साथै दिनुपर्ने महत्वपूर्ण सूचना पनि छुट्न सक्छ।

१.७ सूचनाको प्रसारण (Dissemination of Information)

चेतावनी सन्देश पुष्टि हुनेवित्तिकै चलान केन्द्रले सतर्कता सन्देश प्रवाह गर्छ साथै आवश्यक स्रोत साधन परिचालन गर्नुका साथै सम्बन्धित संस्था तथा व्यक्तिहरूलाई सङ्केत सूचित गर्दछ।

यस्तो चेतावनी सन्देश द्रुत गतिले सबैतिर प्रवाहित गर्नुपर्छ र यसका लागि पूर्व निर्धारित विधिहरू जस्तै फोन आदिको उपयोग हुनुपर्छ। (हेर्नुहोस् चित्र २)

(२) फिल्ड क्षेत्रको पूर्व पहिचान (Pre-Identification of Field Areas)

आरम्भिक लेखाजोखा टोलीको दोस्रो जिम्मेवारी फिल्ड क्षेत्र पहिचान र निर्धारण गर्नु हो ।

- प्रभावित घटनास्थल
- एडभान्स मेडिकल पोष्ट क्षेत्र
- घाइते स्थानान्तरण क्षेत्र
- भि.आइ.पि. र प्रेस क्षेत्र
- प्रयोग गरिने पहुँच सडक

फिल्ड क्षेत्रको पूर्व पहिचानले घटना स्थलमा आइपुग्ने स्रोत र साधन आफ्नो निर्धारित स्थानमा द्रुत गति र कार्यकुशलताका साथ पुग्न सक्छन् ।

यस पूर्व पहिचानको प्रस्तुति गर्ने एउटा राम्रो उपाय घटना क्षेत्रको नक्सा बनाउनु हो जसमा भौगोलिक क्षेत्र, भौतिक अवस्था जस्तै सडक, प्राकृतिक वा कृत्रिम साँध सीमाना, तलाउ, नदी, भवनहरू आदि देखाउन सकिन्छ ।

यस नक्साको उपयोगबाट सम्भावित जोखिम क्षेत्र, घाइते, प्रयोग गरिने पहुँच सडक तथा विभिन्न फिल्ड क्षेत्रका साथै निषेधित क्षेत्रको साँध सीमाना समेतको पहिचान गर्न सकिन्छ ।

३. सुरक्षा (Safety)

३.१ परिभाषा (Definition)

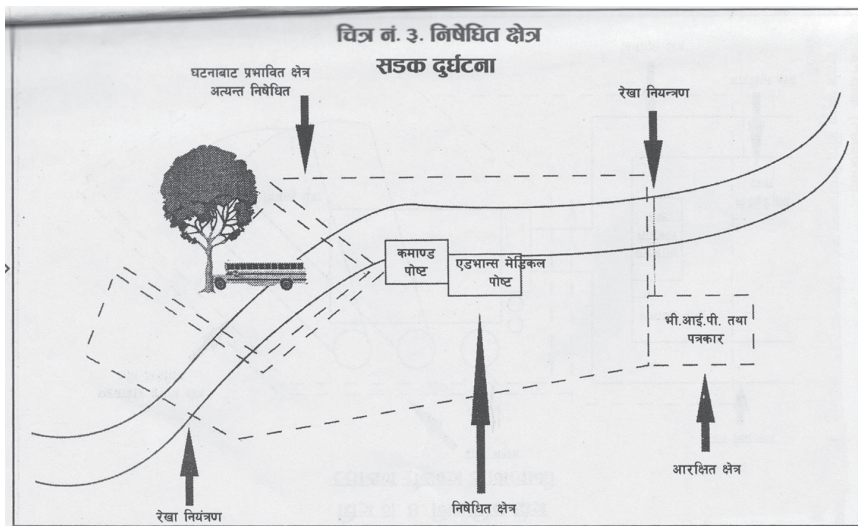
घाइते, उद्धारकर्ता र घटनाको जोखिममा रहेका जनसङ्ख्यालाई तत्काल पर्नसक्ने सम्भावित जोखिम (जस्तै, दुर्घटनाको विस्तार, सडक दुर्घटना, खतराजन्य पदार्थ आदि) बाट जोगाउन सुरक्षा उपाय अबलम्बन गर्नुपर्छ ।

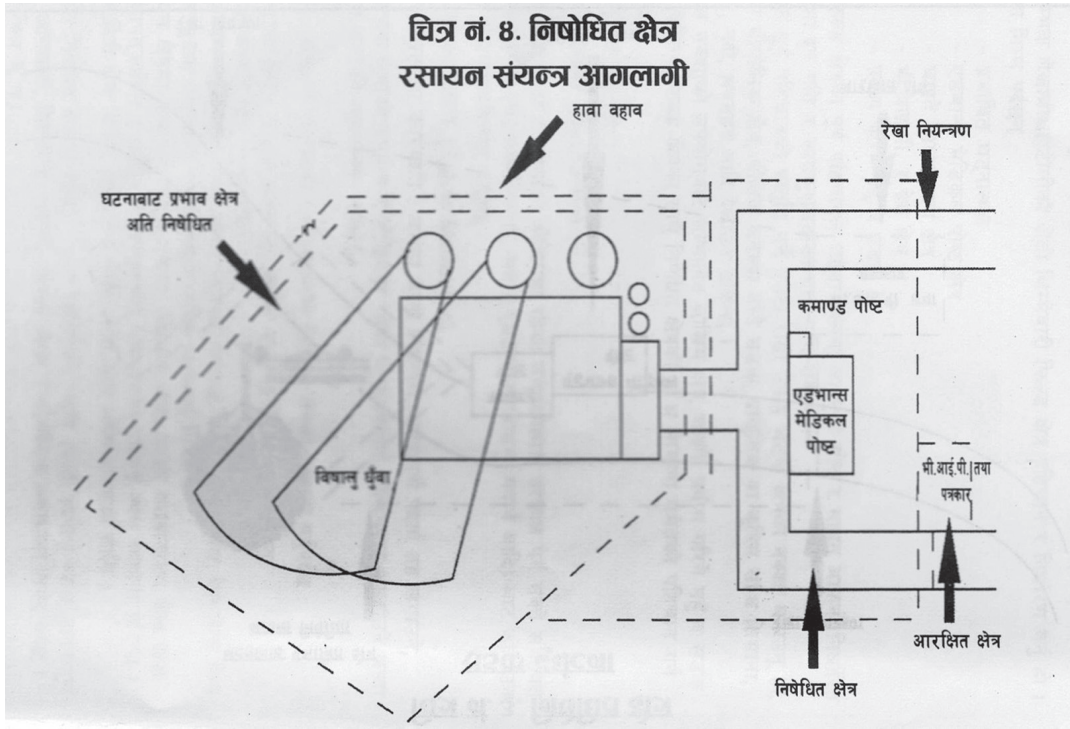
३.२ सुरक्षा उपाय (Safety Measures)

३.१.१ प्रत्यक्ष कारबाही: जसमा अग्नि नियन्त्रण, खतरापूर्ण पदार्थ तह लगाउने, सुरक्षात्मक लुगाको उपयोग र जोखिममा रहेका जनसङ्ख्यालाई जोखिमबाट उम्काउनेजस्ता जोखिम घटाउने कृयाकलाप पर्दछन् ।

३.२.२ वचावट कारबाही: जसमा निम्न निषेधित क्षेत्रको स्थापना गर्नुपर्छ ।

- घटना क्षेत्र: कुशल उद्धारकर्ता बाहेक अन्यलाई निषेध गरी पर्याप्त उपकरणले परिपूर्ण हुनुपर्छ ।
- मध्यम क्षेत्र: उद्धारकार्य, घाइते उपचार, कमाण्ड र नियन्त्रण, सञ्चार, एम्बुलेन्स सेवा र सुरक्षा सेवामा संलग्न कर्मचारीबाहेक अन्यलाई निषेध । यस क्षेत्रमा कमाण्ड पोष्ट, एडभान्स मेडिकल पोष्ट, घाइते स्थानान्तरण केन्द्र तथा आपत्कालीन र प्राविधिक यातायातका साधनहरूको पार्किङ्ग स्थल स्थापना गरिन्छ ।
- बाहिरी क्षेत्र: सञ्चार माध्यमका व्यक्ति तथा अन्य सर्वसाधारणका लागि यस निषेधित क्षेत्रको आकार, प्रकार दुर्घटनाको प्रकृति (जस्तै विषालु ग्याँस, खतरापूर्ण पदार्थ, आगलागी, विस्फोटक पदार्थ), हावाको बहाव र भौगोलिक अवस्थामा निर्भर गर्दछ । (हेनुहोस् चित्र नं.३,४)

३.३. जनशक्ति (Personal)

सुरक्षा उपाय अग्नि नियन्त्रणका कर्मचारीबाट लागू हुन्छ। जसलाई घटनाको समस्याअनुसार विशेष इकाई (जस्तै खतारपूर्ण विस्फोटक पदार्थ विशेषज्ञ) आदिबाट सहयोग हुन्छ। निषेधित क्षेत्र अग्नि नियन्त्रण विभागले आवश्यकताअनुसार विशेषज्ञ (जस्तै विमानस्थल प्रबन्धक, रसायन संयन्त्र सुरक्षा प्रमुख) हरूको समन्वयबाट निर्धारण गर्दछ।

४. सुरक्षा उपाय (Security Measures)

उद्धारकार्यमा बाहिरी तत्वले बाधा नपुऱ्याओस् भनेर सुरक्षा उपायहरू अबलम्बन गरिन्छ। अनावश्यक भीडलाई निषेधित क्षेत्रतिर जान नदिन र ट्राफिक नियन्त्रण गर्न सुरक्षा निकाय आवश्यक पर्छ।

सुरक्षा अपनाउनाले निम्न कार्यमा सहयोग पुग्छ।

- कार्यकर्तालाई बाहिर प्रभाव (अतिरिक्त दबाव) बाट मुक्त राख्छ।
- घाइते र उद्धार स्रोत साधनको प्रवाहले पार्ने अवरोध पन्छाउँछ।
- आम जनसमुदायलाई जोखिमको सम्पर्कमा आउनबाट जोगाउँछ।

सुरक्षा कार्य प्रहरीबल, विशेष इकाई (रक्षा बल, राष्ट्रिय सुरक्षा बल) सरकारी सुरक्षा अधिकारी, विमानस्थल सुरक्षा बल तथा अस्पताल सुरक्षा बलबाट गरिन्छ।

५. कमाण्ड पोष्ट (Command Post)

५.१ परिभाषा (Definition)

कमाण्ड पोष्ट बहु-निकायको नियन्त्रण इकाई हो, जसले

- फिल्ड व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न क्षेत्रबीचमा समन्वय गर्दछ।
 - आवश्यक स्रोत परिचालन गर्न र सूचना प्रदान गर्न बहु-सङ्ख्या घाइते व्यवस्थापन प्रणालीसँग आवद्ध रहन्छ।
 - घाइते व्यवस्थापन कार्यको सुपरीवेक्षण गर्छ।
- तर यो सबै सम्भव हुन कमाण्ड हुन कमाण्ड पोष्ट र रेडियो नेटवर्कबाट सुसज्जित हुनुपर्छ।

५.२. उद्देश्य (Purpose)

दैवीप्रकोपमा फिल्ड व्यवस्थापनले त्यस्ता क्षेत्रहरू जुन नियमित ढंगमा एक अर्कासँग काम गर्दैनन् तिनलाई परिचालन र समन्वय गर्दछ। प्रभावकारी समन्वय गर्नाका लागि उद्धार कार्यको सुरुवात गर्नु अघि नै कमाण्ड पोष्टको स्थापना हुनुपर्छ।

५.३ स्थान अवस्थित (Location)

रेडियो सञ्चार प्रभाकारी कमाण्ड पोष्टको पहिचान हो। यसलाई कुनै पनि किसिमको ढाँचाबाट कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ। एउटा सामान्य रेडियो सेट भएका प्रहरी गाडीदेखि लिएर विशेष मोबाइलयुक्त कमाण्ड पोष्ट वा एउटा पालदेखि लिएर उचित स्थानमा रहेको भवनसम्म उपयोग गर्न सकिन्छ।

कमाण्ड पोष्ट अति निषेधित क्षेत्र (घटना प्रभाव क्षेत्र) को साँध सीमानाको ठीकबाहिर पट्टि हुनुपर्छ। यो एडभान्स मेडिकल पोष्ट र उद्धार क्षेत्रसँग जोडिएको हुनुपर्छ। यो सजिलैसँग चिनिने र सजिलै पहुँच हुने हुनुपर्छ। यसको अवस्थिति सबै किसिमले सञ्चार (दृष्य, रेडियो, सडक) लाई मिल्ने हुनुपर्छ।

५.४. जनशक्ति (Personal)

कमाण्ड पोष्टका प्रहरी, अग्नि नियन्त्रण, स्वास्थ्य क्षेत्र र रक्षा बल (उपलब्ध भएसम्मका) उच्च तहका अधिकारी संलग्न हुन्छन्।

यस्तो कोर समूहले स्वयम्यी सङ्गठनका प्रतिनिधि तथा घटनाको प्रकृति अनुसार विज्ञ व्यक्तिहरू (जस्तै हवाई दुर्घटना, विमानस्थल प्रबन्धक, कारागारमा घडना भएमा कारागार अधिकारी) को सहयोग लिन सक्छ।

सामान्यतया यस इकाईको संयोजन प्रहरी अधिकारीलाई बनाइन्छ। तर घटनाको प्रकृति अनुसार सम्बन्धित विज्ञलाई संयोजन बनाउन सकिन्छ। (जस्तै हवाई दुर्घटनामा विमानस्थल प्रबन्धक)कमाण्ड पोष्ट सञ्चालन गर्नेहरूको पहिचान नाम र पदबाट हुनुपर्छ। तिनीहरू एक अर्काकोभूमिका प्रति जानकारी तथा एक आपसमा चिरपरिचित हुनुका साथै नियमित बैठकबाट हरेक मामलामा छलफल गर्न अभ्यस्त हुनुपर्छ। यस्ता बैठकहरूमा स्रोत साधन समन्वय गर्ने विधिबारे छलफल हुन्छ। बैठक नियमित रूपमा आयोजना हुनुपर्छ तर निरन्तर भइरहनु पर्ने हुँदैन।

५.५ पद्धति (Method)

कमाण्ड पोष्ट अस्पताल पूर्व सङ्गठनको सञ्चार/समन्वयको केन्द्रविन्दु हो। कमाण्ड पोष्टले परिस्थितिको निरन्तर लेखाजोखा गरेर स्रोत साधनहरू घटाउने वा बढाउने सुनिश्चित गर्दछ। यसबाट:

- परिस्थिति अनुकूल हुँदै गएर फिल्डमा आवश्यक नरहेका आपत्कालीन सेवाका कर्मचारीहरूलाई आफ्नो ड्युटीमा फर्काउन सकिन्छ। यसरी कमाण्ड पोष्टले दैनिक कार्यसञ्चालनलाई पुनर्स्थापित गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ।
- तनाव र थकावटपूर्ण कार्यमा संलग्न उद्धार टोलीलाई समय समयमा चक्र प्रणालीअनुसार हेरफेर गर्न सकिन्छ।
- उद्धार टोलीहरूको सुविधा/कल्याणमा ध्यान पुऱ्याउन सकिन्छ र उनीहरूलाई खाद्य तथा पेय पदार्थ उपलब्ध गराउन सकिन्छ।
- बहु-संख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीलाई सूचनाहरू उपलब्ध गराउन सकिन्छ तथा अन्य अधिकारी र पत्राकारलाई सूचित गराउन सकिन्छ। (एउटा आधिकारिक प्रवक्ताको माध्यमद्वारा) फिल्ड कारवाही समाप्तिको निक्कौंल गर्न सकिन्छ।

ग. घाइतेको व्यवस्थापन (Management of Victims)

१. खोजी तथा उद्धार (Search and Rescue)

खोजी तथा उद्धार कारवाहीअग्नि नियन्त्रण सेवा र अन्य विपेश इकाईको दक्ष टोलीमा भर पर्दछ। यसलाई आवश्यकता अनुसार स्यंसेवकहरूले सहयोग पुऱ्याउछन्। यस टोलीले निम्न कार्यहरू गर्नेछ।

- असुरक्षित स्थानमा रहेका घाइतेलाई सुरक्षित स्थानमा तर्फ सार्ने, आवश्यक भएमा एक ठाउँमा जम्मा गर्ने।
- घाइतेको स्थिति आकलन गर्ने (घटना स्थलमा घाइते वर्गीकरण)

- आवश्यक भएमा प्राथमिक उपचार गर्ने ।

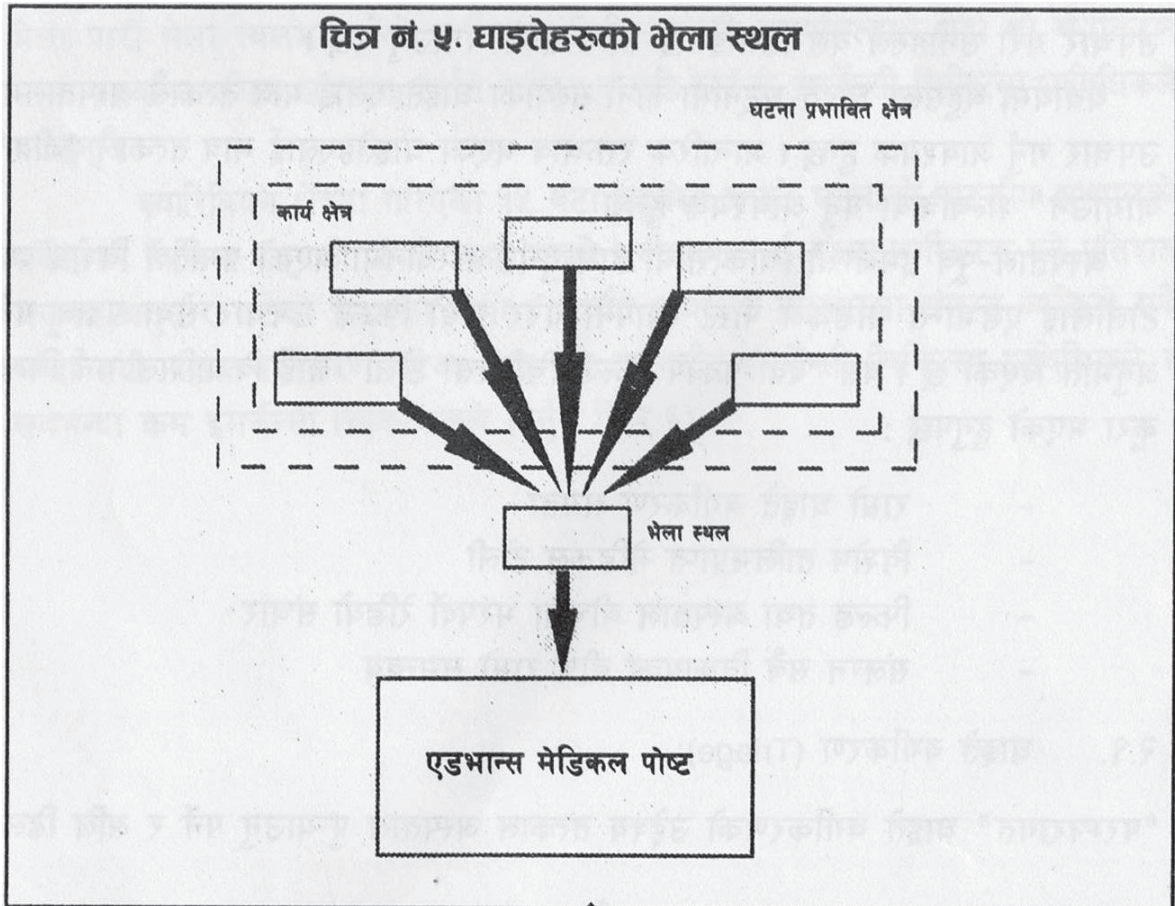
- आवश्यकताअनुसार घाइतेलाई एडभान्स मेडिकल पोष्टमा पुर्याउने ।

खोजी तथा उद्धार टोलीले अग्नि नियन्त्रण अधिकारी वा तोकिएको विशेषज्ञ व्यक्तिको मातहतमा अति निषेधित क्षेत्र (घटना प्रभाव क्षेत्र) मा कार्य गर्दछ ।

खोजी तथा उद्धार टोली जोखिमको अवस्थानुसार (जस्तै विषालु ग्याँस चुहावट, खतराजन्य पदार्थ) विशेष सुरक्षात्मक लुगा र सामग्रीहरबाट सुसज्जित रहनुपर्छ । थकावटपूर्ण उद्धारकार्य भएमा टोलीलाई बराबर परिवर्तन गर्नुपर्छ ।

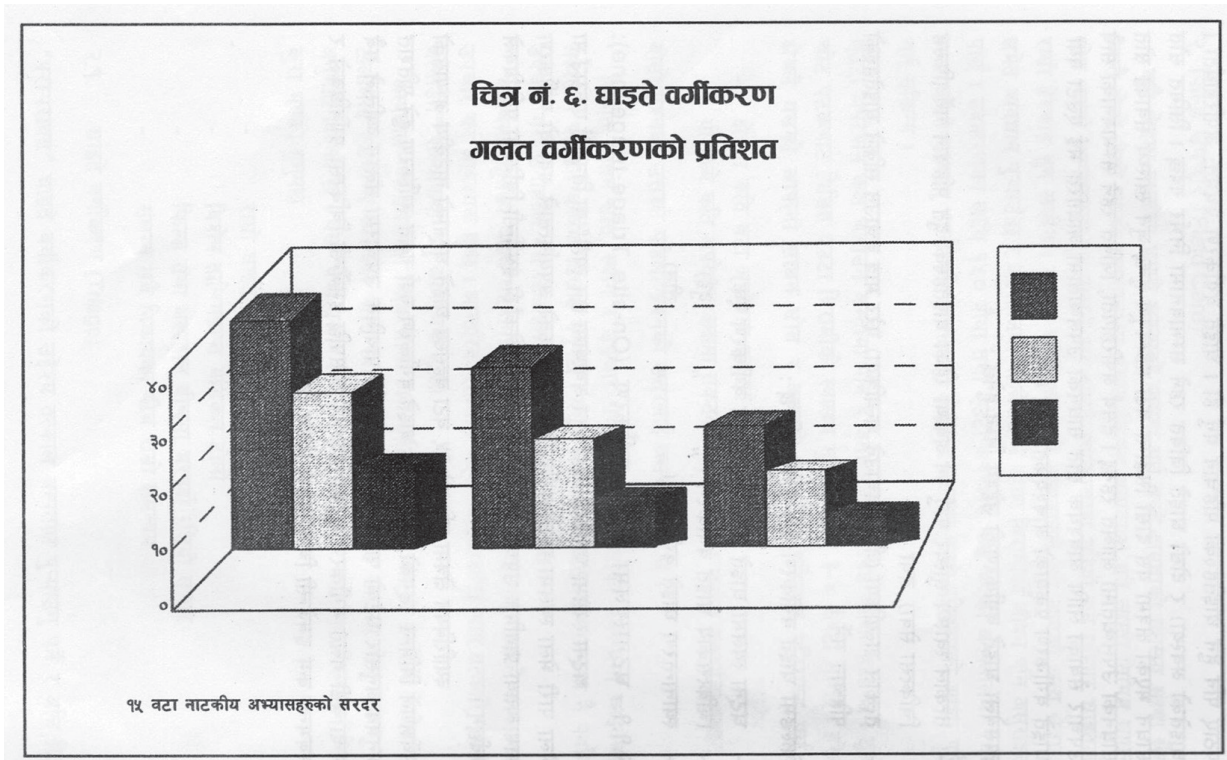
घाइते अवस्थित (जस्तै भग्नावशेषमा फसेको) ले गर्दा उद्धार कार्यमा बढी समय लाग्न सक्छ । यदि घाइतेहरूको स्थिति खराब छ भने उद्धार टोली प्रमुखले कमाण्ड पोष्टमार्फत चिकित्सकलाई अनुरोध गरेर घटना स्थलमा नै बोलाई उद्धार क्रममा घाइतेको स्वास्थ्य सुस्थिर राख्न लगाउनु पर्छ । यस्तो कार्य विशेष तालिम प्राप्त चिकित्सकबाट असमान्य परिस्थितिमा मात्र हुनुपर्छ ।

यदि घटना प्रभाव क्षेत्र धेरै ठूलो छ भने यसलाई विभिन्न स-साना “कार्य क्षेत्र” मा छुट्याउनु पर्छ र प्रत्येक क्षेत्रमा एउटा उद्धारटोली खटाउनु पर्छ । यस्तो स्थितिमा अथवा घटना क्षेत्र असुरक्षित भएमा खोजी तथा उद्धार अधिकारीले घाइतेहरूलाई अस्थायी रूपमा घटनास्थल नजिकै सुरक्षित स्थान भेला पार्नुपर्छ (चित्र नं. ५ मा हेर्नुहोस्) यो भेला स्थलको व्यवस्थापन इमरजेन्सी सेवाका चिकित्सक र स्वयम्सेवकले गर्नुपर्छ तथा त्यहाँ घाइतेको प्रारम्भिक वर्गीकरण, प्राथमिक उपचार गरी तिनलाई एडभान्स मेडिकल पोष्टमा स्थानान्तरण गर्नुपर्छ ।

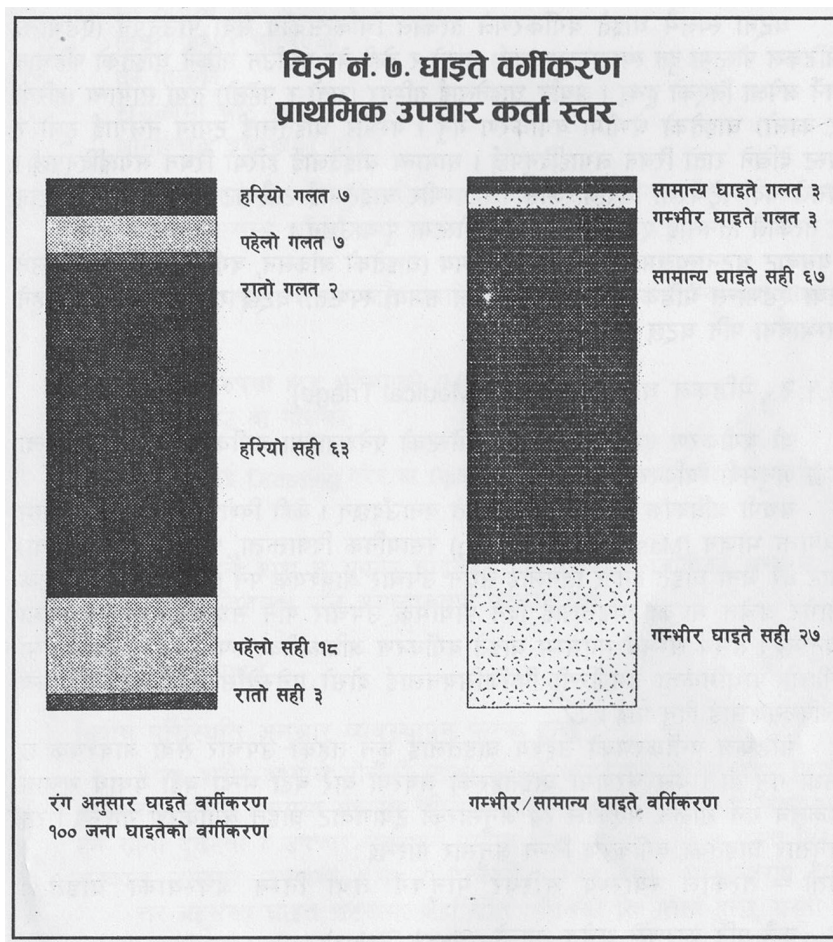

२. फिल्ड उपचार (Field Care)

कुनै क्षेत्रमा बहु-संख्य घाइते घटनाको सामान गर्नसक्ने क्षमताको स्वास्थ्य संस्था छैन (जस्तो दोस्रो, तस्रो तहको अस्पताल वा अञ्चल/ जिल्ला अस्पताल) भने त्यस्ता सीमित साधन स्रोत भएको अस्पतालमा द्रुत तवरले सबै घाइते स्थानान्तरण गरियो भने गम्भीर घाइतेको राम्रो हेरचाह हुन सक्तैन । यसका अतिरिक्त यसले अस्पतालले दिँदै आउको अन्य सेवामा समेत व्यवधान पुर्याउछ र अस्पतालमा पहिले देखि नै रहेको विरामीको जीवन पनि असुरक्षित

तर यदि हामीले रातो र पहिलो चिन्ह पाएका घाइतलाई एउटा समूहमा “गम्भीर घाइते” भनी तथा हरियो चिन्ह पाएकालाई “सामान्य घाइते” भनी वर्गीकरण गर्नु भने गलत वर्गीकरण हुने प्रतिशत निकै कम हुन्छ। (हेर्नुहोस् चित्र नं. ७)

यस सर्वेक्षणको परिणामले वर्गीकरण कार्यमा कम संलग्न रहेको स्वयमसेवक/ प्राथमिक उपचार कर्तालाई घाइतेलाई सही किसिमले रातो वा पहुँलो वर्गमा वर्गीकरण गर्न कठिनाई पर्ने गरेको देखिएको छ । तर तिनीहरूले पाएको तालिमले तिनले गम्भीर र सामान्य घाइते भनी सजिलै छुट्याउन सक्ने देखिएको छ । अझ प्राथमिक उपचार कर्ताले रङ्गानुसार वर्गीकरण गर्दा दक्ष व्यक्तिभन्दा धेरै समय खर्चिन्छन् र त्यो प्रभावकारी समेत हुँदैन ।

स्वयमसेवकले जतिसुकै प्रवृद्धता देखाए पनि यस्ता समस्याहरू सद्धान्तिक तालिमबाट मात्र हल हुँदैन । बरु बढीभन्दा बढी वास्ताविक घटनाहरूसँग साक्षात्कार भएर यो सीप आउछ । आपत्कालीन उद्धार कार्यमा दैनिक रूपमा नखट्ने स्वयमसेवकहरूलाई वर्गीकरण गर्न भन्नु गाह्रो हुन्छ ।

घटना स्थलमा नै घाइते वर्गीकरणले तत्काल चिकित्सकीय सेवा पाउनुपर्ने (एडमान्स मेडिकल पोष्टमा द्रुत स्थानान्तरण गर्न) घाइते र केहीबेर पर्खाउन सकिने घाइतेको पहिचान गर्ने अपेक्षा लिएको हुन्छ । अर्थात घाइतेलाई गम्भीर (रातो र पहुँलो) तथा सामान्य (हरियो र कालो) घाइतेको श्रेणीमा वर्गीकरण गरिन्छ । गम्भीर घाइतेलाई टयाग् नलगाई ठूलो र प्रष्ट देखिने रातो रिबन लगाई दिनुपर्छ । सामान्य घाइतेलाई हरियो रिबन लगाई दिनुपर्छ । यसले गर्दा स्ट्रेचरमा विरामी ओसारने गम्भीर घाइतेलाई टाढैबाट सजिलै चिन्ह सक्छन् र तत्कालै तिनलाई एडमान्स मेडिकल पोष्टमा पुर्याउँछन् ।

यसबाट घटनास्थलमा वर्गीकरण गर्ने समय (घाइतेको आकलन, वर्गीकरण, चिन्ह लगाउने तथा एडमान्स मेडिकल पोष्टमा पुर्याउन समय) स्पष्टता: र गलत वर्गीकरण हुने सम्भावना पनि घट्छ ।

२.१.२ मेडिकल घाइते वर्गीकरण (Medical Triage)

यो वर्गीकरण एडमान्स पोष्टको प्रवेशद्वारमा वर्गीकरण दक्ष सबभन्दा बढी अनुभवी चिकित्सकबाट गरिन्छ ।

यद्यपि अधिकांश दैवीप्रकोपले घाइते बनाउँछन् । केही विशेष घटना (जस्तै आम विषाक्त भोजन (Mass food poisoning) रसायनिक विषाक्तता, पानी जहाज दुर्घटना) बाट धेरैजना घाइते हुने र तिनलाई सघन उपचार आवश्यक पर्ने हुन्छ । कडा चोटपटक लागेर अचेत भएका घाइतेलाई दिने प्राथमिक उपचार पनि सघन उपचार को रूपमा दिनुपर्छ । तसर्थ, सम्भव भएसम्म घाइते वर्गीकरण अधिकारीका रूपमा खटिने विशेषज्ञमा पहिलो प्राथमिकता इमर्जेन्सी फिजिसियनलाई दोस्रो एनेस्थेसिष्ट र तेस्रोमा शल्य चिकित्सकलाई दिनुपर्छ ।

मेडिकल वर्गीकरणको उद्देश्य घाइतेलाई कुन तहको उपचार सेवा आवश्यक छ निधो गर्नु हो । यस चरणमा घाइतेहरूको अवस्था बारे बढी भन्दाबढी यथार्थ सूचना सङ्कलन गर्न सकिने भएकोले रङ्गानुसारको टयागबाट घाइते वर्गीकरण गरिन्छ । रङ्गानुसार घाइतेको वर्गीकरण निम्नानुसार गरिन्छ ।

- कुनै पनि कारण अचेत भएको (Shock Status)
- श्वास प्रक्रिया अवरुद्ध भएको (Respiratory Distress)
- टाउकोमा चोट पटक र दुवै आँखाका नानी समान नरहेको (Head injury with unequal pupils)
- अत्याधिक बाह्य रक्तस्राव (Major external bleeding)

यस तत्काल उपचार (सघन फिल्ड उपचार) ले विरामीलाई जीवित राख्ने अवसर प्रदान गर्छ, तिनलाई अस्पतालसम्म पुगी उपचार पाउन्जेलसम्मका लागि सहनशील बनाउँछ । यसले घाइतेलाई पुनर्वर्गीकरण गरी “रातो” अवस्थाबाट “पहिलो” अवस्थामा लाने (Chest drainage tara tension Pneumothorax) मौका पनि दिन्छ ।

पहुँलो = निरन्तर निरानीमा राख्नु पर्ने, अलि पछि उपचार गरे पनि हुने घाइतेहरू यस वर्गमा निम्न अवस्थाका घाइतेहरू पर्दछन् ।

- अचेत (shock) हुने जोखिममा रहेका (जस्तै हृदयघात, पेटमा ठूलो चोटपटक (Major abdominal fracture)
- धेरै ठाउँमा हाड भाँचिएको

- तिघ्ना/कम्बर भाँचिएको
- टाउकोमा चोट लागेको/अचेत
- अनिश्चित अवस्थाका घाइते ।

यी सबै घाइतेहरूलाई IV दिइ कुनै जटिलता हुन्छ कि भनी निरन्तर निगरानीमा राख्नुपर्छ तथा सम्भव भएसम्म चाँडो भन्दा चाडो उपचार गर्नुपर्छ ।

हरियो ढिलो उपचार वा उपचारै नचाहिने घाइतेहरूजसमा निम्न अवस्थाका घाइते पर्दछन् :

- सामान्य रूपमा हाड भाँचिएको (Minor Fracture)
- सानो घाउ वा पोलेको

यस्ता विरामीलाई Dressing गरेर वा Splint लगाई फिल्ड कारवाहीको अन्त्यमा अस्पताल पठाउनुपर्छ ।

जीवित रहने आश नभएका घाइतेहरू पनि फिल्ड कारवाहीको अन्त्यमा जीवितै रहिरहेमा तिनलाई पनि अस्पतालतर्फ पठाउनुपर्छ ।

कालो= मृत घाइते

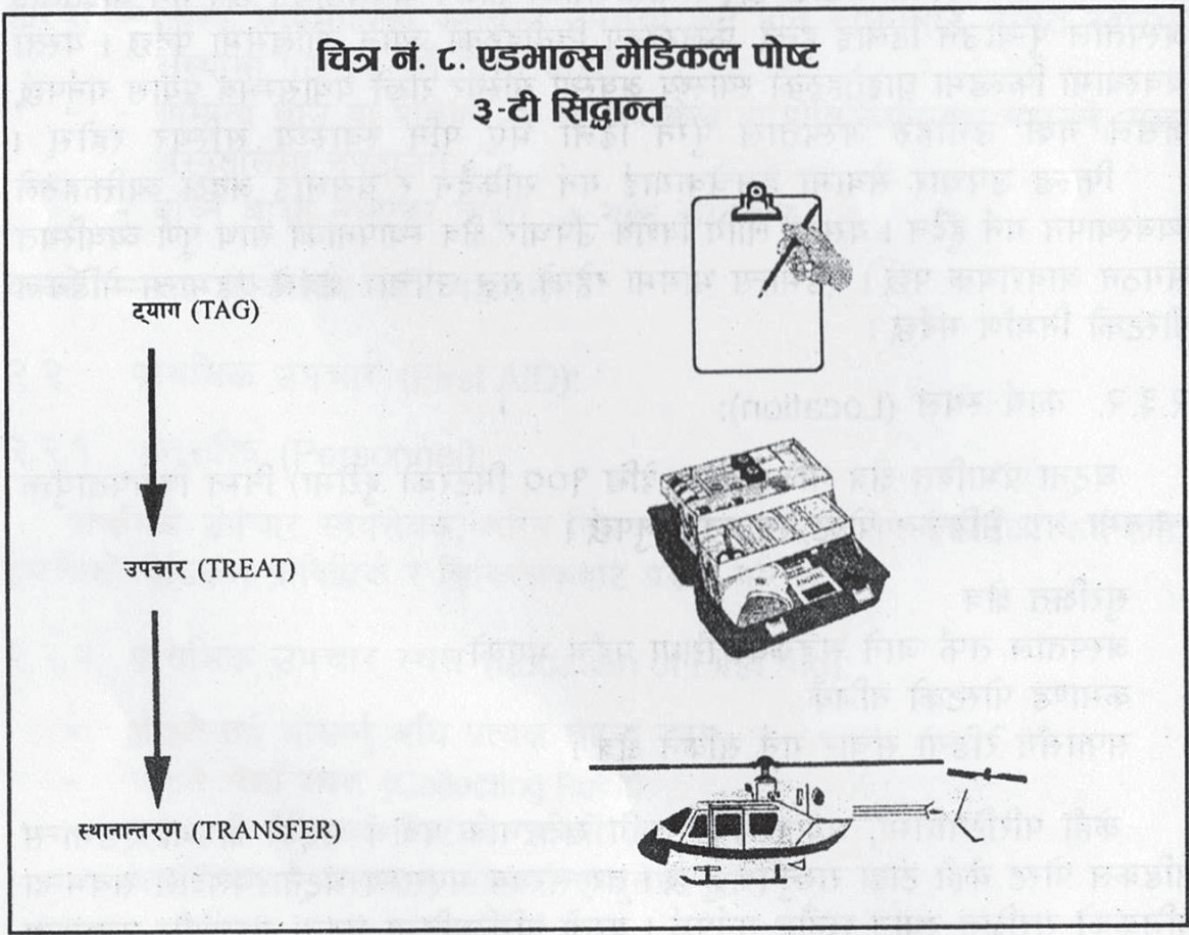
विशेष परिस्थिति अनुसार व्यवस्थापन फरक हुन्छ ।

५०% शरीर आगोले पोलेको (50%burn) घाइतेलाई सामान्यतया “रातो” मा वर्गीकरण गरिन्छ । यसमा तत्काल गरिने उपचार “Insusion” हो । थोरै सङ्ख्यामा घाइते हुने सानो दुर्घटना र उपचार सेवा गर्ने पर्याप्त स्रोत उपलब्ध भएमा त्यस्ता विरामीलाई तत्काल उपचार उपलब्ध हुन्छ र तत्कालै अस्पतालमा स्थानान्तरण गरिन्छ । तर बहुसंख्य घाइते घटनामा जहाँ स्रोतसाधनको सीमितता हुन्छ, त्यस्तो आगोले पोलेको घाइतेलाई प्रारम्भिक उपचार दिन उसको श्वास प्रश्वास समस्या नदेखुन्जेलसम्म १ घण्टासम्म ढिलाई गर्न सकिन्छ । तशर्थ तत्काल उपचारका लागि अस्पताल पठाउनु प्राथमिकतामा पर्दैन । यस घाइतेलाई यस्तो वखतमा “पहेँलो” मा वर्गीकरण गरिन्छ । मेडिकल पोष्टसम्म घाइतेलाई पुऱ्याउन एउटा छुट्टै सङ्गठन चाहिन्छ । मौसम (वर्षा, घाम, हावा, तापक्रम) अनुकूल भए एडभान्स मेडिकल पोष्ट खुला स्थानमा राख्न सकिन्छ । तर सम्भव भएसम्म भवन वा टेन्टमा राख्नु राम्रो हुन्छ । स्वास्थ्य चौकी, उप-स्वास्थ्य चौकी वा प्राथमिक केन्द्र नजिकै भएमा त्यसलाई पनि उपयोग गर्न सकिन्छ ।

२.३.३ भूमिका (Role)

एडभान्स मेडिकल पोष्टको मुख्य फिल्डमा बहुसंख्य घाइते घटनामा घाइतेहरूको प्रभावकारी रूपमा स्वास्थ्य सुस्थिर राख्नु हो । माथि (ग-२.१.२) मा उल्लेख भए बमोजिम मेडिकल घाइते वर्गीकरण एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रवेशद्वारमा गरिन्छ, जसले गर्दा तत्काल ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने घाइतेलाई पहिचान गर्न सकिन्छ । फिल्डमा स्वास्थ्य अवस्था सुस्थिर राख्न गरिने उपचारमा intubation, tracheostomy, chest drainage, shockको उपचार analgesia, fluid replacement, faciotomy, fracture immobilization / dressingपर्दछ ।

स्वास्थ्य अवस्था सुस्थिर राख्ने बाहेक बढीभन्दा बढी घाइतेलाई रातोबाट पहेँलो वर्गमा पुऱ्याउनु एडभान्स मेडिकल पोष्टका उपचारकर्ताले अर्को दायित्व हो । एडभान्स मेडिकल पोष्टको अन्तिम भूमिका विरामीलाई अस्पतालमा स्थानान्तरण गर्नु हो । यी सबै कार्यहरू ३-टी (3-T) टयाग (Tag), उपचार (Treatment), स्थानान्तरण (Transfer) को सिद्धान्तमा आधारित भई गरिन्छ । (हेर्नुहोस् चित्र नं. ८)

२.३.४ जनशक्ति (Personal)

घाइतेको अवस्थाअनुसार तिनलाई कुन तहको उपचार आवश्यक छ। त्यस्तो उपचार प्रदान गर्न एडभान्स मेडिकल पोष्टमा दक्ष चिकित्सक रहनुपर्छ। यहाँ प्रदान गरिने उपचार कुनै पनि अस्पतालको इमर्जेन्सी विभागबाट दिइने उचार सेवा जतिकै हुनुपर्छ र यसमा काम गर्नका लागि इमर्जेन्सी सेवामा कार्यरत चिकित्सक र नर्सहरू नै उपयुक्त हुन्छन्।

धेरै जसो स्थानमा अस्पतालको इमरजेन्सी विभागमा कार्यरतमध्ये कम्तीमा एकजना चिकित्सक र केही नर्स तत्काल उपलब्ध गराउनुपर्छ। यिनीहरूलाई तत्काल परिचालन गरिनुपर्छ र यिनीहरू एडभान्स मेडिकल पोष्टका मेरुदण्ड हुन्छन्।

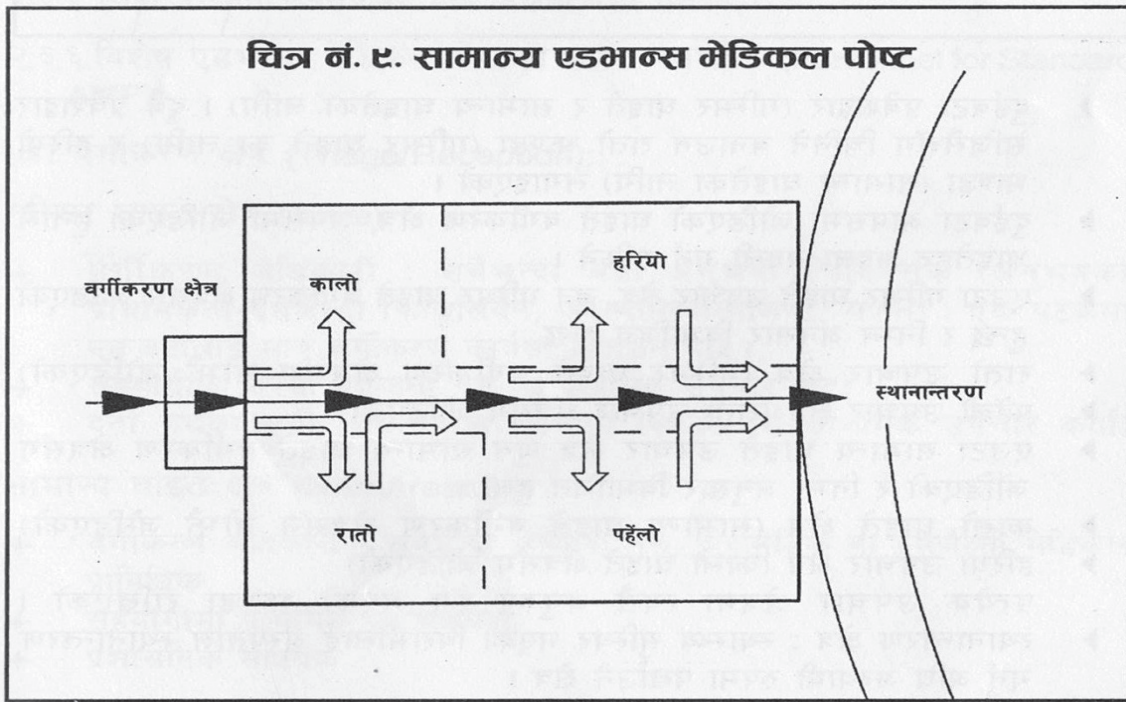
यस प्रारम्भिक समूहले एडभान्स मेडिकल पोष्ट स्थापना गर्छ र यसलाई पछि अन्य चिकित्सक, एनेस्थेसिष्ट, सर्जन, नर्सिङ्ग स्टाफ परिचालन भई थप बल पुऱ्याउँछन्। पछि यसमा पारा मेडिकल र प्राथमिक उपचार कर्ता पनि मिसिन्छन्।

२.३.५ एडभान्स मेडिकल पोष्ट सङ्गठन (Organization of Advance Medical Post)

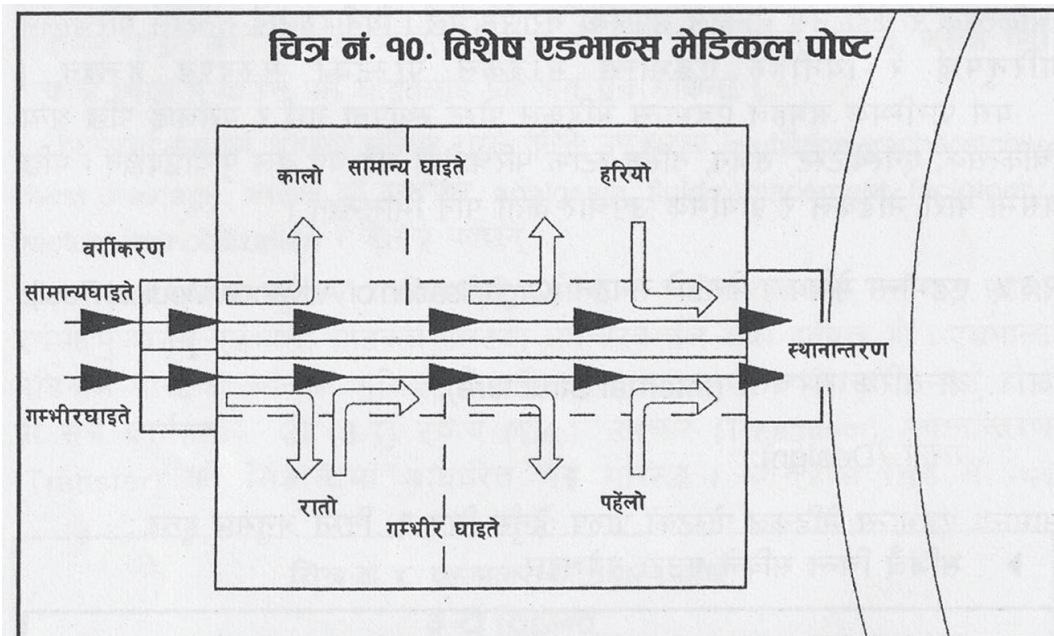
(अ) आन्तरिक संरचना (Internal Structure)

प्रारूप (Design)

सामान्य एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रारूप (हेर्नुहोस् चित्र नं.९) निम्नानुसार हुन्छ :

- सजिलै चिन्ह सकिने एउटा प्रवेशद्वार
- पालैपालोसँग बढीमा दुईजना घाइते राख्न सकिने, घाइते वर्गीकरण क्षेत्र
- २५ जना घाइतेलाई उपचार दिन सकिने क्षेत्र जसलाई निम्न अनुसार छुट्याउनु पर्छ ।
- गम्भीर विरामी (अर्थात रातो र पहेलो टयाग् भएका) का लागि एउटा क्षेत्र, यो बढी ठूलो हुनुपर्छ ।
- सामान्य विरामी (हरियो र कालो टयाग् भएका) का लागि एउटा क्षेत्र निम्न निकासद्वार विशेष एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रारूप (हुनुहोस् चित्र नं.१०)

- दुईवटा प्रवेशद्वार (गम्भीर घाइते र सामान्य घाइतेका लागि) दुवै प्रवेशद्वार सजिलैसँग चिनिने बनाउन रातो भन्डा (गम्भीर घाइतेका लागि) र हरियो भन्डा (सामान्य घाइतेका लागि) लगाउन सकिने ।

- दुईवटा आपसमा जोडिएको घाइते वर्गीकरण क्षेत्रलाई आपसमा घाइतेहरू बदली बदली एक आपसमा बदल्न सकिने ।
- एउटा गम्भीर घाइते क्षेत्र, जुन गम्भीर घाइते वर्गीकरण क्षेत्रसँग जोडिएको हुन्छ र निम्नानुसार विभाजित हुन्छ ।
- रातो उपचार क्षेत्र (गम्भीर घाइते वर्गीकरण क्षेत्रसँग जोडिएको),
- पहिलो उपचार क्षेत्र (रातो उपचार क्षेत्रसँग जोडिएको),
- एउटा सामान्य घाइते उपचार क्षेत्रसँग जुन सामान्य घाइते वर्गीकरण क्षेत्रसँग जोडिएको र निम्न अनुसार विभाजित हुन्छ ।
- कालो घाइते क्षेत्र (सामान्य घाइते वर्गीकरण क्षेत्रसँग सोभै जोडिएको)
- हरियो उपचार क्षेत्र (कालो घाइते क्षेत्रसँग जोडिएको)
प्रत्येक उपचार क्षेत्रमा यसैअनुरूपरङ्ग भएको भन्डा राखिएको ।
- स्थानान्तरण क्षेत्र: स्वास्थ्य सुस्थिर भएका विरामीलाई अस्पताल स्थानान्तरण गर्नुअघि अस्थायी रूपमा पर्खाउने क्षेत्र ।

सतह क्षेत्रफल (Surface Area)

एडभान्स मेडिकल पोष्ट “घाइते बाहिरिने” क्षेत्र भएकोले धेरै सङ्ख्यामा त्यहाँ घाइते राखिनु हुँदैन ।सालाखाला २५ जना घाइते अट्ने हुनुपर्छ । सतह क्षेत्रफल निम्नानुसार हुनु आवश्यक छ :

- ३ वर्ग गज (२-६ वर्ग मि) प्रति घाइते ।
- घाइते वर्गीकरणको लागि न्यूनतम १० वर्ग गज (८.३ वर्ग मिटर) क्षेत्र चाहिने ।
- सामान्य एडभान्स मेडिकल पोष्टमा उपचारका लागि चाहिने ७५ वर्ग गज (६५ वर्ग मिटर)
- विशेष एडभान्स मेडिकल पोष्टमा उपचारका लागि चाहिने न्यूनतम क्षेत्र १५० वर्ग गज (१३० वर्ग मिटर)
- स्थानान्तरणका लागि पर्खने क्षेत्र ३० वर्ग गज (२६ वर्ग मिटर) आवश्यक हुन्छ । सामान्यतया एडभान्स मेडिकल पोष्टलाई चाहिने सालाखाला ८५ वर्ग गज (७३ वर्ग मिटर)

(आ) घाइते प्रवाह (Victim flow)

घाइतेहरूलाई स्ट्रेचरमा राखी समुचित वर्गीकरण क्षेत्रमा पठाउनु पर्छ । वर्गीकरण क्षेत्रमा एक पटकमा दुई जनाभन्दा बढी घाइते राख्नु हुँदैन ।

घाइतेहरूलाई तिनीहरूको अवस्थाअनुसार राता/पहेलो/हरियो/कालो टयाग लगाई दिनुपर्छ । क्रमसँग घाइते दर्ता गर्दै समुचित उपचार क्षेत्रमा पठाउनुपर्छ । जहाँ तिनीहरूलाई स्थानान्तरण क्षेत्रतर्फ पठाउनु पर्छ र त्यहाँ प्रस्थान भइसकेका घाइतेहरूको दर्ता गरिन्छ ।

२.३.६ विशेष एडभान्स मेडिकल पोष्टका लागि जनशक्ति (Personal for Standard AMP)

(अ) वर्गीकरण क्षेत्र (Triage/reception)

गम्भीर घाइते क्षेत्र (Acute)

- वर्गीकरण अधिकारी: सबैभन्दा बढी अनुभवी चिकित्सक (अनुभवको प्राथमिकता-इमर्जेन्सी फिजिसियन, एनेस्थेसियोलोजिस्ट सर्जन) । एक पटकमा एकजनालाई मात्र वर्गीकरण कार्यमा लगाउनु पर्छ ।
- सहयोगीको रूपमा एकजना नर्स वा प्राथमिक उपचारकर्ता ।
- दर्तागर्नको लागि प्रशासनिक सहयोगी (क्लर्क/नर्स/प्राथमिक उपचार कर्ता)

सामान्य घाइते क्षेत्र (Non-Areas)

- वर्गीकरण अधिकारी: सबैभन्दा अनुभवी नर्स, पारामेडिकल वा इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक
- सहयोगी प्राथमिक उपचारकर्ता
- प्रशासनिक सहायक

सामान्य एडभान्स मेडिकल पोष्टमा सबै घाइतेको वर्गीकरण एउटै टोलीले गर्छ । यस्तो टोलीमाथि उल्लेख भएको गम्भीर घाइते वर्गीकरण टोली अनुसार हुन्छ । वर्गीकरण क्षेत्रमा उपचार गरिदैन ।

(आ) उपचार केन्द्र (Treatment Areas)

गम्भीर घाइते उपचार (Acute Treatment)

१. गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धक दैवीप्रकोप क्षेत्रमा अनुभवी दक्ष पारामेडिकल ।
यदि पर्याप्त तालिम प्राप्त व्यक्तिहरू उपलब्ध भएमा एकजना अनुभवी चिकित्सकले जिम्मेवारी लिन सक्छन् । यी प्रबन्ध आपूर्ति, अन्य क्षेत्रसँग समन्वय, स्थानान्तरण व्यवस्था र रेडियो सञ्चारको व्यवस्था गर्न सक्षम हुनुपर्छ । यस व्यक्तिले एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रबन्धको रूपमा पनि कार्य गर्छ ।
२. रातो उपचार टोली: (Red Treatment Area)
 - टोली नेता: एनेस्थेसिया विज्ञ इमर्जेन्सी फिजिसियन वा दक्ष पारामेडिकल
 - नर्स
 - सहयोगीका रूपमा प्राथमिक उपचार कर्ता वा इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक
 - स्ट्रेचरमा घाइते ओसार्नेहरू:
३. पहेँलो उपचार टोली (Yellow treatment team)
 - टोली नेता: नर्स वा पारामेडिक
 - सहयोगीमा प्रथमिक उपचारकर्ता वा इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक स्ट्रेचरमा घाइते ओसार्नेहरू

सामान्य घाइते उपचार (Non Acute treatment)

४. हरियो उपचार टोली (Green treatment team)
 - टोली नेता: सबैभन्दा अनुभवी इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक
 - सहयोगीको रूपमा इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक वा प्राथमिक उपचारकर्ता
 - स्ट्रेचरमा घाइते ओसार्नेहरू
५. मृत (कालो, वर्गीकरण) घाइते क्षेत्र: जनशक्ति आवश्यक नपर्ने

(ई) स्थानान्तरण क्षेत्र (Evacuation Area)

१. नेता: पारामेडिक वा अनुभवी इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक, जसले निम्न कार्य गर्न सकोस्:
 - विरामीको स्वास्थ्य सुस्थिर रहेको लेखाजोखा गर्ने ।
 - उपकरणको सुरक्षाको लेखाजोखा गर्ने
 - स्थानान्तरणको प्राथमिकता अनुगमन गर्ने ।
 - विरामीलाई गाडीमा राखेको सुपरीवेक्षण गर्न
 - सङ्क्षिप्त स्कटिङ्ग प्रदान गर्ने ।
२. प्रशासनिक सहायक (Administration Clerk)
३. यातायात अधिकारी: अग्नि नियन्त्रण वा एम्बुलेन्स सेवाको वरिष्ठ अधिकृत ः एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रबन्धक र कमाण्ड पोष्टसँग समन्वय गर्ने

२.३.७ उपकरण (न्यूनतम आवश्यकता) (Minimum equipment requirement)

(अ) घाइते वर्गीकरण क्षेत्र (Triage area)

- क्षेत्र र अधिकारका लागि पहिचान सामग्री
- नवीकरण गर्ने टयाग
- क्लेरिकल (Clerical) उपकरण
- Trestles(चारवटा मात्र)
- प्रकाश व्यवस्था उपकरण
- Sphygmomano meter/ Stethoscope/ फल्यास लाइट/पन्जा

(आ) गम्भीर घाइते उपचार क्षेत्र (२५ जना विरामीलाई चाहिने परिणाम)

- क्षेत्र प्रबन्धकका लागि (प्रबन्धक लेखीएको रातो ज्याकेट) तथा प्रत्येक टोली नेताका लागि (रतो/पँहेलो पाखुरो फित्ता) पहिचान सामग्री
- प्रकाश व्यवस्था सामग्री
- Trestles
- स्ट्रेचर
- कम्बल
- Clerical उपकरण
- फाइगमोम्यानोमिटर/ स्टेथेस्कोप/फलासलाइट/ पञ्जा
- दैवीप्रकोप मेडिकल कीट, जस्मा निम्न उपकरण हुन्छ ।

निम्न सामग्री भएको Airway उपकरण:

- अक्सिजन
- Intubationसेट
- Trachostomyसेट
- Chest tubeसेट
- Ventilationव्याग

निम्न सामग्री भएको Cardio-vascular उपकरण:

- Infusion set + fluid
- Shockको उपचारका लागि औषधि
- MASTROUSERS

निम्न सामग्री भएको electrical/ pneumatic उपकरण:

- Suction
- Specialized light
- Cardio scope/ defibrillator
- Respirator
- ब्याट्री तथा जेनेरेटर

निम्न सामग्री भएको Dressing/ splintकीट:

- Compresses, bands
- Suture set
- Gloves(पञ्जा)
- एन्टिसेप्टिक
- Survival Blanket
- Splint(cervical collarsसमेत)

(इ) सामान्य घाइते उपचार क्षेत्र:

- विशेष प्रकाश सामग्री
- Dressing/ splint
- Clerical उपकरण
- स्ट्रेचर
- Sphygmomano meter/Stethoscope/flashlight/gloves

(ई) स्थानान्तरण क्षेत्र

- प्रकाश
- स्ट्रेचर
- Clerical उपकरण
- Sphygmomano meter/Stethoscope/flashlight/gloves

३. स्थानान्तरण व्यवस्थापन केन्द्र (Evacuation management centre):

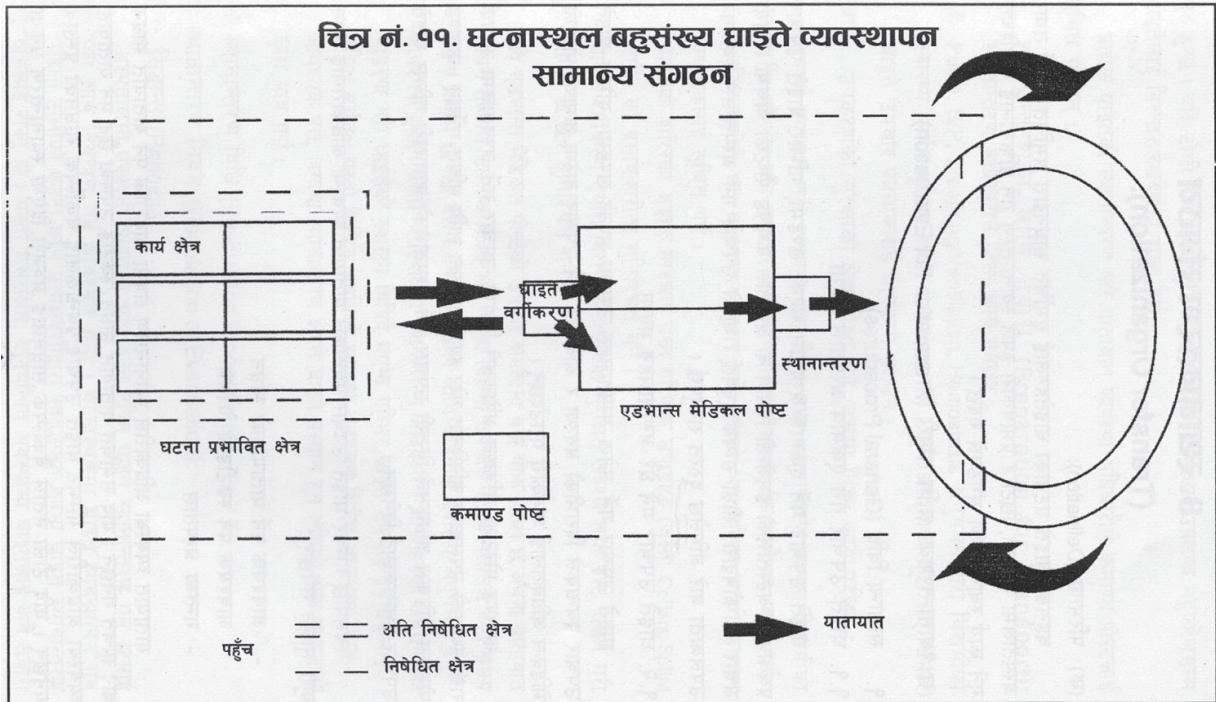
धेरै वटा घटना प्रभावित क्षेत्रहरू भएको दैवीप्रकोपको अवस्थामा प्रत्येक घटना क्षेत्रमा एउटा एडभान्स मेडिकल पोष्ट स्थापना गर्नु आवश्यकता हुन्छ र यी सबैलाई समन्वय गरेर घाइते स्थानान्तरण गर्न एउटा सगठन आवश्यक पर्छ । यदि प्रत्येक एडभान्स मेडिकल पोष्टले कुनै समन्वय नगरी घायतेलाई सोभै अस्पताल पठाउन थाल्यो भने अस्पतालले प्रभावकारी उपचार दिन सक्दैन ।

यस केन्द्रसंग समन्वय गरी यी सबै एडभान्स मेडिकल पोष्टहरूले घाइतेहरूलाई यस केन्द्रमा पठाउने छन्, जहाँ घाइतेहरूको स्वास्थ्य सुस्थिर राखि सुविधाजनक रूपमा स्थानान्तरण गरिने छ । यस केन्द्रलाई “फिल्ड अस्पताल” पोलि क्लिनिक, अर्को अस्पताल वा अन्य काम चलाउन संरचनामा सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यस स्थानान्तरण व्यवस्थापन केन्द्रले निम्न कार्य गर्ने छ :

- संलग्न सबै एडभान्स मेडिकल पोष्टबाट सबै घाइतेहरूलाई सङ्कलन गर्ने,
- घाइतेहरूको पुनः लेखाजोखा गर्ने
- घाइतेहरूको स्वास्थ्य सुस्थिर रहेको अनुगमन गर्ने र यसमा अझै सुधार गर्ने,
- घाइतेहरूलाई स्थानान्तरण गर्ने,

घ. फिल्ड व्यवस्थापन योजना (Field management Plan)

फिल्डमा बहुसंख्य घाइते अवस्थामा आवश्यकपर्ने सङ्गठन चित्र नं.११ मा देखाइएको छ

४. स्थानान्तरण सङ्गठन (Transfer Organization):

(क) परिभाषा (Definition):

बहुसंख्य घाइते घटनाका घाइतेहरूलाई समुचित साधनद्वारा समुचित र पूर्ण तयार अस्पतालमा सुक्षित, छिटो र प्रभावकारी रूपले स्थानान्तरण गर्ने प्रकृत्यालाई सुनिश्चित गर्ने कार्यलाई स्थानान्तरण सङ्गठनले गर्दछ ।

(ख) स्थानान्तरणको लागि तयारी (Preparation for evacuation)

१. सामान्य विधि (General procedures):

१.१ घाइते उपचार गर्न एक मात्र अस्पताल भएमा

घाइते उपचार गर्ने एक मात्र अस्पताल भएको खण्डमा, गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धक र अस्पतालको इमर्जेन्सी विभाग वा अस्पताल कमाण्ड पोष्टका बीचमा रेडियो सञ्चार वा फोनद्वारा सिधा सम्पर्क हुनुपर्छ । घाइते उपचार गर्ने अस्पतालले स्थानको उपलब्धता बारे अभिलेख दुरुस्त राख्नुपर्छ ।

१.२ घाइते उपचार गर्ने धेरै अस्पतालहरू भएमा

घाइते उपचार गर्ने अनेक अस्पतालहरू उपलब्ध भएको खण्डमा, गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धकले विरामीको अवस्था र आवश्यक पर्ने उपचार बारेमा कमाण्ड पोष्टको मेडिकल अधिकृतलाई जानकारी गराउँदछन् । कमाण्डपोष्टका मेडिकल अधिकृतले विरामी उपचार गर्ने अस्पतालमा सम्पर्क राखी स्थानको उपलब्धता सुनिश्चित गरेर स्थानान्तरणका लागि सूचित गर्ने छन् । कमाण्ड पोष्ट मेडिकल अधिकृतले विरामी उपचार गर्ने अस्पतालको जानकारी गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धकलाई दिनेछन् ।

त्यसपछि गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धकले यातायात व्यवस्था अधिकारीलाई निम्न कुरा सूचित गर्नेछन्

- आवश्यक पर्ने यातायातको साधन
- आवश्यक पर्ने स्कटिङ्गको किसिम
- गन्तव्य अस्पताल

यातायात व्यवस्था अधिकारीले स्थानान्तरण क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने यातायात साधनबारे सूचित गर्नेछन् । यदि सूचित यातायात साधन/स्कटिङ्ग उपलब्ध छैन भने यातायात व्यवस्था अधिकारीले गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धकलाई बैकल्पिक साधनको प्रस्ताव गर्नेछन् । यदि टोली नेताले बैकल्पिक साधनलाई मञ्जुरी दिएमा स्थानान्तरण प्रक्रिया सुरु हुन्छ । यदि टोली नेताले मञ्जुरी नभएमा समुचित साधन उपलब्ध नहुन्जेलसम्म घाइतेलाई निरन्तर रेखदेखमा राख्नुपर्छ ।

प्रत्येक घाइतेको स्थानान्तरणबारे यातायात व्यवस्था अधिकारीले कमाण्ड पोष्टलाई सूचित गर्ने छन् ।

२. स्थानान्तरणका लागि तयारी (Preparation for transport):

स्थानान्तरण अधिकारीले निम्न कार्य गर्नेछन्:

(अ) Pulse, B/P, Breathing/Ventilation, Hemostasis अनुगमन गरी विरामीको स्वास्थ्य स्थिति सुस्थिर रहेको लेखाजोखा गर्ने कुनै असमान्य कुरा भए गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धकलाई जानकारी गराउने ।

(आ) उपकरणको सुरक्षाको लेखाजोखा गर्ने, जसमा निम्न कार्य पर्दछन्:

- सम्पूर्ण टयुवहरू सहि स्थानमा छन् छैनन् तथा स्थानान्तरण क्रममा विरामीको शरीर हल्लिदा पनि टयुवहरू यथास्थानमा रहन सक्छन् कि सक्दैनन्, जाँच गर्ने, कमी कम्जोरी भए यथासम्भव सुधार गर्ने, नसक्ने भए गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धकलाई सूचित गर्ने
- घाइतेको शरीरका अङ्गहरू निश्चल राख्न गरिएको उपायहरू (जस्तै: Collars, splint आदि) को प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्ने
- घाइते वर्गीकरण सामान्यतय विरामीको शरीरमा सुरक्षित तवरले तथा प्रष्ट देखिने गरी रहेको छ छैन सुनिश्चित गर्ने ।

यदि एडभान्स मेडिकल पोष्टको उपचार क्षमताका बढी बोझ परेको छ अथवा यातायात साधन तत्काल उपलब्ध छैनन् भने अथवा विरामी उपचार गर्ने अस्पतालले केही समय पर्खन भनेको छ भने यस सीमित अवधिको लागि घाइतेको स्वास्थ्य अनुगमन गर्नु आवश्यक हुन्छ। यस्तो परिस्थितिमा स्थानान्तरण अधिकारीले घाइतेहरुको अनुगमनको व्यवस्था गरी घाइतेको स्वास्थ्य विग्रदै गएमा गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धकर्ता सूचित गर्छन्। यस्तो सीमित अवधिको स्वास्थ्य अनुगमन विशेष अवस्थामा मात्र आवश्यक पर्छ। अन्यथा स्थानान्तरण क्षेत्रले घाइते प्रस्थान हुनु अधिको चेक प्वाइन्टको काम मात्र गर्छ।

(ग) स्थानान्तरण बधि (Evacuation Procedures):

१. स्थानान्तरण नियम (Regulation of Evacuation):

१.१ सिद्धान्त (Principle)

आपत्कालीनमा एककासी घाइतेको चाप बढ्न नदिन घाइते स्थानान्तरण गर्ने दरलाई कडाईका साथ नियन्त्रण गर्नु आवश्यक हुन्छ। घटना स्थलमा घाइते व्यवस्थापन गर्न पुग्ने पहिलो टोलीको एउटा काम प्रत्यक्षदर्शीद्वारा स्वतः स्फुर्त रूपमा घाइते स्थानान्तरण गर्ने कामलाई रोक्नु हो। यस्तो असुरक्षित, अनियन्त्रित अवस्थामा घाइतेलाई कुनै तयारी विनाको अस्पतालमा अव्यस्थित स्थानान्तरण गर्दा घाइतेकै जीवन जोखिममा पर्दछ तथा यसले बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापन प्रणाली लागू गर्न व्यवधान पुऱ्याउँछ।

१.२ नियम (Rules)

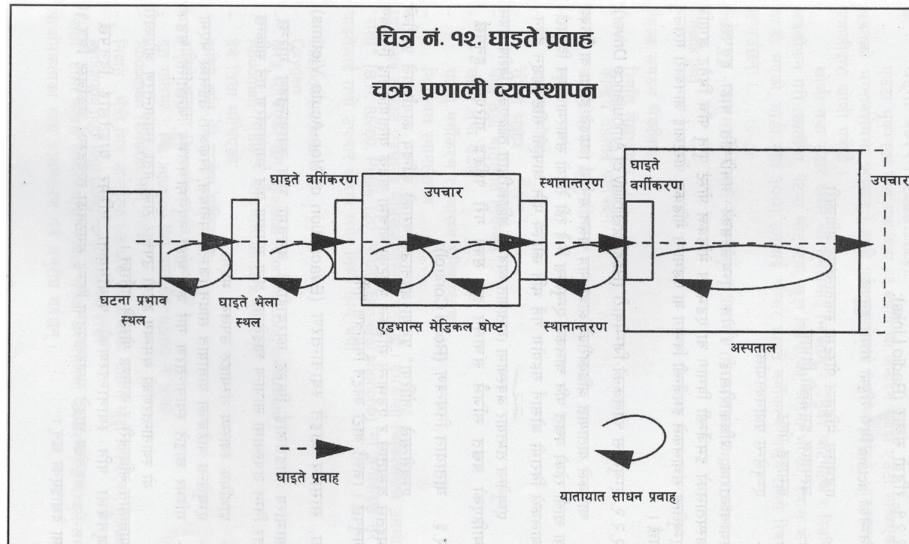
निम्न प्रकृया पूरा नभई कुनै पनि घाइतेलाई एडभान्स मेडिकल पोष्टबाट अस्पतालतर्फ पठाउनु हुँदैन:

- घाइतेको स्वास्थ्य स्थिति सम्भव भएसम्म सुस्थिर भएको,
- स्थानान्तरणका लागि घाइतेलाई प्रयाप्त उकरणको व्यवस्था भएको,
- घाइते उपचार गर्ने अस्पताल सही रूपमा सूचित रहेको र घाइते उपचार गर्न तयार रहेको,
- सम्भव भएसम्म सबभन्दा राम्रो यातायात साधन र स्कर्टिङ्ग उपलब्ध रहेको।

२. घाइतेको प्रवाह नियन्त्रण (Control of Victim Flow):

२.१ “नोरिया” सिद्धान्त (The Noria Principle):

विरामीको परिचालन (हिँडेर वा स्टेचर वा यातायात साधन जेबाट भए पनि) “एकतर्फी” दिशामा कुनै बाटो नकाटेर गरिनुपर्छ। घटना प्रभाव क्षेत्रबाट घाइते भेला स्थलसम्म, घाइते भेलास्थलबाट एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रवेशद्वारसम्म, एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रवेशद्वारबाट उपचार क्षेत्रसम्म, उपचार क्षेत्रबाट अस्पतालको घाइते ग्रहण क्षेत्रबाट समुचित उपचार क्षेत्रसम्म घाइतेहरूलाई एकतर्फी एउटा सानो वृत्ताकार रूपमा ओसारनु पर्छ। (हेर्नुहोस् चित्र नं.१२)

बहुसंख्य घाइते घटनामा प्रत्येक घाइतेका लागि एउटा यातायात साधन उपलब्ध गराउन सम्भव हुँदैन । तसर्थ, प्रत्येक यातायात साधनले आफ्नो सीमित साधनलाई तहगत रूपमा एक तहबाट अर्को तहसम्म विरामी ओसार्न चक्र प्रणाली अपनाउनु पर्छ । विभिन्न तहमा स्थानान्तरण प्रक्रिया प्रभावकारी बनाउन चक्र प्रणाली “एकतर्फी” भएको सुनिश्चित हुनुपर्छ ।

यो एउटा तहदेखि अर्को तहसम्म यातायात चक्र प्रणालीलाई सन् १९९६ मा प्रथम विश्वयुद्धको फ्रान्समा भएको युद्ध क्रममा “नोरिया” नामाकरण गरिएको थियो । “नोरिया” ल्याटिन शब्द हो । जसको अर्थ हुन्छ, चक्र (Wheel)

२.२ एम्बुलेन्स यातायात नियन्त्रण (Ambulance traffic control):

निर्वाह र प्रभावकारी एम्बुलेन्स यातायात सञ्चालन गरिनु पर्दछ ।

२.२.१ रेडियो सञ्चार (Radio Links)

- नियमका actars बीच रेडियो सञ्चार हुनुपर्छ,
- एडभान्स मेडिकल पोष्टमा स्थानान्तरण अधिकारी,
- अस्पताल इमर्जेन्सी विभाग,
- कमाण्ड पोष्ट,
- एम्बुलेन्स प्रधान कार्यालय ।

स्थानान्तरण अधिकारीलाई प्रत्येक एम्बुलेन्सको अवस्थिति थाहा हुनुपर्छ । अस्पताल इमर्जेन्सी विभाग वा एडभान्स मेडिकल पोष्ट पुग्नु ५ मिनेट अगाडि एम्बुलेन्स संचालकले इमर्जेन्सी विभाग वा एडभान्स मेडिकल पोष्टलाई जानकारी गराउनु पर्छ ।

२.२.२ एम्बुलेन्स चालकको जिम्मेवारी (Responsibility of Ambulance driver)

चालकले यातायात अधिकारीको आज्ञा मात्र पालन गर्नु पर्छ । घाइते हाल्दा वा भिक्दा वा खाली राखेको वखत पनि चालकले एम्बुलेन्सभित्रै रही रेडियो सञ्चारमा ध्यान दिनुपर्छ । चालकले विरामी ओसार्न सहयोग गर्ने भनी कहिले पनि आफ्नो सिट छाड्नु हुँदैन ।

एम्बुलेन्स तम्तयार अवस्थामा (यातायात व्यवस्था अधिकारीद्वारा तोकिएको) विशेष क्षेत्रमा चाहिएको वखतमा सजिलै सञ्चालन हुनसक्ने गरी पार्किङ्ग गरिएको हुनुपर्छ ।

२.३ यातायात नियन्त्रण (Road control)

एम्बुलेन्स “नोरिया” प्रक्रिया अपनाएर यसको केन्द्रीय कार्यालयले प्रहरीको मद्दतले अस्पताल र एडभान्स मेडिकल पोष्टका बीचमा सडक यातायातलाई निन्त्रण गर्नुपर्छ । (जस्तै, बाटो काट्न नियन्त्रण गर्ने)

(घ) सामान्य घाइते स्थानान्तरण (Evacuation of non acute victims)

सामान्य घाइतेलाई फिल्ड कारबाहीको अन्त्यमा मात्र स्थानान्तरण गरिन्छ, तर निम्न अवस्थामा सामान्य घाइतेलाई अन्य समयमा पनि स्थानान्तरण गर्न सकिन्छ ।

- प्राथमिक स्वास्थ्य संस्थाहरू उपलब्ध भएमा,
- एम्बुलेन्स बाहेकका यातायात साधन (जस्तै, मिनबस, पिकअप) उपलब्ध भएमा,
- गम्भीर घाइते स्थानान्तरण गर्न कुनै बाधा नपुगेमा, (समय, जनशक्ति, सडक)

यो स्थानान्तरणको समन्वय हरियो उपचार टोली नेता, स्थानान्तरण अधिकारी, यातायात अधिकारी र कमाण्ड पोष्टले गर्नेछ ।

जुन बेला पनि स्थानान्तरणको प्राथमिकता गम्भीर घाइतेलाई दिनुपर्छ ।

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनमा फिल्ड सङ्गठनका तत्वहरूको चेकलिष्ट चित्र १३ मा देखाएका छन् ।

(ड) घटना अध्ययन (Case Study):

एउटा भूकम्पका बेला एकजना ३३ वर्षीय जनार्दन सुवेदी एउटा भत्किएको भवनको भग्नावशेषमा फस्छन् । हामी यस घाइतेलाई बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापन प्रणालीद्वारा खोजी गर्नेछौं ।

खोजी तथा उद्धार टोलीले सुवेदीलाई भिक्छन् र उनको चोटपटक र स्थिति अवलोकन गरी (छातिमा, पेटमा चोटपटक, खुट्टा किचिएको, चेतना भएको, श्वास फेर्न गाह्रो भएको, नाडीको गति १००) उनलाई गम्भीर घाइते वर्गीकरण गर्छन् (रातो रिबन लगाउँछन्)

चित्र नं.१३- बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली (MCM-Field Organization Checklist)

फिल्ड सङ्गठन चेकलिष्ट

- स्थिति लेखाजोखा,
- केन्द्रीय तहलाई प्रतिवेदन,
- कार्य क्षेत्रहरूको पूर्व-पहिचान,
- सुरक्षा,
- कमाण्ड पोष्ट,
- रेडियो सञ्चार,
- भीड तथा यातायात नियन्त्रण,
- खोजी तथा उद्धार,
- घाइते वर्गीकरण र स्वास्थ्य सुस्थितिकरण,
- नियन्त्रित स्थानान्तरण ।

घाइते तत्काल एडभान्स मेडिकल पोष्टमा पठाइयो । इमर्जेन्सी चिकित्सकले उनलाई “रातो” (BP85/60 pulse 120, RR20, Bilateral shonche) मा वर्गीकरण गरे । घाइतेलाई रातो उपचार क्षेत्रमा लगेर निम्न कार्य भयो ।

- Infusion (IV lines x 2)
- Oxygen
- करङ्ग भाँचिएको छैन, Bilateral Rhonchi (Lung contusion)
- Abdomen(भूँडी): अलिअलि tenseदुखाई युक्त
- दाहिने खुट्टा धेरै ठाउँमा भाँचिएको
- दाहिने खुट्टामा Dorsalis pedis pulseछैन ।
- द्रूत गतिमा २ लि. Infusion दिए पनि B/P, 85/60 नै रहेको
- Abdomen Tension भन् बढेको
- निदान: भूँडी भित्र आन्तरिक रक्तश्राव भएको शङ्का, दाहिने खुट्टा किचिएको, (Crush syndrome right leg) Lung contusionको शङ्का
- “रातो” टोली नेताले शल्यक्रियाको सुविधा भएको अस्पतालमा उपकरणयुक्त एम्बुलेन्समा प्राथमिकताका साथ हस्तान्तरण गर्न अनुरोध गर्दछन् ।

गम्भीर उपचार प्रबन्धकले

- घाइतेको स्थिति र “रातो” टोली नेताको अनुरोधअनुसार कमाण्ड पोष्टलाई समुचित अस्पतालको पहिचानका लागि अनुरोध गर्छन् ।
- एम्बुलेन्स र स्कर्टिङ्का लागि यातायात अधिकारीसँग सम्पर्क गर्छन् । दैवीप्रकोप स्थलबाट १० कि.मि. टाढा एउटा अस्पताल पहिचान हुन्छ, जहाँ अपरेसन कक्ष र शल्यक्रिया टोली तत्काल उपलब्ध हुन सक्छ । स्थानान्तरण अधिकारीले घाइतेलाई सुरक्षित रूपमा एम्बुलेन्समा राखी अस्पताल पठाउँछन् ।

समायानुक्रमः

समय + ०	घटना
समय + ०२ मिनेट	चेतावनी
समय + ०५ मिनेट	घटना स्थलमा पहिलो टोली
समय + १५ मिनेट	घाइते अवस्थित थाहा हुन्छ
समय + १८ मिनेट	घाइते एडभान्स मेडिकलपोष्ट प्रवेशद्वारमा
समय + २० मिनेट	घाइते “रातो” उपचार क्षेत्रमा
समय + ३० मिनेट	स्थानान्तरणको निर्णय
समय + ३८ मिनेट	घाइते एम्बुलेन्समा
समय + ४५ मिनेट	घाइते अस्पताल
समय + ५५ मिनेट	घाइते अपरेशन कक्षमा

यस समय क्रमले बहुसङ्ख्या घाइते घटना घोषित हुनेवित्तिकै एडभान्स मेडिकल पोष्ट परिचालन भएको धारण लिएको छ ।

यस दृश्यावलीले घाइतेहरूको चोटपटकको आधारमा तिनीहरूको स्वास्थ्यमा द्रुत रूपले सुस्थिर पार्ने तथा समुचित अस्पतालमा स्थानान्तरण गर्ने आवश्यकतालाई जोड दिएको छ । स्वास्थ्य सुस्थिर पार्ने भन्नाले Infusion दिने र Immobilize गर्ने मात्र नभई घाइतेको स्वास्थ्य स्थिति बिग्रन नदिनु तथा सुधार्दै लैजानु पनि हो ।

यस दृश्यावलीमा घाइते घटना भएको २० मिनेट पछि स्वास्थ्य स्थिति सुस्थिर राख्ने उपचार पाएको छ । यदि उसलाई भग्नाविधेयबाट भिक्नेवित्तिकै सोभै अस्पताल पठाएको भए ३१ मिनेटपछि मात्र स्वास्थ्य सुस्थिर राख्ने उपचार पाउने थियो ।

उदाहरणः

१५ मिनेट	(घटना भएदेखि घाइतेको अवस्थिति थाहा हुन)
+ ०५ मिनेट	(एम्बुलेन्स प्रस्थान)
+ ०७ मिनेट	(अस्पतालमा आगमन)
+ ०२ मिनेट	(घाइते वर्गीकरण)
+ ०२ मिनेट	(उपचार सुरु)
जम्मा ३१ मिनेट	

घाइतेलाई स्वास्थ्य सुस्थिर नगरी तत्काल स्थानान्तरण गर्दा अभै बढी शारीरिक नोक्सानी हुनसक्छ ।

५. अस्पताल सङ्गठन (Hospital Organization)

क. परिचय (Introduction)

यस अध्यायले बहुसंख्य घाइते घटनाको अस्पतालमा व्यवस्थापन गर्न लागू गर्नुपर्ने सङ्गठनका बारेमा व्याख्या गरेको छ। यस सङ्गठनले पूर्व स्थापित र परिष्कृत विधि उपयोग गर्छ, जसले गर्दा :

- उपलब्ध साधन स्रोत (मानव तथा अन्य सामग्री) को सक्रिय परिचालन र व्यवस्थापन हुन्छ।
- अस्पताल-पूर्वको सङ्गठनसँग समन्वय हुन्छ।
- भर्ना भएका विरामी र घाइते प्रवाहको व्यवस्थापन हुन्छ।
- उपचार व्यवस्थापन हुन्छ।
- माथिल्लो निकाय तथा घाइतेका नातेदारहरू सुसूचित भइरहन्छ।

यस्तो सङ्गठनलाई समयमै लागू गर्ने कुरालाई नकार्न सकिन्न र पूर्वतयारी चरणका क्रियाकलाप आवश्यक पर्दछ, जसमा निम्न का हुन्छन्।

- अस्पतालमा बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन विशेष योजनाको मस्यौदा, जुन अस्पताल दैवीप्रकोप व्यवस्थापन योजना तथा बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजनाको एउटा अंश हुन्छ।
- सम्बन्धित व्यक्ति तथा क्षेत्र (अस्पताल कर्मचारी, स्वास्थ्य मन्त्रालय, प्रहरी, अग्नि नियन्त्रक, राष्ट्रिय दैवीप्रकोप कार्यालय) लाई उक्त अस्पतालमा बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन विशेष योजना वितरण।
- अस्पताल तथा बहु-निकाय क्षेत्रको तहमा योजनाको नियमित परीक्षण सुधार।

कुनै पनि समयमा कुनै पनि अस्पतालले यसको क्षमताअनुसार बहुसंख्य घाइते घटनाको व्यवस्थापन गर्न सक्नुपर्छ।

(ख) अस्पताल बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन योजनाको क्रियाकलाप (Activation of hospital mass casualty management plan)

१. चेतावनी प्रक्रिया (Alerting Process)

चलान केन्द्रबाट आएको चेतनावनी सन्देश (हटलाइन तथा रेडियोमार्फत) सोभै अस्पतालको इमर्जेन्स विभागमा सञ्चार गर्नुपर्छ। यो सन्देश ड्युटीमा रहेका चिकित्सक वा नर्सले व्यक्तिगत रूपमा प्राप्त गर्नुपर्छ।

प्रशासकीय अधिकारी (अस्पताल प्रशासक, अस्पताल निर्देशक) को सहयोगमा अस्पताल बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन योजना क्रियाशील गर्ने निर्णय गरिन्छ। यसैबेला अस्पतालमा टेलिफोन अपरेटर सूचिमा भएका व्यक्तिहरूलाई सूचित गर्न थाल्दछन्।

२. परिचालन (Mobilization)

२.१ अस्पताल दैवीप्रकोप व्यवस्थापन मोबाइल टोली (Hospital Mobile Disaster Team)

घटना क्षेत्र २० मिनेटको दुरी भित्र छ भने अस्पताल दैवीप्रकोप मोबाइल टोली तत्काल घटनास्थलतर्फ प्रस्थान गर्नुपर्छ। यदि घटना क्षेत्र २० मिनेटको दूरीभन्दा टाढा छ भने अस्पताल दैवीप्रकोपमोबाइल टोली जिल्ला स्वास्थ्य टोलीको अनुरोधमा मात्र घटनास्थलतर्फ प्रस्थान गर्छ।

धेरै घाइते हुने विशेष परिस्थितिमा (जस्तै हवाई मैदान दुर्घटना, पानी जहाजमा आगलागी, अस्पताल दैवीप्रकोप मोबाइल टोली स्वचालित रूपले घटनास्थलतर्फ प्रस्थान हुनुपर्छ।

२.२ अस्पताल कर्मचारी (Hospital staff)

२.२.१ महत्वपूर्ण कर्मचारी (Key staff)

केही महत्वपूर्ण कर्मचारी (अस्पताल, प्रशासक, मेडिकल सुपरिटेन्डेन्ट, मेट्रोन, स्टोरकिपर, अस्पताल फर्मासिष्ट, हाउसकिपर, लाउन्ड्री कर्मचारी र सबै अन्त-कल कर्मचारी) तत्काल अस्पतालमा हाजिर हुनुपर्छ।

२.२.२ थप सहयोगी कर्मचारी (Reinforcement staff)

अस्पताल कर्मचारीको आन्तरिक परिचालन इमर्जेन्सी विभागका कर्मचारी घटनास्थलतर्फ जाने भएकोले तिनका स्थानमा अस्पतालका अन्य कर्मचारी खटाउनु पर्छ ।

महत्वपूर्ण विभागहरू अर्थात् इमर्जेन्सी विभाग, सर्जरी, अपरेशन कक्ष, प्रयोगशाला, एक्सरे, आइ.सि.यु. मा थप कर्मचारी खटिनुपर्छ तथा विशेष कर्मचारी जस्तै भान्सा, लाउन्डी, मर्मत सम्भार, स्टोर, सुरक्षा र टेलिफोन अपरेटरमा कार्यरतलाई बोलाउनुपर्छ । प्रभावकारी सेवा प्रदान गर्न थप कर्मचारी खटाउने कार्य नियोजित र तिनको खटनपटन युक्तिसंगत तथा बढी आवश्यक पर्ने क्षेत्र (जस्तै इमर्जेन्सी विभाग, अपरेशन कक्ष) मा हुनुपर्छ । यसले बहुसंख्य गर्न पर्याप्त कर्मचारी रहेको सुनिश्चित हुन्छ ।

२.३ अन्य क्षेत्रसँग समन्वय (Co-ordination with other sectors)

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजनाअनुसार अस्पतालले निम्न क्षेत्रहरूसँग समन्वय गर्नेछ ।

२.३.१ प्रहरी (Police)

दैवीप्रकोप घोषणा हुनासाथ पर्याप्त प्रहरी बल अस्पताल पुग्ने प्रावधान बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन राष्ट्रिय कार्य योजनामा हुनुपर्छ । यो प्रहरी बलले अस्पतालको सुरक्षा तथा विशेष गरी रिसेप्सन क्षेत्र र अस्पताल प्रवेशद्वारमा सुरक्षा दिनुपर्ने छ ।

दैवीप्रकोप भएको १५ मिनेटभित्र पनि प्रहरी बल अस्पतालमा आइपुगेन भने टेलिफोन अपरेटरले चलान केन्द्र, आपत्कालीनकारवाही केन्द्र वा केन्द्रीय प्रहरी कार्यालयलाई सूचित गर्नुपर्छ ।

२.३.२ रेडक्रससँग समन्वय (Co-ordination with Redcross)

रेडक्रस कार्यालयले अस्पतालमा विशेष तालिम प्राप्त स्वयम्सेवी टोली पठाउने छ । यस्ता दुईवटा टोली हुनेछन् । एउटा टोली अस्पतालको इमर्जेन्सी विभागमा तथा अर्को टोली जहाँ आवश्यकता हुन्छ त्यही खटाउन सकिने छ ।

२.३.३ रेडियो अपरेटर (Radio-operator)

रेडियो अपरेटरले अस्पताल प्रशासकलाई जानकारी गराउँछ र निर्देशनअनुसारका उपकरण सम्बन्धित ठाउँमा पठाउँछन् । दैवीप्रकोप घोषणा भएको ३० मिनेटभित्र पनि माथि उल्लेखित टोलीहरू अस्पताल आइपुगेन भने अस्पताल प्रशासकले सोभै वा आपत्कालीनकारवाही केन्द्रमार्फत रेडक्रस कार्यालय र रेडियो सङ्गठनमा सम्पर्क गर्नुपर्छ ।

३. अस्पताल कमाण्ड पोष्ट (Hospital Command Post)

बहुसंख्य घाइते घटनाका बखत प्रत्येक अस्पतालमा एउटा कोठा अस्पताल कमाण्ड पोष्टका लागि छुट्याउनुपर्छ । यो कोठा रेडियो सञ्चार र टेलिफोन उपकरणको सुसज्जित हुनुपर्छ वा रेडियो र टेलिफोन सञ्चार तत्काल सञ्चालन गर्ने समुचित संयोजन हुनुपर्छ । अस्पताल कमाण्ड पोष्ट निम्न व्यक्तिहरूको संलग्नतामा गठन हुन्छ ।

- अस्पताल प्रशासक
- मेडिकल सुपरिटेन्डेन्ट
- मेट्रन
- सेक्रेटरी
- प्रवक्ता (परिवार तथा सञ्चार माध्यमसँग समन्वयका लागि)

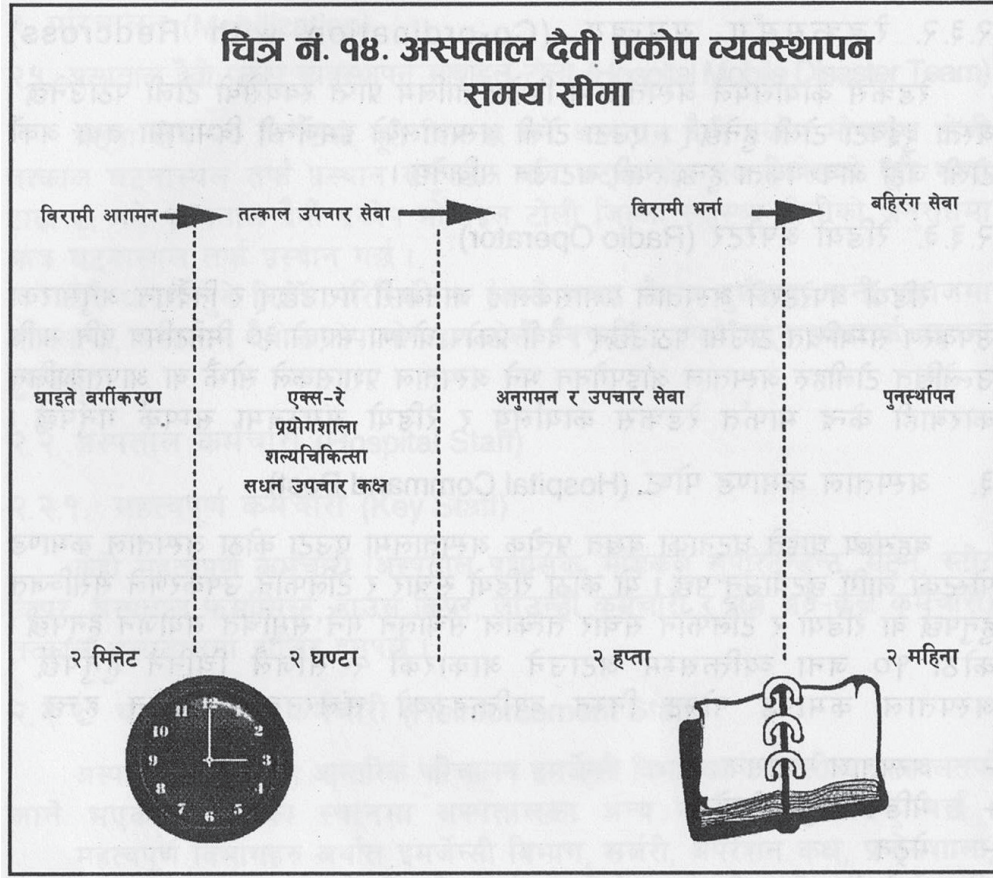
४. घाइते उपचार गर्ने स्थान र सुविधाको तयारी (Clearance of receiving facility)

बहुसंख्य घाइते घटनाका घाइतेहरूलाई अस्पताल भर्ना गर्न शैयाहरूउपलब्ध हुनुपर्छ । अस्पताल कमाण्ड पोष्टले तत्काल पूर्व स्थापित विधि अनुसरण गर्दै भर्ना भएका अन्य विरामी हटाउन सकिन्छ भने हटाउन थाल्नुपर्छ ।

५. अस्पतालको उपचार क्षमताको अनुमान (Estimate of Hospital Care Capacity)

अस्पतालको विरामी उपचार गर्ने क्षमता उपलब्ध शैयामा मात्र नभई यसले सेवा दिन सक्ने क्षमतामा निर्भर हुन्छ ।

धेरै चोटपटक लागेका घाइतेहरू हुने बहुसंख्य घाइते घटनामा उपचार दिने अस्पतालले सबैलाई शल्यक्रिया र सघन उपचार सेवा पुऱ्याउँन अस्पतालको क्षमता नपुगनु सबैभन्दा ठूलो कठिनाई हो । (हेर्नुहोस् चित्र नं.१४)

शरीरका धेरै अड्गमा चोटपटक लागेका घाइतेलाई कम्तीमा २ घण्टाभित्र शल्यक्रिया सुविधा उपलब्ध हुनुपर्छ । उपयोगी अपरेशन कक्ष (जसमा कक्षको उपलब्धताका साथै सर्जन, एनेस्थेतिस्ट र उपकरणको उपलब्धता पनि पर्दछ) को सङ्ख्याको शल्य चिकित्सा सेवाको क्षमताका साथै अस्पतालको उपचार सेवा प्रदान गर्ने क्षमताको निधो गर्दछ । यदि कुनै अस्पतालमा ३ वटा उपयोगी अपरेशन कक्ष छन् र त्यहाँ तत्काल शल्य क्रिया गर्नु आवश्यक भएका १२ जना “रातो” वर्गीकृत घाइते आइपुगेका छन् भने अस्पताल सरदर प्रति २ घण्टा ३ जनालाई उपचार दिन सक्छ । तसर्थ यी १२ जना घाइतेमध्ये ३ जनाले अस्पताल आइपुगेको ५ घण्टा पछि मात्र अपरेशन कक्षमा प्रवेश पाउँन सक्छन् । यस्तो अवस्थामा तिनीहरूको स्वास्थ्य सुस्थिर राख्न तिनले सघन उपचार पाउँन सकेनन् भने तिनीहरूको जीवन नै खतरामा पर्नेछ ।

यस्ता कमजोरीलाई ध्यानमा राखेर यी घाइतेहरूलाई छोटो समयमा नै समुचित उपचार प्रदान गर्न सक्ने अस्पतालतर्फ स्थानान्तरण गर्नु बढी प्रभावकारी हुन्छ । यस्तो परिस्थितिमा अस्पताल कमाण्ड पोष्टले फिल्ड कमाण्ड पोष्टलाई आफूले “रातो” वर्गीकृत धेरै बढी घाइतेलाई सेवा दिन नसक्ने हुनाले अन्य अस्पतालमा पठाउन अनुरोध गर्दै सूचित गर्नु अभै राम्रो हुन्छ ।

ग. घाइतेहरू ग्रहण गर्ने स्थान (Reception of Victims)

१. अवस्थित (Location)

घाइते ग्रहण गर्ने स्थानमा अस्पतालद्वारा घाइते वर्गीकरण कार्य सञ्चालन गरिन्छ । यसका लागि निम्न सुविधा उपलब्ध हुनुपर्छ ।

- एम्बुलेन्सबाट घाइते ओराल्ने क्षेत्रसँग सोभै पहुँच भएको,
- घेरिएको/ छेकिएको क्षेत्र,
- प्रशस्त प्रकाश अवस्था,

- प्रमुख उपचार क्षेत्र जस्तै इमर्जेन्सि विभाग, शल्यचिकित्सा, सघन उपचार कक्षसम्म सजिलै पहुँच भएको । अस्पताल पूर्वको घाइते व्यवस्थापन कार्य प्रभावकारी भएमा अस्पताल आइपुग्ने घाइतेहरूको प्रवाह नियन्त्रण हुन्छ, फलस्वरूप अस्पतालमा घाइते वर्गीकरण हुनासाथ घाइतेलाई समुचित उपचार कक्षमा पठाउन सकिन्छ । तर अस्पताल पूर्वको घाइते व्यवस्थापन कार्य हुन नसकेमा ठूलो सङ्ख्यामा अनियन्त्रित रूपले घाइतेहरू अस्पताल आइपुग्छन् । तिनलाई अस्पतालमा वर्गीकरण गरेर उक्त क्षेत्रँग जोडिएको एउटा ठूलो कोठामा राखि स्वास्थ्य सुस्थिर पार्ने तथा अनुगमन गर्ने कार्य पश्चात्मात्र सम्बन्धित उपचार कक्षमा पठाउनु पर्ने हुन्छ । यस्तो स्थितिले अस्पतालको क्षमतालाई नै तहसनहस पारिदिन्छ ।

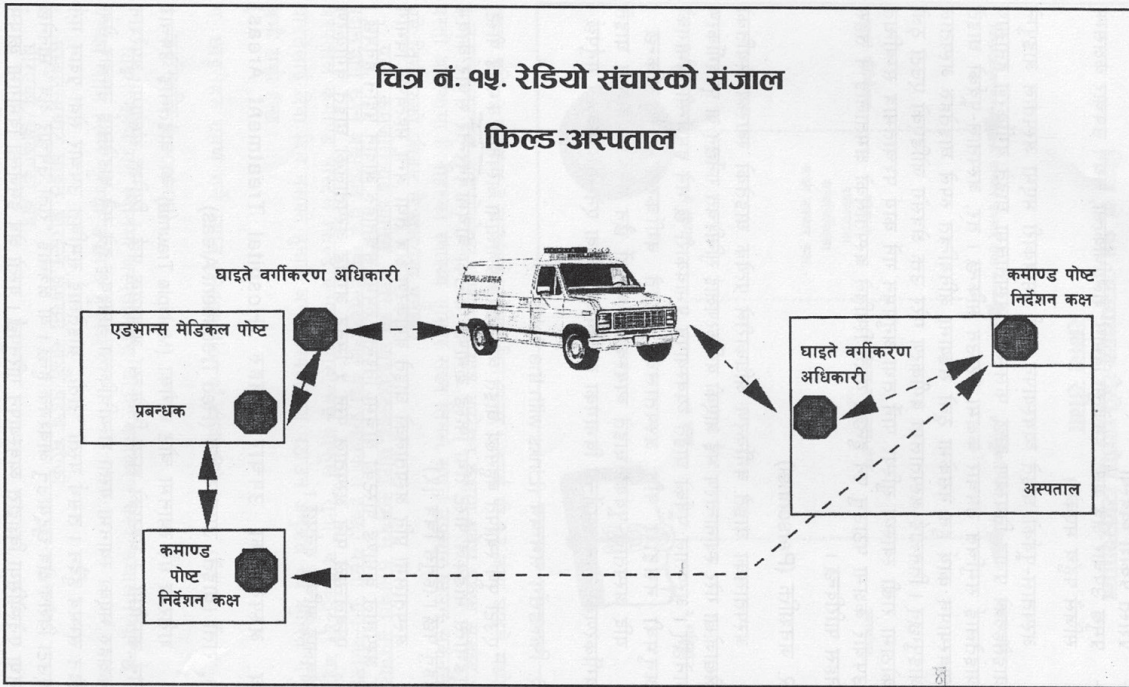
२. जनशक्ति (Personnel)

अस्पतालका घाइते वर्गीकरण अधिकारीले प्रत्येक घाइतेको स्वास्थ्य स्थिति लेखाजोखा गरेर स्थानान्तरण भई आएको वर्गीकरणलाई सुनिश्चित गर्नेछन् वा पुनःवर्गीकरण गर्नेछन् । अस्पताल पूर्वको घाइते व्यवस्थापन प्रभावकारी छ भने इमर्जेन्सि विभागको अनुभवी नर्सद्वारा पनि अस्पतालको घाइते वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

यदि अस्पताल पूर्वको घाइते व्यवस्थापन भरपर्दो छैन भने अस्पतालमा घाइते वर्गीकरणको काम इमर्जेन्सी विभागका दक्ष चिकित्सक वा एनेस्थेसियाविज्ञले गर्नुपर्छ ।

३. फिल्डसँग समन्वय (Links with the field)

एउटा पूर्ण स्थापित बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीमा अस्पताल कमाण्ड पोष्ट, एडभान्स मेडिकल पोष्ट तथा फिल्ड कमाण्ड पोष्टका बीचमा निरन्तर सञ्चार कायम रहनुपर्छ । (हेर्नुहोस् चित्र नं. १५)

अस्पतालमा पनि अस्पतालको घाइते वर्गीकरण क्षेत्र तथा अन्य महत्वपूर्ण विभाग र अस्पताल कमाण्ड पोष्टका बीच निरन्तर रूपमा सूचनाहरू आदान प्रदान हुनुपर्छ ।

एम्बुलेन्सले पनि अस्पताल पुग्नु ५ मिनेट अगाडि अस्पतालको घाइते वर्गीकरण क्षेत्रलाई सूचित गर्नुपर्छ ।

घ. अस्पतालका उपचार क्षेत्रहरू (Hospital Treatment Areas)

१. रातो (घाइते) उपचार क्षेत्र (Red Treatment Areas)

शरीरका धेरै स्थानमा चोट लागेका (Multiple Trauma) का घाइतेलाई उपचार गर्न कम्तीमा २ घण्टाको शल्य चिकित्सा आवश्यक पर्दछ। सीमितसङ्ख्यामा अपरेशन कक्षहरू भएका स्थानमा यस्ता शल्यचिकित्सा आवश्यक हुने सबै घाइतेलाई उपचार सेवा दिन सम्भव हुँदैन। तसर्थ यस्ता “रातो” घाइतेलाई समुचित सेवा प्रदान गर्न एउटा विशेष क्षेत्र छुटयाउनु आवश्यक हुन्छ। यो क्षेत्रलाई “रातो उपचार क्षेत्र” भनिने छ, तथा एनेस्थेसिया विज्ञद्वारा व्यवस्थापन गरिनुपर्छ। यस्तो क्षेत्र इमर्जेन्सी विभागमा कायम गर्नु उपयुक्त हुन्छ, किनभने त्यहाँ गम्भीर उपचार गर्ने उपकरण लगायत साधन सम्पन्न हुन सक्छ।

२. पहिलो उपचार क्षेत्र (Yellow Treatment Areas)

पहेलो वर्गीकरण गरिएको घाइतेहरू वर्गीकरण गर्नेवित्तिकै सर्जिकल वार्डमा पठाउनु पर्छ। यस वार्डलाई यसै प्रयोजनका लागि तयार गरिन्छ। यो क्षेत्र अस्पतालको फिजिसियनद्वारा व्यवस्थापन गरिनुपर्छ।

घाइतेको स्वास्थ्य स्थिति निरन्तर अनुगमन गरेर पुनः लेखाजोखा तथा स्वास्थ्य सुस्थिर राख्ने कार्य गर्नुपर्छ। यदि घाइतेको स्वास्थ्य स्थिति विग्रदै गएमा उसलाई “रातो” क्षेत्रमा स्थानान्तरण गरिनुपर्छ।

३. हरियो उपचार क्षेत्र (Green Treatment Area)

हरियो वर्गीकरण गरिएको घाइतेलाई रातो र पहेलो घाइते उपचार गर्ने मुख्य अस्पतालमा नपठाई अन्य स्वास्थ्य संस्था वा चिकित्समा पठाउनु पर्छ र तर अस्पताल पूर्वको घाइते व्यवस्थापन प्रणाली असफल भएमा धेरै “हरियो” घाइतेहरू अस्पतालमै आइपुग्छन्। तसर्थ यस्ता घाइतेहरूका लागि एउटा प्रतिक्षा क्षेत्रको बन्दोबस्त गर्ने प्रावधान बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन अस्पताल कार्य योजना नै गरिनुपर्छ। यो क्षेत्र अन्य उपचार क्षेत्रभन्दा अलग्गै हुनुपर्छ। सम्भव हुने वित्तिकै यी घाइतेहरूलाई नजिकैको स्वास्थ्य केन्द्र/स्थानान्तरण गर्नुपर्छ।

४. बाँच्ने आशा नभएका घाइते क्षेत्र (Hopeless Victim Area)

सपोर्टिभ उपचार मात्र दिनुपर्ने यस्ता विरामीहरूलाई मेडिकल वार्डमा राख्नु उचित हुन्छ।

५. मृत (कालो वर्गीकरण) घाइते क्षेत्र (Deceased black category victim area) बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन अस्पताल कार्ययोजनामा कम्तीमा १० वटा मृत घाइते राख्न सकिने स्थानको पहिचान गरी राख्नुपर्छ।

ड. पुःस्थानान्तरण (Secondary evacuation)

केही परिस्थिति जस्तै अस्पतालको क्षमताभन्दा बढी घाइते भएमा वन घाइतेलाई विशेषज्ञ सेवा दिनुपर्ने भएमा (जस्तै न्यूरो सर्जरी) समुचित उपचार पाइने अस्पतालमा स्थानान्तरण गर्नु आवश्यक हुन्छ। यसका लागि उही क्षेत्रको अन्य अस्पताल वा अन्य जिल्ला वा क्षेत्र वा विदेशका अस्पतालमा समेत स्थानान्तरण गर्न सकिन्छ।

अस्पताल कमाण्ड पोष्टले आपत्कालीनकारबाही केन्द्रका अधिकारीसँग स्थानान्तरणका लागि अनुरोध गर्नेछन् तथा अधिकारीले स्थानान्तरणको आवश्यक व्यवस्था गर्नेछन्।

च. घटना अध्ययन कमसः (CASE STUDY - Continued)

घाइते जनार्दन सुवेदी अस्पतालको घाइते वर्गीकरण क्षेत्रमा पुःयाइन्छ, जहाँ उनलाई अस्पतालका घाइते वर्गीकरण अधिकारीले उनको स्वास्थ्य स्थिति लेखाजोखा गरेर एडभान्स मेडिकल पोष्टका स्थानान्तरण अधिकारीले कायम गरेको “रातो” घाइते वर्गीकरणलाई नै सूचीत गर्छन्। यी विरामीले तत्काल सर्जिकल उपचार पाउनु आवश्यक छ (पेटमा भएको आन्तरिक रक्तश्राव र Crush Syndrome भएको कारणले)

अस्पतालका घाइते वर्गीकरण अधिकारीले अस्पताल कमाण्ड पोष्टसँग सम्पर्क गरेर तत्काल अपरेशन कक्ष उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्दछ। सुवेदीलाई तत्काल अपरेशन कक्षमा लगिन्छ। जव उनलाई सर्जरीका लागि एनेस्थेसिया विज्ञले तयार पाउँ हुन्छन् तब उनको रक्त नमुना जाँचका लागि प्रयोगशाला पठाइन्छ, र Transfusionका लागि रक्त व्यवस्था गर्नका लागि अनुरोध गरिन्छ।

सुवेदीको दाहिने खुट्टा काटियो (Amputation) Ruptured spleen को splenectomy गरियो । एडभान्स मेडिकल पोष्टमा भर्ना भएदेखि नै Fluid transfusion गरे पनि उनलाई पिसाब नभएको देखियो । Crush syndrome र धेरै रक्तश्रावका कारणले गर्दा acute renal failure भएको निदान गरियो ।

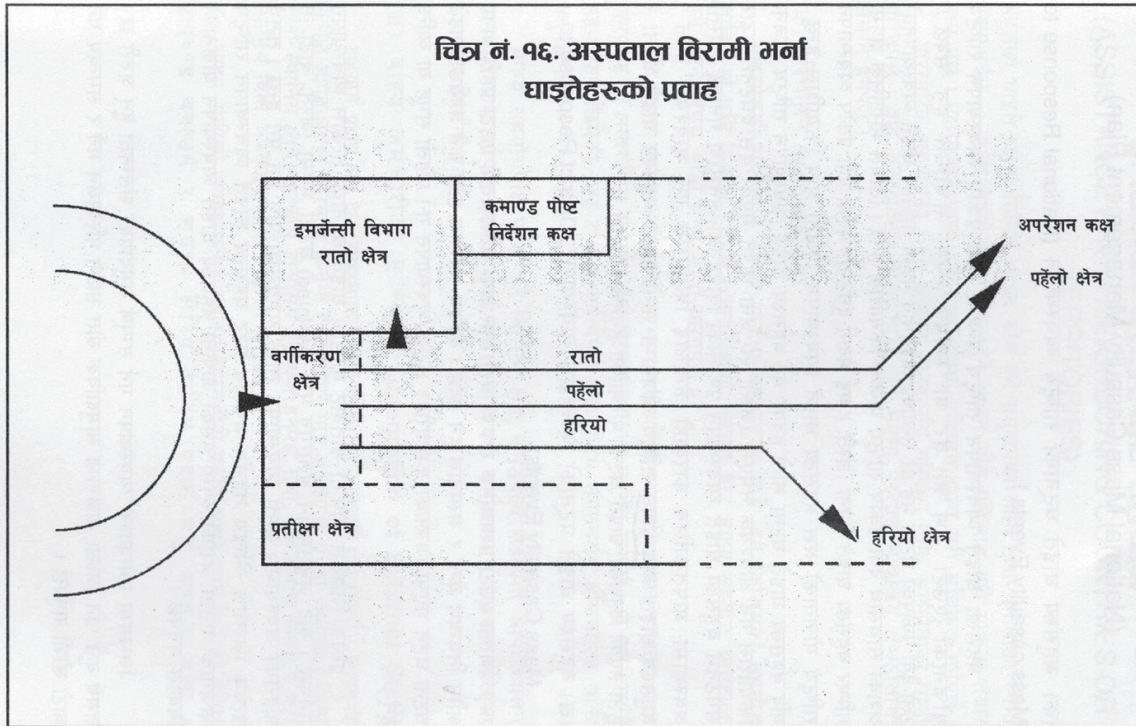
Renal dialysisको सुविधा त्यहाँ उपलब्ध नभएकोले एनेस्थेसिया विज्ञले अस्पताल कमाण्ड पोष्टलाई समुचित स्वास्थ्य संस्थामा स्थानान्तरणका लागि अनुरोध गर्दछ ।

अस्पताल कमाण्ड पोष्टले आपत्कालीनकारवाही केन्द्रमा सम्पर्क गरी स्थानान्तरणका लागि अनुरोध गर्दछन् । आपत्कालीनकारवाही केन्द्रमा सम्पर्क गरी मेडिकल अधिकृतले सूचना प्राप्त गरेपछि नजिकैका अन्य सुविधाजनक स्वास्थ्य संस्थाको खोजी गर्छन् । छिमेकी देशको शिक्षण अस्पतालले यी विरामीलाई आफ्नो acute dialysis unit मा भर्ना गर्न सहमति दिन्छ । आपत्कालीनकारवाही केन्द्रमा मेडिकल अधिकृतले घाइते स्थानान्तरणको व्यवस्थाका लागि दैवीप्रकोप राष्ट्रिय संयोजकसँग अनुरोध गर्छन् ।

स्थानान्तरणका लागि अनुरोध गरिएको ३ घण्टापछि सुवेदीलाई अस्पतालको रातो उपचार क्षेत्रबाट हेलिप्याड पुऱ्याइन्छ तथा मेडिकल स्कर्टका साथ उडानपश्चात् ४० मिनेटमा उनी सुविधाजनक अस्पताल पुग्छन् ।

छ. अस्पताल व्यवस्थापन परियोजना (Hospital Management General Scheme)

अस्पताल बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली घाइतेहरूको प्रवाह चित्र नं. १६ मा देखाइएको छ ।

६. बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय योजना (National Mass Casualty Management Plan)

(क) बहुसंख्य घाइते घटनाको राष्ट्रिय व्यवस्थापन (National Response to Mass Casualty Events)

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजना, दैवीप्रकोप व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजनाको एउटा अंश हो। तर यो स्वायत्त रूपमा संचालित हुनसक्छ। ठूलो दैवीप्रकोपको घटना भई धेरै सङ्ख्याका घाइते हुन गएमा गाउँमा बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापनके अंशका साथसाथै दैवीप्रकोप राष्ट्रिय योजनाक्याशील हुन्छ। सीमित भौगोलिक क्षेत्रमा गम्भीर बहुसंख्य घाइते सङ्ख्या (जस्तै, हवाई मैदान दुर्घटना) भएमा दैवीप्रकोप व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजना अंश बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापन योजना मात्र क्रियाशील हुन्छ। यदि बहुसंख्य घाइते घटना सानो हदको भई बहुसंख्य घाइते भएका यस दुर्घटना उद्धार सङ्गठनको बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापन प्रणालीका विधिहरूको अनुसरण गर्नुपर्छ। यस्तो अवस्थामा आपत्कालीनकारवाही केन्द्रलाई क्रियाशील गर्नु आवश्यक पर्दैन। बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजना सानो हदको बहुसङ्ख्या घाइते घटना र ठूलो हदको बहुसंख्य घाइते घटना परिभाषित हुनुपर्छ।

ख. बहुसङ्ख्या घाइते घटनाको जिल्लाद्वारा व्यवस्थापन (District Response to Mass Casualty Events)

जिल्ला एउटा प्रशासनिक क्षेत्र हो जहाँ सहर तथा सामान्यतया एउटा प्रहरी थाना, अग्नि नियन्त्रण केन्द्र र अस्पताल हुने गर्दछ। केन्द्रीय तहभन्दा टाढा हुँदा बहुसङ्ख्या घाइते घटना भएमा जिल्लाका कर्मचारीहरू घटना व्यवस्थापन गर्न पहिले समूह वा व्यक्ति हुन्।

प्रत्येक जिल्लाले आफ्नो स्रोतबाट बहुसङ्ख्या घाइते घटनाको तत्काल व्यवस्थापन गर्नुपर्छ। यदि जनसमुदाय अलग्गिन पुग्ने (Isolated) घटना भएमा (जस्तो बाढी वा पहिरोको अवस्था) यस्तो व्यवस्थापन लामो समयसम्म गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ प्रत्येक जिल्लाले केन्द्रीय तहसँग समन्वय गरेर बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजना एउटा अंशको रूपमा यसको आफ्नो बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन योजनाको विकास हुन्छ।

जिल्ला प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न सम्पूर्ण समुदायको संलग्नता हुनु जरुरी छ। तसर्थ, कुनै पनि जिल्ला योजनामा समुदायिक स्रोत साधन परिचालन गर्ने र समन्वय गर्ने बाटो खोजी गर्नुपर्छ।

७. छिमेकी देशहरूबाट सहयोग

(ASSISTANCE FROM NEIGHBORING COUNTRIES OF TERRITORIES)

बहुसंख्य घाइते घटना सीमित स्रोत हुने समुदायका लागि ठूलो चुनौतीको रूपमा देखापर्छ। बाह्य सहयोगबाट प्राप्त हुने साधन स्रोत पहिचान गरी योजना तयार पार्नुपर्छ। छिमेकबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधा पहिचान, माग गरी सूचिकृत गर्नुपर्छ। पारस्परिक सहयोगका लागि छिमेकी राष्ट्रहरूसँग गरिएको सन्धि सम्झौताको खोजी गरिनुपर्छ। यदि अन्तर राष्ट्रिय सीमा नाधनुपर्ने भएमा परराष्ट्र मन्त्रालय सम्झौतामा संलग्न हुनुपर्छ।

(क) परिचालन (Mobilization)

सहयोग पर्याप्त र उचित योजना आपत्कालीनका साथै जुन किसिमको सहयोग चाहिने हो प्रस्ट उल्लेख हुनुपर्छ। घाइतेहरूको अवस्था हेरेर बाह्य सहयोग आवश्यक पर्ने नपर्ने निर्णय चाँडोभन्दा चाँडो गरिनुपर्छ। यदि बाह्य सहयोगबाट प्राप्त हुने विभिन्न क्षेत्र, सङ्गठनको सहायता आपत्कालीनकारवाही केन्द्र मार्फतप्राप्त हुनुपर्छ। यस आवश्यक समन्वयलाई वेवास्ता गरिएमा भ्रम मात्र सिर्जना हुन्छ।

(ख) बाह्य कर्मचारीको एकीकरण (Integration of External Staff)

सहयोग प्रदान गर्ने देश/सङ्गठनहरूले मागअनुसारको कर्मचारी पठाउनुपर्छ। आइपुग्ने टोलीले आपत्कालकारवाही केन्द्रमा हाजिर भएर मात्र खटाइएको क्षेत्रमा जानुपर्छ। बाह्य टोली स्थानीय व्यवस्थापकीय टोलीसँग एकीकृत हुनुपर्छ तथा स्थानीयसँग समन्वय गरी स्थानीय विधि अपनाएरकार्य सञ्चालन गर्नुपर्छ। बाह्य टोलीको एकीकरणलाई सहज बनाउन दैवीप्रकोप व्यवस्थापन विधिको क्षेत्रीय मापदण्ड बनाउने र संयुक्त क्षेत्रीय तालिम प्रदान गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

८. बहुसंख्या घाइते व्यवस्थापन प्रणालीको कार्यान्वयन (IMPLEMENTATION OF MASS CASUALTY MANAGEMENT SYSTEM)

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीको कार्यान्वयन पूर्ण परिभाषित विधि र योजनालाई अनुसरण गरेको हुनुपर्छ तथा यसको व्यवस्थापन संयुक्त रूपमा रागिट्रय दैवीप्रकोप संयोजक र दैवीप्रकोप स्वास्थ्य संयोजकद्वारा हुनुपर्छ ।

(क) प्रथम चरण: राष्ट्रिय नीतिको रूपमा स्वीकार्नु (Phase 1 - Adoption as National Policy)

स्वास्थ्य मन्त्रालयले यसमा मध्यस्थताको भूमिकानिर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ तथा देशको राजनीतिक वृत्तमा बहुसंख्यघाइते व्यवस्थापन प्रणालीको उद्देश्य र सिद्धान्त बारेमा प्रस्तुती गर्नुपर्ने हुन्छ । निम्न निर्णयहरू हुनासाथ दोस्रो चरणको गतिविधिहरू थाल्नुपर्छ :

- यो व्यवस्थापन रणनीतिलाई दैवीप्रकोप राष्ट्रिय नीतिमा संयोजन गर्ने ।
- प्रस्तावित कार्यान्वयन विधि लागू गर्न नीतिगत निर्णय गर्ने ।

(ख) दोस्रो चरण-सचेतनता (Phase 1- sensitization)

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली सफल रूपमा कार्यान्वयन गर्न सबै क्षेत्र र सबै तहमा सचेतनता जगाउनु अनिवार्य छ । निम्नानुसारका पाइला चालेर दैवीप्रकोप राष्ट्रिय संयोजक तथा दैवीप्रकोप स्वास्थ्य संयोजकले यो सचेतनता कार्यको जिम्मेवारी लिनु पर्नेछ ।

१. राष्ट्रिय परामर्श (National Consultation)

नीतिगत निर्णय कर्ता र उच्च व्यवस्थापक (सरकारी र निजी दुवै क्षेत्र) हरूको १ दिने बैठक जसमा राष्ट्रिय नीतिका बारेमा प्रकाश पाउँदा प्रणालीको बारेमा जानकारी दिने । यी परामर्श बैठकको उद्देश्य राष्ट्रिय सहमति र प्रतिबद्धता प्राप्त गर्नु हो ।

२. क्षेत्रगत परामर्श (Multisectoral Consultation)

प्रत्येक क्षेत्रअन्तर्गत समानान्तर रूपमा बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीको प्रस्तुती हुनुपर्छ तथा प्रणालीभित्र प्रत्येक क्षेत्रको विशेष भूमिका बारेमा जानकारी गराउनु पर्छ । यसको उद्देश्य प्रत्येक क्षेत्रबाट यसको भूमिका बारे सहमति प्राप्त गर्नु तथा विभिन्न क्षेत्रबीच समन्वय कायम गर्नु हो ।

३. बहुनिकाय परामर्श (Multisectoral Consultation)

बहुनिकाय परामर्शले बहुनिकाय संलग्नतामा सहमति जनाउने उद्देश्य प्राप्त गर्न संलग्न सबै निकायका व्यवस्थापकलाई नजिक ल्याउँछ तथा यसबाट निश्चित कार्यसूची कार्यान्वयन गर्न प्रतिबद्धता प्राप्त हुन्छ ।

४. सामुदायिक सचेतनता (Community Sensitization)

सामुदायिक तथा गैरसरकारी सङ्गठन प्रतिनिधिलाई राष्ट्रिय परामर्श बैठकमा आमन्त्रण गरिनुपर्छ । कार्यान्वयन गर्ने क्रमसँगै आमसञ्चार माध्यम तथा सामुदायिक सञ्चार माध्यमद्वारा सामुदायिक सचेतनताको कार्यक्रम लानुपर्छ । बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजनाको अंशका रूपमा जिल्लाको योजना विकास गर्न सामुदायिक संलग्नता हुनुपर्छ ।

ग. तेस्रो चरण (Phase 1- Training)

बहु-निकाय संलग्न हुने प्रकृयाको उपयोग गर्दै तालिम सञ्चालन हुनुपर्छ । विभिन्न कार्यशाला र अभ्यासद्वारा सम्बन्धित प्रत्येक निकायका मुख्य व्यक्तिहरूलाई बहुसंख्य घाइते प्रबन्धकका रूपमा तालिम प्रदान गर्नुपर्छ । यी प्रत्येक प्रबन्धक आफ्नो निकायका अन्य कर्मचारीलाई तालिम दिन व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार हुनेछन् । कुनै पनि बहुसंख्य घाइते घटना भएमा ती मुख्य व्यक्तिहरूले आफ्नो टालीको प्रबन्धकका रूपमा कार्य गर्नेछन् ।

आधारभूत रूपमा पूर्व तयारीका कार्य सुरु हुनेवित्तिकै विभिन्न निकायकाबीच समन्वय सुदृढ पार्न तथा व्यवहारिक रूपमा लागू गर्नाका लागि कार्यान्वयको मूल्याङ्कन गर्न राष्ट्रिय रूपमा बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन अभ्यास सञ्चालन गर्नुपर्छ। राजनीतिज्ञ तथा उच्च पदस्थ अधिकारीका लागि सङ्कट व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिनुपर्छ।

(घ) बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीको संस्थागत विकास (Institutionalization of System)

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणाली जारी रहने कुरा यसको संस्थागत विकासमा भर पर्दछ। केही क्षेत्रका देशहरूमा सीमित साधन स्रोत हुनाले क्षेत्रभित्र साभ्का प्रकृया उपयोग गर्नु राम्रो हुन्छ।

१. राष्ट्रिय आपकालीन ऐन (National Emergency Act)

यस ऐनअन्तर्गतको निमायबलीले बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीमा संलग्न मुख्य अधिकारीहरूको भूमिकालाई स्पष्ट व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ। (हेर्नुहोस् चित्र अनुसूची-१)

२. कार्य विवरण (Job Description)

बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनमा संलग्न प्रत्येक अधिकारीको उत्तरदायीत्व स्पष्ट किटान भएको कार्य विवरण तयार हुनुपर्छ जसमा सम्बन्धित व्यक्तिका लागि वाञ्छनीय योग्यता किटान हुनुपर्छ (हेर्नुहोस् अनुसूची-२)

३. तालिम (Training)

सबै चिकित्सक, नर्स, प्रहरी अधिकृत, अग्नि नियन्त्रक अधिकृत तथा आपकालीन व्यवस्थापनमा कार्यरत अन्यलाई बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनमा दक्ष बनाउनु पर्छ। सम्बन्धित सबै विद्यालय तथा तालिम संस्थाले आफ्नो पाठ्यक्रममा नै बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन तालिम समावेश गर्नुपर्छ।

विभिन्न तहमा अभ्यास सहितको वार्षिक तालिमको सेसन सञ्चालन गरिनुपर्छ। ज्ञानको तह उच्च पार्ने तथा चनाखोपन कायम राख्ने यसको उद्देश्य हुनुपर्छ। जिल्ला अस्पताल र इमर्जेन्सी विभाग कम्तीमा २५ जना घाइतेलाई उपचार गर्नपुग्ने पर्याप्त मात्रामा इमर्जेन्सी मेडिकल कीटलगायत उपकरण तथा सामग्रीले सुसज्जित रहनुपर्छ।

ङ. बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीको निरन्तरता (Maintenance of mass casualty management system)

वार्षिक तालिमको क्रममा एउटा नाटकीय अभ्यास गरेर बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीको वार्षिक मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ। प्रत्येक २ वर्षमा यस अभ्यासलाई राष्ट्रिय नाटकीय अभ्यासको रूपमा सञ्चालन गरी दैवीप्रकोप व्यवस्थापन राष्ट्रिय योजनाको जाँच गर्नुपर्छ।

कुनै वर्षमा बहुसंख्य घाइते घटनाको ठूलो घटना भएमा वार्षिक नाटकीय अभ्यासको साटो घटनाको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ। राष्ट्रिय दैवीप्रकोप संयोजक र दैवीप्रकोप स्वास्थ्य संयोजकको सहयोग लिई बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापन प्रणालीको गर्न जिम्मेवार हुन्छन् सञ्चालन दैवीप्रकोप स्वास्थ्य संयोजक मार्फत स्वास्थ्य मन्त्रालय स्वास्थ्य उपचारको गुणस्तर कायम राख्न जिम्मेवार हुन्छ।

अनुसूची-१

कार्यसूची (Action Cards)

१. अपरेटर-चलान केन्द्र
२. प्रारम्भिक लेखाजोखा टोली
३. अग्नि नियन्त्रण सेवा
४. खोजी तथा उद्धार टोली
५. खोजी तथा उद्धार अधिकृत
६. कमाण्ड पोष्ट संयोजक
७. कमाण्ड पोष्टमा अग्नि नियन्त्रक अधिकृत
८. कमाण्ड पोष्टमा प्रहरी अधिकृत
९. कमाण्ड पोष्टमा स्वास्थ्य अधिकृत
१०. गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धक (एडभान्स मेडिकल पोष्टका प्रबन्धक)
११. मेडिकल घाइते वर्गीकरण अधिकृत
१२. रातो टोली नेता
१३. स्थानान्तरण अधिकृत
१४. यातायात व्यवस्था अधिकृत
१५. प्रशासनिक सहयोगी-घाइते वर्गीकरण क्षेत्र
१६. प्रशासनिक सहयोगी-घाइते स्थानान्तरण क्षेत्र
१७. एम्बुलेन्स चालक

कार्य सूची (Action Cards)

१. अपरेटर-चलान केन्द्र

- घटनासँग सम्बन्धित प्रारम्भिक सूचना वा चेतावनी सन्देश प्राप्त गर्ने
- स्थापना गर्ने:
- सूचना गर्नेको नाम र टेलिफोन नं.
- घटनाको प्रकृति
- घटना स्थलको सही अवस्थित
- घटना भएको समय
- घटनाको अनुमानित सङ्ख्या
- सूचनाको विश्वसनीयता प्रमाणित गर्ने (यदि अदक्ष अबलोकनकर्ताबाट प्राप्त भएको भए)
- आरम्भिक लेखाजोखागर्न एउटा टोली परिचालन गर्ने
- सम्बन्धित व्यवस्थापकलाई चनाखो राख्ने (तयारी अवस्थामा)
- आरम्भिक लेखाजोखाको प्रतिवेदन प्राप्त गर्ने
- आवश्यक स्रोत साधन चलान गर्ने

कार्यसूची (Action Cards)

२. आरम्भिक लेखाजोखा टोली

- तदारुकताकोसाथ घटनास्थल जाने
- एउटा नेता छान्ने
- संस्थापना गर्ने
- घटनास्थलको निश्चित अवस्थित

- घटनाको समय
- घटनाको किसिम
- लगत गर्ने:
- घाइतेको सङ्ख्या
- थप सम्भावित जोखिम
- जोखिममा रहेका जनसङ्ख्या
- टोली नेताले चलान केन्द्रलाई आरम्भिक प्रतिवेदनगने
- निम्न जनाउ भएको नक्सा बनाउने
- मुख्य भौगोलिक विवरण
- सम्भावित जोखिमका क्षेत्र
- घाइते
- पहुँच सडक
- विभिन्न खुला क्षेत्र
- निषेधित क्षेत्रको सीमा
- हावाको वहाव
- उच्च अधिकारी नआइञ्जेलसम्म फिल्डमा आइपुगेको स्रोत साधन निर्देशन गर्ने ।
- उच्च अधिकारी आइपुगेपछि, नक्सा हस्तान्तरण गर्ने र ब्रिफिङ्ग गर्ने ।
- सम्बन्धित निकायलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)

३. अग्नि नियन्त्रण सेवा

अग्नि नियन्त्रण सेवा निम्न कार्यको जिम्मेवार हुन्छ ।

- सुरक्षा
- खोजी तथा उद्धार
- जोखिम कमगर्न
- निषेधित क्षेत्र परिभाषित गर्न
- कमाण्ड पोष्टको एउटा सदस्यका रूपमा एकजना वरिष्ठ अधिकारी खटाउन
- एडभान्स मेडिकल पोष्टका एकजना यातायात व्यवस्था अधिकारी प्रदान गर्न

कार्यसूची (Action Cards)

४. खोजी तथा उद्धार टोली

- घाइतेको अवस्थित पत्ता लगाउने
- घाइतेलाई असुरक्षित स्थानबाट निकाल्ने र आवश्यक अनुसार भेलास्थलमा राख्ने
- घाइते आरम्भिक वर्गीकरण गर्ने (गम्भीर/सामान्य)
- प्रथमिक उपचार गर्ने
- घाइतेलाई एडभान्स मेडिकल पोष्टमा स्थानान्तरण गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)

५. खोजी तथा उद्धार टोली

- निम्न गतिविधिबाट खोजी तथा उद्धार कार्यको संयोजन गर्ने:
- टोलीहरू पहिचान गर्ने र खटाउने
- टोलीका कार्यहरूको सुपरीवेक्षण

- आवश्यकता अनुसार भेला स्थालहरू स्थापना गर्ने
- भेला स्थलबाट घाइतेहरूलाई एडभान्स मेडिकल पोष्टमा स्थानान्तरण गर्ने कार्यको संयोजन गर्ने
- स्रोत साधन सबल पार्न कमाण्ड पोष्टसँग समन्वय गर्ने
- खोजी तथा उद्धार टोलीको सुरक्षा र सुविधा सुनिश्चित गर्ने

कार्यसूची (Action Cards)

६. कमाण्ड पोष्ट संयोजक

- फिल्ड कारवाहीको सम्पूर्ण संयोजन
- कमाण्ड पोष्टका अन्य अधिकृतको प्रतिवेदन प्राप्त गर्ने
- परिस्थितिको निरन्तर लेखाजोख गर्ने
- फिल्डका विभिन्न निकाय बीच मन्वय गर्ने
- फिल्ड कारवाहीमा संलग्न सबै कर्मचारीको सुविधा सुनिश्चित गर्ने
- केन्द्रीय प्रधान कार्यालय (जस्तै आपत्कालीनकारवाही केन्द्र) सँग समन्वय गर्ने ।
- सञ्चार माध्यमलाई आधिकारिक व्यक्तव्य दिने
- फिल्ड कारवाही र पृष्ठ पक्ष बीच समन्वय गर्ने
- पर्याप्त रेडियो सञ्चार भइरहेको सुनिश्चित गर्ने

कार्यसूची (Action Cards)

६. कमाण्ड पोष्टमा अग्नि नियन्त्रण अधिकृत

- फिल्डमा अग्नि नियन्त्रण गतिविधि संयोजन गर्ने (सुरक्षा, खोजी र उद्धार सुनिश्चित गर्ने)
- यातायात सञ्चालनमा सहयोग दिने
- अग्नि नियन्त्रण स्रोत व्यवस्थापन गर्ने
- निरन्तर लेखाजोखा
- कर्मचारीहरूको पालो परिवर्तन
- आवश्यक नपर्ने कर्मचारीहरू फिर्ता
- कमाण्ड पोष्टका संयोजकलाई प्रतिवेदन गर्ने

कार्यसूची (Action Cards)

६. कमाण्ड पोष्टका प्रहरी अधिकृत

- रेडियो सञ्चार स्थापना र सुचारु रहेको सुनिश्चित गर्ने
- सुरक्षा उपाय लागू गर्ने
- निषेधित क्षेत्र कायम गर्ने
- भीड तथा यातायात नियन्त्रण गर्ने
- फिल्ड प्रहरी स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने
- निरन्तर लेखाजोखा
- प्रहरी अधिकृतहरूलाई काम खटाउने
- थप बल चाहिए अनुरोध गर्ने
- आवश्यक उपकरण पर्याप्त आपूर्ति भएको सुनिश्चित गर्ने
- सामान्यतया कमाण्ड पोष्टको संयोजक भई काम गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)

९. कमाण्ड पोष्टका स्वास्थ्य अधिकृत

- घाइते फिल्ड उपचारको सुपरीवेक्षण गर्ने
- स्वास्थ्य/चिकित्सा सम्बन्धी थप व्यवस्थाको संयोजन गर्ने
- पर्याप्त जनशक्ति र उपकरण आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने
- एडभान्स मेडिकल पोष्टका प्रबन्धक (गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धक) सँग प्रतिवेदन लिने ।
- स्वास्थ्यसम्बन्धी कर्मचारीहरूलाई काममा खटाउने
- कमाण्ड पोष्टका संयोजकलाई प्रतिवेदन गर्ने

कार्यसूची (Action Cards)

१०. गम्भीर घाइते उपचार प्रबन्धक (एडभान्स मेडिकल पोष्टका प्रबन्धक)

- एडभान्स मेडिकल पोष्टमा घाइते वर्गीकरण र घाइते स्वास्थ्य सुस्थिर राख्ने कार्यको सुरीवेक्षण गर्ने,
- एडभान्स मेडिकल पोष्टको आर्तरक सङ्गठन स्थापित गर्ने,
- एडभान्स मेडिकल पोष्टमा कर्मचारिको प्रबन्ध गर्ने,
- घाइते प्रवाह प्रभावकारी रूपले कायम रहेको सुनिश्चित गर्ने,
- प्रत्येक उपचार क्षेत्रमा पर्याप्त उपकरण र सामग्री आपूर्ति रहेको सुनिश्चित गर्ने,
- यातायात व्यवस्था अधिकारी, कमाण्ड पोष्टका स्वास्थ्य अधिकारी र घाइते पठाउने अस्पतालसँग समन्वय गरेर घाइते स्थानान्तरणको व्यवस्था गर्ने,
- स्थानान्तरणका लागि घाइतेको छनौट क्रम, यातायातको साधन र स्कटिङ तथा अस्पतालबारे निर्णय गर्ने,
- कर्मचारीको सुविधा सुनिश्चित गर्ने,
- कमाण्ड पोष्टका स्वास्थ्य अधिकारीलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)

११. मेडिकल घाइते वर्गीकरण अधिकृत :

- एडभान्स मेडिकल पोष्टको प्रवेशद्वारमा घाइते ग्रहण गर्ने,
- प्रत्येक घाइतेको अवस्था जाँच र लेखाजोखा गर्ने,
- विरामीलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी टयाग लगाउने ।
रातो -तत्काल स्वास्थ्य स्थिति सुस्थिर राख्न, उपचार आवश्यक ।
पहेँलो -सुक्ष्म अनुगम गर्ने र उपचारमा ढिलाई गर्न सकिन्छ ।
हरियो -उपचारमा ढिलाइ वा उपचार नभए पनि हुन्छ ।
कालो -मृतक
- घाइतेलाई उपयुक्त उपचार क्षेत्रतर्फ पठाउने
- एडभान्स मेडिकल पोष्टका प्रबन्धकलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)

१२. रातो टोली नेता :

- मेडिकल वर्गीकरणपश्चात् विरामी ग्रहण गर्ने,
- घाइतेको अवस्था जाँच र लेखाजोखा गर्ने,
- घाइतेको स्वास्थ्य सुस्थिर उपाय गर्ने,
- घाइतेको स्वास्थ्य निरन्तर अनुगमन गर्ने,
- घाइते पुनः लेखाजोखा गर्ने र अन्य उपचार क्षेत्रतर्फ स्थानान्तरण गर्ने,
- अस्पताल स्थानान्तरणको लागि घाइतेको प्राथमिकता मिलाउने,
- प्राथमिक सूची अनुसार स्थानान्तरणका लागि अनुरोध गर्ने,
- एडभान्स मेडिकल पोष्टका प्रबन्धकलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)**१३. स्थानान्तरण अधिकृत :**

- स्थानान्तरणलागि घाइते ग्रहण गर्ने,
- घाइतेको स्वास्थ्य सुस्थिर राख्ने उपकरण ठीक ठाक रहेको लेखाजोखा गर्ने र सुधार गर्नुपर्ने भए गर्ने,
- घाइते अचल (Immobilize) रहेको सुनिश्चित गर्ने,
- टयाग सुरक्षित र प्रष्ट देखिने गरी रहेको सुनिश्चित गर्ने,
- ढुवानी हुन्जेलसम्म घाइतेको अबलोकन कायम राख्ने,
- घाइतेलाई यातायात साधनमा राखेको सुपरीवेक्षण गर्ने,
- एडभान्स मेडिकल पोष्ट (AMP) का प्रबन्धकलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)**१४. यातायात व्यवस्था अधिकृत :**

- घाइतेको ढुवानी संयोजन र सुपरीवेक्षण गर्ने,
- बाटोहरूको पहिचान गर्ने र चालकहरूलाई जानकारी गराउने,
- सबै एम्बुलेन्स चालक र अन्य यातायात साधनका चालकहरूको सुपरीवेक्षण गर्ने,
- यातायातको खन्तरोधलाई स्वीकार्ने,
- आवश्यकताअनुसारको यातायात साधनको व्यवस्था गर्ने,
- आफ्नो नियन्त्रणमा रहेको सबै यातायात साधनको लगबुक गरी राख्ने,
- AMP का प्रबन्धकलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)**१५. प्रशासनिक सहायक-घाइते वर्गीकरण क्षेत्र :**

- मेडिकल वर्गीकरण क्षेत्रमा भर्ना भउका घाइतेहरूको एउटा रजिष्टार कायम गर्ने,
- अभिलेख राख्ने,
- नाम वा पहिचान सङ्ख्या,
- उमेर (सम्भव भएमा),
- लिङ्ग,
- आइपुगेको समय,
- घाइतेको वर्गीकरण,
- वर्गीकरण अधिकारीलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)**१६. प्रशासनिक सहायक- स्थानान्तरण क्षेत्र :**

- AMPबाट प्रस्थान हुने सबै घाइतेको रजिष्टार कायम गर्ने,
- अभिलेख राख्ने ,
- घाइतेको नाम/पहिचान सङ्ख्या,
- वर्गीकरण,
- प्रस्थान गरेको समय,
- यातायात साधनको किसिम,
- गन्तव्य स्थान,
- स्थानान्तरण अधिकारीलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

कार्यसूची (Action Cards)

१७. एम्बुसुलेन्स चालक :

- जुनबेला पनि एम्बुलेन्समा नै बस्ने,
- यातायात व्यवस्था अधिकारको आदेश तत्काल पालना गर्ने,
- तोकिएको स्थानमा र तत्काल चलाउन सक्नेगरी एम्बुलेन्स पार्क गरिएको सुनिश्चित गर्ने,
- यातायात सुरक्षा नियमको पालना गरेर विरामी ढुवानी गर्ने,
- यातायात व्यवस्था अधिकारीलाई प्रतिवेदन गर्ने ।

अनुसूची -२

आवश्यक तथा वाञ्छनीय कार्य योग्यता विवरण

१. संयोजक-कमाण्ड पोष्ट
२. मेडिकल अधिकारी-कमाण्ड पोष्ट
३. प्रबन्ध-एडभान्स मेडिकल पाष्ट
४. फिल्ड घाइते वर्गीकरण अधिकृत- गम्भीर घाइते क्षेत्र
५. फिल्ड घाइते वर्गीकरण अधिकृत- सामान्य घाइते
६. स्थानान्तरण अधिकृत
७. यातायात व्यवस्था अधिकृत
८. खोजी तथा उद्धार अधिकृत

१. संयोजक-कमाण्ड पोष्ट

- उच्च पदस्थ प्रहरी अधिकृत
- बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापनमा तालिम प्राप्त
- रेडियो सञ्चार नेटवर्कमा दक्ष
- यातायात नियन्त्रणमा दक्ष
- सुरक्षा उपायबारे पर्याप्त जानकारी भएको
- फिल्ड कारवाहीमा दक्ष
- कर्मचारी/स्रोत व्यवस्थापनमा दक्ष

२. मेडिकल अधिकृत/कमाण्ड पोष्ट

- फिजिसियन वा चिकित्सक (जिल्ला मेडिकल अधिकृत)
- बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनमा तालिम प्राप्त
- कर्मचारी स्रोत व्यवस्थापनमा दक्ष
- रेडियो सञ्चारमा दक्ष
- फिल्ड कारवाही दक्ष
- स्वास्थ्य क्षेत्रको स्रोत साधनबारे पर्याप्त जानकारी भएको
- स्वास्थ्य क्षेत्रको सङ्गठनबारे पर्याप्त जानकारी भएको

३. प्रबन्ध-एडभान्स मेडिकल पोष्ट

- चिकित्सक/पारामेडिकल/नर्स/इमर्जेन्सी/मेडिकल/प्राविधिक
- बहुसङ्ख्या घाइते व्यवस्थापनमा तालिम प्राप्त
- अस्पताल पूर्वको उपचार सेवा दिन दक्ष
- कर्मचारी व्यवस्थापनमा दक्ष
- रेडियो सञ्चारमा दक्ष
- आपूर्ति व्यवस्थापनमा दक्ष
- देशको स्वास्थ्य सेवा स्रोतबारे जानकारी भएको

४. फिल्ड घाइते वर्गीकरण अधिकारी- सामान्य घाइते क्षेत्र

- इमर्जेन्सी फिजिसियन
- बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनमा तालिम प्राप्त

- फिल्ड कारवाहीमा दक्ष
- फिल्ड उपचार सेवामा दक्ष
- फिल्ड कारवाहीमा दक्ष

५. फिल्ड घाइते वर्गीकरण अधिकारी-सामान्य घाइते क्षेत्र

- नर्स/पारामेडिकल/इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक
- बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्राप्त
- फिल्ड उपचार सेवामा दक्ष
- फिल्ड कारवाहीमा दक्ष

६. स्थानान्तरण अधिकारी

- पारामेडिक/इमर्जेन्सी मेडिकल प्राविधिक वा चिकित्सक
- बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्राप्त
- मेडिकल स्थानान्तरण दक्ष
- स्वास्थ्य संस्थाबारे पूर्ण जानकारी भएको
- यातायात व्यवस्थापनबारे पूर्ण जानकारी भएको

७. यातायात व्यवस्था अधिकारी

- अग्नि नियन्त्रण अधिकृत/प्रहरी अधिकृत/एम्बुलेन्स सेवा अधिकृत
- बहुसंख्या घाइते व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्राप्त
- एम्बुलेन्स यातायात नियन्त्रणमा दक्ष
- रेडियो सञ्चारमा दक्ष
- देशको यातायात साधनस्रोत बारे जानकारी भएको
- स्वास्थ्य संस्थासम्म पहुँच भएका सडकहरू बारे जानकारी भएको

८. खोजी तथा उद्धार अधिकारी

- अग्नि नियन्त्रण अधिकृत
- खोजी तथा उद्धार प्रवृत्तिसम्बन्धी तालिम प्राप्त
- सुरक्षा कारवाहीमा तालिम प्राप्त
- बहुसंख्य घाइते व्यवस्थापनमा तालिम प्राप्त
- कर्मचारी व्यवस्थापनमा दक्ष
- फिल्ड कारवाहीमा दक्ष

Guidelines on Emergency Preparedness & Disaster Management for Hospitals

1. Introduction

Nepal is a disaster prone country. Every year Nepal is witness to numerous occurrences of epidemics, floods, landslides, droughts, fires, road traffic accidents and food poisoning that affect the lives of thousands of people and cause many deaths. But when talking about disaster and other consequences, earthquake is perceived to pose the biggest threat of all. Although infrequent in occurrence, a major earthquake has the potential to destroy in seconds everything that has taken man decades to build.

According to historical evidence, Nepal has experienced nine major earthquakes during the last 700 years. Recurring earthquakes during the 20th century claimed more than 23,000 lives. Most prominent among them is The Great Bihar Earthquake in 1934 measuring 8.3 to 8.4 on the Richter scale. About 8,500 people lost their lives, thousands were wounded, 20% of the valley's buildings were destroyed and 40% damaged including a large number of temples and monuments. In 1988, an earthquake of magnitude 6.6 on the Richter Scale hit Eastern Nepal with the epicentre in Udayapur. More than 700 people were killed, about 6,500 were injured, 22,000 houses collapsed and approximately 56,000 houses were damaged.

Based on Nepal's earthquake history, many experts believe that a major earthquake must be expected any day. This poses an enormous challenge for the health sector. Not least at the district level, where facilities are scarce, resources are limited and immediate assistance from the centre not always within reach. Despite the regular flow of victims from recurring disasters, emergency preparedness is often lacking in the hospitals. Consequently, health workers have no other choice than to respond to emergencies in an ad hoc manner, leaving little scope for systematic capacity building. If a major inflow of casualties appear within a short period of time, as would be the case if a major earthquake occurs, most local health facilities have no or little capacity to cope.

Emergency planners and disaster managers have many ways to define disasters and related concepts such as emergencies. The followings are some fairly simple definitions of a range of closely related terms.

Disaster and Hazard

Disaster is an event, natural or man-made, sudden or progressive, which impacts with such severity that the affected community has to respond by taking exceptional measures. In many cases, external assistance is needed in order to cope with the situation. In most cases disasters occur suddenly and unexpectedly causing:

- Sever disturbance to the people and community affected by it.
- Loss of life and harm to the health conditions of the population.
- Destruction of loss of community property.
- Severe damage to the environment.

A hazard is not an event but eh potential for a harmful event. hazard is a threat to people, life, material, environment etc. and responsible for triggering a disaster.

Emergency

Emergency is an extraordinary situation where there are serious and immediate threats to human life as a result of disasters or imminent threats of disasters. To declare a situation or problem, an emergency is a call to extraordinary action in order to try and preserve human lives and property and minimize the consequences of a particular disaster.

Human factors are to a large extent responsible for the severity of a disaster.

Vulnerability and Capacity

Vulnerability can be defined as the weaknesses of a population, system, organization, institution (e.g. hospital) infrastructure etc., which makes them susceptible to the effects of a hazard. Vulnerability determines the potential degree of fatality, injury and loss resulting from a damaging phenomenon likely to occur. The process by which we identify these weakness is known as vulnerability assessment or analysis. Vulnerability analysis plays an important role in the mitigation and therefore, should be included in the emergency planning process. Without vulnerability analysis, communities will not know

in what way they are at risk and how hazards may affect them. Vulnerability analysis must consequently take place regularly, as both hazards and vulnerability change over time.

Capacity is on the other hand the ability to avoid a disaster, limit its impact and recover from its consequences. The point is that the destructive potential of a disaster is aggravated by human beings and communities' vulnerability and diminished by their capacity to cope with disasters. Human factors are thus to a large extent responsible for the severity of an emergency. Natural disasters are thus not as natural as they appear.

This is also the case where earthquakes are concerned. Earthquakes cannot be prevented, but by preparing for them, it is possible to reduce their impact and lessen their consequences. If the health sector is properly prepared more injured will receive adequate and timely treatment that will not only save lives but also ensure that life will return to normal a lot quicker with less long-term consequences.

1.1 Emergency Preparedness

Emergency preparedness focuses on the various measures that should be taken before a disaster happen in order to enable hospitals, communities and individuals to respond rapidly and effectively to an emergency.

If the hospital is prepared for a major earthquake, it is prepared for everything including more minor but recurring disasters.

Safety of Buildings and Personnel

The state of the hospital following a major earthquake depends on two things. One, that the buildings and the equipment remain operational, and, two, that the health personnel survives an earthquake.

The common expression "It is not earthquakes that kill people, but collapsing buildings" emphasises physical constructions' role in determining injury and mortality rates during earthquakes. Public buildings such as hospitals, schools, cinema halls are often particularly vulnerable to earthquakes due to a number of reasons. Most of these buildings are relatively old and large constructions with structural and non-structural systems that are highly damage-prone. Serious damage is likely to injure a lot of people due to high occupancy rates; for hospitals 24 hours a day. In addition, patients may not be able to take protective action due to disabilities or illnesses. Very ill patients may also be dependent on the continuous operation of life-sustaining equipment (e.g. mechanical ventilators).

In chapter 2 and 3, these guidelines suggest a few basic and general recommendations to follow for securing the safety of buildings and of equipment as well as some advice to the hospital personnel regarding personal safety and appropriate behaviour during an earthquake.

Disaster Plans

Even if the hospital buildings and personnel survive, the hospital will not be capable of providing the community with a sufficient disaster response if it continues to work with normal procedures. In order to facilitate an efficient and timely response each and every hospital must work out a disaster plan. These guidelines will not substitute for a disaster plan, but they aim at providing a broad outline of issues that must be included in the plan. It is then up to the individual hospital to put together a team that will initiate the planning process for their particular institution.

At the national level, the Disaster Health Working Group (DHWG) is formulating an *Emergency Preparedness & Disaster Management Plan* for the Health Sector, which aims at creating an overall preparedness and response mechanism. At the regional and district level, this process still has to be initiated. One place to begin is by encouraging all health facilities to prepare their own plan following the recommendations worked out at the national level.

The guidelines also give suggestions regarding a mass casualty management system that aims at making the disaster response and hospital organization more efficient. They are general principles and ways of organizing a mass casualty incident response, and each individual health facility must

make the adjustments necessary to make it fit that particular institution's resources and capacity (e.g. personnel and supplies). The disaster plan must be made in accordance with the hospital's level of complexity, capacity and the demand that may be generated as a result of an emergency. It should take into consideration all aspects that are crucial to an efficient disaster response.

When activated, a good disaster plan enables the hospital to control the inflow of victims in a way that makes sure that only seriously injured victims in urgent needs of hospitalisation are admitted to the hospital. What is extremely important is that the hospital's capacity is not overwhelmed by an inflow of not seriously injured victims and chaos that makes it impossible to attend to the people most in need. That is why it is necessary to introduce a system a system of mass casualty management system in hospitals.

Immediately after an earthquake, it is very likely that there will be a shortage of essential emergency medicine that can not be acquired. Therefore, it is wise to identify the hospital's emergency needs before a disaster strikes.

Well and pre-planned management makes the handling of the emergency situation more coordinated effective and efficient and is necessary to avoid confusion among the disaster responders. It also ensures the maximisation of the existing manpower and resources.

Emergency preparedness is imperative to ensure that the hospital remains functional and fully operational after an earthquake.

Having a plan though, is not enough. It needs to be tested repeatedly. This should take place before an earthquake happens. Once disaster strikes it is too late to adjust the plan if something does not work or is not taken into account. Any health institution is only as effective as the people running it, and that is why continuous training and capacity building of its staff is extremely important.

1.2 Disaster Response

When an earthquake strikes, it is time to put the plan into action and implement the disaster response. Whereas emergency preparedness focuses on the measures to be taken before a disaster strikes, disaster response focuses on the rescue and relief operation after the occurrence of a disaster. Thus, the central issue is the various steps to be taken during and immediately following a disaster directed toward saving lives and mitigating damage.

With the proper emergency preparedness measures in place, the disaster response first and foremost consists of activating the disaster plan. It describes the appropriate emergency procedures according to the standing orders developed before a disaster. the aim is to ensure that the hospital remains functional and fully operational and capable of carrying out an efficient disaster response that saves lives.

2. Preparing the Hospital for an Earthquake

All buildings can be divided into two kinds of elements: structural and non-structural. The structural elements of a building are the parts that support the main structure and resist gravity and other types of load. They include columns (pillars), beams, roof and floor (slabs) as well as load bearing walls and foundations. It is possible to make a structural assessment to determine the safety of the structural elements, but this requires engineer assistance, and lies outside the scope of these guidelines. However, it is advisable to secure the hospital buildings and operational capacity to some extent by adjusting the non-structural elements, as, in most cases, they are the ones that produce severe damage and injuries in an earthquake.

The non-structural elements are all parts of the building and its contents that do not support the main structure. They include ceilings, windows, shelves, cabinets, wiring, pipes, ducts, lighting, electrical equipment, furnace, air-condition systems and hall hanging items, hospital equipment, intravenous bottles, gas cylinders, x-ray equipment, laboratory equipment and storage tanks, etc.

In most cases, non-structural elements cause severe damages to furniture, equipment and people in an earthquake.

2.1 How to Ensure Non-Structural Safety?

It is recommended to check for possible hazards in the hospital by following the measures given below:

- Provide appropriate support to the ceiling, light and wall fixtures, ceiling fans, electrical wiring and water pipes
- Check electrical wiring and gas connections and repair immediately if needed.
- Do not put beds and couches near wall hangings, mirrors and glass windows.
- Use clear plastic to cover the internal surface of windows to reduce the danger of broken glass.
- Secure all essential equipment, heavy and tall furniture, wall hangings, book cases, cabinets, cupboards, water heaters, gas cylinders, refrigerators etc. to prevent overturning, sliding or falling by using screws, strong latches or bracing devices to floor or wall.
- Place large and heavy items, liquids and chemicals, glass wear etc. on the lower shelves.
- Store chemical and inflammable items such as petrol, kerosene acids tec. outside the facility or on the ground.
- Replace glass bottles with soft plastic bottles in hospital and laboratory
- Check hazardous kitchen/laboratory equipment to prevent injury.
- Ensure that all the exists are free from obstruction.

Make sure that there is no hazard or hazardous items left unsecured or unprotected.

3. Personnel and Patient Safety

Earthquakes strike without warning. So, life-protecting actions must be taken immediately at the first indication of ground shaking. During an earthquake the priority is to ensure the safety of the health personnel and of the patients in the hospital. The indication of a damaging earthquake may be a gentle tremor. You may notice the swaying of hanging objects and light fixtures or hear objects wobbling on shelves. You may be shaken first by violent jolts, or you may hear a low rumbling noise. A second or two later, you will really feel the shaking and by this time you find it very difficult to move from one place to another.

Do not wait until you are certain an earthquake is occurring, but take "quick safe" action at the first indication of ground shaking. That means drop, hold on and cover. Turn away from windows and stay under shelter until shaking stops.

DROP	under a strong table or desk.
HOLD-ON	to a doorframe
COVER	your head with both arms

If furniture is likely to collapse it may be better to lie beside it, as it will never collapse completely and the space next to it may create a triangle of life for the person lying there.

3.1 How to Take Cover?

The following is a number of general recommendations for how best to ensure your personal safety depending on your location at the time of an earthquake. Preferably, all personnel and patients should be familiar with this advice at all times.

INSIDE THE BUILDING	
Safe Places:	Unsafe Places
Under a strong table or desk	In a lift or on stairways
In between the frame of a door	Near gas or other inflammable objects

Bear a concrete pillar	Near high shelves or glass shelves
In a narrow corridor	Near a refrigerator and water heater
In the corner of two inside wall	Under any object hanging from the ceiling (ceiling fan, electric hanging etc.)
	Near glass windows

OUTSIDE THE BUILDING

Safe Places:	Unsafe Places
Any open space away from tall buildings, trees, power lines and electric poles	Near or under multi-storey buildings, roofs, trees, power lines or electric poles
The centre of a broad road	Under or over bridges
	Near a cliff or steep slope

HOW TO BEHAVE DURING AN EARTHQUAKE

Inside the buildings:	Outside the building:
Do not panic.	Do not panic.
If you are in a one storey building and near the exist, leave immediately to a pre-identified safe place while protecting your head.	Stay outside
If your are higher up in a several storey building do not try to come down using stairways or try to jump out. Instead, find a safe place nearby and stay there till shaking stops.	If you are in a vehicle, slow down and drive to a safe place nearby. Remain in the car until the shaking stops.
If you are in a hall, stairways, or other areas where no corner is available, move to an interior wall and practice drop, cover and hold on.	If you are in a narrow lane, stand with your back to the outside wall of single storey building and cover your head with both arms.
If you are in a hall with several rows of chairs, sit down in between the chairs and cover your head with both arms.	Move to an open space away from buildings, trees, electric poles and power lines.
If you are in laboratories and kitchens, all burners should be extinguished (if possible) before taking cover. Stay clear of hazardous chemical that may spill.	Lie down on the ground to protect from splinters.
If you are in bed, protect your head with the pillow and roll down parallel to the bed.	Keep looking around to be aware of dangers that may demand movement.
Remain in safe position for at least 0 seconds, or until you are sure it is safe to exit.	
Beware that in offices and hospital fire alarms and sprinklers might start.	

3.2 What to Do When Tremors Stop?

When the ground movement stops, there is still a risk that parts of the building may fall. There may be gas leakage, broken water pipes, broken electric wires etc. Aftershocks may occur after the main tremor. Therefore, always consider the following:

- Get out of the building as soon as possible if you consider it unsafe. Help other, especially immobile or critically ill patients, children and elderly, to get out.
- Check yourself and other for injuries.
- Give priorities to severe cases (head and neck injury, spinal cord injury etc.)
- Give first aid to those in need.
- Identify dangers and extinguish small fires.
- If functioning, use the telephone only in emergencies to keep lines open.
- Listen to the radio for instruction.

When Assessing the Hospital Building

- Do not let anybody inside the hospital unless you are sure about safety.
- Do not forget personal protection. Always use strong boots, helmet and thick gloves while walking on debris or inside a damaged building.
- Keep yourself away from hanging objects that may fall on you.
- Always use flashlight in darkness.
- Switch off the main switch if broken electric wires are seen.
- If you smell gas, immediately open the windows and turn off the gas. Do not use matches or switch on the light to avoid fire explosions.

4. Disaster Planning for Hospitals

In order to facilitate the emergency planning process each hospital should form a Hospital Disaster Management Committee. It should consist of 4 or 5 members of the personnel who are to be in charge of the emergency activities before, during and after a disaster. They should be formally appointed and have stand-in deputies to guarantee the continuous functioning of the hospital in their own absence.

4.1 Principles of Disaster Plans

Based on the assumption that the hospital survives an earthquake and is fully or partially operational, the hospital disaster plan should at least entail the following aspects that will enable an efficient and life-saving management of a rescue operation.

Establishing a Reception Area

The lobby inside the main entrance in the hospital or any other large space inside or immediately outside the buildings should be used as a reception centre and triage area and all the casualties should be received in it. One AHW/ANM or Mukhiya (junior clerk) designated beforehand should be assigned to do registration of the victims, with documentation of name, age, sex, address and time of admission.

Establishing an Information Centre

An information centre should be set up at the Public Health Office or in any adjacent place near the hospital and one trained administrative staff with means of communication should provide the necessary information. All the information related to the victims should be put on the notice board e.g. name, age, sex, address, time of admission, status, etc.

Routine operations must be suspended and a system of mass casualty management take its place.

Crowd Control

Crowd control is extremely important and should be managed in collaboration with police and volunteers. If relatives and onlookers overrun the hospital it is impossible to work. All visitors and other non-hospital staff should be requested to leave the hospital immediately. The hospital gate should be closed, and only vehicles/individuals carrying casualties should be permitted to enter. People from the media should be allowed entrance only as far as the information centre or reception area.

Triage

Routine hospital work, including Out Patient Department (OPD) of the hospital should be suspended, and a system of mass casualty management should take its place. This means that the victims should not be treated at random or according to time of admission. The Doctor on Call must assess and classify them according to severity based on the principles of triage. For this purpose, triage cards should be kept handy at the reception or triage area.

COLOUR CODED OF MEDICAL TRIAGE			
Colour	Condition	Nature of service to be provided	Location to be taken to
Red	Life-threatening	Immediate care	Any designated ward/room on the floor
Yellow	Serious, but not life threatening	Delayed care; only after red patients	Any designated ward/room on the floor
Green	Not serious; minor or no injuries	Delayed care; only after yellow patients	A separate location within the premises
Black	Dead or dying on arrival	No care	Morgue outside the hospital

If the inflow of victims is too overwhelming for the doctor in charge to handle, it may be possible to assign more trained health personnel for first aides to do initial triage. However, experiences show that tagging according to four categories is too complicated for non-medical personnel or volunteers. Instead it is recommended that non-medical people only classify according to two categories. To enable an easy identification of the initial triage, it is recommended that non-medical personnel use ribbons instead of tags.

COLOUR CODED OF NON-MEDICAL TRIAGE			
Colour	Definition	Condition	Required Service
Red	Acute	Seriously injured victims	Immediate care
Green	Non-Acute	Victims with no or only minor injuries and dead or dying victims.	Delayed care

What is important in non-medical triage is that a distinction is made between the victims that need medical attention urgently and those that can wait; a distinction between acute and non-acute victims. Consequently, the red category in non-medical triage consists of both the red and yellow category victims of medical triage. Likewise, the green category consists of both the green and the black category.

The initial non-medical triage must be followed by medical triage at a later time.

All victims must be classified as RED, YELLOW, GREEN or BLACK in a specially designated triage or reception area.

Admission and Discharge of Patients

Only seriously injured victims should be admitted, i.e. red victims should receive priority and then yellow. Green victims should be given first aid, if necessary, outside the hospital. All the general rules of admission should be waived out except for the registration. In consideration of medico-legal aspects all injuries of every victim should be recorded.

Patients should be admitted to any vacant bed of any ward. If needed extra beds should be made available even on the floor in any available space in the hospital such as the meeting and waiting hall etc. Large tents could also be used for this purpose.

All the cases discharged should be informed to the police and complete address should be noted before discharge.

Medical Evacuation

If necessary, the Red Cross or other available organisations/institutions should be requested to provide ambulance services to transfer patients to other health facilities. An inventory of vehicles and a list of referral and support hospitals should be prepared beforehand. A memorandum of understanding must also be made in advance.

Use of Trained Volunteers

If the Hospital Disaster Management Committee makes arrangements in advance, volunteers can be included in the disaster response. The Medical Superintendent should make an inventory of the organizations and trained volunteers who are motivated to assist.

A short orientation/training programme should be organized by the training assistant. The Epidemiology and Disease Control Division/Department of Health Services may be approached for additional support. The orientation should include an introduction of the hospital services and the different departments, their location and functions. The duties of volunteers during emergencies could include:

- Assisting in security and crowd control.
- Assisting victims without relatives or friends
- Assisting relatives in identifying victims.
- Assisting in non-medical triage and transportation of patients.
- Assisting in collection and dissemination of information
- Assisting in distribution of food and water.

A copy of pre-identified volunteers with their names and contact address including telephone numbers should be kept with the Medical Superintendent and the Hospital Disaster management Committee.

Emergency Supplies and Equipment

The hospital should be prepared to receive a large inflow of victims, and must therefore stock emergency medicine in a special disaster store (see annex 1 for detailed recommendations and annex 2 for day to day emergency room equipment). Re-stocking from external sources may be necessary, and these sources should be located in advance.

Provisions for adequate safe water supplies should be arranged in case the hospital's own water supply is interrupted. Emergency supplies of fuel, gas and oxygen must be stored in a safe place, preferably outside the hospital buildings. The hospital's emergency generators must be maintained at all times to secure electricity for vital life support systems after an earthquake.

Assigned Roles

The disaster response plan should contain a clear division of labour as well as checklists of the particular responsibility of each staff members during an emergency.

The personnel should be divided into different disaster response teams that are all familiar with their collective and individual roles and responsibilities. Every team must assign a leader whose duty is to ensure that all the tasks on the team's checklist are done.

The following is a checklist of some of the responsibilities of the Medical Superintendent, the Doctor on Call and the Staff Nurse. Every institution must make sure that their disaster plan contains job descriptions for all teams and personnel according to the individual hospital.

Role of Medical Superintendent
<p>The Medical Superintendent should be the overall disaster manager and carry out the following activities:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Confirm the emergency by seeking additional information from other sources. ▪ Declare an emergency by activating the alarm and issuing standing orders. ▪ Mobilize all hospital staff and, if needed, additional human resources. ▪ If not already done, inform the CDO, DSP Office and the Red Cross. ▪ Command and supervise the mass casualty management operation. ▪ Work in accordance with the directives of the Central, Regional and District Disaster Relief Committees and provide information to them about the relief operation. ▪ Conduct a debriefing meeting with the staff every day.
Role of Doctor on Call

If the Doctor on Call is not available during an emergency, a staff from the Emergency Room (HA/AHW) should immediately inform him. The duties of the Doctor on Call includes the following:

- If not already done, inform the Medical Superintendent about the emergency.
- In the absence of the Medical Superintendent, declare an emergency and act as commanding officer
- Brief other members of the disaster response teams and delegate authorities.
- Manage the triage area with the help of the health assistant/junior medical doctor.
- Classify the victims according the principles of medical triage.
- Ensure acute victims are stabilized and arrange their transfer to appropriate wards or referral hospitals.

Role of Staff Nurse

The Staff Nurse should be the coordinator of nursing services and carry out the following activities:

- Assess, control and coordinate the allocation of nurses, paramedical and first aids.
- Suggest additional manpower, if necessary.
- Supervise the management of all health care services, including rational use of emergency medicine.

4.2 Training of Personnel

It is recommended that drills are organised at least twice a year. Even the best plan can fail if simulations are not carried out. Such simulations mean implementing activities in the hospital to test whether the institutions is ready to receive any number of casualties and treat them according to priority. The simulations and drills should involve training in emergency procedures and mass casualty management. It is important that everyone working in the hospital has practised emergency case management and triage techniques and is familiar with the established line of command and with his/her individual responsibilities.

Simulations and drills should be organized twice a year.

In addition, instructions on how to turn off gas, electricity and other utility valves should be written down and easily readable on location. Everyone should know how to do this. Emergency exists and evacuation routes should be identified and their location made clear to all staff and patients. Outdoor assembly and triage areas away from buildings, power lines and underground sewer lines should be designated and everyone must know where they are located.

5. Hospital Disaster Response Disaster Planning for Hospitals

5.1 Confirming an Emergency

If the effects of a disaster are not immediately visible, the first information may be received in the hospital or at the District health Office in different ways, which could include:

- A telephone call to the emergency room/Medical Superintendent/District health Officer (DHO) from the Chief District Officer (CDO) or the District Police Office.
- Reporting by individuals to the emergency room. Often some from Red Cross, VDC, PHC, HP or SHP reports to the hospital room.
- A sudden arrival of one or a number of casualties in the emergency room.

Under any circumstances, the message of a disaster should be conveyed to the Medical Superintendent immediately. The information received may be clear or unclear, reliable or unreliable. In whatever, situation, the following sequence of events is advisable to follow;

The Medical Superintendent/Doctor on Call should confirm the emergency by inquiring in the CDO or DSP Office. If possible, he should obtain information about the precise location and time of event, type of incident, estimated number of casualties and added potential risks and exposed population.

5.2 Declaring and Emergency and Activating Standing Orders

After the confirmation, the Medical Superintendent/Doctor on Call should declare an emergency by activating the alarm kept in the emergency room and issuing standing orders.

All the hospital staff including the members of the Hospital Emergency Management Committee should be informed immediately and called to the hospital to initiate and carryout the disaster response.

The Medical Superintendent/Doctor on Call should always confirm the emergency by inquiring in the CDO or DSP Office.

The Public Health Officer (PHO), CDO, District Police Office, Nepal Red Cross Society and trained volunteers should be informed immediately in order to obtain the necessary support of manpower and equipment. This could include informing the Community Medical Auxiliary (CMA), Auxiliary Nurse Midwife (ANM) and Auxiliary Health Worker (AHW) campuses in the district. A memorandum of understanding should be made with such campuses beforehand. Additional support can be obtained from District Disaster Relief Committee.

Instructions to Peripheral Health Institutions

At the time of disaster, strict instructions should be issued from the DHO, by the earliest possible means, to all the PHCs, HPs, SHPs not to sanction any leave to their staff until the situations is under control. At the same time, the officer in-charge should not leave the institution without informing the DHO. The peripheral health institutions should also consult the Village Development Committee (VDC), concerned ward president and nearest police post for necessary support.

All the PHCs, HPs and SHPs should be instructed by DHO to assist if any institution in the district or neighbouring district makes such request.

5.3 Evaluation

When the emergency can be called off, and normal health care services are more or less back to routine operation, it is important that the disaster teams evaluate their performance in order to make the necessary recommendations for future disaster reponse.

The hospital's disaster plan should be adjusted according to the experiences gained of what worked and what did not. Future training needs for the personnel should be assessed and decided upon based on the lessons learned.

After the emergency is over, the disaster response should always be evaluated.

जिल्लास्तरीय आकस्मिकता योजना पुस्तिका नेपाल, २०६६

जिल्लास्तरीय आकस्मिकता योजना पुस्तिका नेपाल, २०६६

१. पृष्ठभूमि

नेपाल वार्षिक रूपमा विभिन्न प्रकारका प्रकोप हुने गर्दछन्। यसभन्दा अघि, घटना घट्टाखेरि त्यसको विरुद्धमा प्रयासहरू केन्द्रित गरिँदै आएको छ। यस्ता प्रयासहरू निश्चितरूपले, प्रकोपका कारणले हुने दुःख र मृत्यु र कम गर्न सफल भएका छन्।

सन् २००८ मा कोशी नदीको बाढी, जसलाई सन् १९३४ (वि. सं १९९०) सालको भूकम्प पछिको सबभन्दा ठूलो प्राकृतिक प्रकोप भनिन्छ। त्यसले मुलुकको आकस्मिक राहतको परिदृश्यमै परिवर्तन ल्याइदियो। यसको राहतको लागि पहिलो चोटी एउटा समन्वय संयन्त्र बनाइयो अति प्रभावित जिल्लाहरूका जिल्ला स्वास्थ्य अधिकृतहरूलाई प्रकोपको सम्पूर्ण नियन्त्रण गर्ने जिम्मा दिइयो। यसले जिल्ला स्वास्थ्य अधिकृतहरूलाई परिणाममुखी बनाउन उच्च जिम्मेवारीतर्फ उन्मुख गरायो।

कोशी नदीको बाढीले अभङ्ग राम्रा राहतका लागि आकस्मिकताको उचित तयारी गर्नुपर्ने बारे चेतना जगायो। विश्वमा कैयौँपटक यस्तो लिखत बनाइएको पाइन्छ कि राम्रो तयारीले दैवीप्रकोपको प्रभावलाई कम गर्न ठूलो मात्रामा मद्दत गर्दछ। आकस्मिकताको तयारीका लागि प्रमुख भनाई यो छ कि कुनै पनि प्रकोपका लागि ९० प्रतिशत तयारी हुनु र १० प्रतिशत मात्र व्यवस्थापन आवश्यक छ। यो भनाई विशेषतः नेपालको सन्दर्भमा उपयुक्त छ, जहाँ प्रकोपहरू नियमित रूपमा हुनेहुँदा थोर बहुत रूपमा भविष्यवाणी गर्न सकिन्छ। कोशी नदीमा बाढी आएदेखि कैयौँ कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न भएका छन् कैयौँ पाठहरू सिकिएका छन् र सबै बैठकहरूको प्रमुख निष्कर्ष आकस्मिकताको तयारीको आवश्यकता र भइपरी आउने कुराको लागि तयारीको खाँचो निकालिएको छ।

राष्ट्रिय स्तरमा, दैवीप्रकोप विरुद्धको कारबाहीको रणनीतिको सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त गर्न बाँकी छ। स्वास्थ्य क्षेत्र आकस्मिकताको तयारी तथा नेपालका लागि दैवीप्रकोप नियन्त्रण योजना २००३ मै गाभिसकेका छन्। हाल मुलुकमा परियोजना परिचालनार्थ स्तरयुक्त परिचालन प्रक्रिया क्रमशः लागू गर्न प्रयासरत छ। राष्ट्रिय स्तरका अतिरिक्त, विशेष गरी नेपालको संघिय संरचनाका कारण, जिल्ला स्तरमा परिचालन योजना हुनु अति खाँचो भएको छ। यसरी यस क्रियाकलापले सम्पूर्ण सहभागीहरूलाई संलग्न गरि जिल्लाहरूका लागि जनस्वास्थ्य आकस्मिकताको योजना विकास गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

जिल्ला स्तरमा सम्भावित घटानाको योजना हुनाको मुलभूत कारण प्रत्यक्ष करवाही गर्ने (संलग्न हुने) व्यक्ति (जिल्लास्तरका स्वास्थ्य कार्यकर्ता) लाई प्राकृतिक जोखिममा काम गर्न त्यसका लागि अभ राम्रोसँग तयार रहनका लागि सशक्त पार्नु हो। कारबाहीको उचित संरचनाले प्रकोपको धक्काको क्रममा स्वाभाविक रूपमा आइपर्ने भ्रमलाई कम पार्नुका साथै टर्न सकिने मृत्यु र दुखको सङ्ख्या घटाउनका लागि छिटो र प्रभावकारी राहत कारबाहीको व्यवस्था भएको कुरा सुनिश्चित गर्छ। केन्द्रीय स्तरको प्रशिक्षकहरूको प्रशिक्षण पछि लगत्तै २००९ मा हरेक क्षेत्रमा एउटा एउटा गरी ५ वटा रणनीतिक जिल्लामा प्रयोगात्मक आकस्मिकता योजना सञ्चालन गरिनेछ। यस योजनाको वास्तविक आकस्मिकता सम्बन्धमा उपयुक्तता सुनिश्चित पार्नका लागि जाँचिने छ र सोहीअनुसार स्वरूप दिइनेछ। यस अभ्यासलाई २०१० मा सुरु गरेर नेपालका सबै जिल्लाहरूमा पुऱ्याउने योजना छ। यी योजनाहरूको उच्चतम परीक्षण बिन्दु प्रकोपको मुख्य आकस्मिक धक्काको घडीमा हुनेछ जहाँ कारबाहीकर्ताहरूबीच व्यवस्थित सहकार्यलाई सहज पार्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिन्छ।

२. जिल्लास्तरीय आकस्मिकताको योजना कसरी सञ्चालन गर्ने

१) आकस्मिकताको योजना भनेको के हो

आकस्मिकताको योजना भनेको कुनै पनि किसिमको हुनसक्ने खतराको अनुमान, अनुसन्धान र समयमानै त्यसलाई सामना गर्नको लागि चाहिने उपयुक्त, आवश्यक सामग्रीको पहिचान वा तयारी र यिनै साध्यहरूको सहायताले प्रभावित जनसङ्ख्यालाई पुऱ्याउने सेवा र सहायतानै आकस्मिकताको योजना हो । यो एक किसिमको साधन/साध्यको रूपमा मनविय समस्या वढेको वेलामा सहयोग साधनको रूपमा उभिने गर्दछ । (साभार:अन्तर सङ्गठन आकस्मिकता योजना कार्यपुस्तिका, मानव सहयोग २००७) । यो साधनको प्रयोग यस क्षेत्रमा कार्यरत सबै कार्ताहरूलाई भविष्यमा हुनसक्ने आकस्मिकता/खतराको आकलनको योजना तर्जुमा गर्नको साथै त्यस किसिमका घटनाहरूबाट हुनसक्ने मानवीय जनधनको क्षतिलाई समेत न्यूनीकरण गर्नको लागि सहयोगी भूमिका खेल्ने गर्दछ ।

२) मौजुदाको दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन

हरेक जिल्लामा त्यस जिल्लामा नियमित रूपमा हुने प्रकोपहरूको विरुद्ध राहत कारवाहीहरू गर्न र तयारी गर्नका लागि वर्षौसम्म विभिन्न काम कारवाहीहरूभएका छन् । यस उद्देश्यका लागि कैयौं कागजातहरूको मस्यौदा तयार भएका छन् । यस अभ्यासका समयले मजुदा दस्तावेज पुनरावलोकन गर्ने तिनीहरूको उपयोगिता र व्यावहारिकता पहिचान गर्ने र सिकेका पाठहरूका साथै मौजुदा प्रणालीलाई यस आकस्मिकता योजनाको उद्देश्यका लागि ध्यानमा राख्ने समयको रूपमा काम गर्ने छ ।

यी उल्लेखित कार्यक्रम गोष्ठी हुनुपूर्व नै भइसक्नु पर्ने छ । गोष्ठीका सहजकर्ताले तलका फर्महरू भर्नु पर्नेछ ।

- धेरैजसो कागजातहरू निम्न स्थानहरूमा उपलब्ध छन् ।
- डिडिआरसीको कार्यालय
- नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको जिल्ला कार्यालय
- सम्बन्धित जिल्लामा कार्यरत गै.स.स. तथा अन्तरराष्ट्रिय गै.स.स.

अनुसूची १ को फारमम १ मा हेर्नुहोस् - शीर्षक छ - मौजुदा दस्तावेजहरूको जाँच पहिलो पङ्क्तिमा सान्दर्भिक दस्तावेजहरूको सूची बनाउनुहोस् ।

दोस्रो पङ्क्तिमा लेखकहरू पहिचान गर्नुस् । यसले तपाईंको केही प्रश्न भए वा पछि आउने सवालहरूको स्पष्टिकरणको खाँचो परेमा सन्दर्भ सामग्रीहरूको काम गर्न सक्छ ।

तेस्रो दस्तावेजहरू आपत्कालीन अवस्थामा प्रयोग गरिएको छन् कि छैनन् पत्ता लगाउनुोस् । यदि प्रयोग गरिएको छन् भने कहिले प्रयोग भएका थिए । यी जवाफ रदस्तावेजहरू राखिएको अफिससँग परामर्शपछि र लेखकहरूलाई सोधेपछि भर्न सकिन्छ ।

चौथो पङ्क्तिमा प्रभावकारी आपत्कालीन कामका लागि दस्तावेज कतिको उपयोगी भयो त्यसको लेखाजोखा गर्नुोस् । यस्तो लेखाजोखा उपभोक्ता, दस्तावेज राख्ने अफिसका साथै स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरू र समुदायसँग छलफल गरेपछि गर्न सकिन्छ ।

यस अभ्यासले तपाईंलाई ती दस्तावेजहरू जसलाई ध्यानमा राख्नुपर्छ र जुन तपाईंको आकस्मिकताको योजना बनाउने अभ्यासमा प्रतिविम्बित भएका छन्, तिनीहरूलाई पहिचान गर्न अवसर दिन्छ ।

यस अभ्यासको उद्देश्य दोहोरो काम हुनबाट जोगाउनु, उत्कृष्ट प्रयोगको पहिचान गर्नु र पहिलेको कुराबाट पाठ सिक्नु हो ।

३) सान्दर्भिक सहभागिताको पहिचान गरी उनीहरूलाई निमन्त्रणा दिनु

सान्दर्भिक दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन गरेपछि, कार्यशाला गोष्ठीको मिति तोक्नु र सहभागीहरूको पहिचान गर्नुपर्छ ।

- सहभागीहरूमा निम्न व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्नुपर्छ ।
- जिल्ला स्वास्थ्य कार्यलयका कर्मचारीहरू
- उप-स्वास्थ्य चौकी, स्वास्थ्य चौकी, अस्पताल तथा अन्य स्वास्थ्य सम्बन्धी संस्थाका कर्मचारीहरू
- निजी स्वास्थ्य संस्थाका कर्मचारीहरू
- पोषणसम्बन्धी कर्मचारीहरू
- नेपाल रेडक्रस सोसाइटी (एन.आर.सि.एस.)
- गै.स.स.
- एफ.सि.एच.भि.
- डि.डि.आर.सि. को प्रतिनिधि
- डब्लु एच.ओ. को प्रतिनिधि
- सुरक्षा निकायहरू
- अन्य सरोकारवालाहरू

सबै सहभागीहरू ठीक समयमा कार्यशाला गोष्ठी पुग्न सकून् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि निमन्त्रणा कम्तीमा पनि ८ या १० दिन अगाडि पठाउनुपर्छ ।

४) प्रस्तावित कार्यसूची:

कार्यसूची प्रशिक्षक प्रशिक्षणको कायतालिकाअनुसार हुनसक्छ । नमुना कार्यसूची अनुसूची-२ मा पाइन्छ । खाँचो परेअनुसार कार्यसूचीमा फेरबदल ल्याउन सकिन्छ । तर रातो बुँदा चाहिँ कार्यशाला गोष्ठीमा सञ्चालन गर्नेपर्छ ।

५) आवश्यक सामग्रीहरू:

कार्यशाला गोष्ठीको लागि सबै सामग्रीहरू सि.डि. रोममा पाउन सकिन्छ ।

६) अपेक्षित नतिजाहरू:

यस अभ्यासबाट अपेक्षित परिणामहरू निम्नानुसार छन् ।

- जन स्वास्थ्य आपत्कालको लागि आकस्मिकताको योजनासम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि
- जिल्लाका लागि आकस्मिकताको योजना
- सबै कार्यकर्ताका लागि स्पष्ट भूमिका र जिम्मेवारी पहिचान गरिएको
- सञ्चार रणनीति विस्तार गरिएको

७) कार्यशालाको लागि आर्थिक व्यवस्थापन

तपाईंहरूका जिल्लाहरूमा कार्यशाला गोष्ठीसञ्चालनका लागि इ.डि.सि.डि./डि. एच. एस. मा व्यवस्था गरिएको छ । थप जानकारीका लागि इपिडिमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखाको दैवीप्रकोप व्यवस्थापन शाखामा (फो.नं. ४२५५७९६, ४२६२२६८) सम्पर्क राख्नुहोला ।

८) कार्यशालाको मूल्याङ्कन

कार्यशाला गोष्ठीपछि सहभागीहरूले मूल्याङ्कन फारम भर्नुपर्छ । मूल्याङ्कनको परिमाणले तपाईंलाई राम्रा र नराम्रा पक्षहरू प्रतिवेदनका लागि दिदै तालिमको प्रभावकारीताको राम्रो सङ्केत दिन्छ । नमुना मूल्याङ्कन फारम अनुसूची१० मा पाउन सकिन्छ ।

३. क्षतिकोर सम्भाव्यता जाँच्ने औजार

पहिले प्रस्तुतिकरणमा जोखिम के हो र यस जोखिम लेखाजोखाले कसरी आकस्मिकता योजना बनाउन सहयोग गर्दछ भन्ने कुरा खुलाउनुपर्छ ।

एकपटक प्रस्तुतिकरण तयार भइसकेपछि विभिन्न समूहहरूबाट लेखाजोखा फारमलाई निम्नानुसार भर्नु पर्दछ ।

क्षतिको सम्भाव्यता बारेमा जोखिम विश्लेषण फारम र स्वास्थ्य, यातायात र भवनजस्ता (भौतिक) सुविधाबारे सङ्क्षिप्त विश्लेषण फारम गरी दुईवटा फारमहरू रहेका हुन्छन् । यी दुवै फारमहरू कार्यशाला गोष्ठी अवधिमा भर्नुपर्छ ।

१) फारम कसरी भर्ने

(१) जोखिम विश्लेषण फारम (अनुसूची-३)

“जोखिम” को पङ्क्तिमा जिल्लामा हुने विभिन्न प्रकारका जोखिमहरूको सूची बनाउनु पर्दछ । यसमा आगलागी, भूकम्प, बाढी, पहिरो, अनिकाल आदि समाविष्ट हुन सक्छन् ।

“पटक” पङ्क्तिमा जिल्लामा भएको वर्ष यस्तो कति पटक भएको थियो सूची बनाउनु पर्दछ । ठीक आँकडा पाउनका लागि हामीले अफिसको रिकर्ड हेनुपर्ने हुनसक्छ ।

“प्रभावित मानिसको सङ्ख्या” पङ्क्तिमा, १-२ सम्मको सूची बनाउनु पर्दछ । सङ्ख्या १ चाहिँ ० देखि ५० जनासम्म प्रभावित मानिसहरूको लागि प्रयोग गरिन्छ । त्यसरी नै सङ्ख्या २, ५१ देखि १०० जनासम्म सङ्ख्या ३, १०१ देखि ५०० जनासम्म, सङ्ख्या ४, ५०१ देखि १००० जनासम्म र सङ्ख्या ५, चाहिँ १००० भन्दाको माथिको लागि प्रयोग गरिन्छ ।

“आयतन” पङ्क्तिमा सङ्ख्या १-५ सम्मको सूची बनाउनुहोस् । ५ सबभन्दा उच्चतम सङ्ख्या हो । आयतनको मतलब घटनाले पारेको प्रभावको मात्रा हो । उदाहरणका लागि, कुनै घटनाले ५ वटाभन्दा बढी गा.वि.स.लाई प्रभाव पारेको छ भने त्यसको आयतन ५ हुनसक्छ । यो केही मात्रामा काल्पनिक लेखाजोखा हुन्छ । औसतमा यदि तपाईंको जिल्लाको १/१० भन्दा कम प्रभावित भएको छ भने सङ्ख्या १ हुनुपर्छ । त्यसरी नै १/८ का लागि २, १/६ मा लागि ३, का लागि औँ १/४ भन्दा माथिका लागि ५ ।

“कूल” हिसाब यसरी निकालिन्छ : (पटक+प्रभावित मानिस सङ्ख्या× आयतन)

(२) स्वास्थ्य, यातायात र भवनजस्ता (भौतिक) सुविधाबारे सङ्क्षिप्त विश्लेषण

हरेक भौतिक सुविधाको निम्न आँकडा सहितको सङ्क्षिप्त र छिटो आँकडा आधार बनाइनुपर्छ । यस उद्देश्यका लागि भौतिक सुविधामा यी कुराहरू पर्दछन्: अस्पताल तथा अन्य स्वास्थ्य सुविधाहरू (निजी तथा जनस्वास्थ्य दुवै) औषधि पसलहरू, यातायात सेवाहरू, अन्य सरकारी भवनहरू ।

“प्रकार” पङ्क्तिमा तपाईंले उल्लेख गर्न चाहेको कुन सुविधा हो त्यो लेख्नुहोस् । “निर्माण गरिएको वर्ष” पङ्क्तिमा त्यो भवन कुन वर्षमा निर्माण गरिएको हो उल्लेख गर्नुहोस् । यदि पुनर्निर्माण कार्य गरिएको भए कुन वर्षमा भएको हो त्यो पनि उल्लेख गर्नुहोस् ।

“हालसालैको आपत्कालीन सहभागिता” पङ्क्तिमा हालसालैको आपत्कालका लागि सुविधाको प्रयोग भएको थियो र यो कतिको कामयुक्त भएको थियो त्यो पनि उल्लेख गर्नुहोस् ।

“स्थानमा आपत्कालीन तयारी योजना” पङ्क्तिमा सुविधा आपत्कालीन तयारी छ कि छैन र भए त्यो कुन वर्षमा निर्माण भएको हो उल्लेख गर्नुहोस् ।

“आपत्कालीन तयारी योजनाको उपयोगिता” पङ्क्तिमा हालसालैको आपत्कालका लागि आपत्कालीन तयारी योजना कतिको उपयोगी भएको थियो उल्लेख गर्नुहोस् । मापनका लागि, अनुपयोगी, केही उपयोगी, अति उपयोगी र निश्चित छैन आदि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

“कार्यकर्ताको सङ्ख्या” पङ्क्तिमा हरेक स्थानमा कतिजना स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरू छन् उल्लेख गर्नुहोस् ।

“स्तर” पङ्क्तिमा स्वास्थ्य सुविधा पूर्णरूपले कामयावी छ कि छैन उल्लेख गर्नुहोस् । यस्तो मापन प्रयोग गर्न सकिन्छ, कामयावी छैन, आंशिक रूपमा कामयावी छ, पूर्णरूपले कामयावी छ ।

२) फारमहरूको प्रयोग कसरी गर्ने:

- (१) जोखिम विश्लेषण फामको प्रयोग आपत्कालीन परिस्थितिले गर्न सक्ने क्षतिको मात्रा थाहा पाउनका लागि यसले कुन स्तरको तयारीको खाँचो छ जानकारी दिन्छ। आकस्मिकताको योजनामा “कूल” प्राप्ताङ्क कारवाहीको स्तर पहिचान गर्नका लागि प्रयोग गरिने छ।
- (२) भौतिक सुविधाहरूको सङ्क्षिप्त विश्लेषण
यो औजारको प्रयोग, आपत्कालीन तयारी तथा राहतका सम्बन्धमा प्राप्त गर्न सकिने सुविधाहरू कुन कुन हुन् पहिचान गनुका लागि गरिने छ। त्यसो गर्नका लागि, आपत्कालहरूमा प्रयोग स्तर नाप्नलाई प्राप्त सुविधाले कति काम गर्छ त्यो महत्वपूर्ण हुन्छ। उदाहरणका लागि, कुनै जिल्लामा पूर्ण रूपले काम गर्ने सुसज्जित औषधि पसल हुनसक्छ, जसलाई आपत्कालका लागि आवश्यक औषधिहरू जगेडा संचय गरी राख्न प्रयोग गर्न सकिन्छ। काम नगर्ने स्वास्थ्य सुविधालाई आपत्कालमा काम दिने गरी सशक्त पार्न सकिन्छ वा अरु सुविधाहरूले काम गर्न असमर्थ भइसकेपछि अन्तिम उपायको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ।

४) आकस्मिकताको योजना तयार गर्ने औजार:

आकस्मिकताको योजना तयार पार्ने औजार, स्वास्थ्यमा रोकवाट परेको हरेक क्षेत्रमा के गरिनुपर्छ कारवाहीको नेतृत्व कसले गर्छ र कुन सूचना तथा स्रोत साधनको खाँचो पर्छ आदि कुरा बुझ्ने औजार हो।

पहिलो प्रस्तुतिकरणहरू तयार गर्दा सहभागिहरूको तह, आवश्यकताअनुसार बुझ्नसक्ने गरी बनाउनु पर्दछ। स्वास्थ्य क्षेत्रको हस्तक्षेपको लागि यी कुराहरू विचार पुर्याउनु पर्दछ।

प्रस्तुतिकरण पूरा भएपछि सहभागीहरूको समूहबाट तलका फारमहरू भर्न लगाउनुपर्छ।

“जोखिम विश्लेषण नाप” मा यो उल्लेखगर्नुस् कि खतराको कुन आयतनका लागि रोकथाम उपयुक्त हुन्छ। उदाहरणका लागि जोखिम विश्लेषण नापअनुसार सानो किसिमको जोखिमका लागि घुम्ती क्लिनिकको खाँचो नपर्न सक्छ। नाप थाहा पाउनका लागि क्षतिको सम्भाव्यता जाँच्ने औजार हेर्नुहोस्।

अर्को पङ्क्तिका केही अंश (जनस्वास्थ्य रोकवाट) पहिले नै भरी सकेको छ। यसले आपत्कालीन परिस्थितिमा काम गर्नुपर्ने क्षेत्रहरूको बारेमा जानकारी दिन्छ। काम गरिनुपर्ने अन्य क्षेत्रहरूका लागि थप लाइनहरू दिन्छ।

आपत्कालको पहिचान गरिसकेपछि र रोकवाट परेका क्षेत्रहरू स्वीकार गरिसकेपछि “विस्तृत रोकवाट” पङ्क्तिमा, हरेक रोकवाट क्षेत्रकालागि कार्यान्वयन गर्न सकिने क्रियाकलापहरूको सूची तयार पारिनुपर्छ। उदाहरणका लागि यस्तो सूची बनाउन सकिन्छ। शीघ्र जाँच, विस्तृत जाँच, लक्षणको विस्तृत जाँच आदि।

“को ?” भन्ने पङ्क्तिमा, रोकथाम गर्नुको अगुवाका साथै यसलाई यस कार्यमा सहयोग दिनेहरूको नाम लेख्नुपर्छ। “कहिले ?” पङ्क्तिमा रोकथाम सबै एकै समयमा हुन सक्दैन। यसैले हरेक रोकवाट कहिले सुरु गर्नुपर्छ उल्लेख गर्नुहोस्। उदाहरणका लागि पोषणको व्यवस्था रोग नियन्त्रणभन्दा पछि सुरु हुन सक्छ।

“सूचना खाँचो” पङ्क्तिमा तपाईंलाई हरेक क्षेत्रमा अगाडि निर्णय गर्नलाई तपाईंलाई कुन सूचनाको खाँचो पर्छ र तपाईंले त्यस सूचना कसरी पाउनुहुन्छ त्यो कुरा उल्लेख गर्नुहोस्। एउटा उदाहरण सन्तानोत्पादन स्वास्थ्यको लागि हुन सक्छ। तपाईंलाई रोकथामको आवश्यक स्तर थाहा पाउनका लागि जिल्लाको जन्मदर जानकारीको खाँचो पर्न सक्छ। तपाईं यो जानकारी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय वा अन्य सम्बन्धित ठाउँबाट पाउन सकिन्छ।

“स्रोत साधनको खाँचो” पङ्क्तिमा, तपाईंका लागि हरेक रोकथामका लागि कुन कुन स्रोत साधनको खाँचो पर्ला र ती साधनहरू कहाँ पाउन सकिन्छ उल्लेख गर्नुहोस्। उदाहरणका लागि भाडा, पखाला फैलनबाट रोकनका लागि भाडा पखालाको औषधि बाकस चाहिन्छ। तपाईं जिल्लाको औषधि भण्डार जहाँ औषधि भण्डार गरेर राखेको हुन्छ त्यसलाई वा विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनलाई उल्लेख गर्न सक्नुहुन्छ।

२) फारम कसरी प्रयोग गर्ने:

आकस्मिकताको योजना फारमले तपाईंको आकस्मिकताको योजनाको आधारस्तम्भ निर्माण गरिदिन्छ। यसले

तपाईंलाई आपत्कालको समयमा तपाईंले के गर्न आवश्यक छ, तपाईंले कहिले गर्नुपर्छ र कार्य लागू गर्नका लागि तपाईंलाई केको खाँचोपर्छ भन्ने कुराहरूको जानकारी दिन्छ। पूर्णरूपमा प्रभावकारी हुनका लागि आकस्मिकताको योजना औजार, क्षतिको सम्भाव्यता जाँच औजार र सञ्चार रणनीति संयुक्त रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ।

५. आर्थिक, सञ्चार, सूचना र आपूर्ति

१) सञ्चार रणनीति:

आपत्कालीन अवस्थाहरूमा छिटो र प्रभावकारी राहत सुनिश्चित पार्नका लागि सञ्चारको आवश्यकता छ। नेपालमा सञ्चारको असफलता प्रयासको राहतको ढिलाईको कारण, यथास्थानमा औषधि तथा सामग्रीहरूको अभाव, गलत हल्लाको फैलावट हो र फलस्वरूप, टार्न सकिने भए पनि मृत्यु र आहतको सङ्ख्या धेरै हुन जान्छ। सञ्चारदुई प्रकारका हुन्छन् जस्तो आन्तरिक र बाह्यसञ्चार। आन्तरिक सञ्चार भनेको स्वास्थ्य क्षेत्र भित्रका सहभागीहरू हुन् जसमा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय (डि.पि.ओ.)/जिल्ला जन स्वास्थ्य कार्यालय (डि.पि.एच.ओ.) आर.आर.टि., आर.एच.डि., इ.डि.सि.डि./एच.ओ.एच.पि. विश्वस्वास्थ्य सङ्गठन आदि पर्दछन्। बाह्यसञ्चार भनेको मिडिया र अन्य संस्थाहरू जसको स्वास्थ्य क्षेत्रसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुँदैन।

आन्तरिक सञ्चारका लागि रिपोर्ट दिने प्रक्रिया राम्रो हुन जरुरी छ। फारमका लागि अनुसूची-६ हेर्नुहोस्। रिपोर्ट दिनका लागि सञ्चारको पहल कसले गर्ने, कहिले गर्ने र कसरी गर्ने, तपाईंले निर्णय गर्नुपर्छ। माग गर्नका लागि जिल्लाबाट केन्द्रसम्म वा केन्द्रबाट जिल्लासम्म गर्ने पनि तपाईंले नै निर्णय गर्नुपर्छ।

बाह्यसञ्चारका लागि विभिन्न तरिकाहरू छन्। पहिलो, मिडियाका लागि तपाईंले प्रमुख प्रवक्ता पहिचान गर्नुपर्छ (अनुसूची-७) हरेक तहका लागि एकजना प्रवक्ता हुन असल हुन्छ, जोसँग भेटेपछि अरु मिडिया वा बाह्य सहभागीहरूसँग भेट्नु नपर्ने हुन्छ। यो व्यक्ति जिल्ला स्वास्थ्य अधिकृत (डि.एच.ओ.)/ जिल्ला जन स्वास्थ्य अधिकृत, आर.एच.डि. निर्देशक/इ.डि.सि.डि., महानिर्देशक/एम.आ.एच.पि. आदि वा स्वास्थ्य क्षेत्रका प्रमुख हुनु असल हुन्छ।

“कुरा गर्ने बुँदाहरू” का लागि एउटा फारम छ जसको बारेमा प्रवक्ताहरूसँग दिनदिनै कुरा गर्नुपर्छ (अनुसूची-८) यसो गर्नाले सूचना सरल हुन्छ र सबैसम्म पुगेको सुनिश्चित हुन्छ।

चासो राख्ने पार्टीहरूका निम्ति परिस्थिति अध्यावधिक बनाइ राख्ने अर्को माध्यम परिस्थिति रिपोर्टद्वारा हो (अनुसूची-९)। परिस्थिति रिपोर्टहरू, परिस्थितिबारे बाह्य पार्टीहरूलाई सूचना दिन, जवाफका प्रयासहरूको संयोजन गर्न, कुनै घटना घट्टा दस्तावेज बनाउन आवश्यक हुन्छन्। परिस्थिति रिपोर्टको ढाँचा कुरा गर्ने बुँदाको अनुसार कै हुन्छ। तर यसलाई लिखित ढाँचामा प्रकाशित गर्दा परिस्थिति रिपोर्टमा बढी सूचना समावेश गर्न सकिन्छ। आपत्कालमा अन्तरराष्ट्रिय गै.स.स.वा स्वास्थ्य समूहसँग मिलेर परिस्थिति रिपोर्ट बनाउन सक्नुहुन्छ। परिस्थिति रिपोर्ट आवश्यकता हेरी दैनिक, साप्ताहिक वा मासिक निकाल्न सकिन्छ। सामान्यतः आपत्कालको केही हप्तासम्म परिस्थिति रिपोर्ट दैनिक ढाँचामा निकालिन्छ। पछिको अवस्थामा साप्ताहिक वा मासिक रूपमा निकालिन्छ।

२) आपूर्ति व्यवस्थापन

आपत्कालीन राहतका लागि सामग्री व्यवस्थापन महत्वपूर्ण अङ्ग हो। यसमा आवश्यक सामग्रीको जगेडा र आपूर्ति, तिनीहरूको किनमेल, भण्डारण र भण्डार व्यवस्थापनका साथसाथै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँसम्मको ढुवानी समेत पर्दछ। आपत्कालीन परिस्थितिमा सामग्रीको उचित व्यवस्थापनका लागि यी सबै कुराहरूको अग्रिम रूपमा योजना बनाइएको हुनुपर्छ।

आकस्मिकता योजना अभ्यासमा तपाईंले आवश्यक जगेडा थाहा पाउनु भएको हुन्छ। तपाईंले आपूर्तिको स्रोत पनि थाहापाउनु भएको हुन्छ।

यस भागमा तपाईंसँग स्टोर भएको जगोडाको तपाईंलाई खाँचो छ कि छैन, स्टोरको व्यवस्थापन कसले गर्ने, हरेक ठाउँमा जगोडा सामन कसरी ढुवानी गर्ने भन्ने कुराहरू तपाईंले निर्णय गर्न सक्नुहुन्छ। फारमको लागि अनुसूची-१० मा हेर्नुहोस्।

तालिकामा, “गा.वि.स.” पङ्क्तिमा, तपाईंका जिल्लाका गा.वि.स.हरू सूचीकृत गर्नुहोस्।

“जिल्लाको सदरमुकामबाट यातायातको साधनहरू” पङ्क्तिमा, सबभन्दा असल यातायातको साधनको पहिचान गर्नुहोस्। यसमा सडक, हवाईजहाज, हेलिकप्टर आदि समावेश हुन सक्छन् यसका लागि अनुसूची-१० मा हेर्नुहोस्।

“जिल्लाको सदरमुकामबाट बैकल्पिक यातायातको साधन” यदि विभिन्न कारणबस सर्वोत्तम साधन अप्राप्त भएमा बैकल्पिक साधन पत्ता लगाउनुहोस्। उदाहरणका लागि यदि सडकलाई सबभन्दा असल साधन मानिएको छ भने र यो बाढी वा पहिरोले थुनिएको छ भने तपाईं हवाईजहाज वा हेलिकप्टर लिन सक्नु हुन्छ।

अनुसूची-१३ मा प्रत्येक आपत्कालीन अवस्थाको लागि आवश्यक आपूर्ति तथा सोको अनुमानित लागत खर्च निकाल्न सकिने छ। पहिला वाँया कोलममा आवश्यक पर्ने औषधि आपूर्ति सूची तयार पार्ने। त्यसपछि प्रत्येक औषधि तथा आपूर्तिको एक इकाईको खर्च, लागत तयार भएपछि आवश्यक पर्ने जम्मा परिमाण र प्रति इकाई खर्च गुणन गरी जम्मा आवश्यक पर्ने खर्च निकाल्न सकिने छ। यस प्रकारको क्रियाकलापले आवश्यक परेको बेलामा जिल्लालाई बाहिरबाट सहयोग जुटाउन मद्दत गर्दछ।

३) सञ्चार सूचना व्यवस्थापन :

अपतकालमा र अधिपछिको समयमा सूचना व्यवस्थापनको ज्यादै महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। आपत्काल व्यवस्थापनमा कार्यरत सङ्घ संस्थाहरूको सम्पर्क विवरण, सम्पर्क व्यक्ति सहित दुरुस्त राख्नु पर्दछ।

यस खण्डमा आपत्काल व्यवस्थामा सङ्घ, संस्थाहरूको पहिचान र सम्पर्क विवरण तयार गर्नुपर्ने हुन्छ। सम्भव भएसम्म सम्पर्क विवरण तयार पार्दा व्यक्तिगत मोबाइल फोन नं. भन्दा पनि कार्यालयको चाहि विवरण टेलिफोन नं. सहित तयार गर्नुपर्ने हुन्छ। यस प्रयोजनको लागि अनुसूची-११, एम्बुलेन्सको लागि र अनुसूची-१२ महत्वपूर्ण सम्पर्क विवरण दुरुस्त राख्नुपर्ने हुन्छ।

६. आकस्मिकताको योजना लेखन कार्य

अभ्यास सिध्याएपछि अब सम्बद्ध तरिकाले आकस्मिकताको योजना लेख्नु आवश्यक छ। यसको मतलब यो होइन कि तपाईंले यो व्यापक रूपमा लेख्नुपर्छ। तपाईंले आपत्कालको बेलामा त्यसअनुसार गर्न सजिलो हुनेगरी सान्दर्भिक दस्तावेजहरूलाई मिलाएर राख्नु आवश्यक छ।

सुझाइएको प्रसँग निम्नानुसार छ:

१) पृष्ठभूमि

- जिल्लाको नाम लेख्ने
- भौगोलिक विवरण र विगत वर्षको महामारी तथा प्रकोप व्यवस्थापनसम्बन्धी ५ वर्षसम्मको विवरण तयार पार्ने।
- संलग्न गाविसहरूको सूची बनाउने
- आकस्मिकताको योजनालाई मिलाएर राख्ने काममा संलग्न व्यक्तिहरूको पहिचान गर्ने
- आकस्मिकताको योजनाको अभ्यास कहिले र कहाँ सम्पन्न भएको थियो, मिति र स्थान पहिचान गर्ने
- सम्पन्न भएको सम्बन्धित अभ्यास र मौजुदा दस्तावेजको पहिचान गर्ने (“मौजुदा दस्तावेजको जाँच” तालिका हेर्ने)

२) क्षतिको सम्भाव्यता

- जोखिम तथा क्षतिको सम्भाव्यताको सूचनाहरूको सूचि सबभन्दा माथिको नापबाट शुरु गरेर बनाउने (“क्षतिको सम्भाव्यता जाँच” तालिका हेर्ने)
- भौतिक सुविधाहरूको सूचिहरूको सूचि बनाउने (भौतिक सुविधाहरूबारे सङ्क्षिप्त विश्लेषण तालिका हेर्ने)

३) आकस्मिकताको योजना

- आकस्मिकताको योजनाको यहाँ राख्न सकिन्छ।
- रोकथामको समय अनुसार क्रियाकलापहरूलाई आवश्यक सबभन्दा पहिलेको रोकथामबाट लिएर समूहमा मिलाएर राख्न सकिन्छ।
- आवश्यक जगेडाहरूको सूचि बनाउने, (औषधि र आवश्यक चिरफारका सामग्रीसहित)
- हरेक गाविसका लागि तोकिएका यातायातका साधनहरूको सूचि बनाउने।

४) सञ्चार रणनीति

४.१ आन्तरिक सञ्चार

- आन्तरिक सञ्चारका लागि तपाईं यहाँ आन्तरिक सञ्चार रणनीति तालिका राख्न सक्नुहुन्छ।
- तपाईं रोकथामको समयमा आधारत आन्तरिक सञ्चार रणनीति पनि पहिचान गर्न सक्नुहुन्छ। (उदाहरणका लागि असामान्य स्थितिको सूचाना पहिले डि एच ओ बाट इ डि सि डि लाई पठाइनेछ)।

४.२ बाह्य सञ्चार

- तपाईं बाह्य सञ्चारका लागि यहाँ पहिचान गरिएको प्रवक्ताका सूचि राख्न सक्नुहुन्छ।
- तपाईंको भविष्यको प्रयोगको लागि मञ्जुर गरिएको कुराका बुँदाहरूको टुक्रा यहाँ राख्नुस्।
- तपाईंको भविष्यको प्रयोगको लागि परिस्थितिको रिपोर्ट कागज यहाँ राख्नुस्।

५) सम्पर्क सूचना

भविष्यको जानकारीको लागि, कार्यशाला गोष्ठीमा सहभागी भएका हरेक संस्थामा मुख्य सम्पर्क गर्ने ठाउँ उल्लेख गर्नुस्। यस मामलामा, व्यक्तिगत इमेल ठेगाना वा टेलिफोन नलिनोस्। सम्भव भएसम्म कुनै व्यक्ति विशेषको सम्पर्क ठेगाना नलिएर संस्थाको लिनुहोला किनभने व्यक्ति बदलिए पनि संस्थालाई त सम्पर्क राख्न सकिन्छ।

७ प्रतिवेदन

कार्यशाला गोष्ठीको अन्त्यमा, तपाईंले गोष्ठीको उपलब्धीबारे इ डि सि डिलाई प्रतिवेदन दिनु आवश्यक छ। प्रतिवेदनमा तीन भागहरू हुनुपर्छ :

१) गोष्ठीबारे प्रतिवेदन

- मिति र स्थान समावेश गर्ने
- सहभागी सङ्ख्या र उनीहरूको संस्था जनाउने
- कार्यसूचि समावेश गर्ने
- मुख्य उपलब्धीहरू उल्लेख गर्ने

२) आकस्मिकताको योजना/अस्पतालको आकस्मिकताको योजना

- तपाईंको आकस्मिकताको योजनाको एक कपी इपिडिमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखा, विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन (WHO), क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय र जिल्लामा आपत्कालीन कार्यमा कार्यरत संस्थालाई पठाइदिनुस्।

३) आर्थिक प्रतिवेदन

- प्रयोग गरिएको रकम सरकारी तोकिएको ढाँचाअनुसार पेस गर्नुस्।

विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनी व्यवस्था

प्रधानमन्त्री सहायता कोष नियमावली, २०५८मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू

प्रधानमन्त्री सहायता कोष नियमावली, २०५९

कोषको प्रयोग:

- (ग) दैवीप्रकोप वा दुर्घटनामा पर्नेहरूलाई उद्धार गर्न, सद्गत वा काजक्रिया खर्चबापत मृतकका आफन्तलाई सहयोग गर्ने,

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू

भाग-२

गाउँ विकाससम्बन्धी व्यवस्था

परिच्छेद-४

बैठक र कार्य प्रणाली

२५. वडा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार: गाउँ विकास समितिअन्तर्गतको प्रत्येक वडासमितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) वडाभित्रको बाटो, सडक, पुल, ढल, पोखरी, तलाउ, इनार, कुवा र धारा आदि सफा सुगन्ध राख्ने ।
- (ख) वडाभित्रका फोहर, मैला र सडे गलेका वस्तुहरू फ्याक्ने तथा सरसफाइको निमित्त वडावासीहरूलाई अभिप्रेरित गर्ने प्रबन्ध गर्ने ।
- (ग) वडाभित्रको जनसङ्ख्या, घर, जग्गा, पाटी, पौवा, धर्मशाला, मठ मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा आदि देवस्थल, मदरसा, पर्ति जग्गा, पोखरी, तलाउ, इनार, कुवा र धारा आदि सार्वजनिक महत्वका धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूको लगत राख्न तथा संरक्षण गर्न गाउँ विकास समितिलाई सहयोग गर्ने ।
- (घ) वडाभित्रको नहर, कुलो र पैनी आदिको हेर विचार गर्ने ।
- (ङ) वडाभित्रका पर्ति जग्गा र डाँडा, भीर, पाखा, आदिमा वृक्षारोपण गर्ने र वातावरण संरक्षणमा सहयोग पुर्याउने ।
- (च) वडाका स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य चौकी आदिको व्यवस्थापनमा सहयोग पुर्याउने ।
- (छ) वडामा विद्यालय तथा पुस्तकालयको स्थापना र सञ्चालनमा सहयोग पुर्याउने ।
- (ज) वडाभित्रका पिछडिएका जनजाति, असहाय, अपाङ्ग तथा बेवारिस व्यक्तिहरूको संरक्षण र जीविकोपार्जनसम्बन्धी कार्यमा सहयोग पुर्याउने ।

२६. गाउँ विकास समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- (१) गाउँ परिषद्को निर्णय र निर्देशनहरू कार्यान्वयन गर्नु गराउनुको अतिरिक्त गाउँ विकास समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ:

(क) कृषि सम्बन्धी:

- (३) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र पशु रोगको रोकथामका निमित्त आवश्यकता अनुसार पशु चिकित्सालयको सञ्चालन गर्ने, गराउने तथा पशु चरनको लागि आवश्यक गौचरनको व्यवस्था गर्ने, गराउने ।

(ख) ग्रामीण खानेपानी सम्बन्धी:

- (२) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र इनार, कुवा, पोखरी र धारा आदिको निर्माण तथा मम्मत सम्भार गर्ने, गराउने ।
- (३) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र पानीका मुहानहरूको संरक्षण गर्ने, गराउने ।

(घ) शिक्षा तथा खेलकूदसम्बन्धी:

- (२) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र सञ्चालन भएका विद्यालयहरूको रेखदेख र व्यवस्थापन गर्ने ।
- (७) आर्थिक दृष्टिले अत्यन्त पिछडिएका उत्पीडित जनजातिहरूका छात्र-छात्राहरूलाई छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाउने ।

(ङ) सिँचाई र भू-क्षय तथा नदी नियन्त्रणसम्बन्धी:

- (२) गाउँ विकास क्षेत्रलाई प्रभाव पार्ने भू-क्षय र नदी नियन्त्रण सम्बन्धी कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।

(च) भौतिक विकाससम्बन्धी:

- (१) सामुदायिक भवन, विश्राम गृह तथा सार्वजनिक शौचालय बनाउने ।
- (२) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र निर्माण हुने घर, भवन, सडक तथा अन्य भौतिक पूर्वाधार आदिको लागि मापदण्ड तयार गरी सो निर्माण गर्न तोकिएबमोजिम स्वीकृति दिने ।
- (३) गाउँको भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- (४) बसोबास क्षेत्रमा आवश्यक ढल निकासको व्यवस्था गर्ने, गराउने ।

(छ) स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी:

- (१) गाउँस्तरीय स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी तथा उप-स्वास्थ्य चौकीहरू सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने ।
- (२) गाउँ विकास क्षेत्रमा प्राथमिक स्वास्थ्य शिक्षा र सरसफाइ तथा फोहर मैला व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

(ज) वन तथा वातावरणसम्बन्धी:

- (१) पर्ति जग्गा, डाँडा, भीरपाखा एवम् सार्वजनिक जग्गामा वृक्षारोपण गर्ने, गराउने ।
- (२) गाउँ विकास क्षेत्रका वन, वनस्पति, जैविक विविधता र भू-संरक्षण सम्बन्धमा कार्यक्रम तयार गरी सञ्चालन गर्ने, गराउने ।
- (३) वातावरण संरक्षणसम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रम बनाइ सञ्चालन गर्ने, गराउने ।

(झ) भाषा र संस्कृतिसम्बन्धी:

- (१) गाउँ विकास क्षेत्रभित्रका धर्मस्थल तथा धर्मशाला, पाटी र पौवा आदिको लगत राखी रेखदेख र संरक्षण गर्ने, गराउने ।

(ञ) पर्यटन तथा घरेलु उद्योगसम्बन्धी:

- (१) पर्यटकीय क्षेत्रको संरक्षण, विकास र विस्तार गर्ने तथा त्यस्ता ठाउँमा प्रदूषण हुन नदिने व्यवस्था गर्ने, गराउने ।

(ट) विविध:

- (४) दैवीप्रकोप नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक काम गर्ने, गराउने ।
- (६) गाउँ विकास क्षेत्रभित्रका असहाय, अनाथ र अपाङ्ग बालबालिकाहरूको लगत राख्ने र तिनीहरूलाई उपयुक्त ठाउँमा राख्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (८) राष्ट्रिय नीतिअनुरूप अनाथ बालबालिका, असहाय महिला, वृद्ध, अपाङ्ग तथा अशक्तहरूको संरक्षणसम्बन्धी कार्य गर्ने र सामाजिक कुरीति हटाउने तथा चेलीबेटी एवम् नारी संरक्षणसम्बन्धी काम गर्ने, गराउने ।

परिच्छेद - ६

गाउँ विकास समितिको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रिया

४३. गाउँ विकास समितिको योजनाको तर्जुमा:

- (३) गाउँ विकास समितिले योजनाको तर्जुमा गर्दा देहायबमोजिमका आयोजनाहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ:
- (ड) पिछडिएका वर्ग तथा महिला वर्ग र बालबालिकालाई प्रत्यक्ष लाभ हुने ।
- (च) वातावरणीय संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।

४४. स्रोत नक्सा तयार गर्ने:

प्रत्येक गाउँ विकास समितिले गाउँ विकास क्षेत्रको विकासका निम्ति गाउँस्तरीय वस्तुगत तथ्याङ्क सङ्कलन गरी गाउँको वस्तुस्थिति देखिने स्रोत नक्सा तयार गर्नुपर्नेछ।

परिच्छेद-८

दण्ड सजाय

७०. दण्ड सजाय गर्न सक्ने:

- (१) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र कसैले देहायको कुनै काम गरेमा निजलाई गाउँ

विकास समितिले देहायबमोजिम सजाय गर्न सक्नेछ :

- (ग) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र निर्दिष्ट स्थानमा फोहोर मैला नफाली जताततै फालेमा त्यस्तो फोहोर मैला हटाउन लाग्ने खर्च समेत सम्बन्धित व्यक्तिबाट असुल गरी एक सय रूपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।
- (छ) कसैले आफ्नो छिमेकीको घर, आँगन वा चोकमा फोहोर मैला फालेमा वा वातावरण दुर्गन्धित हुने कार्य गरेमा गाउँ विकास समितिले खण्ड (ग) बमोजिम जरिवाना गरी फोहोर मैला हटाउन लगाउन सक्नेछ ।

भाग-३ नगरपालिकासम्बन्धी व्यवस्था

परिच्छेद-४ बैठक र कार्य प्रणाली

९३. वडा समितिको काम कर्तव्य र अधिकार:

नगरपालिकाअन्तर्गतको प्रत्येक वडा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) वडाभित्रको जनसङ्ख्या, घर, जग्गा, पाटी, पौवा, धर्मशाला, मठ, मन्दिर, गुम्बा, मस्जिद, देवस्थल, मदरसा, पर्ति जग्गा, पोखरी, तलाउ, इनार, कुवा, धारा एवम् ढुङ्गेधारा आदिको लगत राख्न तथा संरक्षण गर्न नगरपालिकालाई सहयोग गर्ने ।
- (ख) वडाभित्रको बाटो, सडक, पुल, ढल, पोखरी, तलाउ, इनार, कुवा, ढुङ्गेधारा, धारा, बहाल, मठ, मन्दिर र गुम्बा आदि सफासुग्घर राख्ने ।
- (ग) वडाभित्रको फोहर मैला र सडेगलेका वस्तुहरू फ्याक्ने तथा चोक र गल्ली सफा राख्ने तथा सरसफाइको निमित्त वडाबासीहरूलाई अभिप्रेरित गर्ने प्रबन्ध गर्ने ।
- (ङ) वडाभित्रको पर्ति जग्गा र डाँडा, भीर, पाखा आदिमा वृक्षारोपण गर्न र वातावरण संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याउने ।
- (च) वडामा स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्यचौकी आदिको व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउने ।

९६. नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार:

(१) नगर परिषद्को निर्णय र निर्देशनहरू कार्यान्वयन गर्नु, गराउनुको अतिरिक्त नगरपालिकाले नगरपालिका क्षेत्रमा अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने काम र कर्तव्य देहायबमोजिम हुनेछ:

(ख) भौतिक विकाससम्बन्धी:

- (१) नगरपालिका क्षेत्रको भू-उपयोग नक्सा बनाइ औद्योगिक, आवासीय, कृषि, मनोरञ्जन स्थल आदि क्षेत्र तोक्ने र कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- (२) नगरपालिका क्षेत्रमा खानेपानी र ढल निकाससम्बन्धी योजना कार्यान्वयन गर्ने तथा त्यसको सञ्चालन र मर्मत सम्भार गर्ने, गराउने ।
- (६) नगरपालिका क्षेत्रमा निर्माण गरिने घर र भवन आदिको नक्सा पास गर्ने, गराउने ।
- (७) सामुदायिक भवन तथा विश्राम गृह बनाउने ।

(ग) जलस्रोत, वातावरण र सरसफाइसम्बन्धी:

- (१) नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका खोलानाला, कुवा, इनार, पोखरी, तलाउ र ढुङ्गेधारा आदिको संरक्षण गरी सदुपयोग गर्ने, गराउने ।
- (२) नगरपालिका क्षेत्रमा सम्भावित नदी, कटान, बाढी तथा भू-क्षय आदिको नियन्त्रण र रोकथाम गर्ने, गराउने ।
- (४) नगरपालिका क्षेत्रमा हुने जल, वायु तथा ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गरी वातावरण संरक्षण गर्ने कार्यमा सहयोग गर्ने, गराउने ।
- (५) नगरपालिका क्षेत्रभित्रका वन, वनस्पति तथा अन्य प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने, गराउने ।
- (६) नगरपालिका क्षेत्रमा सरसफाइको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, गराउने ।
- (७) फोहर मैला सङ्कलन, ढुवानी तथा तह लगाउने सम्बन्धी कामको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने ।

(घ) शिक्षा तथा खेलकूद विकाससम्बन्धी:

- (४) आर्थिक दृष्टिले अत्यन्त पिछडिएका उत्पीडित जनजातिहरूका छात्र-छात्राहरूलाई छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाउने ।

(छ) स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी:

- (१) नगरस्तरीय अस्पताल, आयुर्वेदिक औषधालय र स्वास्थ्य केन्द्रहरूको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने ।
- (२) नगरपालिका क्षेत्रभित्र स्वास्थ्य चौकी तथा उप-स्वास्थ्य चौकीहरू खोल्ने, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने ।
- (४) महामारी तथा संक्रामक रोगको रोकथामको व्यवस्था गर्ने, गराउने ।
- (५) नगरपालिका क्षेत्रमा जनस्वास्थ्यको लागि हानिकारक चीजवस्तुको सार्वजनिक प्रयोगमा रोक लगाउने वा हटाउने ।
- (६) जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने किसिमका उपभोग्य वस्तुको बेचबिखन र उपभोगमा रोक लगाउने ।

(ज) विविध:

- (७) दैवीप्रकोप नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक काम गर्ने ।
 - (१९) वारुण यन्त्रको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने ।
- (२) नगरपालिकाले उपदफा (१) बमोजिमका काम, कर्तव्यको अतिरिक्त नगरपालिका क्षेत्रमा देहायबमोजिमका ऐच्छिक कामहरू समेत गर्न सक्नेछ :
- (घ) नगरपालिका क्षेत्रभित्र अव्यवस्थित बसोबास नियन्त्रण गर्ने ।
 - (ङ) निर्देशित जग्गा विकास, भू-उपयोगजस्ता कार्यहरूको माध्यमबाट नगरको बनावट तथा विकासलाई व्यवस्थित तुल्याउने ।
 - (ञ) नदी प्रदूषण नियन्त्रण गर्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
 - (ट) नगरपालिका क्षेत्रमा एम्बुलेन्स सेवा उपलब्ध गराउने ।
 - (ड) दैवीप्रकोपबाट हुने धनजनको क्षती कम गर्न निरोधात्मक तथा उद्धारका कार्यहरू गर्ने ।

९९. सदस्य र वडासदस्यको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- (१) सदस्यको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ:
 - (४) वडा सदस्यको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ:
 - (क) वडाभित्रको जनसङ्ख्या, घरजग्गा, पाटी पौवा, धर्मशाला, मठ-मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा, देवस्थल, मदरसा, पर्ती जग्गा, पोखरी तलाउ, इनार, कुवा, धारा र हुंगेधारा आदि धार्मिक तथा अन्य प्राकृतिक एवम् सांस्कृतिक महत्वका सार्वजनिक चीज, वस्तु र स्थानको स्रोत नक्सा तयार गर्ने काममा वडासमितिलाई सहयोग गर्ने ।
 - (ग) वडाभित्र मापदण्डअनुसार निर्माणसम्बन्धी काम भएनभएको सम्बन्धमा वडा समितिमा जानकारी दिने ।
 - (च) वडाभित्रका सार्वजनिक महत्वका स्थलहरू सरसफाइ गर्न र सार्वजनिक सडक, चोक र गल्ली सफा गर्ने काममा वडासमितिलाई सहयोग पुऱ्याउने ।

परिच्छेद-६

नगरपालिकाको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रिया

१११. नगरपालिकाको योजनाको तर्जुमा :

- (२) नगरपालिकाले योजना तर्जुमा गर्दा नगरको विकास सन्तुलित र नियोजित तुल्याउन आवश्यकतानुसार भूउपयोग, भूएकीकरण र निर्देशित जग्गा विकासजस्ता योजना सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।
- (४) नगरपालिकाले योजनाको तर्जुमा गर्दा देहायबमोजिमका आयोजनालाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ :

- (ड) महिला एवम् पिछडिएका वर्ग तथा बालबालिकालाई प्रत्यक्ष लाभ हुने ।
- (च) वातावरणीय संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।
- (६) आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा निम्न विषय समावेश गर्नुपर्नेछ :
 - (ग) पिछडिएका जात जातिहरू एवम् गरीबी भएको क्षेत्र तथा त्यस क्षेत्रमा गरिएको वा गरिनुपर्ने विभिन्न विकास कार्यहरू ।
 - (घ) महिला र बालबालिकाको लागि आयमूलक र सीपमूलक कार्यहरू ।

११२. स्रोत नक्सा तयार गर्ने

प्रत्येक नगरपालिकाले नगरपालिका क्षेत्रको विकासका निमित्त नगरस्तरीय वस्तुगत तथ्याङ्कसङ्कलन गरी नगरको वस्तुस्थिति देखिने गरी स्रोत नक्सातयार गर्नुपर्नेछ ।

११४. आयोजनाको छनौट:

- (२) आयोजना छनौट गर्दा वातावरण संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्ने किसिमले आयोजनाको छनौट गर्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद-९ भवन निर्माणसम्बन्धी व्यवस्था

१४९. अनुमति नलिई भवन निर्माण गर्न नहुने

नगरपालिका क्षेत्रमा प्रमुखबाट भवन निर्माण गर्ने अनुमति नलिई कसैले पनि भवन निर्माण गर्न हुँदैन ।

स्पष्टीकरण: यस परिच्छेदमा “भवन निर्माण” भन्नाले नयाँ भवन बनाउने, पुरानो भवन भत्काई पुनः निर्माण गर्ने, तल्ला थप गर्ने, मोहडा फेर्ने वा साविकमा थपघट गरी भूयाल, ढोका, बार्दली, कौशी, दलान, टहरा तबेला वा ग्यारेज बनाउने वा कम्पाउण्डबाल लगाउने कार्य सम्भन्तु पर्दछ ।

१५६. नक्सा पास गर्ने:

- (१) दफा १५५ बमोजिम प्रमुखले कुनै भवन निर्माण गर्न अनुमति दिँदा त्यस्तो भवनको नक्सासमेत पास गरीदिनु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम प्रमुखले कुनै भवनको नक्सा पास गर्दा भौतिक विकास योजना र प्रचलित कानूनबमोजिम निर्धारित मापदण्डअनुकूल हुनेगरी नक्सामा आवश्यक थपघट गरी पास गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-१० दण्ड सजाय

१६५. नगरपालिकाले सजाय गर्न सक्ने

- (१) नगरपालिकाले देहायको विषयमा देहायबमोजिम सजाय गर्न सक्नेछ:
 - (ग) नगरपालिका क्षेत्रभित्र निर्दिष्ट स्थानमा फोहोर मैला नफाली जताततै फालेमा त्यस्तो फोहोर मैला हटाउन लाग्ने खर्च समेत सम्बन्धित व्यक्तिबाट असुल गरी पन्ध्र हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।

भाग-४ जिल्ला विकास समितिसम्बन्धी व्यवस्था

परिच्छेद-४ जिल्ला विकास समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

१८९. जिल्ला विकास समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- (१) जिल्ला परिषद्को निर्णय र निर्देशनको कार्यान्वयन गर्नु गराउनुको अतिरिक्त जिल्ला विकास समितिको काम र कर्तव्य देहायबमोजिम हुनेछ :

(ड) भूमि सुधार तथा भूमि व्यवस्थासम्बन्धी:

जिल्ला विकास क्षेत्रभित्र रहेको ऐलानी तथा सरकारी पर्ती जग्गाहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने ।

(छ) वन तथा वातावरण सम्बन्धी:

- (१) वन, वनस्पति, जैविक विविधता र भूसंरक्षणसम्बन्धी योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
(२) वातावरणको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने, गराउने ।

(ज) सिचाई र भू-क्षय तथा नदी नियन्त्रणसम्बन्धी:

- (२) भू-क्षय, नदी कटान आदिबाट प्रभावित क्षेत्रहरूमा त्यस्ता कार्यहरूको रोकथाम गर्नेसम्बन्धी योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।

(ढ) स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी:

- (१) जिल्लास्तरीय, स्वास्थ्य चौकी, अस्पताल, आयुर्वेदिक औषधालय, स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकीहरूको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने, गराउने ।
(३) जिल्ला विकास क्षेत्र अन्तर्गतका गाउँ विकास क्षेत्रहरूमा उप-स्वास्थ्य चौकी खोल्न स्वीकृति दिने र तिनको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने ।
(५) जिल्ला विकास क्षेत्रमा जनस्वास्थ्यको लागि हानिकारक चिजवस्तुको सार्वजनिक प्रयोगमा रोक लगाउने वा हटाउने ।
(६) जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने किसिमका उपभोग्य वस्तुको बेचविखन र उपभोगमा रोक लगाउने ।

(त) विविध:

- (२) दैवीप्रकोप नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक काम गर्ने ।

१९५. जिल्ला विकास योजनाको तर्जुमा:

- (४) आवधिक योजना तयार गर्दा निम्न विषयहरू समावेश गर्नुपर्नेछ :

- (ग) पिछडिएका जनजातिहरू एवम् बढी गरीब भएको क्षेत्र तथा त्यस क्षेत्रमा गरिएको वा गरिनु पर्ने विभिन्न विकास कार्यहरू,

१९९. स्रोत नक्सा तयार गर्नुपर्ने:

प्रत्येक जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विकासका निमित्त जिल्लाको वस्तुगत तथ्याङ्कसङ्कलन गरी जिल्लाको वस्तुस्थिति देखिने गरी स्रोत नक्सा तयार गर्नुपर्नेछ ।

२०१. प्राथमिकता निर्धारण:

जिल्ला विकास योजना तर्जुमा गर्दा निम्नबमोजिमको कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ:

- (घ) वातावरण संरक्षणमा सघाउ पुऱ्याउने कार्यक्रमहरू ।
- (ङ) पिछडिएको तथा उत्पीडित जाति, जनजाति एवम् महिला र बालबालिकाको लागि आयमूलक तथा सीपमूलक कार्यक्रमहरू ।

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू

भाग-२ गाउँ विकास समितिसम्बन्धी व्यवस्था

परिच्छेद-७ गाउँ विकास समितिको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रिया

६४. स्रोत नक्सामा खुलाउनु पर्ने कुराहरू:

(१) ऐनको दफा ४४ बमोजिम गाउँ विकास समितिले स्रोत नक्सा तयार गर्दा त्यस्तो नक्सामा देहायको वस्तुस्थिति देखाउनु पर्नेछ :

- (क) वडा वडा छुट्टिने गरी गाउँ विकास समितिको सीमाना, क्षेत्रफल तथा जनसङ्ख्या,
- (ख) भू-बनौट वा धरातलीय स्थिति,
- (ग) नदीनाला, नहर, कुलो, पैनी जस्ता सम्पदा,
- (घ) ऐतिहासिक, भौगोलिक, पुरातात्विक एवम् सांस्कृतिक सम्पदा,
- (ङ) सडक, गल्ली, गोरेटो एवम् घोडेटो बाटो,
- (च) चक्रपथ, हवाईमैदान, बसबिसौनी, खेलमैदान, पार्क, उद्यान,
- (छ) सभागृह, स्वास्थ्यचौकी, अस्पताल तथा उपचार केन्द्र,
- (ज) विद्यालय, महाविद्यालय, प्राविधिक शिक्षालय तथा प्रशिक्षण केन्द्र, सेवा केन्द्र, वित्तीय एवम् सहकारी संस्था, हुलाक, टेलिफोन र विद्युत,
- (झ) खानेपानी तथा ढल निकास,
- (ञ) कृषि क्षेत्र, वन क्षेत्र, बजार क्षेत्र र आवासीय क्षेत्र र उक्त क्षेत्रको क्षेत्रफल ।
- (ट) गरिबी र सामाजिक परिचालन नक्साङ्कनएवम् दलित तथा जनजातिको अवस्थिति ।

भाग-३ नगरपालिकासम्बन्धी व्यवस्था

परिच्छेद-६ नगरपालिकाको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रिया

१३४. स्रोत नक्सामा खुलाउनु पर्ने कुराहरू:

(१) ऐनको दफा ११२ बमोजिम नगरपालिकाले स्रोत नक्सा तयार गर्दा त्यस्तो नक्सामा देहायका वस्तुस्थिति देखाउनु पर्नेछ :

- (क) वडा वडा छुट्टिने गरी नगरपालिकाको सीमाना, क्षेत्रफल तथा जनसङ्ख्या,
- (ख) भू-बनौट वा धरातलीय स्थिति,
- (ग) नदीनाला, नहर, कुलो, पैनीजस्ता सम्पदा,
- (घ) ऐतिहासिक, भौगोलिक, पुरातात्विक एवम् सांस्कृतिक सम्पदा,
- (ङ) सडक, गल्ली, गोरेटो एवम् घोडेटो बाटो,
- (च) चक्रपथ, हवाईमैदान, बसबिसौनी, खेलमैदान, पार्क, उद्यान,
- (छ) सभागृह, स्वास्थ्यचौकी, अस्पताल तथा उपचार केन्द्र,
- (ज) विद्यालय, महाविद्यालय, प्राविधिक शिक्षालय तथा प्रशिक्षण केन्द्र, सेवा केन्द्र, वित्तीय एवम् सहकारी संस्था, हुलाक, टेलिफोन र विद्युत,
- (झ) खानेपानी तथा ढल निकास,
- (ञ) कृषि क्षेत्र, वन क्षेत्र, बजार क्षेत्र, आवासीय क्षेत्र र उक्त क्षेत्रको क्षेत्रफल ।
- (ट) गरिवी र सामाजिक परिचालन नक्साङ्कनएवम् दलित तथा जनजातिको अवस्थिति ।

भाग-४ जिल्ला विकास समितिसम्बन्धी व्यवस्था

परिच्छेद-६ जिल्ला विकास समितिको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रिया

१९७. स्रोत नक्सामा खुलाउनु पर्ने कुराहरू :

(१) ऐनको दफा १९९ बमोजिम जिल्ला विकास समितिले स्रोत नक्सा तयार गर्दा त्यस्तो नक्सामा देहायका वस्तुस्थिति देखाउनु पर्नेछ :

- (क) इलाका छुट्टिने गरी जिल्ला विकास समितिको सीमाना, क्षेत्रफल तथा जनसङ्ख्या,
- (ख) भू-बनौट वा धरातलीय स्थिति,
- (ग) नदीनाला, नहर, कुलो, पैनी जस्ता सम्पदा,
- (घ) ऐतिहासिक, भौगोलिक, पुरातात्विक एवम् सांस्कृतिक सम्पदा,
- (ङ) सडक, गल्ली, गोरेटो एवम् घोडेटो बाटो,
- (च) चक्रपथ, हवाईमैदान, बसविसौनी, खेलमैदान, पार्क, उद्यान,
- (छ) सभागृह, स्वास्थ्यचौकी, अस्पताल तथा उपचार केन्द्र,
- (ज) विद्यालय, महाविद्यालय, प्राविधिक शिक्षालय तथा प्रशिक्षण केन्द्र, सेवा केन्द्र, वित्तीय एवम् सहकारी संस्था, हुलाक, टेलिफोन र विद्युत,
- (झ) खानेपानी तथा ढल निकास,
- (ञ) कृषि क्षेत्र, वन क्षेत्र, बजार क्षेत्र र आवासीय क्षेत्र र उक्त क्षेत्रको क्षेत्रफल ।
- (ट) गरिवी र सामाजिक नक्साङ्कन एवम् दलित तथा जनजातीका अवस्थिति ।

२०६. आयोजनाको प्रभाव मूल्याङ्कन:

जिल्ला विकास समितिले आयोजनाको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्दा देहायका विषयमा समेत ध्यान दिनु पर्नेछ :

(घ) वातावरणीय प्रभाव : आयोजना सञ्चालन भएपश्चात् अतिवृष्टि, अनावृष्टि, बाढी, पहिरो, भूक्षय, जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको समस्या उत्पन्न भए वा नभएको ।

२१०. बिक्री गर्न सक्ने :

जिल्ला विकास समितिले देहायको व्यवस्थाको अधीनमा रही ऐनको दफा २१८ बमोजिम नदीनालाको बालुवा, गिट्टी, ढुङ्गा, स्लेट, माटो, दहत्तर वहत्तर आदि बिक्री गर्न वा गराउन सक्नेछ ।

(क) नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायले जिल्लाभित्रको कुनै स्थलबाट माटो, बालुवा, गिट्टी, ढुङ्गा आदि उत्खनन् गर्न वा खानी सञ्चालन गर्न वा नदी वा नदीकिनाराबाट त्यस्ता वस्तु भिक्न वातावरणीय दृष्टिकोणले उपयुक्त नहुने भनी प्राविधिक प्रतिवेदन सहित लेखी पठाएमा वा त्यसरी उत्खनन गर्दा वा खानी सञ्चालन गर्दा वातावरणीय दृष्टिकोणले उपयुक्त नहुने भनी सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका वा जिल्ला विकास समितिले महसुस गरी प्राविधिक अध्ययन प्रतिवेदन सहित लेखी पठाएमा त्यस्तो खानी सञ्चालन तथा भूउत्खनन् कार्य तुरुन्त बन्द गर्नुपर्नेछ ।

(ख) सम्बन्धित निकायको स्वीकृति बिना सरकारी वन तथा राष्ट्रिय वन सीमाभित्रको कुनै पनि ठाउँको माटो, ढुङ्गा, बालुवा, रोडा उत्खनन् गर्न वा भिक्न वा खानी सञ्चालन गर्नु गराउनु हुँदैन र नदी खोलाले बगाई ल्याएको दहत्तर वहत्तर आदि वन सीमाभित्र नै अड्की बसेको भए त्यस्तो दहत्तर वहत्तर पनि भिक्न, उठाउन वा बिक्री वितरण गर्न पाउने छैन ।

वातावरणमैत्री स्थानीय शासन प्रारूप, २०७० मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू

**स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा
व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६८ मा विपद् जोखिम
व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू**

स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९

परिच्छेद - २

अनुदानका किसिम र रकम विनियोजनका क्षेत्रहरू

११. आर्थिक, सामाजिक एवम् भौतिक पूर्वाधार विकास : (१) कार्यविधिको दफा ८ को खण्ड (ग) बमोजिम छुट्याइएको रकमबाट गाउँ विकास समितिले ऐनको दफा २८, नगरपालिकाले ऐनको दफा ९६ र जिल्ला विकास समितिले ऐनको दफा १८९ मा उल्लिखित क्षेत्रलगायत देहायका क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्नेछ :
- (ख) वन, वातावरण संरक्षण, जैविक विविधता, उद्यान तथा खुला एवम् हरियाली क्षेत्र, जलवायु परिवर्तन, नवीकरणीय ऊर्जा,
- (ग) खानेपानी तथा सरसफाइ, सिँचाइ, नदी नियन्त्रण,
- (घ) सार्वजनिक, ऐलानी र पर्ती जग्गा संरक्षण, आवास, भवन, जग्गा एवम् बस्ती विकास कार्यक्रम,
- (ङ) फोहरमैला व्यवस्थापन तथा ढल निकास ।
१२. प्रवर्द्धनात्मक क्षेत्र : (१) कार्यविधिको दफा ८ को खण्ड (घ) बमोजिम छुट्याइएको रकमबाट देहायका प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमका क्षेत्रमा स्थानीय निकायले प्राथमिकीकरण गरी लगानी गर्नुपर्नेछ :
- (ग) नेपाल सरकारको राष्ट्रिय नीति तथा प्राथमिकताले समेटेका निम्न कार्यक्रम सञ्चालनमा सहयोग पुऱ्याउन सम्बन्धित कार्यक्रमको स्वीकृत योजना खाका (फ्रेमवर्क), कार्यविधि र निर्देशिकाबमोजिम सञ्चालन गरिने देहायका विषयहरू :
- (४) वातावरण संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तन,
- (५) खानेपानी तथा सरसफाइ र खुला दिशामुक्त क्षेत्र,
- (९) गैर काष्ठ वन पैदावार, जडीबुटी तथा वृक्षारोपण कार्य र प्रशोधनात्मक कार्य,
- (१७) सहरी सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रम ।
१३. खर्च गर्न निषेध गरिएको विषयहरू
- (३) वातावरण संरक्षण ऐन २०५३, वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ तथा सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षाको रूपरेखा २०६५ मा उल्लिखित प्रावधानहरूको प्रतिकूल छन्नाट भएका कार्यक्रम वा आयोजनामा लगानी गर्न पाइने छैन ।

परिच्छेद - ४

कार्यक्रम वा आयोजना सञ्चालन एवम् व्यवस्थापन

२३. कार्यक्रम वा आयोजना कार्यान्वयन प्रक्रिया : (१) गाउँ विकास समितिको स्वीकृत कार्यक्रम वा आयोजना कार्यान्वयन प्रक्रिया ऐनको दफा ४८ र ४९, नियमावलीको नियम ६७, नगरपालिकाको स्वीकृत कार्यक्रम वा आयोजना कार्यान्वयन प्रक्रिया ऐनको दफा ११७, नियमावलीको नियम १३७ र जिल्ला विकास समितिको स्वीकृत कार्यक्रम वा आयोजना कार्यान्वयन प्रक्रिया ऐनको दफा २०५, नियमावलीको नियम २०० को अधीनमा रही देहाय बमोजिम हुनेछ :
- (छ) कार्यक्रम वा आयोजना सञ्चालन गर्दा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ र सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षाको रूपरेखा, २०६५ बमोजिम प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (आई.इ.इ) वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (ई.आई.ए) गरेरमात्र सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

२८. सडक निर्माणसम्बन्धी विशेष व्यवस्था

- (४) सडक निर्माण कार्यमा ठूला मेसिनरी उपकरणको प्रयोगमा कम प्राथमिकता दिनु पर्नेछ । तर प्राविधिकको परामर्शमा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को साथै सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षाको रूपरेखा, २०६५ को परिधिभित्र रही वातावरण तथा श्रममैत्री उपकरण प्रयोगमा बाधा पर्ने छैन ।
- (६) सम्बन्धित निकायको स्वीकृति वेगर वातावरणमा प्रत्यक्ष रूपमा असर पुऱ्याउने खालका आयोजनाहरू तथा स्थानीय निकायको स्वीकृति वेगर स्थानीयस्तरका सडक निर्माणसम्बन्धी भौतिक पूर्वाधारका आयोजनाहरू सञ्चालन गर्न पाइने छैन ।

वातावरणमैत्री स्थानीय शासन प्रारूप, २०७०

१.३ उद्देश्य

वातावरणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप, २०७० का उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:

- १ स्थानीय योजना प्रक्रियामा वातावरण, जलवायु परिवर्तन, विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरूलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने,
- २ स्थानीय शासन-पद्धतिलाई वातावरणमैत्री बनाउने,
- ३ वातावरणमैत्री दिगो विकास गर्न आधारभूत स्तरदेखि नै सबैलाई जिम्मेवार गराउने, आधारभूत
- ४ वातावरण र विकासमा समन्वय तथा सहकार्य गर्न प्रोत्साहित गर्ने र
- ५ वातावरणको दिगो व्यवस्थापनका लागि यसका आयामहरूलाई स्थानीयकरण गर्दै स्थानीय स्वामित्व बढाउने ।

अध्याय- ३ नगरपालिकाका वातावरणमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू

३.१ घरपरिवार

क: आधारभूत सूचकहरू

तालिका २: आधारभूत सूचकहरू

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	ब्याख्या
क) सरसफाई र स्वास्थ्य				
१. प्यान (Water Seal) सहितको चर्पी,	१. घर कम्पाउण्डभित्र प्यानसहितको चर्पी प्रयोगमा आएको,			
२. घर कम्पाउण्डभित्र फोहोरको उचित व्यवस्थापन,	१. आफ्नो घर भान्साको फोहोर सड्ने र नसड्ने (प्राङ्गारिक र अप्राङ्गारिक) गरी विभाजन गरिएको, २. सड्नेलाई आफैं वा समूह बनाई मल बनाउने गरेको वा अन्य तरिकाले व्यवस्थापन गर्ने गरिएको, ३. नसड्ने फोहोरमध्ये प्लाष्टिकलाई छुट्टै जम्मा गरी बिक्री वा निर्धारित स्थलमा जम्मा गर्ने गरिएको, ४. अन्य फोहोरमध्ये हानिकारक फोहोर (जस्तो ब्याट्री, सि.एफ.एल्.चिम, फुटेका सिसा/बोतल, ट्युबलाइटआदि) र अन्य फोहोर छुट्याई छुट्टाछुट्टै जम्मा गरी निर्धारित स्थलमा राख्ने गर्ने गरिएको, ५. कुकुर पाल्ने घरधनीले आफ्नो कुकुरलाई घरक्षेत्र बाहिर खुला रूपमा दिशा गराउन पाईने छैन, गराएमा आफैले उठाएर आफ्नो परिसरमा नै व्यवस्थित गरी राख्ने गरेको,			
३ व्यक्तिगत सरसफाई	१. घर-परिवारका सबै सदस्यले खाना खानुअघि साबुन पानीले हात धुनुपर्छ भन्ने बुझेको, २. शौचालय नजिक साबुन-पानीको व्यवस्था भएको,			

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	ब्याख्या
घ) खानेपानी				
२. शुद्ध खानेपानी	२. सुरक्षित पिउने पानीका लागि शुद्धिकरण उपायहरूको अवलम्बन गरिएको,			

ख: विकसित सूचकहरू

तालिका ३: विकसित सूचकहरू

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरण
क) सरसफाई र स्वास्थ्य				
१. सेप्टिक ट्याङ्कीसहित पक्की चर्पी,	१. सेप्टिक ट्याङ्कीको व्यवस्था गरी संचालनमा रहेको(ढलको प्रशोधन गरेर मात्र अन्तिम निकास गर्ने गरेको नगरपालिकाहरूको हकमा यो सूचक निस्क्रय हुनेछ)			*
२ घर-आँगनबाहिर सडकको सरसफाई स्थिति,	१. आफ्नो घर-आँगन बाहिरको सडक वा बाटो सफा राख्ने गरेको,			*
ग) हरियाली तथा सहरी सौन्दर्य				
१ घर-परिसरमा खुला ठाउँको व्यवस्थापन,	१. घर कपाउण्डभित्र कम्तीमा एक तिहाइ जमिन घर नबनाइ खाली राखेको ,			*
घ) भवन निर्माण संहिताको पालना				
१. सुरक्षित भवन निर्माण	१. भवन निर्माण संहिताको पालना गरी घर बनाएको, २. भुकम्प प्रतिरोधी प्रविधिको अवलम्बन गरेको ।			**

३.२टोल तह

क: आधारभूत सूचक

तालिका ४:आधारभूत सूचक

आफ्नो टोलका कम्तीमा नब्बे प्रतिशत घरधुरी आधारभूतरूपमा वातावरणमैत्री घोषणा भएको ।

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
क) संस्थागत व्यवस्था, सरसफाई र सुन्दरता				
२. टोल सरसफाई अभियान	१. समुदायका सदस्यहरूले न्यूनतम वार्षिक २ पटक आफ्नो टोल समुदायको क्षेत्रभित्र सामूहिक रूपमा सरसफाई अभियान सञ्चालन गर्ने गरेको, २. टोल भित्र कुकुरको खुला दिशा नरहेको, ३. घरवाट बाहिर निष्काशन गरिने फोहर सडक, पेटी र सार्वजनिक स्थलजस्ता स्थानमा जम्मा नगरी सिधै संकलन गर्न आउने सवारी साधनमा राख्ने गरेको,			टोल क्षेत्रमा सरसफाई (घरेलु फोहोर, झारपात, प्लाष्टिक तह लगाएको अवस्था)

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
३.संस्थाको वातावरणीय सुशासन	१.समितिले मासिक बैठक र वार्षिक साधारण सभा गरी स्थानीय वातावरण संरक्षणसम्बन्धी छलफल गरी निर्णय गरेको, २. समितिले हरेक वर्ष विश्व वातावरण दिवस (जुन ५) को दिन वातावरण संरक्षणसम्बन्धी सामूहिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने गरेको,			निर्णय पुस्तिकाहरू अध्ययन गर्ने ।

ख: विकसित सूचकहरू

तालिका ५: विकसित सूचकहरू

सूचकहरू	विस्तारितसूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरण
१.सार्वजनिक क्षेत्रको सरसफाइ,	१. आफ्नो टोलभित्रका सार्वजनिक क्षेत्र, जस्तै- सडक, नाला, गल्ली, फुटपाथ, खोला, नदी, बगर, नहर, खेत, बारी, कान्ला, वन तथा चौर आदि क्षेत्रमा प्लाष्टिक, नसड्ने खालका फोहोर तथा खुला दिसा (मान्छे तथा कुकुरको) नरहेको,			*
२. टोलमा हरियाली प्रवर्द्धन,	१. टोलका सडकहरूको फुटपाथमा नगरपालिकाले तोकिए बमोजिम प्रजाति र परिमाणमा रुखहरू लगाई हरियाली प्रवर्द्धन गरेको ,			**

३.३ वडा तह

क: आधारभूत सूचक

तालिका ६ : आधारभूत सूचक

वडाभित्र पर्ने सबै टोल/बस्तीहरू वातावरणमैत्री घोषणा भएको ।

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
क) खानेपानी तथा सरसफाइ				
१ खानेपानीका मुहान संरक्षण	१. वडामा भएका सबै खानेपानीका स्रोतहरूको लगत राखेको, २. वडामा भएका सबै खानेपानीका स्रोतको गुणस्तर परीक्षण गर्ने गरिएको,			तराईमा इनार तथा चापाकलको लगत राख्ने ।
२.फोहोरमैलाव्यवस्था पन	१. घर-परिवारबाट सङ्कलित नसड्ने फोहोर तोकिएको स्थानमा विसर्जन गर्ने गरिएको,			
३. पोखरी निर्माण तथा व्यवस्थापन	१. वडाभित्रका सबै पोखरीको लगत कायम गरिएको, २. सबै पोखरी संरक्षणका लागि समिति गठन भै पोखरी संरक्षित भएको,			

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
ख) विपद् व्यवस्थापन				
१. आपतकालीन सुरक्षित क्षेत्र	१. विपद् अवस्थामा तत्काल उद्धारका लागि वडा समितिको निर्णयबाट सुरक्षित स्थल निर्धारण गरी सङ्केत प्रयोग गरिएको, २. निर्धारित सुरक्षित स्थलमा सबैलाई जानाकारी दिने गरी सूचनापाटी राखिएको ,			
ग) बन तथा भू संरक्षण				
१. एक वडा एक नर्सरी	१. वडाक्षेत्रमा कम्तीमा एउटा नर्सरी रहेको,			
२. खाली पर्ती जमिनको व्यवस्थापन तथा हरियाली प्रवर्द्धन	१. वडामा रुख बिरुवासहितको वन क्षेत्रको क्षेत्रफल खुलेको लगत रहेको, २. खाली पर्ती जग्गाको लगत राखिएको, ३. सरकारी सार्वजनिक जग्गाको नक्सा र विवरण सहितको लगत राखिएको, ४. सरकारी सार्वजनिक जग्गामा नक्सासहितको विवरण खुलाइएको बोर्ड राखिएको,,			

ख: विकसित सूचक

तालिका ७: विकसित सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरण
क) सडक नाली व्यवस्थापन				
१. सडक नालाको व्यवस्थापन	१. वडाका सबै सडकहरूमा वर्षा पानी निकास हुने कुलेसोनाली भएको,			***
ग) विपद् व्यवस्थापन				
१.स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति गठन र क्षमता विकास,	१. स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिकाले तोकेबमोजिम वडास्तरमा सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन समिति गठन भएको, २. वडामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उद्धार सम्बन्धमा युवाल्कब, आमा समूह, वन उपभोक्ता समिति, टोल विकास/ सुधार संस्थाजस्ता सामाजिक सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधिहरूलाई समेटि वडाका कम्तीमा १०% घर-परिवारका सदस्यहरूलाई विपद् जोखिमबारे तालिम दिइएको ,			** तालिमसम्बन्धी कार्यालयमा विवरण । वडा रहेको

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरण
घ) वन तथा भूसंरक्षण				
१. खाली तथा प्रति जग्गामा बृक्षरोपण तथा उद्यान व्यवस्थापन,,	१. वडाक्षेत्रको हालको खाली-पती जग्गामा कम्तीमा १० प्रतिशतकादरले बार्षिक रूपमा रुख/डालेघाँस/फलफूलका बिरुवा रोपी हुर्काएको, ५. आफ्नो वडाभित्र कम्तीमा पहाडमा पाँच रोपनी तथा तराईमा दश कठ्ठा क्षेत्रफलमा एउटा उद्यान,क्रिडास्थल, पार्क वा खुला क्षेत्र रहेको,			*****

३.४ नगरपालिका तह

क: आधारभूत सूचक

तालिका ८ : आधारभूत सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
सबै वडाहरूले वातावरणमैत्री आधारभूत सूचकहरू पूरा गरी वातावरणमैत्री वडाको रूपमा घोषणा भएको ।				
क) खानेपानी तथा सरसफाइ				
१. खानेपानीको रणनीतिक योजना (Strategic Plan) निर्माण	१. बढ्दो सहरी जनसङ्ख्याका लागि स्वच्छ खानेपानी आवश्यकता पूरा गर्ने रणनीतिक योजना नगरपरिषद्बाट स्वीकृत भएको,			स्वीकृत रणनीतिक योजना दस्तावेज
२. स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको सञ्चालन	१. कुहिने फोहोर तथा प्लाष्टिक छुट्टाई सकेपछि बाँकी रहेको फोहोरको उचित एवम् उपर्युक्त व्यवस्थापन गर्न ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भएको ,			ल्याण्डफिल साइटको लागि छुट्ट्याइएको जग्गाको लगत र क्षेत्रफल, सञ्चालन मिति तथा नगरपालिकाको निर्णय ।
ख) विपद् व्यवस्थापन				
१. चालु हालतको दमकल	१. नगरपालिकामा २४ घण्टा सञ्चालन हुनेगरी चालु हालतको दमकल रहेको ,			

<p>२. विपद् व्यवस्थापन समितिको सक्रियता र कोष व्यवस्थापन</p>	<p>१. नगरस्तरमा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको, २. नगरस्तरमा विपद् व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था गरिएको, ३. नगरक्षेत्रमा विपद् व्यवस्थापनका लागि तालिम दिनसक्ने कम्तीमा एकजना जनशक्ति भएको, ४. विपद्का क्षेत्रहरू, जोखिमका अवस्था, जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू तथा सस्थागत प्रबन्धसमेत उल्लेखित आवधिक विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना परिषद्बाट स्वीकृत गरिएको,</p>			
<p>३. राष्ट्रिय भवन संहिताको पालना</p>	<p>१. नगरक्षेत्रमा भवन निर्माण गर्दा राष्ट्रिय भवन संहिता पालना गर्ने कुरा नगरपरिषद्बाट निर्णय भएको , २. भवन निर्माण गर्दा राष्ट्रिय भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन गर्ने गरिएको , ३. भवनमापदण्डबनाइकार्यान्वयनगरिएको, ४. राष्ट्रिय भवन निर्माण संहितालाई नक्सा पासको स्थानीय मापदण्डसँग आबद्ध गरिएको , ५. सरकारी/सार्वजनिक भवनको नक्सा अपाङ्गमैत्री भएमात्र पास गर्ने व्यवस्था गरिएको, ६. भूकम्पीय जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको,</p>			

ख: विकसितसूचक

तालिका९: विकसित सूचक

सूचकहरु	विस्तारित सूचकहरु	छ	छैन	व्याख्या
क) सरसफाइ				
१. स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको वैज्ञानिक व्यवस्थापन	१. फोहरमैलाको सङ्कलन, ढुवानी, तथा विसर्जनका सबै प्रकृयाहरू फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन तथा नियमावलीका प्रावधानबमोजिम वातावरणमैत्री तरिकाले सम्पादन गर्ने गरिएको, २. फोहोर मैलाको वैज्ञानिक व्यवस्थापनका आयामहरू जस्तै इन्सिनरेसन, पुन प्रशोधन, वायोग्यास उत्पादन गर्ने गरिएको,			**
२. ढलप्रशोधन सम्बन्धी व्यवस्था	१. ढललाई जैविक वा इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिबाट प्रशोधन गरिएपछि मात्र अन्तिम निष्काशन गर्ने गरिएको, <i>(सबै घरहरूमा सेप्टी ट्याङ्क अनिवार्य गरिएको अवस्थामा यो सूचक निष्कृत हुनेछ)।</i>			*
घ) विपद् व्यवस्थापन				
१ विपद् जोखिमको नक्साङ्कन	१. विपद् जोखिमका दृष्टिले बढी खतरा स्थानहरूको पहिचान गरी नक्साङ्कन गरिएको, २. पहिचान गरिएका बढी जोखिमयुक्त ठाउँमा ठूला संरचना निर्माणमा रोक लगाइएको, ३. साठी हजार जनसङ्ख्या बराबर एक दमकल पर्ने गरी दमकल व्यवस्था गरी फरक फरक स्थानमा राखिएको, ४. आवधिक विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको आधारमा बार्षिक विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम स्वीकृत गरि कार्यान्वयनमा ल्याएको,			****

छ) वन, भू-संरक्षण, जैविक विविधता र हरियाली				
	२.	सार्वजनिक सबै बाँझो जग्गा नदीनाला खोल्सा किनाराहरूमध्ये कम्तीमा वार्षिक १० प्रतिशतका हिसाबले वृक्षारोपण गरी संरक्षण गरेको,		
	३.	भू-क्षय, पहिरो तथा बाढीका सम्भाव्य स्थानहरूमा संरक्षणका उपायहरू अवलम्बन गरेको,		
	७.	जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण गर्न अनुकूलनका कार्यक्रमहरू तर्जुमा र कार्यान्वयन गरेको,		
	८.	नगरपालिकाभित्र वातावरण संरक्षणसम्बन्धी जनचेतना जगाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गरेको,		
ज) भौतिक पूर्वाधार विकास				
१ भूउपयोग योजना	१.	भू-उपयोग नीतिअनुरूप नगरको भू-उपयोग क्षेत्रको पहिचान, वर्गीकरण तथा नक्सासहितको भू-उपयोग योजना तयार भएको,		*****
	३.	स्वीकृत भूउपयोग योजनाबमोजिम बाहेक अन्य निर्माण कार्यमा रोक लगाइएको ,		
	४.	EIA/IEE गर्नुपर्ने आयोजनामा गर्ने गरेको		
झ) औद्योगिक प्रदूषण नियन्त्रणसम्बन्धी				
१ औद्योगिक प्रदूषण नियमन	१.	नगरक्षेत्रभित्र सञ्चालनमा रहेका उद्योगहरूको लगत तयार भएको,		***
	२.	नगरपालिका क्षेत्रभित्र सञ्चालनमा रहेको उद्योगहरूको प्रदूषण स्तर वर्गीकरण गरी अभिलेख तयार भएको,		
	३.	नगरपालिका क्षेत्रमा सञ्चालनमा रहेको उद्योगहरूबाट भएको प्रदूषणको गुनासोसम्बन्धी अभिलेख तयार गरी जिल्ला विकास समितिमा जानकारी पठाउने गरेको,		

अध्याय ४ :

गा.वि.स.का लागि वातावरणमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू

४.१ घर-परिवार तह

क: आधारभूत सूचक

तालिका १०:आधारभूत सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
क) सरसफाइ र स्वास्थ्य				
१. प्यान (Water Seal) सहितको चर्पी	१. घर कम्पाउण्डभित्र प्यानसहितको चर्पी प्रयोगमा आएको,			
२. आवास क्षेत्रभित्र फोहोरको उचित व्यवस्थापन	१. आफ्नो घर भान्साको फोहोर सड्ने र नसड्ने प्राङ्गारिक र अप्राङ्गारिक) गरी विभाजन गरिएको, २. छानेर सड्नेलाई आफैँ वा समूह बनाई मल बनाउने गरिएको, ३. नसड्ने फोहोरमध्ये प्लाष्टिकलाई छुट्टै जम्मा गरी बिक्री वा निर्धारित स्थलमा जम्मा गर्ने गरिएको, ४. अन्य फोहोरमध्ये हानिकारक फोहोर (जस्तो ब्याट्री, सि.एफ्.एल्. चिम, फुटेका सिसा/बोतल, ट्युबलाइट आदि) र अन्य फोहोर छुट्ट्याई छुट्टाछुट्टै जम्मा गरी निर्धारित स्थलमा जम्मा गर्ने गरिएको,			
३ व्यक्तिगत सरसफाइ	१. घर-परिवारका सबै सदस्यले खाना खानुअघि हात धुने गरिएको, २. दिशा गरेपछि साबुन-पानीले हात धुने गरिएको, ३. शौचालय नजिक साबुन-पानीको व्यवस्था गरिएको,			

ख: विकसितसूचकहरू

तालिका ११: विकसित सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
क) सरसफाइ र स्वास्थ्य				
१ घर-आँगनको सरसफाइ स्थिति	१. आफ्नो घर-आँगन तथा बाहिरको बाटो नियमित रूपमा सफा गर्ने गरिएको,			*

४.२ वडा तह**क: आधारभूत सूचक**

तालिका १२: आधारभूत सूचक

वडाभित्र पर्ने सबै घर-परिवारहरूमध्ये कम्तीमा ९० प्रतिशत घर-परिवार वातावरणमैत्री प्रमाणित भएको ।

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
क) खानेपानी तथा सरसफाइ				
१ खानेपानीका मुहान संरक्षण	१. वडामा भएका सबै खानेपानीका स्रोतहरूको लगत राखेको, २. वडामा भएका सबै खानेपानीका स्रोतको गुणस्तर परीक्षण गर्ने गरिएको,			तराईमा इनार तथा चापाकलको लगत राख्ने,
२. फोहोरमैला व्यवस्थापन	१. घर-परिवारबाट सङ्कलित नसङ्ने फोहोर (प्लाष्टिकबाहेक) को व्यवस्थापन गर्न उपर्युक्त स्थल तोकिएको, २. घर-परिवारबाट सङ्कलित प्लाष्टिक कुनै सङ्घसंस्था वा व्यक्तिले किन्ने वा वडामा सङ्कलन गरी गा.वि.स.मा पठाउने व्यवस्था मिलाइएको,			
३ पोखरी संरक्षण	१. वडाभित्र रहेका सबै पोखरीहरूको संरक्षण गरिएको,			
४. खुला दिसामुक्त	१. आफ्नो वडाभरिमा खुला दिसा गर्ने प्रथा हटाइएको,			
ख) विपद् व्यवस्थापन				
१. आपत्कालीन सुरक्षित क्षेत्र निर्धारण	१. विपद् अवस्थामा तत्काल उद्धारका लागि वडा समितिको निर्णयबाट सुरक्षित-स्थल निर्धारण गरिएको, २. विपद् व्यवस्थापनका लागि वडास्तरमा कम्तीमा २ जना तालिम प्राप्त स्वयंसेवकहरूको व्यवस्था गरिएको,			

ग) स्थानीय सडक व्यवस्थापन				
१. सडक दायँबायाँ हरियाली प्रवर्द्धन	१. कुन सडकको कुन ठाउँ/खण्डमा के कस्तो घाँस वा रुखबिरुवा लगाउने भनी वडाबासीले गरेको निर्णय, २. वडाबासीको निर्णयबमोजिम सडक दायँबायाँ अम्लिसो, निगालो वा उपर्युक्त जातका अन्य घाँस, डालेघाँस वा रुख रोपी हरियाली कायम गरेको ,			

ख: विकसित सूचक

तालिका १३: विकसित सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरणर व्याख्या
क) सडक संरक्षण, खानेपानी तथा सरसफाइ				
१. सडक तथा नालाको व्यवस्थापन	१. वडाका सबै सडकहरूमा वर्षाको पानी बगी निकास हुने कुलेसो/ नाली भएको, २. सार्वजनिक पैदल बाटोको वर्षमा कम्तीमा तीनपटक सरसफाइ गर्ने गरिएको,			****
ख) कृषि				
१. प्राङ्गारिक कृषिलाई प्रोत्साहन	१. वडाका व्यावसायिक कृषकहरूमध्ये कम्तीमा ५० प्रतिशत कृषकले रासायनिक रोग तथा कीटनाशक विषादीको नकारात्मक असरबारे तालिम प्राप्त गरिएको,			** वडाभित्र रहेका व्यावसायिक कृषकको लगत, जम्मा कृषकमध्ये उल्लेखित तालिम प्राप्त गर्ने कृषकहरूको विवरण,
१. प्राङ्गारिक खेती प्रणालीको अवलम्बन	२. वडाका सबै कृषकहरूले रासायनिक मलको सट्टा प्राङ्गारिक मलको प्रयोग गरेका,			*** सहभागितात्मक लेखाजोखा, सहकारी संस्थाहरूमा रहेका विवरण, कृषि सेवाकेन्द्र/ उपकेन्द्रमा रहेको विवरण
ग) विपद् व्यवस्थापन				
१. उच्च जोखिम-स्थलहरूको पहिचान	१. वडाभित्र विपद्को उच्च जोखिम भएका स्थानहरू पहिचान गरी लगत राखिएको ,			*
घ) वन तथा भूसंरक्षण				
१. वडा क्षेत्रको खाली-पती जग्गाको	१. वडाक्षेत्रको खाली जग्गाको कम्तीमा १० प्रतिशतका दरले वार्षिक रूपमा			***

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरणर व्याख्या
व्यवस्थापन	<p>रुख/डालेघाँस/फलफूलका बिरुवा रोपी हुर्काइएको,</p> <p>२. वडाभित्रको सबै सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको नक्सासहित विवरण खोली लगतराखिएको,</p> <p>३. वार्षिक रूपमा बृक्षारोपण गरिएको र बिरुवा हुर्काइएको क्षेत्रफलसहितको लगतराखिएको,</p>			

४.३ गा.वि.स. तह

क: आधारभूत सूचक

तालिका १४: आधारभूत सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
सबै वडाहरू वातावरणमैत्री वडाको रूपमा घोषणा भएको ।				
क) खानेपानी तथा सरसफाइ				
१. खानेपानीको रणनीतिक योजना (Strategic Plan) निर्माण	१. गाउँ विकास समितिको क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने जनसङ्ख्याका लागि खानेपानी आवश्यकता पूरा गर्ने रणनीतिक योजना गाउँ परिषद्बाट स्वीकृत गरिएको,			स्वीकृत रणनीतिक योजना दस्तावेज
ख) विपद् व्यवस्थापन				
१. विपद् व्यवस्थापन समिति गठन र सक्रियता	<p>१. गा.वि.स.स्तरमा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति गठन भएको,</p> <p>२. विपद् व्यवस्थापनका लागि तालिम दिनसक्ने कम्तीमा एक जना जनशक्ति भएको ,</p> <p>३. विपद् जोखिमका दृष्टिले बढी खतरा स्थानहरूको पहिचान गरी त्यस्तो ठाउँमा नयाँ घर बनाउन निषेध गरेको,</p>			
२. भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन	<p>१. गा.वि.स. को लगानीमा बन्ने सबै भवनहरू निर्माण गर्दा भवन निर्माण संहिता पालना भएको,</p> <p>२. गा.वि.स. क्षेत्रमा बन्ने सबै सार्वजनिक भवनहरू निर्माण गर्दा भवन निर्माण आचार-संहिता पालना गरेको,</p>			

ग) वन भू-संरक्षण, जैविक विविधता र हरियाली				
१. खाली पर्ती जमिनको व्यवस्थापन तथा हरियाली प्रवर्द्धन	१. गाविसमा रुख बिरुवासहितको वन क्षेत्रको क्षेत्रफल खुलेको लगत रहेको, २. खाली पर्ती जग्गाको लगत राखिएको, ३. सरकारी सार्वजनिक जग्गाको नक्सा र विवरण सहितको लगत राखिएको, ४. सरकारी सार्वजनिक जग्गामा नक्सा सहितको विवरण खुलाइएको बोर्ड राखिएको, ५. आफ्नो गा.वि.स. मा कम्तीमा पनि तराईमा १० बिघा र पहाडमा १५० रोपनी क्षेत्रफल वनको रूपमा तयार गरेको,			
च) वातावरणीय शिक्षा तथा ध्वनि प्रदूषण नियन्त्रण				
१. विद्यालय मार्फत वातावरणीय सचेतना	१. गा.वि.स. क्षेत्रका सामुदायिक मा.वि./नि.मा.वि.हरूमा वातावरणसम्बन्धी अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सहयोग गरे गराएको, २. वर्षमा कम्तीमा ६ पटक वातावरणसम्बन्धी अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने प्रावधान विद्यालयको वार्षिक कार्यतालिकामा भएको,			
छ) ग्रामीण सडक व्यवस्थापन				
१. भारी उपकरणको प्रयोग	१. सडक निर्माणका लागि डोजर,स्काभेटरजस्ता भारी उपकरण प्रयोग गर्दा स्लोप स्टेप्लाइजेशन गर्ने गरेको २. सर्वे, डिजाईन भै सम्बन्धित निकायको अनुमती लिएर मात्र डोजर/ स्काभेटरजस्ता भारी उपकरण प्रयोग गर्ने गरिएको ।			

ख: विकसित सूचक

तालिका १५: विकसित सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
क) खानेपानी तथा सरसफाई				
१. खानेपानीको दिगो व्यवस्थापन	१. वर्तमान जनसङ्ख्या, सडक सञ्जाल, बस्ती विकासको प्रवृत्त, विचार गरी गा.वि.स.ले खानेपानी आपूर्तिसम्बन्धी नीति बनाएको, ३. पहिचान भएका स्रोतहरूको संरक्षण एवम् व्यवस्थापनका लागि सम्भाव्य क्षेत्रमा पानीको स्रोतभन्दा उच्च भागमा पोखरीहरू बनाएको, ४. बृक्षारोपण तथा तारबारले घेरी संरक्षण गरेको, ५. वर्षादको भेल मुहानमा नपस्ने गरी Trenching गरेको,			*****
२. स्यानीटरी ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्थापन	१. छुट्टै वा अन्य गा.वि.स वा नगरपालिकासँग मिली ल्याण्डफिल साइट बनाएको, २. निर्धारित ल्याण्डफिल साइटमा कुहिने र पुनः प्रयोग (Recycle and Reuse) हुने बाहेकका फोहोरको उचित किसिमले व्यवस्थापन गर्ने गरिएको,			***
३. सार्वजनिक शौचालय	१. गा.वि.स.को मुख्य हाटबजार स्थलमा लैङ्गिक, अपाङ्ग तथा बालमैत्री शौचालय सञ्चालन भएको,			*
ङ) विपद् व्यवस्थापन				
१. स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको क्रियाशीलता	१. गाउँ विकास समितिको विपद् व्यवस्थापन कोष स्थापना गरिएको । २. गाउँ विकास क्षेत्रमा पानी पोखरीहरू निर्माण गरिएको,			*

<p>२. भू- उपयोग योजना कार्यान्वयन</p>	<p>१. भू-उपयोग क्षेत्र वर्गिकरण गरिएको नक्सासहित भू-उपयोग योजना तयार भएको, २. योजना कार्यान्वयन गर्न गाउँपरिषद्बाट निर्णय भएको,</p>			<p>**</p>
<p>छ) वन, भू-संरक्षण तथा हरियाली प्रवर्द्धन</p>				
<p>१. एक गाउँ एक नर्सरी</p>	<p>१. गा.वि.स. क्षेत्रमा कम्तीमा एउटा वन तथा डालेघाँसको नर्सरी स्थापना भएको,</p>			<p>*</p>
<p>३. हरियाली प्रवर्द्धन</p>	<p>१. सार्वजनिक सबै बाँझो जग्गा नदीनाला खोल्सा किनाराहरूमध्ये कम्तीमा वार्षिक १० प्रतिशतका हिसाबले वृक्षारोपण गरी संरक्षण गरेको, २. भू-क्षय, पहिरो तथा बाढीका सम्भाव्य स्थानहरूमा संरक्षणका उपायहरू अवलम्बन गरेका ।</p>			<p>**</p>
<p>ज) ग्रामीण सडक व्यवस्थापन</p>				
<p>१. ग्रामीण सडक संरक्षण तथा व्यवस्थापन</p>	<p>२. सडक सीमाभित्रको खाली भागमा अम्लिसो, घाँस, वा डालेघाँस वा ठाउँअनुसार उपर्युक्त जातका रुखबिरुवा रोप्न वडाबासीलाई परिचालन गरेको, ३. सडक किनारा संरक्षण तथा हरियाली प्रवर्द्धन गर्न गा.वि.स.ले हरेक वर्ष रकम लगानी गर्ने गरेको, ४. गा.वि.स.भित्र पर्ने सबै स्थानीय सडकको नियमित मर्मतसम्भार भएको,</p>			<p>****</p>

अध्याय-५

जिल्ला तहका लागि वातावरणमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू

क: आधारभूतसूचक

तालिका १६:आधारभूत सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	व्याख्या
ख) सरसफाइ शौचालय				
१. शौचालय व्यवस्थापन	१. धेरै मानिसहरू जम्मा हुने बसपार्क,हाट-बजार आदिजस्ता सार्वजनिक स्थानमा लैङ्गिक, अपाङ्ग तथा बालमैत्री सार्वजनिक शौचालय ५ वर्षभित्र निर्माण गर्ने गराउने योजना भएको,			
२. संयुक्त स्यानीटरी ल्याण्डफिल साइटको प्रवर्द्धन	१. स्थानीय निकायहरूले संयुक्त समिति गठन गरी संयुक्त रूपमा फोहोर व्यवस्थापन गरेमा जि.वि.स.ले थप सहयोग गर्ने व्यवस्था गरेको,			
३. खुला दिशामुक्त अभियान	१. खुला दिशामुक्त अभियानअन्तर्गत हरेक वर्ष कम्तीमा १० प्रतिशत गा.वि.स. लाई ODF घोषणा गरी जिल्लालाई नै ODF घोषणाको लागि कार्ययोजना बनाएको,			
ग) खानेपानी				
१. खानेपानी व्यवस्थापन	१. जिल्लाभरका खानेपानीका स्रोत र वितरणसम्बन्धी व्यवस्थित अभिलेख जि.वि.स.मा रहेको, २. खानेपानीको मुहानको संरक्षण गरे गराएको र लगत अद्यावधिक गर्ने गरेको, ३. खानेपानी तथा सरसफाई स्वास्थ्य योजना (WASH Plan) तयार गरेको , ४. खानेपानीमा तोकिएको न्यूनतम बजेट विनियोजन गरी खर्च गरेको,			

घ) सडक			
१. सडक व्यवस्थापन	२. जिल्लामा बनाई सकेका सडकको दायाँ-बायाँ अम्लिसोजस्ता माटो संरक्षण गर्ने घाँस वा उपयुक्त प्रजातिको रुख लगाउन नियमित रकम विनियोजन गर्ने गरेको/गराएको, ३. सतहको पानीले सडक नबिगार्ने गरी नाली बनाएको वा पानी जम्मा हुन नपाउने गरी पानीढलो (Slope) बनाएको, ४. अब् बन्ने सडकमा उपयुक्त प्रावधानहरू डिजाइनमा राख्ने गरी स्पष्ट नीतिगत निर्णय गरेको, ५. पूर्वाधारका योजनाहरूमा वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP) तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको, ६. जिल्लामा डोजर,स्काभेटरजस्ता भारी उपकरण प्रयोगको लागि आचारसंहिता बनाई लागु गरेको, ७. सडक निर्माणका लागि डोजर,स्काभेटरजस्ता भारी उपकरण प्रयोग गर्दा स्लोप स्टेप्लाइजेसन गर्ने गरेको ।		
च) वातावरण संरक्षणसम्बन्धी स्थानीय संरचना			
१. जिल्लामा शाखाको स्थापना र सञ्चालन	१. जिल्लामा वातावरण ऊर्जा तथा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कार्य गर्ने छुट्टै शाखा सञ्चालन भएको,		
छ) वन तथा भू-उपयोग			
१. वन तथा भूउपयोग नक्सा	१. वनक्षेत्रको स्पष्ट सीमाङ्कनसहितको नक्साको बोर्ड कम्तीमा जिल्ला वन, भू-संरक्षण, जि.वि.स., जिल्ला प्रशासन कृषि एवम् मालपोत कार्यालयमा राखिएको,		
झ) विपद् व्यवस्थापन			
१. विपद् व्यवस्थापन योजना र कोष	१. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना निर्देशिकाले निर्देशित गरेबमोजिम जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना बनाई जिल्ला विकास योजनामा समावेश गरेको,		

	२. जिल्लामा विपद् व्यवस्थापन कोष स्थापना गरेको ,			
--	--	--	--	--

ख: विकसित सूचक

तालिका १७: विकसित सूचक

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरण
क) सरसफाई				
१ सरसफाई र प्लाष्टिक व्यवस्थापन	१. शौचालयको प्रयोग तथा व्यक्तिगत सरसफाइसम्बन्धी क्रियाकलापलाई प्रोत्साहन गर्न चौमासिक रूपमा अनुगमन गर्ने गरी सम्बन्धित सामाजिक परिचालकलाई स्पष्ट निर्देशन दिएको, २. स्थानीय निकाय संयुक्त समिति गठन गरी एकभन्दा बढी स्थानीय निकायको संयुक्तरूपमा फोहोर व्यवस्थापन गर्न जि.वि.स.ले सहजीकरण तथा सहयोग गरेको,			***
ख) खानेपानी				
१ खानेपानी व्यवस्थापन	१. खानेपानी व्यवस्थापनसम्बन्धी जिल्लास्तरीय रणनीति भएको, २. खानेपानी आपूर्ति तथा बस्ती विकास बीच उचित तालमेल मिलाएको , ३. National Drinking Water Quality Standardअबलम्बन गरेको ,			***
घ) जलवायु परिवर्तन				
१.राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमको स्थानीयकरण	१. स्थानीयस्तरमा जलवायु अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा गरी सञ्चालन गरिएको, २. स्वीकृत EIA/IEE प्रतिवेदनबमोजिम कार्य भए नभएको सन्दर्भमा नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने गरिएको , ३. ठूला मेसिनरी तथा उपकरण सञ्चालनसम्बन्धी जिल्लास्तरीय नीति स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको,			***
च) वन तथा भूउपयोग				
१ वन तथा जैविक विविधता	१. जिल्लाको कूल क्षेत्रको ४०% वन क्षेत्रले ढाकेको हुने नीति रहेको हुँदा सोभन्दा कम प्रतिशत वन क्षेत्र भएको जिल्लाले वार्षिक रूपमा वृक्षारोपण गर्ने ठोस कार्यक्रम राखेको, २. जिल्लाभित्रका वनमा रहेका जैविक विविधताको			**

सूचकहरू	विस्तारित सूचकहरू	छ	छैन	स्तरीकरण
	<p>आवधिक आँकडा (Data Base) तयार गरी लोप हुनलागेका प्रजातिको संरक्षणसम्बन्धी ठोस योजना जिल्ला परिषद्बाट पास गरेको,</p> <p>३. भूउपयोग नीतिअनुरूप भू-उपयोग क्षेत्र वर्गिकरणको नक्साङ्कन तयार भएको,</p> <p>४. भू-उपयोग क्षेत्र वर्गीकरणअनुरूप भू-उपयोग योजना तयार भएको,</p> <p>५. भू-उपयोग योजना लागू गरिएको,</p>			
छ) विपद् व्यवस्थापन				
१. विपद् व्यवस्थापन एवम् प्राकृतिक स्रोत संरक्षण	<p>१. जिल्लाको आवधिक एवम् वार्षिक योजनामा विपद् व्यवस्थापन योजना समावेश भएको र कार्यान्वयन गर्न रकमको व्यवस्था गरेको,</p> <p>२. जिल्लामा ठूलो विपद्का घटनापछि तत्काल उद्धार गरी छोटो अवधिको लागि राख्न सुरक्षित स्थल निर्धारण गरी त्यसमा न्यूनतम पूर्वाधार तयार गरिएको,</p> <p>३. ढुङ्गा, गिटी बालुवाजस्ता प्राकृतिक स्रोतको उत्खननपछि सो स्थानको किनारमा नदी नियन्त्रण तथा जमिन संरक्षणसम्बन्धी IEE वा EIA मा उल्लेख भएका कार्य सो उत्खनन गर्ने ठेकेदारबाट आफ्नै खर्चमा गर्नुपर्ने गरी ठेक्का सूचना प्रकाशन गर्ने समयमा नै स्पष्ट पारी सोहीबमोजिम काम गराएको ।</p>			***
ज) औद्योगिक प्रदूषण, ध्वान्त तथा वायु नियन्त्रणसम्बन्धी				
१. औद्योगिक प्रदूषण नियन्त्रण	१. औद्योगिक प्रदूषण रोकथाम तथा नियन्त्रणसम्बन्धी निर्देशिका तयार गरी जिल्ला परिषद्बाट पारित भएको ,			**

उल्लेखित जिल्ला तहका सूचकहरूमध्ये केही सूचकहरू भौगोलिक अवस्थितिअनुसार फरक पर्नसक्ने अवस्थामा जिल्ला समन्वय समितिले निर्णय गरी केन्द्रीय कार्यान्वयन समन्वय समितिमा समक्ष स्पष्ट कारण र पुष्ट्यासहित अनुरोध गर्न सक्नेछन् । यस उपर केन्द्रीय समन्वय समितिले आवश्यक अध्ययन, विश्लेषण गरी भौगोलिक अवस्थितिअनुसार परिमार्जित उपयुक्त सूचक कार्यान्वयन गर्न सहमती दिन सक्नेछ ।

सम्बन्धित तहका सबै आधारभूत सूचकहरू पूरा नहुदासम्म वातावरणमैत्री कदर/सम्मान प्रदान गरिने छैन । विकसित सूचकहरूका कूल तारामध्ये कम्तीमा आधाभन्दा बढी तारा पाएको अवस्थामा कदरपत्रसहित वातावरणमैत्री पहिचान हुने लोगो प्रदान गरिने छ । ७५ प्रतिशत तारा हासिल गरेमा दुईवटा तारा तथा सबै विकसित सूचक पूरा गर्नेलाई तीनवटा तारासहितको कदरपत्र तथा लोगोद्वारा सम्मान गरिने र अन्य सम्मानसमेत प्रदान गर्न सकिने छ ।सम्बन्धित

स्थानीय निकायले आफ्नो खास आवश्यकता र सान्दर्भिकताअनुसार परिषद्को निर्णयबाट आधारभूत सूचक तथा विकसित सूचकमा सामान्य थप गर्न सक्नेछन ।

निश्चित भौगोलिक क्षेत्र तोकी कुनै टोल/वस्ती, वडा, गाउँ, नगर, जिल्ला वा दुई वा सोभन्दा बढी टोल/वस्ती, वडा, गाउँ, नगर, जिल्लाका आमजनसमुदाय, स्थानीय निकाय तथा सम्बन्धित निकायहरूबाट विशेष सोच राखी त्यस क्षेत्रलाई हरितनगर, धार्मिकनगर र पर्यटकीयनगरआदिजस्ता विशेष थप विशेषतायुक्त विशिष्ट क्षेत्रको रूपमा घोषणा गर्न सक्नेछन । त्यस्ता क्षेत्रमा सो घोषणाअनुसारका विकास क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नका लागि यस प्रारूपबमोजिमका आधारभूत सूचकका अतिरिक्त निश्चित भौगोलिक क्षेत्रका लागि विशिष्ट सूचक तयार गरी केन्द्रिय कार्यान्वयन समन्वय समितिबाट स्वीकृत भएपछि कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । आवश्यकताअनुसार सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञहरूको सुझावसमेत लिई विशिष्ट सूचकहरूलाई अन्तिम रूप दिईनेछ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीको नियम २७३(ग) बमोजिम संयुक्त समिति गठन गरी खण्ड (ड) तथा यस प्रारूपबमोजिमका नतिजा हासिल गर्न चाहेमा त्यस्ता स्थानीय निकायलाई ती सूचक हासिल गर्न विशेष प्रोत्साहन गरिनेछ ।

अनुसूची ६

कार्याविधिको दफा ११ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित पूँजीगत लगानीका क्षेत्रगत योजना तथा कार्यक्रमहरूको विवरण

- (२) स्वास्थ्य क्षेत्र : स्वास्थ्य चौकी भवन निर्माण तथा मर्मत, आयुर्वेद स्वास्थ्यसम्बन्धी, प्रसूतीगृह निर्माण तथा मर्मत, सुधारगृह निर्माण र सामाग्री सहयोग, स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रयोगशाला निर्माण, स्वास्थ्य चौकी/केन्द्र/अस्पतालको स्तर अनुसार मापदण्डबमोजिम स्वस्थ्यसम्बन्धी औषधि तथा उपकरणहरू जस्तै X-Ray Machine, lab machine खरिद जडान, स्वास्थ्यसम्बन्धी राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम जस्तै, भिटामिन ए, खोप, आदि, घुम्ति स्वास्थ्य शिविर, महिला स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरू सम्बन्धी, एच.आई.भी. एड्स र स्वास्थ्य मन्त्रालयको स्वीकृत मापदण्डभित्र रही स्वास्थ्यकर्मीको पारिश्रमिक सहयोग अनुदान आदि
- (ग) जलस्रोत विकास, र विद्युतीकरण :
- (३) खानेपानी : धारा, इनार, टयूववेल, आकाशेपानी सङ्कलन, खानेपानी स्रोत संरक्षण, मर्मत र सम्भार ।
- (४) सरसफाइ : खुला दिशामुक्त कार्यक्रम, सामुदायिक र सार्वजनिक सौचालय निर्माण, ढल निकास, सरसफाइसम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रम ।
- (घ) वन, वातावरण र नवीकरणीय ऊर्जा,
- (१) वन : सामुदायिक वन विकास, सार्वजनिक जग्गा संरक्षण र वृक्षारोपण, गैह्र काष्ठ वन पैदावारको विकास र उपयोग, कबुलियती वन, बन्य जन्तुको आरक्षण र चिडियाखाना आदि,
- (२) वातावरण : भूक्षय तथा नदी नियन्त्रण, स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइट निर्माण, जग्गा पुर्नस्थापन, जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक ताल तलैया, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण, फोहरमैला व्यवस्थापन र ल्याण्डफिल्ड साइट आदि,
- (छ) विपद् व्यवस्थापन (Disaster Management) : भूक्षय, बाढी पहिरो, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, खडेरी, सुखा, भूकम्प र महामारी रोग नियन्त्रणजस्ता आदि कार्यहरू ।

**न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापन कार्यविधि,
२०६५ (परिमार्जन र संशोधन सहित) मा विपद्
जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू**

जिल्ला विकास समितिहरूको न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापन कार्यविधि, २०६५ (परिमार्जन र संशोधनसहित)

परिच्छेद ३

कार्यसम्पादन मापनका सूचकहरू, अड्कभार र मापन विधि

सूचक नं. ६ : ऊर्जा र वातावरण व्यवस्थापन

६.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी र नीतिगत आधार

ऐनको दफा १८९ (१) को (ग) र (छ) मा भएको व्यवस्थाअनुरूप जिल्ला विकास योजनामा जल विद्युत, वन तथा वातावरण क्षेत्रको विकासको लागि कार्यक्रम रबजेट विनियोजन गरी खर्च गरेको हुनुपर्दछ ।

६.२ मापन तालिका

क्र.स.	ऊर्जा र वातावरण व्यवस्थापन सम्बन्धी अवस्था	छ	छैन
१	पूर्वाधारका आयोजनाहरूमा वातावरणीय व्यवस्थापन योजना (EMP) तयार गरेको		
२	जल विद्युत रऊर्जा विकासका क्षेत्रमा आयोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरेको		
३	जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण गर्न स्थानीय अनुकुलनको कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरेको		
४	ठुला मेसिनरी तथा उपकरण सञ्चालनसम्बन्धी जिल्लास्तरीय नीति स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको		

नोट : “ठुला मेसिनरी तथा उपकरण”भन्नाले वातावरणलाई अत्यधिक हानी पुऱ्याउने प्रकृतिका उपकरण (बुलडोजर, एक्साभेटर, रोलर, लोडर आदि) जस्ता श्रमलाई विस्थापित गर्ने खालका मेसिनरी तथा उपकरण सम्भन्नुपर्छ ।

६.३ अड्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको कुनै तीनवटा कोष्ठको छ मा ठिक (√) चिन्ह लागेमा २ अड्क, कुनै दुई वटा कोष्ठमा छ मा ठिक (√) चिन्ह लागेमा १ र अन्य अवस्थामा शून्य अड्क प्रदान गर्ने ।

६.४ पुष्ट्याइँका स्रोत

जिल्ला विकास योजना, वातावरणीय व्यवस्थापन योजना रठुला मेसिनरी तथा उपकरण सञ्चालनसम्बन्धी जिल्ला स्तरीय नीति ।

सूचक नं ७ : बहुपक्षीय जिम्मेवारीका क्षेत्रको सहभागितामूलक योजना कार्यान्वयन (Cross Cutting Sectors)

७.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी र नीतिगत आधार

वातावरण संरक्षण, विपद जोखिम व्यवस्थापन र बालमैत्री शासनजस्ता बहुपक्षीय जिम्मेवारीका विषय (आयोजना) हरूलाई सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रक्रियासँग आवद्ध गराई परिषदबाट निर्णय गराएको हुनुपर्दछ ।

७.२ मापन तालिका

क्र.स.	बहुपक्षीय क्षेत्रको सहभागितामूलक योजनाको अवस्था	छ	छैन
१	वातावरण संरक्षण, विपद जोखिम व्यवस्थापन र बालमैत्री शासन विषयमा जिल्ला विकास समितिले नीति तय गरेको		
२	नीति कार्यान्वयनका लागि योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी जिल्ला विकास योजनामा बजेट विनियोजन गरी खर्च गरेको		

७.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको दुवै कोष्ठको छ मा ठीक (√) चिन्ह लागेमा २ र अन्य अवस्थामा ० अङ्क प्रदान गर्ने।

७.४ पुष्टयाईको स्रोत

जिल्ला विकास समितिले मापन तालिकामा उल्लेखीत सबै क्षेत्रको विकासका लागि तय गरेको नीति र वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन।

सूचक नं २५ : खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र व्यवस्थापन

२५.१ सूचकको व्याख्या र कानूनीरनीतिगत आधार

ऐनको दफा १८९ मा जिविसले खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रमा कार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। सहस्राब्दी विकास लक्ष्यले समेत खानेपानी तथा सरसफाइलाई विशेष जोड दिएको हुँदा जिविसले यस क्षेत्रको विकासका लागि कार्य गरेको हुनुपर्दछ।

२५.२ मापन तालिका

क्र.स.	खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र व्यवस्थापन	छ	छैन
१	खानेपानी तथा सरसफाइ स्वास्थ्य योजना (WASH Plan) तयार गरेको		
२	खानेपानी तथा सरसफाइ कार्यक्रमको तोकिएको न्यूनतम बजेट र अन्य जिविस स्रोत समेतबाट सरसफाइ क्षेत्रको लागि बजेट विनियोजन गरी खर्च गरेको		
३	खुल्ला दिशा मुक्त अभियान अन्तर्गत प्रत्येक वर्ष न्यूनतम १० प्रतिशत गाविसलाई इम्धोषणा गरी निरन्तरसबै गाविस र नपालाई ODF घोषणाका लागि कार्ययोजना बनाएको		
४	इम्धोषणा भएका गाविस र नपाहरूमा कार्यक्रमको दीगोपना र निरन्तरताका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गरेको		

२५.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको सबै कोष्ठको “छ” मा ठीक (√) चिन्ह लागेमा २, कुनै तीन कोष्ठको “छ” मा ठीक (√) चिन्ह लागेमा १ र अन्य अवस्थामा ० अङ्क प्रदान गर्ने।

२५.४ पुष्टयाईको स्रोत

खानेपानी तथा सरसफाइस्वास्थ्य योजना (WASH Plan), वार्षिक जिल्ला विकास योजना र वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन।

नगरपालिकाको न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापन कार्यविधि (परिमार्जन र संशोधनसहित), २०६६

परिच्छेद - २ न्यूनतम शर्तका सूचकहरू र मापन विधि

सूचक नं. ८ : भवन निर्माण तथा नक्सा पास

८.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी/नीतिगत आधार

ऐनको परिच्छेद ९ को दफा १४९ देखि १६४ सम्मको प्रकृयाहरू समेतका आधारमा दफा १५५ र १५६ बमोजिम नगरक्षेत्रभित्र निर्माण गरिने भवन निर्माण सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याएको (नक्सा पास गरेको) हुनु पर्दछ।

८.२ मापन तालिका

क्र.स.	नक्सा पास मापदण्ड र कार्यविधि	छ	छैन
१	भवन निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको,		
२	भवन निर्माण तथा नक्सापास सम्बन्धी कार्यविधि स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको।		

८.३ मापन विधि

मापन तालिकाको सबै कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा यो शर्त पूरा हुने।

८.४ पुष्ट्याईको स्रोत

नगापालिकाबाट स्वीकृत भवन निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड तथा कार्यविधि र गत आ.व. मा भएका नक्सा पाससम्बन्धी काम कारवाही फाइल।

परिच्छेद - ३ कार्यसम्पादन मापन

सूचक नं. ३३ : सरसफाइ तथा फोहर व्यवस्थापन

३३.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी/नीतिगत आधार

ऐनको दफा ९६ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को उपखण्ड (६) र (७) ले नगरपालिकाको काम कर्तव्य र अधिकारमा सरसफाइको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र फोहर सङ्कलन, ढुवानी तथा तह लगाउने सम्बन्धी कामको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने गराउने कुरा तोकेको छ। नगरको सरसफाइ र फोहर व्यवस्थापनको कार्य व्यवस्थित र प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्नु पर्दछ।

३३.२ मापन तालिका

क्र.स.	सरसफाइ तथा फोहर व्यवस्थापनको अवस्था	छ	छैन
१	वार्षिक कार्यक्रममा फोहर व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य समावेश भएको,		
२	फोहरलाई जैविक र अजैविक रूपमा स्रोतमै वर्गीकरण गर्ने कार्यक्रम कम्तीमा पच्चीस प्रतिशत वडाहरूमा लागू गरेको,		
३	वर्गिकृत फोहरलाई छुट्टा छुट्टै सङ्कलन गर्ने गरेको,		
४	फोहर व्यवस्थापन कार्यमा निजी/सामुदायिक क्षेत्रलाई परिचालन गरेको,		
५	फोहरलाई व्यवस्थित ढङ्गले अन्तिम रूपमा तह लगाउने स्थलको व्यवस्था गरेको,		
६	फोहरको पुन प्रयोग तथा प्रशोधनसम्बन्धी कार्य गरेको,		
७	फोहर व्यवस्थापनसम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरेको।		

३३.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको सबै कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा चार अङ्क, कुनै छ वटा कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा तीन अङ्क, कुनै पाँचवटा कोठाको “छ” मा (√) ठीक चिन्ह लागेमा दुई अङ्क प्रदान गर्ने, अन्यथा शून्य अङ्क प्रदान गर्ने

३३.४ पुष्ट्याइँका स्रोत

सरसफाइ तथा फोहर व्यवस्थापनसम्बन्धी वार्षिक कार्यक्रम र संयन्त्र, निजी/सामुदायीक सङ्घ संस्थासँग भएको सम्झौता, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन, नगरपालिकाको प्रकाशित तथ्याङ्क रस्थलगत अवलोकन ।

सूचक नं. ३४ : वातावरण व्यवस्थापन

३४.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी/नीतिगत आधार

ऐनको दफा ९६ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) तथा ९६ को उपदफा (२) को खण्ड (ज) बमोजिम नगरपालिकाले वातावरण संरक्षण कार्यका अतिरिक्त मनोरञ्जन, थल, क्रिडा, थल, सङ्ग्राहालय, चिडियाखाना, पार्क आदिको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने हुन्छ । साथै सोही ऐनको दफा ९६ को उपदफा (१) को खण्ड (त्र) को उपखण्ड (१) अनुसार सडकको दायाँ बायाँ वृक्षारोपण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गरी सहरी सुन्दरता अभिवृद्धिका साथै वातावरण संरक्षणको कार्यलाई टेवा पुऱ्याएको हुनुपर्छ ।

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा सोही नियमावली, २०५४ ले वातावरण संरक्षणसम्बन्धी विभिन्न व्यवस्थाहरू गरेको र वातावरण व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६१ समेत जारी भइसकेको छ । उपरोक्त व्यवस्थाहरूका साथै मन्त्रालयबाट स्वीकृत वातावरणीय सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी निर्देशिकाको समेत पालना गर्नुपर्दछ ।

३४.२ मापन तालिका

क्र.स.	वातावरण व्यवस्थापनको अवस्था	छ	छैन
१	वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA)/प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (IEE) गर्नुपर्नेमा गरेको,		
२	नगरक्षेत्रका सडकका दाया बाया वृक्षारोपण गरी हरियाली कायम गरेको (प्रत्येक वर्ष कूल सडकको कम्तीमा १००० सडकमा वृक्षारोपण गरी संरक्षण गर्नुपर्छ,		
३	वातावरण संरक्षण कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गरेको,		
४	जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण गर्न अनुकूलनका कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरेको,		
५	वातावरण शाखा/इकाइ/स्थापना गरी वा सम्पर्क व्यक्ति तोकिएको कार्य जिम्मेवारी स्पष्ट तोकिएको,		
६	वातावरण संरक्षण विशेष कोष खडा गरी बजेट निकासी गरेको ।		

३४.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको पहिलो र दोस्रोसहित कुनै पाँच कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा चार अङ्क, पहिलो र दोस्रो सहित कुनै चारवटा कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा तीन अङ्क, दोस्रोसहित कुनै तीनवटा कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा दुई अङ्क प्रदान गर्ने, अन्यथा शून्य अङ्क प्रदान गर्ने ।

३४.४ पुष्ट्याइँका स्रोत

वार्षिक बजेट र कार्यक्रम, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, सडक अवलोकन, पूर्वाधारका आयोजनाहरूको वातावरणीय व्यवस्थापन योजना, कर्मचारीको कार्य विवरण, वातावरण संरक्षण र विशेष कोषसम्बन्धी अभिलेख ।

सूचक नं. ३६ : मासु पसलको नियमन तथा व्यवस्थापन

३६.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी/नीतिगत आधार

ऐनको दफा ९६ को उपनियम (१) को खण्ड (ज) को उपखण्ड २ र १४ ले पशु बधशाला राख्ने स्थानको निर्धारण र व्यवस्थापन गर्ने कार्य तोकेको, दफा ९६ को उपदफा (१) को खण्ड (छ) को उपखण्ड (५) र (६) मा नगरपालिका क्षेत्रमा जनस्वास्थ्यको लागि हानिकारक चीज वस्तुको सार्वजनिक प्रयोगमा रोक लगाउने वा हटाउने र जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने किसिमका उपभोग्य वस्तुको बेचबिखन र उपभोगमा रोक लगाउने व्यवस्था रहेको छ ।

यी विषयहरू जनस्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित रहेकोले मासु जाँचसम्बन्धी ऐन, नियमअनुसार सम्बन्धित पशुसेवा कार्यालय, उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च, मासु व्यवसायी संस्था र पशु स्वास्थ्यसम्बन्धी निकायहरूसँग समन्वय गरी मासु पसल र पशु बधशालाको नियमन र व्यवस्थापन कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३६.२ मापन तालिका

क्र.स.	मासु पसलको नियमन र व्यवस्थापन सम्बन्धी अवस्था	छ	छैन
१	मासु पसलहरूको व्यवसाय दर्ता गरी अभिलेख व्यवस्थित गरी राखेको,		
२	मासु पसल सञ्चालन गर्न न्यूनतम मापदण्ड तोकी लागू गरेको,		
३	मासु पसलको व्यवस्थापनमा जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, उद्योग वाणिज्य सङ्घ तथा उपभोक्ता संरक्षण मञ्चसँग समन्वय गरी नियमित अनुगमन गरेको,		
४	अनुगमन प्रतिवेदन नगरपालिका समक्ष पेस गरेको,		
५	अनुगमन प्रतिवेदन उपर नगरपालिका बोर्डमा छलफल भइ निर्णय हुने गरेको ।		

३६.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको सबै कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा दुई अङ्क प्रदान गर्ने, कम्तीमा कुनै तीन कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा एक अङ्क प्रदान गर्ने, अन्यथा शून्य अङ्क प्रदान गर्ने ।

३६.४ पुष्टयाइँका स्रोत

मासु पसल व्यवस्थापनसम्बन्धी बैठकका निर्णयहरू, अनुगमन तथा निरीक्षण प्रतिवेदन र कारवाहीसम्बन्धी अभिलेखहरू तथा मासु पसलहरूको अबलोकन ।

सूचक नं. ३७ : जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन

३७.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी/नीतिगत आधार

ऐनको दफा ९६ को उपनियम (१) को खण्ड (छ) मा नगरपालिकाको स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी काम ताकिएको छ । राष्ट्रिय कार्यक्रमका अतिरिक्त नगरपालिका आफैले सरसफाइ तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुका साथै जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने खालका वस्तुको उपभोग तथा बेच बिखनमा रोक लगाउनुका साथै कालोबजारी नियन्त्रणसम्बन्धी कार्यसमेत गर्नुपर्छ ।

३७.२ मापन तालिका

क्र.स.	जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन कार्यक्रमको अवस्था	छ	छैन
१	राष्ट्रिय कार्यक्रमका अतिरिक्त जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धनसम्बन्धी थप कार्यक्रम नगरपरिषदबाटस्वीकृत गराइ सञ्चालन गरेको,		
२	शौचालय प्रवर्द्धन तथा खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्र कार्यक्रम कम्तीमा पच्चीस प्रतिशत वडाहरूमा सञ्चालन गरेको,		

३	सम्बद्ध सरकारी निकाय, उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च तथा उद्योग बाणिज्य सङ्घसँग समन्वय गरी उपभोग्य वस्तुको बेचबिखन गर्ने पसलहरूको अनुगमन गरेको,		
४	अनुगमन प्रतिवेदन उपर नियमित रूपमा बोर्ड बैठकमा छलफल गरी अनियमित कार्य गर्ने उपर कारबाही तथा सजाय गरेको ।		

३७.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको सबै कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा दुई अङ्क प्रदान गर्ने, कुनै दुई कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा एक अङ्क प्रदान गर्ने, अन्यथा शून्य अङ्क प्रदान गर्ने ।

३७.४ पुष्ट्याङ्क स्रोत

वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट, गत आ.व. को वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन आदि ।

सूचक नं. ३८ : आकस्मिक सेवा र विपद जोखिम व्यवस्थापन

३८.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी/नीतिगत आधार

ऐनको दफा ९६ को उपदफा (१) को खण्ड (त्र) विविध अन्तर्गत उपखण्ड ७२ १९ मा दैवीप्रकोप नियन्त्रण गर्ने र वारुणयन्त्र सञ्चालन गर्ने गराउने काम नगरपालिकालाई तोकिएको छ । नगर क्षेत्रमा विपद जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम र आकस्मिक सेवा सञ्चालन गर्नु पर्छ । भुकम्प, बाढी पहिरो, आगलागी तथा महामारी जस्ता प्रकोपको नियन्त्रण तथा क्षतिको न्यूनीकरण गर्न र प्रकोपको अवस्थामा उद्धारएवम्राहत तथा पूनर्स्थापना जस्ता कार्यहरू समावेश हुनेगरी विपद जोखिम व्यवस्थापन योजना (Disaster Risk Management Plan) बनाइ अन्य सरोकारवाला र समुदायसग सहकार्य गर्न पहल गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

३८.२ मापन तालिका

क्र.स.	आकस्मिक सेवा र विपद व्यवस्थापनको अवस्था	छ	छैन
१	विपदका क्षेत्रहरू, जोखिमको अवस्था, जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू तथा संस्थागत प्रबन्धसमेत उल्लेखित आवधिक विपद जोखिम व्यवस्थापन योजना (Disaster Risk Management Plan) परिषदबाटस्वीकृत भएको,		
२	आवधिक विपद जोखिम व्यवस्थापन योजनाको आधारमा वार्षिक विपद जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको,		
३	वारुणयन्त्र सञ्चालन भएको,		
४	विपद व्यवस्थापन कोष खडा गरी सो कोषमा रकम जम्मा गरेको ।		

३८.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको सबै कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा चार, कुनै तीनवटा कोठाको “छ”मा (√) चिन्ह लागेमा तीन, कुनै दुईवटा कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा दुई अङ्क प्रदान गर्ने, अन्य अवस्थामा शून्य अङ्क प्रदान गर्ने ।

३८.४ पुष्ट्याङ्क स्रोत

आवधिक विपद जोखिम व्यवस्थापन योजना तथा वार्षिक विपद जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम, विपद व्यवस्थापन कोषको अभिलेख, वारुण यन्त्रको अवस्था तथा गत आ.व.मा प्रदान गरेको सेवासम्बन्धी अभिलेख ।

सूचक नं. ४० : भवन निर्माण मापदण्ड र राष्ट्रिय भवन संहिता, २०६० कार्यान्वयन

४०.१ सूचकको व्याख्या र कानूनी/नीतिगत आधार

भवन ऐन २०५५ को दफा १०, ११ र १२ बमोजिम नगरपालिका क्षेत्रमा कुनै व्यक्ति, संस्था वा सरकारी निकायले भवन

निर्माण गर्दा राष्ट्रिय भवन संहितामा उल्लेखित मापदण्डबमोजिम नक्सा स्वीकृत गर्नुपर्नेछ । यसरी नक्सा स्वीकृतिका लागि दरखास्त लिंदा भवन नियमावली २०६६ को अनुसूची १ बमोजिमको ढाँचामा स्ट्रक्चरल डिजाइनसमेत पेस गर्न लगाउनु पर्नेछ । स्वीकृत नक्सा र भवन संहिताबमोजिम भए नभएको स्थलगत निरीक्षण तथा अनुगमन गरी अनियमित निर्माण कार्य उपरकारबाहीको व्यवस्था समेत गर्नुपर्दछ । ऐनको परिच्छेद ९ को दफा १४९ देखि १६४ सम्मको प्रक्रियाहरू समेतका आधारमा दफा १५५ र १५६ बमोजिम नगर क्षेत्रभित्र निर्माण गरिने भवन निर्माणसम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याएको हुनु पर्दछ । साथै भवन निर्माण गर्दा गराउँदा अपाङ्गमैत्री बनाउने कुरामा ध्यान दिनुपर्दछ । भूकम्पीय जोखिम न्यूनीकरण गर्ने तत्वसम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रमहरू समेत सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४०.२ मापन तालिका

क्र.स.	राष्ट्रिय भवन संहिता, २०६० कार्यान्वयन अवस्था	छ	छैन
१	भवन निर्माण अनुमतिका लागि भवन नियमावली, २०६६ को अनुसूची १ बमोजिम स्ट्रक्चरल डिजाइन सहितको दरखास्त फाराम लिने गरेको,		
२	नगर क्षेत्रमा हुने भवन निर्माण कार्य स्वीकृत नक्सा र राष्ट्रिय भवन संहिता, २०६० बमोजिम भए नभएको स्थलगत निरीक्षण गरी अनियमित निर्माण कार्य उपरकारबाहीको व्यवस्था गरेको,		
३	राष्ट्रिय भवन संहिताअनुसार नक्सा पास गर्ने व्यवस्था गरेको,		
४	सरकारी/सार्वजनिक भवनको नक्सा अपाङ्गमैत्री भएमात्र पास गर्ने व्यवस्था गरेको,		
५	भूकम्पीय जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वतयारी र भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माणसम्बन्धी प्रशिक्षण तथा जनचेतना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको ।		

४०.३ अङ्क प्रदान गर्ने विधि

मापन तालिकाको सबै कोठाको “छ” मा (√) चिन्ह लागेमा दुई अङ्क प्रदान गर्ने, कुनै तिन कोठाको “छ” मा (√) ठीक चिन्ह लागेमा एक अङ्क प्रदान गर्ने, अन्यथा शून्य अङ्क प्रदान गर्ने ।

४०.४ पुष्ट्याइँका स्रोत

नगरपालिकाबाट स्वीकृत भवन निर्माण तथा नक्सा पाससम्बन्धी मापदण्ड र राष्ट्रिय भवन संहिता, २०६० कार्यान्वयन कार्यविधि ।

फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८

परिच्छेद-३

स्थानान्तरण केन्द्र तथा फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलसम्बन्धी व्यवस्था

११. स्थानान्तरण केन्द्र तोक्ने :

- (१) स्थानीय निकायले प्रारम्भिक चरणमा सङ्कलन भएको फोहरमैलालाई व्यवस्थित गर्न कुनै स्थानलाई स्थानान्तरण केन्द्रको रूपमा तोक्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको स्थानान्तरण केन्द्र तोक्दा जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी तोक्नु पर्नेछ र यसरी तोकिएको स्थललाई दुर्गन्ध नआउने गरी आवश्यक व्यवस्थासमेत गर्नुपर्नेछ।

१२. फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल :

- (१) स्थानीय निकायले आफ्नो क्षेत्रभित्र सङ्कलन भएको फोहरमैलालाई व्यवस्थापन तथा स्थायी रूपमा विसर्जन गर्नको लागि वातावरणसम्बन्धी प्रचलित कानूनको अधीनमा रही फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल (स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइट) तोक्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल तोक्नको लागि स्थानीय निकायको जग्गा नभएमा वा जग्गा भए तापनि फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल तोक्न उपयुक्त नभएमा उपयुक्त जग्गा भाडामा लिइ वा खरिद गरी व्यवस्थापन स्थल तोक्न सक्नेछ ।
- (३) स्थानीय निकायले फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलको सञ्चालन तथा बन्दपश्चात् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य तोकिएको वातावरणीय मापदण्डअनुरूपगर्नुपर्नेछ ।
- (८) उपदफा (३) बमोजिम बन्दपश्चात् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्दा फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा सिफारिस गरिएकोसुभावहरूअनुरूपगर्नुपर्नेछ ।
- (९) स्थानीय निकायले फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल क्षेत्रलाई आवश्यक परेमा वातावरणीय रूपले सम्बेदनशील क्षेत्र घोषणा गर्न सक्नेछ ।
- (१०) उपदफा (९) बमोजिमको क्षेत्रमा पशुपक्षी, जीवजन्तु तथा मानवको अनधिकृत प्रवेशलाई रोक लगाउने, ढुङ्गा, गिट्टी र बालुवा निकाल्ने कार्यमा रोक लगाउनुको साथै वातावरण संरक्षण र त्यस्तो क्षेत्रको उचित व्यवस्थापनका लागि अन्य आवश्यक निर्देशन तथा निर्देशिका जारी गरी लागू गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-६

प्रदूषण नियन्त्रण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन कार्यको अनुगमनसम्बन्धी व्यवस्था

२०. प्रदूषण नियन्त्रण :

- (१) आफ्नो क्षेत्रभित्र सङ्कलित फोहरमैलाबाट सो क्षेत्रमा पर्नसक्ने प्रतिकूल वातावरणीय प्रभावलाई यथाशक्य कम गरी प्रदूषणरहित ढङ्गले व्यवस्थापन गर्ने दायित्व स्थानीय निकायको हुनेछ ।
- (२) स्थानीय निकायलाई प्रदूषणरहित ढङ्गले फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनका लागि केन्द्रले आवश्यक प्राविधिक सहयोग गर्नेछ ।
- (३) स्थानीय निकायले सङ्कलित फोहरमैला निष्कासन तथा व्यवस्थापन गर्दा यस ऐनबमोजिम निर्धारित मापदण्डको पालना गर्नुपर्ने छ ।

२२. फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल प्रभावित क्षेत्रको आर्थिक, सामाजिक विकास तथा वातावरण संरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था:

- (१) स्थानीय निकायले फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल प्रभावित क्षेत्रको आर्थिक, सामाजिक, भौतिक विकास तथा

वातावरण संरक्षणको गुरुयोजना बनाइ सो योजना कार्यान्वयनको लागि विभिन्न कार्यक्रम बनाइ कार्यान्वयन गर्नेछ ।

- (५) फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलको सञ्चालन गर्दा वा सो केका लागि कुनै कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा वातावरण संरक्षणसम्बन्धी प्रचलित कानूनले तोकेको मापदण्डको अनुकूल हुनेगरी गर्नु पर्नेछ ।
- (६) फोहरमैलाको व्यवस्थापन स्थलको कारणले गम्भीर प्रभावित क्षेत्र र प्रभावित क्षेत्रको आर्थिक तथा सामाजिक विकास एवम् वातावरण संरक्षणमा सुभाब दिन स्थानीय स्तरमा तोकिएबमोजिमको समिति गठन गर्न सकिने छ ।

परिच्छेद-७

फोहरमैला व्यवस्थापन परिषद्सम्बन्धी व्यवस्था

२४. परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार:

परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :

- (क) फोहरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गरी स्वीकृतिको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेस गर्ने,
- (ख) फोहरमैला व्यवस्थापन कार्यसँग सम्बद्ध निकायहरूबीच समन्वयको लागि नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।

परिच्छेद-८

फोहरमैला व्यवस्थापन प्राविधिक सहयोग केन्द्रसम्बन्धी व्यवस्था

२८. केन्द्रको काम, कर्तव्य र अधिकार :

केन्द्रको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :

- (क) फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि उपयुक्त प्रविधिको विकास तथा क्षमता अभिवृद्धिमा स्थानीय निकायलाई सहयोग गर्ने,
- (घ) फोहरमैला व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायहरूलाई सहयोग गर्ने,
- (ङ) कुनै स्थान विशेषको फोहरमैला प्रकृति र परिमाण, त्यसको सङ्कलन, उपचार, ढुवानी, विसर्जन वा नष्ट गर्ने प्रक्रिया तथा सोको लागि अबलम्बन गर्नुपर्ने न्यूनतम मापदण्ड तयार गरी स्वीकृतिका लागि परिषद्समक्ष पेस गर्ने,
- (ञ) हानिकारक, स्वास्थ्य संस्थाजन्य रासायनिक तथा औद्योगिक फोहरमैला उचित व्यवस्थापनका लागि सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गराउने ।

परिच्छेद-९

कसूर तथा सजाय

३८. कसूर :

कसैले देहायको कुनै काम गरेमा यस ऐनबमोजिम कसूर गरेको मानिने छ

- (च) फोहरमैला सङ्कलन केन्द्र,, कण्टेनेनर वा फोहरमैला थुपार्ने ठाउँमा कुनै पनि किसिमको हानिकारक पदार्थ फाल्ने, राख्ने वा थुपार्ने,
- (छ) घर, कम्पाउण्ड तथा परिसरको फोहरमैला सडक वा अन्य सार्वजनिक स्थानमा राख्ने, फाल्ने वा थुपार्ने,
- (ज) फोहरबाट निस्केको दूषित पानी (लिचेटेट) वा ढल चुहाई अन्य व्यक्तिको घर वा जग्गा प्रदूषित गराउने,
- (ञ) स्थानीय निकायले तोकेको ठाउँमा बाहेक जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्नेगरी सडक वा अन्य सार्वजनिक स्थानमा कुनै पनि किसिमको हानिकारक फोहरमैला राख्ने, फाल्ने, थुपार्ने वा निष्कासन गर्ने,
- (ट) रासायनिक फोहरमैला, औद्योगिक फोहरमैला, स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला वा हानिकारक फोहरमैला जथाभावी

- फाल्ने, राख्ने वा निष्कासन गर्ने वा गराउने,
- (ठ) औद्योगिक प्रतिष्ठान वा स्वास्थ्य संस्थाले उद्योग वा स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्कने हानिकारक फोहरमैला जथाभावी फाल्ने, राख्ने वा निष्कासन गर्ने वा गराउने,
- (ड) फोहरमैला सङ्कलन, ढुवानी तथा फोहरमैला व्यवस्थापनमा बाधा अवरोध सिर्जना गर्ने,
- (ढ) फोहरमैला सङ्कलन, ढुवानी तथा अन्तिम निष्कासन स्थलमा अवरोध, बन्द, घेराउ गर्न वा फोहरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यमा हडताल गर्ने,
- (ण) फोहरमैला अत्यधिक उत्पादन हुने वस्तु भनी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी प्रतिबन्ध लगाएको कुनै वस्तुको उत्पादन तथा विक्री वितरण गर्ने,
- (द) मरेको वा मारेको पशुपक्षी र सोको लादी, ज्वाँख हड्डी तथा माछाको कत्ला आदि सार्वजनिक स्थल, सडक, गल्ली, चोकमा राख्ने, फाल्ने वा थुपार्ने ।

फोहरमैला व्यवस्थापन नियमावली, २०७० मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

फोहरमैला व्यवस्थापन नियमावली, २०७०

३. फोहरमैला पृथकीकरण तथा व्यवस्थापन:

- (१) स्थानीय निकायले ऐनको दफा ६ बमोजिम कम्तीमा जैविक र अजैविक लगायतका फोहरमैलालाई स्रोतमै छुट्याउनेगरी तोक्दा हानिकारक वा रासायनिक फोहरमैलालाई छुट्टाछुट्टै पृथकीकरण तथा व्यवस्थापन गर्नेगरी तोक्नु पर्नेछ । यसरी तोकिएकोमा फोहरमैला उत्पादन गर्ने व्यक्ति, संस्था वा निकायले सोही बमोजिम पृथकीकरण गर्नुपर्नेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिम पृथकीकरण गरिएको रासायनिक वा हानिकारक फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने दायित्व सम्बन्धित उत्पादकको हुनेछ ।

५. हानिकारक वा रासायनिक फोहरमैला निष्कासन तथा व्यवस्थापन:

- (१) हानिकारक, रासायनिक, जैविक वा अजैविक फोहरमैला अन्य फोहरमैलासँग मिसाई निष्कासन गर्न हुँदैन ।
- (२) हानिकारक, रासायनिक, जैविक वा अजैविक फोहरमैला प्रशोधन गरी सामान्य फोहरमैला सरह भएपछि मात्र त्यसको अन्तिम निष्कासनको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- (३) हानिकारक, रासायनिक, जैविक वा अजैविक फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने दायित्व भएका व्यक्ति, संस्था वा निकायले त्यस्तो फोहरमैला उत्पादन, प्रशोधन, निष्कासन तथा व्यवस्थापन गर्न स्थानीय निकायबाट स्वीकृति लिनु पर्नेछ । यसरी स्वीकृति लिएपछि फोहरमैला व्यवस्थान गर्दा अपनाइने तरिका, मापदण्ड, विधि, प्रविधि र व्यवस्थापन स्थलको सम्बन्धमा स्थानीय निकायलाई जानकारी गराई सोको अभिलेख राख्नु पर्नेछ ।
- (४) स्थानीय निकायले उपनियम (३) बमोजिमको स्वीकृति दिँदा स्वीकृतिको लागि पेस गरिएको विधि र प्रविधि नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड अनुकूल भएनभएको एकिन गरी स्वीकृति दिनु पर्नेछ ।
- (५) स्थानीय निकायले उपनियम (३) बमोजिम स्वीकृति लिने व्यक्ति, संस्था वा निकायले हानिकारक, रासायनिक, जैविक वा अजैविक फोहरमैला व्यवस्थापन गर्न लिएको स्वीकृति बमोजिमको तरिका, मापदण्ड, विधि, प्रविधि र व्यवस्थापन स्थल अनुसार व्यवस्थापन गरे नगरेको अनुगमन गर्नेछ ।
- (७) हानिकारक, रासायनिक, जैविक वा अजैविक फोहरमैलाको सङ्कलन, भण्डारण तथा स्थानान्तरण गर्दा सुरक्षित विधि अवलम्बन गर्नुपर्नेछ ।
- (८) हानिकारक, रासायनिक, जैविक वा अजैविक फोहरमैला प्रशोधन गर्दा त्यस्तो फोहरमा रहेका हानिकारक तत्व नष्ट हुनेगरी गर्नुपर्नेछ र सामान्य फोहरमैला सरह भएपछि मात्र त्यसको अन्तिम निष्कासन तथा विसर्जनको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- (९) हानिकारक, रासायनिक, जैविक वा अजैविक फोहरमैला उत्पादन गर्ने व्यक्ति, संस्था वा निकायले त्यस्तो फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धमा नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड र प्रचलित वातावरणीय कानूनको पूर्णरूपमा पालना गर्नुपर्नेछ ।

६. स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैलाको निष्कासन तथा व्यवस्थापन:

- (१) स्वास्थ्य संस्थाले आफूले उत्पादन तथा निष्कासन गरेको स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैलालाई स्रोतमै पृथकीकरण गरी प्रशोधन तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) स्वास्थ्य संस्थाजन्य हानिकारक फोहरमैलाको निर्मलीकरण, प्रशोधन र व्यवस्थापन गर्दा अपनाइने विधि, प्रविधि र व्यवस्थापन स्थलको सम्बन्धमा स्थानीय निकायबाट स्वीकृति लिनु पर्नेछ । स्थानीय निकायले यसरी स्वीकृति दिँदा स्वीकृतिको लागि पेस गरिएको विधि, प्रविधि र व्यवस्थापन स्थल नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड अनुकूल भए नभएको एकिन गरी स्वीकृति दिनु पर्नेछ ।
- (६) स्वास्थ्य संस्थाजन्य सङ्क्रामित फोहर पूर्णरूपमा निर्मलीकरण भए नभएको सम्बन्धमा मान्यता प्राप्त प्रयोगशालाबाट जाँच गराई प्रमाणित गराउनु पर्नेछ ।
- (७) स्वास्थ्य संस्थाजन्य हानिकारक फोहरमैला उत्पादन गर्ने स्वास्थ्य संस्थाले त्यस्तो फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धमा

प्रचलित वातावरणीय कानून र मापदण्डकोपूर्ण रूपमा पालना गर्नुपर्नेछ ।

७. फोहरमैला ढुवानी सम्बन्धमा:

स्थानीय निकायले फोहरमैला ढुवानी गर्दा देहायबमोजिमका व्यवस्था भएका ढुवानी साधन प्रयोग गर्नेगरी व्यवस्था गर्नुपर्नेछ :

- (क) फोहर नदेखिने, नभर्ने तथा भोल पदार्थ नचुहिने,
- (ख) फोहरमैलाबाट गन्ध र लिचेटबाहिर ननिस्कने,
- (ग) फोहरमैला सजिलैसँग राख्न र निकाल्न सकिने,
- (घ) सडकको क्षमता तथा अवस्थाको अनुकूल हुने ।

८. फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलको सञ्चालन:

- (१) स्थानीय निकायले फोहरमैलाव्यवस्थापन स्थलको सञ्चालन गर्दा देहायका कुराहरू अबलम्बन गर्नेगरी गर्नुपर्नेछ :
- (क) फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलको सञ्चालन गर्दा निस्कने लिचेट, ग्यास र दुर्गन्धलगायतका कारणबाट त्यस क्षेत्रको वातावरणमापर्नसक्ने नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू,
 - (ख) फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलको भौगोलिक अवस्थामा आउनसक्ने परिवर्तन र त्यसको व्यवस्थापनका उपायहरू,
 - (ग) फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल वरिपरिको जनजीवनमा पर्नसक्नेआर्थिक, सामाजिक, भौतिक तथा जैविक प्रभाव र त्यसकोव्यवस्थापनका उपायहरू ।

९. फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल बन्द पश्चात्को व्यवस्थापन:

- (१) फोहरमैला व्यवस्थापनस्थल बन्द गरेपश्चात्को व्यवस्थापन देहायबमोजिम गर्नुपर्नेछ :
- (क) फोहरमैला व्यवस्थापन स्थलमा फोहर विसर्जन गर्ने कार्य बन्दभएपश्चात् सो स्थलबाट निस्कने लिचेट, ग्यास र दुर्गन्धलगायतले उक्त क्षेत्रको वातावरणमा पर्नसक्ने नकारात्मकप्रभाव र त्यसको न्यूनीकरणका उपायहरू अबलम्बन गर्ने,
 - (च) प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण तथा वातावरणीय प्रभावमूल्याङ्कन प्रतिवेदनका सुझावहरूको अबलम्बन गर्ने ।

जलस्रोत ऐन, २०८५मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

जलस्रोत ऐन, २०४९

जलस्रोतको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

१८. जलस्रोतको गुणस्तर तोक्ने :

- (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी जलस्रोतको विभिन्न उपयोगको सम्बन्धमा आवश्यक गुणस्तर तोक्न सक्नेछ ।
- (२) जलस्रोतको उपयोग गर्दा उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको गुणस्तर कायम हुनेगरी गर्नुपर्नेछ ।

१९. जलस्रोतलाई प्रदूषित गर्न नहुने :

- (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी जलस्रोतको प्रदूषण सहन-सीमा तोक्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको जलस्रोतको प्रदूषण सहन-सीमा नाघ्नेगरी कसैले पनि कुनै किसिमको फोहरमैला, औद्योगिक निकास, विष, रसायनिक वा विषालु पदार्थ हाली वा प्रयोग गरी जलस्रोतलाई प्रदूषित गर्नु हुँदैन ।
- (३) कुनै जलस्रोत प्रदूषित भए नभएको वा कुनै जलस्रोत उपयोगको सम्बन्धमा दफा १८ को उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको गुणस्तर भए नभएको सम्बन्धमा तोकिएको अधिकारीले आवश्यकताअनुसार परीक्षण गर्न गराउन सक्नेछ ।

२०. वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पार्न नहुने:

जलस्रोतको उपयोग गर्दा भू-क्षय, बाढी, पहिरो वा यस्तै अरू कारणद्वारा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने गरी गर्नुपर्नेछ ।

२४. नियम बनाउने अधिकार

- (१) यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले नियमहरू बनाउन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) ले दिएको अधिकारको सर्वसामान्यतया कुनै प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी नेपाल सरकारले खास गरी देहायका विषयमा नियमहरू बनाउन सक्नेछ :
 - (क) जलस्रोत संरक्षण, बाढी नियन्त्रण तथा पहिरो रोकथाम सम्बन्धी कुराहरू,
 - (ख) वातावरणसम्बन्धी कुराहरू,
 - (ग) जलस्रोतको प्रदूषण रोक्नेसम्बन्धी विषयहरू,
 - (घ) जलस्रोतको उपयोगबाट हुन सक्ने दुर्घटना र त्यसको जाँचबुझ तथा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी विषयहरू ।

जलस्रोत नियमावली, २०५० मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

जलस्रोत नियमावली, २०५०

परिच्छेद-३

जलस्रोतको उपयोगसम्बन्धी व्यवस्था

१७. जलस्रोत उपयोगको अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त दिने

- (१) जलस्रोतको उपयोग गर्न चाहने व्यक्ति वा सँगठित संस्थाले अनुसूची-५ बमोजिमको ढाँचामा प्रस्तावित परियोजनासँग सम्बन्धित देहायको विवरणहरू खुलाइ जिल्ला जलस्रोत समितिसमक्ष तीनप्रति दरखास्त फाराम दिनु पर्नेछः
 - (ड) वातावरणीय प्रभाव विश्लेषण (परियोजनाले वातावरणमा पार्ने उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभावलाई न्यूनतम गर्न अपनाउने उपायहरू तथा जलस्रोतमा रहने जलचर एवम् जल वातावरण संरक्षणको लागि अपनाउने उपायहरू, परियोजनाले सम्बन्धित क्षेत्रमा पार्नसक्ने सामाजिक तथा आर्थिक प्रभावको अतिरिक्त विद्यमान स्थानीय श्रम तथा स्रोत र साधनको उपयोग, परियोजनासम्बन्धी कार्य पूरा भएपछि त्यस क्षेत्रका व्यक्तिहरूले पाउने लाभ, निर्माण तथा सञ्चालन सम्भार सम्बन्धमा स्थानीय जनतालाई दिइने तालिम, निर्माण शिविरको लागि आवश्यक पर्ने सुविधाहरू, सुरक्षात्मक व्यवस्थाहरू तथा परियोजना सञ्चालनबाट सम्बन्धित जग्गाधनीहरूलाई पार्नसक्ने असर, विस्थापितजनसङ्ख्याको लगत र तिनीहरूको पुनर्वासको लागि अपनाउने आवश्यक व्यवस्थासमेत स्पष्ट रूपमा खुलाउनु पर्छ ।

३८. दुर्घटनाको सूचना :

- (१) अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले जलस्रोतको उपयोगसम्बन्धी कुनै काम गर्दा कुनै प्रकारले दुर्घटना वा नोक्सानी भएमा जिल्ला जलस्रोत समितिलाई तुरुन्त सूचना दिनु पर्नेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिमको सूचना प्राप्त भएपछि त्यस्तो दुर्घटनाका कारण पत्ता लगाउन जिल्ला जलस्रोत समितिले आवश्यक निरीक्षण गर्न गराउन सक्नेछ र प्राविधिक दृष्टिकोणबाट त्यस्तो दुर्घटना नदोहोरिने अपनाउनु पर्ने सुरक्षात्मक व्यवस्था गर्न अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिलाई आदेश दिन सक्नेछ र यस्तो आदेश पालना गर्नु सम्बन्धित अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ ।

जलस्रोत रणनीति, २०५८ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

जलस्रोत रणनीति

6 Water Resource Strategy

6.2 Water-Induced Disaster Management

Several water-induced disasters have already taken place in Nepal. Given the country's geo-climatic conditions, such disasters may be expected to occur more often and at any time and place, especially in the light of global climate change. Catastrophic events that cannot be controlled can, to some degree, be rendered less dangerous by advance planning and preparation. In addition to preparations for emergency response, rescue and relief, a number of actions will be taken to mitigate the effects of disasters in the water sector.

The goal during the first five years of the Strategy is to enhance institutional capabilities for managing water-induced disasters. In the following ten years, effective measures will be adopted to better manage water-induced disasters and mitigate their adverse effects. The long-term goal of the Strategy is to make Nepal's water disaster management system fully functional effective and responsive to peoples need. This strategic output is expected to directly address the needs of poor and marginalized people, thereby contributing to improved living conditions for the poorest sectors of the Nepali population.

Within the next five years, the DWIDP will be designated as lead agency for water-induced disaster prevention activities. Clear mandates will be defined for DWIDP as well as for governmental, non-governmental, academic and private institutions and collaborating partners. Water-induced disaster prevention, warning/preparedness and mitigation measures will be established in at least 20 priority districts by 2010, and the whole country by 2027. This should lead to a significant reduction in relative losses and risk losses due to water induced disasters.

To carry out the Strategy and achieve these targets, the following activities will be undertaken.

1. Prepare and implement a water-induced disaster management policy and plan.
2. Conduct risk/vulnerability mapping and zoning.
3. Strengthen the disaster networking and information system.
4. Establish disaster relief and rehabilitation systems.
5. Carryout community awareness/education on disaster management
6. Activate Inundation Committee(s) with respect to neighbouring countries
7. Prepare and implement floodplain management plans
8. Implement disaster reduction/mitigation measures
9. Strengthen institutional setup and capacity

The precondition for this component of strategy implementation are largely in place, although continuous and increased funding will be required. One risk to implantation is the current lack of coordination due to division of mandates among many organizations. This lack of clear authority and coordination presents a major impediment to the planning, implementation and management of disaster prevention systems. Designation of DWIDP as the lead agency is expected to greatly enhance coordination and result in more effective cooperation with all partners. Since DWIDP is a centrally based research agency, its mandate and operation will have to be revised. A mechanism will be required to maintain close links with local government. DWIDP will also coordinate planning for disaster prevention investments.

The nine major activities relating to management of water-induced disasters are described in the following subsections. Any natural increase in the incidence of water-induced disasters over the next 25 years, due to natural causes and/or climate change, would heighten the urgency of implementation and increase the level of funding required.

6.2.1 Prepare and Implement a Water-Induced Disaster Management Policy and Plan

Given its limited resources and the widespread nature of the risks involved, Nepal requires a water-induced disaster management policy and plan that is capable of addressing its priority concerns. Risks should be identified and priorities set for different areas and for areas at similar levels of risk (See Activity – Section 6.2.2). This information in turn should be the focus of the management

policy and plan to be developed by DWIDP. Additional considerations during development of the management plan should include a full range of protection and mitigation options, such as structural and non-structural protection works, land use restrictions and warning systems. It should be noted that different areas may require different types of emergency preparedness and response.

Although precise mapping and assessment of risks and mitigation options will take time, the basic knowledge and information at hand is sufficient to formulate a policy and initial plan of action. This initial plan will be used to guide more integrated management of water-induced disasters. Before being assigned responsibility for formulating the management policy and plan, DWIDP should first be designated as the lead agency to coordinate the various key actors including Ministry of Home (MOH), DHM, DOI, DSCWM. Depending upon the management policy, there will be a need to formulate disaster-related laws and regulation and/or to amend existing legislation. Also, disaster management guidelines will need to be prepared which are aimed both at the responsible institutions and potentially affected people. The necessary legislation and guidelines will be in place by 2007.

6.2.2 Conduct Risk/Vulnerability Mapping and Zoning

Water-induced disasters include flood, inundation, landslides, drought, debris flood, GLOF and epidemics of water-borne disease. The first step in preparedness for future disasters is to analyse the disaster mechanisms and evaluate risks. DWIDP, in conjunction with other departments, will prepare flood risk maps for all high priority areas and define and enforce land use restriction to prevent increasing risk due to inappropriate use of flood zone lands.

Floods are possible in all river catchments but the danger to property and human welfare varies greatly from the mountain valleys to the Terai. Some rivers are associated with additional risk due to the potential for glacial lake outburst floods. Although significant progress has already been made towards an inventory of existing GLOFs, other areas at potential risk have not been inventoried. Flood risk evaluations should be centred on an assessment of potential damage and danger. Flood risk maps and an inventory identifying the locations at risk will be prepared within five years.

Landslides are often caused by soil erosion or saturation of the ground during rainstorms and, in turn can cause flooding and mud flows into lakes and rivers. Based on field investigations, inventories of potentially dangerous landslides will be prepared based on the risk of harm. DWIDP has already commenced significant studies on landslides.

Scenarios for the spread of disease caused by water-induced disaster will be studied and an inventory of higher risk cases will be prepared. The most serious scenarios may be associated with the damage to infrastructure and disruption of orderly life following disasters such as floods.

In each category of disaster, the locations identified in the inventories will be ranked in order of importance. The basis for setting priorities includes:

- Magnitude of the risk
- Consequences
- Expected level of mitigation or disaster reductions
- Feasibility of the alternative actions; and
- Cost of actions

Various considerations that need to be given weight in the ranking include:

- Potential for injury or loss of life;
- Economic value of lost property or infrastructure;
- Loss of cultural resources;
- Potential environmental impacts;

- Extent of disruption to transportation, communication or food supply, and
- Potential for water-borne epidemics

6.2.3 Strengthening Disaster Networking and Information System

The results of risk mapping and zoning will provide the basis for a comprehensive data information system. This information will be disseminated to relevant agencies, local authorities and communities so that they are aware of the risks and can prepare for action. In the most serious high-risk areas, decisions will be made regarding necessary actions (e.g. relocate villages, construct protection measures, install warning systems, prepare disaster response plan).

Given the difficulty of preventing water-induced disasters, warning systems in places where significant numbers of people are at risk will be installed. DHM will be the lead agency to develop flood warning systems for selected rivers and glacial lakes based on flow monitoring, precipitation monitoring, precipitation forecasting, river flow modelling and forecasting and a system of routine and emergency public announcements. DWIDP will be the lead agency to develop warning systems for potential major landslides based on inspections, monitoring and early detection of unfavourable groundwater conditions or earth movements.

NEA and private hydropower developers have installed warning systems at their weirs/dams and in areas situated immediately downstream. These systems will be integrated with the DHM flood warning system.

6.2.4 Establish Disaster Relief and Rehabilitation Systems

DWIDP, in collaboration with MOH, Nepal Red Cross Society, local government and non-governmental organizations (NGOs) will prepare and implement a disaster relief plan for each priority area. These plans will include:

- Preparations for emergency response, rescue and relief;
- Procurement and storage of relief supplies
- Planning for emergency shelter and feeding of victims; and
- Provision for disaster response rehearsals and drills

A preliminary disaster relief plan could be implemented on a trial basis and, once successful, repeated for all priority villages over the next ten years. As experience is gained from actual occurrences, area-specific disaster relief and rehabilitation plans could be improved.

MOH will have access to a Relief/Rehabilitation Fund, so that funds can be made available in a timely manner in the event of a disaster. A quick response time is essential to reduce losses and prevent related problems such as epidemics. Also, fast release of funds for rehabilitation will help to restore economic conditions and reduce income losses.

6.2.5 Carry Out Community Awareness/Education on Disaster Management

In parallel with the disaster relief/rehabilitation system, local authorities with guidance and technical assistance from DWIDP and other agencies will carry out a community awareness and education campaign. This will be linked with the disaster networking and information system. Some degree of mitigation will be achieved by the act of preparing disaster risk inventories and setting priorities for possible actions, provided that appropriate stakeholder participation is included in those activities and the results are widely publicized.

6.2.6 Activate Inundation Committees with Respect to Neighbouring Countries

Inundation caused by barrages constructed by India just downstream of Nepal represents a special and unique area of concern. Despite the on-going nature of these concerns, the existing committees, under the jurisdiction of the MOWR have not been effective in resolving outstanding problems. They will be strengthened and activated, and will receive support at the highest level to facilitate bilateral dialogue and actions. DWIDP will be designated as the lead agency under MOWR to carry out this work.

6.2.7 Prepare and Implement Floodplain Management Plans

During the first years of strategy implementation, efforts will focus on identifying and prioritizing high-risk areas and developing disaster management plans. In the medium term, efforts will be turned to better ways of managing the floodplains in harmony with nature. In certain river reaches where the floodplain could be developed for seasonal agricultural use, these management measures will be implemented at the community level. Adequate regulatory compliance will be kept in place for the agricultural use in such flood plains. Other actions could include fisheries enhancement, recreation, or aggregate extraction (refer to Section 6.7). In this manner, natural flooding and erosion and deposition processes could be turned into economic opportunities rather than disasters.

6.2.8 Implement Disaster Reduction/Mitigation Measures

A number of studies of potential flood reduction/mitigation measures have been conducted, particularly those capable of reducing flood damages from rivers as they enter the Terai. These studies have indicated that structures are expensive and may have limited impact in the event of serious floods. Nonetheless, there are some areas where a significant number of people face annual flood risks and relocation is out of the question. In these critical areas, some selected civil engineering and/or bioengineering actions will be identified and studied to determine their technical, environmental and economic viability. Only economically viable schemes will be considered for implementation.

6.2.9 Strengthen Institutional Set-up and Capacity

Water-induced disasters present regular and serious threats to many people, however, at present there is no coordinating agency to reduce these risks or mitigate damages. In order to put an effective disaster warning and prevention systems in place, the relevant institutions must be strengthened and coordinated. The following changes are to be carried out within the next five years.

- DWIDP is to be designated as a lead coordinating agency, its mandate and authority broadened to facilitate its planning and coordination role, and adequate staff and budget provided to carry out these duties;
- DHM is to be provided with the mandate and resources to be the lead agency for implementing and managing a flood warning system;
- DOI's responsibility for border inundation problems is to be transferred to DWIDP; and
- MOH is to be provided specific resources for planning and implementing disaster relief/rehabilitation measures

6.3 Management of Watersheds and Aquatic Ecosystems

Environmental degradation and poverty are inseparably linked in a vicious and negative cycle. As recognized in the Ninth Five Year Plan, protection and conservation of biodiversity, forests, wetlands and aquatic habitats and species is essential to break the pattern of degradation and must be a key component of any successful poverty alleviation program. The physical environment is closely linked with conditions in the watersheds of Nepal's river systems. Many of these watersheds are over-exploited and degraded. Human activity, combined with natural factors such as steep slopes, fragile geology and intensive monsoon rains, result in extensive soil loss and siltation of rivers and dams. This, in turn, increases the risk of severe flooding, deterioration of the overall environment, displacement of people and economic losses. The rapid urbanization in some valleys has led to serious water pollution and uncontrolled exploitation of groundwater. Given such pressing concerns, HMG/Nepal has enacted relevant legislation but has yet to formulate or implement mechanisms to control pollution, protect and conserve sensitive environments and enhance watersheds and river systems.

Achieving the sustainable development of water resources is one of the most important challenging facing Nepal. Meeting this challenge requires emphasizing the development of the country's water resources from a holistic perspective that brings environmental considerations into the mainstream of the Water Resources Strategy and the subsequent implementation.

In the next five years, the emphasis will be to strengthen institutional capacity for watershed and aquatic ecosystem protection and management. Department of Soil Conservation and Watershed Management (DSCWM) and the Department of National Park and Wildlife Conservation (DPNWC) will be designated to

act as lead agencies for the design and implementation of programs for critical priority watersheds and aquatic ecosystems identified for inclusion in strategic pilot scale programs. A participatory environmental mitigation program will also be implemented as a component of all water resource projects. In the subsequent tens years, watershed and ecosystem management activities will be implemented in full scale in all priority watersheds and aquatic ecosystems. This should result in improvement to the quality of in-stream flows, increasing their ability to meet the long-term requirements of social and ecological sustainability in the priority watersheds. Within 25 years, major watersheds and aquatic ecosystems will be managed by all the users in a sustainable manner. Development projects in all sectors will be in full compliance with strategic and project-specific EIAs, which will specify effective environmental protection measures to be carried out during design, construction and operation phases.

To carry out the Strategy and achieve these targets, the following activities will be undertaken:

1. Improve environmental database system.
2. Map important, critical and priority watersheds and aquatic ecosystems.
3. Develop water and wastewater quality standards and regulations.
4. Implement a water conservation education program.
5. Implement watershed and aquatic ecosystem protection, rehabilitation and management programs.
6. Develop and implement Strategic Environmental Assessment in water resources management.
7. Ensure compliance with environmental regulations.
8. Promote community participation.
9. Enhance institutional capacity and coordination.

The following indicators have been identified to track whether the outputs have been achieved:

- Nepal has competent institutions that are able to enforce standards;
- There are high level stakeholder participation in programs,
- Watershed and aquatic ecosystems are meeting environmental standards; and
- Rivers have improved instream flows to meet the long-term ecological and social demands of the river basin.

The one key pre-condition to the implementation of this component of the Strategy is that institutional capacity be created to actually carryout, rather than simple design, the necessary programs. Such capacity should be developed at the central, district and community levels. A major risk is that continuing poverty will divert people's concern for protecting or enhancing the environment. The Strategy assumes that awareness programs and adequate funding will enable all communities and relevant stakeholders to actively participate and cooperate in the environmental and water conservation programs.

The nine activities relating to management of watershed and aquatic ecosystems in Nepal are described in the following subsections.

6.3.1 Improve Environmental Database System

Sustainable development of water resources requires intimate knowledge of the environmental conditions and issues in the drainage basin. This knowledge must be based on relevant data and information. At present, the acquisition and compilation of environmental data in the water resources sector remains piecemeal. Several government agencies are involved in collecting data related to their sectoral domain. There is an urgent need to coordinate and facilitate the collection, management and access to data that are required for the sustainable development of water resources.

WECS will be given a mandate to develop an integrated and centralized database for the compilation, storage and retrieval of information related to water resources development and management in Nepal. WECS will initiate, coordinate and develop a new integrated database that will encompass relevant information in existing database. The scope of the database will include all parameters affecting surface- and groundwater availability, use, quality, quantity and effects as well as socio-economic and land use data relating to particular drainage basins.

To improve the environmental database system, WECS will initiate water accounting systems in major and medium river basins and encourage research and development in database development for different end-use stakeholders. The basin-specific database will eventually be maintained and updated by river basin agencies where they have been established.

6.3.2 Improve Environmental Database System

The objective of this activity is to prepare environmental sensitivity mapping for important watersheds in Nepal. This mapping activity will be a useful tool in the identification of priorities for environmental protection, conservation, management, development and mitigation and for the evaluation of prioritized activities and strategic policy revisions, if necessary. It will also provide input to the environmental database and information relevant to the strategy for water pollution control. The scope of activities will include mapping of human activities, pollution resources, ecological sensitivity and trends in the principal watershed of Nepal. This activity will also lead to the identification of data gaps opportunities and priorities for water management.

The DSCWM will be appointed as lead agency to initiate, coordinate and implement activities in consultation with other relevant government and non-government agencies. These will involve:

- Identification and justification of principal watershed basins;
- Identification and selection of parameters to be mapped;
- Completion of data tables after all available information has been collected; and
- Preparation of Geographic Information System (GI) sensitivity maps

6.3.3 Develop Water and Wastewater Quality Standards and Regulations

When the flow of surface water is altered significantly by water resource developments, downstream users and ecosystems are affected. While the most obvious impacts associated with reductions in water quantity and water quality are to human health, interruptions in water supply and degradation of water quality also fundamentally affect aquatic ecosystems, as well as irrigation, recreation, tourism, aesthetics, cultural and religious uses and other needs.

The water quality in many rivers located close to urban settlements in Nepal is unacceptable and continues to decline. In particular, the rivers of the Bagmati Basin are seriously degraded and highly polluted by industrial and municipal sewage. It has become virtually impossible for aquatic life to exist in the water bodies of the Kathmandu Valley. Siltation and agricultural wastes, including pesticides and their residues, affect many other rivers in the country.

Objectives associated with the preparation of water and wastewater quality standards include:

- Establishment of water quality standards for rivers, lakes and ponds;
- Establishment of effluent quality standards for point source discharge into water bodies;
- Improved compliance with regulations;
- Promotion of water conservation; and
- Establishment of minimum instream flow requirements.

MOPP&W will be the lead agency for the development of water quality policies, regulations and standards. MOPP&W will develop water quality regulations, standards and guidelines to ensure that the quality of surface and groundwater is such that human and ecosystem needs can be sustained on a long-term basis.

A National Water Supply Regulatory Board will be established under MOPP&W and will be mandated to carry out and coordinate all activities relating to water and wastewater quality standards and regulations, including development of necessary punitive mechanisms.

6.3.4 Implement a Water Conservation Education Program

While increased education and awareness is commonly recognized as the key to breaking the cycle of resources degradation and poverty, it is increased public participation in conservation and environmental protection activities that can most effectively address serious environmental, health and overall developmental issues. Due to the significant effects of human activities on watershed degradation, water availability and water quality, and the serious implications of these effects for public health and quality of life, there will be a coordinated effort to increase environmental awareness and develop demonstration projects in the water resources sector.

The objective of designing and implementing a nationwide water conservation education program is to increase public awareness and promote active participation in programs related

to environmental aspects of water resource management and development. This program will include both formal and non-formal education and awareness campaigns. MOPE will be the lead agency for the conduct of studies and identification of potential government or non-governmental partners to develop and launch awareness programs and projects for the sustainable development of water resource programs/projects in Nepal. The Ministry of Local Development (MOLD), NGOs and Community Based Organizations (CBOs) will be key partners.

6.3.5 Implement Watershed and Aquatic Ecosystem Protection, Rehabilitation and Management Programs

Although improvements have been made with respect to community forestry and agro-forestry, poor agricultural, forestry and development practices, primarily in the hills, mountains and Churiya regions, continue to degrade Nepal's principal watersheds. The physical effects unsustainable practices result in negative secondary impacts on terrestrial and aquatic ecosystems habitats and species.

While numerous government and other agencies are working to improve the situation, there is a dire need to streamline and coordinate their efforts, improve the formulation and enforcement of policies and increase efficiency in the implementation of priority watershed protection, conservation and management activities.

The objectives of this activity include:

- Implementation of watershed protection programs to improve downstream surface and groundwater quality and availability;
- Compulsory implementation of watershed protection restoration and enhancement activities for all major development projects; and
- Increased cooperation among agencies,

The activity will identify, design and implement programs starting with pilot watersheds in which aquatic ecosystem protection, rehabilitation and management will be demonstrated (e.g., Kulekhani watershed). Following, completion of the pilot project, this activity will be propagated nationwide with vigor and intent.

DSCWM and DNPWC will be the lead agencies for the design and implementation of both pilot and full-scale programs to enhance watersheds and aquatic ecosystems. MOWR and MOPP&W will identify priority watershed with substantial water resource development activities and areas where watershed rehabilitation and management programs will have the greatest benefits.

6.3.6 Utilize Strategic Environment Assessment in Water Resources Management

The current practice of environmental assessment in Nepal focuses on preparation of project-specific EIAs that typically do not effectively address cumulative impacts or the overall sustainability of water resource development. Moreover, the consultative process built into Nepal's current environmental protection regulations is more conspicuous in its time consumption aspect than in its essence and efficacy, thereby tempting protect proponents to either circumvent the issues or to complete a ritual under duress.

Environmental and ecological considerations have to be integrated at every level of the development process from policy setting and strategy formulation through planning, design, implementation and operation of projects. One key step to accomplish this is SEA. A much stronger and appropriate commitment to review and assessment of the environmental impacts of development policies and projects is required now to ensure the sustainability of Nepal's water resources over the long term.

MOPE will be the lead agency involved in:

- Development of environmental review and assessment tools;
- Coordination of the implementation of pilot reviews; and
- Advising HM on required changes to policies and the implementation and enforcement of SEA and EIA

- MOPE will be assisted by MOWR, MOPP&W, MOF&SC and DNPWC to develop sectoral objectives and effective environmental guidelines.

6.3.7 Ensure Compliance with Environmental Regulations

There has been significant improvement in environmental legislation in Nepal, which has also led to better EIA reports and improvements in project design. However, compliance with regulations and proposed environmental management plans (EMPs) has been unsatisfactory. The reasons for this may include lack of supervision and monitoring, lack of enforcement and inadequate follow-up of remedial actions.

In short terms, the objectives of this activity area to assess the state of compliance with the application of environmental assessment regulations and guidelines, and the reasons for lack of compliance. Based on these findings, programs will be developed to enhance capacity of SEA and EIA review, and for monitoring and follow-up to improve compliance. The former will include strengthening MOPE capacity to review and approve SEAs and EIAs. The later will include strengthening the supervision capabilities of implementing agencies, developing better independent monitoring capacity, and ensuring that responsible agencies/proponents carry out the required remedial actions in an adequate and timely manner. In order to improve compliance, affected parties will be made aware of their rights and entitlements, also mechanisms for addressing grievances will be improved.

6.3.8 Promote Community Participation

Given the enormity of the challenge of environmentally sustainable development, it is recognized that significant progress can only be made with a high level of community participation and ownership. Achieving this goal will require increasing awareness through the delivery of education programs (see Section 6.3.4) which will, in turn lay the basis for communities to take the initiative for watershed management and protection of aquatic ecosystems. In this way, government agencies will simply facilitate the process through the provision of technical advice and channeling of government funding. Also, for water resource projects, communities should be made partners in the developments to ensure that environmental and social impacts are properly identified and mitigated. In fact, many projects can support programs to enhance environmental and social benefits, if coordinated and designed with consideration for the needs to the surrounding communities.

MOLD will be the lead agency in the promotion, facilitation and monitoring of community participation in watershed management and protection of aquatic ecosystem.

6.3.9 Increased Institutional Capacity and Coordination

Integrated management of water resources is an accepted concept, but it does not happen on its own. The activities described above will involve a number of key agencies, as well as communities. The effectiveness of these activities will be diminished unless there is a clear division of roles and a strong mechanism to coordinate activities. WEC will be the lead agency to conduct a review of the existing institutional responsibilities, policies, regulations, guidelines and funding mechanisms, and to monitor and evaluate progress on watershed management activities, WEC, in consultation with involved agencies including the Ministry of General Administration and the NPC, will review and develop mandates that clearly assign organizational roles and responsibilities.

6.4 Domestic Water Supply and Sanitation

Drinking water is a basic human need. Every Nepali should have reasonable access to portable water. Also, since provision of adequate portable water is not enough by itself to ensure better health conditions, there should be widespread education regarding hygiene and access to appropriate sanitation facilities.

At best, only two third of Nepalese people have access to basic water supply service. Consequently, the main priority of the Water Resources Strategy is to increase coverage to all people as soon as possible, while gradually increasing the level of service based on available funding. The costs

associated with maintaining these higher levels of service will increase and will need to be borne by the users. With respect to sanitation, since national coverage is very low, major efforts are required to increase awareness and investment. In rural areas, although some progress has been made, it will require several years before safe sanitation facilities can be provided to all people. In urban areas, older systems will need upgrading and urban expansion will place increasing demands on sewerage and treatment systems. These high costs will also need to be borne in an equitable manner.

The Strategy adopted by HMG is to place priority on increasing water supply coverage event at basic levels over the next five years. In the following ten years, full coverage of drinking water supply and sanitation will be provided at the same time as improvements are being made to existing services. By the end of 25 years, all people will be benefitting from adequate water supply and sanitation, with related health improvements.

HMG had initially targeted 2001/2002 as the date by which reasonable access to safe waste would be provided to the entire population, however, this goal could not be achieved so quickly. The Water Resources Strategy has adopted the following targets for water supply and sanitation:

Year	Access to Safe Water Supply		Provision of Safe Sanitation
	Basic Services	Good Services	
2007	85%	40%	60%
2012	100%	60%	80%
2017	100%	85%	100%
2027	100%	100%	100%

To achieve these targets, following actions will be taken:

1. Enhance institutional capacity for coordination, planning, implementation and monitoring.
2. Enact and enforce standards and regulatory mechanisms for water quality and effluent discharge.
3. Implement and enforce equitable mechanisms for cost sharing.
4. Strengthen implementation capacity for new rural water supply and sanitation schemes.
5. Improve management of urban water supply and sewerage systems.
6. Adopt effective conservation and protection measures.

The pre-conditions for successfully carrying out these actions include a consistent or slightly higher level of funding based on HMG budget priorities and continued donor funding. The institutions involved in implementation must work more effectively and in a coordinated manner. Finally, the users must accept a major share of the cost associated with higher levels of services. There are many potential risks in this sub-sector, including:

- Inability of communities to maintain, rehabilitation or expand water supply systems;
 - Lack of investment for urban water supply, sewerage and treatment systems, which could stem from low cost recovery; and
 - Lack of concern for water quality, conservation and protection due to economic improvement.
- These six major activities are described in the following sub-sections:

6.4.1 Enhance Institutional Capacity for Coordination, Planning Implementation and Monitoring

Several government agencies, donors and NGOs are involved in providing water supply and sanitation services, however, the results have not been found fully satisfactory. One of the reasons for this has been the poor coordination of stakeholders, including WUSC and agencies involved in the water sector.

The MOPP&W will clearly redefine the respective roles of organizations. The multitude of activities undertaken by donors will be coordinated by MOPP&W and DWSS. Ultimately, improved coordination will make these organizations (i) responsive to the needs of town and villages that are end-users and beneficiaries of water supply and sanitation programs, and (ii) fully compatible

with CBOs that are in direct contact with users on a day-to-day basis. People-centred programs will be launched with the assistance of local government authorities and users groups with full transparency and public participation.

To successfully implement the Strategy, DWSS will be fully reoriented as facilitator in support of local institutions that will be responsible for implementing and managing water supply and sanitation services in all districts. The WUSC, as well as program beneficiaries and/or user groups, will participate in the domestic water supply and sanitation program from its initiation through to system O&M. Training with regard to different aspects of appropriate planning and management will be imparted to local staff and members of WUSCs by DWSS or NGOs

In order to enhance institutional capacity, the following initiatives will be implemented:

- Strengthen local institutions such as WUSCs;
- Strengthen coordination mechanisms at both the program and policy level to improve sector planning and maximize resource inputs and outputs;
- Bring management of both water supply and sanitation under single management body;
- Strengthen and increase capability of urban/semi-urban water management bodies to allow effective maintenance and management of municipal systems.
- Establish a regulatory body and mechanisms for enforcement of drinking water quality standards (see also section 6.4.2);
- Establish a well-equipped unit to promote rainwater harvesting and explore alternative renewable energy for rural water supply systems; and
- Strengthen institutional capacity and fully equip the data management of DWSS.

6.4.2 Enact and Enforce Standards and Regulatory Mechanisms for Water Quality and Effluent Discharge

Although progress has been made in provision of water supply to rural and urban areas, much of the delivered water is not portable. Some schemes have basic water treatment but the end for a National Water Quality Standard has been agreed but no guidelines and enabling legislation have been approved. Similarly, here are no regulations for sewage treatment and effluent discharge. At present, Nepal does not have a program for water quality monitoring and surveillance, or a designated agency to regulate and enforce standards.

Therefore, the following sub-activities will be carried out:

- Formulate and enact national Drinking Water Quality Standards;
- Formulate and enact standards for sewerage treatment and effluent discharge to water bodies;
- Formulate and enact regulations for household and community level waste disposal to reduce the contamination of water bodies;
- Strengthen the monitoring and evaluation unit to enforce standards; and
- Provide the necessary infrastructure (i.e., institution, laboratories, equipment, trained personnel)

A National Water Supply Regulatory Board (NWSRB) will be created that will be primarily responsible for drinking water quality regulation, tariff-setting and contact compliance for operator of drinking water and sewerage systems. The NWSRB's first task will be to formulate standards and regulations.

Once regulations have been enacted, DWSS and NWSC will need to strengthen their capacity to test drinking water quality and to monitor the effectiveness of the prescribed treatment ensures and effluent discharge standards. Water quality will need to be tested at regular intervals and at different delivery nodes to ensure the established standards are being followed. The collection and analysis of data will require laboratories, equipment and trained personnel. The NWSRB will have the assistance and cooperation of DWSS, NWSC and local governments, as well as the Ministry of Health.

Once the NWSRB and monitoring systems are established, its the Board's capacity will be enhanced to meet the increased demands and standards for water supply and sanitation systems across Nepal. Improved enforcement and accountability will gradually lead to better water quality and related health improvements for he people of Nepal. It will also prevent contamination of surface- and groundwater,

thus conserving and ensuring a safe environment for future generations.

6.4.3 Implement and Enforce Equitable Mechanisms for Cost-Sharing

Based on past experience with domestic water supply and sanitation, Nepal has accepted that workable mechanisms for cost sharing must be implemented and followed to (i) maintain the existing water supply schemes, and (ii) ensure financing for the expansion, rehabilitation and improvement of water supply schemes. At the same time, it is recognized that a basic level of service is the right of every citizen. For people that cannot afford to pay for a basic level of service, some support or subsidy is required. Therefore, equitable mechanisms need to be developed and implemented; over time, as the quality of service improves, other mechanisms for full cost recovery can gradually be put in place. There may need to be different mechanisms depending upon the cost of providing a basic level of services and the ability of people to pay. At present, several cases that may require different cost-sharing mechanisms have been identified.

- Rural water supply;
- Urban water supply
- Rural sanitation
- Urban sewerage and wastewater treatment; and
- Point source polluters

The proposed mechanism for each case is described below:

1.1.1.1 Rural Water Supply

Given Nepal's goal of full drinking water coverage by Year 2012, the program cost for rural water supply for the next 25 years has been estimated as Rs. 20 billion¹⁰ for building, expanding and maintaining rural water supply schemes. Clearly, supporting the entire capital cost for these water supply schemes is beyond the limited financial capability of users. However, the cost of operating and maintaining these schemes should rest with the users.

A mechanism has been established that allows rural users to contribute part (i.e. about 20%) of the capital costs and full payment of O&M costs. This mechanism, based on cost-sharing rather than cost recovery, is more appropriate in rural areas and helps to strike a balance between social equity and economic efficiency. Over time, rural users will have to contribute a higher percentage of the capital costs to have their schemes improved or rehabilitated.

1.1.1.2 Urban Water Supply

The investment required to maintain, expand and improve the quality of service for urban water supply will be very large and will greatly exceed the government's ability to finance unless the level of cost recovery improves, more investment will be attracted from international financial institutions (IFIs) and the private sector to finance and/or manage the expansion, rehabilitation and operation of water supply schemes. The problem of improving cost recovery will take time because the existing levels of service are poor and do not justify tariff increase. Therefore, tariff increases should be linked directly to improved levels of service, which in turn will require some initial investment.

An important component of cost recovery is the efficient management of water supply schemes. At present, urban schemes are poorly managed and building and collection systems are weak. Therefore, improvements in cost recovery will be closely linked to the strengthening of management agencies. This can be done through NWSC, municipalities or by contract to the private sector.

Once urban water supply management is fully established and operation, full cost recovery (i.e., capital and O&M costs) should be possible and must be achieved to maintain and enhance service levels on a sustainable basis.

1.1.1.3 Rural Sanitation

In rural areas, the aim is to provide basic sanitation to households by constructing latrines. Some existing programs provide capital subsidy to build the latrines but over time, as awareness increases and habits change, it is anticipated that people will undertake the construction

themselves.

The cost to the government of the rural sanitation program has been estimated at roughly Rs. 15 billion for the 25 year Strategy period. The government also should commit Rs. 2.5 billion for promotional and awareness activities. The cost of the constructing pour flush latrines may need to be partially subsidized in the next ten years to encourage their wide use. Government should also invest in latrines for schools and health centres.

To provide better quality sanitation, DWSS will provide targeted subsidies to poor families to promote the use of pour flush toilets with provision that adequate water supply is available and affordable.

1.1.1.4 Urban Sewerage and Wastewater Treatment

Investment need for urban sewerage and wastewater treatment are as great or greater than those for urban water supply. The current level of service being offered in sanitation is either very poor or non-existent, as the existing systems cannot deal with the volume of sewage and wastewater that is being generated, or the needs for storm drainage and wastewater treatment facilities.

Before the necessary infrastructure and management systems are in place, a mechanism for a full cost recovery of O&M has to be implemented. One way of accomplishing this is to include such a mechanism in water tariffs, as is presently done in Kathmandu.

1.1.1.5 Point Source Polluters

Industrial uses of water are related to the production of commodities. Therefore, the delivery of water to industrial users has to be priced on the basis of its economic value and associated costs need to be fully recovered. Furthermore, tariffs for industrial users should be directly related to the cost of providing the required quality of service and wastewater treatment. Such tariffs would lead industries to be more careful about the quantity of water and the types of process and treatments that they use. At present, some industries have their own tube-wells to supply water; in such cases, wastewater can be discharged without any fee. In other cases, because wastewater discharge fees are related to the quantity of water consumed, rather than effluent quality, the fees are much lower than the actual cost of wastewater treatment. Such practices must be stopped. Also, there will be a need for effluent standards and enforcement before real progress can be made. Subsequently, a revision to the tariff structure for industrial customers will be implemented.

6.4.4 Strengthen Implementation Capacity for New Rural Water Supply and Sanitation Schemes

The main focus of the Water Resources Strategy will be to provide basic levels of coverage to all rural areas as quickly as possible. Thereafter, the emphasis will shift to improving the level of service. Good progress has been made in the past ten years, but one-third of rural people still lack even basic water supply service and the vast majority lack basic sanitation. Another concern is to ensure that water supply schemes can be maintained by the communities otherwise coverage could eventually decline. The strategy will be to:

- Support and strengthen CBOs and WUSCs;
- Maintain and coordinate rural water supply development programs;
- Promote/support good sanitation and hygiene awareness; and
- Support and strengthen DWSS as a core government organization

Each of these tasks is described in more detail in the following sub-sections.

6.4.4.1 Support and Strengthen Community based Organizations and Water Users and Sanitation Committees

In rural areas of Nepal, villages are small and housing is often scattered. Accordingly, rural water supply schemes tend to be quite small and aim to provide water at collection point that are no further than 250 m from the beneficiaries. CBOs and/or committees selected by beneficiary groups constitute the best method of implementing and mapping those schemes. Nepal will continue to vigorously endorse this approach will provide support to strengthen CBOs and WUSCs

in areas where new water supply schemes are planned.

This support will be two-fold

- Technical as part of human resources development by providing users with techniques for planning, managing and maintaining existing, as well as planned schemes, including cost-sharing implementation; and
- Financial, where communities are having difficulties meeting financial requirements to adequately manage and maintain their schemes.

6.4.4.2 Maintain and Coordinate Rural Water Supply Development Programs

Rural water supply and sanitation programs have a high priority, both with HMG and donors. The levels of investment during the past five years need to be sustained to attain full coverage of basic water supply by 2012. However, better coordination amongst the various programs would improve the timely provision of services to all people. Also, the implementation of schemes would be more sustainable if appropriate designs were adopted and the level of community participation and ownership was increased.

6.4.4.3 Promote/Support Good Sanitation and Hygiene Awareness

Nepal has undertaken to significantly improve the quality of sanitation and hygiene across the country. All new rural water supply schemes will have sanitation and hygiene education components. Implementation of basic sanitation facilities (i.e. latrines) will be expanded to provide full coverage by 2017. Hygiene education is considered an integral component for the provision of water supply and sanitation. Existing programs will be supported and vigorously promoted to ensure good hygiene awareness exists prior to making new investments in water supply and sanitation.

6.4.4.4 Support the Department of Water Supply and Sewerage as a Core Government Organization

DWSS will be gradually downsized and the staff, including engineers and technicians in regional and district offices, will continue to be reoriented to assist local government, WUSCs, WUGs and communities in the planning, design, implementation and management of rural water supply schemes. This process was initiated in 1994 but needs to be accelerated and fully supported. DWSS will retain its planning and monitoring role to ensure that service levels to rural Nepal are satisfactorily planned, coordinated and implemented to meet national targets. DWSS will also be oriented to promote rainwater harvesting and other appropriate water supply technologies.

6.4.5 Improve Management of Urban Water Supply and Sewerage Systems

Urban water supply and sewerage systems face a number of problems. Existing water supply systems are becoming antiquated while urban growth has rapidly increased the number of people requiring new services. In most cases, sewer and sewage treatment systems are lacking, not functioning or operating as far below the capacity and standards required for municipalities. In addition, many towns are unable to operate schemes in a finally viable manner while providing the quality of service necessary to satisfy customer's expectations. This strategy will be to:

- Promote the participatory model for urban/semi-urban areas;
- Encourage private sector management;
- Secure financing to commence new investment projects;
- Provide infrastructure to satisfy sewerage and effluent standards; and
- Restructure NWSC

Detailed description of these activities are provided in the following sub-sections.

6.4.5.1 Promote the Participatory Model for Urban/Semi-Urban Areas

Water supply systems in small urban and semi-urban areas (e.g Dhulikhel, Kakarbhitta, Damak and other municipalities) that are operated in cooperation with the community or with stakeholder participation are considered relatively well managed. The user groups take pride in project ownership, revise tariffs on their own initiative, as required, and solve problems with community willingness.

In Dhulikhel, the government transferred all of its assets to the Dhulikhel Drinking Water Users' Committee (DDWUC), under a tripartite agreement between the Committee the Dhulikhel

Municipality and the District Water Supply and Sanitation Office. DDWUC was given full responsibility for the operation, maintenance, administration and expansion of the water and sanitation systems with the provision that, if it fails to discharge its duties, the government can revert back to the previous system and reclaim all the transferred assets. Such initiatives will be encouraged and expanded to small urban areas throughout the country.

6.4.5.2 Encourage Private Sector Management

For larger metropolitan areas, it is difficult to create the pre-conditions necessary for bringing user groups together to manage large municipal schemes. One option is to involve the private sector by working out a management contract. Under such a contract, a private contractor would take over all the operational aspect of the water supply and sewerage system. A management office (perhaps NWSC, a municipality, or in the case of Kathmandu, a water basin authority) would oversee its operations while the Regulatory Board ensures that the interests of the both consumers and the contractor are protected.

To be efficient, management contracts must be attractive enough to allow potential private contractors to make profits. Where such contracts are put in place, the contractors will no longer be plagued by political restrictions and interference in their day-to-day management activities, as seems to be the case of NWSC at the present time. Support will be provided to quickly develop domestic private sector capabilities to perform these services.

6.4.5.3 Secure Financing to Commence New Investment Projects

For municipalities that are in need of significant new investments, HMG will have to identify sources of external funding because Nepal's development budget allocations are not adequate and municipalities are not capable of financing such large capital projects. More bilateral and multilateral funding and private investment could be forthcoming if municipalities can demonstrate that people are prepared to pay for the cost of improved services. Major new programs will be required to rehabilitate or expand existing water supply systems, construct sewer systems and build wastewater treatment facilities.

6.4.5.4 Provide Infrastructure to satisfy Sewerage and Effluent Standards

The standards that are developed for sewerage and effluent will also determine the required investment in municipal infrastructure. Although people are convinced of the need for improved water supply, investment in and repayment of costs associated with sewerage and wastewater treatment facilities may not be considered a priority, despite the awareness of environmental degradation. Therefore, investment in environmental improvements will require greater support from donor agencies.

6.4.5.5 Reconstruct the Nepal Water Supply Corporation

NWSC will be phased out gradually by transferring the ownership of urban water and sewerage schemes to the municipalities. In turn, municipalities may contact out operation, maintenance and billing to private companies. Management of urban water and sewerage schemes in small towns may also be carried out in a participatory model following 'the Dhulikhel Model'. Therefore, NWSC will be restructured to help implement the transfer of ownership to municipalities based on the capacity of each municipality and their water supply and sewerage demands. NWSC may continue to operate schemes in certain municipalities until capacity can be developed or a private operator is contracted.

राष्ट्रीय जल योजना, २०६२
(National Water Plan, 2005) मा विपद् जोखिम
व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

Part B. The National Water Plan

4. The National Water Plan

4.2 Sub-Sectoral Programmes

4.2.1 Security Aspects

4.2.1.1 Water Induced Disasters

Current Status

Nepal is highly vulnerable to recurrent floods and landslides. The Nepal Himalayas comprise a geologically active zone where instability due to tectonic activity and ongoing erosion is everywhere apparent. These factors, combined with peculiar meteorological conditions where the rainfall and river flow vary tremendously in both time and space, make the landscape vulnerable to water-induced disasters such as floods, landslides, slope failures and debris flow.

In addition to these natural processes, development activities and increasing population have caused further vulnerability and destabilization of land resources. This continuous human-induced vulnerability stems from activities such as deforestation, cultivation of marginal land, road building in hills and mountains, and encroachment of flood plains. The water-induced disasters, thus, have been occurring more frequently in recent times.

Statistics indicate that 6,025 people have lost their lives in floods and landslides between 1983 and 2001. The estimated economic losses from these calamities amounted to around NRs11,860 million.

The Department of Water-Induced Disaster Prevention (DWIDP) was established in February 2000 and is organized at both central and district levels. The DWIDP has been made responsible for managing and mitigating water-induced disasters. At present, the Natural Disaster Relief Act (NDRA) 1982 and the Local Self-Governance Act 1999 primarily provide the legislative framework for disaster management. DWIDP has been designated as the lead agency for water-induced disaster (WID) management.

Targets

- by 2007 potential disaster zones are identified by type and located on district maps.
- by 2007 emergency relief materials are available in all five regions.
- by 2017 infrastructures for mitigating predictable disasters are put in place in twenty districts.
- by 2017 warning systems are established and made functional. encompassing the whole country.
- by 2027 social and economic losses due to water-induced disaster are reduced to the levels experienced in other developed countries.

Action Programmes

The focus of the WID management during the first five years of the plan is to enhance institutional capabilities for managing water-induced disasters. In the following ten years, effective measures will be adopted to better manage water-induced disasters and mitigate their adverse effects. The long-term goal of the Plan is to make Nepal's WID management system fully functional, effective and responsive to people's needs. The total programme is expected to directly address the needs of the poor and marginalized people, thereby contributing to improved living conditions for the poorest sectors of the Nepalese population.

Seven programmes have been identified for being carried out. The programmes and their key elements are enumerated below:

1. Water-related Disaster Management Policy and Programme: The key elements are:
 - (a) Formulation of a WID mitigation policy with reference to upstream, downstream linkages

- and the International Day for Natural Disaster Reduction (IDNDR) national action plans;
- (b) Preparation of WID-related Acts, Regulations and management guidelines;
- (c) Enhancing the capacity of all WID-related institutions such as the MoHA (Ministry of Home Affairs), MoPE, DWIDP, DHM (Department of Hydrology and Meteorology), DSCWM (Department of Soil Conservation and Watershed Management).

2. Risk/Vulnerability Mapping and Zoning Programme: The key programme elements are:

- (a) Preparation of water-induced hazard maps;
- (b) Identification of critical areas by ground inspection on priority basis; and
- (c) Zoning of high-risk areas.

3. Disaster Networking and Information System Improvement Programme: The key elements are:

- (a) Establishment and activation of disaster forecasting and early warning systems, covering floods, extreme precipitation and drought;
- (b) Strengthening of CBOs, NGOs, INGOs, local authorities, professional societies for disaster management networking;
- (c) Promotion of regional and international cooperation in WID management:
 - (i) Establishment and enhancement in cooperation with neighbouring countries in data exchange and information system;
 - (ii) Encouragement of joint investigation into the Glacial Lake Outburst Flood (GLOF) with China;
 - (iii) Promotion of international cooperation for flood forecasting and warning system.

4. Community-level disaster preparedness programme: The key programme elements are:

- (a) Establishment of emergency supply warehouses for high-risk areas on central and regional basis;
- (b) Development and review of evacuation plans at regular interval, conducting of rehearsals/drills exercises with all key stakeholders at frequent intervals at different locations and providing training in rescue operations for identified groups;
- (c) Formation of standing committees to support search and rescue programme with necessary facilities at district as well as local level (vulnerable localities); and
- (d) Discouraging and restricting settlements in high-risk areas.

5. Relief and Rehabilitation Measures: This activity is normally carried out by the MoHA in close coordination with the Nepal Red Cross Society, Royal Nepal Army and local NGOs. DWIDP, as the lead coordinating agency for WID, will be involved in planning activities. The key elements are:

- (a) Making preparations for emergency response, rescue and relief;
- (b) Making arrangements and delivering disaster relief supplies;
- (c) Identification and assignment of responsibilities to different organizations for handling relief and rehabilitation work;
- (d) Planning for emergency shelter and feeding for victims; and
- (e) Securing relief and rehabilitation funding.

6. Activation of Inundation Committee: The key elements are:

- (a) Strengthening the existing bilateral inundation-related committees;
- (b) Formulation of inundation policies; and
- (c) Enhancing exchange of data and information and promotion of formal as well as informal contacts at field level.

7. Flood, Drought, Landslides/Debris Flow, GLOF and Avalanche Mitigation Programme: The key elements are:

- (a) Identification, prioritization and development of management plans for high-risk areas;
- (b) Development of effective non-structural measures such as flood forecasting, warning, flood proofing and disaster preparedness;

- (c) Implementation of mitigation measures such as afforestation and bioengineering with people's participation, involving CBOs/NGOs and women's groups for river bank protection and conservation of critical areas;
- (d) Implementation of structural measures such as river dikes, spurs, check dams, trail improvement and embankment construction with the help of community groups;
- (e) Disaster due to drought:
 - (i) Identification of potential drought-prone areas; and
 - (ii) Preparation and implementation of a national plan to cope with droughts.

The project portfolio for WID management is presented in Annex 1.

Table 4.2: Estimated Programme Costs for Water Induced Disasters (in NR\$ millions at 2003/04 price level)

SN	Programmes	Short Term	Medium Term		Long Term		NWP Total
		10 th Plan	11 th Plan	12 th Plan	13 th Plan	14 th Plan	
1	Water related Disaster Management Policy and Programme	1.6	0.0	0.0	0.0	0.0	1.6
2	Risk/Vulnerability mapping and Zoning Programme	8.8	13.7	21.4	0.0	0.0	43.8
3	Disaster Networking and Information	38.4	306.9	624.7	361.1	356.2	1692.2
4	Disaster Preparedness Plans	0.0	15.3	0.0	15.3	0.0	30.7
5	Relief/Rehabilitation Measures	137.0	274.0	274.0	274.0	274.0	1233.0
6	Inundation Committee Activation	2.7	8.2	8.2	2.7	2.7	24.7
7	Floods, Drought, Landslide/GLOF Management	4579.1	5480.0	8065.5	5152.2	5140.2	28416.0
8	Watershed Management of Rivers	386.9	493.2	712.4	584.0	249.9	2390.4
9	O&M	109.6	208.2	339.8	274.0	274.0	1205.6
Total		5264.1	6799.6	10045.9	6631.3	6297.1	35038.0

4.2.1.2 Environmental Action Plan on Management of Watersheds and Aquatic Ecosystems Current Status

Watersheds and aquatic ecosystems are integral parts of water-based infrastructure development because Nepal can be considered a complex large watershed of numerous watersheds and the water flowing from these watersheds and aquatic ecosystems is used for irrigation and hydropower development. The total watershed of the rivers covers an area of 191,000 km², of which 74% lies within Nepal. Depending upon the source and discharge, they are used for various purposes, ie irrigation, hydropower, drinking and other economic purposes. From this perspective, watersheds and aquatic ecosystems have an indispensable role to play in the sustainable development of these sectors.

The condition of watersheds and aquatic ecosystems has been deteriorating due to the mismanagement and overexploitation of natural resources. In addition, increased interventions due to growing population have induced human-made disasters and accelerated the process of natural disasters. According to an inventory of watershed condition, it is estimated that 7% of the land area, about 10,000 km², is devoid of vegetation, 17% of the land needs immediate conservation attention, and many of the watersheds are in a state of desertification due

to physical and biological factors. The district-wise status shows that the most affected are the hilly districts. Similarly, aquatic resources are also in threatened conditions due to encroachment, periodic flash floods, pesticide and chemical pollution, landslides and erosion, water pollution and deforestation. The construction of dams has also affected the normal aquatic life. The declining aquatic drying of wetland and declining aquatic diversity are the major threats to the aquatic ecosystem.

Although efforts are being made to manage the watersheds and aquatic ecosystems, much still needs to be done to fully cope with the problem. Lack of strong institutional mechanisms has hampered programme replication. Similarly, lack of data and mapping has hampered updating of programmes. Focus of water development programmes only on water-based infrastructure has shadowed the environmental concerns, and lack of coordination between water-based infrastructure and watershed management has created a gap in watershed and aquatic ecosystem management at project level. Therefore, environmental action plans on sustainable management of watersheds and aquatic ecosystems have been developed to minimize the environmental problems, fulfill the gaps and maximize the benefits from the environment conservation for the development of the water sector plan.

Targets

The overall environmental targets are as follows:

- by 2007 a management plan for nationally important watershed and aquatic system is prepared and initiated.
- by 2007 water quality and wastewater quality standards are developed and enforced .
- by 2017 full-scale environmental protection and management projects are implemented in all priority watershed and aquatic ecosystems.
- by 2017 stakeholders are participating in environmental protection and management.
- by 2027 quality of watersheds is increased by 80% in all regions.
- by 2027 adequate water quality for aquatic habitat, including fish, human consumption and recreation is ensured in all rivers and lakes.

Action Programmes

Action programmes have been developed based on the ten broad headings identified by the WRS. Altogether forty-four action programmes have been finalized under nine broad headings of major activities following consultations at various regional, central and expert panel workshops. Effective implementation of these recommended actions will definitely meet the objectives of the water-related environment sector, thus finally meeting the objective of the NWP within the projected time. The implementation of the Environmental Action Plan will coincide with the Tenth Plan (2003-2008), then it will follow the subsequent Five Year Plan and other water-related environment plans. The major programme activities and actions are as follows:

1. Improve Environmental Database System:
 - a. Establish an information and meta data centre on water resources-related environment at WEC.
 - b. Establish meteorological and hydrological database in priority watershed systems.
 - c. Prepare an inventory of aquatic ecosystems.
 - d. Prepare pollution status data of river, streams, ponds, lakes and groundwater.
 - e. Develop nationwide groundwater monitoring system.
 - f. Collect biophysical and socio-economic information on watersheds and aquatic ecosystems.
 - g. Compile indigenous knowledge and skills on watersheds and aquatic ecosystems.
2. Map Important, Critical and Priority Watersheds and Aquatic Ecosystems:
 - a. Prepare land use map of important, critical and priority watersheds, aquatic ecosystems, pasture and the Siwaliks/Churia range.
 - b. Identify important, critical and prioritized watersheds and aquatic ecosystems based on the latest land use map.
 - c. Develop high-resolution maps of important, critical and prioritized watersheds, aquatic

- ecosystems, pasturelands and Siwaliks/Churia.
 - d. Prepare erosion hazard maps.
 - e. Prepare hydro and meteorological maps.
 - f. Update maps on regular basis.
3. Develop Water and Wastewater Quality Standards and Regulations:
- a. Develop water quality standards/guidelines for irrigation, drinking and recreational purposes.
 - b. Set up water quality standards/guidelines for ecosystems maintenance.
 - c. Develop standards/guidelines for the discharge of municipal and industrial wastewater.
 - d. Establish minimum in-stream and outflow in important aquatic ecosystems.
4. Implement Water Conservation Education Programme:
- a. Design and implement a training programme on soil and water conservation.
 - b. Support academic/training institutions to incorporate a water and environment management course.
 - c. Develop an environment awareness programme.
 - d. Promote research and studies on ecological water requirements, water quality, functioning of glacial lakes, existing dam structure and climate change and its impact on the environment.
 - e. Support the mass media for water and environment management.
5. Implement nationally important Watersheds and Aquatic Ecosystems Protection, Rehabilitation and Management Programmes:
- a. Prepare watershed management plan of important, critical and priority watersheds.
 - b. Prepare management plans for important, critical and prioritized aquatic ecosystems.
 - c. Implement a rehabilitation programme on degraded watersheds.
 - d. Implement a land productivity conservation programme in priority watersheds.
 - e. Implement a Siwaliks/Churia conservation programme.
 - f. Promote the Special Area Land Treatment (SALT) model.
 - g. Implement an industrial pollution control programme.
6. Develop Strategic Environmental Assessment in Water Resources Management:
- a. Make provision for legal instruments for the Strategic Environmental Assessment (SEA) in the water resources sector.
 - b. Apply SEA to the water resources management and development.
7. Ensure Compliance with Environmental Impact Assessment (EIA):
- a. Reassessment of EIA Acts, rules, regulations and processes.
 - b. Develop/approve EIA guidelines for irrigation, hydropower, drinking water and other economic uses of water.
 - c. Strengthen compliance monitoring system.
8. Promote Community Participation in the Management of Watersheds and Aquatic Ecosystems:
- a. Provision of legal arrangements for the management of aquatic ecosystem through community participation.
 - b. Establish community-based institutions.
 - c. Strengthen institutional capacity.
 - d. Promote community-based research and demonstration.
9. Enhance Institutional Capacity and Coordination:
- a. Designate a lead institution responsible for the management of aquatic ecosystems and pollution control.
 - b. Strengthen capacity of government institutions.
 - c. Establish coordination committees to integrate watershed and aquatic ecosystem management programme and water-based infrastructure development projects.
 - d. Promote a cost-sharing approach.

- e. Promote involvement of NGOs.
- f. Establish a coordination body.

10. Develop Watershed Management Policy.

Table 4.3: Estimated Programme Costs for Environmental Action Plan (NRsmillions at 2003/04 price level)

SN	Programmes	Short Term	Medium Term		Long Term		NWP Total
		10 th Plan	11 th Plan	12 th Plan	13 th Plan	14 th Plan	
1	Improvement of Environmental Database System	1226.3	78.2	10.0	0.0	0.0	1314.5
2	Mapping of Important, Critical and Priority Watersheds and Aquatic Ecosystem	186.5	25.0	21.0	15.0	11.6	259.1
3	Development of Water and Wastewater Quality Standards and Regulations	50.0	25.0	25.0	15.0	12.1	127.1
4	Implementation of Water Conservation Education Programme	375.0	726.8	726.8	726.8	726.8	3282.0
5	Implementation of Pilot Watersheds and Aquatic Ecosystem Protection, Rehabilitation and Management	250.0	540.1	540.1	540.1	540.1	2410.2
6	Development of Strategic Environmental Assessment in Water Resources	15.7	0.0	0.0	0.0	0.0	15.7
7	Ensuring of Compliance with EIA	4.7	0.0	0.0	0.0	0.0	4.7
8	Promotion of Community Participation in the Management of Watersheds and Aquatic Ecosystems	212.0	211.8	211.8	211.8	211.8	1059.2
9	Enhancing of Institutional Capacity and Coordination	15.5	15.5	15.5	0.0	0.0	46.5
Total		2335.7	1622.2	1550.1	1508.6	1502.5	8519.0
%		27.4	19.0	18.2	17.7	17.6	100.0

Part C. Investment Portfolio and Macro-Economic Implications

5. Economic and Financial Analyses

5.4 Project/Programme Selection and Investment

5.4.2 Investment Breakdown By Sub-sector Programmes

5.4.2.8 Disaster Management

It addresses the key areas relevant to conservation in the irrigation and hydropower sector. The programmes identified in the sector are: (i) water-related disaster management policy and programme; (ii) risk/vulnerability mapping and zoning programme; (iii) disaster networking and information; (iv) disaster preparedness plan (v) relief/rehabilitation; (vi) inundation committee activation; (vi) flood/drought, landslides/GLOF management; (vii) watershed management of rivers; and (vii) O&M. The total programme cost over the NWP period is Rs 35 billion.

5.4.2.9 Environment Management

Environment management consists of the programme related to database strengthening, awareness programmes, ecosystem protection and community participation promotion. The total programme cost over the NWP period is Rs 9.4 billion.

5.4.2.10 River Basin Planning

River basin approaches, being a newly introduced concept in water resources management in Nepal, institutional building, basin-wise planning and information strengthening are important aspects to be addressed. Allocation has been made accordingly. The total programme cost over the Plan period is Rs 418 million.

5.8 Environmental Aspect

Environmental damage is expected to occur from hydropower dam and intake construction, effects on aqua system downstream due to river blockades, siltation, along with irrigation, water-induced and other natural disasters, etc. Also, from excessive use of groundwater, the groundwater reserve is likely to fall, leading to increase in groundwater salinity. It has been assumed that adequate measures will be taken to mitigate those effects as a built-in approach in the projects itself. For example, regarding downstream effect of dams, aquatic system approach will be followed. For that, 10 to 15% of the water will be released in the river itself, not to affect the aquatic system adversely. Similarly, bio-engineering and silt filtration will be a built-in part of the irrigation dam construction. In the case of groundwater, a prudent policy of limit to shallow pumps per unit area for water pumping and the protection of Churiya range will be applied. For major projects, EIA needs to be done with appropriate mitigation measures.

6.4.2.1 Baseline Monitoring

An extensive review of the existing literature on the WRS, sub-sector action plans and NWP has been carried out in relation to basic environmental parameters which are likely to be affected by the proposed NWP. Subsequent monitoring can assess the changes in these parameters over time against the baseline.

Baseline information is compiled and maintained in a database of environmental conditions before the implementation of the NWP. This is especially important if the implementation of the Plan is delayed due to unforeseen circumstances and if information given in the database needs to be updated. The baseline data recorded before the implementation will facilitate the comparison of the information obtained during the monitoring activities and in auditing. The main strategic parameters that need to be considered during baseline monitoring of NWP are follows:

(a) River Flow Rate

Gauging stations should be established at different strategic sites to collect accurate information

on seasonal variations in the river flow rate and the contributions of major tributaries. The station will also give a more accurate account of flood levels.

(b) Glacial and Glacial Lakes

Any glacial lake in the river basin should be studied in detail and regularly monitored to identify the potential for GLOFs.

(c) Water Quality, Air Quality and Noise Levels

As far as possible, the primary data on water quality, air quality and noise levels should be collected with the help of portable equipment.

(d) Stability of Slopes

The fragile slopes in the project area should be monitored regularly to provide early warning on potential landslides. The condition of slopes should be monitored before and after the monsoon.

(e) Sedimentation Level

This should be studied in detail and regularly monitored.

(f) Community Forestry

Community forestry has been introduced in many parts of Nepal. Forest user groups (FUGs) are a new phenomenon; the existing FUGs are only a few years old and their management systems are not well-established. The effectiveness of FUGs in managing forests should be monitored with the help of the District Forest Office in the project area.

सिचाइ नीति, २०७० मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

सिँचाइ नीति, २०७०

१.५ नीति

१.५.१८ जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई सम्बोधन गर्न जलवायु जोखिम व्यवस्थापन एवम् प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुका साथै अनुकूलन र अल्पीकरण (Adaptation and Mitigation) मा पनि जोड दिइनेछ।

१.६ कार्यनीति

(क) आयोजना पहिचान, अध्ययन तथा छनौट

- १.६.२ सामाजिक न्याय, सन्तुलित विकास, वातावरणीय सन्तुलन, बाली विविधीकरण, व्यवसायीकरण र बढी आर्थिक प्रतिफल दिने कुरालाई ध्यानमा राखी सिँचाइ आयोजनाको छनौट गरिनेछ। यसका साथै सिँचाइको लागि वर्षेभरि पानी उपलब्ध गराउन सक्षम हुनेगरी भूमिगत र सतह जलस्रोतको संयोजनात्मक उपयोग (Conjunctive Use) का संभाव्यतालाई समेत आयोजना छनौटको आधारका रूपमा लिइने छ। यसरी आयोजना छनौट गर्दा आवश्यकताअनुसार सरोकारवाला निकाय तथा स्थानीय निकायसँग समन्वय गरिनेछ।
- १.६.५ एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनको अवधारणाअनुरूप आयोजना छनौट गर्ने प्रक्रियालाई संस्थागत गर्दै लैजानस्थानीय निकाय, जल उपभोक्ता संस्थातथा स्थानीय समुदायसमेतको सहयोगमा ठूला तथा मझौला आयोजनाकोअध्ययन गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।

(ख) वातावरण संरक्षण एवम् जल गुणस्तर व्यवस्थापन

- १.६.५९ आयोजना/प्रणाली निर्माणबाट पर्न सक्ने वातावरणीय नकारात्मक प्रभाव न्यून हुनेगरी आयोजना/प्रणाली सम्पन्न गरिनेछ। यसका लागि सरकारी, गैरसरकारी र स्थानीयस्तरमा आवश्यक सक्षमता र जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ।
- १.६.६० आयोजनाबाट वातावरणमा पर्न सक्ने नकारात्मक असरका सम्बन्धमा सार्वजनिक सुनुवाइ (Public Hearing) तथा सामाजिक परीक्षण (Social Auditing) लाई मुख्य आधार बनाइ प्रचलित कानूनको अधिनमा रही आवश्यकतानुसार वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन वा प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण गरिनेछ। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन वा प्रारम्भिक वातावरण परीक्षणले सिफारिस गरेका प्रमुख सुझावहरूलाई योजना निर्माण कार्यसँग आबद्ध गरी सञ्चालन गरिनेछन्।
- १.६.६२ वातावरणमा नकारात्मक असर नपर्ने गरी सिँचाइमा पानीको समुचित उपयोग गर्नुका साथै जलगुणसम्बन्धी अनुगमन, अध्ययन तथा अनुसन्धानात्मक कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछन्।
- १.६.६३ सिँचाइ क्षेत्रभित्र नदी कटान, बाढी, पैचो आदिबाट हुनसक्ने क्षतिबाट सिँचाइ प्रणालीको सुरक्षाका लागि गरिने कार्यहरू आयोजनाको मर्मत सम्भार कार्यको लागतमा समावेश गरी गरिनेछन्। बदलिँदो प्राकृतिक र सामाजिकपरिस्थितिलाई ध्यानमा राखी सिँचाइआयोजनाको निर्माण, व्यवस्थापन, संरक्षण र उपयोग विधिमा व्यापकजनचेतना अभिवृद्धि गर्दै लगिनेछ।
- १.६.६४ सिँचाइ विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्थानीय तहमा रहेका वातावरणमैत्री तालतलैया,पोखरी, सिमसार तथामूल(Spring) हरूको संरक्षण तथा सम्बर्द्धनसम्बन्धी कार्य सम्बन्धित निकायसँगसमन्वय गरी सञ्चालन गरिनेछन्।

वन ऐन, २०४८मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

वन ऐन, २०४९ वनजङ्गलको संरक्षण र सुव्यवस्था गर्न बनेको ऐन

परिच्छेद - ५ सामुदायिक वनसम्बन्धी व्यवस्था

२५. सामुदायिक वन सुम्पने :

- (१) उपभोक्ता समूहले कार्य योजनाबमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्र रूपले वन पैदावारको मूल्य निर्धारण गरी बिक्री वितरण गर्न पाउने गरी जिल्ला वन अधिकृतले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तोकिएबमोजिम सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई सुम्पन सक्नेछ। त्यसरी सामुदायिक वन सुम्पदा जिल्ला वन अधिकृतले सामुदायिक वन हस्तान्तरणको प्रमाणपत्र दिनेछ।

२६. कार्य योजनामा संशोधन :

- (१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापनसम्बन्धीकार्ययोजनामा आवश्यकता अनुसार समयानुकूल संशोधन गर्न सक्नेछ र त्यस्तो संशोधनकोजानकारी जिल्ला वन अधिकृतलाई दिनु पर्नेछ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम उपभोक्ता समूहले कार्य योजनामा गरेको संशोधनलेवातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा जिल्ला वन अधिकृतले त्यस्तो संशोधनकोजानकारी प्राप्त भएको तीस दिनभित्र उपभोक्ता समूहलाई सो संशोधन लागू नगर्न निर्देशन दिनसक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु उपभोक्ता समूहको कर्तव्य हुनेछ।

२७. सामुदायिक वन फिर्ता लिन सकिने :

- (१) दफा २५ बमोजिम सुम्पिएको सामुदायिक वनमाउपभोक्ता समूहले कार्य योजना बमोजिम कार्य सञ्चालन गर्न नसकेमा वा वातावरणमाउल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य गरेमा वा यो ऐन र यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमबमोजिम पालन गर्नुपर्ने शर्तहरू पालन नगरेमा जिल्ला वन अधिकृतले तोकिए बमोजिम त्यस्तोउपभोक्ता समूहको दर्ता खारेज गर्न र त्यस्तो सामुदायिक वन फिर्ता लिने निर्णय गर्न सक्नेछ।
- तर त्यसरी उपभोक्ता समूहको दर्ता खारेज गरी सामुदायिक वन फिर्ता लिनेनिर्णय गर्नुअघि त्यस्तो उपभोक्ता समूहलाई आफ्नो सफाइपेस गर्ने मौका दिइनेछ।

परिच्छेद - ६ कबुलियती वनसम्बन्धी व्यवस्था

३१. कबुलियती वन प्रदान गर्ने :

नेपाल सरकारले देहायका उद्देश्यहरूको लागि राष्ट्रिय वनको कुनै भाग कबुलियती वनको रूपमा प्रदान गर्न सक्नेछ :

- (ख) वृक्षारोपण गरी वन पैदावारको उत्पादनमा अभिवृद्धि गरी बिक्री वितरण गर्न वाउपयोगगर्न,
- (ग) वनको संरक्षण र विकास हुनेगरी पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन गर्न,
- (घ) वनको संरक्षण र विकास हुनेगरी कृषि वन बाली कार्य सञ्चालन गर्न,
- (ङ) वनको संरक्षण र विकास हुनेगरी कीट, पतङ्ग तथा वन्यजन्तुको फार्म सञ्चालनगर्न।

३३. कबुलियती वन फिर्ता लिन सकिने :

- (१) दफा ३२ बमोजिम प्रदान गरिएको कबुलियती वनमापट्टाबालाले वनसम्बन्धी पट्टाबमोजिम कार्य सञ्चालन गर्न नसकेमा वा वातावरणमा उल्लेखनीयप्रतिकूल प्रभाव पर्ने कुनै कार्य गरेमा वा यो ऐन र यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमबमोजिमपालनगर्नुपर्ने कुराहरू पालन नगरेमा क्षेत्रीय वन निर्देशकले तोकिएबमोजिम वनसम्बन्धी पट्टाखारेज गरी त्यस्तो कबुलियती वन फिर्ता लिने निर्णय गर्न सक्नेछ।

परिच्छेद - ७ धार्मिक वनसम्बन्धी व्यवस्था

३६. धार्मिक वनमा वन सम्बन्धी कार्यको सञ्चालन:

धार्मिक वनमा रहेका वन पैदावार सम्बन्धितधार्मिक निकाय, समूह वा समुदायले व्यापारिक प्रयोजन बाहेकका अन्य धार्मिक कार्यमा उपयोगगर्न सक्नेछ ।

तर वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्नेगरी वा सार्वजनिक रूपमा हानिनोक्सानी हुनेगरी वा जलाधार क्षेत्रमा भू-क्षय हुनसक्ने गरी रुखकटान गर्न पाइने छैन ।

परिच्छेद - ११ अपराध र दण्ड सजाय

४९. राष्ट्रिय वनमा मनाही भएका कार्यहरू:

कसैले पनि यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेका नियममाअन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक राष्ट्रिय वनमा देहायका काम कारबाही गर्न वा गराउन र सो गर्नेगराउने उद्योगसमेत गर्न हुँदैन । त्यस्तो कुनै काम कारबाही गरेमा कसूर गरेको मानिनेछ :

- (क) वन क्षेत्रको जग्गा फाँड्न, जोत्न, खन्न वा आवाद गर्न वा त्यस्तो जग्गामा घर छाप्रोबनाउन ।
- (ख) आगो लगाउन वा आगलागी हुनजाने कुनै कार्य गर्न ।
- (ग) चौपायालाई तोकिएको वन क्षेत्रभित्र पसाउन वा चराउन ।
- (घ) वन क्षेत्रबाट वन पैदावार हटाउन, ओसार पसार गर्न वा बिक्री वितरण गर्न ।
- (ङ) रुख वा बिरुवा काट्न, हाँगा बिँगा छिमल्ल, खोटो वा बोक्रा भिक्न वा कुनै पनि प्रकारलेनोक्सानी गर्न ।
- (च) इजाजत प्राप्त गरी रुख काट्दा, ढाल्दा, घिसार्दा वा वन क्षेत्रबाहिर लैजाँदा लापरवाहीसँगअन्य कुनै वन पैदावार नोक्सान गर्न ।
- (छ) हुँगा, गिटी, बालुवा वा माटो भिक्न, गोल वा चुन पोल्न वा यी वस्तुहरूबाट अरु तयारी मालबनाउन वा यी वस्तुहरू सङ्कलन गर्न ।
- (ट) नर्सरीमा रहेको वा वृक्षारोपण गरिएको बिरुवा काट्न, भाँच्न, उखेल्न वा अरु कुनै प्रकारलेनोक्सान गर्न ।

परिच्छेद - १३ विविध

६८. वन प्रयोग गर्न सक्ने :

- (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि राष्ट्रियप्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नुबाहेक अन्य कुनै पनि विकल्पनभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने भएमात्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, संरक्षितवन, सामुदायिक वन, कबुलियती वन वा धार्मिक वनको कुनै भाग प्रयोग गर्न स्वीकृति दिनसक्नेछ ।

७० क. प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने :

नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी जैविक विविधता र वातावरण संरक्षणको प्रयोजनको लागि तोकिएको वन पैदावारको सङ्कलन, कटान, उपभोग, ओसारपसार, बिक्री वितरण वा विदेश निकासीमा प्रतिबन्ध लगाउन सक्नेछ ।

वन नियमावली, २०६३ (तेस्रो संशोधन सहित) माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

वन नियमावली, २०५१

परिच्छेद-२

सरकारद्वारा व्यवस्थित वन

३. कार्य योजना तयार गर्ने

- (१) सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको व्यवस्थापनको लागि विभागलेदेहायका कुराहरू खुलाइ एक वा एकभन्दा बढी जिल्लाको निमित्त भू-बनोट तथा प्राकृतिकसीमानाको आधारमा वन व्यवस्थापन कार्य योजना तयार गर्नु पर्नेछ
- (क) सबै जङ्गल, भन्डो, घाँसे जग्गाले ओगटेको तथा खाली पर्ति रहेको क्षेत्र,
- (ख) भू-उपयोग तथा रूखका प्रजाति अनुसारको विवरण देखिने गरी तयार गरिएको वनकोनक्सा,
- (ग) वन पैदावारको विवरण,
- (घ) वनजङ्गलका विकास तथा संरक्षणसम्बन्धी कार्यक्रम र उपाय,
- (ङ) भू-संरक्षण, पर्यटन विकास, वातावरण र ऐतिहासिक सम्पदाकोसंरक्षणसम्बन्धीकार्यक्रम,
- (च) वन व्यवस्थापनको लागि उपयुक्त अन्य विवरणहरू ।

६. सङ्कलन तथा बिक्री वितरण गर्न नपाइने:

- (१) कार्य योजनामा वर्षभरिमा सङ्कलन तथाबिक्री वितरण गर्न तोकिएको परिमाणभन्दा बढी हुनेगरी वन पैदावार सङ्कलन तथा बिक्रीवितरण गर्न पाइने छैन ।
- (२) उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बाढी, पैहो, हिमपात,आगजनी आदिजस्ता दैवीप्रकोपको कारणले गर्दा वन पैदावारको क्षति वन हुनगइ वनपैदावार सङ्कलन वा नासिने अवस्था आई परेमा सो वन पैदावारलाई वन क्षेत्रबाट सङ्कलन गर्नर बिक्री वितरण गर्न कार्य योजनाले तोकेको वार्षिक परिमाणको हदले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

९. काठ दाउराको बिक्री वितरणसम्बन्धी व्यवस्था:

- (२) उपनियम (१) बमोजिमको समिति गठन भएका जिल्लाहरूमा सो समितिलेअधिकार प्राप्त अधिकारीबाट नियम ८ बमोजिम इजाजतपत्र लिई देहायको प्रयोजनको लागि काठ दाउराको बिक्री वितरणको व्यवस्था गर्नेछ :
- (ग) दैवीप्रकोप उद्धार तथा कृषि औजारको लागि ।

१६. काठ दाउरा सङ्कलन गर्ने

तथा निकाल्ने म्याद: (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेका जिल्लाहरूको वन क्षेत्रमा कार्तिकदेखि जेष्ठ मसान्तसम्म र अन्य जिल्लाहरूको वन क्षेत्रमा जिल्ला वन अधिकृतले जिल्ला विकास समितिसँग परामर्श गरी बढीमा आठ महिनासम्मको लागि काठ दाउरा सङ्कलन गरी वन क्षेत्रबाट बाहिर निकाल्ने म्याद निर्धारण गर्नेछ र त्यसरी निर्धारित म्यादभित्र काठ दाउरा सङ्कलन गरी वन क्षेत्रबाट बाहिर निकाली सक्नु पर्नेछ ।

तर दैवीप्रकोपमा परेका व्यक्तिहरूलाई जुनसुकै समयमा काठको बिक्री वितरण गर्नको लागि वन क्षेत्रबाट काठ सङ्कलन गरी बाहिर निकाल्न यस नियमले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

२२. वन विकास सम्बन्धी व्यवस्था:

कार्य योजनाले निर्दिष्ट गरे बमोजिम वा नेपाल सरकारद्वारास्वीकृत विकास कार्यहरू (नर्सरी निर्माण, विरुवा उत्पादन, वृक्षरोपण, गोडमेल, थिनिङ्ग, पुनिङ्ग,हारभेष्टिङ्ग, फेलिङ्ग इत्यादि) शुरु गर्दा कम्तीमा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणीको वन सहायककर्मचारीले विभागले दिएको निर्देशनको अधिनमा रही लगत इष्टिमेट बनाइ अधिकार प्राप्तअधिकारीको

स्वीकृति लिइगर्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद-४ सामुदायिक वन

३१. सामुदायिक वनमा गर्न नहुने काम:

(१) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वनमा कार्य योजनाले निषेध गरेका कार्यको अतिरिक्त देहायको कुनै कार्यसमेत गर्नु गराउनु हुदैन :

- (क) वन मास्न, सामुदायिक वनले चर्चेको जग्गा धितो बन्धकी राख्न वा अरु कुनै किसिमले हस्तान्तरण गर्न,
- (ख) खोरिया फाँडानी गर्न,
- (ग) घर छाप्रो बनाउन,
- (घ) भू-क्षय हुने कुनै काम गर्न,
- (ङ) चट्टान, माटो, ढुंगा, गिट्टी, बालुवा आदि निकाल्न वा ओसार पसार गर्न ।

३२. वन पैदावारको सङ्कलन तथा बिक्री वितरण:

- (१) उपभोक्ता समूहले कार्य योजनाबमोजिम प्राप्त हुने वन पैदावारको मात्र सङ्कलन तथा बिक्री वितरण गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिम काठ, दाउरा र अन्य वन पैदावार निकालेपछि उक्त वनक्षेत्रमा उपभोक्ता समूहले यथाशीघ्र वृक्षरोपण गर्ने र पुनरुत्थानको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

३७. सामुदायिक वन फिर्ता लिने

- (१) उपभोक्ता समूहले कार्य योजनाबमोजिम कार्य सञ्चालन गर्न नसकेको वा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य गरेको वा ऐन वा यस नियमावली तथा नेपाल सरकारले तोकेको शर्तहरू पालना नगरेको भन्ने जानकारी प्राप्त हुन आएमा जिल्ला वन अधिकृतले यथासक्य चाँडो कर्मचारी खटाई स्थलगत निरीक्षण गराइ सोको प्रतिवेदनको आधारमा देहायबमोजिम कारबाही गर्नु पर्नेछ :
- (क) उपभोक्ता समूहले कार्य योजनाबमोजिम कार्य सञ्चालन गर्न नसकेको वा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य गरेको वा ऐन वा यस नियमावली तथा नेपाल सरकारले तोकेको शर्तहरू पालना नगरेको भन्ने प्रतिवेदनबाट देखिएमा उपभोक्ता समूहलाई पन्ध्र दिनको म्याद दिइ स्पष्टीकरण माग गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद-५ कबुलियती वन

३९ क. प्रस्ताव आव्हान गरी कबुलियती वन दिन सकिने:

- (१) नियम ३९ मा जुनसुकै कुरालेखीएको भएतापनि नेपाल सरकारले राष्ट्रिय वनको देहाय क्षेत्रलाई प्रस्ताव आव्हान गरीसंगठित संस्था वा उद्योगलाई कबुलियती वनको रूपमा दिन सक्नेछ :
- (क) प्राकृतिक प्रकोपका कारण वन क्षति भइ पुनः उकास भएको क्षेत्र,
- (ख) भू-संरक्षणको हिसाबले संवेदनशील क्षेत्र ।

भाग ३

श्री ५ को सरकार वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको सूचना वन (तेस्रो संशोधन) नियमावली, २०६२

खण्ड ५५) अतिरिक्ताङ्क ३७ नेपाल राजपत्र भाग ३ मिति २०६२।६।१०

घ. मूल नियमावलीको नियम १६ मा संशोधन:

मूल नियमावलीको नियम १६ को सट्टा देहायको नियम १६ राखिएको छ: “१६. काठ दाउरा सङ्कलन तथा निकाल्ने म्याद: (१) श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेका जिल्लाहरूको वन क्षेत्रमा कार्तिकदेखि जेष्ठ मसान्तसम्म र अन्य जिल्लाहरूको वन क्षेत्रमा जिल्ला वन अधिकृतले जिल्ला विकास समितिसँग परामर्श गरी बढीमा आठ महिनासम्मको लागि काठ दाउरा सङ्कलन गरी वन क्षेत्रबाट बाहिर निकाल्ने म्याद निर्धारण गर्नेछ र त्यसरी निर्धारित म्यादभित्र काठ दाउरा सङ्कलन गरी वन क्षेत्रबाट बाहिर निकाली सक्नु पर्नेछ। तर दैवीप्रकोपमा परेका व्यक्तिहरूलाई जुनसुकै समयमा काठको विक्री वितरण गर्नको लागि वन क्षेत्रबाट काठ सङ्कलन गरी बाहिर निकाल्न यस नियमले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन।

भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३८ माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९

भू तथा जलाधार संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

प्रस्तावना :

बाढी, पैहो, भू-क्षय जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको नियन्त्रण गरी भू तथा जलाधार संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न र सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न वाञ्छनीय भएकोले, श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट राष्ट्रिय पञ्चायतको सल्लाह र सम्मतिले यो ऐन बनाइबक्सेको छ ।

४. संरक्षित जलाधार क्षेत्रमा गर्न सकिने कार्यहरू:

संरक्षित जलाधार क्षेत्रमा जलाधार संरक्षण अधिकृतले भू तथा जलाधार संरक्षणको लागि देहाय बमोजिम कार्यहरू गर्न गराउन सक्नेछ :

- (क) रोकथाम वा नियन्त्रण गर्ने बाँध (डेम), गल्छी नियन्त्रण (चेकडेम), तटबन्ध (इम्बाङ्गमेण्ट), गरा सुधार (टेरेस इम्प्रुभमेण्ट), कुलो, सहायक कुलो वा ढल (डाइभर्सन च्यानल), टेवादिने पर्खाल (रिटनिङ्गवाल), पोखरी र यस्तै अन्य आवश्यक बनौटको निर्माण गर्ने तथा त्यसको स्याहार सम्भार गर्ने,
- (ख) परीक्षण स्थल (ट्रायल प्लट) हरूको व्यवस्था गर्ने तथा त्यसको स्याहार सम्भार गर्ने,
- (ग) वृक्षारोपण गर्ने, घाँस, भारपात वा अन्य वनस्पति लगाउने र त्यसको स्याहार सम्भार गर्ने तथा हुर्काउने,
- (घ) पहिरो जानसक्ने जग्गाहरू र भिराला पाखाहरूमा रहेका वन जल, भारपात, घाँस तथा अन्य प्राकृतिक वनस्पतिको संरक्षण गर्ने, त्यसको स्याहार सम्भार गर्ने तथा सम्बर्द्धन गर्ने,
- (ङ) माटोको उर्वरा शक्ति र पानी तथा वातावरणको स्वच्छता सन्तुलित रूपमा कायम बनाइराख्ने,
- (च) नेपाल सरकारले तोकिएको भू तथा जलाधार संरक्षणसम्बन्धी अन्य कार्यहरू गर्ने ।

६. भू-उपयोगिता प्रणाली अपनाई खेती गर्ने :

- (१) जलाधार संरक्षण अधिकृतले संरक्षित जलाधार क्षेत्रभित्रको तोकिएको जग्गामा भू-उपयोगिता प्रणाली अपनाई कुनै बाली वा फलफूलको खेती गर्न तथा रुख, विरुवा वा घाँस लगाउन वा अन्य कुनै कार्य गराउन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको जग्गा कसैको निजी स्वामित्व भएको जग्गाभएमा सम्बन्धित जग्गाधनी वा मोहीले आफ्नो जग्गामा भू-उपयोगिता प्रणाली अपनाई त्यस्तो कार्यहरू गर्नु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम भू-उपयोगिता प्रणाली अपनाई कार्यहरू गर्न जग्गाधनी वा मोहीलाई विभागले प्राविधिक ज्ञान तथा सेवा उपलब्ध गराउनेछ र आवश्यक आर्थिक सहयोगसमेत तोकिएबमोजिम दिनेछ ।
- (४) उपदफा (१) बमोजिम भू-उपयोगिता प्रणाली अपनाई कुनै कार्य गर्न लगाएको कारणबाट कुनै जग्गाबाट मोही निष्काशित हुने भएमा त्यस्तो मोहीलाई नेपाल सरकारले मुआब्जा दिनेछ । भू-उपयोगिता अपनाई कुनै कार्य गर्न लगाएको जग्गामा सम्बन्धित जग्गाधनीले मुआब्जालिइ आफ्नो स्वामित्व नेपाल सरकारलाई छोड्न चाहेमा, त्यस्तो जग्गाधनीले स्वामित्व छोड्न सक्नेछ । त्यसरी स्वामित्व छोड्ने जग्गाधनी र मोहीलाई मुआब्जा दिँदा प्रचलित दरभाउलाई ध्यानमा राखी मुआब्जा दिइनेछ ।

१०. प्राकृतिक प्रकोप हुने वा हुनसक्ने जग्गामा निषेधित कार्य :

प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरालेखिएको भएतापनि कसैले संरक्षित जलाधार क्षेत्रभित्रको जग्गामध्ये बाढी वा पैहो आउने वा आउनसक्ने वा भू-क्षय वा भू-कटान हुने वा हुनसक्ने जग्गा भनी जलाधार संरक्षण अधिकृतले तोकिएको जग्गामा जलाधार संरक्षण अधिकृतको अनुमति नलिई कसैले देहायको कुनै कार्य गर्न पाउने छैन :

- (क) कुनै खोला, नाला, खहरे, ताल वा जलाश्रयको वा भूमिगत पानी कुनै किसिमले थुन्ने वा जम्मा गर्ने वा थुनिएको वा जम्मा गरिएको पानी कुलो, सहायक कुलो, ढलद्वारा वा अन्य कुनै किसिमले अन्यत्र लैजाने वा फर्काउने वा त्यस्तो पानी त्यसरी थुनी, जम्मा गरी लगी, फर्काइ वा अन्य कुनै किसिमले कुनै काममा प्रयोग गर्ने,

- (ख) प्रचलित वनसम्बन्धी कानूनबमोजिम आफूखुसी गर्न पाउने रुख, बिरुवा वा अन्यवनपैदावार काट्ने वा अन्य कुनै किसिमले नष्ट गर्ने,
- (ग) भइरहेको वन जल, रुखबिरुवा, भारपात, घाँस वा अन्य प्राकृतिक वनस्पति काट्नेवाअन्य कुनै किसिमले नष्ट गर्ने,
- (घ) ढुङ्गा, माटो, बालुवा, हिलो आदि थुप्रिन तथा जम्मा हुनजाने काम गर्ने वा थुप्रिएको तथाजम्मा भएका ढुङ्गा, माटो, बालुवा, हिलो आदि बगाई लैजान दिने काम गर्ने,
- (ङ) ढुङ्गा बालुवा, वा अन्य प्रकारको माटो खन्ने, भिक्ने वा लैजाने,
- (च) फोहर मैला तथा यस्तै वातारवरण दूषित पार्ने खालको अन्य कसिँगरहरू फयाँक्ने वात्यस्तो फोहर मैला र कसिँगरहरू थुपार्ने वा राख्ने ठाउँको निर्माण गर्ने,
- (छ) उद्योग, व्यवसाय वा बसोबासको बस्ती स्थापना गर्ने,
- (ज) गाई, भइंसी, भेडा, बाखा, कुखुरा र यस्तै अन्य घरपालुवा पशु तथा पङ्क्षीहरूलैजाने, राख्नेवा चराउने ।

११. उद्योग, व्यवसाय तथा बसोबासको बस्तीलाई सार्न सक्ने :

- (१) संरक्षित जलाधार क्षेत्रभित्रकोजग्गामा स्थापना भइरहेको उद्योग, व्यवसाय तथा बसोबासको बस्तीलाई भू तथा जलाधारसंरक्षणको कार्यको लागि नेपाल सरकारले अन्यत्र सार्न वा त्यस्तो उद्योग, व्यवसाय वाबसोबासको बस्ती भएको जग्गा प्राप्त गर्न आवश्यक देखेमा नेपाल सरकारले त्यस्तो उद्योग,व्यवसाय तथा बसोबासको बस्तीलाई अन्यत्र सार्न वा सो भएको जग्गालाई जग्गा प्राप्तिबन्धीप्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त गर्नसक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम कुनै उद्योग व्यवसाय वा बसोबासको बस्तीलाई अन्यत्र सार्दात्यसबाट सम्बन्धित व्यक्तिलाई हुनजाने नोक्सानीको उचित क्षतिपूर्ति नेपाल सरकारले दिनुपर्नेछ ।

१३. निषेध गर्न सक्ने :

जलाधार संरक्षण अधिकृतले दफा ४ अन्तर्गतको कुनै कार्य भएको जग्गामातथा त्यस्तो जग्गाको वरपर अरु कसैले भू-क्षय वा भू-कटान हुनसक्ने कार्यहरू गर्न नपाउने गरीनिषेध गर्न सक्नेछ ।

१४. जग्गा प्राप्त गर्न सकिने :

भू तथा जलाधार संरक्षणको लागि नेपाल सरकारले कसैको निजीस्वामित्व भएको जग्गाप्राप्त गर्न चाहेमा त्यस्तो जग्गा जग्गा प्राप्तिबन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

१७. नास्न, मास्न, बिगार्न वा हेरफेर गर्न नहुने :

कसैले संरक्षित जलाधार क्षेत्रमा दफा ४ बमोजिमगरिएको कुनै कार्य नास्न, मास्न, बिगार्न वा हेरफेर गर्न गराउन हुँदैन ।

मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५२ माविपद् जोखिमव्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५२

परिच्छेद-३ मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापन

५. व्यवस्थापन कार्य योजना तयार गर्ने:

- (१) मध्यवर्ती क्षेत्रको सामुदायिक विकास, वातावरणको संरक्षण र सो क्षेत्रको वन पैदावारको सन्तुलित उपभोगका लागि संरक्षकले मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन कार्य योजना तयार गरी विभागसमक्ष पेसगर्नुपर्नेछ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिमको कार्य योजनामा देहायका कुराहरू समावेश गर्नुपर्नेछः
 - (छ) वन विकासको लागि अपनाइने कार्य योजना,
 - (ज) भू-संरक्षण, पर्यटन विकास, वातावरण र ऐतिहासिक सम्पदाको संरक्षणसम्बन्धी कार्यक्रम,
 - (ड) भू-उपयोगिता प्रणाली लागू गर्नुपर्ने क्षेत्रको विवरण,

७. मध्यवर्ती क्षेत्रमा संरक्षण:

मध्यवर्ती क्षेत्रका देहायका कुराहरूको संरक्षण गर्ने गराउने जिम्मेवारी संरक्षकको हुनेछः

- (ख) प्राकृतिक वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत,
- (ग) जैविक विविधता (वायोडाइभर्सिटी),
- (घ) वन जङ्गल,

परिच्छेद -५ मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र निषेधित कार्यहरू

१७. मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र निषेधित कार्यहरू:

संरक्षकको लिखित अनुमति नलिई कुनै पनि व्यक्तिले मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र देहायका कामहरू गर्न पाउने छैन। त्यस्तो कुनै काम गरेमा कसूर गरेको मानिनेछ।

- (क) आङ्गनो हक नपुग्ने कुनै भू-भाग नियन्त्रण गर्न वा रुख काट्न, वन फाँड्न वा वन क्षेत्र आवाद गर्न,
- (ख) वन पैदावार नास हुने कुनै काम गर्न वा वनमा आगो लगाउन,
- (ग) वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्न सक्ने गरी ढुंगा, माटो, बालुवा वा खानी खन्न वा कुनै खनिज पदार्थ माटो वा अन्य यस्तै पदार्थ हटाउन,
- (घ) मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र बग्ने नदी, खोला वा पानीको स्रोतमा कुनै हानिकारक विषादी वा विष्फोटक पदार्थहरू प्रयोग गर्न,

१८. काम कारवाही रोक्न वा सुधार गर्न आदेश दिन सक्ने:

- (१) मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र वा बाहिरबाट भईरहेका वा हुन लागेको कुनै काम कारवाहीबाट मध्यवर्ती क्षेत्रको भू-उपयोग, जनस्वास्थ्य, प्राकृतिक वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणमा प्रतिकूल असर परेमा वा पर्ने सम्भावना भएमा संरक्षकले सम्बन्धित उपभोक्ता समितिको सिफारिसमा सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थालाई तत्काल यस्तो काम कारवाही रोक्न वा त्यसमा सुधार गर्न आदेश दिन सक्नेछ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिमको आदेशमा के कति कारणले त्यस्तो काम कारवाहीलाई निषेध गर्नुपरेको हो वा त्यस्तो काम कारवाहीमा के कस्तो सुधार गर्नुपर्ने हो सो कुराको विवरण स्पष्ट रूपले खुलाएको हुनु पर्नेछ।
- (३) उपनियम (१) बमोजिम संरक्षकले दिएको आदेशउपर चित्त नबुझेको व्यक्ति वा संस्थाले त्यस्तो आदेश सूचना पाएको मितिले पैतीस दिनभित्र विभागसमक्ष निवेदन दिन सक्नेछ। त्यस्तो निवेदनमा विभागले गरेको निर्णय अन्तिम हुनेछ।

परिच्छेद-६ वन विकाससम्बन्धी व्यवस्था

२५. मध्यवर्ती क्षेत्र वन:

- (१) नियम ४ बमोजिम निर्धारण गरिएको मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापनको लागि संरक्षकले आवश्यक देखेकोमा कुनै इकाईलाई मध्यवर्ती क्षेत्र वनको रूपमा निर्धारण गर्न सक्नेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिम मध्यवर्ती क्षेत्र वन निर्धारण गर्दा त्यस क्षेत्रको भूसंरक्षण, वन्यजन्तु, वनस्पति तथा वातावरण पक्षलाई समेत ध्यानमा राखेर गर्नुपर्नेछ ।
- (३) यस नियमबमोजिम निर्धारण गरिएको मध्यवर्ती क्षेत्रभित्रको वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा व्यवस्थापन संरक्षकले गर्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद-९ विविध

३४. भू-उपयोगिता प्रणाली लागू गर्ने :

- (१) नियम ५ बोजिमको व्यवस्थापन कार्य योजनामा भू-उपयोगिता प्रणाली लागू गर्नुपर्ने भनी तोकिएको क्षेत्रका जग्गामा संरक्षकले सम्बन्धित उपभोक्ता समितिको सहमति लिई भू-उपयोगिता प्रणाली अपनाई कुनै बाली लगाउन वा फलफूल खेती गर्न वा रुख बिरुवा वा घांस लगाउन वा अन्य कुनै कार्य गराउन सक्नेछ ।

संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३ माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३

परिच्छेद-५

संरक्षण क्षेत्रभित्र निषेधित कार्यहरू

१६. संरक्षण क्षेत्रभित्र निषेधित कार्यहरू :

- (१) प्रमुखबाट लिखित अनुमति नलिई कुनै पनि व्यक्तिले संरक्षण क्षेत्रभित्र देहायको कामहरू गर्न पाउने छैन :
 - (क) रुख, बिरुवा, भाडी वा अन्य कुनै वन पैदावार काट्न, ढाल्न, हटाउन, छेक्न, वनपैदावार नास हुने कुनै काम गर्न वा आगो लगाउन वा अरु कुनै प्रकारले हानी नोक्सानी पुऱ्याउन,
 - (ख) खानी खन्न, ढुङ्गा खन्न वा कुनै खनिज पदार्थ, ढुङ्गा, कंक्रीट, माटो वा अन्य यस्तै पदार्थ हटाउन,
 - (ग) वन्यजन्तु, पङ्क्षी वा सार्वजनिक जग्गालाई क्षति पुऱ्याउन,
 - (घ) हातहतियार, खरखजाना वा विष साथमा लैजान वा प्रयोग गर्न,
 - (ङ) संरक्षण क्षेत्रभित्र बग्ने नदी, खोला वा पानीको कुनै श्रोतको विद्युतीय करेण्ट प्रयोगगर्न,

१७. निषेध गर्नसक्ने :

- (१) संरक्षण क्षेत्रभित्र वा बाहिरबाट भइ रहेको वा हुनलागेको कुनै काम कारवाहीबाट संरक्षण क्षेत्रको भू-उपयोग, जनस्वास्थ्य, प्राकृतिक वातावरण तथा प्राकृतिक श्रोतको संरक्षणमा प्रतिकूल असर परेमा वा पर्ने सम्भावना भएमा प्रमुखले वा संरक्षण अधिकृतले सम्बन्धित व्यक्तिलाई तत्काल त्यस्तो काम कारवाही रोक्न वा त्यसमा सुधार गर्ने आदेश दिन सक्नेछ ।

राष्ट्रीय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२५ माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९

३ ग. क्षतिपूर्ति दिने:

मध्यवर्ती क्षेत्रभित्रका कुनै बासिन्दाको घरजग्गा बाढीपहिरोको कारणबाट राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्षको प्राकृतिक सीमानाभित्र पर्नगइ त्यस्तो बासिन्दाको घरबास उठेमा दफा १६ग. बमोजिम गठित उपभोक्ता समितिको सिफारिशमा सम्बन्धित राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्षले दफा २५क. बमोजिम स्थानीय जनताको सामुदायिक विकासको लागि छुट्याइने रकम मध्येबाट निजलाई मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति दिनेछ ।

५ राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र वा आरक्षभित्र निषिद्ध कार्यहरू:

अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट लिखित अनुमति नलिई कुनै पनि व्यक्तिले राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्षभित्र देहायको काम गर्न पाउने छैन :

- (क) रुखबिरुवा, भाडी वा अन्य कुनै वनपैदावर काट्न, ढाल्न, हटाउन, छेक्न वा वनपैदावार सुक्ने कुनै काम गर्न वा आगो लगाउन वा अरु कुनै प्रकारले हानीनोक्सानी पुऱ्याउन,
- (ख) खानी खन्न, ढुङ्गा खन्न वा कुनै खनिज पदार्थ, ढुङ्गा, कंकट, माटो वा अन्य यस्तै पदार्थ हटाउन, (ज) हातहतियार खर खजाना वा विष साथमा लैजान वा प्रयोग गर्न,

२१. आत्म सुरक्षाको लागि आवश्यक काम गर्न सकिने:

- (१) आफ्नो वा अरु कुनै व्यक्ति वा घरपालुवा जनावरको वचावटको लागि कुनै वन्यजन्तु वास्तविक र तत्काल आक्रमणका विरुद्ध अन्य कुनै विकल्प नभएमा हात हतियार प्रयोग गर्न वा अन्य कुनै उपाय गर्न सकिनेछ र त्यस्तो गर्दा कुनै वन्यजन्तु मर्न गएमा वा घाइते भएमा यस ऐनबमोजिम कसूर गरिएको मानिने छैन ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम कुनै वन्यजन्तु मर्न गएमा वा घाइते भएमा बाटोका म्यादबाहेकसो भए गरेको चौबीस घण्टाभित्र तोकिएको अधिकारीसमक्ष सो कुराको सूचना दिनुपर्छ ।
- (३) यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेका नियमहरू विपरीत काम गरिरहेको व्यक्तिको हकमा उपदफा (१) बमोजिमको सुविधा प्राप्त हुनेछैन ।

**सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको
मार्गदर्शन, २०६५ मा विपद् जोखिम
व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू**

सामुदायिक वनविकास कार्यक्रमको

मार्गदर्शन
२०६५

परिच्छेद - ४

४. सामुदायिक वनको कार्ययोजना तयारी र दर्ता

४.२ सहभागितामूलक स्रोतनक्सा तयारी

सबै भेगका उपभोक्ताका प्रतिनिधि, सहयोग समिति समेतको संलग्नतामा सहभागितामूलक स्रोत नक्सा तयार गर्नुपर्दछ। नक्सा तयार गर्दा समुदाय र वनक्षेत्रमा भएका स्रोतहरूको पहिचान गरी लेखाजोखा गरिन्छ। यसरी नक्सा तयार गरेपछि समुदायले आफ्नो समुदाय र वनक्षेत्रको भविष्यमा चाहेको अवस्था अर्थात् परिकल्पना निर्धारण गर्नको लागि छलफल गर्न सकिन्छ।

४.३ सहभागितामूलक वनस्रोत अबलोकन

सबै भेगका उपभोक्ता प्रतिनिधि, सहयोग समिति समेतको संलग्नतामा वनक्षेत्रको विभिन्न कोण वा दिशामा पुग्ने गरी स्थलगत अबलोकन भ्रमण गर्नुपर्दछ। यसरी भ्रमण गर्दा त्यहाँका स्रोत, धरातलीयस्वरूप अबलोकन गरी विविध जानकारीहरू सङ्कलन गर्नुका साथै सम्भावित व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरूमा समेत छलफल गर्न सकिन्छ। अबलोकन भ्रमणको क्रममा सहभागितामूलक स्रोत नक्सा साथ लिई जानु उपयोगी हुन्छ।

४.६ स्रोतमापन एवम् विश्लेषण

स्रोत सर्वेक्षण गर्दा निम्न कार्यहरू गर्नु पर्दछ,

- वनस्रोत सर्वेक्षण मार्गदर्शन अनुसार हरेक खण्ड तथा उपखण्डको वनपदैवारको मौज्दात (Growing Stock) र वार्षिक वृद्धिदर पत्ता लगाई वार्षिक सङ्कलन गर्न सकिने परिमाण (Annual Allowable Cut) निर्धारण गर्ने।
- स्रोत सर्वेक्षण गरी वन कार्ययोजना तयार गर्दा वातावरणीय, आर्थिक र सामाजिक पक्षलाई ध्यान दिनु पर्दछ।
- वृक्षरोपण तथा प्राकृतिक वनमा मौज्दात रुख सङ्ख्याको आधारमा पत्ल्याउने पद्धति (Thinning Regime) लागू गरी वार्षिक रूपमा हटाउनुपर्ने रुखको सङ्ख्या निर्धारण गर्ने।
- उपभोक्ताहरूको वनपदैवारको माग र त्यसको आपूर्तिको लागि वनबाट वार्षिक रूपमा सङ्कलन गर्न सकिने परिमाणको विश्लेषण गरी वन सम्बर्धनका क्रियाकलापहरू जस्तै एकल्याउने, भाडी सफाइ, काँटछाँट गर्ने पत्ल्याउने आदिको पहिचान गर्ने। यसरी वन सम्बर्धनका कार्य गर्दा महत्वपूर्ण गरै काष्ठ वनपदैवार तथा अन्य उपयोगी वनस्पतिलाई नोक्सानी नहुनेगरी गर्नुपर्दछ।
- वनपदैवारको आवश्यकता पूरा गर्न वैकल्पिक उपायको खोजी गर्ने। जस्तै: निजी क्षेत्रमा वृक्षारोपण एवम् संरक्षण, सुधारिएको चुल्हो, सोलार, बायोग्यास, वनस्पती र कोइला आदि।

४.७ वातावरणीय सेवा सुविधा

सामुदायिक वनको दीगो व्यवस्थापनबाट उपलब्ध हुने जलाधार एवम् जैविक विविधता संरक्षण, भुदृश्य-सौन्दर्य तथा कार्बनसञ्चितजस्ता वातावरणीय सेवाहरूको सम्भावनाको खोजी गरी तिनको उपयोग गरेर आयआर्जनको अवधारणालाई अगाडि बढाउन सकिनेछ।

परिच्छेद - ५

५. विधान तथा वन कार्ययोजना कार्यान्वयन

५.४ दीगो वन व्यवस्थापन

दीगो वन व्यवस्थापनको माध्यमबाट समूहको आवश्यकता परिपूर्ति गर्नुका साथै समूहलाई बढी भएको वनपैदावार समूह बाहिर विक्रीवितरण गर्न सकिन्छ ।

सामुदायिक वनको कार्ययोजनामा उल्लेख गरिएअनुसार दीगो वन व्यवस्थापन गरी वनपैदावारको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन निम्न कार्यहरू गर्नु पर्दछ :

- वन संरक्षण : चरिचरन, आगलागी, चोरी, कटानी र अतिक्रमण आदिबाट सामुदायिक वनलाई जोगाउने ।
- वन सम्बर्द्धन : भाडी सफाइ र खाली ठाउँमा वृक्षरोपण गर्ने सम्वृद्धि वृक्षरोपण Enrichment Plantation गर्ने प्राकृतिक पुनरुत्पादनको व्यवस्थापन गर्ने उपयुक्त वन सम्बर्द्धन प्रणाली (एकल्याउने, बाक्लो वन पत्ल्याउने, रोग लागेका तथा सुकेका रुखहरू हटाउने जस्ता कार्य गरी वनको हँसियत सुधार्दै लैजानु पर्दछ । वन सम्बर्द्धन गर्दा जैविक विविधतालाई ध्यान दिनु पर्दछ । सामुदायिक वनमा रुख एवम् जडिबुटी प्रजातिका वृक्षरोपण गर्दा स्थानीय रैथाने प्रजातिलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ । वन पत्ल्याउने कार्य गर्दा पत्ल्याउने मार्गदर्शन (Thining Guideline) प्रयोग गर्नु राम्रो हुन्छ ।
- वनपैदावार सदुपयोग : वन कार्ययोजनामा उल्लिखित वार्षिक रूपमा प्राप्त गर्न सकिने परिमाणको आधारमा वनपैदावार उपयोग गर्दै जानुपर्दछ ।

स्वीकृत कार्ययोजनाबमोजिम समूहको आवश्यकता पुरा गरी बढी भएको वनपैदावार साधारण सभाको निर्णयअनुसार जिल्लाको मागलाई प्राथमिकता दिएर जिल्लाबाहिर विक्री वितरण गर्न सकिन्छ । विक्री वितरणका लागि प्राथमिकताका आधार तयार गर्दा दाहसंस्कार, घरकाज र विकास निर्माण कार्यलाई विचार पुऱ्याउनु पर्दछ ।

समूहले कार्ययोजना बमोजिम प्राप्त गरेको काठ उपभोक्ता समूहको टाँचा प्रयोग गरी नजिकको वन कार्यालयमा जानकारी दिइ पायक पर्ने स-मिलमा लगी चिरान गर्न सक्दछन् । यसको अनुगमन कार्य समिति स्वयम्ले गर्नु पर्दछ ।

**जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिको
(कार्यविधि) निर्देशिका, २०६२ माविपद् जोखिम
व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू**

जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिको (कार्यविधि) निर्देशिका, २०६२

१. **घाटगद्दीसम्बन्धी व्यवस्था :** (१) समितिले कटान क्षेत्रबाट उपलब्ध हुने काठ दाउरा जिल्ला वन कार्यालयले तोकेको उपयुक्त स्थानमा घाटगद्दी गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।
 २. घाटगद्दीमा रहेका काठ दाउराको विवरण अद्यावधिक रूपमा राख्ने व्यवस्था मिलाई सो को लगत समितिको कार्यालयमा समेत राख्नु पर्नेछ ।
 ३. घाटगद्दीमा गोलिया काठ चाड लगाएर राख्नु पर्नेछ । दाउराको हकमा २० फिट X ५ फिट X ५ फिटको चट्टा बनाई चट्टा नं. इनामेलले लेख्नु पर्नेछ ।
२. **चिरान उत्पादन :** (१) समितिले सर्वसाधारण जनताको मागलाई मध्यनजर राखी चिरान उत्पादन गरी बिक्री-वितरण गर्नु पर्नेछ ।
 २. कुन साइजको गोलियाबाट के कति परिमाणको चिरान काठ उत्पादन भयो सो को अभिलेख तयार गरी राख्नु पर्नेछ । समितिले चिरान उत्पादनका लागि पायक पर्ने स-मिलको प्रयोग गर्न वा डिपोमा नै चिरान गर्ने व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ ।
 ३. चिरानबाट उत्पादित काठलाई त्यसको नाप, साइज र जातअनुसार पाइलिङ गरी राख्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद-४

काठ दाउरा बिक्री-वितरण प्रक्रिया

१. **काठ दाउराको आपूर्ति व्यवस्था :** (१) समितिले अनुसूची -२ बमोजिमको ढाँचामा निवेदन प्राप्त भएपछि वन नियमावली, २०५१ र वन पैदावार (काठ दाउरा) सङ्कलन तथा बिक्री-वितरण निर्देशिका, २०५७ को अधिनमा रही सर्वसाधारण जनताको घरकाज, विकास निर्माण, दैवीप्रकोप, कृषिऔजार आदि प्रयोजनको लागि निर्धारित मूल्यमा देहाएको परिमाणमा नबढाई काठ दाउरा उपलब्ध गराउन सक्नेछ :
 - (क) **पक्की घर निर्माण:** सम्बन्धित गा.वि.स./नगरपालिका वा नगर विकास समितिको स्वीकृत नक्शाको आधारमा साल तथा अन्य जात गरी चिरान काठ बढीमा १०० क्यू.फि. सम्म वा गोलिया काठ १४० क्यू. फि. सम्म ।
 - (ख) **फुसको घर निर्माण:** बल्लावल्ली (साल र अन्यजात गरी) २० थानसम्म र चिरानकाठ साल र अन्यजात गरी २५ क्यू. फि. सम्म वा गोलिया ३५ क्यू. फि. सम्म र बल्लावल्ली प्रयोग नगरी चिरान काठ मात्र प्रयोग गर्ने भएमा चिरान काठ ५० क्यू.फि. सम्म वा गोलिया ७० क्यू. फि. सम्म ।
 - (ग) **घर मर्मत सुधार:** चिरान काठ २० क्यू. फि. सम्म वा गोलिया काठ ३० क्यू.फि. सम्म । यो प्रयोजनको लागि एकपटक दिएपछि ५ वर्षसम्म दिइनेछैन ।
 - (घ) **जनसहभागिताद्वारा सञ्चालन गरिने विकास निर्माण:** स्वीकृत लगत इष्टिमेट प्राप्त भएपछि चिरान काठ २०० क्यू. फि. सम्म वा गोलिया काठ २६० क्यू.फि. सम्म ।
 - (ङ) **दैवी प्रकोप:** साल बल्लावल्ली १२ थान वा साल र अन्य जात गरी चिरान काठ २० क्यू. फि. सम्म वा गोलिया काठ ३० क्यू. फि. सम्म (गोलाइ ४ फिटसम्मको) ।

**वनपैदावार (काठ/दाउरा) सङ्कलनतथा
वितरण निर्देशिका, २०५७ माविपद् जोखिम
व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू**

वनपैदावार (काठ/दाउरा) सङ्कलनतथा वितरण निर्देशिका, २०५७

- (घ) दाउराको हकमा हरेक वर्ष एउटै घरधुरीलाई माथि (२०)(१०)(ग) (४) मा उल्लेख भए बमोजिमको परिमाणमा नबढ्ने गरी दाउरा उपलब्ध गराउन सकिने छ । तर काठको हकमा भने एक पटक उपलब्ध गराइसकेपछि दैवी प्रकोप बाहेक अन्य प्रयोजनको लागि पुनः उपलब्ध गराइने छैन ।
- (ङ) निजी प्रयोगको लागि प्राप्त गरेको वन पैदावार बिक्री-वितरण गर्न पाइने छैन । बिक्री-वितरण गरेको पाइएमा सो घरधुरीलाई समिति वा संस्थानबाट वन पैदावार उपलब्ध गराउन बन्द गर्न सकिनेछ ।
- (११) जनसहभागिताद्वारा गरिने साना लागतका विकास निर्माण कार्यको लागि निम्नानुसार काठ दाउरा उपलब्ध गराइने छ :
- (क) विकास निर्माण कार्यको लागि आवश्यक पर्ने काठ दाउरा सम्बन्धित निकायबाट पूर्ण विवरण सहित स्वीकृत अनुमानित लागत प्राप्त भए पछि सो को जाँच गरी अनुमानित लागत अनुसार चाहिने चिरान काठ (साल र अन्य जात) उपलब्ध गराइनेछ ।
- (ख) यसरी उपलब्ध गराएको काठको जात, परिमाण र मूल्य समेतको जानकारी सम्बन्धित जिल्ला विकास समिति र गाउँ विकास समितिलाई दिनुपर्नेछ । ठेक्का प्रथाद्वारा गरिने कुनै पनि विकास निर्माण कार्यको लागि आवश्यक पर्ने काठ दाउरा भने यो कार्यविधि अन्तर्गत पर्नेछैन ।
- (१२) दैवी प्रकोप उद्धार तथा कृषि औजारको लागि निम्नानुसार काठ दाउरा उपलब्ध गराइनेछ ।
- (क) काठ दाउराको लागि जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको सिफारिस र काठ दाउराको लागत अनुमान जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट उपलब्ध हुनु पर्नेछ ।
- (ख) लागत उपलब्ध गर्दा पक्की घर वा फुस घर के बनाउने हो सो समेत विवरण लिनु पर्नेछ ।
- * (ग) यस कार्यको लागि साल बल्ला बल्ली १२ थान वा सल्ला र अन्य जात गरी चिरान काठ २० क्यू फीट परिमाण वा गोलिया काठ ३० क्यू. फीट सम्मको वन पैदावार सहुलियत मूल्यमा उपलब्ध गराइनेछ ।
- (घ) दाहसंस्कारको लागि बढीमा आधा चट्टासम्म वा आवश्यकता अनुसार तौलको आधारमा सहुलियत मूल्यमा दाउरा उपलब्ध गराइनेछ ।
- (ङ) कृषि औजार (हलो, जुवा, हेंगा) र दैवी प्रकोपमा परेकालाई दिइने काठमा राज्यभरी नै प्रचलित राजस्वको १० प्रतिशत मात्र मूल्य लिइनेछ । यसमा काठ दाउराको कटान, मुछान र ढुवानीको लागत खर्च थप हुनेछ । कटान, मुछान र ढुवानीको लागत खर्च सम्बन्धित सङ्कलनकर्ताले पाउनेछ ।
- (च) समिति वा संस्थानबाट कृषि औजार (हलो, जुवा, हेंगा) को लागि एक परिवारलाई एक आर्थिक वर्षमा एक सेट तयार हलो, जुवा, हेंगा वा सो को लागि ७ क्यू. फीटसम्मको गोलिया काठ उपलब्ध गराइनेछ ।

* पहिलो संशोधन

परिच्छेद-१२

अग्नी नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था

२६. अग्नी नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था: (१) कटान क्षेत्र, अन्य वन क्षेत्र र घाटगद्दीमा समेत आगलागी हुन नदिनको लागि सम्बन्धित निकायले समयमा नै सचेत भई अग्नि नियन्त्रणको उचित प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।
- (२) जङ्गलमा आगो लाग्न नदिनको लागि विशेष गरेर सुख्खा र गर्मी याममा बाहिर हावा लाग्ने ठाँउमा कामदारलाई जथाभावी आगो वालेर खाना पकाउन दिनु हुँदैन । अधिपछि समयमा पनि खाना पकाइ सकेपछि वालेको आगो राम्ररी निभाउनु पर्नेछ ।
- (३) वन क्षेत्रमा कामदारले चूरोट खाएर ठूटो ननिभाईकन जथाभावी फाल्नु हुँदैन ।
- (४) मट्टीतेल, डिजेल, मोबिल, पेट्रोल आदि प्रयोग गर्दा जथाभावी पोखिने गरी प्रयोग गर्नु हुँदैन ।
- (५) कटान क्षेत्रमा भएको अग्नी रेखाहरुमा काठ हुवानी गर्ने बाटोहरुमा भएको पात पतिङ्गर गर्मी याम अगाडि नै सफा गर्नु पर्नेछ ।
- (६) घाटगद्दीमा रहेको काठ दाउरा आगलागीबाट जोगाउन वरिपरिको पतिङ्गरलाई निरन्तर रुपमा सफा राख्नु पर्नेछ र सम्बन्धित निकायले आगलागी नियन्त्रणको लागि पालो पहराको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- (७) वन क्षेत्रमा वा घाटगद्दीमा केही गरी आगो लाग्न गएमा कर्मचारी र कामदारहरु सबै मिलि तुरुन्त आगो निभाउनु पर्दछ । ठूलो आगो लागेमा जनताको समेत सहयोग लिई आगो निभाउनु पर्दछ ।
- (८) वन क्षेत्रमा भएको आगलागीको जानकारी तुरुन्त सम्बन्धित जिल्ला वन कार्यालयलाई दिनु पर्नेछ । जिल्ला वन अधिकृतले पनि आगो लागेको वन क्षेत्र निरीक्षण गरी आगलागीको क्षेत्रफल र हानी नोक्सानीको परिमाण यकिन गरी सो को विवरण सम्बन्धित जिल्ला प्रहरी कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, क्षेत्रीय वन निर्देशनालय र वन विभागलाई समेत उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

परिच्छेद-१३

पुनर्स्थापन कार्य र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था

२७. पुनर्स्थापन व्यवस्था: (१) कटान गर्ने निकायले प्लटमा कटान मुद्दान कार्य सम्पन्न भए पछि, प्लटमा भएको हाँगाविँगा, बोक्रा र अन्य फोहोरहरु समेत हटाई सफा राख्नु पर्नेछ ।

राष्ट्रीय कृषि नीति, २०६१ माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

राष्ट्रीय कृषि नीति, २०६१

उद्देश्यहरू

३. प्राकृतिक श्रोत, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन एवम् सदुपयोग गर्ने ।

नीतिहरू

क) कृषि उत्पादन एवम् उत्पादकत्व अभिवृद्धि

२. वैज्ञानिक भू-उपयोग प्रणालीको उपयोग गरी उर्वरा कृषि भूमिलाई गैरकृषि प्रयोगमा ल्याउन निरुत्साहित गरिने छ । पहाडमा भिरालो जमिन व्यवस्थापनको उपयुक्त प्रविधि र तराई तथा समथर उपत्यकामा कृषि भूमि विकासको उपयुक्त प्रविधि प्रयोग गरी जमिनको वैज्ञानिक प्रयोगलाई बढावा दिइनेछ ।
१३. अतिवृष्टि, अनावृष्टि, रोग, किरा एवम् अन्य दैवीप्रकोपहरूको आकलन र कृषि राहत परिचालनका लागि सर्भे सर्भिलेन्स प्रणाली स्थापित गरी क्रियाशील राखिनेछ ।

लक्षित वर्गहरूका लागि विशेष सुविधा :

- आधा हेक्टरभन्दा कम जमिन भई सिँचाई सुविधा न्यून रहेका, दलित, उत्पीडित तथा अन्य सीमान्त कृषक एवम् कृषि श्रमिकहरूलाई लक्षित समूहमा वर्गीकरण गरी विशेष सुविधा दिने दृष्टिकोणबाट निम्न नीतिहरू अबलम्बन गरिनेछन् ।
२२. सीमान्त जमिन, चरन/खर्क, हैसियत बिगिएका वन तथा प्रयोगमा नआएका सार्वजनिक जमिनलाई लक्षित समुदायमा कबुलियतमा हस्तान्तरण गरी सम्भाव्यताअनुसार घाँस, डालेघाँस, कृषि वन, जडिबुटी तथा रेसम एवम् अन्य स्थायी रुखबिरुवा हुने खालका नगदेवाली एवम् फलफूल बगैँचा विकासमा उपयोग गराई वन तथा अन्य जमिनको हैसियत सुधारका साथै गरीबी निवारणमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।
२६. मौसम तथा अन्य प्रकोपको उतारचढावको अवस्थामा आधा हेक्टरभन्दा कम जमिन भएका र वर्षभरि सिँचाई सुविधा नभएका कृषकहरूको लागि र भूमिहीन तथा अन्य वैकल्पिक आयश्रोत नभएका सीमान्त कृषकहरूको लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कवचको (Safety Nets) विकास गर्दै लगिने छ ।

ख. व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीको विकास

३७. गुणस्तरीय कृषि उत्पादन र स्थानीय तथा बाह्य बजारमा विश्वसनीयताको विकास गर्न कृषि र पशु क्वारेन्टाइन सेबालाई व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ ।
३८. खाद्यवस्तुको गुणस्तर निर्धारण, गुणनियन्त्रण, गुणस्तर प्रमाणीकरण र नियमन गर्ने कार्यमा स्थानीय निकाय समेतको सहभागिता परिचालन गरिनेछ ।

ग. प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरणको संरक्षण, सम्वर्द्धन एवम् सदुपयोग

५०. कृषिरसायनहरूको प्रयोगबाट माटो तथा जलाशयको अवस्थामा पर्ने नकारात्मक प्रभाव र अन्य वातावरणीय समस्यालाई न्यून गरिनेछ । साथै पशुपन्छीमा प्रयोग हुने औषधि तथा हर्मोनहरूको प्रयोगमा कमी ल्याइनेछ ।
५३. हैसियत बिग्रेका वन तथा प्राकृतिक जलाशयको हैसियत सुधार गर्नेगरी जैविक विविधता संरक्षण, सम्वर्द्धन र सदुपयोग तथा कृषि वन प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
५४. स्थानीय सहभागिताका आधारमा जलाधार व्यवस्थापन र नदी कटान नियन्त्रण गरी संरक्षणप्रधान कृषि प्रणाली विकास गर्दै लगिनेछ ।

कृषि जैविक विविधता नीति, २०६३ माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

कृषि जैविक विविधता नीति, २०६३

५. नीति :

- ख. कृषकको परम्परागत ज्ञान, सीप, खोज, प्रविधि, उपयोग र अभ्यासहरूको हकहितको संरक्षण एवम्संवर्द्धनका लागि देहायबमोजिमका नीति अबलम्बन गरिनेछ :
६. खाद्य र कृषि आनुवंशिक श्रोत एवम् स्थानीय ज्ञानको प्रयोग गरी नयाँ प्रविधि विकास एवम्व्यवसाय गर्नु परेमा पहुँचको लागि पूर्व अनुमति दिने संस्थासँग अलगगै सम्झौता गर्नुपर्ने। यसरी सम्झौता गर्दा वातावरण एवम् जैविक विविधतामा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी गर्नुपर्ने।
- घ. दीर्घकालिन रूपमा कृषि जैविक विविधताको संरक्षण एवम् संवर्द्धन गरी पर्यावरणीय सन्तुलनअभिवृद्धि गर्न देहाय बमोजिमका नीति अबलम्बन गरिनेछ :
१. विकास कार्यक्रमहरूसञ्चालनकालागि वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन गर्दा कृषिजैविक विविधतालाई विशेष महत्व दिने।
२. सङ्क्रमक, अनुवंश परिवर्तित जीवित रूपमा रूपान्तरित खाद्य र कृषिजन्य वनस्पति एवम्जीवको अध्ययन-अनुसन्धान गर्न पैठारी तथा अन्वेषणको अनुमति लिनुपर्ने।
३. जैविक विविधता, वातावरण र मानव स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्नसक्ने जोखिम (Risk) भएका GMO तथा त्यसका उत्पादनलाई आवश्यकताअनुसार नियन्त्रण वा निषेध गर्ने।

अनुसूची - १

कृषि जैविक विविधताको कार्य क्षेत्र (प्रकरण २ को खण्ड (च) सँग सम्बन्धित)

- (ख) कृषि उत्पादन प्रणालीसँग आबद्ध भएका निम्न पर्यावरणीय सेवाहरू प्रदान गर्ने विभिन्नकिसिमका जीवहरू (Organisms):
- पोषक तत्व चक्र (Nutrient Cycle)
 - जैविक वस्तुहरूको कुहाइ (Decomposition)
 - माटोको उर्वरा शक्ति (Soil health)
 - कीरा र रोगको प्राकृतिक नियमन
 - पराग सेचन (Pollination)
 - स्थानीय वन्य जीव/जन्तु र सोको बासस्थान संरक्षण र सम्बर्द्धन (Habitat conservation management)
 - जलचक्र संरक्षण (Water cycle conservation)
 - प्राङ्गार स्थिरिकरण (Carbon sequestration)
 - भू-क्षय नियन्त्रण (Soil erosion control)
 - मौसम तथा जलवायुको प्राकृतिक नियमन
 - अन्य

पन्धीपालन नीति, २०६८ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

पन्ध्रीपालन नीति, २०६८ (नेपाल सरकारबाट मिति २०६८/०९/०१ मा स्वीकृत)

८. नीतिहरू

- ८.७ पन्ध्रीजन्य महामारी रोगहरूको आशङ्काबाट पन्ध्रीजन्य उत्पादनहरूको उपभोगमा पर्नजाने असर र यसबाट उत्पादनमा पर्ने प्रभावलाई न्यूनीकरण गरिने छ ।
- ८.८ पन्ध्रीजन्य पदार्थको उत्पादन गर्दा मानव स्वास्थ्य र वातावरणमा नकारात्मक असर पुग्न दिइने छैन । त्यस्तो व्यवसायिक उद्योग स्थापना पूर्व सामाजिक र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरिनेछ ।

९. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू:

- ९.१.६ दैवीप्रकोप तथा प्रतिकूल अवस्थाबाट उद्योगको संरक्षण गर्न विमा कार्यक्रम लागू गर्न प्रोत्साहन गरिने छ ।
- ९.१.७ जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले संवेदनशील पन्ध्रीरोगको महामारी फैलिएको अवस्थामा पन्ध्रीलाई मार्नु वा हटाउनुबाहेक अन्य उपचारको व्यवस्था नभएको अवस्थामा त्यस्ता पन्ध्रीहरू नष्ट गरी तोकिएको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइने छ ।
- ९.१.१२ पन्ध्री उद्योग व्यवसायबाट वातावरण संरक्षण गर्नुको साथै Bio-security प्रदान गर्न तोकिएको मापदण्डको आधारमा निश्चित क्षेत्रलाई रोगमुक्त क्षेत्र घोषणा गरिनेछ ।
- ९.१.१४ सीमा पारीबाट आयात हुने पन्ध्रीजन्य पदार्थको साथै रोग ब्याधि भित्रिन नपाउनको लागि पशु क्वारेन्टाइनलाई सुदृढ बनाइनेछ ।
- ९.२.२ पन्ध्री क्षेत्रसग सम्बन्धित रोग प्रकोपको अन्वेषण, अनुसन्धान, सर्भिलेन्स, नियन्त्रण र निराकरण गर्न निजी तथा सरकारी निकायहरूको समन्वयमा कार्यविधि निर्धारण गरी सेबाटेवा पुऱ्याउन प्रयोगशालाहरूको सुदृढीकरण गरिने छ ।
- ९.४.३ निश्चित मापदण्ड तयार गरी स्थानीय निकाय लगायत निजी क्षेत्रलाई बधशाला तथा मासु प्रशोधन उद्योग स्थापना गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।

१४. जोखिम:

यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट वातावरण संरक्षण तथा जनस्वास्थ्यमा अनुकूल प्रभाव पर्ने हुँदा कुनै जोखिम बढ्न जाने छैन ।

खर्कनीति, २०६८ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

खर्क नीति, २०६८
(Rangeland Policy, 2012)
(नेपाल सरकारबाट स्वीकृत मिति: २०६८/१२/२८)

१०. नीति

१०.१ खर्कहरूको स्तरोन्नति गरी उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने :

१०.१.१२ भिरालो सतहमा रहेका खर्कहरूमा हुने गरेको भू-क्षय नियन्त्रण गर्न उपयुक्त प्रविधि अबलम्बन गर्ने ।

१०.१.१३ भू-उपयोग नक्साको आधारमा विद्यमान खर्कहरूको क्षेत्रफल तथा उत्पादकत्व एकित गर्नुका साथै खर्क विकास तथा व्यवस्थापन योजना बनाइ कार्यान्वयन गर्ने ।

१०.१.१४ प्राकृतिक प्रकोप (डहेलो, सुखा, बाढी, पहिरो, हिमपात आदि) बाट खर्क तथा त्यसमा आश्रितव्यवसायमा हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्ने तथा क्षति भएमा राहतको व्यवस्था मिलाउने ।

११. रणनीति तथा कार्यनीति :

११.१ ठूलो हिमपात, हिम पहिरो, आगलागीजस्ता प्राकृतिक विपत्तिको कारण खर्क, खर्कजन्य श्रोत एवम्सो मा आश्रित समुदायहरूमा आईपर्ने जोखिम न्यूनीकरणका लागि आवश्यक कार्यक्रम गर्ने । नोक्सानीको परिमाणको आधारमा जिल्ला दैवीप्रकोप समितिबाट क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने व्यवस्थामिलाउने । जोखिममा रहेका पशुधनको सुरक्षार्थ राहत पुऱ्याउन स्थानीय समुदाय तथा सङ्घसंस्थाहरूको अग्रसरतामा 'Fodder Bank' स्थापना गरी परिचालनको व्यवस्था गर्ने ।

११.३१ खर्कहरूमा विद्यमान पानी मुहान संरक्षण तथा सुधार गर्ने र खर्कहरूमा रहेका सीमसारहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने ।

११.३२ हाल सञ्चालनमा रहेका खर्कक्षेत्र र भविष्यमा सम्भाव्य खर्कक्षेत्र समेतको किसिम, बनोट र बन्नेश्रोतको लेखाजोखाको आधारमा खर्कक्षेत्र निर्धारण गरी चरिचरनका लागि अनुमति दिने ।

११.३३ खर्क क्षेत्रलाई भू-उपयोगिता/भू-स्वामित्वका आधारमा वर्गीकरण गरी वर्गीकृत संरचनामा व्यवस्थापन प्रणाली अपनाइने ।

राष्ट्रीय बीउ विजन नीति, २०५६ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

राष्ट्रिय बीउ विजन नीति, २०५६

(नेपाल सरकारबाट स्वीकृत मिति २०५६।१२।२९)

३. नीति

३.५ आपूर्ति व्यवस्था:

- ३.५.४ रोग रहित बीउ बेर्नाको उत्पादन वृद्धि गर्न सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रमा टिस्यु कल्चर जस्ता आधुनिक (Bio Technology) प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिइनेछ ।
- ३.५.५ खाद्य सुरक्षासँग आबद्ध बालीको बीउ विजनको अतिरिक्त घाँस, पुष्प बाली तथा अन्य बीउ उत्पादन र वितरणमा पनि जोड दिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

३.७. जैविक/आधुनिक प्रविधि

- ३.७.३ सर्वसाधारण जनताको भलाईलाई ध्यानमा राखी नेपालको वस्तुस्थितिमा उपयुक्त हुने जैविक सुरक्षा (Bio-safety) नियमावलीहरू तयार गरी लागू गरिनेछ ।

पशु स्वास्थ्य तथा पशुसेवा ऐन, २०५५ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

पशु स्वास्थ्य तथा पशुसेवा ऐन, २०५५

परिच्छेद-२

पशु क्वारेन्टाइनसम्बन्धी व्यवस्था

६. क्वारेन्टाइनमा राख्नुपर्ने :

- (१) पैठारीकर्ताले पैठारी गरेका पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीलाई परीक्षणको लागि तोकिएको अवधिसम्म क्वारेन्टाइनमा राख्नु पर्नेछ ।
- (२) क्वारेन्टाइनमा राखिएको पशु परीक्षण अवधिभित्रै मरेमा क्वारेन्टाइन अधिकृतले त्यस्तो मरेको पशु परीक्षण गरी नष्ट गर्न पैठारीकर्तालाई आदेश दिनेछ ।
- (५) क्वारेन्टाइनमा राखिएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री परीक्षण गर्ने कार्यविधि तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

१०. पैठारी गर्न प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने :

नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको रोगहरू भएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री पैठारी गर्न प्रतिबन्ध लगाउन सक्नेछ ।

११. प्रवेश गर्न रोक लगाउन सक्ने :

देहायका अवस्थामा क्वारेन्टाइन अधिकृतले पैठारी गरिएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीको प्रवेशमा रोक लगाउन सक्नेछ :

- (क) पैठारी गरिएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री जुन ठाउँबाट ल्याएको हो सो ठाउँमा संक्रामक रोगको प्रकोप भएको सूचना प्राप्त भएमा,
- (ख) पैठारीकर्ताले पैठारी गर्ने पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीमा तोकिएबमोजिम संक्रामक रोग नभएको प्रमाणपत्र र स्वस्थता सम्बन्धी प्रमाणपत्र उपलब्ध नगराएमा,
- (ग) खण्ड (ख) बमोजिमको प्रमाणपत्र उपलब्ध गराएको भए तापनि केही पशुहरू संक्रामक रोग लागि मरेको पाइएमा,
- (घ) पैठारी गरिएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री ल्याउनको निमित्त प्रयोग गरिएको सवारी साधनमा संक्रामक रोगको लसपस भएको पाइएमा ।

१२. आदेश दिन सक्ने

- (१) क्वारेन्टाइन अधिकृतले दफा ११ बमोजिम प्रवेश गर्न रोक लगाइएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री जुन मुलुकबाट ल्याइएको हो सो मुलुकमा फिर्ता लैजान आदेश दिन सक्नेछ ।
- (२) पैठारी गरिएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री त्यसै राखी छोड्दा वा सम्बन्धित मुलुकमा फिर्ता पठाउँदा संक्रामक रोग फैलन सक्ने सम्भावना देखिएमा क्वारेन्टाइन अधिकृतले पैठारीकर्तालाई त्यस्तो पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीलाई हटाउने वा नष्ट गर्ने आदेश दिन सक्नेछ ।

१४. हटाउने वा नष्ट गर्ने :

- (१) दफा ६, १२ वा १३ बमोजिम हटाउने वा नष्ट गर्ने आदेश पाएपछि सम्बन्धित पैठारीकर्ताले त्यस्तो पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री हटाउन वा नष्ट गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम सम्बन्धित पैठारीकर्ताले पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री नहटाइएमा वा नष्ट नगरेमा क्वारेन्टाइन अधिकृत आफैले त्यस्तो पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री हटाउन वा नष्ट गर्न सक्नेछ ।

१५. पशुहरूको ओसार पसारसम्बन्धी व्यवस्था :

नेपाल अधिराज्यको कुनै एक ठाउँको पशुहरूमा संक्रामक रोग लागेको कुरा पत्ता लागेमा कार्यालय प्रमुख वा क्वारेन्टाइन अधिकृतले त्यस्ता पशुहरू नेपाल अधिराज्यको कुनै अर्को ठाउँमा ओसारपसार गर्न प्रतिबन्ध लगाउन सक्नेछ ।

परिच्छेद - ६
विविध

२८. जाँचबुझ गर्नसक्ने

- (१) कार्यालय प्रमुखलाई कुनै पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीमा संक्रामक रोग लागेको छ, भन्ने शङ्का लागेमा त्यस्तो पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री रहेको जुनसुकै स्थानमा प्रवेश गरी जाँचबुझ गर्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीको जाँचबुझ गर्दा दफा १० बमोजिम नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेका रोगहरू लागेको पाइएमा कार्यालय प्रमुखले त्यस्तो पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीलाई हटाउन वा नष्ट गर्न आदेश दिनेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम सम्बन्धित धनीले पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री नहटाएमा वा नष्ट नगरेमा कार्यालय प्रमुख आफैँले त्यस्तो पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री हटाउन वा नष्ट गर्न सक्नेछ ।

३०. बाधा नहुने :

यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै प्रशोधित पशुजन्य पदार्थमा संक्रामक रोग लागेको आशङ्का भएमा त्यस्तो प्रशोधित पशुजन्य पदार्थलाई क्वारेन्टाइनमा राखी परीक्षण गर्न बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

पशु स्वास्थ्य तथा पशुसेवा नियमावली, २०५६मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

पशु स्वास्थ्य तथा पशुसेवा नियमावली, २०५६

परिच्छेद-२

पशु क्वारेन्टाइनसम्बन्धी व्यवस्था

५. क्वारेन्टाइन स्थल निर्माण गर्दा पालन गर्नुपर्ने शर्तहरू:

- (१) क्वारेन्टाइन स्थल निर्माण गर्दा पालन गर्नुपर्ने शर्त तथा पूरा गर्नुपर्ने मापदण्ड देहायबमोजिम हुनेछ :
- पशु पालन क्षेत्र, पशु फार्म, पशु बधशाला, पशु हाट बजार र पशुको प्रत्यक्ष ओहोरदोहोर हुने ठाउँबाट कम्तीमा ५०० -पाँच सय) मिटरको दुरीमा हुनुपर्ने,
 - क्वारेन्टाइनमा राखिएका पशुहरूको बाहिरी पशुहरूसँग सम्पर्क हुन नपाउने गरी बार बन्देजको व्यवस्था हुनुपर्ने,
 - भिन्ना भिन्नै जातीका पशुहरू तथा भिन्ना भिन्नै खेपमा प्रवेश गर्ने पशुहरू राख्नको लागि अलगअलग ठाँउको व्यवस्था हुनुपर्ने,
 - सजिलैसँग सफा गर्न, निःसङ्क्रमण गर्न र सुख्खा राख्न सकिने किसिमको भूँई निर्माण गरिएको हुनुपर्ने,
 - निःसङ्क्रमण गर्नको लागि पर्याप्त स्थान र सोको लागि प्रयोग हुने रसायन तथा सामग्रीहरू राख्नको लागि उपयुक्त ठाउँ हुनुपर्ने ।

६. क्वारेन्टाइन अधिकृतको काम:

- (१) क्वारेन्टाइन अधिकृतले गर्नुपर्ने काम देहायबमोजिम हुनेछ :
- पैठारी गरिएको पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीलाई क्वारेन्टाइनमा राखी निरीक्षण गर्ने र पशुहरूको लागि दाना, पानी तथा औषधि उपचार भए वा नभएको जाँच गर्ने,
 - प्रयोगशाला परीक्षणको लागि पठाइएको नमुनाको नतीजा प्राप्त नभएसम्म त्यस्ता पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री क्वारेन्टाइनमा राख्नुपर्ने भएमा उपयुक्त किसिमले राखे वा नराखेको निरीक्षण गर्ने,
 - प्रत्येक खेपका पशुहरू लगेपछि क्वारेन्टाइन स्थलको सरसफाइ र निःसङ्क्रमण गराउने,
 - पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री परिवहन गर्न प्रयोग गरिएको सवारी साधनहरू राम्रोसँग सरसफाइ तथा निःसङ्क्रमण भए वा नभएको निरीक्षण गर्ने र सरसफाइ तथा निःसङ्क्रमण नभएको पाइएमा सो कार्य गर्न लगाउने,
 - विदेशी मुलुकबाट आएका परिवहनका साधनहरूद्वारा निष्कासित फोहरमैला रोग नफैलने गरी उचित तरीकाले व्यवस्था भएको छ वा छैन निरीक्षण गर्ने र आवश्यकताअनुसार तह लगाउने व्यवस्था मिलाउने,
 - पैठारी गरिएको पशुमा कुनै संक्रामक रोग भएको पाइएमा वा शङ्का लागेमा सो विषयमा स्थानीय पशुसेवा कार्यालय, विभाग, कृषि मन्त्रालय र अन्य सम्बन्धित निकायलाई छिटो साधनद्वारा सूचना पठाउने,
 - पैठारी गरिएको पशुमा संक्रामक रोग भएको र पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीमा कुनै हानिकारक तत्व भएको शङ्का लागेमा त्यसको नमुना सङ्कलन गरी परीक्षणको लागि विभागले तोकेको प्रयोगशालामा पठाउने र परीक्षणको नतीजा प्राप्त नभएसम्म त्यस्तो पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री क्वारेन्टाइनमा राख्ने,

परिच्छेद-४ विविध

१८. नष्ट गर्न कार्यविधि :

- (१) ऐनको दफा १४ र २९ बमोजिम कुनै पशु, पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री नष्ट गर्नुपर्दा अवस्था हेरी जलाउनु वा खाडल खनी कम्तीमा तीन फीट पुरिने गरी गाड्नु वा विभागले निर्धारण गरेको प्रक्रियाअनुसार नष्ट गर्नुपर्नेछ ।
- (२) हुवानी गर्दाकै अवस्थामा कुनै पशुको मृत्यु भएमा रोग नफैलने गरी त्यस्तो सिनो बाहिर ल्याई उपनियम (१) बमोजिम नष्ट गर्नुपर्नेछ । त्यस्तो पशु हुवानी गरिएको सवारी साधनसमेत निःसङ्क्रमणगर्नुपर्नेछ ।

१९. भेटनरी निरीक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार:

भेटनरी निरीक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :

- (क) पशुजन्य पदार्थ, पशु उत्पादन सामग्री, पशु औषधि वा जैविक पदार्थको गुणस्तर जाँच गर्ने वा जाँच गर्नको लागि सोको नमुना सङ्कलन गरी विभागले तोकेको प्रयोगशालामा पठाउने,
- (ख) म्याद नाघेका पशु औषधि, जैविक पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्री भेटिएमा नियम १८ को कार्यविधि पूरा गरी नष्ट गर्ने र सोको जानकारी विभागमा लेखी पठाउने ।
- (ङ) खण्ड (घ) बमोजिम जाँच गर्दा कुनै पशुमा रोग लागेको पाइएमा वा सोको शङ्का लागेमा त्यस्तो पशुलाई नष्ट गर्न वा छुट्टै राख्न आदेश दिने वा विक्री वितरण गर्न रोक्का गर्ने र सो कुराको जानकारी यथाशीघ्र विभागलाई दिने,

२०. रोगको सूचना दिनु पर्ने :

- (१) कुनै पशुलाई संक्रामक रोग लागेको वा त्यस्तो रोग लागेको शङ्का लागेको कुरा पशु धनी वा स्थानीय निकाय वा पशु उपचारमा संलग्न पशु स्वास्थ्यकर्मी वा पशु चिकित्सक जोसुकैको जानकारीमा आएमा नजिकको पशुसेवा केन्द्र वा उपकेन्द्र वा पशुसेवा कार्यालयमा सूचना दिनु पर्नेछ । पशुसेवा केन्द्र वा उपकेन्द्रले त्यसरी सूचना प्राप्त भएपछि सोको जानकारी यथाशीघ्र पशुसेवा कार्यालयलाई दिनु पर्नेछ ।
- (२) उपनियम (१) बमोजिम जानकारी प्राप्त हुन आएपछि सम्बन्धित प्राविधिकले जाचबुझ गर्दा अनुसूची-१० मा उल्लिखित रोग लागेको शङ्का गर्नु पर्ने आधार भएमा पशुसेवा कार्यालयको प्रमुखले विभागले तोकेको भेटनरी अधिकृतका साथै क्षेत्रीय पशुसेवा निर्देशनालय र क्षेत्रीय पशुरोग अन्वेषण प्रयोगशालालाई समेत सो कुराको सूचना यथाशीघ्र दिनु पर्नेछ ।
- (३) उपनियम (२) बमोजिमको सूचना प्राप्त भएपछि त्यस्तो भेटनरी अधिकृतले सो सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गरी २४ (चौबीस) घण्टाभित्र विभागलाई जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
- (४) हुवानीको क्रममा कुनै पशुको मृत्यु भएमा त्यस्तो पशुको धनी वा हुवानीकर्ताले नजिकको पशुसेवा केन्द्र, उपकेन्द्र, पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, चेकपोष्ट वा जिल्ला पशुसेवा कार्यालयमा सोको जानकारी दिनु पर्नेछ ।
- (५) उपनियम (४) बमोजिम सूचना प्राप्त भएपछि त्यस्तो निकायको प्राविधिक वा प्रमुखले पशु मर्नाको कारण यकिन गर्न आवश्यक पर्ने नमुना सङ्कलन गरी परीक्षणको लागि विभागले तोकेको प्रयोगशालामा पठाउनु पर्नेछ र मृत पशुलाई नियम १८ बमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी नष्ट गर्न लगाउनु पर्नेछ ।

राष्ट्रीय भू-उपयोग नीति, २०६८ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

राष्ट्रीय भू-उपयोग नीति, २०६९

५. भू-उपयोग नीतिको आवश्यकता

भू-उपयोग नीतिको आवश्यकतालाई यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- १) देशमा उपलब्ध भूमिको महत्तम उपयोगको लागि भूमिको वर्गीकरण गर्ने र भू-उपयोग योजना तर्जुमाका माध्यमद्वारा देशको समग्र आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय विकासमा योगदान पुर्याउन,
- २) देशमा खाद्यसुरक्षाको रक्षाको लागि भू-क्षमताका आधारमा उपयुक्त कृषि योग्य भूमि पहिचान गरी यसको संरक्षणको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्न,
- ४) उपयुक्तता र भू-बनौटका आधारमा आवासीय क्षेत्रको व्यवस्थाको लागि जोखिम रहित क्षेत्रहरूको पहिचान गरी ती क्षेत्रहरूमा पूर्वाधारयुक्त, सुविधा सम्पन्न र वातावरणीय दृष्टिकोणले उपयुक्त सहरीकरणको विकास गर्न,
- ५) वन क्षेत्र, जलाधार क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र, जैविक मार्गलगायतका महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूको पहिचान गरी ती क्षेत्रहरूको संरक्षणबाट वातावरणीय सन्तुलन, पानीको स्रोतको संरक्षण, जैविक विविधताको संरक्षण र सम्बर्धन तथा जीवजन्तुहरूको सुरक्षित वासस्थानको विकासमा सहयोग पुर्याउन,
- ६) प्राकृतिक रूपमा बाढी, पहिरो, भू-क्षय आदिको जोखिम भएका क्षेत्रहरू पहिचान गरी ती क्षेत्रहरूमा उत्पन्न हुने प्रकोप न्यूनीकरण गर्न,

६. भू उपयोग नीतिको दूरदृष्टि, परिदृष्य, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू

भू उपयोग नीतिका दूरदृष्टि, परिदृष्य, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू देहायबमोजिम रहेका छन् ।

६.१ दूरदृष्टि (Vision)

उपलब्ध भूमि तथा भूमिस्रोतको महत्तम (Optimum) उपयोग गरी देशको दीगो सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय विकास हासिल गर्ने ।

६.२ परिदृष्य (Mission)

राष्ट्रको दीगो सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय विकासका लागि भूमिको महत्तम उपयोग गरी उच्चतम प्रतिफल प्राप्त गर्न भूमिको वर्गीकरण गरी सोअनुरूप उपयोग, नियमन र व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।

६.४ उद्देश्य (Objective)

यस नीतिका प्रमुख उद्देश्य देहायबमोजिम रहेका छन्:

- ६.४.१ वर्गीकरणको आधारमा भूमिको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोगलाई प्रोत्साहित गर्ने,
- ६.४.२ विकास र वातावरण बीच सन्तुलन कायम राख्ने,
- ६.४.३ भू-उपयोग नीतिलाई सम्बोधन गर्नेगरी भू उपयोग योजना तयार गर्ने,

७. नीति (Policy)

७.३ भूमिको खण्डीकरणलाई व्यवस्थित गर्न तथा योजनाबद्ध सहरीकरणलाई प्रोत्साहित गर्न देहायका नीतिहरूअबलम्बन गरिनेछ:

- ७.३.२ जग्गाको अनियन्त्रित खण्डीकरणलाई निरुत्साहित गरिनेछ ।
- ७.३.४ तोकिएको मापदण्ड विपरीत प्राकृतिक स्वरूपमा परिवर्तन हुनेगरी गरिने भूमिको उपयोगलाई निरुत्साहित गरिनेछ ।

७.४ विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम राख्न देहायअनुसारका नीतिहरूअबलम्बन गरिनेछ:

- ७.४.१ सहरी क्षेत्रमा न्यूनतम हरित तथा खुल्ला क्षेत्र निर्धारण गरिनेछ ।
- ७.४.२ वातावरणका दृष्टिले संवेदनशिल क्षेत्रको पहिचान तथा संरक्षण गरिनेछ ।

- ७.४.३ भूमि, वातावरण र विकासबीच सन्तुलन कायम राख्दै जैविक विविधताको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गरिनेछ ।
- ७.४.४ जलवायु परिवर्तनको असरलाई समेत ध्यानमा राखी दीगो विकासका सिद्धान्तका आधारमा विकास निर्माणका कार्यहरूसञ्चालन गरिनेछन् ।
- ७.४.५ प्राकृतिक प्रकोपको दृष्टिकोणले जोखिमयुक्त क्षेत्रमा बसोवास गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरिनेछ ।

७.६ भू-उपयोग नीतिलाई सम्बोधन गर्ने गरी भू-उपयोग योजना तयार गर्ने सम्बन्धमा देहायका नीतिहरूअबलम्बन गरिनेछः

- ७.६.१ तहगत भू-उपयोग योजना तयार गरी लागू गरिनेछ ।
- ७.६.२ कुनै पनि विकास निर्माणका कार्यहरूसञ्चालन गर्दा भू-उपयोग योजना अनुकूल हुनेगरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ७.६.३ भू-उपयोगका बारेमा सचेतना अभिवृद्धि गर्न शैक्षिक पाठ्यक्रममा भू-उपयोग सम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिनेछ ।

द. रणनीति तथा कार्यनीति

द.१ भूमिको वर्गीकरण गर्नेसम्बन्धी नीति कार्यान्वयनमा ल्याउन देहायअनुसारका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू अबलम्बन गरिनेछः

- द.१.१ देहायका आधारहरूमा भूमिको वर्गीकरण गरिनेछः
- क) भू-बनौट, क्षमता र उपयुक्तताको आधारः
भू-बनौट, क्षमता र उपयुक्तताको आधारमा भूमिको महत्तम लाभ हासिल गर्न भू-उपयोग क्षेत्र निर्धारण(Land Use Zoning) गरिनेछ ।
- ख) मौजुदा भू-उपयोगको आधारः
उपयुक्तताको आधारमा भू-उपयोगको वर्ग तोक्नसक्ने अवस्था नरहेमा हाल भइ रहेको उपयोगको आधारलाई दृष्टिगत गरी भूमिको वर्गीकरण गरिनेछ ।
- द.१.२ उच्च पहाडी भेगको भूमिलाई मूल्यवान जडिवुटी तथा फलफूल खेती र पशुपालनको लागि चरन क्षेत्रको विकास गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- द.१.३ सिँचाई सुविधा भएका तथा विकास गर्न सकिने तराई तथा पहाडी क्षेत्रको भूमिमा भू-संरक्षणको प्रविधि समेतलाई ध्यानमा राखी उपयुक्त कृषिबाली लगाउन प्रोत्साहित गरिनेछ ।

द.२ वर्गीकरणको आधारमा भूमिको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोग गर्न प्रोत्साहित गर्नेसम्बन्धी नीतिहरू कार्यान्वयनमा ल्याउन देहायका रणनीतिहरू तथा कार्यनीतिहरूअबलम्बन गरिनेछः

- द.२.१ मनासिव कारणले भूमिको उपयोगमा परिवर्तन गर्नुपर्ने भएमा नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था गरी सो को स्वीकृतिबाट मात्र गर्न सकिने व्यवस्था गरिनेछ । आवश्यक प्रक्रिया नपुऱ्याई जमिनको उपयोगमा परिवर्तन गरेको पाइएमा साविककै उपयोगमा ल्याइनुका साथै कानूनबमोजिम दण्ड सजाय गरिनेछ ।
- द.२.२ वन-क्षेत्रको सीमांकन गरी हरित पूर्जा तयार गरिनेछ ।
- द.२.३ वन-क्षेत्रको लागि निर्धारण गरिएको जग्गालाई अन्य प्रयोजनमा ल्याउन नपाइने व्यवस्था मिलाइनेछ । विकास निर्माणको कार्यको लागि वन-क्षेत्रको जग्गाको प्रयोग गर्नुपर्ने भएमा कम्तीमा सोही क्षेत्रफल बराबर अन्यत्र वनक्षेत्रको विकास गर्न आयोजनाको बजेट मै व्यवस्था गर्ने र सोबमोजिम वन-क्षेत्र विकास गर्ने व्यवस्थालाई लागू गरिनेछ । यस्तो अवस्थामा वन-क्षेत्रको एक रुख काट्नु पर्दा अन्यत्र कम्तीमा २५ रुख रोप्नु पर्ने व्यवस्थालाई अझ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
- द.२.१० हैसियत विग्रको वन-क्षेत्रमा वृक्षारोपण गरी प्रचलित वन ऐनअनुरूप व्यवस्थापन गरिनेछ ।

- ८.२.११ उचित प्रयोगमा नरहेका सरकारी, सार्वजनिक जग्गा तथा नदी उकासमा वृक्षारोपण गरी वन-क्षेत्रको विकास गरिनेछ ।
- ८.२.१३ पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रका उत्पादकत्व न्यून रहेका तथा वन-क्षेत्रको बीचमा रहेका बस्तीका जग्गाका जग्गाधनीहरूलाई वातावरणीय सन्तुलनमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी हैसियत विग्रेका तर कृषि प्रयो जनमा उपयुक्त हुनसक्ने वन वा अन्य क्षेत्रमा साविकमा निजले चर्चेको जग्गाको समग्र लाभमा कम नहुने गरी जग्गा उपलब्ध गराई स्थानान्तरण गराउन र निजको साविकको जग्गामा वन क्षेत्रको विकास गर्न सकिनेछ ।

८.३ भूमिको खण्डीकरणलाई व्यवस्थित गर्ने तथा योजनाबद्ध सहरीकरणलाई प्रोत्साहित गर्न लिइएका नीतिहरू कार्यान्वयन गर्न देहायका रणनीति तथा कार्यनीतिहरूअबलम्बन गरिनेछ:

- ८.३.५ भूमिको प्राकृतिक स्वरूपमा परिवर्तन गर्ने सम्बन्धमा मापदण्ड निर्माण गरिनेछ । यसरी तोकिएको मापदण्ड विपरीत भूमिको स्वरूपमा परिवर्तन हुनेगरी उपयोग गरिएको पाइएमा साविकस्वरूपमा कायम गर्न लगाइनेछ ।

८.४ विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम राख्न लिइएका नीतिहरू कार्यान्वयनमा ल्याउन देहायका रणनीति तथा कार्यनीतिहरूअबलम्बन गरिनेछ :

- ८.४.१ पहाडी क्षेत्रमा हुने भू-स्खलनको कारण तराई तथा बेशी क्षेत्रमा आउने बाढी पहिरोबाट हुने नोक्सानीलाई नियन्त्रण गर्न ती क्षेत्रहरूको पहिचान गरी संरक्षणको प्रभावकारी व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ८.४.२ भौगोलिक एवम् पर्यावरणीय विविधता कायम राख्न बहुदो भू-स्खलन, भू-क्षय तथा उच्च जनसङ्ख्या वृद्धि र बसाइसराईका कारण जमिनमा परिरहेको प्रतिकूल प्रभावलाई नियन्त्रण गर्न जोड दिइनेछ ।
- ८.४.३ भू-क्षयका दृष्टिले ज्यादै संवेदनशील क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्न निजी स्वामित्वको जग्गा भएमा नीजि वन तथा सरकारी वा सार्वजनिक भएमा संरक्षणमुखी सामुदायिक वनको विकासका निमित्त प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ८.४.४ जलाधार क्षेत्र, सीमसार क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्ष, चरन आदि क्षेत्रको संरक्षण गर्न विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।
- ८.४.५ तराईको जलाधारक्षेत्रको रूपमा रहेको चुरे तथा भावर क्षेत्रको संरक्षण गर्न विशेष योजना बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ । यस क्षेत्रको जमिन संवेदनशील भएकोले यसको संरक्षणको लागि प्रतिकूल असर पार्ने गरी छरिएर रहेका मानव बस्तीलाई क्रमशः स्थानान्तरण गर्न एकीकृत बस्ती विकासका लागि कार्यक्रमहरू ल्याइनेछन् ।
- ८.४.६ पहाडी क्षेत्रमा सडक विस्तार गर्दा पर्यावरणको संरक्षणलाई मध्यनजर गरी सुरुडमार्ग वा रज्जुमार्गको निर्माणलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ८.४.७ जैविक मार्ग रहेको वा रहने सम्भावना भएका वन समेतका क्षेत्रलाई संरक्षित वनको रूपमा विकास गरिनेछ तथा वन क्षेत्र, घाँसे मैदान, वन्यजन्तुको वासस्थानको संरक्षण गरिनेछ ।
- ८.४.८ नदीनाला, तालतलैया र सीमसार क्षेत्रको विवरण तयार गरी, जैविक तथापर्यटकीय हिसाबले निश्चित दूरीसम्म प्रवेश निषेध क्षेत्र (No go zone) को रूपमा विकास गरिनेछ ।
- ८.४.९ प्रकोपको सम्भावना बढी भएका क्षेत्रहरूको पहिचान गरी त्यस्ता क्षेत्रमा रहेकाबस्तीलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण हुन प्रोत्साहन गरिनुका साथै त्यस्ता क्षेत्रमा बस्तीविकास तथा पूर्वाधार विकास गर्न निरुत्साहित गरिनेछ ।

संक्रामक रोग ऐन, २०२० माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

संक्रामक रोग ऐन, २०२०

२. विशेष व्यवस्था गर्ने अधिकार : (१) नेपालभर वा त्यसको कुनै भागमा मानिसमा कुनै संक्रामक रोग उब्जेमा वा फैलिएमा वा फैलिने सम्भावना देखिएमा नेपाल सरकारले सो रोग निर्मूल गर्न वा रोकथाम गर्न आवश्यक कारवाही गर्नसक्छ र सर्वसाधारण जनता वा कुनै व्यक्तिहरूको समूह उपर लागू हुनेगरी आवश्यक आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।
- (२) नेपाल सरकारले मानिसमा उब्जेको वा फैलिएको वा फैलिने सम्भावना भएको कुनै संक्रामक रोग निर्मूल गर्न वा सो रोग रोकथाम गर्नको लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउन कुनै अधिकारीलाई मुकरर गरी आवश्यक अधिकार सुम्पन सक्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) वा (२) को सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी नेपाल सरकारले पैदल वा जुनसुकै सवारीको साधनबाट लगिने वा ल्याइने सफर गर्ने यात्रुको जाँचबुझ गर्न र त्यस्ता पशु, पङ्क्षी वा यात्रुलाई कुनै संक्रामक रोग लागेकोछ भन्ने शङ्का लागेमा जाँचबुझ गर्न खटिएको कर्मचारीले त्यस्तो यात्रुलाई अस्पताल तथा अन्य स्थानहरूमा अलग गरी राख्न वा कुनै किसिमबाट ल्याउन लैजान वा सफर गर्नमा समेत निरीक्षण र नियन्त्रण गर्नको लागि आवश्यक आदेशहरू जारी गर्न सक्नेछ ।

आपूर्ति नीति, २०६८माविपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

आपूर्ति नीति, २०६९ Supply Policy – 2012

८. नीति (Policy)

८.४ खाद्य सुरक्षा (Food Security)

- ८.४.१ अत्यावश्यक खाद्यवस्तुहरूको बजार स्थिरीकरण र खाद्य सुरक्षाको लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय एवम् स्थानीयस्तरमा खाद्यान्न सञ्चय (Buffer stock) गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ८.४.२ दुर्गम क्षेत्रहरूमा खाद्य सुरक्षाको लागि संचय तथा भण्डारणको विशेष व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ८.४.३ मानव स्वास्थ्यको लागि आवश्यक पर्ने निश्चित मापदण्डअनुरूपको गुणस्तरीय खाद्यवस्तु आपूर्तिको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ८.४.४ दुर्गम क्षेत्रमा खाद्य सुरक्षाको स्थिति निश्चित गर्नका लागि सम्बन्धित निकायहरूको सहयोगमा स्थानीय खाद्यवस्तु उत्पादन गर्न विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- ८.४.५ प्राकृतिक प्रकोप र आपत्कालीन अवस्थाबाट प्रभावित जनतालाई आवश्यक वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउन विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- ८.४.६ खाद्य सम्प्रभुता र भोकविरुद्धको अधिकार सुनिश्चित गर्न विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गरिनेछ ।

९. रणनीति (Strategies)

९.४ खाद्य सुरक्षा रणनीति

- ९.४.१ देशमा प्राकृतिक प्रकोप वा अत्यधिक मागको सिर्जनाबाट उत्पन्न हुनसक्ने अभावको स्थितिलाई सहज गर्न चामल, दाल, नून, तेल लगायतका खाद्यान्न र पेट्रोलियम पदार्थ आदि अत्यावश्यक वस्तुहरूको कम्तीमा ३ महिनाको लागि आवश्यक परिमाणमा संचय भण्डारण (Buffer Stock) को व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.४.२ खाद्यान्न अभाव/न्यून हुने दुर्गम जिल्लाहरूमा हुवानी अनुदान दिई खाद्यान्न (चामल, नून आदि) आपूर्ति गर्ने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइनेछ । साथै, त्यस्ता जिल्लामा व्यावसायिकरूपमा अन्नबालीको खेती गर्नको लागि विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
- ९.४.३ आपत्कालीन अवस्थामा खाद्यान्नको अभाव हुन नदिन राष्ट्रिय तथा दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग सङ्गठनका लागि खाद्यान्न भण्डारण (Buffer Stock) को व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.४.४ खाद्य सुरक्षाका लागि मुलुकभित्र क्षेत्रीय तथा स्थानीयस्तरमा आवश्यक परिमाणमा खाद्यान्न संचयको व्यवस्था गर्न निजी तथा सार्वजनिक संस्थानलाई आवश्यकतानुसार परिचालन गरिनेछ ।

१०. कार्यनीति (Action Policy)

१०.४ खाद्य सुरक्षा (Food Security):

- १०.४.१ रणनीतिको बुँदा नं. ९.४.१ मा उल्लेख भएअनुसार अत्यावश्यक वस्तुहरूको कम्तीमा ३ महिनाको लागि केन्द्रीय आपूर्ति व्यवस्था समितिले तोकेबमोजिम देशका विभिन्न क्षेत्रमा संचय भण्डारण (Buffer Stock) को व्यवस्था गरिनेछ ।
- १०.४.२ खाद्यान्न अभाव/न्यून हुने दुर्गम जिल्लाहरूमा व्यावसायिक रूपमा अन्नबालीको खेती गर्नका लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयसँग समन्वय र सहकार्य गरी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- १०.४.३ सार्क खाद्य बैङ्क (SAARC Food Bank) मा सार्कद्वारा तोकिएको परिमाणमा खाद्यान्न भण्डारण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
- १०.४.४ खाद्य सुरक्षाका लागि निजीक्षेत्र तथा सार्वजनिक संस्थानलाई परिचालन गरिनेछ ।
- १०.४.५ खाद्य सुरक्षाका लागि सरकारले तोकेको परिमाण सार्वजनिक संस्थानले भण्डारण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १०.४.६ अत्यावश्यक वस्तुमध्ये नूनको हकमा कम्तीमा ६ महिनाको लागि Buffer Stock राख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

राष्ट्रीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन, २०७० मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानहरू

राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन, २०७०

२.३.१ योजना तथा विषयगत क्षेत्रको सूचकका तह:

अनुसूची ३:

(बुँदा २.३.१ को क सँग सम्बन्धित)

राष्ट्रिय स्तरको अन्तरिम (लगानी, प्रक्रिया, प्रतिफल) सूचकहरू

सूचकहरूका जम्मा सङ्ख्या (२८४)

क्षेत्र	आधार	सू. नं.	सूचकहरू	विभाजनको तह	स्रोत	मापन समय	जिम्मेवार निकाय
स्वास्थ्य	स्वास्थ्य सेवामा पहुँच	४.१७	उप-स्वास्थ्य चौकीको सङ्ख्या (प्रति ५,००० जनसङ्ख्या)	राष्ट्रिय, जिल्ला	स्वास्थ्य मन्त्रालय, मानव संसाधन सूचना प्रणाली	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
		४.१८	स्वास्थ्य चौकीको सङ्ख्या (प्रति ५,००० जनसङ्ख्या)	राष्ट्रिय, जिल्ला	स्वास्थ्य मन्त्रालय, मानव संसाधन सूचना प्रणाली	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
		४.१९	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रको सङ्ख्या (प्रति ५,००० जनसङ्ख्यामा)	राष्ट्रिय, जिल्ला	स्वास्थ्य मन्त्रालय, मानव संसाधन सूचना प्रणाली	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
		४.२०	जिल्ला अस्पतालको शैया सङ्ख्या, ५००० जनसङ्ख्याको आधारमा	राष्ट्रिय	स्वास्थ्य मन्त्रालय, मानव संसाधन सूचना प्रणाली	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
		४.२१	किटनाशक भुलको प्रयोग गरी सुत्ने ५ वर्षमुनिका बच्चाहरूको प्रतिशत (बढी प्रकोप क्षेत्र)	क्षेत्रगत प्रादेशिक, जिल्ला, तह-ग्रामीण, सहर, सम्पन्नता, जातीय/धर्म	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली, सर्वेक्षण	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
	मुख्य रोगहरूबाट प्रकोप	४.४०	किट नाशक भुलको प्रयोग गरी सुत्ने घरपरिवारको प्रतिशत (बढी प्रकोप क्षेत्र)	क्षेत्रगत प्रादेशिक, जिल्ला, तह-ग्रामीण, सहर, सम्पन्नता, जातीय/धर्म	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली, सर्वेक्षण	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
		४.४१	एच.आई.भि. एड्सवारे विस्तृत ज्ञान भएको (१५-२४ वर्षको प्रतिशत)	राष्ट्रिय, क्षेत्रगत, तह: ग्रामीण, सहर, सम्पन्नता, जातीय/धर्म	नेपाल जनसांख्यिक सर्वेक्षण	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
		४.४२	सुईवाट लागू पदार्थ सेवन गर्नेहरू एच.आई.भि रोकथाम कार्यक्रममा आउने प्रतिशत	राष्ट्रिय	IBBS	वार्षिक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय

खानेपानी तथा सरसफाई	सफा खानेपानीको पहुँच	४.४३	आधारभूत खानेपानी सेवाबाट लाभान्वित जनसङ्ख्या	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र, सामाजिक	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली, गणना	वार्षिक/प्रत्येक १० वर्ष	सहरी विकास मन्त्रालय/केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग	
		४.४४	उच्च तथा मध्यमस्तरको खानेपानी सेवाबाट लाभान्वित जनसङ्ख्या	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र, सामाजिक	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली, गणना	वार्षिक	सहरी विकास मन्त्रालय/सङ्घीय मामिला तथा स्था. वि. मन्त्रालय	
	जलउत्पन्न रोगहरूको न्यूनीकरण	४.४५	खुल्ला दिशा मुक्तक्षेत्र घोषणा गरेका क्षेत्रको सङ्ख्या	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र, सामाजिक प्रकार : जिल्ला, नगरपालिका, गाविस, समुदाय	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	सहरी विकास मन्त्रालय/सङ्घीय मामिला तथा स्था. वि. मन्त्रालय
		४.४६	ढल शुद्धीकरण व्यवस्था सङ्ख्या	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र, सामाजिक प्रकार: जिल्ला, नगरपालिका, गाविस, समुदाय	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	सहरी विकास मन्त्रालय/सङ्घीय मामिला तथा स्था. वि. मन्त्रालय
	४.४७	ढलको सुबिधा भएको घरपरिवारको सङ्ख्या	राष्ट्रिय प्रकार: फोहोर फ्याक्ने ठाउँ	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र, सामाजिक प्रकार: जिल्ला, नगरपालिका, गाविस, समुदाय	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	सहरी विकास मन्त्रालय/सङ्घीय मामिला तथा स्था. वि. मन्त्रालय
स्थानीय विकास	ग्रामीण तथा सहरी पूर्वाधार विकास	४.४८	फोहोर व्यवस्थापन भएका नगरपालिकाहरूको सङ्ख्या	राष्ट्रिय प्रकार: फोहोर फ्याक्ने ठाउँ	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	
		५.६	राष्ट्रिय भवन आचारसंहिता मापदण्ड लागू गरिएको नगरपालिकाहरूको सङ्ख्या	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	
		५.७	फोहोर थुपार्ने ठाउँ फोहोर मैला फ्याक्ने ठाउँ भएका नगरपालिकाहरूको सङ्ख्या	प्रकार-फोहोर व्यवस्था	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	
		५.८	ग्रामीण तथा सहरी क्षेत्रमा ढल निर्माण (कि.मी.)	भौगोलिक क्षेत्र, जिविस, नगरपालिका, गाविस	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	
		५.९	खुल्ला दिशामुक्त क्षेत्र घोषणा भएका जिल्ला, नगरपालिका र गाविस सङ्ख्या	भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	
५. स्थानीय विकास/शासकीय/शान्ति तथा पुनः संरचना (७७ सूचकहरू)								

प्रकोप	प्रकोप	५.५९	आपत्काल तथा भवितव्य भएका क्षेत्रको सङ्ख्या	राष्ट्रिय, प्रकार-भुकम्प, बाढी, पैहो, आगलागी	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६०	गोदाम घरहरू बनाइएकासङ्ख्या	राष्ट्रिय, क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६१	प्रकोपसम्बन्धी ऐन नियम	राष्ट्रिय	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६२	खोज तलास तथा बचाउ समूह	राष्ट्रिय, क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६३	खुला मैदान स्थानको स्वीकृत सङ्ख्या	राष्ट्रिय, क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६४	सञ्चालनमा आइरहेको अग्नि शमन दस्ता भएका नगरपालिकाको सङ्ख्या	राष्ट्रिय	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६५	भवनसहिता लागू भएका नगरपालिकाको सङ्ख्या	क्षेत्रगत प्रादेशिक, भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६६	सुधार गरिएको भवनहरूको सङ्ख्या	प्रकार - विद्यालय र अस्पताल	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६७	दैवी/प्राकृतिक प्रकोप योजनाहरू तयार तथा लागू गरेका जिल्लाहरूको सङ्ख्या	क्षेत्रगत प्रादेशिक	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६८	प्राकृतिक विपद्बाट भएको मृत्यु सङ्ख्या	भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.६९	प्राकृतिक विपद्बाट भएको क्षति (रु.)	भौगोलिक क्षेत्र	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय
		५.७०	स्थानीय तहका गैरसरकारी संस्थामार्फत जनचेतना फैलाइएको सङ्ख्या	प्रकार-विद्यार्थी, युवा, महिला	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	वार्षिक	गृह मन्त्रालय

**विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धी नेपाल
सरकारका अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा द्विपक्षीय
सन्धी, सम्भगैता तथा समझदारी**

4.1 Nepal Risk Reduction Consortium (NRRC)

In February 2011, the Government of Nepal (GoN) launched the Nepal Risk Reduction Consortium (NRRC). The NRRC is a unique body that unites the GoN, the international financial institutions of the Asian Development Bank and World Bank, development partners and donors, the Red Cross and Red Crescent Movement, and the United Nations as members in the Steering Committee of the NRRC. The Government of India is a standing observer member of the Steering Committee. Partners of the NRRC who work to support the fulfilment of the five flagship programmes .

The GoN became a signatory to the Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building Resilience of Nations and Communities to Disasters (HFA) in 2005. This promotes a systematic and strategic approach to reducing vulnerability to natural disasters. In alignment with this, the GoN is currently in the process of passing the Disaster Management Act, which aims to include long-term planning, sustainable approaches

Objectives of the NRRC

In essence, the objectives of the NRRC are threefold.

- The first objective is to support the GoN to implement a long term disaster risk reduction Action Plan building on 2009's National Strategy for Disaster Risk Management.
- Second, it will initiate a multi-stakeholder participatory process with the GoN and civil society organizations.
- Thirdly, the NRRC will identify short- to medium-term DRR priorities that are both urgent and viable within the current institutional and policy arrangements in the country, termed *Flagships*. The NRRC currently has 5 Flagship programmes

Architecture and Membership of the NRRC

On 19 March 2010 the GoN formally established the *NRRC Steering Committee*, which is chaired by the Secretary of the Ministry of Home Affairs (MoHA). The Joint Secretary of the MoHA is the Member Secretary of the Steering Committee. A Secretariat was created to support the work of the Steering Committee and is comprised of the Joint-Secretary and Under-Secretary of MoHA and an NRRC Coordinator. The Secretariat is supported by DFID, the International Strategy for Disaster Reduction (ISDR) and UNDP.

Each of the 5 Flagship programmes is coordinated and led by a focal point from the international community and from the GoN. Flagship coordinators and their government focal points are responsible for coordinating activities, sharing information about on-going and planned projects, and ensuring appropriate consultation among relevant partners.

The Consortium is open to new members who would demonstrate their commitment to the Flagship Programmes and associated action plans. Members agree to share a common advocacy and fund-raising platform.

NRRC Steering Committee Members

Government Ministries	Partners
Ministry of Home Affairs	Resident and Humanitarian Coordinator
Ministry of Finance	UNDP
Ministry of Physical Planning & Works	UNOCHA
Ministry of Federal Affairs & Local Development	ADB
Ministry of Health & Population	WHO
Ministry of Irrigation	DFID
National Planning Commission	IFRC
Ministry of Education	USAID
	World Bank
	AusAID
	ECHO
	DPNet
	NRCS
	Embassy of Japan

4.2 The Five Flagships

Launched by the Government of Nepal, the NRRC unites financial, humanitarian and development partners in support of reducing vulnerabilities to natural disasters in Nepal. Aligned with the NSDRM, the following 5 flagship priorities have been identified:

- School and Hospital Safety
- Emergency Preparedness and Response
- Flood Management in the Kosi River Basin
- Community-Based Disaster Risk Reduction/Management
- Policy/Institutional Strengthening of Disaster Risk Management

4.2.1 Flagship 1: School and Hospital Safety

FLAGSHIP 1 will strengthen over 900 school buildings and the major health care facilities in Kathmandu Valley for earthquake resistance and service continuity,

School

In 2011, there were a total of 33,160 public and private schools in Nepal, with 2,121 located in the Kathmandu Valley. The majority of these schools are non-engineered constructions. The lack of mandatory policies in place to control the design or construction technique has resulted in a large number of earthquake-vulnerable school buildings. A high level of vulnerability to natural disasters denies at-risk communities access to school buildings as temporary post-disaster shelters, warehouses or field hospitals. There has been little progress thus far on addressing high-risk schools. Measures that could be taken include retrofitting, training masons, non-structural measures (activities required to ensure operational continuity after a disaster) and preparedness planning. A number of factors have contributed to this lack of progress, including low annual budgets, lack of quality controls and low standards for school construction and retrofitting.

Under this Flagship Component for the safety of schools, following activities are undertaken

- Structural and operational vulnerability assessment
- Physical and operational strengthening
- Awareness-raising

The following table reveals the aims, expected outcomes and estimated budget for the program.

Expected Outcome	Flagship 1: School Safety in Kathmandu Valley		
Joint Programme Outcomes	Outputs/Activities	Estimated Budget (US\$)	Current Partners
1.1.1 Structural and operational vulnerability assessment ¹	1.1.1.1 Seismic risk assessment of school building stock in KV resulting in documentation, consistency with design codes, and remedial actions	1,700,000	MoE, World Bank
Sub-total		1,700,000	
1.1.2 Physical and Operational Strengthening ²	1.1.2.1 Retrofit 700 school building buildings	12,250,000	MoE, MoPPW, ADB, World Bank, AusAid
	1.1.2.2 Re-construct 280 schools buildings in KV for earthquake resiliency	14,700,000	
	1.1.2.3 Training of masons and engineers in KV	2,940,000	
Sub-total		28,890,000	
1.1.3 Awareness raising and capacity building	1.1.3.1 Develop community based awareness program with 'self-help' materials (linked with Flagship 4)	Part of 1.1.1 and 1.1.2	MoE, MoPPW, ADB
	1.1.3.2 Raise awareness of teachers, students and parents on school safety and disaster risk reduction		
Sub-total			
Total		31,590,000	

Expected Outcome	Flagship 1: School Safety in Eastern Nepal		
Joint Programme Outcomes	Outputs/Activities	Estimated Budget (US\$)	Potential Partners
1.1.4 Physical and Operational Strengthening	1.1.4.1 Reconstruct 162 schools damaged from the Sikkim earthquake in September 2011	2,700,000	MoE, MoPPW, ADB, DFID

Hospital

In 2009, Nepal signed the Kathmandu Declaration on Protecting Health Facilities from Disasters. This declaration commits the government to ensure that hospitals will be able to function in

emergency situations. Further efforts are needed to ensure that major hospitals can withstand a major earthquake and continue to function in a disaster situation.

Under this Flagship Component for the safety of schools, following activities are undertaken

- Structural and operational vulnerability assessment
- Physical and operational strengthening
- Awareness-raising

The following table reveals the aims, expected outcomes and estimated budget for the program.

Expected Outcome	Flagship 1: Hospital Safety		
Joint Programme Outcomes	Outputs/Activities	Budget (US\$)	Current Partners
1.2.1 Structural and operational vulnerability assessment	1.2.1.1 Conduct structural surveys of 60 hospital buildings in KV	620,000	MoHP, MoUD, MoPPW, DUDBC, NSET, DFID, WHO, Local Institutions
	1.2.1.2 Conduct detailed surveys of 20 hospitals in KV		
	1.2.1.3 Develop detailed plans and budgets for 10 hospitals in KV		
	1.2.1.4 Hold a donor conference to showcase 10 detailed plans to secure resources	10,000	
Sub-total		630,000	
1.2.2 Physical and operational strengthening	1.2.2.1 Develop a MCM Strategy and MCM plans for the 7 priority hospitals identified by The GoN	50,000	MoHP, MoUD, MoPPW, DUDBC, WHO, DFID, ECHO, NSET, Local Institutions
	1.2.2.2 Develop guidelines for structural & operational strengthening	35,000	
	1.2.2.3 Implement pilot retrofitting project in <i>Patan Hospital</i>	830,000	
	1.2.2.4 Retrofit 10 hospitals based on seismic vulnerability and structural surveys (structural and operational retrofitting)	20,900,000 ³	
	1.2.2.5 Implement ECHO-funded non-structural hospital safety project	50,500	
Sub-total		21,865,500	
1.2.3 Awareness raising	1.2.3.1 Train hospital administrators on safety and risk reduction	195,000	MoHP, MoPPW, DUDBC, NSET, WHO, ECHO
	1.2.3.2 Train masons and engineers on structural and operational guidelines to construction	110,000	
	1.2.3.3 Support awareness raising activities that will reach communities regarding key DRR messages	40,000	
Sub-total		345,000	
Total		22,840,500	

4.2.2 Flagship 2: Emergency Preparedness and Response Capacity

FLAGSHIP 2 will prepare and train medical first responders, develop disaster response and information management planning, warehouse and stockpile goods, prepare open spaces and facilitate international assistance for emergency response.

The fifth priority for action within the HFA is disaster preparedness for effective response at all levels. This priority emphasises the role of government in preparing for major disasters and taking adequate steps to effectively respond in order to maximise the recovery phase. Consequently, MoHA led the development of the NSDRM in close consultation with senior government officials from all development ministries and key stakeholders. The NSDRM places preparedness for effective response as a priority action. The MoHA is the leading institution of GoN for emergency relief, response and preparedness with assistance from relevant line ministries. District Disaster Relief Committees (DDRCs) are mandated to coordinate any emergency related activities in their district with the participation of humanitarian actors.

Institutional Capacity Building of First Responders

Various previous need assessment reports made clear that training first responders – emergency health services, search and rescue (SAR), municipal fire services – would be a prerequisite to effective DRM in Nepal. For all districts, NRCS volunteers will be trained on first aid for emergencies and NRCS chapters will be equipped for first-aid response. Health workers will be trained on dealing with mass casualty incidents, including training on trauma care and triage systems.

Capacity building of emergency health services is being addressed under FLAGSHIPS 1, 2 and 4 and is closely coordinated with the health cluster. Under FLAGSHIP 2, district-level Mass Casualty Planning and Rapid Response (RR) Training is under way, in coordination with Health Contingency Plans (as part of the health cluster). Currently, 35 districts have completed health sector disaster contingency plans. The dignified and proper management of dead bodies also requires planning, preparation and capacity.

Capacity will be developed by building upon the achievements of the Program for Enhancement of Emergency Response (PEER). This programme has qualified more than 198 instructors as Medical First Responders (MFRs), more than 133 instructors in Collapsed Structure Search and Rescue (CSSR), and several hundred end-user responders in MFR and CSSR in the Nepal Army (NA), Nepal Police, Armed Police Force (APF) and the NRCS. In 2009, the third phase of PEER launched in Nepal and included trainings in Community Action for Disaster Response (CADRE) and Hospital Preparedness for Emergencies (HOPE).

Disaster Response and Information Management Planning

The flow of information and the ability to create, retain and disseminate data before and after emergencies is also an issue that needs to be addressed. At present, it is completely reliant on the police reporting system and the inputs of other national partners as there are no standardised national databank on disaster related issues. Development is centred upon the nationwide EOC system, which is a hub for collecting disaster information using a *Sahana* based information management system. Key personnel have already received training, which will continue throughout 2012/13.

The government has begun to improve data collection systems, which will be compliant with the IASC MIRA tool. A minimum set of information standards, tools, forums and platforms is being established and plans to partner with key ministries in *post-disaster needs assessment* (PDNA) are in place for 2013.

Warehousing, Infrastructure, Open Spaces, Logistics and Stockpiling Support

For successful relief operations in a major emergency, there is a need to protect and pre-position supplies to cater for disruption to land and air transport links. It is essential that warehouses across the country are constructed, upgraded or renovated, and the development of critical infrastructure

expanded. These warehouses must be accessible to the open spaces where it is likely that Internally Displaced Persons (IDPs) will be accommodated. Though pre-positioning of supplies to the scale required may be impractical for the major earthquake scenario, it is also relevant for cyclical events such as flooding in the Terai during the monsoon season. Reporting formats will be standardised across the country, and coordination and distribution mechanisms will be formalised with the assistance of *Information Management Units* from Kathmandu based agencies.

The pre-positioning of relief and rescue materials is essential in Kathmandu Valley and needs to be scaled up across Nepal, particularly in hazard prone and densely populated areas. In Kathmandu Valley, the Pre-Positioning of Emergency Rescue Stores (PPERS), supported by NSET, have pre-positioned light SAR material, such as ladders, picks, shovels, ropes and first aid kits, in 8 locations. For non-rescue materials, the NRCS, UNICEF and WFP have warehouses to store food and non-food items at strategic locations across Nepal. There are plans to seismically assess these warehouses to ensure structural resiliency and operational capacity remain intact after a major disaster.

Open Spaces

The International Organization for Migration (IOM) has conducted a survey identifying open spaces across Kathmandu Valley, which could be used as IDP sites following an emergency. There are now efforts being made to consolidate, validate and gain endorsement from national authorities to use open spaces and prepare these areas for response, such as constructing deep tube wells. The logistics, Water And Sanitation Hygiene (WASH) and health projects will be integrated into an overall plan of preparedness activities for these sites. The IOM report and its recommendations were approved by MoHA and the process to protect them is underway. This includes deconflicting the open spaces and the use and logistics of open spaces (whether for civilian or military use) is agreed upon prior to the disaster.

Strengthening Preparedness for the Facilitation of International Assistance

This part of the programme includes the establishment of coordination structures between GoN and incoming international assistance providers, including international military responders. There have been a series of discussions and workshops throughout 2010 to 2013 between major international humanitarian and military responders and national partners to effectively coordinate the response effort. These discussions have identified a number of gaps, as well as recommendations for action to address them. They have helped familiarise the relevant bodies with field coordination structures such as the *On-Site Operations Coordination Centre (OSOCC)* and the *Civil–Military Coordination Centre (CMCC)*. To support these interventions, GoN is currently finalising the *National Disaster Response Framework*, which includes establishing clear roles and links at district, regional and national levels with international assistance.

Flagship 2: Emergency Preparedness and Response Capacity				
updated by 15 Oct 2012				
Expected Outcomes	Key Activities	Estimated Total Cost	Lead Agency	Current Partners

1) Institutional Capacity Building of National and Humanitarian Partners	1.1 Develop Search and Rescue (SAR) capacities in the country	\$ 6,560,000	OCHA, MOHA, UNDP	UNDP, NA, APF, INSARAG members & donors
	1.2 Fire and standard ambulance services to 58 major urban centres	\$ 4,130,000	WHO, MoFALD	MoFALD, OCHA, Red Cross Movement, INGOs, Health clusters, EDPs
	1.3 Emergency Operation Centre at all levels –District, Regional and National	\$ 3,624,518	UNDP, MoHA	MoFALD, OCHA & Authorities at region, district & municipality
	1.4 First aid training to NRCS volunteers and CHVs in all districts and MFR training to First Responders (Security forces)	\$ 2,235,000	WHO, MoHP	NRCS chapters, Merlin, NSET
	1.5 Mass casualty incidents management including trauma care, triage, and other specific health issues	\$ 1,280,000	WHO, MoHP	MoHP, Health Cluster partners
	1.6 Capacity building of the TIA staff on logistics thru training and simulation exercises	\$ 480,000	WFP	GoN, UN Agencies, NRCS, I/NGOs, Log cluster members
2) Disaster Preparedness and Response (DPR) planning activities	2.1 Capacity building of the national partners through workshops, trainings and simulations	\$ 567,000	OCHA, MOHA	MoHA, I/NGOs, Red Cross, Nepal Army, Armed Police Force and FCOs
	2.2 Review and Update of IASC Contingency Plan and Cluster contingency plans	\$ 595,000	OCHA, Clusters	WHO, HCT and Cluster Leads agencies
	2.3 Radio station, satellite and mobile phone coverage in Nepal and effective radio public service announcements (PSA)	\$ 165,000	BBC World	BBC World Service Trust, OCHA, ETC Cluster, MOHA
	2.4 Development of inter-operable communications system amongst emergency responders and data centres (EOCs).	\$ 100,000	UNDP, MOHA	Telecommunication cluster members
	2.5 Detailed Planning of the Open Spaces for humanitarian Purposes	\$ 115,000	IOM, DUDBC	MoHA, OCHA, Clusters, Line Ministries, Kathmandu Valley Municipal Administration, Security Forces, Red Cross, I/NGOs

3) Ware housing, Infrastructures, Logistics and Stockpiling supports	3.1 Development of logistics hubs, warehouse construction and rehabilitation	\$ 25,810,000	WFP	IOM, GoN, UN Agencies, NRCS, I/NGOs, Logistics Cluster GoN, UN Agencies, NRCS, I/NGOs, Logistic cluster
	3.2 Open space management and stock piling for Pre-positioning of the relief items (NFI)	\$ 445,000	IOM, DUDBC	MoHA, OCHA, Clusters, Line Ministries, Kathmandu Valley Municipal Administration, Security Forces, Red Cross, I/NGOs
	3.3 Managing the WASH activities within the identified Open Spaces	\$ 6,805,000	UNICEF	WASH cluster, UNICEF, Oxfam, USAID
	3.4 Health Sector Stock Piling of essential medical supplies	\$ 1,531,000	WHO, MoHP	UNFPA, UNAIDS, MoHP, Health cluster partners
4) Preparedness for the facilitation of International Humanitarian Assistance	4.1 Strengthen national capacities to coordinate and integrate incoming international humanitarian assistance	\$ 650,000	OCHA, MoHA	Line Ministries, Security Forces & clusters and humanitarian partners
	4.2 Strengthen the role of Humanitarian Coordinator and Humanitarian Country Team through Coordination, website management and reports	\$ 150,000	OCHA	OCHA, HCT and cluster members
Grand Total		\$ 55,242,518		

4.2.3 Flagship 3: Flood Management in Kosi River Basin

The main aim of the Flagship 3 will be to reduce flood risk in the Kosi River Basin through detailed assessments, forecasting and mitigation activities.

On 18 August 2008, the eastern embankment of the Kosi River near Paschim Kusaha village in Sunsari District breached and the river changed its course.

The resulting flood affected 8 Village Development Committees (VDCs) rendering more than 42,500 people homeless and 22 dead in Nepal and more than 3 million people displaced in the Indian state of Bihar. It also damaged the national highway in several locations. About 6,000 hectares of agricultural land were inundated and agricultural products worth more than US \$3.7 million were damaged on the Nepalese side.

The Kosi is one of the most important and flood prone rivers in Nepal, impacting communities in the Terai as well as Bihar in India. A large number of structural measures, particularly embankments, barrages and spurs, were constructed in the late 1950s and early 1960s in Nepal to reduce the incidence of floods. However, it has been recommended that the designs of these structural measures be revisited in view of the complexities of the problem and the huge implications of structural failure.

FLAGSHIP 3 will conduct a probabilistic risk and vulnerability assessment for flood and landslide hazards in the Kosi River Basin. This will include detailed geography, geomorphology, hydrology,

hydro-meteorology, vegetation, land use, existing counter-measures and historical analysis of local flood events. The assessment will also include detailed study of the ice and snow content feeding the Kosi River system and the impacts of climate change on the entire river basin.

This activity will directly strengthen the knowledge base to improve flood management. It includes a hydrological-hydrodynamic model of the Kosi Basin calibrated on historical data covering extreme events (e.g. floods of 2008). Critical topographic and other surveys (cross-sections, longitudinal sections of embankments and river) in the focus areas of the lower Kosi Basin will be carried out. Surveys will be conducted to determine the level of exposure communities face to the threat of a flood, which includes mapping and providing a valuation of infrastructure, agriculture and human settlements in exposed areas. Under this activity, support will also be provided for the development of a spatial database for flood management, at a broad level for Nepal and more detailed for the flood-prone areas of the Kosi Basin.

The outcome of FLAGSHIP 3 will be construction of civil works such as embankments along rivers, minor drainage works to pass the flood and avoid inundation, irrigation canals diverting water to agricultural fields, provision of culverts and flood-ways, polders enclosing houses, fields, food supplies or animal fodder and construct flood shelters. FLAGSHIP 3 will also emphasize non-structural measures which include reducing discharge levels through natural retention, watershed management, delineation of flood areas, securing flood plains and applying flood area regulations. These measures have become more feasible as they are cost-effective and do not interfere with natural drainage systems.

Expected Outcome	Flagship 3: Flood Risk Management in Kosi River Basin		
	Outputs/Activities	Budget (US\$)	Current Partners
Joint Programme Outcomes			
3.1.1 Flood Risk Assessment	3.1.1.1 Probabilistic risk and vulnerability assessment for flood and landslide hazards in the entire Kosi River Basin	1,000,000	DWIDP, WECS MoHA, WB, ADB, International NGOs (The risk assessment to be completed by FY 2013)
	3.1.1.2 Develop hydrological-hydrodynamic model in Kosi Basin		
	3.1.1.3 Develop spatial database for flood management for Nepal and the Kosi Basin		
	3.1.1.4 Assessment of river morphology including bed level rising and cross-sectional survey of the Kosi River in the flood plain section		
Sub-total		10,00,000	

Expected Outcome	Flagship 3: Flood Risk Management in Kosi River Basin		
	Outputs/Activities	Budget (US\$)	Current Partners
Joint Programme Outcomes			
3.1.2 Structural Measures for Flood Mitigation	3.1.2.1 River bank protection works including strengthening of existing river training measures	17,000,000	DWIDP, WB, Government of India (All immediate infrastructure work completed with support from GoI)
	3.1.2.2 Construct minor drainage channel works		
	3.1.2.3 Provide culverts, flood-ways		
Sub-total		18,000,000	
3.1.3 Non-Structural Measures for Flood Mitigation	3.1.3.1 Prepare flood-inundation maps	Included in above activities	DWIDP, WB, Government of India, DSCWM,
	3.1.3.2 Improve watershed management		
	3.1.3.3 Improve resiliency of local communities		
Sub-total		18,000,000	
3.1.4 Flood Forecasting and Early Warning System	3.1.4.1 Strengthening hydrological and meteorological data observation network	3,100,000	DHM, MoHA, UNDP, WB, DWIDP, ICIMOD, IFRC, NRCS and identified DDCs/VDCs
	3.1.4.2 Development of telemetric systems for real-time data transmission		
	3.1.4.3 Development of weather forecasting and flood forecasting model		
	3.1.4.4 Flood warning mechanism and community outreach for flood forecast dissemination		
	3.1.4.5 Equipment purchase for enhanced weather forecast		
	3.1.4.6 CBDRM component in the Kosi Basin		
Sub-total		21,100,000	

Expected Outcome	Flagship 3: Flood Risk Management in Kosi River Basin		
Joint Programme Outcomes	Outputs/Activities	Budget (US\$)	Current Partners
3.1.5 Strengthening Institutional Capacity Building	3.1.5.1 Strengthening DWIDP and DHM including training	5,100,000	DWIDP, DHM, MoHA, WB, UNDP (DHM being strengthened through PPCR: Building Resilience to Climate Hazards Project)
	3.1.5.2 Establish Flood Forecasting Centre		
	3.1.5.3 Training to DHM staff		
	3.1.5.4 System Design and Integration, Project Management and Monitoring		
	3.1.5.5 'Twinning' operation support from advanced NMSs and WMO		
Sub-total		26,200,000	
Total		26,200,000	

4.2.4 Flagship 4: Integrated Community Based Disaster Risk Reduction

FLAGSHIP 4 target is the completion of Community Based DRR activities in 1,000 Village Development Committees (VDCs) / municipalities over 5 years. FLAGSHIP 4 is a coordination and advocacy mechanism for community based disaster risk reduction/management (CBDRR/M) in Nepal. It aims to build a common understanding and approach among the many organisations contributing to CBDRR/M activities, to track progress against national targets and encourage greater investment for scaling up CBDRR/M across the country.

FLAGSHIP 4's strategy is to provide a technical framework and references to partners, to facilitate quality outcomes for on-going and planned CBDRR/M projects. The following seven outcomes have been identified so far:

1. Establish a mechanism for coordination & collaboration of CBDRR/M issues
2. Support development of common tools for CBDRR/M
3. Identify hazard prone districts using secondary data
4. Monitoring and evaluation of CBDRR/M progress nationally
5. CBDRR/M advocacy at municipality, district & national level
6. Information Platform for exchange of information on CBDRR/M in Nepal.
7. Greater investment in CBDRR/M in Nepal

FLAGSHIP 4 has developed common tools for CBDRR/M projects in Nepal, including minimum characteristics of a disaster resilient community and training packages.

- Minimum Characteristics of a Disaster Resilient Community
- Develop training package
- Common approach to vulnerability capacity assessment
- Advocacy
- Identification of hazard prone districts

The table below provides details on the expected outcome, aims, estimated budget and current partners for the implementation of Flagship 4.

Expected Outcome	FLAGSHIP 4: CBDRR/M
------------------	---------------------

Joint Programme Outcomes	Outputs/Activities	Budget (US\$)	Current Partners
Establish a FLAGSHIP 4 Coordination Mechanism	Appoint FLAGSHIP 4 Coordinator	100,000	IFRC
	Establish F4 Advisory Committee with regular meetings		MOFALD, MOHA, UN, AINTGM, DIPECHO, DP-Net, IFRC
	Establish F4 Consultation group with at least 1 meeting per quarter		FLAGSHIP 4 members
	Establish a web-based information platform		
Identify hazard prone districts using secondary data	Identify hazard prone districts using secondary data	-	FLAGSHIP 4 members
Develop Common Tools for CBDRM Projects	Adopt a minimum set of indicators or characteristics of a disaster resilient community in Nepal	2150	FLAGSHIP 4
	Develop training package on the minimum characteristics for staff and volunteers		
	Analysis of Vulnerability and Capacity Assessment (VCAs) and minimum elements recommended for inclusion in all assessments		
Sub-total		102,150	
Trainings/ workshops for National, district and VDC/ municipality level stakeholders	Training/workshops on thematic areas for all levels including urban disaster risk management. This also includes workshops for facilitators on Flagship 4 tools such as the minimum characteristics	40,000	
Sub-total		40,000	

Implementation of DRM projects in 1,000 VDCs *(by implementing partners)	At district level discuss and identify potential vulnerable VDCs to target	39,500	Implementing partners
(Note. This is an estimation of costs of implementing a basic CBDRR/M project at VDC level)	Establish VDC/ ward/ community coordination mechanism		
	Train community action teams / social mobilisers to conduct VCAs		
	Prepare a DRR/M plan including identification of hazards and prioritization of communities / wards of mitigation activities		
	Ensure all minimum characteristics of a disaster resilient community have been integrated into project plan		
	Establish a DRR fund		
	Establish / strengthen DRR information mechanisms at VDC/ ward/ Community level		
	Conduct feasibility of EWS in community and set up link to EWS at minimum		
	Establish / strengthen VDC/ community preparedness and response mechanisms		
Sub total	1000 VDCs / municipalities	39,500,000	
Additional implementation activities (optional)*	Prepositioning of boats	9,300	Implementing partners
(Note. This is an estimation of costs of implementing additional aspects of a CBDRR/M project at VDC / municipality level)	Identification / construction and management of evacuation shelters		
	Identification of community level small scale mitigation measures and develop mitigation plans		
Sub total	500 VDCs	4,650,000	
Advocacy	National level workshops	50,000	Flagship 4
	District level consultations and workshops		Flagship 4
	Website development and maintenance	6,000	Flagship 4
	Materials for training and advocacy	8,000	Flagship 4
Sub-total		64,000	
Monitoring and Evaluation	Establish project tracking working group	700	Flagship 4

	Develop and implement project tracking survey	4,000	Flagship 4
	Field visits to 50 VDCs / municipalities (5 per year)	20,000	Flagship 4
Sub-total		24,700	
Total		44,380,850	

4.2.5 Flagship 5: Policy & Institutional Support for Disaster Risk Management

FLAGSHIP 5 will integrate DRM in plans, policies and programmes at national, district and local levels and strengthen the enforcement and compliance of building codes.

Sustainable development requires the integration of DRM into plans, policies and programmes. Countries are able to manage risks effectively when policies, legislation and institutional frameworks for DRM are in place at the national and local levels. FLAGSHIP 5 will partner the government with key institutional stakeholders and the private sector to help Nepal implement a safe, risk-resilient development pathway. FLAGSHIP 5 will support the implementation of the NSDRM with a focus on updating and upgrading the various legislation, policies and plans which need to be made consistent with the strategy. This will be accompanied by a comprehensive mainstreaming process and support to capacity implementation development.

The approval of the NSDRM in 2009 was a major achievement for the government. The various instruments – legislation, policies, and plans – now need to be harmonised with it for consistency, as they were originally developed through separate processes and mechanisms. This mainstreaming needs to take place not only at national level, but also at the district and local government levels. Policies to be considered include, but are not limited to, the Environment Policy, Land-Use Policy, National Shelter Policy and National Urban Policy. It is necessary to support individual sectors to develop guidelines and frameworks for mainstreaming DRR into their strategies, planning guidelines and development control regulations. This requires developing sectoral planning guidelines and action plans to integrate DRR into a range of key government ministries including MoPPW, MoFALD and the Ministry of Forest and Soil Conservation, Agriculture and Cooperation. As the central focal agency for disaster response and relief issues, MoHA will require additional capacity-building support to oversee the coordination and implementation of the NSDRM and its identified priorities. The strengthening and formalisation of this network will facilitate sector mainstreaming of DRM and improve inter-agency cooperation. This will allow MoHA to guide and support other ministries, sector-specific agencies and local authorities on DRM issues.

Expected Outcome	Flagship 5: Policy/Institutional Support for DRM		
Joint Programme Outcomes	Outputs/Activities	Budget (US \$)	Current Partners
5.1.1 Institutional and policy support to bring policies in line with the National Strategy for Disaster Risk Management	5.1.1.1 Upgrade relevant policies at local & national levels; integrate DRM into periodic planning process	800,000	MoHA, NPC, MoFALD, MoFSC, MoAC, UNDP, UNICEF, ADPC, NSET, other national and international NGOs
	5.1.1.2 Mainstream DRR guidelines in strategies for NPC, MoPPW, MoFALD, MOHA and key sectoral ministries and departments	550,000	
	5.1.1.3 Capacity building for MoHA for the implementation of NSDRM, including data management upgrades	500,000	
	5.1.1.4 Develop & update government system and database for disaster information	200,000	
	5.1.1.5 Strengthen system of DRM/CRM focal points in key government ministries through targeted training and advocacy	600,000	
	5.1.1.6 Support government change processes as per the Emergency Response Framework, and key new policies and legislation based on the NSDRM	350,000	
Sub-total		3,000,000	
5.1.2 Strengthen the application of building codes and support risk sensitive land use planning	5.1.2.1 Review of National Building Codes, by-laws, regulations and planning acts; enhance GoN and municipalities' capacity to implement the code	1,120,000	Municipalities, MoHA, MoFALD, DUDBC, MoPPW, KVTDC, NPC, UNDP, NSET
	5.1.2.2 Scale up certified masons training in line with curricula; expand technical training opportunities in seismic resilience for Engineers and specialists	500,000	
	5.1.2.3 Development of RSLUPs for Kathmandu City and KV Megacity	2,080,000	
	5.1.1.4 Implement government building code compliance strategy, including digitization of the permit approval process and GIS mapping of all buildings in KV	1,300,000	
Sub-total		5,000,000	

Expected Outcome	Flagship 5: Policy/Institutional Support for DRM		
Joint Programme Outcomes	Outputs/Activities	Budget (US \$)	Current Partners
5.1.3 Strengthen National Institutions for Disaster Risk Management Capacity Building	5.1.3.1 Assess municipal, district, and national DRR training needs; develop programmes and implement training	1,000,000	MoHA, NRCS, MoFALD, TU, KU, MoE, NPC, NSET, DPNet, OCHA, UNDP, IFRC
	5.1.3.2 Extend training program to state institutions - police and civil service	350,000	
	5.1.3.3 Develop certified technical programs for the construction sector - planners, designers, engineers, masons	350,000	
	5.1.3.4 DRM in school curriculum	1,050,000	
	5.1.3.5 Expand higher education opportunities on improved disaster resilience; improve access to small academic research grants for Nepal-focused DRM related analysis	250,000	
Sub-total		3,000,000	
5.1.4 Orienting financial mechanisms towards risk reduction and risk management	5.1.4.1 Move to pro-active risk reduction with MoF, NPC and NRB	200,000	NRC, MoF, NPC, private sector, UNDP
	5.1.4.2 Review district and national calamity relief funds; explore budgetary support and options for all levels	100,000	
	5.1.4.3 Redirect or establish financial mechanisms for VDC, DDC and national DRM activities	400,000	
	5.1.4.4 Work with key private sectors (mortgage, insurance) to assess and develop initiatives to expand the range of risk transfer products in Nepal	300,000	
Sub-total		1,000,000	
5.1.5 Support mainstreaming DRM and Climate Change Adaptation into development planning processes at all levels	5.1.5.1 Mainstream DRM and CCA with MoHA, MoEST and focal agencies	250,000	MoEST, MoHA, MoI, NPC, MoFALD, MoPPW, MoE, DHM, Early Warning Network Members, UNDP
	5.1.5.2 Review environment impact assessments to include DRR and CCA; train and mentor GoN departments	400,000	
	5.1.5.3 Develop minimum standards for hazard analysis and risk assessment across government	350,000	
Sub-total		1,000,000	
Total		13,000,000	
This workplan does not reflect achievements to date. For the latest updated results, please visit www.un.org np/coordinationmechanism/nrrc or contact Giovanni Congi, Public Information Coordinator at giovanni.congi@one.un.org			

UN Convention on Custom Declaration

*Approved by the Permanent Technical Committee
of the World Customs Organization
at its 157-158th sessions in April 1996*

MODEL AGREEMENT

Between the United Nations and the Government of Nepal Concerning measures to expedite the import, export and transit of relief consignments and possessions of relief personnel in the event of disasters and emergencies

Whereas paragraph 3 of the Annex to United Nations General Assembly Resolution 46/182 underlines that humanitarian assistance should be provided with the consent of and in principle on the basis of an appeal by the affected country, and that the sovereignty, territorial integrity and national unity of States must be fully respected in accordance with the Charter of the United Nations;

Whereas paragraph 6 of the said Annex calls upon the States, whose populations are in need of humanitarian assistance, to facilitate the work of intergovernmental and non-governmental organizations in implementing this assistance;

Whereas paragraph 7 of the said Annex urges the States in proximity to emergencies to participate closely with the affected countries in international efforts, with a view to facilitating, to the extent possible, the transit of humanitarian assistance;

Whereas paragraph 28 of the said Annex instructs the United Nations to continue to make appropriate arrangements with interested Governments and intergovernmental and non-governmental organizations to enable it to have more expeditious access, when necessary, to their emergency relief capacities, including food reserves, emergency stockpiles and personnel, as well as logistic support;

Whereas paragraph 29 of the said Annex further instructs the United Nations to develop special emergency rules and procedures to enable all organizations to procure quickly emergency supplies and equipment;

Whereas paragraph 30 of the said Annex requests disaster-prone countries to develop special emergency procedures to expedite the rapid procurement and deployment of equipment and relief supplies;

Whereas paragraph 4 of United Nations General Assembly Resolution 47/168 calls upon potential donors to adopt necessary measures to increase and expedite their contributions, including setting aside, on a stand-by basis, financial and other resources that can be disbursed quickly to the United Nations system in response to the consolidated appeals of the Secretary General;

Whereas paragraph 8 of the said Resolution requests the Secretary General, after consultations with Governments, to report on ways and means to improve further United Nations capability in the areas of prevention and preparedness in relation to natural disasters and other emergencies, in particular emergencies involving food, medicines, shelter and health care, as provided in General Assembly resolution 46/182;

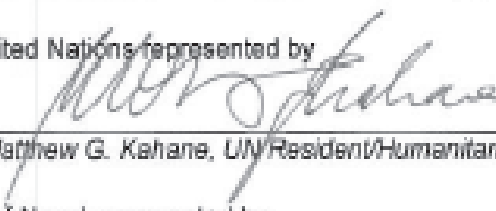
Whereas the Office for the Coordination of Humanitarian Affairs serves as the central focal point in the United Nations with Governments, intergovernmental and non-governmental organizations concerning the United Nations emergency relief operations;

Whereas the Customs Co-operation Council adopted, on 8 June 1970, a Recommendation to expedite the forwarding of relief consignments in the event of disasters;

Whereas the International Convention on the simplification and harmonization of Customs procedures (Kyoto Convention), the Customs Convention on the A.T.A. carnet for the temporary admission of goods (A.T.A. Convention), the Convention on Temporary Admission (Istanbul Convention), the Convention on International Civil Aviation (Chicago Convention) and the International Maritime Organization Convention on Facilitation of International Maritime Traffic recommend simplified procedures and other facilitation measures to be applied, *inter alia*, to the trans-border movement of relief consignments and possessions of disaster relief personnel;

Whereas the Government of Nepal wishes to contribute to the expeditious delivery of international humanitarian assistance to the disaster-affected population;

Now therefore, the United Nations represented by

(Mr. Matthew G. Kahane, UN Resident/Humanitarian Coordinator)

And the Government of Nepal represented by

(Mr. Umesh Prasad Mainali, Secretary, Ministry of Home Affairs)

Hereby agree as follows:

ARTICLE 1

Definitions

For the purpose of this Agreement the term:

1.1. "Disaster" means:

A serious disruption of the functioning of the society, causing widespread human, material, or environmental losses which exceed the ability of affected society to cope using only its own resources.

The term covers all disasters irrespective of their cause (i.e. both natural and manmade).

1.2. "Disaster relief personnel" means:

Individuals, groups of individuals, teams and constituted units executing delivery of humanitarian assistance within the framework of a United Nations relief operation

Examples of disaster relief personnel that can be involved in any particular disaster are:

UN delegates;
Experts on mission for the United Nations;
Emergency response personnel to assist refugees and internally displaced persons;
International Search and Rescue teams;
Medical teams;
Specialised teams provided by foreign military, civil defense and civil protection organizations (MCDA teams);
United Nations Disaster Assessment and Co-ordination (UNDAC) team.

1.3. "Possessions of disaster relief personnel" means:

All equipment, provisions, supplies, personal effects and other goods brought for and/or by disaster relief personnel in order to perform their duties and to otherwise support them in living and working in the country of the disaster throughout the duration of their mission.

1.4. "Relief consignment" means:

Goods, such as vehicles and other means of transport, foodstuffs, medicaments, clothing, blankets, tents, prefabricated houses, water purifying and water storage items, or other goods of prime necessity, forwarded as aid to those affected by disaster.

1.5. "United Nations relief operation" means:

Assistance and/or intervention, by the United Nations, a United Nations Agency or on its behalf, during or after disaster to meet the life preservation and basic subsistence needs. It can be of emergency or protracted duration.

1.6. "Emergency" means:

A sudden and usually unforeseen event that calls for immediate measures to minimize its adverse consequences

ARTICLE 2

Organizations involved in United Nations relief operations

Included are:

- United Nations (UN)
- UN Agencies
- Governmental (GOV), intergovernmental (IGO) and non-governmental (NGO) organizations certified by the UN as *bona fide* participants within the framework of a United Nations relief operation
- Transport carriers contracted by the UN, a UN agency or a UN certified GOV/IGO/NGO for transportation of relief consignment(s) and/or possessions of disaster relief personnel.

ARTICLE 3

Facilitation measures for United Nations relief operations

The Government of Nepal agrees to:

3.1. With respect to exports:

3.1.1. Waive any economic export prohibitions or restrictions, and any export duties or taxes, in respect of goods contained in relief consignments destined for countries having suffered disasters and in possessions of disaster relief personnel;

3.1.2. Accept at exportation, as a general rule, the written summary declarations made out by the UN, or its agencies, or organizations involved in UN relief operations as detailed in Article 2 of this Agreement, of relief consignments as evidence of the contents and of the intended use of such consignments;

3.1.3. Take such steps as may be necessary in order that the Customs authorities where the exports are made are in a position to:

a) expeditiously examine, only when necessary for security or narcotics/contraband control purposes and where appropriate by applying sampling or selective techniques against the summary declaration, the contents of the relief consignments and possessions of disaster relief personnel, and certify the results of this examination on that declaration;

b) Where possible, place such consignments under Customs seals where such action is likely to avoid delays in the forwarding of the goods at later stages in their journey;

c) Permit such consignments to be presented for export clearance at any approved Customs office and, in stockpile States, in advance of the need for actual export; and

d) Permit such consignments to be placed in a Customs warehouse for subsequent export, for providing humanitarian assistance;

3.2. With respect to transshipment or transit:

3.2.1. Allow operators, under supervision of the public authorities concerned, to disassemble transshipment cargo including shipments in containers and on pallets, so that they may sort and reassemble shipments for onward carriage without examination, except for reasons of security or in special circumstances, and subject only to simple documentation where required;

3.2.2. Facilitate as far as possible the carriage of relief consignments and possessions of disaster relief personnel in Customs transit, with due regard to any action taken under paragraph 3.1.3. above;

3.3. With respect to imports:

3.3.1. Allow admission free of import duties and taxes or charges having an equivalent effect and free of economic import prohibitions or restrictions in respect of:

a) all relief consignments imported by the UN, or its agencies, or organizations involved in UN disaster relief operations as detailed in Article 2 of this agreement, for distribution free of charge by them or under their control to victims of disaster in their territory, in particular where such consignments consist of foodstuffs, medicaments, clothing, blankets, tents, prefabricated houses or other goods of prime necessity;

b) Possessions of disaster relief personnel delivering humanitarian assistance;

3.3.2. Facilitate the temporary admission, with conditional relief from import duties and taxes of any equipment required by the UN or its agencies or organizations involved in disaster relief detailed in Article 2 of this Agreement, and used by them or under their control in action undertaken to alleviate the effects of a disaster; and whenever possible not to require security but accept an undertaking given by them to re-export such equipment;

This equipment covers *inter alia*:

- transmission and communication equipment;
- water purifying and water storage items;
- all equipment, machinery, tools and electronic devices required by technical specialists, such as doctors, engineers, communications technicians, logisticians, community workers, etc. to perform their duties;
- equipment not directly involved in relief operations but used to fight and eliminate the consequences of natural and similar disasters, e.g. for elimination of pollution of all types, decontamination of buildings and territories, inspection of industrial structures, etc.;
- administrative support items such as office equipment, e.g. computers, photocopiers and typewriters, expendable supplies, staff security items and administrative manuals and documents;
- tents, prefabricated and mobile staff accommodation units and associated materials including cooking and dining equipment and supplies, sanitation requirements and compound safety/security items;
- possessions of disaster relief personnel;
- means of transport and spare parts and equipment for their repair;
- animals for rescue operations, e.g. specially trained dogs.

3.3.3. Authorize and make suitable arrangements for the relief consignments, including those in containers and on pallets and the possessions of disaster relief personnel to be examined and/or released outside the hours and places normally prescribed, and to waive any charges for Customs attendance;

3.3.4. Allow operators and importers to submit manifest and entry details to Customs prior to arrival of the relief consignments in order to facilitate immediate release;

3.3.5. Accomplish physical examination of cargo, when required, on a sampling or selective basis, and carry out such examination as rapidly as possible;

3.3.6. Make arrangements whereby the maximum number of relief consignments can be released promptly after arrival upon presentation of a provisional entry document or a legally acceptable electronic equivalent, subject to complete fulfillment of Customs and other requirements within a specified time limit.

ARTICLE 4

Application of facilitation measures

The measures in Article 3 shall be applied:

- To relief consignments and possessions of disaster relief personnel sent to disaster-affected areas by any of the organizations referred to in Article 2 of this Agreement;

- By Customs at the points of entry and/or exit, whether or not they have been informed by their superior administration of a particular relief consignment and/or possessions of disaster relief personnel.

ARTICLE 5
Ad-hoc adjustments

The United Nations and the Government of Nepal may conclude ad-hoc adjustments to the present Agreement.

ARTICLE 6
Non-waiver of immunity

Nothing contained in this agreement shall be deemed a waiver, express or implied, of any immunity from suit or legal process, or of any privilege, exemption or other immunity enjoyed or which may be enjoyed by the United Nations and its personnel by virtue of the Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations adopted by the General Assembly on 13 February 1946.

ARTICLE 7
Entry into force, amendment and termination

7.1 This Agreement shall enter into force (within 1 day) upon its signature by both parties.

7.2 This Agreement may be amended only by a written instrument signed by both parties.

7.3 This Agreement may be terminated by either party on 90 days written notice to the other party.

Dated This 31 Day of May 2007

ANNEX

UN Certificate

Issuing Organization

(Office for the Coordination of Humanitarian Affairs)

TO WHOM IT MAY CONCERN

This is to certify that

(Name of an organization, individual, group of individuals, team, constituted unit, etc.)

is a *bona fide* participant of the United Nations relief operation undertaken at the request of the Government of Nepal

In order to provide international assistance to meet the life preservation and basic subsistence needs resulting from

(Name of the natural disaster, complex emergency, environmental emergency, etc.)

and as such is entitled to the application of the Customs facilitation measures which are applied to the relief consignment(s) and/or possessions of disaster relief personnel involved in United Nations relief operations by Customs authorities at the points of entry and/or exit.

All those whom it may concern are requested to extend to the bearer the facilities, privileges and immunities which pertain to and facilitate by all suitable means the execution of the mission on which he is engaged.

The holder of this certification and his representative(s) will be held responsible for compliance with the laws and regulations of the country/Customs territory of departure and the countries/Customs territories of temporary admission.

This certification is valid until(year)...../(month)...../(day).....

Done in(place)..... on(year/month/day).....

(Signature of an authorised Official and stamp of the Issuing Organization)

4.4 HFA Achievement Summary

Nepal's national development plan has emphasized DRR as a national priority and an integral component of sustainable development. In October 2009, Nepal Government adopted the National Strategy for Disaster Risk Management (NSDRM). The NSDRM is based on HFA and outlines priority objectives for DRM in Nepal. To implement the NSDRM, the Government and humanitarian and development partners initiated the Nepal Risk Reduction Consortium in 2011.

Ministry of Home affairs has conducted a National Level Multi Hazard Risk Assessment covering five major hazards. 71 (out of 75) districts has developed District Disaster Preparedness and Response Plan (DPRP). Similarly at the community level, around 100 VDCs have prepared Local Disaster Risk Management Plans prioritising of three major hazards with an earthquake risk assessment. Similarly, six municipalities out of 58 have initiated enforcing National Building Code for safe building construction practices. Government is planning to mainstream DRM/CRM into all sectoral plans by 2015.

The National Disaster Response Framework (NDRF) has been finalized to ensure collective and coherent disaster response. The government has also established disaster risk management and climate change adaptation focal desks and assigned officials in all ministries to mainstream DRM in regular planning, implementation and monitoring activities. Government ministries have taken the ownership of the cluster approach for relief activities, which includes coordinated structure of government and humanitarian agencies.

The network of Emergency Operations Centres (EOC) have been expanded to 5 regions, 26 districts and 5 municipalities. The National Emergency Centres, established in 2011 is leading the EOC network. Similarly, capacity of search and rescue teams has been also enhanced.

To sum up, notable progress has been achieved on policy and institutional issues as well as community based DRM initiatives. Initiatives are on-going on efficient information management and capacity enhancement. At the same time, there is also some challenge of enhancing the legal systems in the current political context.

4.5 HFA 2 Priorities from Nepal

National and local governments, NGOs, international organizations and stakeholder groups are invited to make succinct contributions of maximum 5 pages, addressing the following questions:

Context

Nepal is one of the most vulnerable countries in the world to natural disaster. This vulnerability is due to a lack of technical capacity and resources to adopt and implement resilience strategies. Political instability and the absence of locally elected authorities have only compounded the challenges Nepal faces in strengthening disaster risk reduction at the national and local level. In a country as complex as Nepal disaster risk management is the responsibility of all stakeholders. The Government has firmly taken the lead in managing across sectors and in both the rural and urban context. Other stakeholders will be required to support Government to advance all issues outlined below.

In support of its commitment to the Hyogo Framework for Action (HFA), the Government of Nepal has made disaster risk reduction a national priority. A new Disaster Management Act has been drafted to replace the 1982 Natural Calamities Relief Act, and this Act will be prioritized once Parliament is re-convened. While the Act is in process, the Government has endorsed the National Strategy for Disaster Risk Management (NSDRM), a long term strategic framework in line with HFA priorities and is taking action to reform both policy and the legislative and institutional environment. In order to advance the NSDRM a comprehensive approach to DRM has been adopted and priorities within the NSDRM have been agreed. Key to implementation is the Government-led Nepal Risk Reduction Consortium (NRRC) which has been established in order to ensure high-level national coordination. Under the NRRC 13 Government Ministries, UN agencies, Red Cross, donors, the international financial institutions, and I/NGO representation meet to plan and implement urgent and immediate actions in order to address agreed priorities under the 5 Flagship programmes. Progress in the last 5 years has been substantial but much more is needed. Specifically, Nepal needs to strengthen efforts

in integrating climate and disaster risk management into broader development plans. In addition, while progress has been strong with regard to inputs, progress from 2014 onwards will be measured in terms of outputs and outcomes. The Government will ensure that HFA2 priorities will form the basis for design for NRRC Phase 2 (2015-2020).

Moving on from HFA1, the Government of Nepal is committed to HFA2 and believes that all 7 priority areas advocated for by Area are important for Nepal. In consultation with other actors a commitment has been made to the following 3 (out of 7) priority areas for HFA2: 'building community resilience', 'sustainable development, climate change and disaster risk reduction integration' and 'strengthening risk governance and accountability'. The Government believes that other priority areas can be incorporated within the three chosen priorities and be designed as cross-areas areas for work.

Key Area 1: Building Community Resilience

Key Question: What is the issue that your country recommends to prioritise in HFA2?

The issues include:

- Communities still have limited capacity to understand, analyse, plan, mitigate, and respond to disasters
- Currently there is limited shared understanding on the concept, knowledge and process of building community resilience in the rural and urban contexts. Tools are still being tested and need to be institutionalized.
- Integration of community based risk reduction, mitigation, preparedness, response and recovery approaches within the local government framework must be strengthened.
- A mechanism is required to undertake effective monitoring of DRM activity at the community level to better understand the impact and sustainability of DRM activities.
- Promotion of an enhanced role for different groups of women in DRM and resilience building.
- Build awareness of the need for local level resource allocation from community side.

Why have you selected this as a priority?

Under HFA1, there have many good examples of community based DRM. However, these examples are isolated and the challenges of harmonization, replication and sustainability remain. Community approaches are still too dependent on central Government and donor funding and are not yet effectively integrated into the national and local systems required for long term sustainability. In particular, the issue of urban resilience has become of utmost importance with growing urban populations and the increasing risk those populations live under. A standardized set of criteria (9 minimum characteristics of a disaster resilient community) have been agreed largely based on rural experience, but further testing of this is needed particularly in the urban context. Additional challenges include having a strong knowledge base, evidence of impact, monitoring and sustainability.

A comprehensive approach with a focus on gender and community groups (women, girls, young adults, older women, women belonging to minority groups, etc.) in all phases of the planning process is needed to ensure gender issues are recognized and addressed. The Government has finalized a Climate Change and Gender Strategy and Action Plan which focuses on recognizing the role of women in building resilience as well as outlining actions which need to be taken to ensure women can play their role with focus on six key sectors. The strategy and action plan are awaiting final endorsement.

While HFA1 (2005-2015) emphasized the integration of gender into disaster programmes, Nepal is still in the process of ensuring a gender sensitive approach to disaster risk management. A critical main challenge that needs to be addressed is gender disaggregated data on disaster vulnerability and capacity that can inform the necessary policies and approaches to ensure that the entire community is effectively engaged.

What are the actions required to address this issue?

Actions required include:

- Ensure effective engagement of Government at all levels and of private sector with community groups with particular focus on the availability of insurance mechanisms to underpin resilience
- Document best community approaches. While work on this is already underway (coordinated under NRRC Flagship 4) more must be done re documentation, validation, sharing, and then utilization of knowledge gained.
- Institute a Government High Level Policy Taskforce to ensure harmonization of local level disaster management policies. Develop a guideline to validate good practices and promote replication
- Capacity building on identifying risks, response planning, planning for risk management, and local level implementation Ensure harmonization of risk sensitive land use planning with line ministries, local government and community plans
- Sustain and upgrade community based early warning systems in agreed priority river basins
- Develop, validate and harmonise tools and guidelines for risk assessment, risk maps, management planning, integrating climate and disasters. All data should be open access and coherent.
- Risk management plans should be incorporated into local level development priorities and plans to ensure that risk reduction actions get sufficient traction and funding at the local levels.
- Strengthen data collection methods to ensure information is disaggregated and accessible. Compile good practice of women led DRM activities.
- Ensure a critical mass of women for representation in all DRM forums and other key positions
- Promote specific and targeted actions to promote women into leadership roles as a force for building resilience
- Support and promote women led activities and projects with a focus on livelihoods diversification
- Ensure women's access to resources, technology and early warning

List the stakeholders who should be engaged in implementing the recommendations made above

Government Ministries will lead and will involve all other Government agencies (national, district, VDC, and community-ward level)

Support will be provided from UN agencies, I/NGOs, Red Cross and Red Crescent, donors, civil society, private sector, academia, user groups, and the media.

Mechanisms to be adopted:

- The current coordination mechanisms under Flagship 4 (led by MOFALD and IFRC) and Flagship 5 (led by MOHA and UNDP) should be furthered strengthened and institutionalized within the Government system.
- The MOHA-led DRR portal will be utilized to ensure comprehensive communication and receive feedback.
- The Government intends to institute a post-Disaster Assessment Guideline.

How should this issue be addressed in HFA2?

What could be the accountability framework to address this issue in HFA?

- As per the Natural Calamities Relief Act and the Local Self-Governance Act (LSGA), DDC, and VDCs should become increasingly accountable for ensuring institutionalization however this will require capacity to be enhanced in planning, integration, coordination, and monitoring. Accountability provisions under LSGA and other frameworks needs to be strengthened and frameworks must be made coherent. Government is already working on the latter issue under the Government Policy Task Force – district level DRM guidelines harmonisation.

Who needs to be accountable to take the recommended actions?

- Government (through the framework of the LSGA, LSGR, NDRF, Soil and Water Conservation Act) and local authorities. Supported by UN agencies (through the Framework of the UNDAF), INGOs, National Red Cross Society, NGOs, CBOs.

Who will the actors be accountable to?

- Actors will be accountable at community level (community and community based organizations,

disaster management committees at local level, ward citizen forums, etc.) and through increased awareness through open access data.

What targets and indicators could be used to measure progress and underpin accountability measures?

- Targets: risk assessment map (multi-hazard risks) should be developed at national level and at vulnerable districts; non-life insurance needs to incorporate DRM; agreement on a harmonized risk sensitive land use plans across Government agencies; harmonize management planning guidelines at local levels; agree on modality for accessing funds and implementation of DRM actions at local levels within the local governance framework; implementation of strong mechanisms for monitoring and knowledge sharing.
- Indicators: National level risk assessment and manual of good practices are available; guidelines developed; utilization of harmonized risk sensitive land use plan in line ministry planning; crops, livestock, water, school, health and livelihoods related infrastructure insurance system in place. Establishment of the post-Disaster Assessment Guideline.

How can these targets and indicators be monitored and measured?

- The targets and the indicators will be monitored through the CNDRRC, the existing monitoring framework (updated Monitoring and Evaluation Guidelines of NPC) and MOFALD. This will be further strengthened through harmonization.

Key Area 2: Sustainable development, climate change and disaster risk reduction integration

Key Question: Where, at what level and how has the integration of DRM, climate change and sustainable development proved more efficient and effective?

Underlying question: what are the barriers for achieving integration at the national and local levels and how have they been addressed?

At the national level, climate and disaster risk issues yet to be prioritized by key decisions makers, particularly from national political parties. The focus has only slowly been moving from response to comprehensive risk reduction, mitigation and preparedness. In addition, individual ministries, donors and agencies work in isolation which limits the ability to adopt a common and integrated approach. More coordination between line Ministries, MOHA, MOFALD, MOSTE and NPC on this issue is required. Underpinning this is a lack of assessments and tools to project and identify the economic impacts of climate change and disasters is impeding the development of appropriate risk sensitive interventions. Finally however, while the NSDRM focuses on risk reduction and mainstreaming of DRM, in the absence of the proposed DRM Act the reforms to the existing legal and institutional framework necessary to facilitate mainstreaming cannot happen. A more general understanding of the linkages between disaster management and climate change is required. The Government intends that disaster management should become a window through which climate change can be more broadly understood.

Underlying question: What are the instruments available that are/could be used to facilitate integration?

There are some key instruments at the policy level available. These include the existing NSDRM, Land Use Policy 2013, Approach Paper of National Development Plan (2013-2015), National Disaster Response Framework, climate change policy 2010, guidelines and tools for Climate and DRM integration such as the Local Disaster Risk Management Guidelines, District Disaster Management Plan, Local Adaptation Plan of Action, National Adaptation Programme of Action 2008, Climate Budget Code 2012, etc. However, many of these instruments have not yet been implemented effectively. Harmonization of the current planning processes will be keys to strengthening implementation.

Underlying question: How can the existing instruments be better used or scaled up to facilitate integration?

The government will: lead the process of aligning the existing planning processes to ensure

integration of risk reduction and development; enact disaster management bill and bylaws for implementation of NSDRM, building codes and land use policy; ensure dedicated resources at all levels; engage private sector; update existing building codes and development flood and landslide codes; establish a Climate and Disaster Risk Cell within the NPC and enhance the focal point system within key Ministries and Departments. More joint action, led by MOHA and MOSTE, on climate change and DRM will ensure integrated planning, national budget allocations, and joint advocacy to influence national and sectoral policies. The new climate and gender strategy is yet to be endorsed.

Underlying question: How can the instrument be used to address the issues of trans-boundary risks?

Greater emphasis will be needed on regional Climate and DRM initiatives and should be coordinated with strategic emphasis from MOHA, the Ministry of Foreign Affairs, and (where appropriate) SAARC. In addition, regional network and communities across boundaries should be engaged on issues related to information and knowledge exchange on floods, GLOFs, and EWS and this work should be supported by both MOHA and MOSTE. In the South Asia Region we not only share a common culture but also share risk and atmosphere therefore it is essential that we have a coherent and collective policy on disaster risk reduction and climate change adaption.

Who should be responsible for the different aspects of integration?

MOHA, MOFALD, MOSTE, NPC, local bodies and relevant line Ministries and Departments.

Partners will support all action and, ICIMOD in particular will offer support with regard to trans-boundary risks.

Mechanisms to be adopted: strengthening of the Government Focal Person system for DRM/CCA in key Ministries and Departments is required. NPC has initiated integration of DRM into national and sectoral development plans which needs further efforts at national level and for District councils to progress at District level. UNDAF Outcome 7 co-ordination mechanism co-chaired by MOHA and MOSTE allows integration of Climate and DRM at central level while the mechanisms such DDRC (led by CDO) and DDMC (led by LDO) facilitates integration of the two at district levels. Phase 2 of the NRRR needs to ensure integration with climate adaption activity.

Who should they be accountable to and how to ensure accountability?

- A mandatory provision is required to integrate climate change adaptation and DRM into sectoral and periodic plans and implementation. This would include financial provision with separate budget headings for disaster and climate change.
- Open access to information should be mandatory to facilitate two-way information sharing with a complaint/feedback mechanism in place.
- LSGA and LSGR, which include monitoring, supervision, reporting, auditing of account and project appraisals and evaluation needs to be adapted to fit DRM programming.

What targets and indicators at the national and local levels could be used to measure progress and underpin accountability?

- Targets: disaster risk reduction integration in national and local planning process; the Disaster Management Act should be in place; sectoral plans should have a clear articulation of Climate and DRM related activity based on an analysis of the impact of climate and disasters for key sectors; annual plans at national and local level fully integrate Climate and DRM priorities and receive funding from the Treasury; involvement of private sector in disaster risk management; review building codes and develop flood and landslide codes.
- Indicators: increase in current funding levels for climate and DRM, DRM integration in sectoral and local plans; disaster management act implemented; private sector involvement in national platform for DRM; building code implemented flood and landslide codes developed. The Government has drafted a Climate Change and Gender which must be fully endorse, disseminated, and implemented.

How can these targets and indicators be monitored and measured?

- Existing tools, such as the National Monitoring and Evaluation and other relevant guidelines will

be used to monitor the indicators.

- MOSTE-headed Multi-sectoral Climate Change Coordination Committee
- MOHA-led NRRC Steering Committee

Key Area 3: Strengthening risk governance and accountability

Key Question: How to strengthen risk governance mechanisms and accountabilities for DRM and resilience building?

Underlying question: What are the main gaps in the existing risk governance models? What are the required measures to fill these gaps?

- Lack of mandatory monitoring mechanisms of existing risk governance models or access to information related to climate and disaster risk management
- Lack of resources, monitoring or feedback mechanism
- Limited bylaw in place for the implementation of disaster risk management
- Currently particular institutions are focused on sectoral issues in isolation and must reorient themselves to understand comprehensive risk governance mechanism and accountability.

Measures to fill gaps

When the Disaster Management Act is passed, there will be mandatory annual reporting requirements from all departments on plans and actions related to risk identification, risk assessment and risk reduction. These reports would be submitted to the Prime Minister's Office, National Planning Commission, and National Disaster Management Authority (when established). This also needs to be part of performance assessments for government civil servants.

In the absence of the DRM Act and the NDMA mechanism, the internal Government mechanism relies on the Central Natural Disasters Relief Committee (CNDRC) and District Disaster Relief Committee (DDRC) to ensure authorization for implementation and monitoring. Focus of these mechanisms has historically been on response and (more recently also on preparedness for response). Strengthening will require internal Government oversight, coordination, (and ability to ensure enforcement), at the same level on national standards on areas related to broader DRM issues such as a DRM financing through line Ministries, national building code, and early recovery and so on.

How do we define the accountability framework for DRM and what should be the main components for an effective accountability framework? Who should be responsible?

The accountability framework for DRM must ensure a two-way reporting system that ultimately links the responsible authority with the target group (communities).

Mechanisms to be adopted

Note: further consideration is required within the Government of the mandate of the CNDRC and DDRC with regard to broader DRM. Any change to this must be taken after the Government takes a view on how long it may be before passing the new Act. If the Government considers that this may be soon then it may not be necessary to address the mandate of the CNDRC.

- MOHA-led DRR Portal will facilitate more coherent information sharing and guidance.
- National Platform for DRM led by Ministry of Home Affairs (MOHA) – this will act as an inclusive and loose framework that will bring the above stakeholders together. From this network, smaller groups (representatives) will be established for specific categories and issues. Government agencies will be responsible for implementing the activities. UN Agencies, I/NGOs, Private Sectors, Academia will be the supporting agencies to implement the activities. Disaster Preparedness Network (DPNet Nepal), secretary of the Platform will play a secretariat role in coordination with MoHA.
- Nepal Risk Reduction Consortium (NRRC) – under the 2nd phase of the NRRC (2015-2020), a review and realigning of priorities can be linked with this key area and include the appropriate monitoring and evaluation framework in place to report against this key area.
- Accountability Framework: Ministries with a focus on gender and community groups should be involved in all phases of the planning process to ensure gender issues are appropriately

integrated into DRM programmes. This would include revisiting existing policies, legislation, programmes, strategies and tools to ensure gender issues are incorporated. This will be done in line with the convention on the rights of women and children.

How can targets and indicators be used to support accountability?

- Targets: Disaster Management Act implemented; National Planning Commission effectively monitoring DRM in Nepal; National DRM platform strengthened in coordination and information sharing; climate and gender strategy and action plan finally endorsed, disseminated, and implemented.
- Indicators: Disaster Management Act passed when supporting policy developed; Monitoring tools and guidelines for DRM with capacity in place at National Planning Commission; National Platform for DRM in place and functioning effectively as a loose network. Creation of an enabling environment and strengthening of capacity within government agencies to support the integration of gender perspective in DRM planning, policies and programmes

What monitoring and reporting mechanisms are required?

The existing monitoring mechanisms for DRM in Nepal needs to be strengthened by incorporating accountability measures that links the responsible authorities with target groups at the local level. To complete this, the capacity of line ministries needs to be strengthened with both financial and human resources. In addition, the national monitoring and evaluation guidelines (2013) need to be implemented with dedicated resources allocated.

Mechanisms to improve communication are already being put in place including the creation of a new MOHA portal on DRM. Further strengthening is required including more systematic work with traditional and new media. This latter activity will be supported by the NRRC cross-Flagship communications group.

Who needs to be accountable and to whom?

The responsible agencies and supporting agencies for implementing their respective role in disaster risk management need to be responsible to the targeted communities. Hence the focus on enhancing media engagement.

SAARC Agreement on Rapid Response to Natural Disasters

SAARC AGREEMENT ON RAPID RESPONSE TO NATURAL DISASTERS

The Member States of the South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC), comprising the Islamic Republic of Afghanistan, the People's Republic of Bangladesh, the Kingdom of Bhutan, the Republic of India, the Republic of Maldives, Nepal, the Islamic Republic of Pakistan and the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka, hereinafter referred to as the Parties;

Reaffirming their commitment to the objectives and principles of the South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC) as enshrined in its Charter;

Concerned at the increasing frequency and scale of natural disasters in the South Asian region and their damaging impacts both short-term and long-term;

Reiterating the commitment of the SAARC Comprehensive Framework on Disaster Management to develop an efficient disaster management system which professionalizes disaster management system and strengthens emergency response system in the Region;

Guided by the Declaration of Fifteenth SAARC Summit to create a Natural Disaster Rapid Response Mechanism to adopt a coordinated and planned approach to provide timely relief and humanitarian assistance in emergencies arising out of natural disasters;

Convinced that the regional cooperation on disaster response should be institutionalized through an Agreement among the Member States;

Have agreed as follows:

PART A - GENERAL PROVISIONS

Article I Definitions

For the purposes of this Agreement:

1. "Assisting Party" means a State that renders assistance to a Requesting Party in the event of a disaster emergency.
2. "Competent Authorities" means one or more entities designated and authorized by each Party to act on its behalf in the implementation of this Agreement.
3. "Natural Disaster" (hereinafter "Disaster") means a natural hazard event causing serious disruption of the functioning of a community or a society involving widespread human, material, economic or environmental losses and impacts, which exceeds the ability of the affected community or society to cope using its own resources.

4. "Disaster management" means the range of activities, prior to, during and after the disasters, designed to maintain control over disasters and to provide a framework for helping at-risk persons and/or communities to avoid, minimize or recover from the impact of the disasters.
5. "Head of Assistance Operation" is the designated person of Assisting Party who shall exercise such supervision in cooperation with the competent authorities of the Requesting Party.
6. "National Focal Point" means an entity/entities designated and authorized by each Party to receive, transmit and exchange information pursuant to the provisions of this Agreement.
7. "Member State" means a Member Country of the South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC).
8. "Requesting Party" means a Party that requests assistance from another Party or Parties in the event of a disaster emergency.
9. "Response" means provision of assistance during or immediately after a disaster to reduce loss of life and assets and provide humanitarian assistance in the affected area. Such response should be for a period as agreed upon by Assisting and Requesting Parties.

Article II Objective

The objective of this Agreement is to provide effective regional mechanisms for rapid response to disasters to achieve substantial reduction of disaster losses in lives and in the social, economic and environmental assets of the Parties, and to jointly respond to disaster emergencies through concerted national efforts and intensified regional cooperation based on the Principles outlined in Article III.

Article III Principles

The Parties shall be guided by the following principles in the implementation of this Agreement:

1. Each affected Party shall have the primary responsibility to respond to disasters occurring within its territory and external assistance shall only be provided upon the request and with the consent of the affected Party.
2. The Requesting Party shall exercise the overall direction, coordination and supervision of the assistance within its territory.
3. The sovereignty, territorial integrity and national unity of the Parties shall be respected, in accordance with the SAARC Charter in the implementation of this Agreement.
4. The Secretary General of SAARC, (hereinafter referred to as Secretary General) shall be the overall coordinator of the Rapid Response Mechanism in accordance with this Agreement. The Secretary General may utilize the expertise of existing SAARC mechanisms and institutions including the SAARC Disaster Management Centre (SDMC) in the discharge

of his/her responsibilities as the overall coordinator. This should be done in consultation with and consent of concerned Member States.

Article IV General Obligations

In pursuing the objective of this Agreement, the Parties shall:

1. Cooperate in developing and implementing measures for Disaster Risk Reduction (DRR) including identification of disaster risk, development of monitoring, assessment and early warning systems, standby arrangements for disaster relief and emergency response, exchange of information and the provision of mutual assistance;
2. Immediately respond to a disaster occurring within their territories and share information if the disaster is likely to impact other Member State(s), with a view to minimizing the consequences;
3. Promptly respond to a request for assistance from an affected Party;
4. Share technical know-how and information on the best practices and lessons learnt in reducing disaster losses; and
5. Take legislative, administrative and other measures as necessary to implement their obligations under this Agreement within the framework of the legal system prevailing in the respective Member States.

PART B - DISASTER PREPAREDNESS

Article V Standard Operating Procedures

1. The Parties shall, jointly or individually, develop strategies and contingency/response plans to reduce losses from disasters.
2. The Parties shall, as appropriate, by consensus and according to their respective national legislation prepare Standard Operating Procedures (SOPs) for regional cooperation and national action required under this Agreement including the following:
 - a. regional standby arrangements for disaster relief and emergency response;
 - b. utilization of personnel, transportation and communication equipment, facilities, goods and services and facilitation of their smooth and expeditious movement; and
 - c. coordination of disaster relief and emergency response operations.
3. The Parties shall enhance their national capacities, as appropriate, *inter alia*, to:
 - a. facilitate mobilization of national resources to support such regional standby arrangements for disaster relief and emergency response;

- b. conduct training and exercises to attain and maintain the relevance and applicability of such Standard Operating Procedures.
4. Member State(s) shall organize periodic mock drills/forums wherein other Member States may be invited to test the effectiveness of regional preparedness for response.
5. The Secretary General shall facilitate the establishment, maintenance and periodical review of regional standby arrangements for disaster relief and emergency response.
6. The Secretary General shall facilitate periodic review of regional standard operating procedures.

Article VI
Standby Arrangements for Disaster Relief and Emergency Response

1. On a voluntary basis, each Party shall earmark assets and capacities, which may be available for the regional standby arrangements for disaster relief and emergency response, such as:
 - a. emergency response/search and rescue directory;
 - b. emergency stockpiles of disaster relief items; and
 - c. disaster management expertise and technologies.
2. Such earmarked assets and capacities shall be communicated to each Party through the Secretary General and updated as necessary by the Party concerned.
3. The Secretary General shall consolidate, update and disseminate the data on such earmarked assets and capacities, and communicate with the Parties for their utilization.
4. To facilitate the utilization of assets provided for in Article VI, Clause 1, each Party shall designate entry points for supplies and expertise from Assisting Parties.

PART C - EMERGENCY RESPONSE

Article VII
National Emergency Response

1. Each Party shall ensure according to its national legislation that the necessary measures are taken to mobilize equipment, facilities, materials, human and financial resources required to respond to disasters.
2. Each Party may inform the Secretary General and other Parties of such measures.

Article VIII
Joint Emergency Response through Provision of Assistance

1. If a Party needs assistance in the event of a disaster emergency within its territory, it may request such assistance from any Member State, directly under intimation to or through the Secretary General.
2. The Requesting Party shall specify the scope and type of assistance required and, where practicable, provide the Assisting Party with such details as may be necessary for that

Party to determine the extent to which it is able to meet the request. In the event that it is not practicable for the Requesting Party to specify the scope and type of assistance required, the Requesting Party and Assisting Party shall, in consultation, jointly assess and decide upon the scope and type of assistance required.

3. Each Party to which a request for assistance is directed shall promptly decide and notify the Requesting Party, directly or through the Secretary General, whether it is in a position to render the assistance requested, and of the scope and terms of such assistance.

4. Each Party to which an offer of assistance is directed shall promptly decide and notify the Assisting Party, directly under intimation to or through the Secretary General, whether it is in a position to accept the assistance offered, and of the scope and terms of such assistance.

5. The Parties shall, within the limits of their capabilities, identify and notify the Secretary General of personnel, experts, equipment, facilities and materials which could be made available for the provision of assistance to other Parties in the event of a disaster emergency as well as the terms under which such assistance could be provided.

Article IX Direction and Control of Assistance

Unless otherwise agreed:

1. The Requesting Party shall exercise the overall direction, coordination and supervision of the assistance within its territory. The Assisting Party shall, where the assistance involves personnel, designate in consultation with the Requesting Party, a person who shall be in charge of and retain immediate operational supervision over the personnel and the equipment provided by it. The designated person, referred to as the Head of Assistance Operation, shall exercise such supervision in consultation and cooperation with the appropriate authorities of the Requesting Party.

2. The Requesting Party shall provide, to the extent possible, local facilities and services for the proper and effective administration of the assistance. It shall also ensure the protection of personnel, equipment and materials brought into its territory by or on behalf of the Assisting Party for such purposes. Such personnel shall not carry any type of weapons, explosives, arms, ammunition or surveillance equipment.

3. The Assisting Party and the Requesting Party shall consult and coordinate with each other with regard to any claims, other than an act of gross negligence or contractual claims against each other, for damage, loss or destruction of the other's property or injury or death to personnel of both Parties arising out of the performance of their official duties.

4. The relief goods and materials provided by the Assisting Party should meet the quality and validity requirements of the Parties concerned for consumption and utilization.

Article X Respect of National Laws and Regulations

1. The Members of the assistance operation shall:

a. Refrain from any action or activity incompatible with the nature and objective of this Agreement;

- b. Respect and abide by all national laws and regulations of the Requesting Party. The Head of the Assistance Operation shall take all appropriate measures to ensure observance of national laws and regulations;
- c. Be sensitive to and respect the local customs and traditions of the Requesting Party; and
- d. Be limited in their operation to the disaster affected area, as defined by the Requesting Party.

Article XI
Exemptions and Facilities in Respect of the Provision of Assistance

In accordance with its national laws and regulations, the Requesting Party shall:

1. Accord the Assisting Party exemptions from taxation, duties and other charges of a similar nature on the importation and use of equipment including vehicles and telecommunications, facilities and materials brought into the territory of the Requesting Party for the purpose of the assistance;
2. Facilitate the entry into, stay in and departure from its territory of personnel and of equipment, facilities and materials involved or used in the assistance; and
3. Cooperate with the Secretary General, where appropriate, to facilitate the processing of exemptions and facilities in respect of the provision of assistance.

Article XII
Identification

1. Personnel involved in the assistance operation shall be permitted to wear uniforms with distinctive identification while performing official duties.
2. For the purpose of entry into and departure from the territory of the Requesting Party, members of the assistance operation shall be required to have:
 - a. An individual or collective movement order issued by or under the authority of the Head of Assistance Operation or any appropriate authority of the Assisting Party; and
 - b. A personal identity card issued by the appropriate authorities of the Assisting Party.
3. All modes of transportation used by the personnel of the Assisting Party may use their registration and easily identifiable license plates.
4. All modes of transportation used by the personnel of the Assisting Party into the territories of the concerned Parties shall be according to immigration laws and fulfilling legal/visa formalities. The Requesting Party shall facilitate visa, customs and other formalities. Details of the type of the equipment on board aircraft and vessels shall be shared with all Parties concerned, prior to its entry/landing in the territory of the Requesting Party.

The Requesting Party shall reserve the right to inspect equipment/luggage on board aircraft and vessels.

Article XIII
Movement of Personnel, Equipment, Facilities
and Materials in Respect of the Provision of Assistance

1. Each Party shall, according to its national legislation, at the request of the Party concerned, facilitate the movement of duly notified personnel, equipment, facilities and materials involved or used only in the humanitarian assistance to the Requesting Party. The Party concerned shall exempt from taxation, duties and other charges of a similar nature for such equipment, facilities and materials. However, such personnel, equipment, facilities and materials may be inspected by the transit Member State concerned to deny any undue exemption or movement.
2. Such request for facilitation of movement may only be for rapid response under this Agreement. The details of the movement shall be decided by the transit Member State.
3. The Secretary General, where possible and appropriate, shall facilitate the processing of movement of personnel, equipment, facilities and materials in respect of the provision of assistance.

PART D - INSTITUTIONAL ARRANGEMENTS

Article XIV
National Focal Point and Competent Authorities

1. Each Party shall designate a National Focal Point and one or more Competent Authorities for the purpose of implementation of this Agreement.
2. Each Party shall inform other Parties and the Secretary General, of its National Focal Point and Competent Authorities, and of any subsequent changes in their designations.
3. The Secretary General shall regularly and expeditiously provide to the Parties the information referred to in Article XIV, Clause 2.

Article XV
Financial Arrangements

1. Each Assisting Party shall incur from its own sources all the expenses required for rendering assistance to a Requesting Party in the event of a disaster emergency.
2. Expenses incurred by the Secretary General in coordinating regional response shall be debited to the Secretariat's budget.

PART E - FINAL CLAUSES

Article XVI
Amendments

A Party may propose an amendment to the Agreement to the Secretary General SAARC, who shall communicate the proposed amendment to all Parties for consideration. A

amendment to the Agreement shall be adopted by consensus. Such amendment shall enter into force upon ratification by all Parties.

Article XVII
Relationship with other Treaties, Conventions and Agreements

This Agreement shall not affect the rights and obligations of the Parties under other bilateral or multilateral Treaties, Conventions and Agreements to which they are a Party.

Article XVIII
Settlement of Disputes

Any dispute between Parties as to the interpretation or application of, or compliance with, this Agreement or any protocol thereto, shall be settled amicably by consultation or negotiation. In case a settlement cannot be reached, the dispute shall be referred to the higher SAARC mechanisms for resolution.

Article XIX
Ratification

This Agreement shall be subject to ratification by all Parties and the Instruments of Ratification by the Parties shall be deposited with the Depository as defined in Article XX.

Article XX
Depository

The Secretary General of SAARC shall be the Depository for this Agreement.

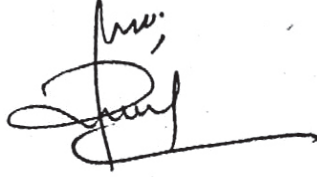
Article XXI
Entry into Force

This Agreement shall enter into force on the thirtieth day after the date of deposit of the eighth Instrument of Ratification. The Secretary General shall notify the Member States of signatures of this Agreement and the deposit of Instruments of Ratification and shall transmit certified copies of the Instruments of Ratification to each Member State. The Secretary General shall also notify Member States of the date of entry into force of the Agreement.

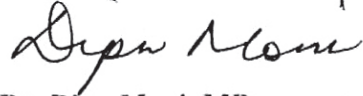
Article XXII
Authentic Texts

IN WITNESS WHEREOF, the undersigned plenipotentiaries, being duly authorized by their respective Governments have signed this Agreement.

Done in Addu, Maldives On This Eleventh Day of November Two Thousand Eleven in Ten Originals In The English Language, All Texts Being Equally Authentic.

Dr. Zalmay Rassoul
Minister of Foreign Affairs
Islamic Republic of Afghanistan

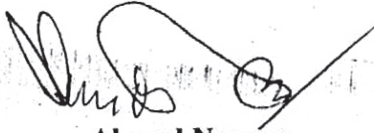
Dr. Dipu Moni, MP
Minister for Foreign Affairs
People's Republic of Bangladesh

Khandu Wangchuk
Minister-in-Charge of Foreign Affairs
Kingdom of Bhutan

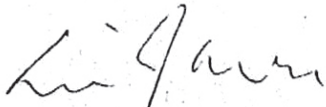
S.M. Krishna
Minister of External Affairs
Republic of India

Ahmed Naseem
Minister of Foreign Affairs
Republic of Maldives

Narayan Kaji Shrestha 'Prakash'
Deputy Prime Minister and
Minister for Foreign Affairs
Nepal

Hina Rabbani Khar
Minister for Foreign Affairs
Islamic Republic of Pakistan

Prof. Gamini Lakshman Peiris
Minister of External Affairs
Democratic Socialist Republic of Sri Lanka

4.7 DRM Related Issues in Kosi Treaty between Nepal and India

9. Communications: -

- (iv) The bridge over Hanuman Nagar shall be open to public traffic. With prior approval of HMG., the Union shall have the right to close the traffic over the bridge temporarily if and in so far as required for technical or safety reasons. In such cases, the Union shall take all measures required for the most expeditious reopening of the bridge.
- (v) HMG agrees to permit installation of telegraph, telephone and radio communications of the bona fide purposes of the construction and maintenance of the project:

Further provided that the Union agrees to permit the use of internal telephone and telegraph in the Project area to authorised servants of HMG for business in emergencies provided such use does not in any way interfere with the construction and operation of the Project.

4.8 DRM Related Issues in Gandak Treaty between Nepal and India

5. Communications: -

- (iv) His Majesty's Government agree to permit installation of telegraph, telephone; and radio communications as approximately indicated in the Plan for the bona fide purpose of the construction, maintenance and operation of the Project.
- (v) The Government of India shall permit the use of internal telegraph, telephone and radio communications as indicated in the Plan to the authorised servants of His Majesty's Government in emergencies, provided such use does not interfere with the construction, maintenance and operation of the Project.

५ निष्कर्ष

विपद् व्यवस्थापन दिग्दर्शन नेपालमा विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण ऐन, नियम, नियमावली मापडण्डहरूको सङ्ग्रह हो । यसमा विपद् व्यवस्थापनसँग प्रत्यक्षसम्बन्धी २१ वटा कानूनी सामाग्रीहरू हुबहु जस्ताको तेस्तै समावेश गरिएको छन् । त्यस्तै विपद् व्यवस्थापनका सबै चक्रहरूसँग सम्बन्धी ३३ वटा विभिन्न कानूनी सामग्रीहरूपनि यसमा राखिएका छन् । यी सामाग्रीहरूका सम्बन्धित परिच्छेद, दफा, नियम तथा उपनियमहरू अध्ययन गरी यस दिग्दर्शनमा समाविष्ट छन् । यस अतिरिक्त नेपाल सरकारले विभिन्न मित्रराष्ट्र,छिमेकी मित्रराष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँग गरेका विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी ८ वटा सन्धी सम्झौताहरू पनि यस दिग्दर्शनको मुख्य अंशका रूपमा रहेका छन् । यो दिग्दर्शनमा देशको वर्तमान कानूनी सामाग्रीहरू सकलन गरिएको हुँदा विपद् व्यवस्थापनमा कार्य गर्ने राष्ट्रिय तथा जिल्ला तहका सरोकारबालाहरूलाई उपयोगी सिद्ध हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

प्रकाशन सहयोग :

संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम

पोस्ट बक्स : १०७

काठमाडौं, नेपाल

फोन नं. ९७७-१-५५२३२००

फ्याक्स : ९७७-१-५५२३९९१, ५५२३९८६

Email: registry.np@undp.org